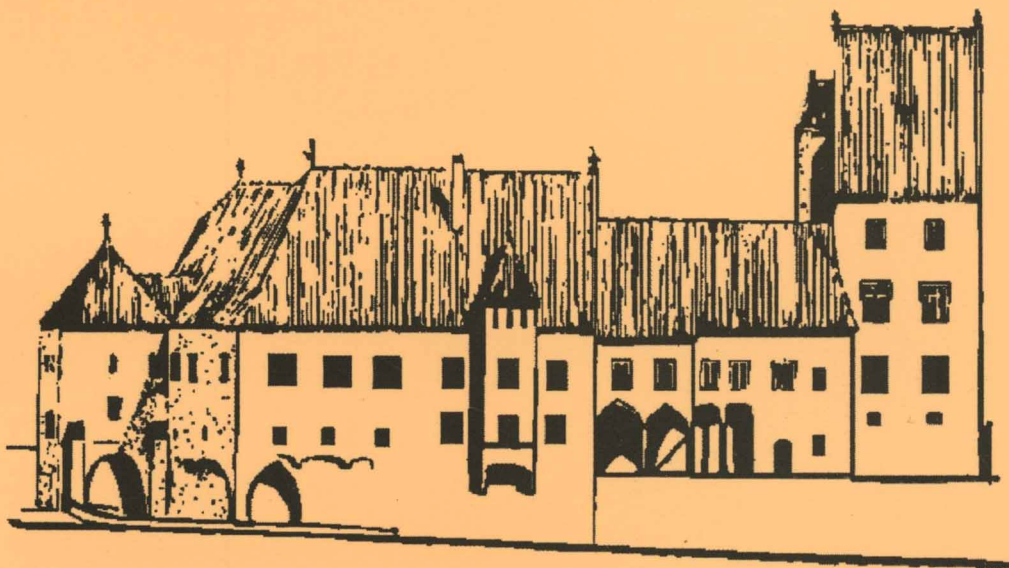

BRVKENTHAL

ACTA MVSEI

II. 1

2007

<http://www.brukenthalmuseum.ro>

BRVKENTHAL. ACTA MVSEI

II. 1

<http://www.brukenthalmuseum.ro>

MINISTERUL CULTURII ȘI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL

BRUKENTHAL

ACTA MVSEI

II. 1

Sibiu / Hermannstadt, 2007

DIRECTOR GENERAL: prof. univ. dr. Sabin Adrian LUCA

REDACTOR COORDONATOR / EDITOR-IN-CHIEF: Adrian GEORGESCU

COLECTIV DE REDACȚIE: Olga BEȘLIU
Claudiu MUNTEANU
Anca NIȚOI

MEMBRI ASOCIAȚI: Zeno-Karl PINTER
Conrad GÜNDISCH

ISSN 1842 - 2691

Orice corespondență referitoare la această publicație rugăm a se adresa la:

Muzeul Național Brukenthal - Muzeul de Istorie, Str. Mitropoliei, nr. 2, Sibiu, 550179; tel. 0269 218143. E-mail olgabesliu@yahoo.com și munclaiul@gmail.com

Please send any mail or messages regarding this publication at:

National Brukenthal Museum – The History Museum, Mitropoliei st., no. 2, Sibiu, 550179; Phone number: 0269 218143. E-mail: olgabesliu@yahoo.com and munclaiul@gmail.com

Cuprins / Contents

Thomas NÄGLER – Wir in Europa.....	7
*	
Sabin Adrian LUCA and Cosmin SUCIU – Digitalizare și accesibilitate on-line - proiecte în desfășurare ale centrului de cercetare <i>IPCTE</i> Sibiu.....	13
Andrei GONCIAR, Adrian GEORGESCU and Mircea Dan LAZĂR - Stratigraphic Structural Aspects regarding the Petrești Settlement of Moșna - <i>Pe tablă</i> , Sibiu District	40
Áldor Csaba BALÁZS and Sándor BERECKI - A settlement belonging to the Wietenberg culture from Unirea (Alba county)	63
Georgeta El SUSI - Date arheozoologice asupra unor specii domestice gospodărite în comunitățile neolitice timpurii din Banat și Transilvania	71
*	
Dumitru POPA – Turnul locuință nr. 1 din cetatea dacică de la Tilișca, județul Sibiu. Raport final privind cercetările din anii 2003-2005 și propunere de restaurare	92
Andrei GONCIAR - Structural Considerations regarding the Fortifications of the Dacian Fortress on Cățanaș Hill (Tilișca, Sibiu District): Preliminary Conclusions on the Structure of the Second (Eastern) Tower	119
Alexandru Gh. SONOC – Câteva aspecte simbolice și juridice referitoare la amenajarea mormintelor romane provinciale (cu specială privire la cele din Dacia și din partea dobrogeană a provinciei Moesia Inferior)	131
*	
Ioan Marian ȚIPLIC, Zeno Karl PINTER - Necropola medieval timpurie de la Oraștie-Dealul <i>Pemilor</i> X2. 3. Campaniile arheologice din anii 2001-2004	153
Petre BEȘLIU MUNTEANU - Le bâtiment - monument historique de Sibiu, Rue d'Ocna, 22. Étude archéologique.....	165
Irmgard SEDLER – Kirchentür siechenhofkirche Hermannstadt	188
János BALI - Four unknown Renaissance recorders	190
Constantin ITTU - <i>Insignium theoria</i> : a 17 th century heraldry book from the Brukenthal library	199
*	
Gabriel BALACI, Dorin-Ioan RUS - Valențe psiho-sociale ale formării calfelor sibiene de morari regăsite în arhivele mureșene.....	209
Olga BEȘLIU and Oltea DUDĂU – A „Willkomen” Goblet of the National Brukenthal Museum –History Museum’s collection.....	217
Cosmin T. ROMAN and Delia M. ROMAN – Aspects of Guild life in Hunedoara of the 18 th and 19 th centuries	221
Răzvan POP – Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică și a Imperiului Austro-Ungar.....	230
Laurențiu VLAD - Câteva ecouri europene în presa din Moldova: <i>ALBINA ROMÂNEASCĂ</i> (1829-1849)	256
Tudor ROȘU - A.T. Laurian - exponent al editării izvoarelor istorice la mijlocul secolului al XIX lea.....	264
Dan IVĂNUȘ - Camera de arme a orașului Sibiu în documente și imagini	287
Marius ROTAR - Probatoriul unei istorii a alcoolismului în România secolelor XIX-XX	294
Aurelia COZMA - Centenarul Muzeului Asociațiunii 1905-2005. Principii de muzeologie în organizarea muzeului	311
*	
Dorin BARBU - Arme Kuchenreuter în colecția Muzeului Brukenthal. Restaurare și conservare.....	316

Olga BEȘLIU, Carmen SOTELECAN, Simona STĂNCULESCU, Camelia CRIȘAN – Un steag al breslei zidarilor și pietrarilor din colecția Muzeului de Istorie din Sibiu	325
Carmen SOTELECAN, Simona STĂNCULESCU, Camelia CRIȘAN – Steagul Societății Zidarilor de bolnavi și înmormântări	330
Alina Geanina CURCĂ IONESCU - Cercetarea depozitului vizând mediul colecției cu starea de conservare a icoanelor pe sticlă și lemn din cadrul CNM „ASTRA” Sibiu 2006	333
*	
Horia CIUGUDEAN, Sabin Adrian LUCA, Adrian GEORGESCU, <i>Depozitul de bronzuri de la Dipșa</i> , Bibliotheca Brukenthal V, Sibiu, 2006, 66 p., 13 fig., 80 pl. Cu o contribuție de Tobias Kienlin și Ernst Pernicka (Carol KACSÓ)	351

WIR IN EUROPA

THOMAS NÄGLER

REZUMAT: NOI ÎN EUROPA

Începând din anul 1991 la Biertan, sediu al episcopiei evanghelice C.A. din Transilvania (sec. XVI–XIX) au loc întâlniri ale sașilor, organizate de Forumul democratic al germanilor din Transilvania. După cuvântări ale reprezentanților guvernului român, ale Consulatului general german din Sibiu (Thomas Gerlach), ale episcopiei evanghelice C.A. din România (episcopul vicar Hans Klein) și slujba religioasă din biserica evanghelică, Thomas Nägler a prezentat discursul festiv intitulat „Noi în Europa”, în care a sintetizat contribuția sașilor de-a lungul istoriei la unitatea europeană în preajma intrării României în Uniunea Europeană. Cu acest prilej Thomas Nägler a primit medalia „Johannes Honterus” de la președintele Forumului democratic al germanilor din Transilvania, domnul Paul Jürgen Porr. Laudația a fost ținută de conferențiarul Zeno-Karl Pinter de la Universitatea „Lucian Blaga” și subsecretar de stat în guvernul român. Redacția publicației noastre publică textul original german al cuvântării festive ținute la a 16-a întâlnire a sașilor la Biertan din 16 septembrie 2006.

Verehrte Damen und Herren*,

Es ist nicht gewiss, ob gerade ein Historiker zu dem Thema „Wir in Europa“ eine glaubwürdige Meinung äußern kann, sind sie doch gewöhnt ihren Blick rückwärts zu richten und weniger nach der Zukunft Ausschau zu halten. Andererseits wird oft behauptet, dass die Gegenwart in hohem Maße von dem was vergangen ist bestimmt wird. Wenn dem so ist, so möchte ich versuchen zu dem vorgeschlagenen Thema einige Gedanken auszusprechen, denen ich historische Fakten zugrunde legen will.

In meinen Ausführungen möchte ich mich auf die geschichtlichen Unterlagen berufen und das Wesentliche über die Siebenbürger Sachsen in Europa anführen.

Die Siebenbürger Sachsen sind ein deutscher Volksstamm, entstanden aus Flanderern, Franken, Wallonen und anderen Westeuropäern im Mittelalter, die erst in Siebenbürgen zu einem Volk werden. Andreas II. verfügte 1224 in Goldenen Freibrief¹, dass

unsere Vorfahren „ein Volk sein sollen“ (unus sit populus), und sie wurden es im Laufe von wenigen Generationen. In Siebenbürgen wie in Europa war es ein neuer Volksstamm. Sie siedelten in mehreren Landschaften zwischen Ungarn, Seklern und Rumänen, nachdem hier die Steppenvölker Petschenegen und Kumanen geschlagen und assimiliert wurden.

Während dem Mongolensturm 1241–1242 versuchten die siebenbürgischen Bewohner sich der asiatischen Großmacht entgegen zu stämmen. Die Sachsen, am Anfang ihres Burgenbaues, mussten ihre ersten Opfer für ihre neue Heimat bringen, für ein Europa das eine neue Lebensform in der mittelalterlichen Staatenwelt suchte.

Bis Ende des 20. Jahrhunderts waren unsere Vorfahren überwiegend Bauern. In der neuen Heimat gehörten zu ihnen auch Handwerker, Kaufleute und die in der Verwaltung tüchtigen Gräfen. Eine besondere Rolle hatten die Priester inne, die, wenn auch ohne höherem Schulabschluss, sich als Schriftkundige um das Seelenheil ihrer Gemeinden kümmerten.

Ackerbau und Gewerbe betrieben die Sachsen auf höchstem Niveau, erlernt von ihren rheinischen Vorfahren, deren

* Vortrag auf dem 16. Sachsentreffen in Birthälm.

¹ Zimmermann - Werner 1892, Nr. 43, p. 34sq; die Übersetzung ins Deutsche in: Helbig – Weinrich 1970, pp. 537–541.

Lehrmeister die alten Römer waren. Wir können uns vorstellen, dass die anderen Mitbewohner und auch Nachbarvölker von den Sachsen so manche Fertigkeiten lernten. Im Zunftgewerbe, das schon im 14. Jahrhundert in vielen Ortschaften nachgewiesen ist, sowie im Warenaustausch behielten die Sachsen bis zum 17. Jahrhundert eine Vorrangstelle in Europa. Dass das sogenannte sächsische Wirtschaftsmodell nachahmenswert war, konnten sie auch in der Neuzeit beweisen.

Wenn wir von Europa sprechen wollen, so dürfen wir die politischen Ereignisse nicht außer Acht lassen. Im Vordergrund stand das Interesse an einem guten Verhältnis zum ungarischen König, dem Vertragspartner der Ansiedlungszeit. Für die Abwehr gegen die Türken musste sich Siebenbürgen selbst wappnen. Es begann der gewaltige Ausbau der Kirchen zu Kirchenburgen und die Errichtung von umfassenden Stadtbefestigungen. Das Bollwerk Siebenbürgen, an dem der sächsische Anteil zweifellos der größte war, eine Schildmauer gegen den Ansturm der Osmanen, bleibt das größte Werk für die Verteidigung Europas gegen die Türken.

Bald nach dem Fall Konstantinopels am 29. Mai 1453 begann das Reich der Türken im östlichen Teil Europas die Geschichte zu bestimmen. Im August 1453 schrieb Bischof Samile aus Konstantinopel einen bedeutsamen Brief an den Hermannstädter Bürgermeister Oswald Wenzel.² In diesem Schreiben in mittelhochdeutscher Sprache verfasst, berichtet Samile über die Zerstörung der byzantinischen Hauptstadt Konstantinopel durch die Türken. Diese waren den Siebenbürger Sachsen schon seit einem halben Jahrhundert bekannt. 1398 waren die Osmanen im Burzenland plündernd eingefallen, 1438 zerstörten sie Mühlbach und den Unterwald, erst 1442 gelang es den Sachsen die Türken bei Hermannstadt zu schlagen. Obwohl zwischen den europäischen Herrscherhäusern Uneinigkeit war schloss der ungarische König und deutsche Kaiser Sigismund von Luxemburg einen Vertrag mit dem Fürsten der Walachei Mircea dem Alten 1395 in

Kronstadt, der Grenzfeste im südöstlichen Siebenbürgen.

Trotz des kaiserlichen Beistandes wurde die Walachei erobert und Mircea zahlte den Türken Tribut, wie auch die anderen Länder der unteren Donau. Unter solchen Umständen gelang der Brief Samiles nach Hermannstadt. Darinnen behauptet der Bischof, dass nun Siebenbürgen an die Reihe käme und dass zwischen Konstantinopel und Hermannstadt kein anderer Ort befestigt sei. Die Sachsen mögen sich vorsehen, denn nun sei die Reihe an ihnen. Die Türken würden „Hermannstadt“ und „Zibin“ schreien, das neue Eroberungsziel ihrer Streitmacht. Wohl gab es bis Hermannstadt auch andere Burgen, allen voran Kronstadt, aber in Hermannstadt hatte der sächsische Königsboden seinen Sitz mit dem Komes.

Woher kannte Bischof Samile, wohl ein orthodoxer Grieche, die näheren Umstände in unserem Siedlungsgebiet? Es gibt darauf eine einzige Antwort. Schon im 14. Jahrhundert führten die Sachsen auf Pferden und Wagenkarwanen die Flüsse der Walachei hinab ihre Zunftwaren in den Südosten Europas und bis jenseits des Bosphorus nach Kleinasien. Bischof Samile hatte vielleicht selbst sächsische Kaufleute in Konstantinopel kennen gelernt und einem von ihnen den genannten Brief mitgegeben, nachdem er ins damalige Deutsch übersetzt wurde.

1453 ist nicht nur eine Wende in der Geschichte der Griechen und Türken, sondern für die Weltgeschichte. Ein wichtiges Bindeglied in den Ost-West-Beziehungen waren zweifellos die Siebenbürger Sachsen. Wo konnten die Sachsen Verbündete finden, wenn nicht in der anderen Kaiserstadt, in Wien. Dahin schickte der Bürgermeister von Hermannstadt den Brief Samiles, um die Ratsherren der Donaumetropole um Hilfe zu bitten. Die Sachsen führten Waren in einen großen Raum, erwiesenermaßen von Groningen in den Niederlanden bis nach Trapezunt in Kleinasien. Aus diesem großen Raum brachten sie Erzeugnisse der westeuropäischen Manufakturen und aus dem Osten sogenannte Kolonialwaren. Ganz Europa war für die Sachsen eine einzige Heimat, von der Ansiedlungszeit bis zum Zweiten Weltkrieg. Es ist daher kein Wunder,

² Nägler 1998–1999, pp.145–148; *Idem* 2000, pp. 7–11.

dass um 1520 siebenbürgische Kaufleute und Studenten Ideen und sogar Schriften des Reformators Martin Luthers nach Siebenbürgen brachten. Samiles Brief befindet sich heute in der Bayerischen Staatsbibliothek in München, zusammengebunden mit anderen Schriften über die Türken.

Wie in der Abwehr gegen äußere Feinde standen die Sachsen auch im Bereich der Kultur in der vorderen Reihe. Zumindest seit dem 14. Jahrhundert gab es in fast allen Ortschaften Schulen, in Markorten und Städten auch Gymnasien. Viele von ihnen studierten danach in Mitteleuropa. Allein an der Wiener Universität waren zwischen 1377 und 1530 insgesamt 1019 Sachsen eingeschrieben. Im 16. Jahrhundert waren dort sechzehn Siebenbürger Sachsen Rektoren der Universität. Ausgebildet in Theologie, Rechtswissenschaften, Medizin und Philosophie kamen sie mit den neuesten Erkenntnissen und mit Büchern zurück und leiteten die Ausbildung einer neuen Generation.³

Während der Reformation wurde das Kronstädter Gymnasium von Johannes Honterus mit neuen Statuten im Geiste des Humanismus eingerichtet. Die Kronstädter Schulreform wurde auch in anderen Orten, so auch am Bırthälmer Gymnasium eingeführt. Hierher kam ein Schäßburger Gymnasiast, da er hier am allerbesten Griechisch lernen könnte.

Die Sachsen mussten, was ihnen an zahlenmäßiger Masse abging; durch bessere Leistungen ersetzen, so dass sie im Lande bis in die Neuzeit als unentbehrlich galten und ihnen „darum allezeit die nötige Entwicklungs- und Bewegungsfreiheit eingeräumt wurde“. (zitiert nach Friedrich Müller). In der Tat wollten sie ihre Heimat für immer verlassen, nachdem man ihnen 1944–1945 die Entwicklungs- und Bewegungsfreiheit genommen hatte.

In Hermannstadt gab es eine höhere Schule seit 1380 an dem gleichen Ort und seit über 200 Jahren in demselben Gebäude. Die Schuleinrichtungen waren die Ersten nach den Kirchen und Burgen und diese Werke fielen

den ausländischen Reisenden als erste auf. Genau wie die Universitäten in Mittel- und Westeuropa standen die sächsischen Schulen auch für die Söhne anderer Völker offen, vor allem für rumänische und ungarische Schüler. Das Hermannstädter Gymnasium besuchte Nicolaus Olachus, der spätere Erzbischof und Humanist in Ungarn während dem 16. Jahrhundert, vor dem Zweiten Weltkrieg auch der rumänische Kunsthistoriker Virgil Vătăşianu und viele andere. Heute lernen hier in überwiegender Mehrheit rumänische Jugendliche. Die deutschen Schulen waren Musterschulen für ganz Siebenbürgen.

Im Jahre 1722 beschloss die Generalsynode der evangelischen Kirche die allgemeine Schulpflicht, wohl die älteste Regelung dieser Art in ganz Europa. Kindergärten und Fachschulen ergänzten das Bildungswesen der Siebenbürger Sachsen.

Obwohl die Siebenbürger Sachsen keinen Heiligen aus ihren Reihen hervorbrachten, wie man gelegentlich hört, waren sie auch in der christlichen Mission und der Vertiefung des christlichen Glaubens engagierte Prediger. Nachdem der Deutsche Ritterorden im 13. Jahrhundert die Kumanen außerhalb der Karpaten zu bekehren versucht hatte, was durch den Tatarensturm 1241/1242 völlig zerstört wurde, beteiligten sie sich immer wieder am Bau von Gotteshäusern in der Maramuresch, der Moldau und Walachei, also außerhalb Siebenbürgens, parallel zum byzantinischen Kirchen- und Klosterbau.

Auch im Buchdruck gingen unsere Vorfahren ihren völkerverbindenden Weg. Der Druck des Katechismus 1544 in Hermannstadt in rumänischer Sprache, die Drucke des Coresi unterstützt von der Stadt Kronstadt, die Bücher des Klausenburger Reformators Kaspar Helth, eines geborenen Sachsen, während die Kirchenerneuerung bei den Ungarn und bis zu den Drucken der Familie Barth, Hochmeister und bis zu Krafft und Drotleff, wurden in allen Sprachen Lehrbücher und religiöse Schriften in den Sprachen der Siebenbürger Nachbarn gedruckt. Dieses geschah gewiss auch im eigenen Interesse. Nach fast 900 Jahren sächsischer Geschichte meinen wir, dass unsere Vorfahren in erster Linie Geschäftspartner brauchten und nicht Untertanen eines anderen Volkes.

³ Zur allgemeinen Geschichte der Siebenbürger Sachsen vgl. Gündisch 1998.

In der Wirtschaft ergänzten sich hervorragend Sachsen und Rumänen, von den Anfängen bis in die Neuzeit. Einer meiner Doktoranden untersucht zur Zeit die Zollregister von Törzburg aus dem 16. Jahrhundert, die den Warenaustausch zwischen der Walachei und den sächsischen Städten bestens widerspiegeln.

Ein allgemeines Merkmal unserer Geschichte ist, dass es in jedem Bereich örtliche Leistungen gab, in der Kirche wie auch in den anderen Lebenssphären. Die Nachbarschaften, Bruder- und Schwesterschaften waren soziale Lebensformen die von unten gestaltet wurden. Soziales und Kirchliches durchdringt sich gegenseitig, die Nachbarschaften waren bis ins 19. Jahrhundert hinein wichtig für das ganze Leben. An ihre Stelle ist nichts mehr getreten. Die Nachbarn in den Städten kennen sich kaum und dieser Weg der „Amerikanisierung“ geht noch weiter ins Ungewisse. Was die Kirche für die Siebenbürger Sachsen, vor und nach der Reformation für ihre Mitglieder war, zeigte im Jahre 1991 eine große Ausstellung im Brukenthal-Museum.

Bis Anfang des 19. Jahrhunderts war auch die Rechtslage der Sachsen sicher. Seit dem 13. Jahrhundert schufen unsere Vorfahren gemeinsam mit den ungarischen Königen und den siebenbürgischen Fürsten Gesetzbücher für die sächsischen Städte und Dörfer auf Königsboden. Allerdings galt dieses Recht nicht auch auf Komitatsboden, wo das ungarische Adelsrecht gültig war. Allein die evangelische Kirche erfasste nahezu alle Sachsen.

An Stelle einzelner, älterer Statuten auf dem Königsboden wurde 1486 ein einheitliches Recht der Sächsischen Nationsuniversität geschaffen. 1583 bestätigte Fürst Stephan Báthory das neue Rechtsbuch „Der Sachsen in Siebenbürgen Statuta oder eygen Landrecht“⁴, das erst 1853 durch das österreichische bürgerliche Gesetzbuch ersetzt wurde.

Die Rolle der Siebenbürger Sachsen widerspiegelt auch der siebenbürgische Landtag des 16. und 17. Jahrhunderts. Dieser setzte sich nicht wie sonst in Europa aus den

drei Ständen Klerus, Adel und Bürgertum zusammen, sondern aus den Vertretern der drei Völker, des ungarischen Adels, der Sachsen und der Sekler, während die Rumänen bloß toleriert wurden und je nach ihrem Siedlungsort dem ungarischen, sächsischen oder seklerischen Recht eingegliedert waren.

Dieser siebenbürgische Landtag der drei Nationen war einzigartig in Europa und er war auch nach damaligen Maßstäben keine nicht eine echte Volksvertretung. Die Mitglieder des Landtages wurden nicht gewählt, sondern dank ihres Standes und Amtes in den Landtag berufen. Im Landtag selber gab es keine Einzelstimmen. Jede „Nation“ von den dreien hatte eine Stimme, es gab also bloß drei Stimmen, der Ungarn, Sekler und Sachsen. Ein Beschluss konnte nur mit drei Stimmen gefasst werden, andernfalls konnte er nicht angenommen werden. Jeder einzelne Landesstand beriet sich vorher und je nach der Stimmenmehrheit innerhalb eines Standes wurde mit Ja oder Nein zu der Vorlage gestimmt.

Die eigenartigen Strukturen im siebenbürgischen Fürstentum wurden während der österreichischen Herrschaft nach und nach übergegangen; es begann das Zeitalter des österreichischen Absolutismus (etwa 1691–1867), während dessen das habsburgische Herrscherhaus seinen Willen durchsetzte. Das Regionalrecht verfiel, der wirtschaftliche und politische Sonderweg der Völker wurde ignoriert. Es gibt allerdings auch heute noch Historiker und Politologen die im Vergleich zu den nachfolgenden Epochen dem alten Österreich nachtrauern.

Die Revolution der Jahre 1848–1849 war nicht so sehr eine soziale wie z.B. in Frankreich, sondern vor allem eine nationale. Während die Rumänen für soziale und nationale Gleichberechtigung, innerhalb des Kaiserreiches kämpften, fürchteten die Sachsen, dass sie durch eine Gleichberechtigung der Rumänen auf dem sächsisch verwalteten Königsboden eine politische Minderheit würden. Bei ihrer größeren Anzahl konnten die Rumänen auf die Erfüllung ihrer Wünsche warten, während die Sachsen bedrängt wurden. Trotzdem standen Sachsen und Rumänen auf Seiten des Kaisers, während die Ungarn ihren Nationalstaat

⁴ *** 1973.

forderten und sich gegen Österreich wandten. Der Bürgerkrieg an dem alle beteiligt waren, endete mit dem Sieg des Vielvölkerstaates und gegen den erwünschten Nationalstaat der Ungarn. Umso mehr verstärkte sich der Nationalismus in Siebenbürgen, die Sachsen gerieten in die Zange zwischen Ungarn und Rumänien. Jakob Rannicher und Georg Daniel Teutsch standen auf Seiten der Habsburger⁵, aber 1867 erfolgte der österreichisch-ungarische Ausgleich. In der östlichen, ungarischen Reichshälfte wurde die Autonomie der Sachsen aufgelöst, fast alles wurde in Budapest entschieden, während eine Zusammenarbeit mit den Rumänen nicht zum Zuge kam. Damals verloren die Siebenbürger Sachsen den größten Teil ihrer einst bedeutenden Rolle.

Die Wiener Regierungsstellen hörten wohl die sächsischen Klagen an, sie unternahmen aber nichts gegen die Magyarisierungspolitik im östlichen Reichsteil. Zwischen Ungarn und Rumänien blieb den Sachsen nur noch ein geringer politischer Spielraum. Dank ihrer Kultur und der kräftigeren Wirtschaft behielten die Sachsen noch ihre Stellung. Dabei erhofften sie sich nach 1871 die Unterstützung vom neu gegründeten Deutschen Reich, mit dem sich die meisten Sachsen bis heute verbunden fühlen.

In den Jahren 1918–1920 erfolgte der Übergang zu Rumänien, der in Siebenbürgen nicht reibungslos verlief. In diesem neuen historischen Zeitabschnitt behielten die Sachsen ihre Gruppenautonomie vor allem im Bereich der Kultur, wie auch die Sekler, während viele Ungarn eine Revision der Grenzen erhofften.

Nach der Machtergreifung Adolf Hitlers in Deutschland begann die Zeit des Totalitarismus, der nach 1945 in die kommunistische Diktatur mündete. Die Ereignisse während und nach dem Zweiten Weltkrieg haben die meisten von uns erlebt und ich kann hier auf eine nähere Beschreibung der letzten 60 Jahre verzichten.

Eine neue Etappe begann mit der Wende im Jahre 1989. Die wichtigste Errungenschaft, auch für uns, war die

Vereinigungsfreiheit; man wurde wieder ein Partner im In- und Ausland, aber die Mehrheit der Siebenbürger Sachsen verließen die angestammte Heimat. Zu viel hatte sich angestaut und das Ventil brach auf. Die evangelische Kirche und das Demokratische Forum der Deutschen in Rumänien gehen nach 1989 einen neuen Weg in Freiheit. Es hat einen Sinn sich für Europa und die Menschlichkeit der Welt einzusetzen. Dieser neue Weg ist nicht einfach. In der Bundesrepublik Deutschland sind die Sachsen Bittgänger für die volle Anerkennung der Arbeitsjahre geworden, in Rumänien für die Rückgabe von Boden und Immobilien. Nur in Anerkennung sämtlicher Menschenrechte können die Sachsen Brückenbauer zwischen allen Teilen Europas sein. Die Freiheit die wir haben hat einen besonderen Wert nur durch die Anerkennung aller Grundrechte, nicht nur eines beliebigen Teiles den uns die Regierungen gönnen.

Birihălm, 16. September 2006

⁵ Nägler 2004, pp. 229–237.

LITERATUR / BIBLIOGRAFIE

- Gündisch 1998 K. Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München 1998.
- Helbig - Weinrich 1970 H. Helbig und L. Weinrich, *Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter*, 2. Teil, Darmstadt 1970, pp. 537–541.
- Nägler 2004 Th. Nägler, *Jakob Rannicher und seine Zeit*, in: *Studia Universitatis Cibiniensis*, series Historica, Bd. 1, Sibiu 2004, pp. 229–237.
- Nägler 1998–1999 Th. Nägler, *Scrisoarea episcopului Samile din Constantinopol către Oswald, primarul Sibiului (1453)*, în: *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane Sibiu*, Bd. V–VI, 1998–1999, pp. 145–148.
- Nägler 2000 Th. Nägler, *Ein Brief des Bischofs Samile aus Konstantinopel an den Hermannstädter Bürgermeister Oswald Wenzel (1453)*, in: *Transylvanian Review* (Klausenburg), IX/2, 2000, pp. 7–11.
- *** 1973 *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*, Neudruck, München 1973, mit einer Einleitung von Adolf Laufs.
- Zimmermann – Werner 1892 Fr. Zimmermann und C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Bd. 1, Hermannstadt 1892, Nr. 43, p. 34sq;

**DIGITALIZARE ȘI ACCESIBILITATE ON-LINE
- PROIECTE ÎN DESFĂȘURARE ALE CENTRULUI DE CERCETARE IPCTE SIBIU -**

SABIN ADRIAN LUCA

sabin.luca@brukenthalmuseum.ro

Muzeul Național Brukenthal, Sibiu

COSMIN SUCIU

cos_suciu@yahoo.com

Facultatea de Istorie „Nicolae Lupu”, Sibiu.

Catedra de Istorie Antică și Medievală

**ABSTRACT: DIGITALIZATION AND ON-LINE ACCESSIBILITY- RESEARCH PROJECTS
IN WORK AT IPCTE SIBIU**

We are presenting one database with radiocarbon data from Romania and neigh borough regions regarding the Neolithic and Eneolithic periods. Linked to this is a test version of augmented reality and a database for the artifacts from Brukenthal National Museum with an integrated web platform. In the end we are analyzing the web-traffic of main Romanian cultural sites regarding the archaeological patrimony who can point out the major players involved in World Wide Web accessibility.

IPCTE¹ este un centru de cercetare de tip B (recunoscut de către CNCSIS² în 2003) ce își desfășoară activitatea în cadrul Catedrei de Istorie Antică și Medievală a Universității Lucian Blaga Sibiu. Sub egida sa se desfășoară simpozioane naționale și internaționale, expoziții, sunt publicate articole (în revista centrului *Acta Terrae Septemcastrensis*) și cărți (seria *Bibliotheca Septemcastrensis*) care au legătură cu cercetarea arheologică și cu patrimoniul cultural.

IPCTE este un „incubator” pentru proiecte de cercetare dar asigură și logistica celor aflate în desfășurare.

De la început am înțeles foarte clar că infomația științifică trebuie să se reîntoarcă către cetățean, cel care, indirect finanțează în mare măsură activitatea de cercetare și

educație din România. De aceea am fost preocupați de creșterea numărului de exemplare pe care le-am tipărit pentru fiecare din publicațiile noastre. Nu am reușit să acoperim cererea foarte mare și am fost obligați să implementăm noi metode de comunicare cu publicul larg.

Dezvoltarea calculatoarelor personale și a rețelelor de tip internet au făcut posibilă comunicarea și vizualizarea datelor în forme mult mai accesibile. Chiar dacă România are un decalaj mare față de vestul Europei³ numărul de utilizatori de internet a crescut considerabil în ultimii ani cinci ani și se întrevade o curbă ascendentă pentru următorii ani⁴.

Rezultatele ultimilor 10 ani au marcat o cotitură în modul în care cetățenii accesează informația culturală. Este mult mai simplu să accesezi informația în format digital din orice colț al lumii, în orice moment, la o calitate net

¹ INSTITUTUL PENTRU CERCETAREA ȘI
VALORIFICAREA PATRIMONIULUI CULTURAL
TRANSILVĂNEAN ÎN CONTEXT EUROPEAN.

² Consiliul Național al Cercetării Științifice din
Învățământul Superior.

³ ONU 2006, p. 30.

⁴ *** 2006.

superioară celei analogice. Costurile sunt mult scăzute calculate chiar pe termen mediu și aproape ne semnificative pe termen lung.

Platforma noastră web este alcătuită din subdomeniul <http://arheologie.ulbsibiu.ro/> care aparține de Universitatea Lucian Blaga Sibiu, unde toate resursele IPCTE sunt accesibile de pe un server pe care îl administrăm. Am construit o structură simplă, pe care o gestionăm cu resurse proprii și care oferă un timp de reacție foarte rapid și la costuri minime. Interesul nostru este ca informația să fie disponibilă în timpul cel mai scurt și să ajungă la potențialii utilizatori cât mai repede. Externalizarea serviciilor ar fi necesitat resurse financiare mult mai ridicate și ar fi implicat o viteză de reacție mult mai lentă datorită faptului că presupune consultări îndelungate.

Obiectivele IPCTE în această direcție sunt:

- Digitalizare, conservare și depozitare pentru a ne asigura că generațiile viitoare se vor bucura de patrimoniu. Digitalizarea arhivelor în format “analog”.
- Accesibilitate on-line – precondiție pentru a maximiza beneficiile pe care cetățenii, specialiștii sau companiile le pot obține de pe urma acestor informații.
- Educație continuă și sensibilizarea publicului larg în contextul dezvoltării turismului cultural.

Proiecte în curs de desfășurare:

Publicarea în format **digital** a seriei de cărți *Bibliotheca Septemcastrensis* (BS) și a revistei *Acta Terrae Septemcastrensis* (ActaTS). Această activitate se desfășoară din octombrie 2004 și a înregistrat până aproape 18 cărți din colecția BS în format HTML⁵ (formatul permite încărcarea ușoară și o ierarhizare a informației dar nu și citarea exactă) și format PDF⁶ (permite păstrarea

informației în formatul original dar este mai greu de manipulat față de varianta HTML). Toate numerele din ActaTS (5 plus un număr special) la fel ca și alte 8 cărți și mai multe zeci de articole ale membrilor IPCTE au fost digitalizate.

Descrierile, documentația și informațiile de natură educațională ale șantierelor arheologice școală, supravegheate științific de membrii IPCTE, sunt disponibile în format electronic.

Evenimentele de natură științifică sau de popularizare (simpozioane, expoziții, mese rotunde, conferințe, filme) constituie o arhivă care păstrează intact mesajul original. Expozițiile în format clasic (imagini și text) dar și expoziții tridimensionale (reconstituiri virtuale de habitate preistorice⁷ și medievale) sunt prezente și cresc ca și portofoliu de la un an la altul. Ele sunt extrem de atrăgătoare prin impactul pe care îl au la nivelul publicului. În acest sens pe lângă arhivele documentare sau fotografice, am început să înregistrăm toate evenimentele în format digital (sunet și imagine video).

Pentru a ghida cetățenii, membrii IPCTE participă ca și voluntari la proiectul **Open Directory Project⁸ – secțiunea Arheologie – în limba română⁹**. care își propune adnotarea și clasificarea resurselor arheologice on-line în limba română. Acest director este preluat de către alte motoare de căutare sau directoare regionale¹⁰ și devine un ghid care clasifică cele mai valoroase, mai avizate și mai de încredere resurse disponibile.

IPCTE redactează mai multe **Newsletters** de genul *blogului*¹¹ cu care se păstrează legătura extrauniversitară, de natură educațională, cu proprii studenți dar și cu

originale fără a aduce modificări. Deschide de facto un standard pentru distribuția documentelor electronice. Poate fi copia fidelă a unui document publicat.

⁷ Suciu 2004; Suciu et alii 2006.

⁸ www.dmoz.ro.

⁹

http://www.dmoz.org/World/Română/Știință/Științe_sociale/Arheologie/.

¹⁰ Spre exemplu unul din cele mai celebre directoare și motoare de căutare *Google Inc.* (www.google.com) îl are listat nemodificat

(http://www.google.com/Top/World/Română/Știință/Științe_sociale/Arheologie/).

¹¹ <http://arheologie.blogspot.com/>.

⁵ Acronimul de la **H**(yper) **T**(ext) **M**(arkup) **L**(anguage) – limbaj de programare care permite asamblarea textului, imaginilor și inserarea de legături între fișierele de pe WEB. Foarte răspândit în World Wide Web. Au apărut mai multe dezvoltări ulterioare.

⁶ Acronimul de la **P**(ortable) **D**(ocument) **F**(ormat) – un format de fișier care permite păstrarea fonturilor, a formatului paginii, culorile și elementele grafice

specialiștii și publicul larg sub forma unor articole legate de desfășurarea unor evenimente și acțiuni din cadru patrimoniului cultural.

IPCTE RADIOCARBON DATABASE (IPCTE RADIO) este cea mai mare bază de date C¹⁴ cu informații complete despre datarea absolută a complexelor culturale neo-eneolitice de pe teritoriul României și a regiunilor adiacente. *IPCTE RADIO* este un instrument de lucru pentru cercetători datorită faptului că este o structură deschisă de adăugare și evaluare a datelor, asemănătoare cu alte proiecte care au centralizat datele din sudul peninsulei Balcanice și până în zona Iranului sau zona vest-europeană. Astfel, proiectul *CANew* cuprinde baze de date și grafice pentru zona Orientului Apropiat și zona egeeană. Ultima reîmprospătare pentru zona egeeană (iunie 2005) sub formă tabelară cuprinde date din estul Turciei, Bulgaria (la sud de Stara Planina), Fosta Republică Yugoslavă a Macedoniei, partea de vest a Turciei¹². Tabelul cuprinde *denumirea așezării, coordonatele geografice, referințele bibliografice, codul laboratorului, Data BP, Data calibrată cal.BC 1 sigma, Materialul probei, localizarea probei* în cadrul sitului și *încadrarea cronologică*. Printre avantaje putem enumera / analiza datelor dendrocronologice, tabele sintetice de bună calitate, articole în format .pdf, legături către conferințe și resurse utile. Datele nu sunt prezente decât în format .pdf fără a avea posibilități de export. Această sincopă este, în parte acoperită de un alt proiect – *Context Data Base*¹³, al Universității din Köln, proiect coordonat de Utz Böhner and Daniel Schyl. Proiectul beneficiază de o platformă modernă cu opțiuni de extragere după: *țară, laborator, cultură, probă etc.* și care oferă un fișier tabelar¹⁴. Autorii au imaginat și un sistem prin care fiecare dată radiocarbon primește un punctaj (reprezentat de o culoare) care arată

gradul de obiectivitatea al probei. În acest moment baza de date *Context* are disponibile 2875 și aproape 482 repere bibliografice referitoare la zona egeeană și cea a Orientului Apropiat.

Pentru zona Germaniei și a regiunilor adiacente a fost realizată o bază de date – *RADON*¹⁵ în 2002 de către Johannes Müller, Dirk Raetzel-Fabian, Christoph Rinne, Hans-Peter Wotzka și Martin Furholt care cuprinde date ale epocilor neo-eneolitică și cea a bronzului. Aceasta este realizată în Microsoft Acces și este foarte ușor de manipulat.

O caracteristică a tuturor acestor sisteme este faptul că prezintă datele radiocarbon sub forma BP necalibrat, lucru care este foarte avantajos, datele calibrate se pot modifica odată cu evoluția programelor și a curbelor de calibrare. Astfel este mult mai avantajos să deții datele în format electronic, într-o formă tabelară și este o chestiune foarte simplă să le exporti într-un program specializat de calibrare. Toate aceste proiecte nu au luat în calcul și zona carpato-danubiană chiar dacă, în ultimii ani, au fost publicate mai multe sinteze asupra problemei¹⁶. Ele s-au concentrat asupra doar unei perioade sau doar asupra unei zone restrânse.

Chiar dacă metoda radiocarbon nu este infailibilă și există unele semne de întrebare¹⁷, o inventariere a tuturor datelor disponibile reprezintă un pas înainte și un instrument de lucru pentru specialiști. Pentru aceasta am construit o bază de date în Microsoft Access care să fie compatibilă cu cea baza de date *RADON*. Acest lucru va permite compararea facilă a datelor din cele două baze de date.

Arhitectura bazei de date *IPCTE RADIO* (fig. 1):

Aceasta este realizată cu ajutorul aplicației Access din pachetul Office de la Microsoft și este o bază de date relaționată. Centrul de greutate este reprezentat de tabelul *IPCTE RADIO* care cuprinde câmpurile referitoare la identificarea probei (*ID date* – păstrează ordinea introducerii datelor în tabel, *Cultura, Faza* – apartenența culturală, *Așezarea* –

¹² www.canew.org.

¹³ Proiect coordonat de Utz Böhner și Daniel Schyl, cu data de start în 2002. Un tabel cuprinde datele radiocarbon iar un altul referințele bibliografice. <http://context-database.uni-koeln.de>.

¹⁴ Fișier Microsoft Excel.

¹⁵ <http://jungsteinsite.de>.

¹⁶ Whittle 2002, Biagi et alii 2005; Biagi - Spataro 2005; Mantu 2000.

¹⁷ Keenan 2002, p. 225.

numele de localității și al sitului, *Inițiale țara* – codul țării de proveniență, *LABNR* – prescurtarea laboratorului, *BP* – data radiocarbon, *STD* – eroarea, *Localizare* – detalii privind localizarea exactă a probei, nivel, complex etc., *Observații* – cuprinde note, detalii și *Autor/An* – prescurtarea bibliografică). Tabelul este legat de alte tabele: de tabelul *Literatură* prin câmpul *Autor/An* care face legătura către titlul complet; tabelul *Țara* prin câmpul *Inițiale Țară* și tabelul *Coordonate* prin câmpul *Așezarea*. În momentul de față se realizează înregistrarea datelor și testarea platformei web.

Procedură introducere date:

Se completează Referința Bibliografică în tabelul *Literatură* (Fig. 1). Se completează toate câmpurile referitoare la data din tabelul *IPCTE RADIO* (Fig. 2), se completează datele în tabelul *Coordonate*, cu coordonatele geografice (aici administratorii vor realiza un fișier în format .KMZ – am ales această modalitate datorită faptului că acest fișier poate fi descărcat de către utilizatorii finali și dacă au instalat programul *Google Earth*¹⁸, care este gratuit, pot să vadă localizarea exactă a zonei de proveniență a datei pe calculatorul personal).

Procedură extragere date:

Dacă datele sunt exportate în programul calibrare *OxCal* v3.10¹⁹ se selectează coloanele *LABNR*, *BP*, *STD* și se copiază (cu tastele CTRL+ C) apoi se transferă (tastele CTRL+ V) în programul *OxCal*.

Procedură extragere date: Dacă datele sunt exportate în programul calibrare *OxCal* v3.10 se selectează coloanele *LABNR*, *BP*, *STD* și se copiază (cu tastele CTRL+ C) apoi se transferă (tastele CTRL+ V) în programul *OxCal*.

Pentru a exemplifica vom folosi datele radiocarbon din situl de la Miercurea Sibiului – *Petriș*. Ele sunt separate și ordonate în fișierul sursă (Fig. 3). Se exportă câmpurile *LABNR*, *BP* și *STD* în programul *OxCal* 3.1 (Fig. 4), sunt procesate (*File-Analyse*) după care graficele multiple (*Create Multiplots*) sau singulare (*Create singular plots*) sunt

exportate într-un program uzual de editare (spre exemplu *Word* de la Microsoft) (Fig.5). Datele mai pot fi exportate și în programul *CalPal*²⁰ oferit de Universitatea din Köln.

Datele pot fi exportate direct în *Word* prin folosirea comenzilor *copy* și *paste*.

Pentru a exemplifica am extras din baza de date toate datele care sunt apropiate secvenței Neoliticului timpuriu (vezi *Anexa 1* – aproximativ 90 % din datele totale pentru această perioadă și aria discutată, acest tabel poate fi corelat cu graficul *multiplots* obținut cu programele de calibrare, (Fig. 5 pentru exemplificare).

Din extragerea numărului de date care corespund fiecărei culturi în parte, (fig. 7) se poate observa cum între primele patru locuri, se situează 3 culturi care au beneficiat de programe unitare de datare în ultimii ani (Starčevo-Criș²¹, Baden²² sau Tripolie²³). Pentru fiecare dată se respectă încadrarea culturală dată în bibliografie. În termen de un an (fig. 6) estimăm că vom acoperi toate datele din zona României, Ucrainei, Ungariei, Slovaciei, Serbiei, Macedoniei, Greciei și Bulgariei pentru perioadele neo-eneoliticului. Momentan dispunem de 575 de date (fig. 6, 7).

¹⁸ Program oferit gratuit de Google.
<http://earth.google.com>.

¹⁹ Bronk 1995; 2001; 2005.

²⁰ Cologne Radiocarbon Calibration Programm, susținut de Uwe Danzeglocke, Bernard Weninger și Olaf Jöris;
<http://www.calpal.de>

²¹ Biagi et alii 2005; Biagi - Spataro 2005; Whittle 2002.

²² Wild et alii 2000.

²³ Telegin et alii 2003.

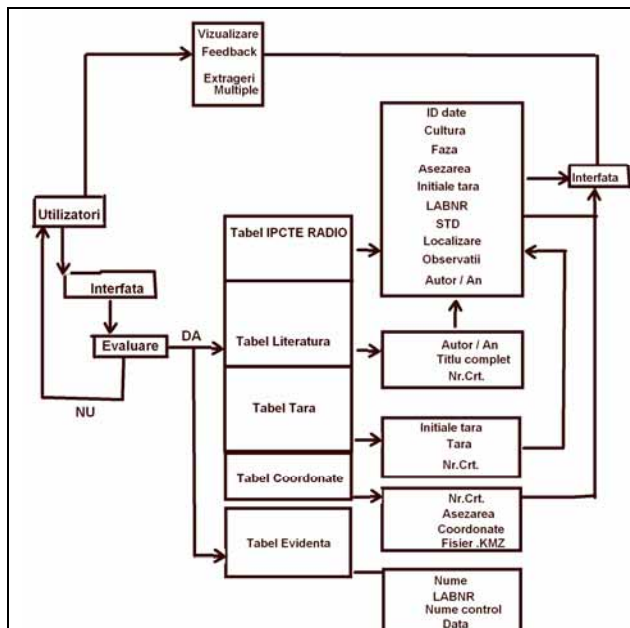

Fig. 1. Arhitectura bazei de date IPCTE RADIO. Utilizatorul poate vizualiza datele, poate face extrageri multiple și poate să realizeze feedback-ul. Pentru a introduce datele utilizatorul trimite data, care va fi evaluată și în caz de răspuns pozitiv va fi adăugată, în acest caz baza de date va înregistra numele utilizatorului care a trimis data.

The screenshot shows the 'IPCTE RADIO' form in Microsoft Access. The form has several sections for data entry: 'ID Date' (with a dropdown for 'CULTURA' and a text field for 'Vinča'), 'FAZA' (with a dropdown for 'A3-B11a Luca'), 'ASEZAREA' (with a dropdown for 'Miercurea Sibului Petris'), 'TARA' (with a dropdown for 'Ro'), 'LABNR' (with a dropdown for 'GIN-69053'), 'BP' (with a dropdown for '6350'), 'STD' (with a dropdown for '130'), 'LOCALIZARE' (with a dropdown for 'Pentru nivelul IIB'), 'OBSERVAȚII', 'LITERATURĂ' (with a dropdown for 'Luca et al 2006, 17'), and 'Record: 14 of 221'.

Fig. 2. Formular introducere date pentru tabelul IPCTE RADIO. Posibilități de selectare din alte tabele a culturii și a țării.

The screenshot shows the 'IPCTE RADIO - Table' in Microsoft Access. The table has the following columns: ID Date, CULTURA, FAZA, ASEZAREA, TARA, LABNR, BP, STD, LOCALIZARE, OBSERVAȚII, and LITERATURĂ. The data is as follows:

ID Date	CULTURA	FAZA	ASEZAREA	TARA	LABNR	BP	STD	LOCALIZARE	OBSERVAȚII	LITERATURĂ
2273	Starčev- Cr	IB-IC	Miercurea Sibului Petris Ro	Ro	GIN-26520	7050	70	B10 / 2003, nivelul Ia		Luca et al 2006, 17
2274	Starčev- Cr		Miercurea Sibului Petris Ro	Ro	GIN-29954	7010	40	G26 / 2006, nivel 1	Grupă rituală	Luca et al 2006, 17
2272	Starčev- Cr	IC-IIA	Miercurea Sibului Petris Ro	Ro	GIN-28521	6920	70	B1 / 2003, nivel IIB,		Luca et al 2006, 17
2270	Vinča	A3-B11a Luca	Miercurea Sibului Petris Ro	Ro	GIN-69053	6350	130	Pentru nivelul IIB,		Luca et al 2006, 17
2271	Starčev- Cr	II B-II A	Miercurea Sibului Petris Ro	Ro	GIN-26606	6150	40	nivelul Ic, B9 / 2003	Aceasta data este	Luca et al 2006, 17

Fig. 3. Datele sunt selectate în baza de date.

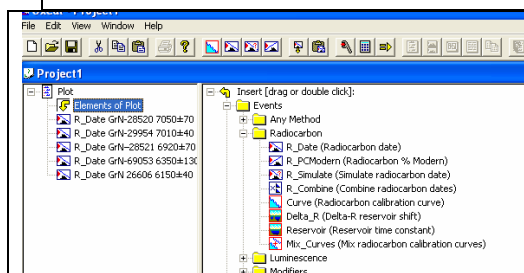

Fig. 4. Datele sunt exportate în OxCal 3.1 în zona *Plot-Elements of Plot*, după care sunt procesate.

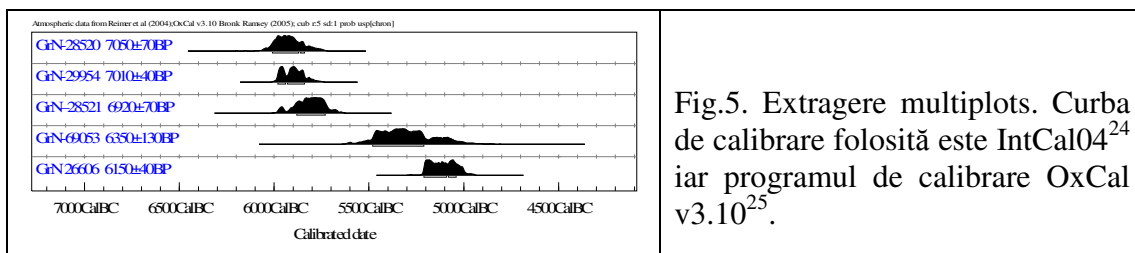

Fig.5. Extragere multiplots. Curba de calibrare folosită este IntCal04²⁴ iar programul de calibrare OxCal v3.10²⁵.

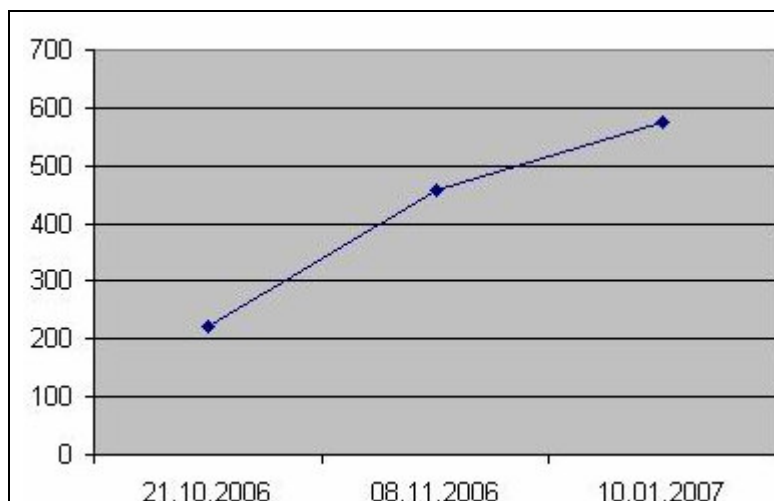

Fig. 6. Creșterea numărului de date în primele 4 luni de la momentul începerii proiectului *IPCTE RADIO*. (221 la 21. 10.2006; 458 la 08.11.2006 și 575 la 10.01.2007). Situație intermediară.

Cultura	Nr. Date	Cultura	Nr. Date	Cultura	Nr. Date
Starčevo-Criș	105	Dudești	9	Lengyel	3
Baden	75	NI	9	Petrești	3
Vinča	69	Precucuteni	8	Turdaș	3
Tripolie	65	Surska	8	Esztár	2
Cucuteni	36	Ezero	7	Tisza	2
Bug-Dniester	24	Linienbandkeramik	6	Tiszadob	2
Karanovo	22	Sălcuța	6	Balaton Group	2
Gumelnița	15	Butmir	5	Hamangia	2
Cultura Banatului	15	Morminte cu Ocră	5	Decea Mureșului	1
Boian	14	Dniper-Donetsa	4	Kostolac	1
Sredny Stog	14	Cernavodă	4	Szamos	1
Coțofeni	12	Grupul Celei	4		
Szakálhát	10	Grupul Foeni-Mintia	4		
		Horodiștea	3		

Fig. 7. Tabel statistic cu numărul de date radiocarbon defalcat pe culturi. Ordinare descrescătoare. Situație intermediară din data de 10.01.2007.

²⁴ Reimer et alii 2004.

²⁵ Bronk 1995; 2001; 2005.

Interfața - Pentru accesibilitate totală a bazei de date vom publica toate datele bazei pe situl <http://arheologie.ulbsibiu.ro> la secțiunea *Radiocarbon* unde se vor afișa ultimele știri. Tot aici vor fi găzduite toate rezultatele obținute cu ajutorul bazei de date (grafice, secțiuni comentate, legături utile, articole și cărți). Pentru ca baza să fie deschisă și să interacționeze cu utilizatorii este creat un forum de discuții (<http://c14database.blogspot.com>) prin intermediul căruia se poate face feedback-ul și se pot trimite date noi pentru a fi adăugate în baza de date. Utilizatorul poate să trimită o dată (Fig.1) care este evaluată și în caz de răspuns pozitiv va fi adăugată. Baza de date va înregistra data, numele utilizatorului care a trimis data și numele celui care a evaluat data într-un tabel separat.

În concluzie această inițiativă are ca scop crearea unui instrument de lucru digital, accesibil on-line, deschis publicului larg, compatibil cu bazele de date deja create, și capabil să regăsească datele rapid, după mai multe criterii de căutare. Toate drepturile conexe dreptului de autor vor fi păstrate pentru

contributori și vor fi clar specificate pentru fiecare dată trimisă.

EXPOZIȚIE DIGITALĂ – PATRIMONIUL ARHEOLOGIC. Baza de date *IPCTE RADON* ne forțează să integrăm fiecărei culturi descrieri detaliate și va trebui să exemplificăm cu materiale arheologice fiecare fișă de cultură. Pe de altă parte, partenerul nostru strategic, Muzeul Național Brukenthal, se află în plină reevaluare a spațiilor muzeale și a colecțiilor pe principii moderne care necesită fișe de inventar computerizate.

În acest context am pregătit o structură de baze de date (apropiată de cea a CIMEC-ului) de descriere sumară a pieselor, care vor fi individualizate prin *numărul de inventar* (fig. 8). Pentru fiecare piesă avem alocată o adresă locală HTML care cuprinde descrierea din baza de date, fotografiile și pentru cele mai multe piese imaginea tridimensională a piesei (fig. 9). Orice operație de ordonare s-ar efectua asupra fișele din baza de date, legătura *link* păstrează detaliile multimedia ale piesei.

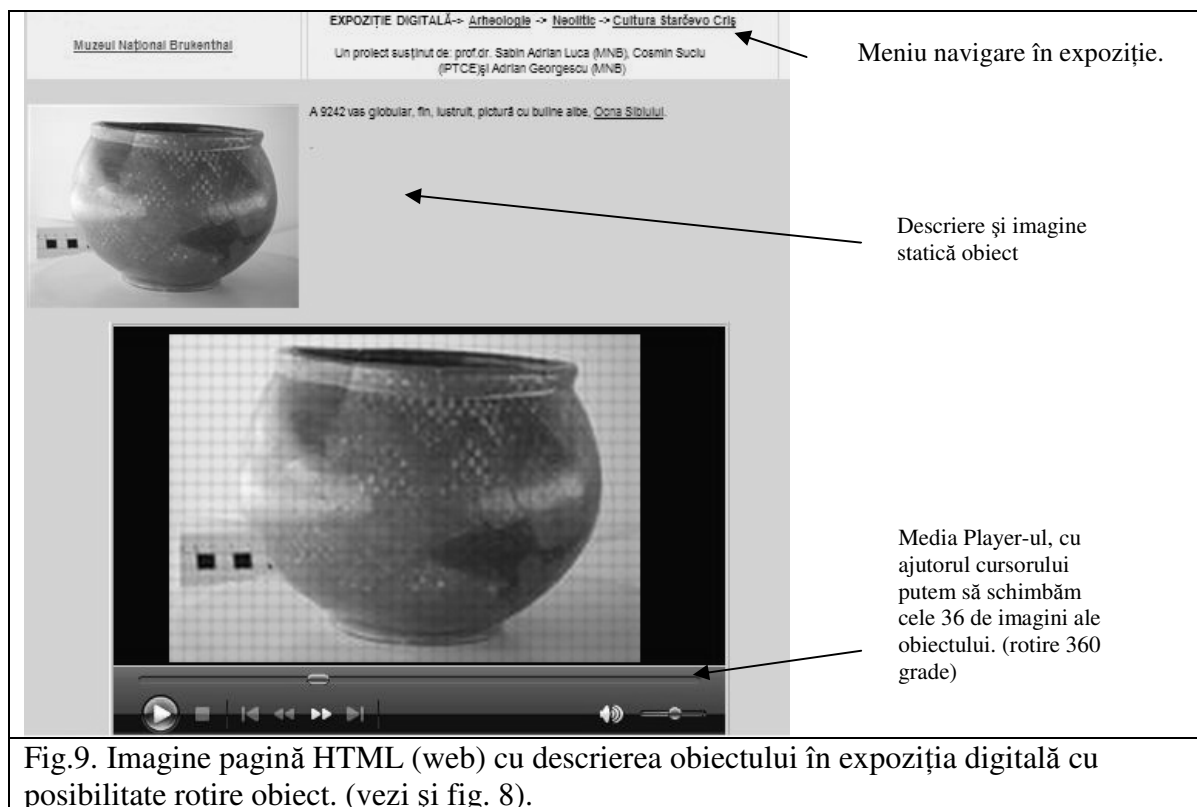
inventar						
nr crt	nr inventar	material	epocă	cultură	etapă	incadrare cronologica
	14A 9242	ceramică	neolitic timpuriu	Starčevo Criș		
dimensiuni		intocmit		ordin clasare		
		Cosmin Suciu				
descriere						
Globular, fin, lustruit, pictură cu buline albe, Ocna Sibiului.						
localizare muzeu	sala	dulap	raft	cod detinator		
expoziție				MNE		
link						
a 9242.htm						

Fig. 8. Tip de fișă aplicat pentru expoziția digitală cu datele referitoare la piesa reală. Prin accesarea *link* se accesează pagina HTML (vezi și fig. 9).

Pe pagina personală a piesei se pot adăuga detalii sau materiale suplimentare. Pentru a prezenta vasul tridimensional, acesta a fost așezat pe un pedestal, au fost realizate 36 de fotografii (o fotografie la fiecare 10 grade). Aceste imagini au fost prelucrate și s-a obținut un fișier în format .Avi²⁶ care va rula în browser cu ajutorul aplicației Windows Media Player. Avantajul este că se poate

vizualiza vasul din toate unghiurile la o rezoluție și o acuratețe de invidiat. Testele au fost facute folosind un aparat Hitachi HDC-430 E cu o rezoluție de 4 MegaPixeli. Opțional se poate folosi și o cameră video dar în prealabil trebuie realizat un suport care să se rotească cu o viteză constantă. Testele noastre încearcă să găsească cea mai ieftină și mai rapidă metodă pentru digitalizarea 3D (ceea ce se numește *augmented reality*).

²⁶ Fișier Microsoft Audio Video pentru Windows.

Materialele rezultate pot constitui galerii virtuale care se pot vizualiza în punctele informatizate, pot rula pe ecranele LCD instalate în expozițiile reale sau pot fi accesibile on-line pe site-ul web al Muzeului Național Brukenthal. Utilizatorul este cel care va alege traiectul de vizitare. Momentan proiectul este în faza de testare și definire parametrii.

Feedback

După 3 ani, la un bilanț parțial, putem spune că rezultatele sunt promițătoare. Chiar și cu cea mai scăzută penetrare din întreaga Comunitate Europeană a legăturilor internet raportat la mia de locuitori²⁷ cererea de material cu conotații culturale este în creștere. Astfel observăm că în 2006 situl <http://arheologie.ulbsibiu.ro> (Fig. 10) a fost accesat de către 99363 de vizitatori care au descărcat 359118 pagini, fără a calcula aici materialele în format pdf. care nu sunt cunoscute în acest raport (date furnizate prin serviciul oferit de Neogen S.A.). Lunile ianuarie, mai și noiembrie reprezintă vârfurile

în ceea ce privește accesările față de perioada de vară când traficul scade mult.

Într-o analiză comparativă a traficului înregistrat și de alte domenii în perioada 1-26 ianuarie (până la ora 21.00) majoritatea siturilor în limba română cu preocupări apropiate de ale noastre au un trafic ridicat (fig. 11). Au fost analizate următoarele situri web: Muzeului Național Brukenthal, (MNB www.brukenthalmuseum.ro), situl web al Ministerului Culturii și Cultelor (MCC www.cultura.ro), Portalul www.cultura-net.ro (CN platformă pentru aproape 85 de site-uri pentru instituții din subordinea Ministerului Culturii și Cultelor), Muzeul Național de Istorie al României (MNIR www.mnir.ro), www.medievistica.lx.ro (AM, Arheologie Medievală), www.archaeology.ro (APAR-Asociația profesională a arheologilor din România), IPCTE Sibiu (<http://arheologie.ulbsibiu.ro> platforma centrului de cercetare IPCTE) Institutul de Memorie Culturală (IMM www.cimec.ro) și www.patzinakia.ro (GRPIA – Grupul Român pentru o Istorie Alternativă).

²⁷ ONU 2006, p.30.

Pe primul loc se află MCC ca și număr de vizitatori și pagini descărcate. Aproape la egalitate se află IMM și imediat situl IPCTE. Urmează MNIR, MNB, CN și GRPIA. Ultimele 2 poziții dețin o cotă de piață nesemnificativă. Cu cât informația este adăugată constant și este interesantă cu atât mai mult utilizatorii se vor

reîntoarce și vor vizita mi multe pagini. Din punctul de vedere al raportului mediu între numărului de pagini / utilizator, MNB deține recordul de 12,5 pagini vizualizate/ utilizator, urmat la distanță de celelalte.

Luna	Vizitatori	Afisări
Decembrie	8973	29276
Noiembrie	11445	38806
Octombrie	9543	32865
Septembrie	5350	20052
August	4305	16001
Iulie	4068	15956
Junie	5969	23121
Mai	10284	35904
Aprilie	7964	28603
Martie	11154	39927
Februarie	8221	30879
Ianuarie	12087	47728
Total	99363	359118

Fig. 10. Situația accesărilor sitului <http://arheologie.ulbsibiu.ro> pe anul 2006, număr de vizitatori și pagini descărcate.

Site web	Vizitatori	Pagini descărcate
www.cultura.ro	16096	101714
www.cimec.ro	15768	77928
http://arheologie.ulbsibiu.ro	11681	38208
www.mnir.ro	4990	34664
www.brukenthalmuseum.ro	2969	37143
www.cultura-net.ro	2652	17301
www.patzinakia.ro	2569	9232
www.archaeology.ro	164	437
www.medievistica.lx.ro	106	313

Fig. 11. Analiză comparativă a traficului înregistrat de domenii orientate către patrimoniu și arheologie (doar resursele în limba română) în perioada 1-26 ianuarie (până la ora 21.00)

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

- Bălțean 2005 I. Bălțean, *Stadiul actual al cercetărilor privind industria litică cioplită în neoliticul timpuriu din Banat*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, 2005, pp. 7-25.
- Benkő et alii 1989 L. Benkő, F. Horváth, N. Horvatiničić și B. Obelić, *Radiocarbon and thermoluminescence dating of prehistoric sites in Hungary and Yugoslavia*, în *Radiocarbon*, 31, 3, 1989, pp. 992-1002.
- Biagi et alii 2005 P. Biagi, S. Shennan, M. Spataro, *Rapid rivers and slow seas? New data for the radiocarbon chronology of the Balkan Peninsula*, în *Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. Reports of Prehistoric Research Projects*, 6-7, 2005, pp. 41-50.
- Biagi - Spataro 2005 P. Biagi and M. Spataro, *New observations on the Radiocarbon Chronology of the Starčevo- Criș and Körös Cultures*, în *Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. Reports of Prehistoric Research Projects*, 2005, pp. 35-40.
- Boyadjev 1990 J. Boyadjev, *A contribution to the problem of the absolute chronology of the Eneolithic period (5th millennium B.C.) in the Balkan Peninsula*, în *Studia Praehistorica*, 10, 1990, pp. 194-209.
- Bronk 1995 C.R. Bronk, 1995. *Radiocarbon calibration and analysis of stratigraphy: the OxCal program*, în *Radiocarbon*, 37(2), pp. 425-430.
- Bronk 2001 C.R. Bronk, 2001. *Development of the radiocarbon program OxCal*, în *Radiocarbon*, 43(2A), pp. 355-363.
- Bronk 2005 C.R. Bronk, 2005. *OxCal program v3.10*. Online: <http://www.rlaha.ox.ac.uk/O/oxcal.php>
- Ciugudean 1996 H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București, 1996.
- Drașovean 2005 F. Drașovean, *Zona thessalo-macedoneană și Dunărea mijlocie la sfârșitul mileniului al VI-lea*, în *Apulum*, XLII, pp. 11-26.
- E M Wild et alii 2001 E. M. Wild, P. Stadler, M. Bondár, S. Draxler, H. Friesinger, W. Kutschera, A. Priller, W. Rom, E. Ruttkey și P. Steier, *Chronological Frame for Young Neolithic Baden Culture*, în *Radiocarbon*, 43, 2B, 2001, pp. 1057-1064.
- Keenan 2002 Keenan, *Why early -historical radiocarbon dates downwind from the Mediterranean are too early*, în *Radiocarbon*, 44, nr.1, 2002, pp. 225-247.
- Horvath - Hertelendi 1994 F. Horváth și E. Hertelendi, *Contribution to the 14 C based absolute chronology of the Early and middle neolithic Tisza region*, în *Jósa András Múzeum Évkönyve*, XXXVI. 1994, pp. 11-133.
- Kohl - Quitta 1964 G. Kohl, H. Quitta, *Berlin Radiocarbon Measurements I*, în *Radiocarbon*, 6, 1964, pp. 308-317.
- Kohl - Quitta 1966 G. Kohl, H. Quitta, *Berlin Radiocarbon Measurements II*, *Radiocarbon*, 8, 1966, pp. 27-45.
- Kohl - Quitta 1970 G. Kohl, H. Quitta, *Berlin Radiocarbon Measurements I*, în *Radiocarbon*, 12, 2, 1970, pp. 400-420.
- László 1997 A. László, *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, București 1997.
- Luca 2003a S. A. Luca, *Date noi cu privire la cronologia absolută a eneoliticului timpuriu din Transilvania - Rezultatele prelucrării probelor radiocarbon de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2, jud. Hunedoara*, în *Banatica*, 16, 2003, pp. 77-102.
- Luca et alii 2006 S. A. Luca, D. Diaconescu, A. Georgescu, C. Suciuc, *Cercetările arheologice de la Miercurea Sibiului - Petriș (jud. Sibiu). Campaniile*

- anilor 1997-2005, în *Brukenthal. Acta Musei*, I. 1, 2006.
- Mantu 2000 C. M. Mantu, *Relative and absolute chronology of the Romanian Neolithic*, în *Analele Banatului*, VII-VIII, 1999-2000.
- Mirea 2005 P. Mirea, *Considerații asupra locuirii Starčevo-Criș din sud-vestul Munteniei*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, XXII, 2005, pp. 37-52.
- ONU 2006 , ***, *World Information Society Report*, International Telecommunication Union (ITU), Geneva, 2006.
- Reimer et alii 2004 Reimer P.J., M.G.L Baillie, E. Bard, A. Bayliss, J.W. Beck, C. Bertrand, P.G. Blackwell, C.E. Buck, G. Burr, K.B. Cutler, P.E. Damon, R.L. Edwards, R.G. Fairbanks, M.Friedrich, T.P. Guilderson, A.G. Hogg, K.A. Hughen, B. Kromer, F.G. McCormac, S. Manning, C. Bronk Ramsey, R.W. Reimer, S. Remmele, J.R. Southon, M. Stuiver, S.Talamo, F.W. Taylor, J. van der Plicht, and C.E. Weyhenmeyer 2004, *IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0–26 cal Kyr BP*, în *Radiocarbon*, 46, 2004, pp. 1029–1058.
- Schier 1995 W. Schier, *Tradition und Innovation in Spatneolithicum des zentrale Balkanraumes am Beispiel der Gefabkeramik aus Vinča-Belo Brdo*, monografie, vol. I+II, Munchen 1995.
- Suciu 2004 C. Suciu, *Virtual exhibition "Neolithic sanctuaries from Romania" - Educational project*, în *Studii de Istorie Veche și Arheologie, Bibliotheca Archaeologica Et Historica Corvinensis*, IV, pp. 17-24.
- Suciu et alii 2006 C. Suciu, S.A. Luca, Gh.Lazarovici, M. White, *Progress Report – Reconstruction and study of the Vinča architecture and artifacts using virtual reality technology. Case study at Parța and Miercurea Sibiului sites*, în *Acta Terrae Septemcastrensis* V, pp. 7-26.
- Tasić 1989 N. Tasić, în *The Neolithic of Serbia Archaeological Research 1948-1988*, Dragoslav Srejović (ed.), Beograd 1989.
- Waterbolk 1963 J.C. Vogel and H.T. Waterbolk, *Groningern Radiocarbon Dates IV*, în *Radiocarbon*, 5, 1963, pp. 169-2002.
- Whittle 2002 A. Whittle, L. Bartosiewicz, D. Borič, P. Pettitt, M. Richards, *In the beginning: New radiocarbon dates for the Early Neolithic in Northern Serbia and South East Hungaria*, în *Anteus*, 25, 2002, pp. 63-117.
- *** ***, *Internet pentru competitivitate economică*, Eu-Ro Newsletter, nr. 7/22.10.2006, al Guvernului României, <http://www.guv.ro/presa/integrare/afis-doc.php?idpresa=174>, descărcat la data de 26 ianuarie 2007.

ANEXA1

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare.²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Bug-Dniester		Zan'kovtsi	U	Ki-6694	7540	65			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	IIA-IIB? dată prea timpurie pentru această datare	Foeni-Sălaș	Ro	GrN-28455	7510	60	pit-house, square 5, cut 0.5, locus 41		Biagi et al. 2005, 49
Bug-Dniester		Sokol'tsy II	U	Ki-6697	7470	60			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	???	Ogradena-Icoana	Ro	Bln-1056	7445	80			Mantu 2000, 98
Bug-Dniester		Soroki 2	M d	Bln-587	7420	80			Telegin et al. 2003, 460
Bug-Dniester		Sokol'tsy II	U	Ki-6698	7405	55			Telegin et al. 2003, 460
Bug-Dniester		Pechera	U	Ki-6693	7305	50			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-293	7303	150	Area 85-w in Level I-1, 0.66 m high		G. Kohl and H. Quitta 1966, 32
Starčevo-Criș	IA Monocrom	Anza Ia	M K	LJ-2181	7270	140	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Bug-Dniester		Pechera	U	Ki-6692	7260	65			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	Starčevo, white on red	Grivac Barice	SF R Y	Bln-869	7250	50	Sonda B	nu stie faza exact	Horvath and Hertelendi

²⁸ Din lipsă de spațiu extragerile multiplots și rezultatele calibrate cu curba de calibrare IntCal04 nu au mai fost introduse în acest studiu. Pot fi consultate on-line la adresa web <http://arheologie.ulbsibiu.ro/radiocarbon/2007%2010%20ian.htm> de pe serverul <http://arheologie.ulbsibiu.ro/>.

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
	painted								1994, 127
Dniiper-Donetsa		Kamenna mohila	U	Ki-4022	7250	95	horizon 15		Telegin et al. 2003, 460
Surska		Isl. Surskoi	U	Ki-6691	7245	60			Telegin et al. 2003, 460
Bug-Dniester		Bazkov ostrov	U	Ki-6651	7235	60			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	White on red, IB-IIA?	Anza Ib	M K	LJ-2341	7230	170	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Bug-Dniester		Bazkov ostrov	U	Ki-6696	7215	55			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	IA Monocrom	Anza Ia	M K	LJ-3032	7210	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Surska		Isl. Surskoi	U	Ki-6690	7195	55			Telegin et al. 2003, 460
Dniiper-Donetsa		Kamenna mohila	U	Ki-4226	7170	70	horizon 15		Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	IA Monocrom	Anza Ia	M K	LJ-2330-31	7170	60	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Bug-Dniester		Bazkov ostrov	U	Ki-6652	7160	55			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-291	7158	150	Area 84-b in Level I-1, 1.3 m high		G. Kohl and H. Quitta 1966, 32
Starčevo-Criș	Monochrome -IA	Donja Branjevina	Yu	GrN-15974	7155	50	layer III, trench V/1986-1987 pit dwelling	după Karmanski 2005	Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IA Monocrom	Anza Ia	M K	LJ-3183	7150	50	neprecizat		Biagi and Spataro

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. ²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
	m								2005, 35
Starčevo-Criș	IB-IC	Gura Baciului	Ro	GrA-24137	7140	45	structure in trench E-D, square 8		Biagi et al 2005, 49
Starčevo-Criș	Monochrome -IA	Donja Branjevina	Yu	GrN-15976	7140	90	layer III, trench V/1986-1987 outside pit dwelling	după Karmanski 2005	Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IA Monochrome	Anza Ia	MK	LJ-3186	7140	70	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	White painted horizon	Magareći Mlin	Se	GrN-15973	7130	60	neprecizat	după Tasić 2003	Biagi and Spataro 2005, 36
Surska		Semenovka	U	Ki-6689	7125	60			Telegin et al. 2003, 460
Surska		Isl. Surskoi	U	Ki-6989	7125	60			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	White on red, IB-IIA?	Anza Ib	MK	LJ-2339	7120	80	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	Pre-Criș	Ocna Sibiului	Ro	GrN-28110	7120	60	layer VIII		Biagi et al 2005, 49
Starčevo-Criș	White on red, IB-IIA?	Anza Ib	MK	LJ-2332	7110	120	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	White on red, IB-IIA?	Anza Ib	MK	LJ-2342	7100	80	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	Early Körös	Gyálarét - Szilágyi	Hu	Bln-75	7090	100			Horvath and Hertelendi 1994, 122
Starčevo-Criș	IIA-IIB	Foeni Sălaș	Ro	GrN-28454	7080	50	pit-house, square 5, level 7, locus 23		Biagi et al 2005, 49
Starčevo-	Monochrome	Donja	Yu	OxA-	7080	55	layer III,	după	Biagi and

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Criș	ome -IA	Branjevina		8557			trench 2/1987	Karmanski 2005	Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IB-IIA	Anza II	M K	LJ-2337	7080	60	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo- Criș	Precriș?	Șeușa	Ro	GrN- 28114	7070	60	level		Biagi et al 2005, 49
Starčevo- Criș	IB-IC	Miercurea Sibiului Petris	Ro	GrN- 28520	7050	70	B10 / 2003, nivelul Ia		Luca et ali 2006, 17
Starčevo- Criș	IB-IIA	Anza II	M K	LJ-2351	7040	90	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo- Criș		Miercurea Sibiului Petris	Ro	GrN- 29954 29954	7010	40	G26 / 2005, nivel 1	Groapă rituală	Luca et ali 2006, 17
Starčevo- Criș	Linear A Phase, IB-IIA	Zadubravlje	Sl av o	Z-1nec	6995	115	pit 10		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IIB	Dudeștii Vechi	Ro	GrN- 28111	6990	50	neolithic ditch, trench 1, sector E4-5		Biagi et al 2005, 49
Bug-Dniester		Savran	U	Ki-6654	6985	60			Telegin et al. 2003, 460
Surska		Isl. Surskoi	U	Ki-6688	6980	65	a mistake in the paper with other date ID 2790		Telegin et al. 2003, 460
Surska		Semenovka	U	Ki-6688	6980	65	a mistake in the paper with other date ID 2786		Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	BlN-292	6978	100	Area 84-a in Level I- 1, 0.96 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 32
Starčevo- Criș	Körös	Röske- Lúdvár	Hu	Deb-2730	6972	59	neprecizat		Horvath and

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. ²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
									Hertelendi 1994, 122
Starčevo- Criș	mid-late Körös	Endrőd 39	Hu	BM- 1668R	6970	110	neprecizat	după Bowman- Ambers- Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Donja Branjevina	Yu	GrN- 15975	6955	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	mid-late Körös	Endrőd 39	Hu	BM- 1870R	6950	120	neprecizat	după Bowman- Ambers- Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Starčevo- Criș	mid-late Körös	Endrőd 39	Hu	BM- 1863R	6950	140	neprecizat	după Bowman- Ambers- Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Starčevo- Criș	IB- IIA	Anza II	M K	LJ-2405	6940	80	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo- Criș	IIB	Dudeștii Vechi	Ro	GrN- 28113	6939	50	trench 3, sector A2, cm 165		Biagi et al 2005, 49
Bug-Dniester		Gard 3	U	Ki-6655	6930	55			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo- Criș	IIB	Foeni- Gaz	Ro	GrA- 25621	6925	45	Pit-house 1, cm 125		Biagi et al 2005, 49
Bug-Dniester		Savran	U	Ki-6653	6920	70			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo- Criș	IIIA	Dudeștii Vechi	Ro	GrA- 24115	6920	80	Trench 3, sector A, cm 7580		Biagi et al 2005, 49
Starčevo- Criș	IC-IIA	Miercurea Sibiului Petrus	Ro	GrN- 28521	6920	70	B1 / 2003, nivel Ib,		Luca et ali 2006, 17
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on	Endrőd 119	Hu	OxA- 9587	6915	45	neprecizat		Biagi and Spataro

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
	red								2005, 36
Starčevo- Criș	II B	Măgura	Ro	Wk- 14435	6896	61			Mirea 2005, 48
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA- 9583	6895	45	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6656	6895	50			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-203	6880	100	from burned layer at east- ern side of central profile, 1.88 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Biserna Obala-Nosa	Se	OxA- 6875	6875	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Ludoš- Budžak	Se	OxA- 8554	6875	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Bug-Dniester		Gard 3	U	Ki-6650	6865	50			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo- Criș	IIIA	Pața	Ro	GrN- 28460	6860	60	pi-house 1, trench II, square 7-5, cm 380		Biagi et al 2005, 49
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Szarvas 23	Hu	OxA- 9375	6855	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA- 9588	6855	45	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IB -IIA	Anza II	M K	LJ-2409	6850	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on	Endrőd 119	Hu	OxA- 9586	6850	45	neprecizat		Biagi and Spataro

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. ²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
	red								2005, 36
Starčevo-Criș	Linear Phase, IB-IIA	Donja Branjevina	Yu	OxA-8555	6845	55	Layer III		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	White on red, IB-IIA ?	Anza Ib	M K	LJ-2333	6840	100	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	Körös	Méhtelek-Nádas	Hu	Bln-1331	6835	60	pit 1-3/a	Kalicz-Makkay 1976, 23	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Starčevo-Criș	Linear Phase, IB-IIA	Zadubavlje	Slavo	Z-2 nec	6835	110	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	II B	Măgura	Ro	Wk-14436	6833	53			Mirea 2005, 48
Starčevo-Criș	mid-late Körös	Endrőd 39	Hu	BM-1971R	6830	120	neprecizat	după Bowman-Ambers-Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Bug-Dniester	Sokolec ka phase	Soroki-Trifauckij	M d	Bln-586	6825	150	Layer I; depth 3.3 to 3.5 m.		G. Kohl și H. Quitta 1970, 416
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA-9582	6825	45	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	III	Soroca II Trifăuți	M d	Bln-586	6825	150			Mantu 2000, 98
Bug-Dniester		Soroki 2	M d	Bln-586	6825	150			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA-9584	6825	45	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar si spiral	Soroca II	M d	Bln-586	6825	150	neprecizat		Mantu 2000, 98
Karanovo	II, inceput	Karanovo	Bg	Bln-3942	6820	61	begin		Horvath and Hertelendi 1994, 127

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Starčevo-Criș	IIIA	Dudeștii Vechi	Ro	GrN-28876	6815	70	trench 1, sector C, Square 1 and 2, oven		Biagi et al 2005, 49
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA-9590	6815	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Sajan-Dumboș	Se	OxA-8566	6815	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-299	6812	100	Area 99-b in Level I-3, 1.69 m high. Level I-3, 1.69 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo-Criș	Protostar cevo, IB-IIA	Donja Branjevina	Yu	GrN-24609	6810	80	layer II		Biagi and Spataro 2005, 36
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6657	6810	60			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	II	Karanovo	Bg	Bln-152	6807	100	Sector III in SW side of mound, Level II		G. Kohl and H. Quitta 1966, 37
Starčevo-Criș	IB-IIA	Anza II	M K	LJ-2338	6800	140	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA-9585	6795	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	II B	Măgura	Ro	Wk-14437	6784	56			Mirea 2005, 48
Starčevo-Criș	Early Körös	Szarvas 23	Hu	BM-1866R	6780	110	neprecizat	după Bowman-Ambers-Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 122
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6649	6780	60			Telegin et al. 2003, 460

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. ²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Sajan-Dumboș	Se	OxA-8567	6780	70	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-296	6779	100	Area 99-b in Level I-2, 1.40 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo-Criș	Linear Phase, IB-IIA	Donja Branjevina	Yu	OxA-8556	6775	60	Layer III		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Kudoš-šašinci	Se	OxA-8558	6770	60	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-294	6768	100	Area 85-w in level I-I, 0.66 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 32
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-267	6758	100	from burned layer at east- ern side of central profile, 1.88 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo-Criș	Starčevo -	Mostonga III	Ro	GrN-24117	6750	50	nivel unic		Biagi et al 2005, 49
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6648	6740	65			Telegin et al. 2003, 460
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Biserna Obala-Nosa	Se	OxA-8540	6740	75	neprecizat	Whittle et al. 2002, 19	Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Biserna Obala-Nosa	Se	OxA-8552	6725	60	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo-Criș	IB-IIA, White on red	Endrőd 119	Hu	OxA-9589	6720	45	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-295	6720	100	Area 83-w in Level I-		G. Kohl and H.

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
							2, 1.11 m high.		Quitta 1966, 33
Starčevo- Criș	III B	Giulvăz	Ro	GrN- 284546	6720	80	trench 2, cm 60-80		Biagi et al 2005, 49
Starčevo- Criș	Late Körös	Battonya - Basarâga	Hu	BM- 1862R	6710	110	neprecizat	după Bowman- Ambers- Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 123
Starčevo- Criș	III	Peștera La Hoțu	Ro	Sac-2001	6710	80	neprecizat		Bălțean 2005, 10
Starčevo- Criș	Linear Phase, IB-IIA	Zadubravljje	Sl av o	Z-3 nec	6705	95	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Starčevo- Criș	IB-IIA, White on red	Biserna Obala-Nosa	se	OxA- 8553	6705	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 36
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-297	6675	100	Area 100-a in Level I- 3, 2.16 m high		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo- Criș	IIB-IIIB liniar si spiral	Trestiana	Ro	GrN- 17003	6665	45	neprecizat		Mantu 2000, 98
NI	Eneolitic ???	Băile Herculane	Ro	Lj-3532	6660	60			László 1997, 264
Starčevo- Criș	III B	Pața	Ro	GrN- 28459	6660	60	trench II, square 5, cm 290		Biagi et al 2005, 49
Starčevo- Criș	Körös	Méhtelek- Nádas	Hu	Bln-1332	6655	60	pit 4-5/a	după Kalicz- Makkay 1976, 23	Horvath and Hertelendi 1994, 123
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-224	6652	150	Level I-4, 2.18 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo- Criș	IIB-IIIB liniar si spiral	Sacarovca	Ro	Bln-nec2	6650	100	neprecizat		Mantu 2000, 98
Bug-Dniester		Gard 3	U	Ki-6687	6640	50			Telegin et al. 2003,

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. 28

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
									460
Starčevo-Criș	Körös	Méhtelek-Nádas	Hu	GrN-6897	6625	50	pit 4-5/a	după Kalicz-Makkay 1976, 23 același complex, alt laborator de datare Bln-1332	Horvath and Hertelendi 1994, 123
Starčevo-Criș	IB-IIA	Anza II	M K	LJ-2345	6600	110	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Golokut Vizic	Se	OxA-10147	6590	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Dudești	Dudești - Vinča B	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-1978	6585	65			Mantu 2000, 99
Starčevo-Criș	III B	Limba - Bordane	Ro	GrN-28457	6580	60	section X 1998, square 6, cm 180-200		Biagi et al 2005, 49
Karanovo	II	Karanovo	Bg	Bln-201	6573	100	Burned building horizon in northern profile of Sector III. Sample, associated with Karanovo II potsherds, was taken at 1.40 m above ground level.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 37
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6679	6560	50			Telegin et al. 2003, 460

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Cultura Banatului	I, Vinča A3-B1	Pața	Ro	Lv-2145	6560	140			Mantu 2000, 98
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Golokut Vizic	Se	OxA-8616	6560	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Golokut Vizic	Se	OxA-8505	6550	55	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-298	6540	100	Area 100-a in Level I-3, 2.16 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo-Criș	IV sau Cârcea III	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-1981	6540	60	neprecizat	după Nica 2000, 150; Mantu 2000, 98	Biagi and Spataro 2005, 37
Starčevo-Criș	IIB-IIIB	Anza III	M K	UCLA-1705	6540	120	neprecizat	după Gimbutas 1976, 30	Horvath and Hertelendi 1994, 127
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Golokut Vizic	Se	OxA-8694	6525	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar	Golokut Vizic	Se	OxA-8695	6520	50	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 37
Bug-Dniester		Pugach 2	U	Ki-6678	6520	60			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	III, inceput	Karanovo	Bg	Bln-1382	6510	70	begin		Horvath and Hertelendi 1994, 127
Tripolie	?	Bernashovka	U	Ki-6681	6510	55			Telegin et al. 2003, 462
Starčevo-Criș	IIB-IIIB	Anza III	M K	LJ-2185	6510	110	neprecizat		Biagi and Spataro 2005, 35
Karanovo	III middle	Karanovo	Bg	Bln-3462	6510	70	neprecizat	dupa Gorsdorf - Weninger	Horvath and Hertelendi

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. ²⁸

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
								1992, 26	1994, 128
Karanovo	II	Karanovo	Bg	Bln-234	6500	150	Charcoal (Quercus cf. pubescens Willd.) from same building hori- zon as Bln-201, but taken from eastern profile of Sector III.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 37
Cultura Banatului	II, Vinča B1-B2, B2	Parța	Ro	Lv-2147	6500	130			Mantu 2000, 98
Bug-Dniester		Soroki 5	M d	Bln-589	6495	100			Telegin et al. 2003, 460
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-301	6483	100	Area 70-g in Level I- 4, 2.41 m high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo- Criș	III / IV?	Valea Răii- Copăcelu	Ro	KN-I.102	6480	75			Mantu 2000, 98
Starčevo- Criș	Starčevo end	Starčevo	Se	GrN-9033	6475	60	neprecizat	după Srejovic 1988, 46	Horvath and Hertelendi 1994, 127
Cultura Banatului	I, Vinča A3-B1	Parța	Ro	Lv-2146	6470	150			Mantu 2000, 98
Vinča		Vinča	Se	GrN- 13155	6470	170		si la Horvath and Hertelendi 1994, 127	Tasić 1989, 46
Vinča	A (Banat) so-called Banat group(or	Ószentiván VIII	Hu	Bln-479	6460	80	nivel VIII/e 2, pit 2, 65- 90 cm		G. Kohl și H. Quitta 1970, 411

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
	iginally)								
Starčevo-Criș	Körös	Hódmezővá sárhely- Kotacpart	Hu	Bln-115	6450	100	potsherd	după Kohl- Quitta 1963, 300	Horvath and Hertelendi 1994, 123
Tiszadob	?	Korlát	Hu	Bln-119	6440	100	potsherd	după Kohl- Quitta 1963, 300	Horvath and Hertelendi 1994, 123
Tripolie	?	Bernashovk a	U	Ki-6670	6440	60			Telegin et al. 2003, 462
Szamos	?	Sonkád	Hu	nec?	6430	60	house 1 A- B	după Korek 1983, 26	Horvath and Hertelendi 1994, 124
Starčevo-Criș	IV sau Cârcea III	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-1982	6430	60	neprecizat	după Nica 2000, 150; Mantu 2000, 98	Biagi and Spataro 2005, 37
Karanovo	I	Tell Azmak	Bg	Bln-300	6426	150	Area 132-b in Level I- 4, 2.14 in high.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 33
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar si spiral	Gura Baciului	Ro	Lv-2157	6400	90	mormânt M6		Mantu 2000, 98
Starčevo-Criș	Early Körös	Szarvas 23	Hu	BM- 1865R	6400	170	neprecizat	după Bowman- Ambers- Leese 1990, 73	Horvath and Hertelendi 1994, 124
Starčevo-Criș	IV, Cârcea III	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-1983	6395	60			Mantu 2000, 98
Starčevo-Criș	IIB-IIIB liniar si spiral	Trestiana	Ro	Lv-2155	6390	100	neprecizat		Mantu 2000, 98
Szakálhát		Battonya - Paráz s tanya	Hu	Bln-1966	6370	60	pit 13		Horvath and Hertelendi 1994, 124

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu
Versiune de testare. 28

CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	T A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
Starčevo- Criș	Katalsze g	Katalszeg	Hu	Bln-86	6370	100	neprecizat	Kohl- Quitta 1963, 300	Horvath and Hertelendi 1994, 124
Szakálhát		Tápé-Lebő A	Hu	Deb-1643	6370	60	Level 17(12), feature 39 (charcoal)		Horvath and Hertelendi 1994, 124
Vinča		Selevac- Staro selo	Se	Z-233	6366	100	trench VII, layer 2	Chapman 1981	Tasić 1989, 46
Karanovo	II	Karanovo	Bg	Bln-158	6360	100	Sector IV in NE side of mound, Level 38 G. Kohl and H. Quitta III, 8.90 m below surface 38 G. Kohl and H. Quitta III, 8.90 m below surface.		G. Kohl and H. Quitta 1966, 37
Vinča	A2 Phase 3 la Schier	Vinča Bielo-Brdo	Se	Hd-16661	6353	66	8,7 m	nr 6 la Schier	Schier 1995, 322
Vinča	A3-B1 la Luca	Miercurea Sibiului Petris	Ro	GrN- 29053	6350	130	Pentru nivelul Iib,		Luca et ali 2006, 17
Dudești	Dudești - Vinča B	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-2292	6350	60			Mantu 2000, 99
Cultura Banatului	II, Vinča B1-B2, B2	Parța	Ro	Lv-2143	6340	100			Mantu 2000, 98
Esztár		Berettyoujfa lu- Szilhalom	Hu	Bln-2580	6340	60			Horvath and Hertelendi 1994, 124
Esztár		Berettyoujfa lu- Szilhalom	Hu	Bln-5579	6330	90			Horvath and Hertelendi

IPTCE RADIO Extragere din 27 ianuarie 2007, Date C ¹⁴ Secvența Neoliticului Timpuriu Versiune de testare. ²⁸									
CULTURA	FAZA	AȘEZARE A	Ț A R A	LABNR	BP	STD	LOCALIZ ARE	OBSERV AȚII	LITERAT URĂ
									1994, 124
Tripolie	?	Okopi	U	Ki-6671	6330	65			Telegin et al. 2003, 462
Cultura Banatului	II, Vinča B1-B2, B2	Pața	Ro	Lv-2139	6330	140			Mantu 2000, 98
Vinča	A	Grivac	Se	Bln 870	6315	100	Sonde B,		Bogdanović 2004, 499
Tiszadob		Tiszavasvár i - Keresztfal	Hu	Bln-505	6305	100	pit III . - 160-180 cm charcoal		Horvath and Hertelendi 1994, 125
Linienbandke ramik	E Hungarian Alföld linear pottery.	Tiszavasvar i-Keresztfal	Hu	Bln-505	6305	100	large pit (Object III) at 1.60-1.80 m		G. Kohl și H. Quitta 1970, 413
Dudești	Dudești - Vinča C	Cârcea Viaduct	Ro	Bln-2287	6300	55			Mantu 2000, 99
Vinča	B1b, Phase 5b la Schier	Vinča Bielo-Brdo	Se	Hd-16733	6293	79	7,0 m	nr 13 la Schier	Schier 1995, 323
Cultura Banatului	II, Vinča B1-B2, B2	Pața	Ro	Lv-2141	6290	80			Mantu 2000, 99
Starčevo-Criș	IV	Limba - Bordane	Ro	GrN-28112	6290	50	L3 house, square 6-8, cm 110-130		Biagi et al 2005, 49

STRATIGRAPHIC STRUCTURAL ASPECTS REGARDING THE PETREȘTI SETTLEMENT OF MOȘNA – *PE TABLĂ*, SIBIU DISTRICT

ANDREI GONCIAR

archaeotek@yahoo.ca

ADRIAN GEORGESCU

Muzeul Național Brukenthal

adigeomnb@gmail.com

MIRCEA DAN LAZĂR

mirceadanlazar@gmail.com

REZUMAT: ASPECTE STRATIGRAFICE STRUCTURALE PRIVIND AȘEZAREA PETREȘTI DE LA MOȘNA – «PE TABLĂ», JUDEȚUL SIBIU

Lucrările agricole din anii 1970 legate de plantarea viței- de- vie în arealul comunei Moșna (Jud. Sibiu), mai recis în punctul “Pe Tablă – La Râpă”, au scos la iveală o importantă așezare Petrești. În cursul anilor 2003-2006, s-au efectuat mai multe săpături arheologice pentru a determina mai precis natura și structura așezării. Acest articol are ca scop o prezentare sumară a stratigrafiei sitului. Ceramica, piatra și oasele vor fi tratate în amănunt în următoarele lucrări. În cadrul periegezelor efectuate în zona respectivă a apărut o mare cantitate de material arheologic, cronologic încadrat în Petrești B și Coțofeni 3. Săpăturile sistematice care au urmat au scos la iveală sub un important strat afectat de arături adânci, două niveluri de cultură.

Nivelul superior aparține culturii Petrești, faza B, și se caracterizează printr-o locuință cu podină de lut construită pe o platformă de pământ bătut. În imediata vecinătate apare o groapă cu o structură internă care exclude posibilitatea de a fi o simpla groapă menajeră.

Nivelul inferior aparține tot culturii Petrești, dar faza AB târzie, și este compusă dintr-un strat subțire și sărac în materiale arheologice, în care au fost săpate 8 gropi, din care 5 sunt menajere și 3 au o funcție mai complexă.

The site is situated approximately 3 km south from Moșna (which is 8 km SE of Mediaș, Sibiu District) at the location named “Pe tablă” or “La râpă” (Fig. 1, 5). The terracing and deep plowing in the 1970s exposed a very rich archaeological site. Investigations conducted by Iuliu Paul identified it as a multilayered site with a Petrești Culture settlement occupying the lower layers¹.

The geographical setting is made of rolling hills 350-600 m high, cut by several small streams, characteristic of the Tarnava Plateau². The Moșna stream is draining the

region flowing NW into the Tarnava River. Its hydrographic basin is asymmetrical, its main tributaries being situated on the south-western slopes. The bedrock is a white beige limestone, highly altered. The altered soft sedimentary sterile strata are composed of several yellow to beige sandy-silt layers, ranging from a few centimeters to half a meter. The vegetal soil presents several variations of a brown forest soil, more or less eroded³.

This paper presents the results of the 2003-2006 excavation. The excavation is the result of a continuous common effort of the Brukenthal Museum of Sibiu (Romania) and the Archaeological Techniques and Research

¹ Paul 1992, p. 141.

² Sibiu 1981, p. 23.

³ Șotropa, Șotropa 2001, pp. 5-15.

Center (Canada), as part of the *Southern Transylvania Projects*⁴. This article will address the stratigraphy of the site and its various structural elements and features. Ceramic, bone, stone and vegetal analyses will be dealt with in future papers⁵.

The initial survey conducted in 2003⁶ presented a spread of ceramic concentration points following a SW-NE direction (Fig. 1), on the second terrace of the northern bank of the eastern tributary of the Stiobor stream. The ceramic distribution indicates the presence of a settlement *ca.* 100m long and 60m wide. This survey was surprisingly rich in its finds: complete range of ceramic shards (coarse, medium and fine), both decorated (incised, slipped and painted) and undecorated, belonging to Petrești B and Cotofeni 3 subcultures, a variety of stone tools and manufacturing by-products, structural clay and bones.

The superior part of the stratigraphy, throughout all the trenches, is composed of brown dirt, highly disturbed by deep plowing. This topsoil layer is 60 to 70 cm thick (Fig. 4). The artifacts found here were of the same nature as the survey finds. The disturbed levels, according to the ceramics, belong also to the Petrești B and Cotofeni 3 subcultures. There are very few Roman ceramic pieces, originating from a Roman *villa* reported further west on the terrace.

Under the topsoil, there is an ensemble of brown cultural strata, ranging in thickness from 50 to 70 cm. Local significant variations in the thickness of this ensemble are due mainly to the presence of occasional pits (Fig. 4, 11-18).

Bellow the cultural strata, there is a brown archaeologically sterile layer. Its thickness is *ca.* 50cm in the downhill trenches and disappears completely in the last uphill trench. When pits are present in the levels above, they systematically go through this layer into the next one where they continue for less than 15cm. There are traces of very intense mole activity in this level. However, the animal galleries stop within a few centimeters above the top of the archaeologically sterile level.

The bottom strata consist of sterile yellowish sandy silt strata, sloping moderately towards the S-SW. The water table was found at depths ranging from 240 to 310 cm (Fig. 4).

The excavation of the cultural strata proceeded as follow:

S1: initially 3x3 m, extended NE and NW to a total of 3.5x3.5 m trench (Fig 2, 3).

The cultural strata begins at a depth of 70cm. The upper part contains several pieces of brick and a small amount of ceramic shards. A pit (Pit 1) appears in the center of the section at a depth of 110cm and it is 73cm deep. The strata can't be differentiated by direct excavation methods. The initial trench was extended in order to build a statistical stratigraphy sequence. The statistical results seem to indicate a two layered ceramic concentration but it is a tentative conclusion.

S2: initially 3x3 m, initially extended by a 1x1m in the NE corner and then extended all around to a total of 4x4 m trench (Fig 2-4).

The cultural strata begin at a depth of 65cm where a pit (Pit 2) appeared in the center of the trench. The pit is 109cm deep. There is a 1m radius area around the pit where there were significantly less to no ceramic shards or artifacts. In this zone, a few centimeters north from the structure a gold bead was located. A high concentration of ceramic shards appeared in the NE profile of the initial trench, including some complete vases and an elongated vase support. The extension of the trench confirmed a high ceramic concentration surface towards the north-east 70 cm deep. In the southern corner two levels, about 45 cm

⁴ The *Southern Transylvania Projects* are an international archaeological endeavor, coordinated by prof. Andrei Gonciar.

⁵ A special thanks to all the students and volunteers who made this excavation a reality, especially Monica Krancevic, Don McLoud, Volha Olya Ianovskaia, Drew Sizemore and Steliana Dogeanu.

⁶ We extend our gratitude and thanks to Prof. Ionel Sotropa, Director of the highschool of the Moșna Commune, for his assistance in locating the site and conducting this survey. The museum he built and his archaeological map of the commune, were also of great help.

apart, are marked by horizontal structural clay concentrations.

S1/2: initially 1x5 m, excavated along the center line (E-W) between the center of the pits in S1 and S2, its eastern extremity extended 1m towards the south over 2 m length (Fig 2, 3).

This trench was excavated to determine if and how the structures in S1 and S2 are linked. In the western extremity of the trench, two massive structural clay ensembles, including both wall and floor fragments, appeared about 65 cm deep, marking the beginning of the cultural strata. A concentration of ceramic shards and structural clay occurred further east, at the same level. A pit (Pit 8) appeared 58 cm under the structural clay, indicating a second cultural layer, stratigraphically independent from the upper one. It consisted of several large ceramic shards and two large pieces of flat structural clay in an upright position. Further exploration of this complex was interrupted by rain.

S3: 3x3 m trench (Fig. 1).

The cultural strata appeared at a depth of 60cm and are approximately 60 cm thick. There are composed of undifferentiated brown dirt with sporadic ceramic, bone, stone and structural clay fragments. It is impossible to distinguish an internal stratigraphy. The lower surface can only be inferred from the tentative disappearance of the archaeological material. An alveolar cavity is visible in the NW profile in the yellow sterile soil. At the present stage in the excavation it is not possible to determine if it has any lateral extension.

S4: 3x3 m trench (Fig. 1).

The cultural strata have the same general characteristics as in S3. A pit (Pit 4), 50 cm deep, appeared in the SE profile, at a depth of 90 cm.

S5: 5x5 m trench (Fig. 1).

The cultural strata start at a depth of 50 cm and are around 50cm thick. It is composed of undifferentiated brown dirt with sporadic ceramic, bone, stone and structural clay fragments. There is no archaeological sterile intermediary layer, the cultural level being directly on the yellow sterile sand. A definite alveolar cavity is visible in the NW profile in the yellow sterile soil. Although no clear

lateral continuation can be ascertained, there is a slight ceramic concentration at the bottom of it, which could indicate the possibility of the presence of a ditch.

S6: 5x3 m, oriented N-S; W corner extended in order to empty a pit (Fig 2, 3).

The purpose of this trench was to verify if the artifacts and structural clay in S1/2 originated up hill from their present location. The cultural strata start at a depth of 70 cm with a minor concentration of structural clay in the northern part of the trench. The lower limit of these strata is at 100 cm where an 82 cm deep pit (Pit 6) became visible in the southern corner of the trench. Except for the structural clay in the uphill northern part of this trench, the cultural strata have very little archaeological content.

S7: initially 2x4 m, excavated parallel to S1/2 (E-W orientation); at first extended 2 m from the W corner uphill (N) over a 3 m length and then extended 2 m W from the new W corner over a 2 m length (Fig 2-4, 6, 7).

Once S6 demonstrated that the S1/2 artifacts were *in situ*, this trench was excavated in order to determine the nature of this material and its structural context. North and then west extensions were needed in order to map the extent of the structural clay concentration. At an approximate depth of 65 cm, a large concentration of structural clay was excavated. Under several wall fragments, large pieces of a clay platform were excavated. Under the collapsed wall, two circular pole holes were located in the floor fragments. Very few ceramic shards were found inside the collapsed structure. To the west of it, on the same level, a partial skeleton became visible. It has not been intentionally buried. From the dispersion of the bones, it can be concluded that the body remained exposed at the time of death. Under the floor, there is an approximately 40 cm of relatively compacted dirt, very poor in artifacts. The second cultural level is marked by a 69cm deep pit (Pit 8), starting at a depth of 105cm.

S8: irregular trench, approximately 3.5x1.5, oriented N-S, filling in the

space left unexcavated between S1/2 and S2 (Fig 2, 3, 4).

The destruction level of the structure excavated in S1/2 and S7 continues in this trench at a depth of 65cm. Although there is a lot of structural clay present, most of it in the south-eastern half of the trench, there are no massive floor pieces or distinct concentrations of structural clay fragments. The northern end on the trench is almost void of archaeological material. Under this strata, there is a *ca.* 50 cm thick intermediary stratum very poor in any sort of artifacts. The second cultural strata is marked by a pit (Pit 8), found at a depth of 122 cm, half in this section and half in S1/2, 63 cm deep. This level is continuing laterally with a thin layer of sporadic structural clay, bone and ceramic fragments.

S9: initially 3x3 m, S and W corners extended in order to empty two pits (Fig 2, 3).

The cultural strata begin around 1m deep. There is an initial 15-25cm layer that includes fragments of pottery, structural clay, bone and stone in a brown dirt matrix. There is a 20cm thick intermediary layer relatively void of artifacts. The lower cultural strata are marked by two pits (Pit 9a, 9b) that start at a depth of 128 cm and 135 cm and are 65 cm and 55 cm deep respectively.

S10: 2.5x3 m, covering the corner left unexcavated between S2 and S7; S corner extended to empty a pit (Fig 2-4).

At approximately 70 cm deep, a high ceramic concentration surface appeared, containing both individual shards and complete but broken vases. Several bones, horn fragments and shattered brick were found in small quantity. This surface is at the same level as the floor of the house in S7 and continues the high ceramic concentration surface that appeared in the upper cultural level of S2. Under this first level of ceramics, there is a 40 cm layer relatively archaeologically barren. The lower cultural strata are marked by a structural clay pit (Pit 10) in the southern corner of the trench that became visible at a depth of 110cm and continued downwards for 100 cm.

Several characteristically distinct pits were found during the excavation:

Pit 1: Center of S1. Situated at a depth of 110cm (Fig 3, 11).

It is a circular, conical pit, 100cm in diameter, *ca.* 73cm deep. It starts towards the bottom of the cultural strata and continues through the archaeologically sterile layers *ca.* 10 cm into the yellow sandy silt sterile soil. It contains very few ceramic and structural clay fragments, less than 5%, in a very dark brownish green matrix.

Pit 2: Center of S2. Situated at *ca.* 65cm depth (Fig 2, 4, 12).

It is an irregularly rounded, conical pit, with a superior diameter of *ca.* 102cm and a depth of *ca.* 109 cm. It starts immediately under the topsoil, continues through the cultural and the archaeological sterile levels and stops a few centimeters into the sterile soil. The pit is composed of four distinct levels of intensely burnt structural clay fragments, some even vitrified, separated by earth strata varying in thickness from 10-20 cm. Level 1 is made primarily of large fragments of structural clay, with a few medium and painted ceramic shards. In the western corner a rectangular arrangement seems to have been built with large and relatively flat blocks of white limestone, around 30-35 cm long and 8-12 cm thick. A gold bead was found near this structure, associated with this level. A dirt level *ca.* 11 cm thick separates level 1 from level 2. It shows no signs of heating. The second level, *ca.* 80 cm in diameter, is composed of structural clay and a few ceramic shards. Another dirt level, *ca.* 16 cm thick, separates level 2 and 3, still showing no signs of heating. The third level, *ca.* 60 cm in diameter, is also composed of structural clay fragments but with significantly fewer shards. The dirt level separating the third and fourth clay levels is *ca.* 13cm thick and shows intense signs of heat at the bottom. There is an extensive heat aura in the dirt surrounding the fourth level both in the filler and the pit walls, showing signs of an intense open fire. This level is very irregular, *ca.* 80x45 cm in size, composed of unevenly distributed fragments of vitrified structural clay and very few shards. Under the structural clay fragments, there is

ca. 16 cm of intensely heated dirt followed by *ca.* 45 cm of regular dirt filler. Several carbonized grains and nuts were found in this pit.

Pit 4: South-western side of S4. Situated at 90cm depth (Fig 1, 13).

It is a circular waste pit, slightly conical, 162 cm in diameter, *ca.* 50 cm deep, containing mainly coarse to medium with very few finer painted ceramic fragments, several pieces of structural clay and bone, fragments of altered white limestone in a dark green organic sandy matrix. Proportion solids to matrix: 20%.

Pit 6: South-western side of S6. Situated at 100 cm depth (Fig 3, 14).

It is a rounded square waste pit, mostly cylindrical, 79 cm in width, *ca.* 82 cm deep, containing very few ceramic and structural clay fragments, less than 5%, in a very dark reddish matrix.

Pit 7: Eastern extension of S7. Situated at 105 cm depth (Fig 3, 4, 15).

It is a circular, cylindrical pit, 105 cm in diameter, *ca.* 69 cm deep. The middle of the structure is marked on its surface by a collapsed painted vase support in the center and another flattened vase next to it. It is logical to assume that the vase was on top of the support, marking the center of the pit. The pit is made in two phases. The initial hole was excavated down to the surface of the yellow sterile sand and filled with intensely burnt fragments of structural clay. They were placed cold in the pit (the earth around the pit doesn't show signs of heat), intermixed with bone and stone tools. The tools were functional and were put there on purpose, not simply discarded. A smaller cylindrical pit, *ca.* 60 cm in diameter, was excavated in the middle of the larger structural clay pit. The walls of the smaller pit were decorated or reinforced with antlers. A few complete, but fragmented vases were placed on the floor of the second pit. If either these vases were placed in one piece in the pit and broken by later compaction or they were broken on purpose could not be ascertain. The smaller pit was then filled with ashes intermixed with a few bones and shards. The upper part was completed with the surrounding dirt. It is interesting to notice that there were

no artifacts on a *ca.* 100cm radius, suggesting the presence of a small mound over the structure.

Pit 8: Incorporated in the NE side of S1/2 and SW side of S8. Situated at *ca.* 122 cm depth, around 50 cm below the floor of the house (Fig 3, 4, 16).

It is a circular, cylindrical pit, 98 cm in diameter, *ca.* 63 cm deep. A large pouring vessel and a small drinking cup were placed on surface floor of the pit, both of them collapsed in the same direction, probably as a result of the filler thrown in from a northern general direction. A kid or lamb skull and several snail shells were found near them on the same level. The top part of the pit was filled with ashes, charcoal and a fragmented fire plate from a hearth.

Pit 9a: Southern corner of S9. Situated at 128 cm depth (Fig 3, 17).

It is an oval shaped pit, mostly cylindrical, 100x65 cm, *ca.* 65 cm deep, containing large fragments of structural clay, highly burnt with traces of charcoal, a few ceramic shards, in a dark brown matrix. Proportion solids to matrix: 40%.

Pit 9b: Western corner of S9. Situated at 135cm depth (Fig 3, 17).

It is an rounded square waste pit, mostly cylindrical, 75 cm in width, *ca.* 55 cm deep, containing large fragments of structural clay, a few pieces of white altered limestone, a few ceramic shards, in a dark matrix. Proportion solids to matrix: 35%.

Pit 10: Southern corner of S10. Situated at 123 cm depth, under the ceramic layer (Fig 3, 4, 18).

It is a circular, cylindrical pit, 110 cm in diameter, *ca.* 100 cm deep, filled with structural clay fragments (over 250 pieces) and 3 ceramic shards. The spaces between the clay fragments are filled with brown soil (less than 15%). A majority of the clay fragments bear large leaf imprints (6-15 cm in size).

All the pits stop a few centimeters into the yellow sterile sand. It is reasonable to conclude that the paleo-water table was higher in antiquity, above 2 m deep.

The structural clay, made of a relatively medium clay, mixed with straw finely chopped, can be categorized in four

categories: floor fragments, wall fragments, fireplace/oven plate and bricks (Fig. 7-9, 19-21, 22-25). Several large floor fragments were found in S1/2 and S7. They were *in situ*, making the floor of the house (Fig. 3, 6-9). The floor has been built directly on the ground as shown by its very irregular inferior surface. Its thickness is variable, ranging from 12 to 17 cm. Its superior surface is flat and well compacted. Its upper part exfoliates in at least seven 1-2mm sheets, each indicating a floor repairing episode, the rest of the floor being massive and compact, with very little vegetal traces.

The wall fragments are of various shapes and sizes (maximum 25 cm across). Their maximum thickness is of 10 cm. The fragments showing structural traces usually have a flat surface on one side, the exposed part of the wall, and, on the other side, the negative molds of the pieces of timber used. The wood beams are circular, variable in size, most of them with a 1-3 cm diameter, but a few, probably those making the actual support frame of the house and/or wall, have a diameter of 7-10 cm. The clay fragments are usually broken along leaf imprints, found only in the interior of the wall (Fig. 3, 22-25).

They can be further subdivided in terms of their imprints. The structural clay fragments from the first group are associated with the house level and were mainly found in S1/2, S7 and in Pit2. The vegetal imprints are relatively rare (less than 50% of the fragments bear them) and consist of small leaves. This allows the conclusion that this construction phase of the house happened early spring. The second group belongs to the level under the house and is almost exclusively composed of fragments found in Pit10. Every fragment bears at least one leaf imprint. The omnipresent vegetal traces are relatively large, left by oak leaves 6-15 cm across. We can infer in this case that this wall construction phase occurred in late summer – early autumn (Fig. 22-25).

From the clay fragments, it can be inferred that the thickness of the walls was 15-20 cm. The amount of structural clay fragments found in both cases is enough to

reconstruct a wall fragment less than 4m² (Fig. 22)

Several small clay pieces (under 10 cm across and 4-6 cm thick), broken in polygonal shape fragments were found in Pit8. The intense firing on one side and a compacted 1 cm white-gray ash level glued to the vitrified surface indicate they were part of the fire plate of a fireplace or an oven. Being found in their discarded position, nothing more about the structure the belonged to could be inferred.

Fragments of what could be considerer two bricks were found in the vicinity of the house. The bricks were rectangular with rounded corners, *ca.* 5 cm thick. The only side that could be reassembled is *ca.* 47 cm long (Fig. 19).

From the excavation data we can conclude that the Petrești strata are subdivided in two cultural levels (L1 and L2) separated by an artifact poor intermediary stratum (Fig. 4). The lowest level can be dated to late Petrești AB phase and the upper one to an early Petrești B phase. Except for the area of the house complex and its immediate surroundings, it is very difficult to distinguish in the field the above stratigraphy. The soil is vertically homogenous and most of the artifacts are not readily datable individually. From the amount of Petrești B material found during the survey and in the topsoil, it can be assumed that there was at least one more Petrești B level. No *in situ* traces of the Cotofeni Culture strata were located. It is likely that this material washed down the steep slopes above the site and was intermixed with the Petrești Culture artifacts during the deep plowing and the intensive agricultural works related with the vineyard.

The late Petrești AB strata are composed of nine pits: five waste pits (Pits 1, 4, 6, 9a, 9b), one clay pit (Pit 10) and two “ritual” pits (Pits 7, 8). The concentration of the pits in a relatively small area definitely indicates the presence of at least one housing complex in the immediate vicinity, although, there is very little amount of clay fragments (cf. Pit 10) compared to what a wall or a structure would comprise. This concentration of pits might also indicate a fringe area of the settlement. Further investigation is needed to

confirm these working hypothesis (Fig. 1, 3, 4, 11-18).

The early Petrești B strata are composed of a habitation complex approximately 3x4.5 m, oriented NW-SE. Considering that the active area of the house covers several pits from the Petrești AB strata, we are lead to believe that the community was aware that the site was previously occupied but didn't have a distinct memory of the structure of the previous settlement. The reparations of the floor of the house could indicate a period of actual use. If we were to assume that repairs are needed after the snow/rain seasons and occasionally before the winter starts, we could conclude that the house was used for a minimum of 4 years (Fig. 2, 4; 6-10).

The house was built directly of the ground, on a compacted dirt platform. Walls 15 to 20 cm thick were built out of vertical beams *ca.* 10 cm in diameter as an infrastructure. Oak branches, complete with leaves, were attached diagonally to these

beams, forming a relatively dense wooden sub-wall. The whole structure was then covered on both sides by clay, mixed with chopped straw, and the outer surfaces were leveled and smoothed. Interior vertical beams, *ca.* 1.5 m apart were holding the roof structure (Fig. 2, 6-9).

The Petrești B level continues north with a pit (Pit2) that was probably covered by a mound. To the east of the house there is a large continuous surface composed of large amounts of ceramics (Fig. 2, 4, 10-18). There are several complete, although fragmented, clay vases, all fallen on their side. Combined with the fact that no vases and very few shards were found inside the structure, it can be concluded that the house has been emptied before it was set on fire, probably looted. To the SW of the house, a skeleton was uncovered. It was abandoned on the ground surface when the house was destroyed: several of its bones were scattered on a 2 m radius area. From this, the hostile destruction of the Petrești B settlement could easily be inferred.

LITERATURE/BIBLIOGRAFIE

- Paul 1992 Iuliu Paul, *Cultura Petrești*. Editura Museion, București, 1992.
Sibiu 1981 Sibiu. *Monografie* (Colecția Județele Patriei), București, 1981.
Șotropa, Șotropa
2001 Ionel Șotropa, Maria Șotropa, *Moșna. Monografie*. Editura Etape, Sibiu, 2001.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 General Location Map and Survey Results
Fig. 2 Level 1 – Petrești B
Fig. 3 Level 2 – Petrești AB
Fig. 4 Composite Trench Profiles (S2, S7, S8, S10)
Fig. 5 Panoramic View of the Site.
Fig. 6 Habitation Complex (S7).
Fig. 7 Floor Fragment and Pole Hole.
Fig. 8 Wall Fragments.
Fig. 9 Wall Fragment with structural marks.
Fig. 10 Ceramic Surface Level (S10).
Fig. 11 Pit 1.
Fig. 12 Pit 2.
Fig. 13 Pit 4.
Fig. 14 Pit 6 (cross-section).
Fig. 15 Pit 7.
Fig. 16 Pit 8.
Fig. 17 Pits 9a – 9b.
Fig. 18 Pit 10 (exterior view).
Fig. 19 Brick fragment (S 10).
Fig. 20 Structural Brick (detail).
Fig. 21 Structural Brick (S 1-2).
Fig. 22 Structural Clay (S 10).
Fig. 23 Vegetal Imprint (1).
Fig. 24 Vegetal Imprint (2).
Fig. 25 Vegetal Imprint (3).
Fig. 26 S2 complex.
Fig. 27 S2 profil.

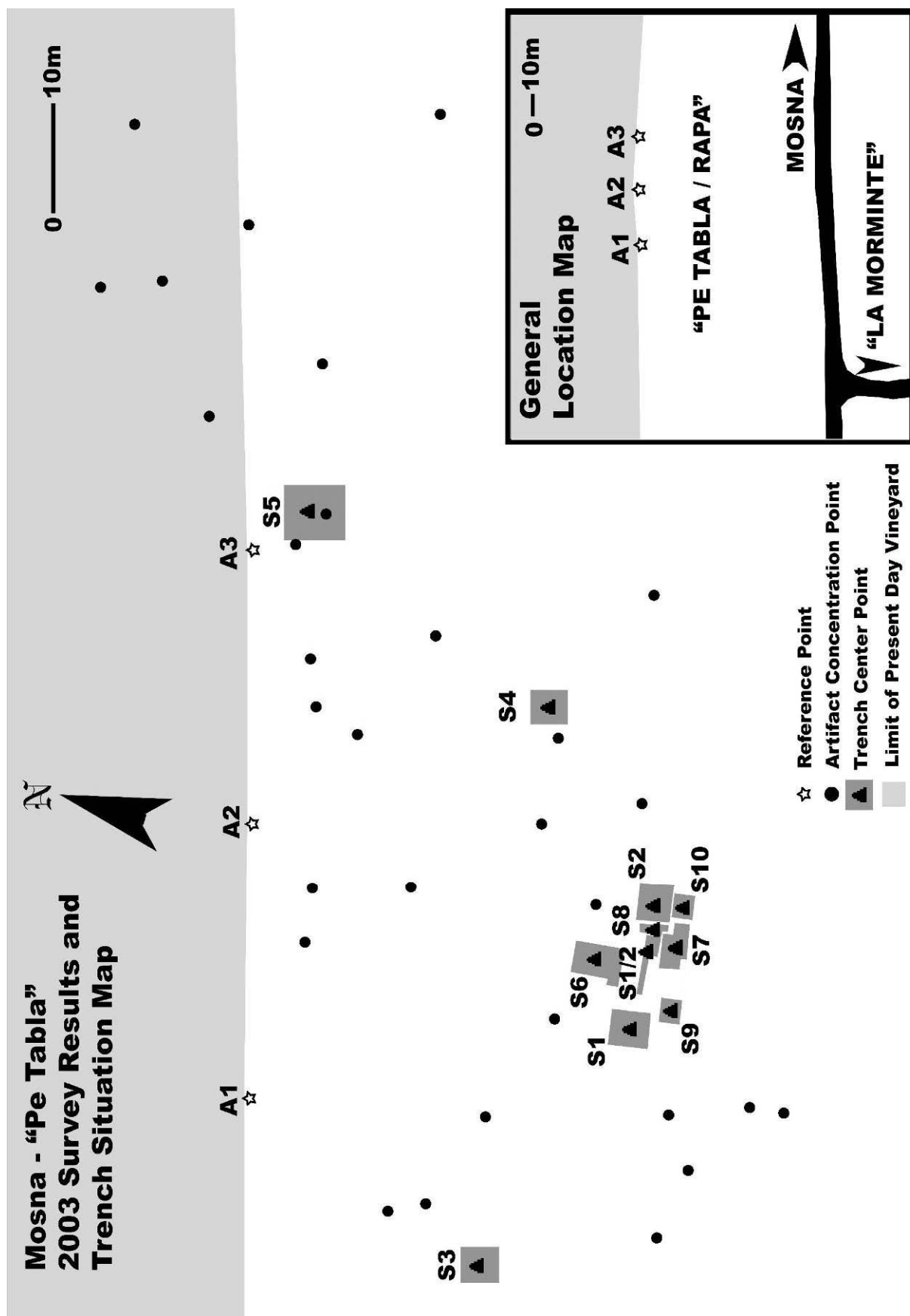

Fig. 1

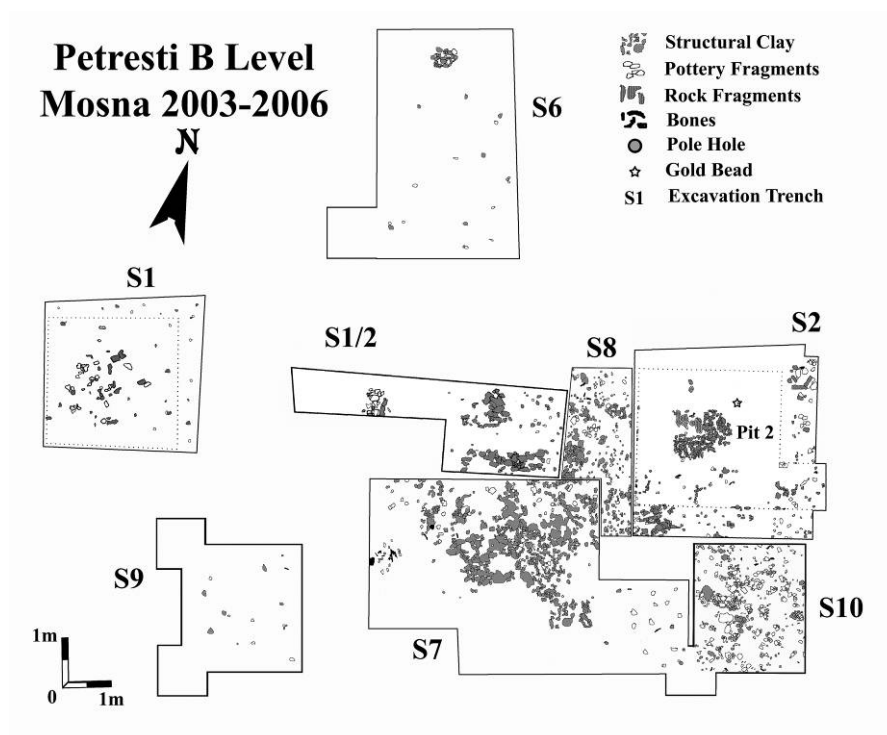

Fig. 2

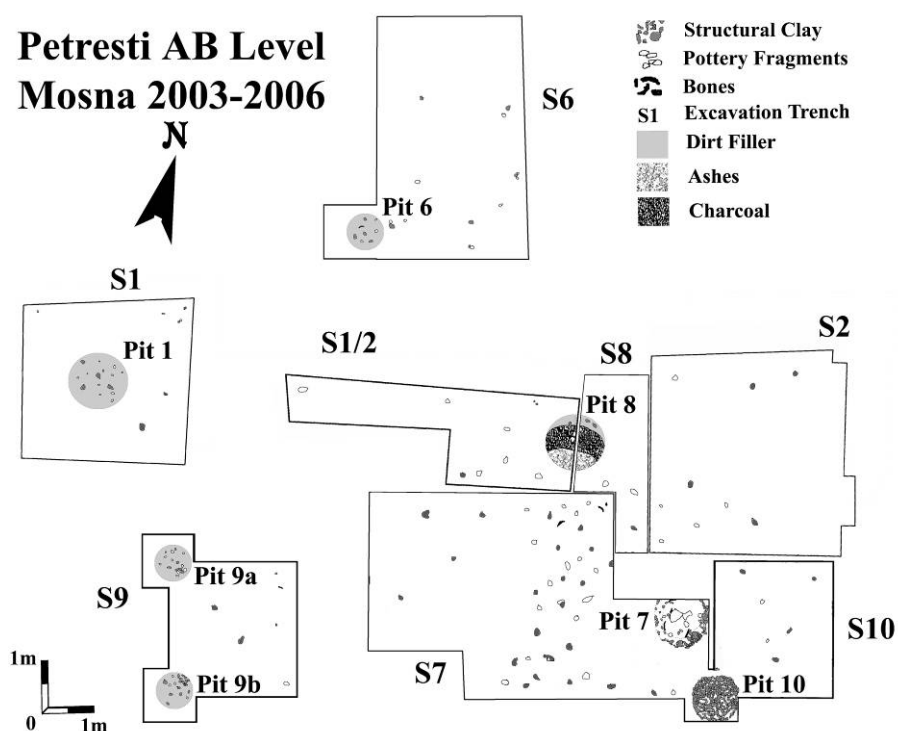

Fig. 3

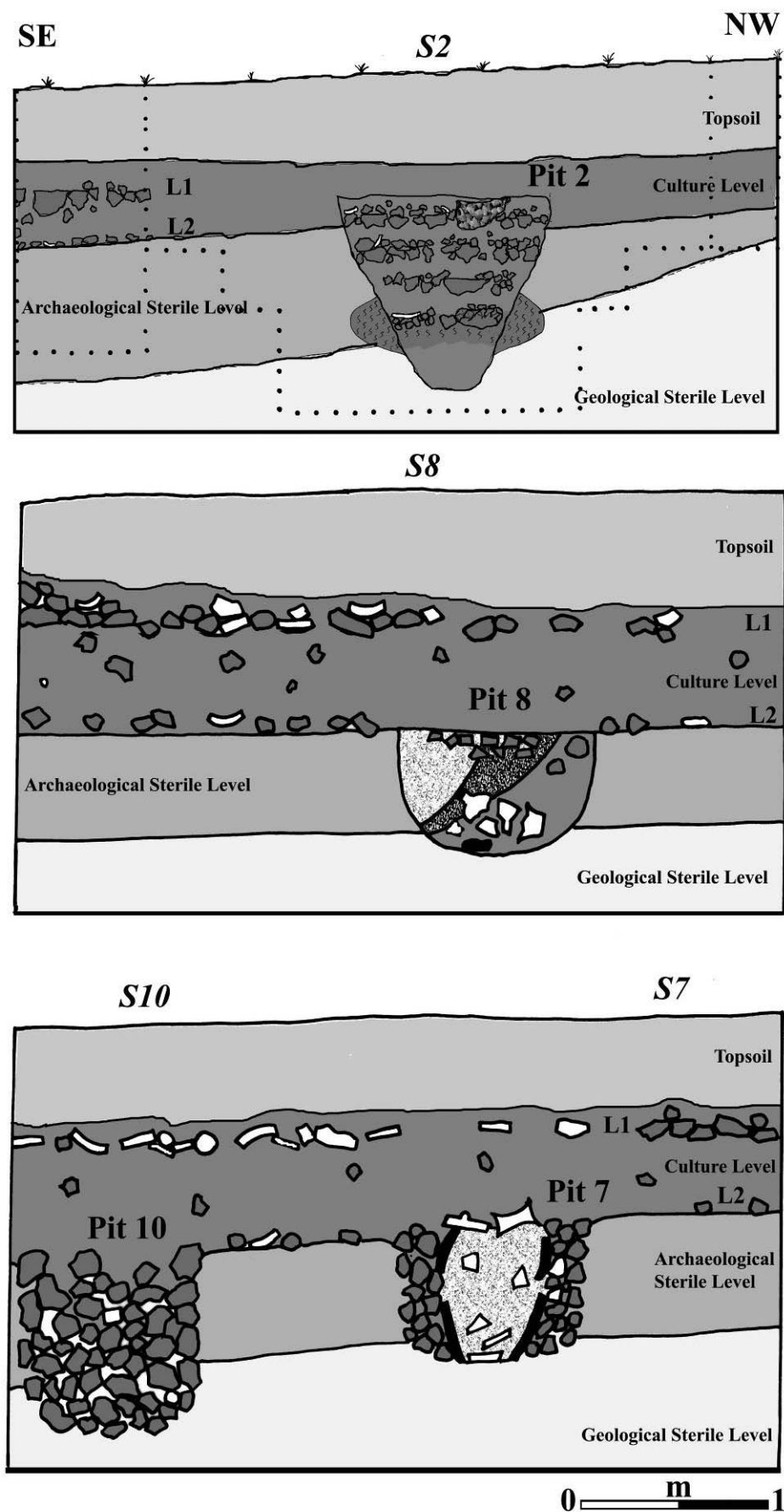

Fig. 4

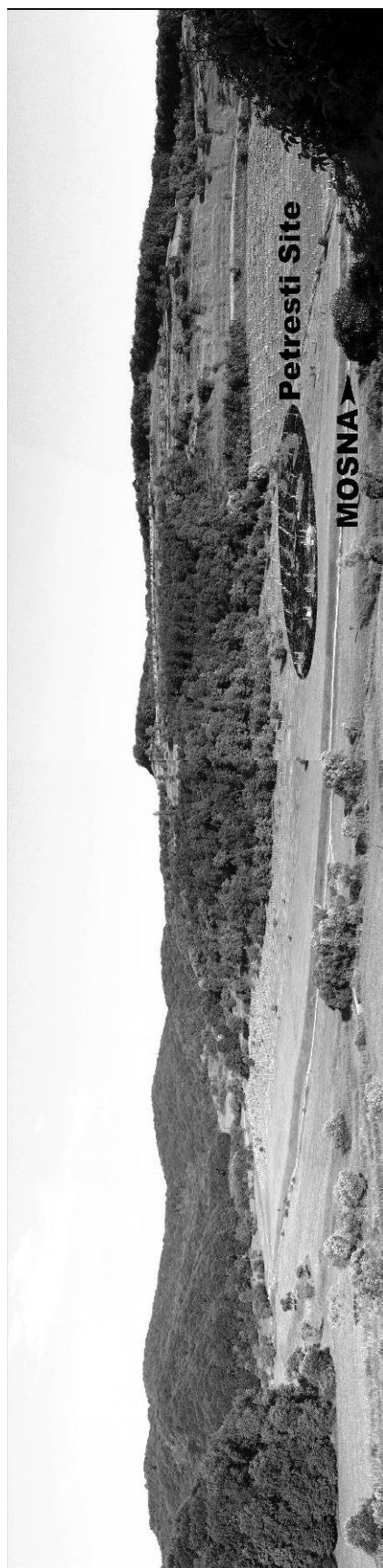

Fig. 5

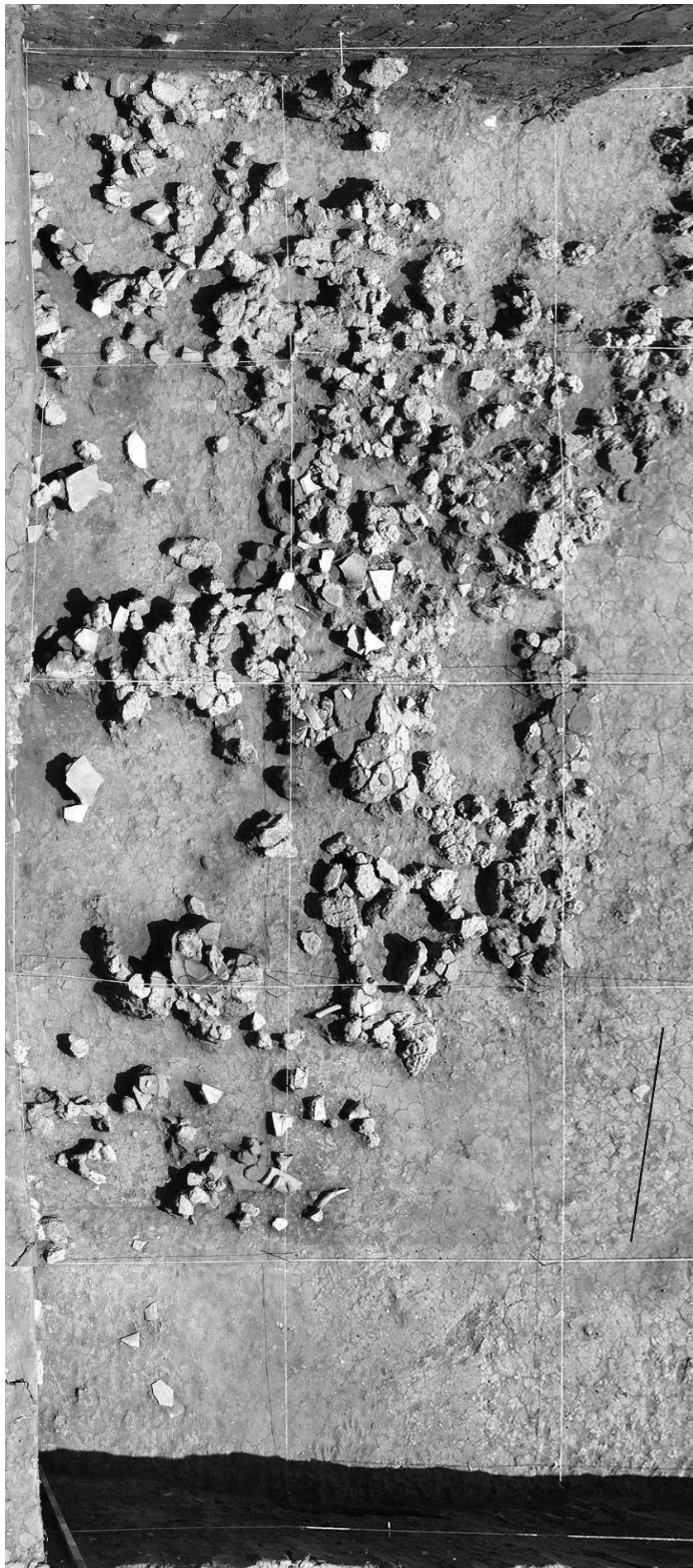

Fig. 6

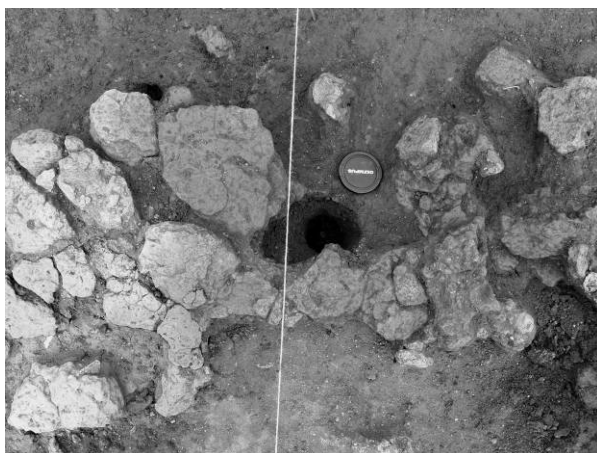

Fig. 7

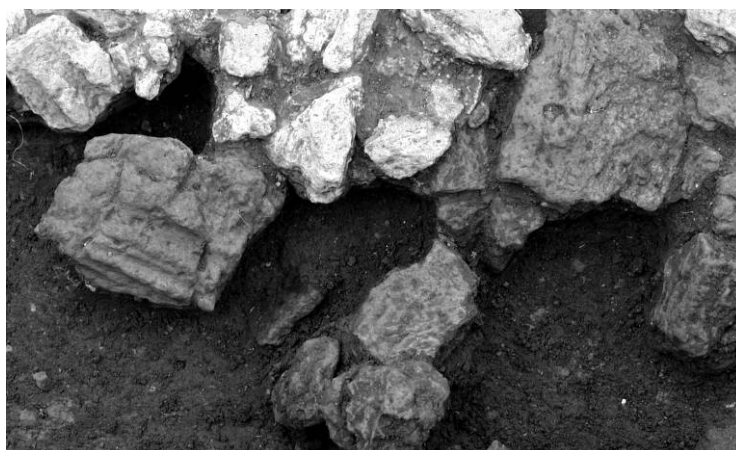

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

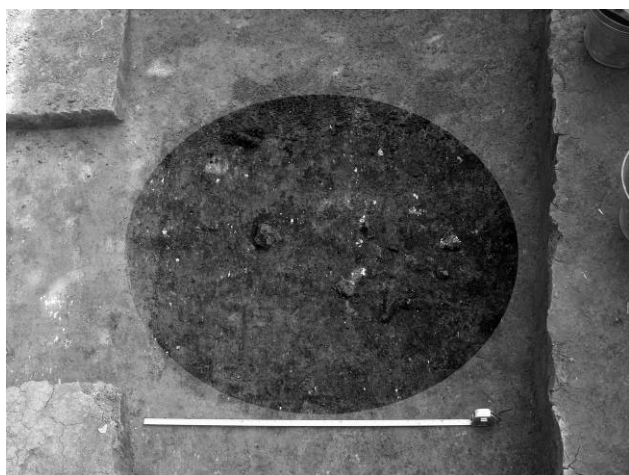

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

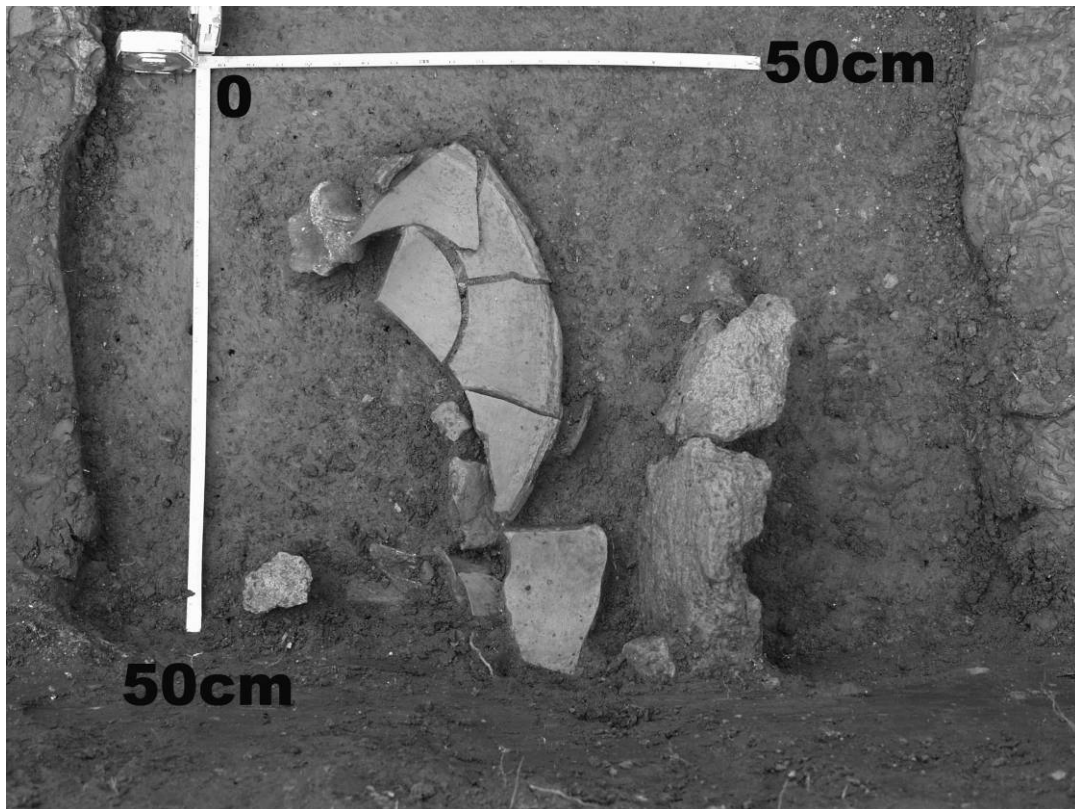

Fig. 21

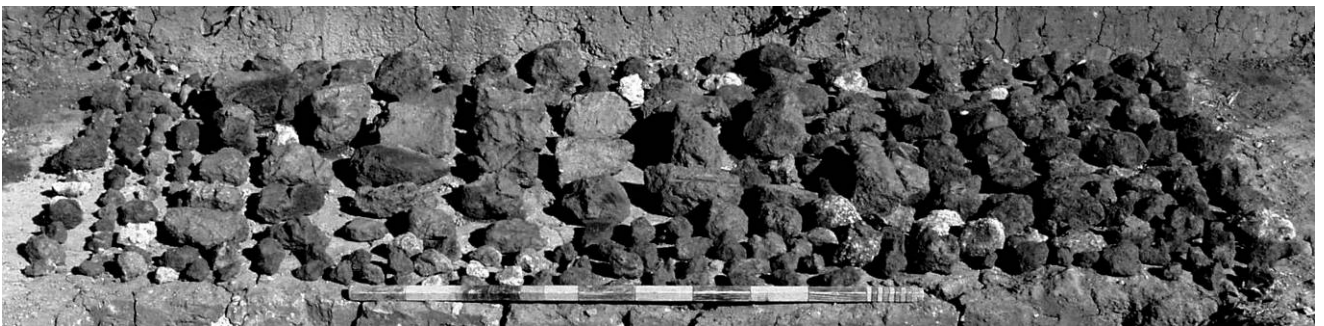

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

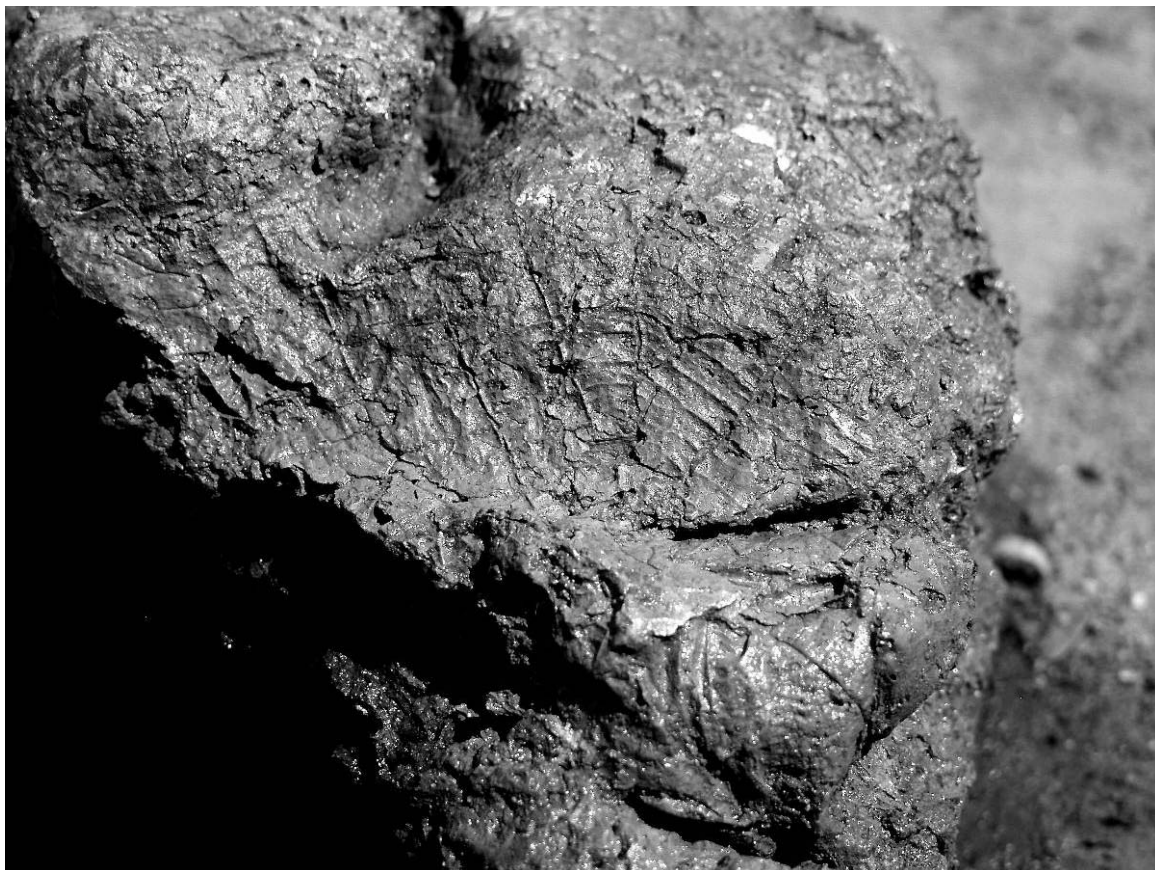

Fig. 25

Mosna 2003-2004 S2 - central complex

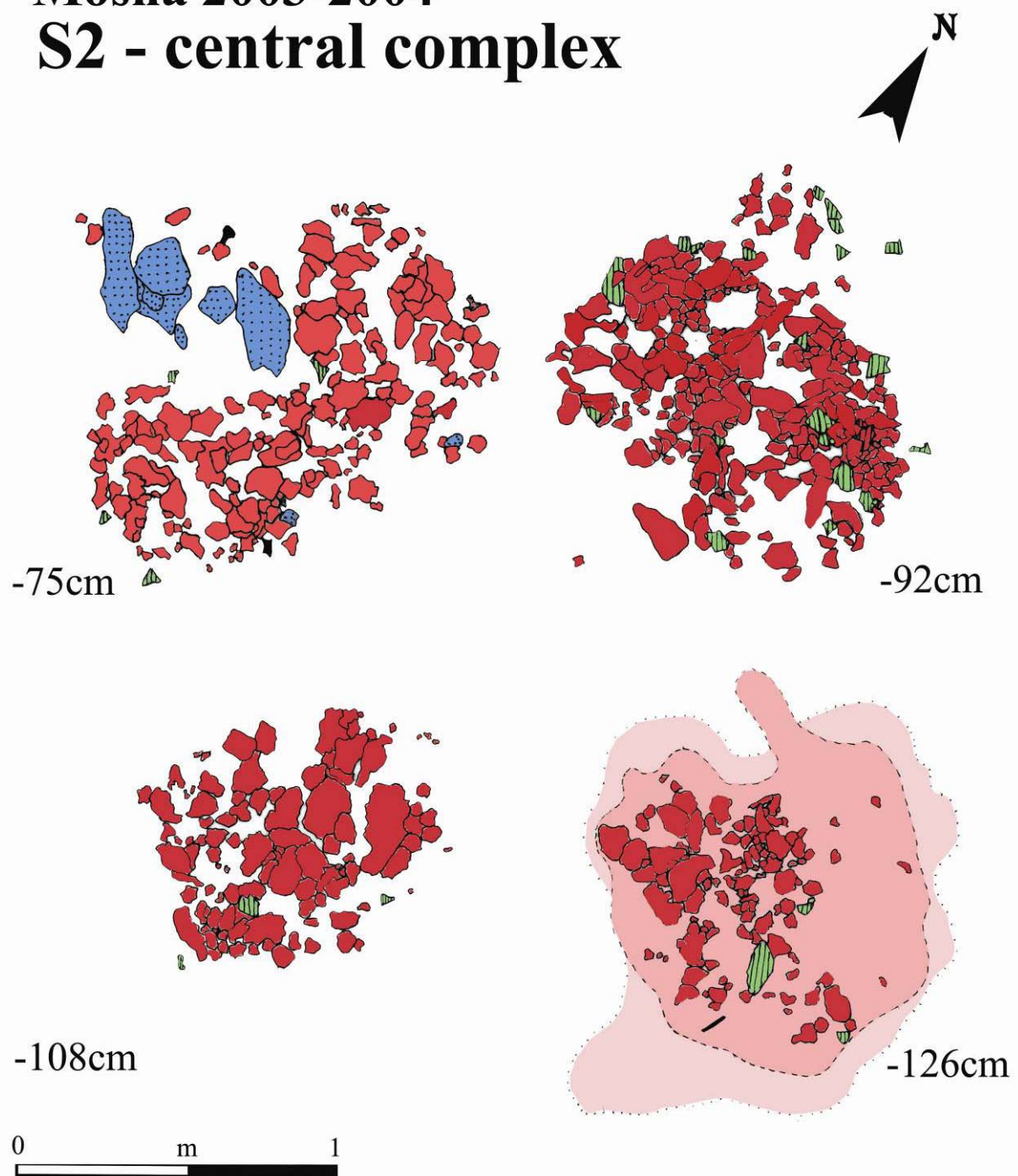

Fig. 26

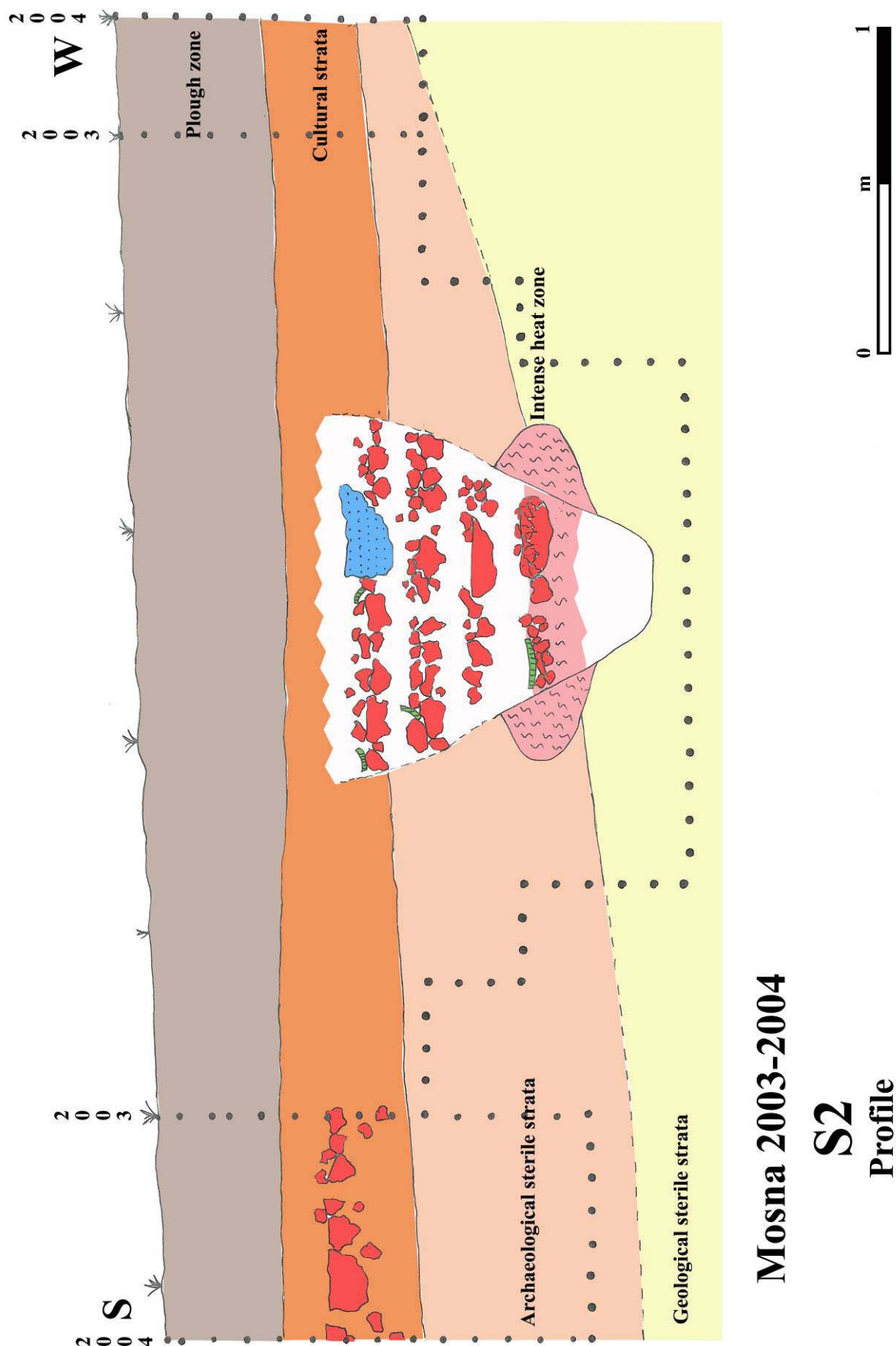

Fig. 27

A SETTLEMENT BELONGING TO THE WIETENBERG CULTURE FROM UNIREA (ALBA COUNTY)

ÁLDOR CSABA BALÁZS
SÁNDOR BERECKI
Muzeul Județean Mureș

REZUMAT: O AȘEZARE APARTINÂND CULTURII WIETENBERG DESCOPERITĂ LA UNIREA (JUDEȚUL ALBA)

În localitatea Unirea, județul Alba, în punctul „Kamara-domb”, localnicii obișnuiau în trecut să scoată argilă. În timpul acestor săpături ieșeau la suprafață diverse materiale arheologice, în special fragmente ceramice. Majoritatea s-au pierdut, dar câteva au fost salvate cu ani în urmă de Márkodi Siklódi Sándor, profesorul de istorie din comună. Materialul arheologic salvat este alcătuit în exclusivitate din fragmente ceramice și un vas de tip sac. Câteva dintre acestea aparțin unor forme ceramice cunoscute, dar majoritatea sunt prea fragmentare pentru a fi identificate cu certitudine.

Materialul constă din fragmente de vase de dimensiuni mici și un vas de dimensiune mijlocie. Deși observăm existența unor elemente care sunt specifice tuturor etapelor culturii Wietenberg, așezarea de la Unirea-Kamara-domb, pe baza materialelor cunoscute poate fi datată în faza 3. Majoritatea vaselor sunt din pastă bună, au suprafețele bine netezite, lustruite, sunt degresate cu nisip cu bobul mic, aspect întâlnit mai des în penultima fază a culturii.

Unirea is located in the northern part of Alba County, on the right bank of the Mureș River, 48 km far from Alba Iulia and 6 km from Ocna Mureș, which is the nearest town (Pl I / 1). Lying in the valley of the Mureș River, between the Măhăcenilor and Lopadei hills, the village's landscape spans across hills, meadows and terraces with an altitude between 300 and 500 m.

Unirea was formed by the administrative fusion of Vințu de Sus (first attested as 'terra Wynchy' in a document from 1219) with Veresmort (1441 Veresmoth). Numerous archaeological finds recovered by the locals suggest that the village, located in an area crossed by many water courses, has been inhabited since the Neolithic.

Archaeological literature made reference to Unirea village rarely. M. Roska¹ mentioned a clay figurine and a Bronze Age vessel recovered from the village. Potsherds of

the Wietenberg culture discovered at the beginning of the 20th century², in the place known as Veresmart were taken to the National Museum of History from Transylvania, at Cluj-Napoca³. Traces of Roman habitation are also mentioned⁴.

One of the sites with abundant finds was the hill called *Kamara-domb* (Pantry Hill). This site is situated in the south-western part of the village (Pl. I / 2, 3), on the left side of the European route E81, about 200 m far from the Letom Brook (Unirea Brook) and 500 m far from the Mureș River. Wooded hills border the site in the northern part, on the right side of the road. The hill no longer exists as it was levelled years ago and a brick factory was erected in its place.

² Roska 1929, p. 294; Roska 1934; Horedt 1960, p. 114, nr. 173; Chidioșan 1974, p. 160; Boroffka 1994, p. 88, Taf. 140/1-7.

³ Inv. II. 9933, 9936, 9939, 9941, 9943, 9945-47, 9951, 9966, 9972, 9975, 9987-88, 9999.

⁴ Popa 1992, nr. 693.

¹ Roska 1942, p. 92.

In the past, the villagers were collecting clay here and the diggings brought into the light archaeological material, consisting mainly of potsherds. Only a few were saved by Márkodi Siklódi Sándor, the local history teacher.

The material preserved is entirely represented by ceramic fragments and a bag-shaped vessel. Some of the potsherds belong to known ceramic forms, but they are generally too scrappy for certain identification of forms.

Description of the findings

1. Bag-shaped pot (A6-Horedt, Ic-Chidioşan, TA2a-Boroffka), completely preserved, coarse paste, everted rim, d_{rim} 16cm, $d_{maximum}$ 20cm, d_{bottom} 11cm, black outer surface, grey inner surface, shallow burnishing, no decorations, medium quality reduction firing, tempered with fine sand and gravel (Pl. II / 10).
2. Bowl fragment (B4-Horedt, C1-Chidioşan, VIIIb2-Andrişoiu, TD3d-Boroffka), one third of the body preserved, d_{rim} 15cm, $d_{maximum}$ 15cm, black colour, burnished, reduction firing, channelled ornament (1f-Chidiosan, Ic1-Andrişoiu, VA11-Boroffka), decorated with successive stitches on the shoulder (2c-Chidioşan, Ib3-Andrişoiu, VD5-Boroffka) and on the exterior of the rim, fine sand-tempered (Pl. II / 11, 3/10).
3. Bowl fragment (B1-Horedt, C3-Chidioşan, VIIIc2-Andrişoiu, TD2a-Boroffka), half of the body preserved, d_{rim} 13cm, $d_{maximum}$ 15cm, everted rim, black colour, burnished, good quality reduction firing, fine sand-tempered, decorated with successive stitches widened on the shoulder (2b-Chidioşan, VD5-Boroffka) (Pl. II / 12, 3/11).
4. Platter fragment (possibly G2-Horedt, D1-Chidioşan), everted rim, neck and shoulder preserved, yellow with brick-red tint, burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with two strips filled with parallel diagonal lines, one below the rim and one on the shoulder (IA2-Andrişoiu, VD4-Boroffka) (Pl. II / 1, 3/1).
5. Fragment of vessel rim (R10-Boroffka), grey colour, burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with two parallel cross-hatched strips (3e-Chidioşan, IA3-Andrişoiu, VD4-Boroffka), one below the rim and one on the neck (Pl. II / 2, 3/2).
6. Fragment of vessel body, shoulder and a part of the body preserved, grey colour, well burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with two strips consisting of three parallel lines (IA1-Andrişoiu, VD3-Boroffka) (Pl. II / 3, 3/3).
7. Mug fragment (?), everted rim (R3-Boroffka), neck and a handle on the rim preserved, grey colour, well burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with two parallel cross-hatched strips (3e-Chidioşan, IA3-Andrişoiu, VD4-Boroffka), one below the rim and one on the neck (Pl. II / 4, 3/4).
8. Mug fragment, a part of the body preserved, grey colour, well burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with a horizontal strip filled with three incised zigzag lines (3l-Chidioşan, IA6-Andrişoiu, VD14-Boroffka) (Pl. II / 5, 3/5).
9. Fragment of vessel body, black colour, medium burnishing, good quality reduction firing, tempered with fine sand and gravel, decorated with a narrow strip filled with successive triangular stitches (IA1-Andrişoiu, VD6-Boroffka), and two narrow strips hatched with parallel, diagonal lines (variant of 3bI Chidioşan, IA2-Andrişoiu,

- VD4-Boroffka) (Pl. II / 6, 3/6).
10. Fragment of vessel body, grey colour, well burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with a narrow strip filled with hatched lines crossed by lines tilted in the opposite direction (3e-Chidioşan, IA3-Andriţoiu, VD4-Boroffka) (Pl. II / 7, 3/7).
 11. Fragment of pot rim (R12-Boroffka), black colour, burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with short tilted parallel lines incised (VD5-Boroffka) below the rim and a continuous incised line on the neck (IA1-Andriţoiu, VD2-Boroffka) (Pl. II / 8, 3/8).
 12. Fragment of vessel body, greyish-brown colour, burnished, good quality reduction firing, fine-sand tempered, decorated with two intertwined spirals ending in tightly wound scrolls. One strip is narrower and consists of double incisions filled with successive stitches (variant of 5f-Chidioşan, IA12d-Andriţoiu, VA19-Boroffka). The successive stitches are missing from the other strip (Pl. II / 9, 3/9).

Analysis of the material

The findings thus recovered consist of fragments of small-sized vessels and one middle-sized vessel. The grey colour is the most recurrent one, followed by black, yellow with brick-red tint, greyish brown and greyish black. Most of them are well burnished, and only one is medium and respectively shallow burnished. Those well-burnished are fine sand-tempered, and the others fine sand and gravel-tempered.

The firing is exclusively reducing, and of good quality. This can mostly be attributed to the way of collecting the material from the site, only the specific, characteristic pieces being gathered. All the small vessels are decorated by incision, three of them display cross-hatched strips, others strips hatched with parallel diagonal lines, successive stitches,

horizontal strips and one intertwined spiral.

None of the fragments show signs of secondary burnings, so probably none of the vessels was put on the fire.

Typological and chronological framing

The only medium size vessel (Pl. II / 10), A6-Horedt⁵, Ic-Chidioşan⁶, TA2a-Boroffka⁷ type is specific to each phase of the Wietenberg culture. This type is well represented in all layers of the settlement from Derşida.

The bowl with S profile (Pl. II / 11, 3 / 10) E6-Horedt⁸, C1-Chidioşan⁹, B4- or VIIIb2-Andriţoiu¹⁰, TD3d-Boroffka¹¹ type is specific to phase II and III of the Wietenberg culture and is widely spread, being mentioned at Ghirbom¹², Cetea, Vingard¹³ etc. At Derşida, it appears in phase II, and subsists until the last stage of the settlement.

The other bowl (Pl. II / 12, 3 / 11) B1-Horedt, C3-Chidioşan, VIIC2-Andriţoiu, TD2a-Boroffka type, is specific also to the II and III phases, being mentioned at Chintelnic, Derşida, Feldioara¹⁴, etc.

The rest of the potsherds are fragments too small to be well defined typologically.

From the decorations used, the cross-hatched strips of 3e-Chidioşan¹⁵, IA3-Andriţoiu¹⁶, VD4-Boroffka¹⁷ type are present on several vessels (Pl. II / 2, 4, 7, 3/ 2, 4, 7). This linear motif appears and was widely used in phase II and also in phase III of the culture with continuance in phase IV. The ornament is frequent at Derşida¹⁸.

The spiral pattern of IA12d-Andriţoiu¹⁹ type from one of the fragments (Pl. II / 9, 3 / 9)

⁵ Horedt 1960, p. 118, Abb. 12.

⁶ Chidioşan 1980, p. 28, fig. 2, pl.8/5-6.

⁷ Boroffka 1994, pp. 122-124, Typentaf. 1/5.

⁸ Horedt 1960, p. 118, Abb. 12.

⁹ Chidioşan 1980, p. 34, fig. 3, pl. 14/3-4.

¹⁰ Andriţoiu 1992, p. 37, pl. 31/11-12, 14, 16, 18.

¹¹ Boroffka 1994, p. 146-147, Typentaf. 3/11.

¹² Aldea 1975, pp. 25-33.

¹³ Andriţoiu 1992, p. 37, pl. 31/11-12, 14.

¹⁴ Boroffka 1994, Taf. 28/9, 67/7, 78/9.

¹⁵ Chidioşan 1980, p. 55, pl. 11/3, 13/5, 14/9, 16/1, etc.

¹⁶ Andriţoiu 1992, p. 40, pl. 23/5, 25/6, 28/9, 30/12-14, etc.

¹⁷ Boroffka 1994, p. 188, Typentaf. 12/6-12.

¹⁸ Chidioşan 1980, p. 55, pl. 11/3, 13/5, 14/9, 16/1, 7.

¹⁹ Andriţoiu 1992, p. 41, pl. 25/2, etc.

appears in phase II of the culture and is in use in phase III, too. In phase IV, it's used only rarely. At Derșida, this decoration is dated in phase III.

The successive stitches which create a continuous line of 2b-Chidioșan²⁰ respectively 2c-Chidioșan²¹ or VD5-Boroffka²² type, that appear on the two bowls (Pl. II / 11,12, 3 / 10, 11) were dated in all of the four phases' by Boroffka and in phase II and III by Chidioșan, being present also in phase IV. It seems that this decoration appears most frequently in phase III. Analogies can be mentioned from Deva, Corpadea or in the Wietenberg IV site of Chiheru de Jos²³.

The horizontal strip filled with 2–3 incised zigzag lines of 4ac-Chidioșan²⁴, IA6-Andrițoiu²⁵, VD14-Boroffka²⁶ type, which appears on one of the fragments (Pl. II / 5; 3 / 5) is common to each phase according to Chidioșan. In Boroffka's synthesis the VD category decorations are mentioned as more frequent in phase D. Analogies are known from Deva or Cicău²⁷.

The oblique, channelled ornament (1f-Chidioșan, Ic1-Andrițoiu, VA11-Boroffka) which can be seen on one bowl fragment (Pl. II / 11, 3/10) is a frequent motif²⁸ of the fine pottery from the Bronze Age. This motif often can be found in pair with other ornaments. From the channelled ornaments this motif is the most common in the case of other settlements, such as Derșida, Beclean,

Bernadea, Brașov, Sfântu Gheorghe, Băgău, or Deva²⁹.

Although we can observe the presence of some elements which are specific to each phase of the Wietenberg culture, the Unirea–Kamaradomb settlement seems to be dated in the 3rd phase. Most of the vessels are made of fine paste, having well smoothed, burnished surfaces; they are fine sand-tempered, which is mostly seen in the mentioned phase. The presence of only one medium size vessel, and all the others being small vessels is also a good argument on this matter, although the finds are in very small number for further analysis. The spiral pattern from one of the fragments which is later than the 2nd phase of the internal chronology of the culture, the fact that most of the fragments are well decorated and the type of the ornaments are also important arguments.

Considering all the above arguments, we can assert that, most probably, the settlement can be dated in the 3rd phase, at the end of the middle Bronze Age or the beginning of the late Bronze Age.

²⁰ Chidioșan 1980, p. 53, pl. 12/5, 13/9.

²¹ Chidioșan 1980, p. 53, pl. 17/3, 31/7, 31/11, 32/16.

²² Boroffka 1994, p. 188, Typentaf. 12/14.

²³ Chidioșan 1980, pl. 12/5; 13/9 (Derșida); Andrițoiu 1992, p. 42, pl. 28/9 (Deva); Boroffka 1994, Taf. 64/1, 5 (Corpadea); Berecki 2005, p. 425, pl. 4/2–4, 5/2 (Chiheru de Jos); Andrițoiu 1992, p. 42, pl. 32/4.

²⁴ Chidioșan 1980, p. 55, pl. 11/6, 17/1, 21/1.

²⁵ Andrițoiu 1992, p. 40, pl. 33/5, 37/7.

²⁶ Boroffka 1994, p. 189, Typentaf. 14/18.

²⁷ Andrițoiu 1992, p. 40, pl. 37/7; Boroffka 1994, Taf. 48/14.

²⁸ Chidioșan 1980, p. 52, pl. 13/6, 14/8, 15/1, 18/4, Boroffka 1994, Taf. 10/2, 8/7, 28/1, 2, 4, 5, 29/4–6, 15, 16, 18/2, 6, 49/3, 5, 8, 11–13, 50/7, 11, 118/1, 3, 4, 77/1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 6/3, 95/1–4, Andrițoiu 1992, p. 43, pl. 32/4, 33/1, 32/13, 33/10, 37/4.

²⁹ Chidioșan 1980, p. 52, pl. 13/6, 14/8, 15/1, 18/4, Boroffka 1994, Taf. 10/2, 8/7, 28/1, 2, 4, 5, 29/4–6, 15, 16, 18/2, 6, 49/3, 5, 8, 11–13, 50/7, 11, 118/1, 3, 4, 77/1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 6/3, 95/1–4, Andrițoiu 1992, p. 43, pl. 32/4, 33/1, 32/13, 33/10, 37/4.

BIBLIOGRAPHY/BIBLIOGRAFIE

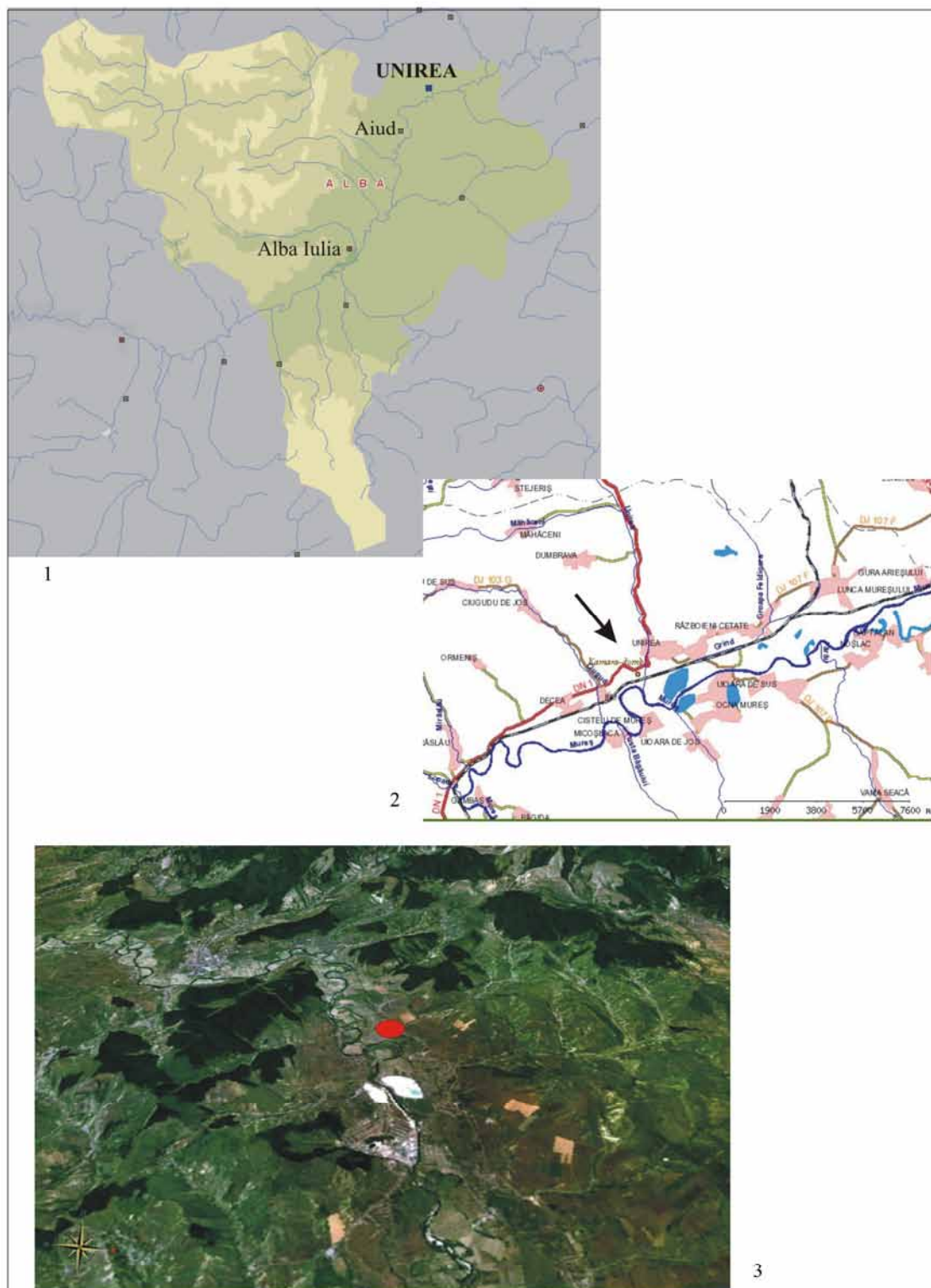
- Aldea 1975 Ioan Alexandru Aldea, *Şantierul arheologic Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba) II. Aşezarea Wietenberg de „sub vii”*, în *Apulum*, 13, 1975, pp. 25–33.
- Andriţoiu 1992 Ioan Andriţoiu, *Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II, Bucureşti, 1992.
- Berecki 2005 Sándor Berecki, *O aşezare aparţinând culturii Wietenberg de la Chiheru de Jos (judeţul Mureş)*, în: Cristian Ioan Pop, Gabriel Tiberiu Rustoiu, (red.) *Omagiu profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi Cercetări Arheologice*, 2005, pp. 423–438.
- Boroffka 1994 Nicolaus Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Teil 1 und 2, Bonn, 1994.
- Chidioşan 1974 Nicolae Chidioşan, *Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, în *Crisia*, 4, 1974, pp. 153–170.
- Chidioşan 1980 Nicolae Chidioşan, *Contribuţii la cunoaşterea tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida*, Oradea, 1980.
- Horedt 1960 Kurt Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia N. S.*, IV, 1960, pp. 107–137.
- Popa 2002 Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi – Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Bucureşti, 2002.
- Roska 1929 Márton Roska, *Székelyföld őskora*, 258–326, În *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sfântu Gheorghe, 1929.
- Roska 1934 Márton Roska, *Das gepidische Grabfeld vom Veresmort – Marosveresmart (Turda – Tordaaranyos, Siebenbürgen)*, în *Germania*, 18, 1934, pp. 123–130.
- Roska 1942 Márton Roska, *Erdély régészeti repertórium*, I, Óskor, Kolozsvár, 1942.

PLANŞE / PLATES

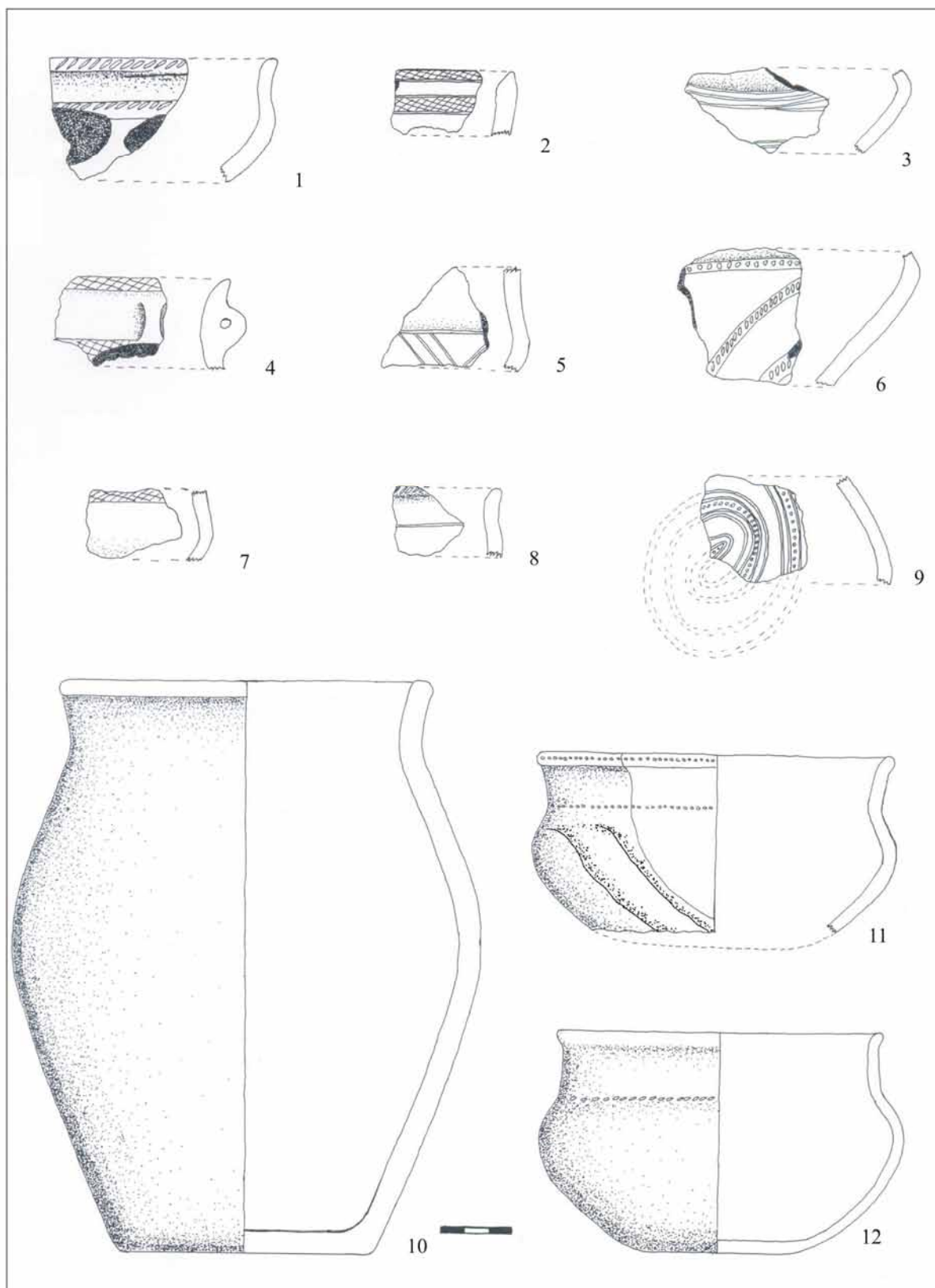
Planşa 1. Harta localităţii Unirea. Figura 1. Judeţul Alba. Figura 2. Unirea. Figura 3. Valea Mureşului. Plate 1. Maps of Unirea. Figure 1: Alba County. Figure 2: Unirea. Figure 3: The Mureş River's Valley.

Planşa 2–3. Ceramica descoperită în aşezare.

Plate 2–3. The ceramics discovered in the settlement.

Pl. I

Pl. II

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Pl. III

**DATE ARHEOZOOLOGICE ASUPRA UNOR SPECII DOMESTICE
GOSPODĂRITE ÎN COMUNITĂȚILE NOLITICE TIMPURI DIN BANAT ȘI
TRANSILVANIA**

GEORGETA EL SUSI

**ABSTRACT: ARCHAEOZOOLOGICAL DATA ABOUT SOME DOMESTIC SPECIES
BRED IN EARLY NEOLITHIC COMMUNITIES FROM BANAT AND TRANSYLVANIA.**

The article emphasizes some morphological and metrical characteristics of bovids, caprovines suids and canids in accordance with new personal data. All the samples belong to earlier phases of the Starčevo-Criș Culture (Table 1). Until now, just nine sheep cores and two goat pieces were introduced in our analyze (Table 2). Of the nine dimensional sheep horn cores, six originate in males ("copper sheep" type and three in females. The female pieces are of caprinae type. Hornless skulls were found just in Transilvanian sites. In the Banat samples they are missing. As for the withers height (Table 3), a 56.9-60.3 cm, variation (average – 58.9 cm) was estimated for the Banat regions. 48.5-65 cm, with an average of 56.7 cm was calculated for the Transilvanian sites.

*As for the cattle cca 1814 fragments were introduced in analyze. About twenty-five horn cores were collected from the mentioned-sites, most part of them being found at Miercurea-Sibiului. The faunal remains found in the pit No 26 claim a special attention among of findings of 2005. We talk about 36 bovine horn cores (cattle + aurochs), wick of them nine originating in aurochs (5 right+4 left) and twenty-five from cattle (16 right +8 left + 1 not precised). The **cattle** horn cores sample totals twenty-five fragments (sixteen on the right side, eight on the left one and one unspecified which part) and derive from minimum eighteen-nineteen individuals, six females and eleven males. According to metric data eight pieces belong to females and fifteen to males. The female specimens (two lefts and six rights) derive from five adults and one sub-adult. As to their morphology, the horn cores are small, short, curved, and oval on the cross-section, belonging to "brahyceros" type. The male specimens (five lefts and ten rights) belong to minimum eleven animals. By morphology, measurements and texture they are of "primigenius" type. The pieces from other sites (Table 4) fall in the variation span of Miercurea Sibiului cattle. Overall, the morphology and the increased metric data of the cattle horn cores are typical to Early Neolithic materials from Romania and neighboring areas.*

Relating to cattle size, an average of 130.3 cm (128-131 cm) was established in case of bulls from the Banatului region and a value of 131.6 cm for Transilvanian sites. In case of cows a variation of 122-127 cm, average of 123.9 cm was found (Table 5). Bones from transitional individuals were found but their number is low. Fewer evaluations were made on pig sample; just 276 bones were collected from the mentioned sites, most part of them from young animal. Values of 70 cm (Dudeștii Vechi) and 75.9 cm (Foeni-Gaz) were obtained for the Banat Plain; at Gornea-Locurile Lungi, value of 64.4 și 68.9 cm were recorded (settlement placed in the Danube Valley). Just two values: 53.2 cm and 70.5 cm provided the sample from Gura Baciului (Transilvania). Therefore a large span variation of the withers height (53-75 cm) exists in case of the pig from Early Neolithic sites. Some hybridisation with the wild boar would have generated this variation in size. The small size of the pig would argue the introduction of the species in our region ready domesticated from the south Balkans; it is known that our wild boar

is taller and more robust than the Asian type. Preoccupations for local domestication didn't exist, in our regions, yet, even if hybridisations with the boar was emphasized in the mentioned sites. So is the case of cattle.

În ultimul deceniu s-au acumulat noi serii de date biometrice ale speciilor exploatare de către comunitățile neolitice timpurii din Banat și din sud-vestul Transilvaniei. Corelându-le cu informațiile mai vechi¹ am încercat să decelăm unele particularități morfologice ale populațiilor de animale exploatare la acest palier cronologic cărui îi aparține și Cultura *Starčevo-Criș*, în regiunile mai sus-amintite.

Tabelul 1 - Repartiția eșantioanelor pe situri și amplasarea lor

Sit	Localizare	Încadrare cronologică	Lot det.	Analiză faunistică
Dudeștii Vechi	Câmpia Banatului	Starčevo-Criș IC-IIA	2457	El Susi, 2001
Foeni-Gaz	Câmpia Banatului	Starčevo-Criș IC-IIA	7561	El Susi, 2002
Gura Baciului	Podișul Someșan	Starčevo-Criș IA-III	1226	El Susi, Bindea, 1995
Șeusa-Cărarea Morii	Podișul Secașelor	Starčevo-Criș IC-IIA	1086	El Susi, 2000
Miercurea Sibiului-Pietriș	Podișul Secașelor	Starčevo-Criș IB-IIA	1451	Inedit
Cauce	M-ții Poiana Ruscă	Starčevo-Criș IC-IIA	727	El Susi, 2005
Pojejena-Nucet	Valea Dunării	Starčevo-Criș IIA-IIB	302	El Susi, 2006
Gornea -Locurile Lungi	Valea Dunării	Starčevo-Criș IIB	275	El Susi, 2006

În materialul de față încercăm să punctăm unele datele legate de talia și conformația corporală a mamiferelor domestice, ce apar constant în spectrele de faună caracteristice așezărilor neoliticului timpuriu, vizând zone ale Banatului și Transilvaniei, prin prisma datelor existente, cu mențiunea că cercetările ce se derulează în unele situri pot aduce informații suplimentare pe marginea acestui subiect. Cele mai multe date ilustrează bovinele și grupul ovicaprinelor, specii cu procente majoritare în eșantioanele vizate. Porcinele și canidele prezintă prea puține date (nu se regăsesc în tabelele anexă), oricum exploatarea lor s-a făcut pe scară redusă în neoliticul timpuriu, ele conținând mai puțin în definirea economiilor comunităților respective.

Oaia (*Ovis aries*) și Capra (*Capra hircus*)

Acestui grup de mamifere i s-a acordat o importanță deosebită de către comunitățile neoliticului timpuriu, în majoritatea eșantioanelor de faună prevalând ca număr de resturi. Lotul ovicaprinelor din siturile amintite însumează cca 1739 fragmente, dintre care cea mai mare parte provine de la ovine. Până în prezent, procentul de procente cornulare utilizate în analiza noastră este redus, însumând numai nouă piese de la ovine și două de la caprine. Cele două coarne ale

¹ El Susi 1996.

caprinelor provin de la Miercurea Sibiului și aparțin unor femele, fiind de tip „aegagrus”. Ele sunt nerăsucite, cu fața sagitală plan concavă (spre vârf), cea orbitală slab bombată, muchiile nucală și frontală fiind tăioase.

Tabelul 2 – Procese cornulare de ovicaprine

Sp.	Ovis				Ovis	Ovis		Ovis	Ovis	Ovis	Capra	
Sit	Miercurea Sibiului				Dudeștii Vechi	Șeușa		M. Sibiului	Cauce		M. Sibiului	
GL	65	58,5						65	95			
GD	45,5	47,5	47	51	53	37	45	28	36	37,5	37,5	
SD	29	27,5	27,5	30,5	33		31,5	19	22	24,5	27,5	
C	129	122	120	132,5	137		115	76	94	99	103	
Sex	M	M	M	M	M	M/s-adult	M	F	F	F	F	

De la ovine s-au păstrat nouă coarne dimensionabile, dintre care șase de masculi și trei de femele. Printre piesele masculilor, un singur corn (de la Dudeștii Vechi) este mai robust, celelalte au dimensiuni moderate. Acestea îmbracă morfologia tipului „copper sheep”, fiind răsucite și triunghiulare pe secțiune. Ele sunt destul de scurte. Există și trei piese de tip „caprin” provenind de la femele cornute. Sunt scurte, nerăsucite, de dimensiuni modeste. În privința ovinelor acornute, craniile de acest tip nu au fost identificate în siturile bănățene. În schimb, în siturile din Transilvania ele au fost evidențiate la Miercurea Sibiului (trei piese) și la Șeușa² (o piesă). Prezența lor este atestată în siturile neolitice timpurii din Balcani, Bazinul Carpatic, indicând un stadiu avansat de domesticire. Au fost identificate la Achilleion³ (cea mai timpurie apariție pentru Europa), Mihajlovac Knežpšte⁴, Endröd 119⁵. În situri dunărene ele nu au fost identificate, se pare că prezența lor este rară, chiar și în așezările Starčevo-Criș mai târzii.

În privința taliei și conformației corporale, pentru caprinele epocii respective nu deținem date asupra taliei, dimensionările pe lățimile oaselor indică exemplare de mărime medie, ușor crescute față de cele ale ovinelor. În privința taliei ovinelor o serie de piese întregi au furnizat date prețioase asupra parametrului respectiv (Tabel 3). Conform datelor avansate, pentru ovinele neoliticului timpuriu din regiunile de câmpie ale Banatului s-a obținut o variație de 56,9-60,3 cm, cu o medie de 58,9 cm. Pentru regiunile transilvănene s-a obținut o variație de 48,-65 cm, cu o medie de 56,7 cm.

Tabelul 3 – Talia ovinelor în situri neolitice timpurii

Sit	D. Vechi				Foeni-Gaz	Cauce				G. Baciului	M. Sibiului		
Os	Metacarp		Metatars		Mc.	Mc.	Scapula		Mc.	Mc.	Radius		
Lg.	120	122	131	133	116,5	111,5	114	129	121,5	133	142	147	
Talie	58,6	59,6	59,4	60,3	56,9	54,5	48,1	54,4	58,9	65	57	59,1	

² El Susi 2000, p. 50.

³ Bökönyi 1989, p. 319.

⁴ Bökönyi 1992b, p. 80.

⁵ Bökönyi 1992a, p. 211.

Media mai mică este datorată valorilor reduse ale ovinelor de la Cauce, de cca 48-54 cm. În schimb, la Miercurea Sibiului s-a estimat o variație de 57-65 cm, cu o medie ceva mai crescută, de 60,4 cm. Talia de 65 cm (întă pentru epocă) caracterizează cu siguranță un exemplar mascul. Dacă am fi luat în considerare valori ale taliei estimate pe calcaneu am fi obținut datele cele mai mici tot la Cauce⁶, ele fiind în medie de 55,1 cm. În restul siturilor valorile depășesc 60 cm. Se pare că ovinele exploatate de comunitatea respectivă erau cele mai mici și gracile față de restul populațiilor din siturile studiate. Să fie vorba de o „varietate locală”?, sau pur și simplu în lotul de oase respectiv prevalau femelele. Per ansamblu se apreciază că oile neoliticului timpuriu erau în general gracile, cu o talie ce rareori trecea de 62-65 cm (probabil masculii), încadrându-se în limitele de variație ale neoliticului sud-est european. Oasele lor mici și subțiri, cu creste de inserție slab dezvoltate indică animale mici, ce furnizau cantități reduse de carne. Limite de variație asemănătoare au fost stabilite pentru ovinele de la Endröd 119, de 51,2-63,6 cm (medie 57,2)⁷; 54,4-58,8 cm la Lánycsók-Egettmalom⁸; 58,3-62,6 cm la Maroslele-Panai⁹; 48-70 cm (medie 58,5 cm)¹⁰ la Nosa; (58 cm)¹¹ la Donja Branjevina; 59,6; 59,8 cm¹² la Mihajlovac Knepe și 52,3 cm la Padina¹³.

Vita (*Bos taurus*)

În general eşantioanele luate în discuție au furnizat cca 1814 fragmente aparținând vitelor domestice, dintre care 25 sunt procese cornulare. Cea mai mare parte a lor provin de la Miercurea Sibiului. În caracterizarea morfologică a taurinelor (din regiunile transilvănene) vom utiliza în primul rând datele oferite de studiul faunei de la Miercurea Sibiului, stațiunea furnizând cca 538 oase atribuite vitelor. Un loc aparte îl ocupă materialul faunistic descoperit în groapa 26¹⁴. E vorba de cca 36 coarne de bovine (vită și bour), dintre care, 9 sunt coarne de bour (5 dr.+4 stg.) și 25 coarne de vită domestică (16 dr. +8 stg. + 1 neprecizat). Pentru 2 exemplare nu s-a determinat sexul. Trei fragmente de coarne, deteriorate (condițiile de păstrare în strat sunt precare) nu au putut fi atribuite vreunei specii. Cele opt coarne de femelă domestică (2 stg. și 6 dr.) sunt scurte, curbate cu vârful orientat în față, pe secțiunea bazei par ovale, cu date metrice modeste reprezentând tipul „brahycceros”. Coarnele masculilor, în număr de 15 (5 stg. și 10 dr.) aparțin, potrivit măsurătorilor și morfologiei, tipului „primigenius”¹⁵. Sunt de dimensiuni mari, două dintre ele intră în domeniul inferior de variație al bourului (nr. 12, 21). Aceste ultime două piese au totuși pereți mai subțiri fapt ce ne-a determinat să le atribuim speciei domestice. Printre coarnele masculilor domestici s-au identificat câteva forme, care țin de variația individuală. Astfel coarnele nr. 9, 10, 15, 16, 17, 19 sunt ovale pe secțiune, au un traseu larg deschis, sunt orientate în față și sus, se subțiază brusc, pereți subțiri.

Tabelul 4 – Datele metrice ale coarnelor de vită din situri neolitice timpurii

Miercurea Sibiului													
Nr. crt.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

⁶ De regulă, valorile estimate pe calcaneu sunt mai mari.

⁷ Bökönyi 1992a, p. 216.

⁸ Bökönyi, 1981, pp. 21-34.

⁹ Bökönyi 1964, p. 92.

¹⁰ Bökönyi 1984, p. 34.

¹¹ Blažić 2005, p. 76.

¹² Bökönyi 1992b, p. 80.

¹³ Clason 1980, p. 162.

¹⁴ Expunerea analizei materialului se va face într-un articol special.

¹⁵ În tabel sunt trecute doar cele dimensionabile, precizare pentru a nu crea confuzie.

Lg. max.						184							340
Diam mare bază	56,5	64,5	55,5	61,5	61	63,5	63	64	70	71	77	84	62
Diam . mic bază	48,5			57,5	45	59	50	55		56		78	55,5
Cir-conf.	167			189	175	192	184	192		207		268	198
Sex	F	F	F	F	F	F	F	F	M	M	M	M	M
Vârstă	adul t	adul t	adul t	sub-adul t	adul t	adul t	adul t	adul t	adul t	mat. tânăr	mat. tânăr	matu r	sub-adul t

	Miercurea Sibiului									Foeni -Gaz	D. Vechi	Ca- uce
Nr. crt.	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Lg. max.			27 0								190	
Diam mare bază	71	72	73	74	75,5	76,5	81		84	70	68	50
Diam. mic bază		55	65	50	74,5	61	62	68,5	78		56	40
Circon f.		206, 5	22 7	208	242	226	230		268			147
Sex	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	F	F
Vârstă	adult	mat. tânăr	i- ma- -tur	adult	mat. tânăr	mat. tânăr	adult	adult	adult	adult	adult	adult

O altă grupă incluzând piesele nr. 12, 18, 21 au secțiunea bazei semicirculară, ele se orientează în față pe o treime din traseu, apoi se răsucesc în sus. Aceste din urmă se apropie mult de forma sălbatică, posibil să provină de la metiși. Piesa nr. 20 este ovală pe secțiune, fiind scurtă, „îndesată”, cu vârful orientat anterior. Dimensiunile coarnelor sunt în general crescute, apropiate de domeniul de variație al bourului. În general datele metrice ale coarnelor de vită domestică sunt mari, tipice neoliticului timpuriu din regiunile noastre. Larga varietate privind morfologia și dimensiunile coarnelor speciei domestice este caracteristică populațiilor neoliticului timpuriu de la noi și din arealele învecinate. Ne referim la descoperiri similare din Ungaria (Endröd) 119¹⁶, Serbia¹⁷. Apariția exemplarelor cu coarne de mici dimensiuni, de tipul „brahyceros”, atribuite femelelor este o raritate. Ea a fost consemnată timpuriu, în mil. 7 BC la Çatal Höyük¹⁸, iar în Europa cea mai timpurie este consemnată la Nosa¹⁹. În așezările neolitice timpurii din Câmpia

¹⁶ Bökönyi 1992a, pp. 201-203.

¹⁷ Bökönyi, 1984, pp. 29-43, idem 1988, p. 422.

¹⁸ Perkins 1969, p. 178, cf. Bökönyi, 1992, p. 203.

¹⁹ Bökönyi 1984, p. 38.

Banatului au fost identificate două piese de tip „brahyceros, la Foeni-Gaz²⁰ și Dudeștii Vechi²¹ iar în Transilvania, la Miercurea Sibiului (mai multe) și una la Cauce²². În neoliticul timpuriu al Olteniei, în așezarea de la Cârcea-Viaduct au fost identificate 2-3 coarne de tip „brahyceros”, numărul lor în așezare fiind probabil mai mare²³. Pentru masculii domestici, la Miercurea Sibiului palierul de variație pentru diam. mare bază (Gd) este de 70-80 mm, valori apropiate de Câmpia Banatului²⁴.

În privința taliei bovinelor exploatate din siturile mai sus enunțate s-au prelevat doar șapte metapodii întregi, prelucrarea lor sugerând că: pentru masculii din zonele joase ale Banatului s-a estimat o medie a taliei de 130,3 cm (128-131 cm), iar pentru masculii din siturile transilvănene există o singură estimare, de 131,6 cm. Pentru femele există o variație de 122-127 cm, cu o medie de 123,9 cm.

Tabelul 5 – Metapodii de bovine din situri neolitice timpurii

	Dudeștii Vechi		Miercurea Sibiului	Gura Baciului			
Piesa	Metacarp		Metacarp	Mt			
Lg. maximă	240	240	203	197,5	198	213	233
Talie	131,2	131,2	128,4	122	122	131,6	127,4
Sex	M	M	M	F	F	M	F

Și diferența între talia masculilor și femelelor este de cca 10 cm, ceea ce sugerează existența unui vizibil dimorfism sexual „fapt obișnuit în cadrul populațiilor primitive, pentru care nu exista o selecție a omului în procesul de creștere al lor”²⁵. Printre materiale s-au identificat câteva resturi de bovine (procentul lor e mic, sub 1 %) care au parametrii ce intră în aria de variație a bourului. Cu mare probabilitate oasele provin din scheletele unor indivizi „de tranziție”. Prezența lor nu credem că semnifică neapărat preocupări sistematice de domesticire locală, ci mai degrabă mixaje întâmplătoare cu bourul, relativ numeros la acest palier cronologic. De pildă, la Miercurea Sibiului, la un eșantion de cca 500 oase doar vreo 3-4 resturi au date metrice greu de atribuit unei dintre specii. Evident nu excludem un proces de domesticire locală, dezvoltat în timp, dată fiind existența bourului în fauna sălbatică, dar, deocamdată materialul nu permite asemenea presupuneri. „Posibil ca venirea în valuri de purtători ai culturii Criș, sosiți cu animalele lor să fi fost amorsa ce a declanșat și fenomenul domesticirii locale a bourului...”²⁶. La Achilleion, se precizează pe analiza materialului că local se domesticea vita, fapt susținut de existența unui M3 cu lg. 40 mm și a unei lg. a suprafața de artic. scapulare de 72 mm²⁷. Indivizi de tranziție apar și la Argissa Magoula²⁸.

În general stocurile de bovine exploatate de comunitățile neoliticului timpuriu mai sus-enumerate includeau un procent majoritar de vite mari, robuste (masculi domestici, metiși - ?), un procent mai mic de exemplare de mărime medie și puține animale mici ca talie și conformație gracilă (cu siguranță femele). Astfel media taliilor calculate pe materialul nostru oscilează în jurul a 127-128 cm. Valori apropiate s-au înregistrat la Endröd 119 (cităm mereu situl deoarece este bogat în date metrice) - o medie de 126,6 cm, cu o variație de 16,5 cm între

²⁰ El Susi 2001, p. 16.

²¹ Date mai noi, inedite.

²² El Susi 2005, p. 100.

²³ Bolomey 1980, pp. 20-23.

²⁴ El Susi, date personale.

²⁵ Bökönyi 1992a, p. 203.

²⁶ Haimovici 1992, p. 264.

²⁷ Bökönyi 1989, p. 318.

²⁸ Boessneck 1962, p. 58.

minimă și maximă²⁹, peste 125 cm la Achilleion³⁰. Din păcate, alte situri ale acestei perioade nu prea au date referitoare la talia bovinelor.

Porcul (*Sus scrofa domesticus*)

Specia este prezentă prin resturile sale în toate eșantioanele de faună analizate, cumulând 276 fragmente. În general materialul său a permis mai puține evaluări metrice, datorită prevalenței în eșantioane a oaselor de tineret și subadult, cât și penuriei loturilor atribuite speciei. În privința taliei, pentru suinele Câmpiei Banatului s-au estimat doar două valori ale greabănului, 70 cm la Dudeștii Vechi și 75,9 cm la Foeni-Gaz³¹. Pe materialul de la Gornea-*Locurile Lungi* s-au estimat două valori de 64,4 și 68,9 cm³². Pentru siturile transilvănene există două estimări pe materialul de la Gura Baciului: 53,2 cm și 70,5 cm³³. Așadar există o semnificativă variație a taliei porcinelor (53-75 cm) în epoca respectivă. Unele mixaje cu mistrețul pot fi cauza acestei variații. Porcinele exploatate de către comunitățile neoliticului timpuriu erau mici, gracile, aparținând tipului „palustris”, considerat a fi ”cea mai timpurie formă a porcului domesticit”³⁴. Talia sa mică ar fi un argument pentru ipoteza potrivit căreia acest mamifer a fost introdus în fauna locală odată cu mișcările de populație din zonele sudice, dat fiind faptul că mistrețul ce viețuia în fauna locală de la noi aparținea unei subspecii mari și masive³⁵. Dovezi ale unor preocupări de domesticire locală nu am surprins, deși acestea sunt sugerate pe marginea materialului de la Endröd 119³⁶.

Canidele (*Canis familiaris*)

În general, în toate eșantioanele faunistice utilizate drept bază de comparație, câinele este reprezentat prin puține oase (în total 34 oase), astfel încât unele probleme legate de folosirea sa în consum ori de biometria sa nu au putut primi un răspuns edificator. Nu au fost identificate resturi ale acestei specii la Gura Baciului și Cauce. Potrivit datelor cunoscute, se presupune că populația de canide includea în mare parte exemplare de talie mică și conformație gracilă, alături de exemplare cu talie submedie și medie, a căror proporție este redusă. Un individ de talie medie a fost identificat doar la Dudeștii Vechi (talie de 50,8 cm)³⁷. Valori de 39,8 cm se estimează pe materialul din stațiunea eponimă de la Starčevo³⁸ sau 37,5 cm la Achilleion³⁹. Exemplarele de talie mică nu constituiau un tip/ o rasă aparte ci arătau un grad avansat de domesticire⁴⁰.

Potrivit noilor date de geocronologie ale domesticirii animalelor, primele indicii ale prezenței vitei, porcului, oii, caprei în forma domesticită apar în a doua jumătate a mileniului IX B.C. în sud-estul Turciei. Pe la începuturile mileniului VIII B.C. un alt centru de domesticire este atestat în Munții Zagros. Difuziunea spre vestul Anatoliei era considerată până mai recent a fi debutat la începutul mileniului VII B.C., datele mai noi o împing până la început de mileniu VIII B.C. (chiar finele lui IX B.C.). Începând cu finele mileniului VIII B.C. are loc dispersia în bazinul Mediteranei, Peninsula Balcanică și apoi spre bazinul Carpatic, Europa centrală și Ucraina⁴¹. De la bun început trebuie precizat că speciile domestice ce se regăsesc în eșantioanele neoliticului timpuriu românesc (cât și în alte regiuni ale Europei) au fost introduse în forma domesticită din Orientul Apropiat, odată cu migrațiile de populații; ipoteza este unanim acceptată în studiile mai

²⁹ Bökönyi 1992a, p. 203.

³⁰ Bökönyi 1989, p. 318.

³¹ El Susi 2002, p. 17.

³² El Susi 1985-1986, p. 44.

³³ El Susi Bindea, 1995, p. 180.

³⁴ Bökönyi 1992a, p. 320.

³⁵ Haimovici 1992, p. 265.

³⁶ Bökönyi 1989, p. 219.

³⁷ El Susi 2002, p. 21.

³⁸ Clason 1980, p. 155.

³⁹ Bökönyi 1989, p. 321.

⁴⁰ Bökönyi 1992a, p. 219.

⁴¹ Vigne 2000, p. 149-159.

vechi⁴² și mai noi⁴³, neexcluzându-se posibilitatea ca și alte centre de domesticire să fi existat⁴⁴. Până în prezent, analizele markerilor genetici vizând ADN-ul mitocondrial au adus clarificări în privința centrelor de domesticire ale unor specii de mamifere, rutele pe care acestea s-au răspândit în Europa odată cu mișcările de populații.

Studiile genetice recente⁴⁵ au lămurit faptul că **ovinele** și **caprinele** din fauna Europei sunt descendentele speciilor inițial domesticite în Orientul Apropiat, în regiunea denumită „semiluna fertilă” și regiunea estică a Orientului Mijlociu. Pentru caprine, ssp. *C. aegagrus* și *C. falconeri* stau la baza speciei domestice. În cazul ovinelor, specia *Ovis orientalis* (muflonul asiatic), având același cariotip (nr. de cromozomi) cu sp. domestică stă la baza stocurilor domestice. Așadar, muflonul de azi european din Corsica și Sardinia este considerat o specie sălbătică, descendent al primelor oi domesticite introduse în Europa⁴⁶. Pentru **bovine** situația este mai complicată. Astfel, vita europeană a fost introdusă domesticită din Orientul Apropiat, ca mai apoi, de-a lungul timpului vor fi avut loc, în diverse regiuni europene hibridizări cu bourul, întâmplătoare ori sub control uman, dezvoltându-se populații locale. Așadar, vita actuală este descendentă, atât a bourului anatolian cât și a celui european⁴⁷. Dacă până recent⁴⁸ Çatal Höyük (7000 BC) era considerat centrul cel mai timpuriu de domesticire al vitei, cea mai timpurie dovadă vine însă din Cipru, de la Shillourokambos, 8200-7500 BC⁴⁹, cu atât mai mult cu cât pe insulă nu exista bourul în fauna locală. Tot pe baza markerilor genetici s-au stabilit ca rute de pătrundere ale vitei în Europa, calea mediteraneană spre peninsula Iberică, nordul Africii și linia Dunării spre Europa Centrală⁵⁰. Întrucât analizele genetice întocmite până în prezent pentru Europa au conținut doar câteva materiale din arealul balcanic, deocamdată, precizări asupra căilor de pătrundere înspre regiunile noastre a speciilor domestice n-au putut fi intuite decât prin prisma cercetărilor arheologice și osteologice.

În cazul **porcinelor** este greu de precizat sub raport genetic dacă a existat un singur centru de domesticire și care a fost el, întrucât, de-a lungul preistoriei și istoriei au avut loc mereu încrucișări cu mistrețul, ele având loc și în prezent. Domesticirea sa a fost un proces gradual cu multe locații și faze intermediare⁵¹. Au existat cel puțin două centre, unul în Orientul Apropiat și altul în China meridională și nu pe valea Indului⁵², cum se credea. În cazul **câinelui**, markerii genetici au indicat o vechime mare a procesului de domesticire, existând mai multe centre de domesticire (unul sigur în Asia estică), procesul de hibridizare derulându-se mereu de-a lungul timpului⁵³.

Pe baza celor mai sus prezentate putem concluziona că, bovinele, ovicaprinele, porcinele, canidele au fost introduse în formele deja domesticite în regiunile noastre, odată cu primele mișcări de populații dinspre regiunile sudice. Chiar dacă pentru vită, porc, existau formele sălbatice în fauna locală iar mai multe oase din eșantioanele noastre proveneau de la exemplare metise (porc/ mistreț, vită/bour)⁵⁴, cel puțin la acest palier cronologic nu putem vorbi încă de un proces *sistematic* de domesticire locală a speciilor vizate. Chiar dacă vor fi existat cazuri izolate de hibridizări cu bourul (accidentale ori sub control uman), acestea erau puține și nu vor fi afectat prea mult stocurile domestice. În timp posibil să se fi „înmulțit” astfel de

⁴² Vörös 1980, p. 35-61.

⁴³ Vigne 2000 și bibliografia anexată studiului.

⁴⁴ Bokonyi 1974.

⁴⁵ Anderung 2006, versiune on-line.

⁴⁶ Clutton-Brock 1999, apud Anderung 2006, p. 21.

⁴⁷ Anderung 2006, p. 29, versiune on-line.

⁴⁸ Russell - Martin, 2000.

⁴⁹ Vigne 2000, p. 141.

⁵⁰ Anderung 2006, p. 27, versiune on-line.

⁵¹ Anderung 2006, p. 23, versiune on-line.

⁵² Vigne 2000, p. 164.

⁵³ Bruford et alii 2003, p. 905.

⁵⁴ Totuși ponderea unor astfel de indivizi este extrem de redusă.

experiențe, cu siguranță, înspre finele neoliticului discutăm de o „febră a domesticirii” pentru a temporiza reducerea taliei animalelor, în special la bovine⁵⁵.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Anderung 2006 Cecilia Anderung, *Genetic Analyses of Bovid Remains and the Origin of Early European Cattle*, Summary of Uppsala Dissertation from the Faculty of Science and Technology, 234, în *Acta Universitatis Upsaliensis*, 66.
- Blažić 2005 Svetlana Blažić, *The faunal Assemblage*, în Donja Branjevina, Karmanski Sergej (Paolo Biagi ed.), *A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, *Quaderno*, 10, pp. 74-78.
- Bolomey 1980 Alexandra Bolomey, *Analiza resturilor de animale din locuirea Starčevo-Criș de la Cîrcea-Viaduct*, în *Anuarul Muzeului Olteniei*, I, pp. 9-23.
- Boessneck 1962 Joachim Boessneck, *Die Tierreste aus der Argissa-Magula vom präkeramischen Neolithikum bis zur mittleren Bronzezeit*, în *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien*, ed. V. Milojević, J. Boessneck, M. Hopf, 1: 27-99, *Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturreumes*, Bonn.
- Bökönyi 1964 Sandor Bökönyi, *A maroslele-Panai Keolitikus Telep. Gerinces Faunája*, în *Archaeologiai Értesítő*, I, 91, pp. 87-93.
- Bökönyi 1981 Sandor Bökönyi, *Early Neolithic Vertebrate Fauna from Lánycsók-Egettmalom*, în *Acta Archaeologica Hungarica*, 33 (1-4), pp. 21-34.
- Bökönyi 1984 Sandor Bökönyi, *Die Frühneolithischen Wirbeltierfauna von Nosa*, în *Acta Archaeologica Hungarica*, 30, pp. 29-41.
- Bökönyi 1989 Sandor Bökönyi, *Animal Remains*, în Gimbutas Maria, Winn Sh., Shimabuku D., *Achilleion. A neolithic settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 B.C.*, *Monumenta Archaeologica*, 14, Los Angeles, 1989, pp. 315-332.
- Bökönyi 1992a Sandor Bökönyi, *The Early Neolithic vertebrate fauna of Endröd 119*, în (= *Cultural and landscape changes in south-east Hungary*), I, în *Archaeolingua*, I, Budapest, pp. 195-299.
- Bökönyi 1992b Sandor Bökönyi, *Animal remains of Mihajlovac- Knepište; An Early Neolithic Settlement of the Iron Gate Gorge*, în *Balkanica*, 23, pp. 77-87.
- Bruford et alii 2003 Michael Bruford, Daniel Bradley, Gordon Luikart, *DNA Markers reveal the Complexity of Livestock Domestication*, în *Nature Reviews*, nov., vol. 4, pp. 910-910.
- Clason 1980 A. T. Clason, *Padina and Starčevo: Game, Fish and Cattle*, în *Paleohistoria*, XXII, pp. 142-171.
- Ciubotaru 2004 Dan Leopold Ciubotaru, *Şantierul de la Dudeştii Vechi (Jud. Timiş)*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*. Campania 2003, Cluj-Napoca, 2004.

⁵⁵ Ca o constatare personală, pe material Tiszapolgár, am depistat un bogat lot de oase de bovine ce pare a proveni de la exemplare metise.

- Ciută 2005 Marius Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean*, *Bibliotheca Universitatis Apulensis*, XII, Alba Iulia, 2005.
- El Susi – Bindea 1995 Georgeta El Susi, Diana Bindea, *Raport preliminar asupra materialului faunistic din așezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului, jud. Cluj*, în *Acta MN*, 32/1, pp. 181-189.
- El Susi 2000 Georgeta El Susi, *Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Seușa - "La cărarea morii"* (jud. Alba), în *Banatica*, 15/1, pp. 49-59.
- El Susi 2001 Georgeta El Susi, *Cercetări arheozoologice preliminare în situri Starčevo-Criș timpurii din Câmpia Banatului. Fauna de la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi (Jud.Timiș)*, în *Analele Banatului*, 9/2001, pp.15-40.
- Haimovici, 1992 Sergiu Haimovici, *Cercetări arheozoologice privind materialul provenit din așezarea de la Turia (jud. Covasna) aparținând culturii Criș*, în *Carpica*, 23, pp. 260-266.
- Lazarovici, Lazarovici 2006 Cornelia Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului în România*, *Bibliotheca Archaeologica Moldaviae*, IV, Iași.
- Luca et alii 2004 S. A. Luca, Cristian Roman, Dragoș Diaconescu, *Cercetări arheologice în peștera Cauce*, vol. I, Sibiu, 2004.
- Luca et alii 2005 S. A. Luca, Cristian Roman, Dragoș Diaconescu, Horia Ciugudean, Georgeta El Susi, Corneliu Beldiman, *Cercetări arheologice în peștera Cauce*, vol. II, Sibiu, 2005, pp. 95-155.
- Vigne 2000 Jean-Denis Vigne, *Les débuts néolithiques de l'élevage des ongulés au Proche Orient et en Méditerranée, Premiers paysans du monde. Naissances des agricultures*, Paris, 2000, pp. 143-168.
- Vörös 1980 Vörös Istvan, *Zoological and palaeoeconomical investigations of the archaeozoological material of the Early Neolithic Koros culture*, în *Folia Archaeologica*, 32, pp. 37-63.

LISTA FIGURILOR/LIST OF ILLUSTRATION

Fig. 1 Talia ovicaprinelor în așezări neolitice timpurii/ Withers height of caprovines in Early Neolithic sites.

Fig. 2 Talia bovinelor în așezări neolitice timpurii/ Withers height of cattle in Early Neolithic sites.

Măsurători bovine și ovicaprine/Measurements of cattle and caprovines

Maxilla				Mandibula			
M1-M3	M3			P2-M3	M1-M3	M3	
84,5	30,5	M. Sibiului				38,5	M. Sibiului
88	34	M. Sibiului				40	M. Sibiului
	34,5	M. Sibiului				41	M. Sibiului
	33,5	M. Sibiului					M. Sibiului
	29,5	M. Sibiului			85		G. Baciului
	32,5	M. Sibiului			96	40,5	G. Baciului
	31	M. Sibiului				39	G. Baciului
	31	M. Sibiului				39	G. Baciului
	32	M. Sibiului				39,5	G. Baciului
		G.					
84		Baciului				39,5	G. Baciului
	30,5	Șeușa				42	Șeușa
	31,5	Șeușa				39,5	Cauce
	32,5	Șeușa				32	Dudeștii V.
	33,5	Șeușa				38	Dudeștii V.
	34	Șeușa				38,5	Dudeștii V.
	36,5	Șeușa				40	Dudeștii V.
80	32	Foieni-Gaz		158	98	38	Foieni-Gaz
						41	Foieni-Gaz

Scapula				Humerus			
SLC	GLP	LG		BT	Bd	Dd	
		58	M. Sibiului			84	M. Sibiului
60,5	75	65,5	M. Sibiului	58	87,5	89	M. Sibiului
53		65	M. Sibiului	67,5	73,5	74	M. Sibiului
63			G. Baciului	80	88	87	M. Sibiului
51	70	55	Șeușa	74,5	81,5	82	M. Sibiului
51	69	59	Dudeștii V.		80,5	81,5	M. Sibiului
54			Dudeștii V.	82	85	85,5	M. Sibiului
56			Dudeștii V.	89	95	96,5	G. Baciului
63			Dudeștii V.	73,5			G. Baciului
65	80	68	Dudeștii V.	79,5	86	91	Cauce
	82	67	Foieni-Gaz	58,5	63		Dudeștii V.
56	74	62	Foieni-Gaz	75			Dudeștii V.

Humerus				Humerus			
BT	Bd	Dd		BT	Bd	Dd	
86	95,5		M. Sibiului	78	86	82	Dudeștii V.
88	93	94	M. Sibiului	81,5			Dudeștii V.
	80		M. Sibiului	81,5	86,5	85,5	Dudeștii V.
	92	93	M. Sibiului	81,5	87,5	88,5	Dudeștii V.
		57	M. Sibiului		89	88	Dudeștii V.
77	81	85	M. Sibiului		88,5	88	Dudeștii V.
77,5	89		M. Sibiului			92,5	Dudeștii V.
78	83,5		M. Sibiului		77	86	P. Nucet
81,5			P. Nucet		79	86	P. Nucet
81	92	85	P. Nucet				
Radius							
BFp	Bp	Dp	Bd	Dd			
		43			M. Sibiului		
		52			M. Sibiului		
		41			M. Sibiului		
		47			M. Sibiului		
76	82	43			M. Sibiului		
80,5	89	43			M. Sibiului		
81					M. Sibiului		
87,5	86	51,5			M. Sibiului		
			85	62,5	M. Sibiului		
77,5	84	42			G. Baciului		
77,5	85,5	40,5			G. Baciului		
79		44			G. Baciului		
79		45			G. Baciului		
79	86	43,5			G. Baciului		
91,5	88	45,5			G. Baciului		
	88				G. Baciului		
			79	49	G. Baciului		
			78	44	Șeușa		
			82	42	Șeușa		
73		43,5			Dudeștii V		
81,5	88,5	46,5			Dudeștii V		
82,5	91	45,5			Dudeștii V		
84	90	49			Dudeștii V		
85,5	93	44			Dudeștii V		
		43,5			Dudeștii V		
		45			Dudeștii V		
		45			Dudeștii V		
		45			Dudeștii V		
		48			Dudeștii V		

55			Dudeştii V
43			Dudeştii V
	68	47	Dudeştii V
	68	48	Dudeştii V
	76,5	45,5	Dudeştii V
	81	48	Dudeştii V
	65	47	P. Nucet
	78		P. Nucet
		44	P. Nucet
		46	P. Nucet
	81	56	Foieni-Gaz

Metacarpus						
G1	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
203	63	39	33,5	62	34,5	M. Sibiului
	65,5	41	38,5			M. Sibiului
		33,5				M. Sibiului
		34				M. Sibiului
		35,5				M. Sibiului
		37				M. Sibiului
		40,5				M. Sibiului
	56,5	34				M. Sibiului
	64,5	40				M. Sibiului
	75	35,5				M. Sibiului
					32	M. Sibiului
					35	M. Sibiului
					35	M. Sibiului
				65	35,5	M. Sibiului
					39,5	M. Sibiului
				68,5	36,5	M. Sibiului
197,5	57,5	36,5	34	62,5	34,5	G. Baciului
198	62	37,5	34	63	33	G. Baciului
213	65	41,5	34,5	65,5	34,5	G. Baciului
	60	39				G. Baciului
	61,5	38				G. Baciului
	62	40				G. Baciului
	63,5	38,5				G. Baciului
	64,5	39		62,5	35,5	G. Baciului
				65	35,5	G. Baciului
					33,5	G. Baciului
					32,5	G. Baciului
	61	37				Şeuşa
				65,5	36,5	Şeuşa
					34	Şeuşa
	54	31,5				Dudeştii V
	55,5					Dudeştii V
	60	35				Dudeştii V
	62	38				Dudeştii V
	64,5					Dudeştii V
	68	40				Dudeştii V
				58,5	32	Dudeştii V

			61,5	33	Dudeștii V
			63	36	Dudeștii V
			64	38,5	Dudeștii V
			66,5	39,5	Dudeștii V
			69,5	38	Dudeștii V
				36,5	Dudeștii V
Bd	Tibia				
	Dd				
		M.			
63,5	47,5	Sibiului		35	Dudeștii V
		M.			
69		Sibiului	63	33,5	P. Nucet
		M.			
68	52	Sibiului	64	34	P. Nucet
		M.			
71,5	52	Sibiului	66	36	P. Nucet
70	46	Dudeștii V	67	34,5	P. Nucet
	46,5	Dudeștii V	67,5	36	P. Nucet
68	50	Foieni-Gaz	65	37,5	Foieni-Gaz
71	52,5	P. Nucet	72	35	Foieni-Gaz

Metatarsus				Centrotarsal	
Bp	Dp	Bd	Dd	GB	
48	41		M. Sibiului	54	M. Sibiului
53,5	54		M. Sibiului	56	M. Sibiului
65	68,5		M. Sibiului	57	M. Sibiului
		65,5	38,5	57	M. Sibiului
			34	57,5	M. Sibiului
			35,5	61	M. Sibiului
		60	33,5	66	M. Sibiului
		68	39	56,5	G. Baciului
		61,5	35,5	56,5	G. Baciului
50,5	50,5		G. Baciului	60	Dudeștii V.
51	50,5		G. Baciului	64	Dudeștii V.
52	50		G. Baciului	64,5	Dudeștii V.
	44		G. Baciului	65	Dudeștii V.
		60	34		
			35		
			39		
58,5	60		G. Baciului	GI	
51	50		Șeușa	142	M. Sibiului
			Șeușa	140	M. Sibiului
		59,5	36,5	136	G. Baciului
48	49,5		Șeușa	141	G. Baciului
51			Dudeștii V	149	Dudeștii V.
53,5	51,5		Dudeștii V	149,5	Dudeștii V.
56,5	55		Dudeștii V	150	Dudeștii V.
56	57		Dudeștii V	150,5	Dudeștii V.
59	59,5		Dudeștii V	132	Foieni-Gaz
		58	35	135	Foieni-Gaz
		62	35,5	136,5	Foieni-Gaz
		62,5	37,5		
		63	37		
		63,5	36		
			Dudeștii V		
			Dudeștii V		
			Dudeștii V		
				LA	Pelvis

		64	35	Dudeştii V	68,5	M. Sibiului
		64,5	38	Dudeştii V	74	M. Sibiului
		68	39	Dudeştii V	80	M. Sibiului
		68,5	36	Dudeştii V	79	G. Baciului
55	56,5			P. Nucet	69	Dudeştii V.
52				Foieni-Gaz	69,5	Dudeştii V.
53	52			Foieni-Gaz	70	Dudeştii V.
57	55			Foieni-Gaz	70,5	Dudeştii V.
		59	35	Foieni-Gaz	71	Dudeştii V.
		60	35	Foieni-Gaz	70,5	Foieni-Gaz
		71	39	Foieni-Gaz	69	Foieni-Gaz

Talus				Talus			
GLI	GLm	Bd		GLI	GLm	Bd	
67	61	42	M. Sibiului	74			Dudeştii V.
72	66,5	42,5	M. Sibiului	76	69	47	Dudeştii V.
73	37	45	M. Sibiului		62	43	Dudeştii V.
74	67,5	43	M. Sibiului		69		Dudeştii V.
			G.				
63	57	40	Baciului	73,5	68,5	45	P. Nucet
			G.				
69	63	43	Baciului	75	69,5	43	P. Nucet
			G.				
75	67	43	Baciului	74	69	46	P. Nucet
			G.				
		41	Baciului	71,5	66	41,5	Foieni-Gaz
72	66	45,5	Şeuşa	74	68	42	Foieni-Gaz
62	57	42	Cauce	67	62	41	Foieni-Gaz
			Dudeştii				
66	61	42	V.	75	68	45	Foieni-Gaz
			Dudeştii				
70,5	68	45,5	V.	71	66	44	Foieni-Gaz
			Dudeştii				
73,5	68,5	48	V.				

Ovis/Capra						
Coarne/ Horn cores						
GL	Gd	Sd	Circonf.	Sex/sp.		
	37,5	24,5	99	F/Capra		M. Sibiului
	37,5	27,5	103	F/Capra		M. Sibiului
65	45,5	29	129	M/Ovis		M. Sibiului
58,5	47,5	27,5	122	M/Ovis		M. Sibiului
65	28	19	76	F/Ovis		M. Sibiului
	47	27,5	120	M/Ovis		M. Sibiului
	51	30,5	132,5	M/Ovis		M. Sibiului
	45	31,5	115	M/Ovis		Şeuşa
	37			M/Ovis		Şeuşa
95	35,5	22	94	F/Ovis		Cauce
	53	33	137	M/Ovis		Dudeştii V.
	25	16	68	F/Ovis		Foieni-Gaz
	32,5	21	82	F/Ovis		Foieni-Gaz

Maxilla				Mandibula			
P2-M3	M1-M3	M3		P2-M3	M1-M3	M3	
74	51,5	23,5	Capra/M. Sibiului	78	52	24,5	Ovic/M. Sibiului
		17,5	Ovis/M. Sibiului			23,5	Ovic/M. Sibiului
		21,5	Ovic/G. Baciului			23,5	Ovic/M. Sibiului
	44,5	19,5	Ovic/Cauce			23,5	Ovic/M. Sibiului
		21	Ovic/Cauce	75	53	24	Ovic/M. Sibiului
58	38	16	Ovis/Cauce			24,5	Ovic/M. Sibiului
			Ovic/Foieni-Gaz		50,5	20	Ovic/M. Sibiului
		18		68	43	24	Ovic/M. Sibiului
				72	52	22	Ovic/M. Sibiului
Mandibula						22	Ovic/G. Baciului
P2-M3	M1-M3	M3				22,5	Ovic/G. Baciului
68	48	22	Ovic/Dudeștii V.				
68	49	21,5	Ovic/Dudeștii V.	70	48	22,5	Ovic/G. Baciului
69	47	23	Ovic/Dudeștii V.			22,5	Ovic/Șeușa
71,5	49	20	Ovic/Dudeștii V.			23	Ovic/Șeușa
72,5	47	21	Ovic/Dudeștii V.			24	Ovic/Șeușa
		23	Ovic/Dudeștii V.		45	23,5	Ovic/Cauce
		23	Ovic/Dudeștii V.			18,5	Ovic/Cauce
		21	Ovic/Dudeștii V.			21	Ovic/Cauce
	52	25	Ovic/Dudeștii V.			22	Ovic/Cauce
	44	20	Ovic/Dudeștii V.			22,5	Ovic/Cauce
	48	23,5	Ovic/Dudeștii V.			23	Ovic/Cauce
65	45	23	Foieni-Gaz			23	Foieni-Gaz

Humerus				Scapula			
BT	Bd	Dd		SLC	GLP	LG	
26,5	28,5	26,5	Ovis/M. Sibiului	20	32,5	27,5	Ovis/M. Sibiului
25	27,5	25	Ovis/M. Sibiului	20	33,5	25	Ovis/M. Sibiului
26,5	29,5	27,5	Ovis/M. Sibiului	18,5	33,5	26,5	Ovis/M. Sibiului

24	26,5	25,5	Ovis/M. Sibiului	18,5	30	25	Ovis/M. Sibiului
28,5	26,5		Ovis/M. Sibiului	18,5			Ovis/M. Sibiului
24,5	26,5	24,5	Ovis/M. Sibiului	18,5			Ovis/M. Sibiului
24,5	26,5	24,5	Ovis/M. Sibiului	18			Ovis/M. Sibiului
25,5			Ovis/M. Sibiului	16	27		Ovis/M. Sibiului
27,5	30		Ovis/G. Baciului	17,5	33	27,5	Ovis/G. Baciului
28	31	24	Ovis/G. Baciului	14			Ovis/G. Baciului
29,5			Ovis/G. Baciului	16,5			Ovis/G. Baciului
	29	28	Ovis/Şeuşa	17,5			Ovis/Şeuşa
	31	28	Capra/Şeuşa	18,5			Ovis/Şeuşa
23,5	25	23	Ovis/Cauce	18,5	30,5	25,5	Ovis/Şeuşa
24	25,5	23	Ovis/Cauce	18		21,5	Ovis/Şeuşa
24	25	21,5	Ovis/Cauce	18		21	Capra/Şeuşa
24	25	23	Ovis/Cauce	20,5			Ovis/Cauce
	25	23	Ovic/Cauce		31	21	Ovis/Cauce
		22	Ovic/Cauce	20,5	31,5	23,5	Ovis/Cauce
			Ovis/Dudeştii V.	18,5	31,5	21,5	Ovis/Cauce
25	26	23	Ovis/Dudeştii V.	21,5	32,5	24	Ovis/Cauce
	26	23	Ovis/Dudeştii V.	18	34,5		Ovis/Cauce
26,5	27,5	24	Ovis/Dudeştii V.		35	24	Ovis/Cauce
26	31	29,5	Ovis/Dudeştii V.	14,5	24	21	Ovis/Cauce
	28	24,5	Ovic/Dudeştii V.	18	28	22	Ovis/Cauce
25			Ovic/Dudeştii V.	17,5	28,5	21,5	Ovis/Dudeştii V.
25	26	28,5	Ovic/Dudeştii V.	17,5	26,5	21,5	Ovic/Dudeştii V.
27	28,5	26,5	Ovis/P. Nucet	17,5	28,5	23,5	Ovic/Dudeştii V.
28			Ovis/Foieni-Gaz	18	32	23,5	Ovic/Dudeştii V.
25		24,5	Ovis/Foieni-Gaz	18	29,5	23,5	Ovis/Dudeştii V.
		29	Ovis/Foieni-Gaz	20	30,5	23	Ovis/Dudeştii V.
	26		Ovis/Foieni-Gaz	18,5	30	20	Ovis/Dudeştii V.
				20	31,5	25	Ovis/Dudeştii V.
				20,5	32	25	Ovis/Dudeştii V.

	16	29,5	23,5	Ovic/Dudeștii V.
	18,5	31,5	21,5	Ovic/Dudeștii V.
	20	34	24,5	Capra/Foieni-Gaz
	19	32	22,5	Ovis/Foieni-Gaz
	19	32	22	Ovis/Foieni-Gaz
	18,5	30	23	Ovis/Foieni-Gaz

Radius						
GL	BFp	Bp	Dp	Bd	Dd	
142	27,5	29		26	18,5	Ovis/M. Sibiului
147	27,5	30,5	16	26	18,5	Ovis/M. Sibiului
	28,5	29	15			Capra/M. Sibiului
	29,5	30,5				Capra/M. Sibiului
	29,5	30,5	16,5			Capra/M. Sibiului
				25,5	17	Ovis/M. Sibiului
	30	31,5	16,5			Ovis/M. Sibiului
	27	28,5	14,5			Ovis/M. Sibiului
	30	31,5	16,5			Ovis/M. Sibiului
	22,5		13,5			Ovis/G. Baciului
	26	28,5	15,5			Ovis/G. Baciului
		26,5	14			Ovis/G. Baciului
	24,5		13,5			Ovis/G. Baciului
	27	28,8	16,5			Ovis/Șeușa
	29,5	31,5	17,5			Capra/Șeușa
	25	26,5	13,5			Capra/Cauce
	25	25,5	13			Capra/Cauce
	23,5	25,5	13,5			Ovis/Cauce
	25	27,5	13,5			Ovis/Cauce
	26	28	14			Ovis/Cauce
	24	26	13			Ovis/Cauce
				28	16,5	Capra/Cauce
				23	16	Ovis/Cauce
				24,5	17	Ovis/Cauce
				24,5	17	Ovis/Cauce
				23,5	15	Ovis/Cauce
	27		14			Capra/Dudeștii V.
	28	29	16			Capra/Dudeștii V.
	28,5	19	15,5			Capra/Dudeștii V.
				32,5	21	Capra/Dudeștii V.
	26	30	15			Ovis/Dudeștii V.
	26	29	15,5			Ovis/Dudeștii V.
	26,5	29,5	15,5			Ovis/Dudeștii V.
	28	30	15			Ovis/Dudeștii V.
		29,5	14,5			Ovis/Dudeștii V.
		30	15,5			Ovis/Dudeștii V.
				24	16	Ovis/Dudeștii V.
				25	16	Ovis/Dudeștii V.
	26,5	27,5	15,5			Ovis/P. Nucet
	28,5	31				Ovis/Foieni-Gaz
				27,5	17,5	Ovis/Foieni-Gaz
	27	28,5	15,5			Ovis/Foieni-Gaz

27	29	15			Ovis/Foieni-Gaz
26	28	15			Ovis/Foieni-Gaz
26,5	28,5	14			Ovis/Foieni-Gaz
			26,5	18	Ovis/Foieni-Gaz

Gl	Bp	Dp	Metacarpus		Dd	
			Sd	Bd		
133	22	16	13	23,5 24,5	14,5 16 15	Capra/M. Sibiului Ovis/M. Sibiului Ovis/M. Sibiului
	26	16				Ovis/M. Sibiului
	20	17				Ovis/M. Sibiului
121,5	22,5	16,5	14	23,5	16	Ovis/G. Baciului
	20,5	14				Ovis/G. Baciului
111,5	19,5	15,5	12,5	24 22 20,5 22 22,5 21	15,5 14 14 15 14 15,5	Ovis/Şeuşa Ovis/Cauce Ovis/Cauce Ovis/Cauce Ovis/Cauce Ovis/Cauce
120	21,5	17	14	22,5	15	Ovis/Dudeştii V.
122	20	15,5	13	23,5	15	Ovis/Dudeştii V.
	21	15		22	14,5	Ovis/Dudeştii V.
	22	16,5				Ovis/Dudeştii V.
116,5	22	16,5	13	23,5	15	Ovis/Foieni-Gaz

GL	Bp	Dp	Metatarsus		Dd	
			Sd	Bd		
	23	15		23	16,5	Ovis/M. Sibiului
				19	13	Ovis/G. Baciului
				19,5	12,5	Ovis/Cauce
133	18,5	19,5	10	22	15,5	Ovis/Cauce
131	18,5	19	10,5	22,5	15,5	Ovis/Dudeştii V.
				20	13,5	Ovis/Dudeştii V.
				21,5	14	Ovis/Dudeştii V.

Tibia			Talus		
Bd	Dd		GLl	GLm	Bd
26,5	18,5	Ovic/M. Sibiului	26	24	16,5
25,5	20	Ovic/M. Sibiului	26,5	24,5	15,5
25	20	Ovic/M. Sibiului	27	26	17
25,5	19	Ovic/G. Baciului	27,5	26	18
27	20,5	Ovic/G. Baciului	27,5	26	18
21	17,5	Ovic/Cauce	27,5	26,5	18

21	16,5	Ovic/Cauce	25,5	Ovic/G. Baciului		
21	16,5	Ovic/Cauce	34,5	33	21,5	Capra/G. Baciului
22	17	Ovic/Cauce	36	35	17	Capra/G. Baciului
22	16,5	Ovic/Cauce	22,5	21,5	14,5	Ovis/Cauce
23	18,5	Ovic/Cauce	24,5	23	14	Ovis/Cauce
24	18	Capra/Cauce	24,5	24	14,5	Ovis/Cauce
		Capra/Dudeștii				
27	22	V.	25,5	23,5	15	Ovis/Cauce
		Capra/Dudeștii				
28	21,5	V.	27,5	25	18	Capra/Cauce
		Capra/Dudeștii				
28,5	23	V.	27,5	25	18	Capra/Cauce
		Capra/Dudeștii				
28,5	22,5	V.	29	31	18	Ovis/Dudeștii V.
		Ovic/Dudeștii				
23,5	18	V.	30	32	19,5	Ovis/Dudeștii V.
		Ovic/Dudeștii				
25	18	V.				
		Ovic/Dudeștii				
27	21	V.				
		Ovic/Dudeștii				
28	21,5	V.				
		Ovic/Dudeștii				
28	22	V.				
24,5	21,5	Ovic/P. Nucet				
		Ovis/Foieni-				
25	19	Gaz				
		Capra/Foieni-				
29	23	Gaz				
		Ovis/Foieni-				
23	17,5	Gaz				
		Ovis/Foieni-				
24	19	Gaz				

Calcaneus			Pelvis		
GI	Talie		LA		
54	61,5	Ovis/M. Sibiului	25	Ovis/M. Sibiului	
55	62,7	Ovis/M. Sibiului	28	Ovis/M. Sibiului	
56	63,8	Ovis/M. Sibiului	28,5	Ovis/M. Sibiului	
55,5	63,2	Ovis/Șeușa	32	Ovis/M. Sibiului	
46,5	53	Ovis/Cauce	26	Ovis/M. Sibiului	
47	53,4	Ovis/Cauce	27	Ovis/M. Sibiului	
48	54,7	Ovis/Cauce	27	Ovis/M. Sibiului	
48	54,7	Ovis/Cauce	27,5	Ovis/M. Sibiului	
48	54,7	Ovis/Cauce	30	Capra/G. Baciului	
49	55,8	Ovis/Cauce	20	Ovis/Cauce	
49	55,8	Ovis/Cauce	20	Ovis/Cauce	
49,5	56,4	Ovis/Cauce	21	Ovis/Cauce	
49,5	56,4	Ovis/Cauce	23	Ovic/Cauce	
50	57	Ovis/Cauce	23	Ovis/Dudeștii V.	
64,5		Capra/Dudeștii V.	23,5	Ovis/Foieni-Gaz	
65,5		Capra/Dudeștii V.	23,5	Ovis/Foieni-Gaz	

67		Capra/Dudeștii V.	26	Ovis/Foieni-Gaz
68		Capra/Dudeștii V.	27	Ovis/Foieni-Gaz
52	59,2	Ovis/Foieni-Gaz		
52,5	59,8	Ovis/Foieni-Gaz		

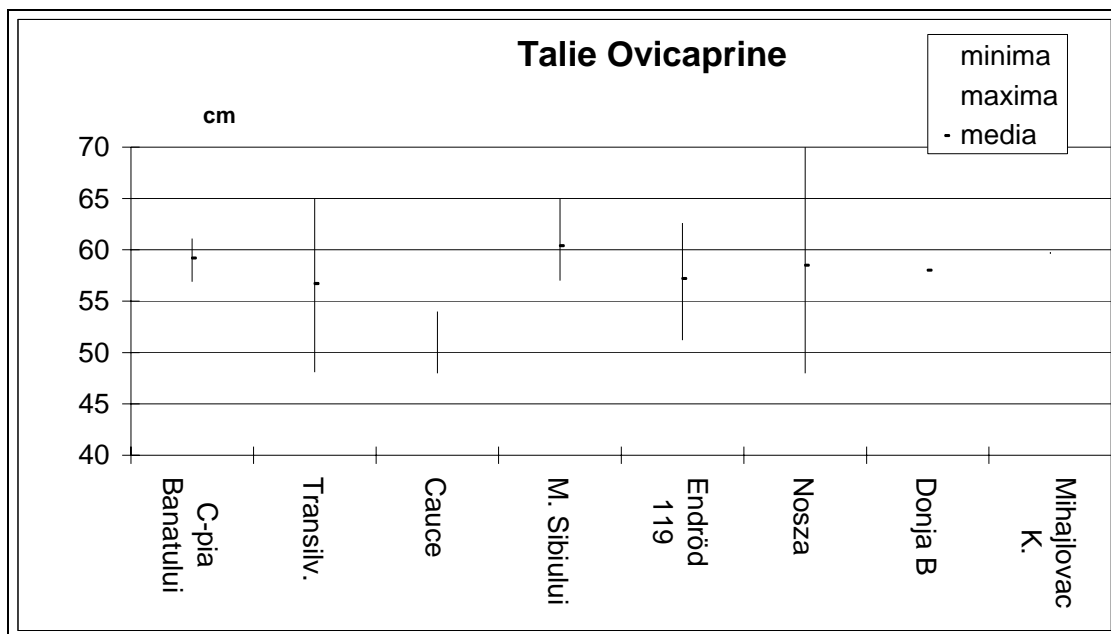

Fig. 1

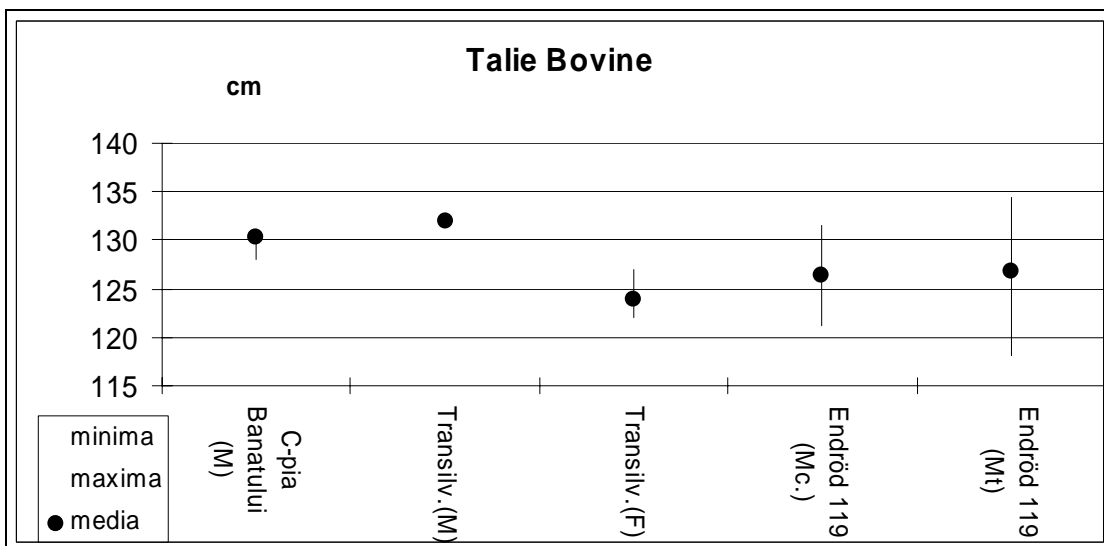

Fig. 2

**TURNUL LOCUINȚĂ NR. 1 DIN CETATEA DACICĂ DE LA TILIȘCA, JUD. SIBIU.
RAPORT FINAL PRIVIND CERCETĂRILE DIN ANII 2003-2005
ȘI PROPUNERE DE RESTAURARE**

DUMITRU POPA

**ABSTRACT: THE TOWER OF THE DWELLING NO. 1 FROM DACIAN FORTRESS
TILIȘCA, SIBIU COUNTY**

The tower of the dwelling no. 1 from the Dacian fortress at Tilișca, County Sibiu, is one of the best preserved monument of the Dacian architecture. During two stages of digs made between 1959-1965 and 2003-2005 we have got a great deal of information and concrete datum that could also served as marks and analogies for the same type of monuments, considering the resembling between the programmer and the building technique.

Starting from the current state of the monument and exploring all the information we have from its research and some similar monuments we suggest a sample of graphic reconstruction to be the first step in a process of rebuilding and a real restoration. There are two rebuilding variants which are different only in the extent of the parts rebuilt and they could make two stages of one project

-the ground floor reconstruction, lightened by the present state of the monument that preserves all the datum of a faithful reconstruction

-the whole rebuilding of the monument – meaning the ground floor, upstairs and roof-demand for which fulfillment we have less direct notices and datum, but anyway richer than other monuments of the same type. The images from Traian's Column and even some analogies with the old folk architecture, mostly the technique of using wood, were useful for us in this variant.

I. Preambul

Semnaltă pentru prima dată în literatura de specialitate la sfârșitul secolului al XIX¹, cetatea dacică a fost cercetată prin săpături sistematice în anii 1959-1965, 1970². La încheierea acestor săpături au fost realizate și unele lucrări de conservare la monumentul cel mai reprezentativ din cetate și cel mai bine păstrat, turnul locuință nr. 1. Cu toate acestea procesul de degradare a cetății în ansamblul său și a turnului locuință în special au continuat, iar astăzi ele sunt amenințate nu doar de efectele timpului și ale factorilor de mediu ci și de intervențiile inoportune și adeseori chiar ostile ale omului.

Pornind de la aceste realități Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Sibiu, a inițiat proiectul :*Conservarea, restaurarea și introducerea în circuitul cultural-turistic a Cetății dacice de la Tilișca, „Cățanaș”*, aprobat de Ministerul Culturii și Cultelor, prin organismele sale de specialitate și sprijinit financiar.

Proiectul propune un ansamblu de lucrări de cercetare, conservare și valorificare complexă (științifică și cultural-educativă) eşalonate pe mai mulți ani între care cele mai importante prevăd:

- dezvelirea integrală a turnului locuință nr. 1, conservarea și restaurarea sa (acoperiș, ziduri, interiorul turnului);

- degajarea de depuneri și vegetație și marcarea pe toată lungimea, a sistemului de fortificații și a drumurilor antice, precum și aducerea acestora la configurația antică pe o

¹ Király 1892, p. 98; *ArchÉrt*, XII, 1892, p. 263;

Glodariu 1981, p. 86.

² Lupu 1989, cu literatura anterioară privind rezultatele cercetărilor.

porțiune mai redusă din zona de intrare în cetate;

- curățarea cisternei de apă și conservarea sa;
- refacerea topografiei cetății (terasele de locuit și de apărare) puternic deranjată de cercetările arheologice executate între anii 1959-1965, marcarea în teren a tuturor complexelor (locuințe, gropi, ateliere) identificate în cursul cercetărilor și reconstituirea unora dintre ele pe baza observațiilor stratigrafice;
- continuarea cercetărilor sistematice pentru obținerea de noi informații privind arheologia și istoria cetății;
- organizarea unui muzeu al cetății și asigurarea pazei monumentului.

În baza acestui proiect au fost organizate cercetări arheologice la turnul locuință nr. 1, în anii 2003, 2004, 2005³. Reluarea cercetărilor asupra acestui obiectiv din cetate s-a făcut cu scopul de a se realiza dezvelirea sa integrală și prin aceasta completarea informațiilor asupra unor detalii de arhitectură, ce nu fuseseră lămurite prin cercetările anterioare și care să permită conservarea și în final reconstituirea (restaurarea) sa.

II. Descrierea monumentului

A- Date topografice

Dealul Cățanaș pe care se află cetatea este situat la nord de satul Tilișca, în imediata sa vecinătate și face parte din ultimele dealuri pericarpate delimitând, împreună cu prelungirile sale estice, cele două bazine hidrografice: la nord-vest bazinul Secășului, iar la sud-est cel al Căbinului. Înălțimea sa absolută este 716 m și oferă o vizibilitate excelentă îndeosebi spre nord-est adică spre Depresiunea Apoaldelor și Valea Secășului. Versanții de sud, sud-est și cel vestic sunt foarte abrupti și sunt formați din stânci masive, lipsite de sol, practic inaccesibile. Doar fața nordică a dealului poate fi folosită pentru ascensiune spre partea superioară a Cățanașului și pe aici au fost amenajate atât liniile de apărare cât și drumurile antice de acces în cetate. Versantul de nord este acoperit de o pădure de fag, acesta putând fi și contextul antic de vegetație, în timp ce, pe versantul de sud o pădure de pin a fost

plantată, în secolul al XIX-lea pentru a fixa terenul.

Partea superioară a dealului Cățanaș este formată din două platouri despărțite de o șa îngustă în care a fost amplasat turnul locuință nr. 1 (vezi Pl. I). Platoul aflat la vest de turn atinge înălțimea maximă a întregului deal în extremitatea sa de sud-vest, 716 m, de unde scade în înălțime în mod uniform până la latura vestică a turnului; 703 m este cota la care se află turnul. Platoul aflat la est de turn, în direcția satului Galeș, este îngust și prelung cu axa lungă pe direcția est-vest; stratul de stâncă este în multe locuri vizibil fără a fi acoperit cu un sol vegetal. Înălțimea sa scade lin pe direcția est-vest până în apropierea turnului când el formează o treaptă aproape verticală, coborând cu aproape 4 m. La baza acestei trepte, după o nivelare a patului de stâncă, a fost amplasat zidul de est al turnului.

Cu privire la amplasarea turnului pe platoul superior al dealului Cățanaș, față de informațiile cunoscute din monografia publicată mai facem următoarele precizări. Zona de amplasare a turnului formează o șa care se prelungește spre vest cu circa 4 m dincolo de zidul turnului; aici se afla drumul de acces la turn și implicit pe platoul superior aflat la vest de turn (vezi Pl. 2 a, b, Pl. X secț. nord-sud). La limita sa de est această șa a fost foarte probabil prelungită prin cioplirea acelei trepte care o formează platoul estic; zidul estic al turnului se află chiar la limita acestei șei. Prin cioplirea platoului s-a obținut, pe direcția est-vest un plan aproape orizontal, dar pe direcția nord-sud terenul prezintă o bombare asimetrică, cu o pantă mai lungă și mai accentuată spre nord.

Orientarea turnului este 280° VEST – NORD-VEST, adică cu o deviație de 10° față de punctele cardinale. În teren, peretele sudic al turnului este paralel cu marginea, foarte abruptă, a acestei șei, iar lățimea spațiului dintre zid și această margine este de doar 8 m. Pe latura opusă, cea nordică, am constatat, după îndepărtarea stratului de dărâmături din exteriorul zidului, că în fața acestuia se afla o berma de 2 m după care urma panta abruptă a platoului. Astfel turnul bara practic trecerea dintre cele două jumătăți ale platoului superior.

³ Popa - Natea 2004, pp. 25-35.

Prin conformația sa geologică Cățanașul nu are, pe platoul superior și nici pe pantele sale, surse naturale și permanente de apă, singurele izvoare se găsesc la piciorul pantei și ele sunt vizibile pe toate laturile sale.

Locuirea antică a ocupat doar o mică parte din platoul superior aflat la vest de turnul locuință nr.1, mai exact marginea sa de nord și s-a concentrat îndeosebi pe pantele nordice care au fost amenajate printr-o suscesiune de terase de dimensiuni reduse, până la limita sistemului de fortificare care se află aproximativ la jumătatea distanței dintre platoul superior și piciorul pantei. O locuire mai densă a fost identificată și în platoul estic, dinspre Galeș, în zona sa cea mai scundă.

Configurația geo-morfologică și pedologică a Cățanașului nu au putut oferi locuitorilor săi condiții de practicare a agriculturii, nici măcar pe scară redusă și nici de practicare a unor meșteșuguri care reclamă cantități însemnate de materii prime, precum olăritul sau reducerea minereurilor de fier, căci în afară de lemn nu există alte surse locale de materii prime. În schimb la baza dealului, în extremitatea sa de nord-est există un lut de bună calitate, (exploatat și astăzi de localnici pentru cărămizi) și cum aici există și apă, Pârâul Galeșului, presupunem că aici au fost lucrate cărămizile folosite la construcția turnului și tot aici au putut funcționa și posibile ateliere ceramice.

B Date arheologice

Amplasat în șaua îngustă ce lega cele două platouri superioare ale Cățanașului (vei Pl. I planul topo) și la capătul unuia dintre cele două drumului de acces în cetate, turnul locuință nr. 1 reprezenta punctul central al cetății atât din punctul de vedere al locuirii cât și al apărării acesteia. Ruinele sale, înainte de începerea lucrărilor de cercetare și degajare aveau forma unui val inelar care prezenta la interior o adâncitură. Putem reconstitui profilul acestui val inelar și poziționarea sa în raport cu zidurile turnului din descrierea săpăturilor⁴. Spre exterior se menționează o înălțime a depunerilor de 2,5 m lângă zid și o lățime de 5 m. În interiorul turnului se menționează depuneri mai reduse, a căror înălțime măsurată pe profilul unei secțiuni era de 1,2 m. Acest

detaliu este important în opinia noastră pentru reconstituirea configurației zidului de la nivelul superior al turnului.

În cadrul primei etape de săpături 1959-1965 turnul locuință a fost degajat integral, la exterior, pe latura sa de sud și parțial pe cea vestică; s-a executat de asemenea dezvelirea colțului de sud-est pe lungimea de 1,8 m și s-a executat doar o secțiune de 1 m lățime, transversală pe zidul de nord. Din descrierea săpăturilor executate în interiorul turnului, rezultă că acesta a fost evacuat de dărâmături și depunerile ulterioare, până la nivelul antic, pe toată suprafața sa⁵.

Atât la exterior pe laturile de sud și de vest, cât și în interiorul turnului, peste nivelul de călcare antic se afla un start consistent de cenușă și cărbuni cu grosimi de 4-5 cm. Esențele din care proveneau cărbuni au fost bradul și stejarul. În stratul de dărâmături din exterior și interior au fost descoperite numeroase piese metalice folosite la ansamblarea părților de lemn. Se menționează cuie diferite și piroane. Se presupune că drumul de acces pe platou era blocat cu o poartă aflată la vest de colțul nord-vestic al construcției. Pe această porțiune paramentul exterior al zidului lipsește complet, iar între dărâmăturile din spațiul presupusei porți au fost descoperite șase blocuri ecarisate și o balama.

Cu privire la acoperișul turnului, în lipsa oricăror piese ceramice (*tegulae, imbrices*) și prezența a numeroase și variate cuie s-a avansat ipoteza că acesta era acoperit cu șindrila de brad. Chirpicul fragmentar descoperit în masa dărâmăturilor provenea, foarte probabil de la tencuiala de lut ce acoperea zidul de cărămidă.

Cu toate degradările suferite în timpul cuceririi cetății și după aceea în decursul celor două milenii, turnul locuință de la Tilișca reprezintă totuși unul din cele mai bine păstrate monumente de arhitectură dacică de acest gen. După încheierea primei etape a săpăturilor (1959-1965) s-a executat un acoperiș care a protejat relativ bine zidul de sud și aproximativ jumătate din cel vestic. În decursul celor patru decenii de la dezvelirea sa s-au mai produs unele deteriorări datorate atât

⁴ Lupu 1989, p. 22.

⁵ *Ibidem*, pp. 22-26.

unor cauze naturale cât și acțiunii umane. (vezi Pl. II) În interiorul turnului, pe toată partea care nu a beneficiat de protecția acoperișului, s-a depus un strat gros de material provenit din măcinarea zidului de cărămidă și din solul antrenat de ploi, iar din asiza superioară a paramentului (a doua) au căzut sau au fost desprinse mai multe blocuri pe care le-am găsit împrăștiate prin interior.

Având în vedere obiectivele propuse prin proiect, intervențiile au vizat îndepărtarea depunerilor din exteriorul laturilor de sud, vest și est ale turnului precum și din spațiul său interior până la nivelul de călcare antic și executarea unor sondaje de informare pe latura de nord, pentru a obține cât mai multe detalii privind tehnica de construcție și starea sa de conservare, eventual și noi elemente privind datarea și sfârșitul turnului.

Pe latura sudică (vezi Pl. III), la exterior, stânca nativă era acoperită de un strat de depuneri acumulate, în cea mai mare parte, după ultimele cercetări; este o gresie destul de măcinată și netezită la partea superioară, aspect datorat în mare parte agenților naturali. Este foarte probabil că în antichitate terenul nu a suferit, pe această latură, mari modificări în vederea amplasării turnului, el având aceeași conformație ca și acum. Într-o alveolă a stâncii la aproximativ 1 m de zid am recuperat mai multe fragmente dintr-o oală lucrată la roată din pastă cenușie fină.

Pentru așezarea zidului pe această latură sudică s-a executat o nivelare a patului de stâncă pe toată lungimea sa și cu circa 30 cm în exteriorul frontului zidului. Prin această operație nivelul de pornire al zidului coboară puțin sub nivelul platoului. La baza zidului sudic pe toată lungimea sa constructorii antici au așezat un rând de lespezi de calcar de aceeași factură cu blocurile din zid. Marginea exterioară a acestor lespezi este dreaptă și perfect aliniată formând o bordură. Prin aceste lespezi s-au corectat denivelările din patul de stâncă locală și s-a obținut o suprafață orizontală aproape perfectă. Abaterile de la orizontalitate măsurate la partea superioară a lespezilor pe toată lungimea zidului sudic, de 10,6 m, nu depășesc 2,5 cm. Blocurile primei asize de pe fața exterioară a zidului sudic sunt retrase cu 7-8 cm față de aliniamentul

lespezilor de la bază⁶. Prima asiză este zidită din două forme de blocuri: unele lungi cu dimensiuni variabile (0,82; 0,86; 0,67 m.) și altele surte (0,17; 0,21; 0,38 m.); înălțimea lor pe latura sudică este riguros egală, 0,53 m, astfel că și partea superioară a primei asize păstrează aceeași orizontalitate ca și talpa de lespezi. Situația se modifică la ambele capete ale zidului. Din dorința de a realiza o mai bună țesere a blocurile aici s-au practicat, falțuri verticale -unul la capul sud-vestic executat la al treilea bloc din asiza inferioară și două falțuri la capul de sud-est al zidului, amplasate fiecare pe câte un bloc din cele două asize. Prin aceste modificări s-au folosit la colțuri câte trei rânduri de blocuri mai puțin înalte (0,37 m) dar mai lungi decât cele din zona de mijloc a zidului.

Blocurile colțului de sud-est lipsesc acum, dar reconstituirea aspectului inițial al zidului se poate face cu multă certitudine (vezi Pl. VII.)

Cu privire la grizile care se fixau în "babele" de pe asiza a doua a paramentului exterior al zidului sudic pare foarte sigur că ele se opreau în miezul -emplectonul zidului.

Din paramentul interior al zidului sudic nu se mai păstrează decât primul rând de blocuri (vezi Planșa VI e) iar babele corespunzătoare celor de pe paramentul exterior, trebuie să fi fost amplasate în al doilea rând de blocuri care acum lipsesc. La limita de sus a emplectonului și la baza zidului de cărămidă se conservă foarte bine, pe partea interioară a zidului, urmele a două grinzi încastrate perpendicular în acesta; ele se află mai sus decât urmele corespunzătoare grinzilor ce veneau din paramentul exterior, la 1,20 m înălțime de la nivelul de călcare din interiorul turnului. Această cotă ar putea reprezenta înălțimea paramentului interior al zidului sudic rezultată din două asize de blocuri cioplite. Înălțimea paramentului exterior al acestui zid este de 0,92 m. Diferența de nivel între suprafețele de așezare ale celor două paramente ale zidului sudic rezultată din măsurători este de 0,28 m; ea s-a realizat foarte probabil, la fel ca și pe latura nordică a turnului, printr-o treaptă aflată în zona emplectonului (vezi Pl. X secț. nord-sud)

⁶ O soluție identică la Daicoviciu 1954, p. 39.

O situație aparte am observat în apropierea capului de est al zidului sudic, pe partea sa exterioară. Aici, la aproximativ 10 cm deasupra zidului de calcar se află două goluri. Aceste goluri conservă perfect forma grinzilor care au fost zidite în momentul ridicării turnului și care au fost încastrate nu în blocurile de calcar ci deasupra lor în zidul de cărămidă; după direcția golurilor lăsate, cele două grinzi erau una perpendiculară pe zid alta în unghi de aproximativ 45° și serveau, foarte probabil, la legarea zidăriei colțului de sud-est al turnului (vezi Pl. III c).

Cât privește structura zidului de cărămidă care suprapune pe cel din blocuri de calcar am putut observa, fără a face o secționare a sa, că emplectonul zidului din blocuri de calcar se ridică și deasupra acestuia formând miezul zidului de cărămidă pe o porțiune din înălțimea sa. În masa zidului de cărămidă, cu înălțimea totală de 0,9 m se disting clar două zone distincte: pe primii 0,7 m înălțime se pot distinge foarte clar conturul cărămizilor și liniile orizontale ale asizelor, în timp ce la partea superioară a acestuia, pe ultimii 0,2 m zidul constă doar dintr-o masă de sfărâmături de cărămidă, în care nu se mai pot distinge forma sau poziția unor cărămizi (Pl. III f). Această situație ar putea fi explicată în două moduri: linia de demarcație dintre cele două zone ar putea reprezenta nivelul până la care zidul a fost avariat în timpul distrugerii turnului la cucerirea sa, sau limita de îngheț care a putut avea ca efect măcinarea cărămizilor până la transformarea lor într-o masă de sfărâmături.

În exteriorul zidului de vest al turnului (vezi Pl. IV a-c) am îndepărtat de asemenea depunerile până la stîncă. Am constatat și aici aceeași pregătire a terenului, executată prin îndepărtarea de către constructorii antici a stratului superior care era probabil fisurat și măcinat de intemperii și obținerea unei suprafețe fără prea mari neregularități, rezistente și stabile. Zona astfel amenajată depășește cu aproximativ 0,4 m spre exterior zidul vestic și coboară cu 0,2-0,3 m sub nivelul stîncii. Nu s-a urmărit însă obținerea unei suprafețe orizontale pe toată lungimea zidului, operație care ar fi necesitat un mare volum de muncă. Am menționat anterior că șaua în care

a fost ridicat turnul prezintă pe direcția nord-sud o structură asimetrică (vezi Pl. X); partea sa sudică, pe o lățime de cca. 8 m este aproximativ orizontală, în timp ce jumătatea de nord este înclinată descendent. Această asimetrie se constată în diferențele de nivel dintre laturile de sud și de nord ale turnului. La interior această diferență este de 0,6 m iar la exterior, între colțurile de sud-vest și cel de nord-vest, ea măsoară 1,01 m.

Pentru a compensa această diferență constructorii au așezat la baza zidului de vest un rând de lespezi sau blocuri de grosimi diferite. Unele lespezi sunt din rocă locală și nu prezintă urme de prelucrare specială. Prin folosirea unor lespezi și blocuri de grosimi diferite la baza acestui zid, constructorii antici au realizat o linie perfect orizontală la nivelul de sus al primei asize. Spre capul nordic pe aproximativ 5 m acest zid a fost extras până la bază; s-au mai păstrat doar câteva lespezi de piatră locală chiar de la baza sa. Admițând că zidul din blocuri ecarisate își păstra orizontalitatea la nivelul său superior pe toată lungimea sa, atunci înălțimea sa în colțul de nord-vest ar rezulta de 1,84 m, adică 3-4 asize (vezi Pl. VII cu propunerea de reconstrucție).

Construcția primei asize de pe fața exterioară a zidului de vest este identică cu cea de pe fața sudică adică alternează blocurile lungi cu cele scurte. Asiza superioară, la fel ca și la zidul sudic este formată din blocuri mult mai puțin înalte și mai lungi. În partea păstrată a zidului se poate observa acum o singură „babă” dar judecând după poziția ei, este foarte probabil ca în zonele unde aceste blocuri nu s-au păstrat să mai fi existat alte 2.

Zidul de cărămidă care îl continuă pe cel din blocuri regulate s-a conservat pe această latură foarte prost. Practic nu se pot identifica contururile cărămizilor, dar în zonele dislocate s-a putut iarăși observa că emplectonul de piatră și lut se ridică și peste nivelul superior al zidului de piatră.

Pe latura estică a turnului, în prima etapă a săpăturilor a fost executată doar o casetă lungă de numai 1,8 m, amplasată în colțul de sud-est și orientată pe lungimea zidului. Prin aceasta s-a secționat zidul de cărămidă din colțul sud-estic până la emplecton și s-a degajat fața exterioară a zidului de piatră. În

lipsa unor observații complete cu privire la configurația terenului din fața zidului estic cât și la modalitatea de edificare a acestui zid, s-a opinat atunci că paramentul său exterior din blocuri ecarisate, nu ar fi fost construit pe toată lungimea, iar rolul portant, pentru zidul de cărămidă, la asigurat chiar stânca platoului⁷. Nu a fost propusă atunci nici o soluție cu privire la amplasarea ușii de la parterul turnului, detaliu important sub aspect arheologic și din perspectiva restaurării turnului.

Ideea sprijinirii zidului estic pe planul înclinat al stâncii native nu ne-a apărut viabilă nici din punct de vedere al tranșiciei zidului, căci presiunea enormă rezultată din greutatea masei de cărămidă ar fi împins treptat zidul spre interiorul turnului, și nici din punctul de vedere al evacuării apei din precipitații. În consecință cercetările desfășurate la turnul locuință, în anii 2003-2005, și-au propus să elucideze aceste probleme.

Lucrările de îndepărtare a depunerilor din exteriorul zidului estic au fost astfel dirijate încât să se atingă pe o suprafață cât mai mare nivelul de călcare antic și configurația stâncii fără a pune prin acesta în pericol stabilitatea și integritatea porțiunilor de zid păstrate⁸. După îndepărtarea stratului superior de depuneri format din măcinarea rocii friabile a platoului Cățanașului, în straturile mai de jos au apărut tot mai multe fragmente de cărămizi prăbușite din zid iar spre baza stratului de depuneri acestea erau formate din pietrele căzute din emplecton și din lutul care lega inițial aceste pietre, precum și din fragmente din blocurile de calcar ale paramentului exterior. Pe toată grosimea stratului de depuneri au apărut fragmente ceramice de mici dimensiuni datând, atât din prima cât și din a doua vârstă a fierului, dovadă că ele au ajuns aici odată cu lutul folosit la emplecton sau la legarea zidului de cărămidă.

Îndepărtarea întregii mase de depuneri dintre zidul estic și marginea abruptă a platoului superior ne-a permis să surprindem configurația reală a terenului și raportul topografic dintre peretele estic al turnului și

marginea stâncoasă a acestui platou (vezi Pl. II c, Pl. V și Pl. X).

Platoul superior al Cățanașului, aflat la est de turn, în direcția satului Galeș, este îngust și prelung cu axa lungă pe direcția est-vest; stratul de stâncă este în multe locuri vizibil fără a fi acoperit cu sol și vegetație. Înălțimea sa scade lin pe direcția est-vest până în apropierea turnului când el formează o treaptă aproape verticală, coborând cu aproape 4 m. La baza acestei trepte, după o nivelare a patului de stâncă, a fost așezat turnul. În dreptul metrului 6 al zidului estic, măsurat de la colțul său sud-estic, peretele stâncii se apropie cel mai mult de fața externă a zidului. Aici el află la cca. 0,6 m distanță de fața zidului, după care distanța crește atât spre nord cât mai ales spre sud. Pe această din urmă direcție treapta stâncii se retrage spre est după o traiectorie curbă, creind astfel o deschidere circulară de circa 4 m care se află în fața primilor 5 m ai zidului (vezi Pl. VI b). Nivelul de călcare al stâncii în această degajare este cu 0,2 m mai ridicat decât cel din interiorul turnului. Baza zidului estic este coborâtă însă cu 0,2 m sub acest nivel prin practicarea unui șanț în patul de stâncă, care depășește, spre exterior, cu aproximativ 0,25 m aliniamentul zidului (vezi Pl. VI a). Primul rând de zidărie de piatră din această jumătate sudică a zidului estic este format din blocuri lungi de peste 1 m și înalte de numai 0,2 m, ce au mai degrabă forma unor lespezi, iar rosturile verticale dintre ele sunt doar sumar îndreptate. Nici partea inferioară a acestor lespezi, cea care se așază în șanțul menționat anterior nu este plană, ea fiind foarte probabil ajustată la fața locului pentru a se potrivi cât mai bine cu denivelările patului de stâncă; suprafețele exterioară și mai ales cea superioară pe care s-au așezat blocurile asizei a doua sunt însă prelucrate cu mare atenție asemănător cu toate blocurile de pe fețele exterioare ale turnului. Această structură a zidului estic merge până în apropierea ușii de intrare în parterul turnului, amplasată la 3,99 m de la colțul sud-estic al zidului. Pe acest tronson zidul a avut, pe lângă asiza inferioară formată așa cum am menționat din lespezi alungite și înalte de numai 0,2 m, încă două asize formate din blocuri mai înalte⁹

⁷ Lupu 1989, p. 24.

⁸ Pentru observațiile efectuate în campania din 2003, vezi: Popa – Natea 2004, *l. cit.*

⁹ Lupu 1962, p. 479, fig. 2,1; *Idem*, 1970, p. 236, fig. 4.

(această situație a fost surprinsă de caseta executată de prof. N. Lupu și pe care am menționat-o anterior) și foarte probabil și o asiză superioară foarte puțin înaltă, în prelungirea celei de pe latura sudică (vezi Pl. VII și IX). De la cercetările prof. Lupu, blocurile asizei a treia au fost desprinse și este posibil ca ele să se mai găsească cumva printre cele aflate în colțul de sud-est al turnului. Blocurile asizei păstrate au următoarele dimensiuni: 0,54x0,88 m, 0,54x0,85 m, 0,56x0,27 m, 0,56/0,51x1,04 m, 0,30x0,49 m, 0,48x0,74 m.

În antichitate, prima asiză, formată cu acele lespezi înalte de numai 0,2 m, nu era vizibilă căci constructorii antici au așternut peste patul de stâncă și în treapta de așezare a acesteia un strat de egalizare, format din nisip și sfărâmatură de gresie. Pe acest nivel antic de călcare am surprins chiar în fața ușii de intrare, la 0,6 m distanță de aceasta puternice urme de arsură provenind de la un obiect lucrat din lemn masiv de stejar și fragmente de la mai multe de vase: fructiere, două buze de la două vase de provizii, pereți de oale și castroane¹⁰. După condițiile de descoperire pare foarte sigur că aceste vase se aflau întregi în momentul când a survenit distrugerea violentă a turnului.

În partea situată la nord de ușă, paramentul exterior din blocuri de piatră regulat cioplite s-a păstrat până la metrul 8,40; el era format din trei asize de înălțimi sesibil egale și la partea superioară una foarte puțin înaltă de numai 0,17 m (Pl. V d). Prima asiză de jos are șase blocuri cu următoarele dimensiuni : 0,5x0,1 m, 0,5x0,52 m, 0,5x0,7 m, 0,5x0,6 m, 0,51x0,53 m, 0,52x0,6 m; din a doua se mai păstrează cinci blocuri: 0,49x0,9 m, 0,49x0,82 m, 0,49x0,26 m, 0,5x0,57 m, 0,5x0,53 m, iar din asiza superioară numai trei blocuri cu dimensiunile: 0,49x0,76 m, 0,53x0,83 m, 0,52x0,61 m. Ultimul bloc este prevăzut cu un jgeab în formă de coadă de rândunică (babă) pentru introducerea unei traverse din lemn. Baza zidului în acest sector aflat la nord de ușa de intrare în parterul turnului este cu aproximativ 0,3 m mai jos decât în jumătatea sa sudică, iar sub blocurile primei asize au fost așezate lespezi mari de

calcar care ieșau în fața aliniamentului zidului cu aproximativ 0,3-0,4 m. Aceste lespezi formau un plan ușor înclinat spre colțul nordic al turnului, cu suprafața superioară bine netezită și potrivită (vezi Pl. V a, d, e). Rolul lor era cu siguranță să asigure o scurgere ușoară a apei din precipitații care se aduna aici din abundență de pe panta peretelui de stâncă aflat imediat la est de zid și care în lipsa acestui canal pavat s-ar fi infiltrat cu siguranță în zidul și interiorul turnului.

Observațiile stratigrafice efectuate în acest spațiu îngust dintre zid și peretele de stâncă al platoului ne indică cu certitudine că acest spațiu nu a fost barat, umplut, în antichitate. Materialul extras de aici era un amestec de cărămizi zdrobite, lespezi de piatră, lut galben, materiale care au ajuns în acest spațiu doar ca urmare a distrugerii zidului estic și nu a fost folosit de constructorii antici pentru a bara acest coridor. Din blocurile de calcar care formau paramentul exterior al zidului și care așa cum am văzut lipsesc acum pe ultimii 2 m ai zidului nu am găsit decât câteva fragmente relativ mici, dar care prin aspectul lor proveneau fără dubii din blocurile lipsă. Am interpretat prezența lor chiar la baza zidului, pe acele lespezi de calcar ca un indiciu al modului cum s-a produs distrugerea turnului odată cu cucerirea cetății, prin desprinderea blocurilor de parament, care cu siguranță că au fost prăvălitate pe panta ce mărginește platoul la nord.

Un rezultat deosebit al cercetărilor îl reprezintă dezvelirea în întregime a ușii de intrare în turn. Așa cum am afirmat deja, aceasta se află în zidul estic, la 3,99 m de capătul său sudic și are o deschidere de 0,92 m, iar prin modul cum a fost concepută și realizată aduce dovada unor remarcabile cunoștințe de arhitectură și a unei înalte stăpâniri a meșteșugului de a ciopli și pune în operă piatra (vezi Pl. VI). Pragul ușii este un bloc de calcar foarte bine finisat lung de 1,62 m, lat de 0,44 m, care la partea superioară este prelucrat cu o treaptă dispusă în lungimea sa; partea mai înaltă a acestei trepte are 0,26 m înălțime și 0,24 lățime și reprezintă partea de călcare propriu zisă, iar restul are 0,20 m lățime și 0,20 m înălțime. Golul ușii este delimitat de două blocuri dispuse la cele două

¹⁰ Popa - Natea 2004, p. 28, pl. VI.

capete ale pragului, pe care îl suprapun parțial dar se și Țes cu el prin falțuri practicate, pe fața lor inferioară, în unghi drept și pe toată adâncimea. Aceste două blocuri lasă între capetele lor o deschidere de 0,92 m și au încă un rând de falțuri dispuse vertical, pe fața lor interioară, prin care capetele care delimitează cadrul ușii sunt subțiate tot la 24 cm (Pl. VI, IX și X; astfel ele se suprapun perfect peste partea mai înaltă a pragului. A rezultat astfel un veritabil cadru cu golul ușii de 0,92 m și adâncimea până la planul foii de ușă de 0,24 m. Aceasta la rândul ei putea coborâ sub nivelul de sus al pragului cu 5-6 cm, adică cu înălțimea treptei pragului. Spre interior cele două falțuri verticale nu erau simetrice: la blocul ce forma latura nordică a ușii falțul are 0,25 m lungime iar la blocul de pe latura sudică doar 0,14 m. Adăugând aceste degajări la cei 0,92 m ai golului rezultă că la nivelul suprafeței de așezare a foii de ușă lățimea deschiderii era de 1,31 m.

Cum zidul turnului are o grosime de 2,16 m, iar foaia ușii se afla la 0,24 m retrasă față de exteriorul acestui zid a rezultat dincolo de ușa propriu zisă până în interiorul turnului un adevărat coridor lung de 1,92 m. La nivelul unde se monta ușa lățimea acestui coridor era așa cum am arătat de 1,31 m iar la capul său dinspre interior deschiderea era de 1,58 m, cele două laturi care îl delimitau fiind în unghi. Pereții laterali ai coridorului, care formau capetele zidului erau zidiți cu blocuri de calcar de formă alungită, cu lungimea de peste 1 m și înălțimi variabile (0,14, 0,23, 0,38 m). S-au păstrat doar primele două rânduri de blocuri. La baza lor se aflau și aici lespezi de calcar care ieșau în fața acestor blocuri și care erau așezate direct pe stânca platoului care forma nivelul de călcare în acest coridor ca și în interiorul turnului. În una din alveolările stâncii chiar la limita dintre coridor și interior s-au descoperit resturile a două vase, care după dimensiunea fragmentelor păstrate ne indică că erau întregi în momentul distrugerii turnului.

În dărâmăturile din spațiul ușii s-au găsit mai multe blocuri de calcar cioplite regulat, la unele dintre ele putându-se identifica clar resturile unor falțuri, fapt ce indică continuarea zidului cu parament de piatră cel puțin și la asiza următoare. În opinia noastră, atât cadrul ușii cât și capetele pereților coridorului au fost

zidiți numai cu blocuri ecarisate, iar la partea superioară, tocul ușii se închidea prin traverse de lemn sau cu un lintou tot din piatră de forma și dimensiunile pragului (vezi Pl. X).

Cu privire la foaia de ușă am menționat mai sus despre resturile masive de cărbune de stejar surprinse în fața ușii pe nivelul de călcare antic alături de fragmentele mai multor vase la care adăugăm un cui din fier, în formă de L, care foarte probabil este partea fixă a unei balamale, indicii sugestive pentru a presupune că în timpul asediului ușa a fost smulsă, cu balamale cu tot, din tocul ei de piatră și incendiată.

Un detaliu foarte semnificativ prezintă capătul nordic al pragului (Pl. VI c). Pe treapta mai joasă a acestuia a fost executată de constructorii antici o adâncitură de formă paralelipipedică lungă de 0,30 m, lată de 0,13 m și adâncă de 0,06 m; capătul dinspre golul ușii al acestei degajări era prevăzut cu o mică treaptă. Singura explicație pe care am găsit-o pentru acest locaș adâncit în prag este că în el se introducea capătul unei traverse din lemn tare dispusă vertical pe fața internă a ușii, în partea opusă balamalelor, unde trebuie să se fi aflat o încuietore. Foarte probabil că, grinda de lemn sau lintoul de la partea superioară a cadrului avea o degajare similară în care se fixa capul de sus al traversei. În felul acesta se putea bloca, dinspre interior, ușa de intrare în parterul turnului. Dacă rostul locașului din prag a fost acesta, lucru de care noi nu ne îndoim, atunci deducem logic că parterul turnului, care servea, foarte probabil, ca loc de păstrare a rezervelor de alimente și probabil și de apă, comunica cu nivelul superior al turnului care funcționa ca spațiu de locuit, printr-o scară interioară. Blocarea prin interior a ușii de la parter constituia o măsură suplimentară de protecție la care puteau apela în caz de pericol cei ce locuiau turnul. Considerăm că etajul a avut și o intrare directă din exterior, care se afla pe aceeași axă cu ușa de la parter și la care se putea ajunge pe o scară exterioară din lemn (vezi Pl. XII cu propunerea de reconstrucție).

Din construcțiile de același tip din spațiul intracarpatic al Daciei¹¹ detalii mai concrete privind arhitectura ușilor de intrare se cunosc

¹¹ Glodariu 1983, pp. 25-28.

de la unul din turnurile din cetatea de la Costești¹² și de la turnul locuință din cetatea de la Căpâlna¹³. Deschiderea ușii din parterul turnului de la Costești este 1,8 m iar cea de la Căpâlna de 1,26 m; în ambele cazuri blocurile ce delimitau deschiderea nu prezentau falțuri la interior pentru așezarea foi de ușă, ceea ce presupune existența unui toc din lemn ancorat în blocurile deschiderii. Dacă admitem această soluție atunci lățimea golului ușii de la Căpâlna s-ar apropia sensibil de cea de la Tilișca.

Pentru a constata starea zidului nordic și configurația antică a terenului din fața acestui zid, am executat trei casete notate cu C 1-3. Pe această parte de nord s-au acumulat cele mai mari depuneri -circa 4 m înălțime la aliniamentul zidului- datorate atât prăbușirii turnului cât și faptului că aici au fost depuse toate materialele rezultate din curățarea interiorului turnului în săpăturile anterioare.

În prima casetă C 1, amplasată în colțul de nord-vest, am constatat lipsa completă a paramentului exterior la acest zid; s-a mai păstrat doar lespedea de colț de sub blocul primei asize și prăvălite peste ea, pietre din rocă locală, și lutul din emplecton (vezi Pl. IV d).

A doua casetă C 2, amplasată pe mijlocul zidului nordic, perpendiculară pe acesta a confirmat cele constatate în cea anterioară adică absența blocurilor ce formau paramentul exterior, iar emplectonul prăbușit în față și amestecat cu cărămidă zdrobită.

După îndepărtarea stratului de dărâmături din această secțiune, până la atingerea nivelului antic de călcare din fața turnului s-au putut face observații, relevante, cu privire la pregătirea terenului pe latura nordică, atât pentru amplasarea zidului, cât și a zonei din fața acestuia (vezi Pl. IV e și Pl. X secț nord-sud). Astfel, la fel ca și pe celelalte laturi, pe traseul zidului de nord s-a executat un șanț, o adâncire în patul stâncii, cu aproximativ 0,3 m, în care s-au amplasat blocurile primei asize de pe fața exterioară.

Putem presupune ce au urmărit constructorii antici prin realizarea acestei pregătiri a bazei zidului nordic. În primul rând la fel ca pe toată suprafața turnului s-a realizat o nivelare pe orizontală a stâncii și îndepărtarea stratului superior fisurat și măcinat de intemperii. Apoi, prin executarea acestui șanț, un fel de fundație superficială, s-a urmărit fixarea zidului și evitarea unor eventuale alunecări ale lui; această precauție era necesară deoarece turnul așa cum am precizat deja, este amplasat pe un teren, de fapt pe un platou de stâncă, înclinat spre nord. Diferența de nivel dintre colțul de sud-vest și cel de nord-vest este de 1,01 m, astfel că fixarea zidului împotriva unor posibile alunecări era foarte necesară.

În fața zidului nordic, pe o lățime de 2,08 m, continuă platoul de stâncă, având o dispunere aproape orizontală și care formează o veritabilă *berma*, după care terenul face o pantă descendentă în unghi de aproximativ 40°. Nivelul de călcare antic pe această *berma* era chiar pe stâncă și pe el se afla un strat de cărbune și cenușă cu grosimi variabile între 6-10 cm, rezultat, cu certitudine, din incendierea părților de lemn ale turnului. Stratul de dărâmături din fața zidului nordic, este destul de neomogen chiar și aproape de baza sa. Întercalate printre zone compacte de cărămidă sfărânată, există și lentile de pământ de culoare mai închisă, provenit, foarte probabil, din descompunerea vegetației, aspect ce ar putea fi un indiciu că după o primă distrugere violentă (prin smulgerea blocurilor de la paramentul exterior și incendierea părților din lemn), turnul s-a ruinat într-un interval de timp mai îndelungat.

A treia casetă, C 3, amplasată în colțul de nord-est al zidului nordic, prelungea spre nord săpătura din spațiul aflat între zidul estic și marginea platoului de stâncă. A rezultat din compoziția stratului de depuneri că pe toată latura estică, atât în zona corespunzătoare zidului cât și dincolo de el spre nord până la marginea platoului pe care este amplasat turnul, nu a existat nici o opturare de forma unui zid sau val. Dacă a existat cu adevărat ceva aceasta nu putea fi decât un obstacol din lemn (gard, palisadă) care permitea evacuarea apei spre nord prin acel pavaj de dale aflat sub asiza de jos a zidului estic. S-au putut observa

¹² Teodorescu 1930, pp. 6, 9-11; Daicoviciu - Ferenczi 1951, p. 11sq; Daicoviciu 1972, p. 165, fig. 10; Glodariu 1983, p. 27.

¹³ Macrea - Berciu 1965, pp. 206-218; Glodariu - Moga 1989, p. 36, fig. 100, 101, 103.

lucrările de îndreptare a platoului mai ales în zona de contact dintre peretele estic al acestuia, înalt de peste 4 m, și suprafața orizontală din fața colțului de nord-est (pl. IV f).

Interiorul turnului după ce a fost în întregime degajat până la patul de stâncă se prezintă ca o suprafață aproximativ orizontală numai pe jumătatea sa de sud după care el prezintă o înclinare descendentă astfel că la limita sa de nord, lângă fața interioară a zidului diferența față de zidul opus este de 0,6 m. (Pl. VI e, f). Curățarea interiorului turnului în prima etapă a săpăturilor și acțiunea factorilor naturali în răstimpul scurs de atunci (1965) până la reluarea săpăturilor în 2003, a făcut ca amenajarea nivelului de călcare din interiorul turnului constând dintr-un, strat de pământ galben-lutos amestecat cu nisip (menționat de prof. Lupu)¹⁴, să nu mai poată fi sesizată. Existența acestei amenajări este susținută însă de situația surprinsă în cercetările la turnul locuință nr. 2. Având în vedere înclinația mare a interiorului, este foarte probabil ca aceasta să fi fost compensată, măcar parțial printr-un strat mai gros de pământ tasat pe jumătatea nordică a interiorului (vezi Pl. X secț nord-sud cu propunerea de reconstituire a interiorului).

Cu privire la dimensiunile turnului măsurătorile noastre au dat mărimi foarte apropiate de cele înregistrate prin cercetările anterioare.

- fața exterioară a laturii sudice 10,6 m;
- dimensiuni la interior: peretele estic = 6,40 m; peretele sudic = 6,42 m; peretele vestic = 6,45 m; peretele nordic = 6,44 m;
- grosimea zidurilor: de vest = 2,13 m; de sud = 2,08 m ; de est = 2,15 m.
- înălțimea zidului sudic la fața exterioară = 0,92 m.
- diferența de nivel în interiorul turnului între laturile de sud și de nord = 0,6 m
- diferența de nivel între colțurile exterioare de sud și de nord, măsurată pe latura vestică a turnului = 1,01 m.

C. Starea de conservare actuală.

Dintre toate elementele ce compun cetatea dacică de pe Cățanaș, turnul locuință nr. 1 prezintă starea cea mai bună de conservare,

constatare valabilă și dacă ne raportăm la celelalte construcții de acest tip din întreaga arhitectură dacică. Din această perspectivă valoarea sa științifică sporește prin posibilele analogii ce le oferă. În detaliu starea de conservare a fiecărui zid perimetral ca și a celor două structuri de zidărie în elevație, adică partea realizată din blocuri ecarisate și emplecton de piatră locală cu lut și cea superioară din cărămidă slab arsă, rezultă din descrierea făcută anterior fiecărui zid și din imaginile anexate. În ansamblu, jumătatea sudică a turnului este cel mai bine conservată și probabil că încă din Antichitate, după distrugerea violentă a turnului ea a rămas în picioare pe o înălțime mai mare. Acest lucru s-a putut întâmpla datorită configurației de ansamblu a terenului care pe această latură de sud prezintă o suprafață relativ orizontală lată de circa 8 m astfel că dărâmurile provenite din prăbușirea etajului au rămas pe loc la baza zidului blocând și în acest fel protejând parterul. Jumătatea nordică în schimb este cea mai distrusă, îndeosebi la părțile exterioare ale zidului de piatră ale căror blocuri lipsesc până la bază, iar partea de zidărie din cărămidă se prezintă doar sub forma unei mase de cărămidă fărâmițată. Această stare se poate explica prin acțiunea violentă a celor care au distrus turnul ca o consecință a căderii cetății, distrugere care a constat în smulgerea blocurilor de la paramentul exterior și de pe colțuri și prăvălirea lor pe panta nordică aflată la numai 2 m în fața turnului. Lipsit de suportul său de piatră zidul de cărămidă s-a năruit aproape în totalitate pe panta de la nord de el. O stare bună de conservare prezintă și ușa din care se păstrează intact primul rând de blocuri ce delimitează cadru ei și pragul; singura necunoscută rămânând înălțimea deschiderii.

La interior zidul din piatră se păstrează pe tot conturul cu 1-2 asize în jumătatea sudică și 2-3 pe jumătatea nordică, dar zidul de cărămidă este mult mai slab conservat el lipsind complet în jumătatea nordică și pe jumătate din grosimea sa la peretele de sud.

¹⁴ Lupu 1989, p. 23.

III. Propuneri de conservare și restaurare

A- Principii de bază și metodologie

Ansamblul informațiilor de natură arheologică și tehnică de care dispunem și starea sa actuală de conservare permit și justifică elaborarea unui proiect care să vizeze nu doar conservarea *in situ* a elementelor păstrate ci și reconstituirea parțială a unor părți.

Parterul turnului, prin completările de informație aduse de ultimele campanii de cercetări, este partea asupra căreia se poate propune cu riscuri minore de a ne îndepărta de adevărul arhitecturii sale originare, o soluție de reconstituire. Soluțiile pe care le propunem sunt fundamentate în primul rând pe observațiile și măsurătorile directe asupra monumentului și foarte puțin sau deloc pe analogiile ce s-ar putea face cu reprezentările de pe Columna Traiană. Nici analogiile cu alte monumente de acest gen nu ne-au fost de prea mare folos, mai ales datorită stării lor de conservare mult inferioară acestui obiectiv și ca atare a volumului redus de informații de detaliu.

Influența puternică a arhitecturii elenistice asupra celei dacice, îndeosebi sub aspectul tehnicilor de zidărie a fost demult observată și subliniată¹⁵. În cazul turnului-locuință de la Tilișca analogiile sunt atât de evidente încât am formulat ipoteza prezenței efective a unor meșteri greci care au coordonat lucrările¹⁶. Din această perspectivă căutarea unor analogii și soluții de reconstituire în acest areal de civilizație și îndeosebi în cea din Pontul Stâng și din nordul acestuia am considerat-o pe deplin justificată.

Despre etajul turnului-locuință, spațiul destinat locuirii propriu-zise, nu deținem decât mărturii indirecte de natură arheologică pe care le vom prezenta și valorifica în cadrul variantei care propune reconstrucția integrală a monumentului cu respectarea datelor volumetrice și a proporțiilor generale.

O altă componentă din arhitectura turnului asupra căreia avansăm o soluție de reconstituire este acoperișul său. Și aici soluțiile sunt fundamentate în primul rând pe observațiile arheologice care chiar dacă sunt indirecte, rămân totuși cele mai credibile. Este vorba de resturile de material lemnos care în timpul incendiului final nu au fost arse complet păstrându-și în unele cazuri forma aproximativă și orientarea, apoi piesele din fier (cuie, scoabe și piroane), grosimea stratului de arsură din interiorul și exteriorul turnului și esențele identificate în resturile carbonizate. Pentru conturarea unor posibile soluții ne-am „inspirat” și din arhitectura populară veche, aceasta nu din ideea că ar putea exista elemente de continuitate între turnurile-locuință ale dacilor și unele forme de arhitectură tradițională românească, ci din rațiunea că nivelul tehnic (unelte și legat de ele procedee) puteau fi, în cele două epocii istorice, destul de apropiat.

Varianta minimală: reconstrucția parterului turnului-locuință (Pl.VII-XI)

Realizarea acestei variante presupune executarea în ordine a următoarelor operații:

-completarea și după caz, construcția integrală a soclului de zid din piatră. Pentru stabilirea înălțimii zidului din piatră, pornim de la măsurătorile executate în punctele unde avem certitudinea că el se păstrează acum la înălțimea inițială; acestea sunt zidul sudic pe cea mai mare parte a lungimii sale, zidul estic la metrul 8,4, măsurat din colțul sud-estic și zidul vestic pe porțiunea păstrată de 5,4 m. Raportate la cota superioară a zidului sudic, considerată cotă 0, cele două puncte sunt la -0,05 m cel de pe peretele vestic și -0,24 m cel de pe peretele estic. La peretele vestic diferența de înălțime se realizează prin reducerea înălțimii blocurilor din asiza superioară începând cu blocul al IV-lea și realizarea astfel a unei trepte fără afectarea orizontalității părții superioare a asizei de sus, iar pe peretele estic decalajul de înălțime se observă la blocurile ce delimitează cadru ușii. Și aici însă linia asizelor este orizontală. Aceste observații ne sugerează că și pe părțile lipsă din zidurile de vest și de est orizontalitatea liniei de sus a ultimei asize de piatră s-a păstrat, iar păstrarea acestei

¹⁵ Daicoviciu 1954, pp. 35-41; *Idem*, în *Istoria româniei*, vol. I, București, 1960, p. 319sq; Preda – Doicescu 1966, pp. 297-323; Daicoviciu 1982, p. 130; Glodariu 1983, p. 28.

¹⁶ Popa 2006.

orizontalități s-a realizat prin creșterea înălțimii unor blocuri pe peretele estic și prin creșterea înălțimii blocurilor de la baza zidului în cadrul celui de vest.

Înălțimea estimată a zidului în colțul de nord-vest -obținută prin prelungirea orizontală a liniei de sus a ultimei asize a părții păstrate din zidul de vest și având ca reper de jos lespedea păstrată *in situ*- este de 1,84 m. Zidul estic are, în punctul său cel mai înalt păstrat, o înălțime totală de 1,65 m, obținută prin trei asize de înălțimi aproximativ egale -0,5, 0,49; 0,49 m- și una mai scundă de numai 0,17 m și din care se mai păstrează doar un mic fragment. Se poate avansa ipoteza că paramentul exterior al zidului nordic, astăzi complet lipsă, a avut patru asize, între care primele trei de dimensiuni sensibil egale cu cele de pe peretele estic, facilitând astfel țeserea zidăriei de colț, iar cea de sus, la fel ca și pe celelalte laturi a fost mai puțin înaltă. O eventuală diferență de nivel a patului de așezare a primei asize (pe care am fi putut-o sesiza doar prin îndepărtarea tuturor depunerilor din exteriorul zidului nordic până la nivelul de călcare antic, operație care ar fi creat pericolul prăbușirii integrale a emplectonului menținut acum doar de aceste prăbușiri) a fost compensată, de constructorii antici, printr-o treaptă sau prin folosirea unor blocuri de grosimi diferite la prima asiză păstrându-se orizontalitatea liniei superioare a fiecărei asize așa cum se poate observa la toate părțile de zidărie păstrate.

Din motive de simetrie și pentru a respecta cât mai mult tehnica de zidărie antică am propus realizarea la cele două capete ale zidului nordic ca și la capătul lipsă al zidului de est a unor falțuri verticale, cu creșterea coresponzătoare a înălțimii blocurilor care se așează în aceste falțuri, asigurând astfel la fel ca și la zidul sudic o țesere suplimentară.

Referitor la dispunerea locașurilor pentru grinzile transversale „babe” au fost prezentate deja particularitățile turnului de la Tilișca, în sensul că ele sunt prezente numai la asizele superioare și în număr mai mare, 6, doar pe zidul sudic. Pe zidurile de est și de vest se pot observa astăzi, pe porțiunile păstrate, câte un singur locaș dar, după poziția lor pe lungimea zidului, se poate presupune că au existat două pe zidul estic, câte unul de fiecare parte a ușii

și foarte probabil trei pe zidul de vest. Pentru zidul nordic, neavând nici un indiciu, am figurat în propunerea de reconstrucție (Planșa VIII) 6 astfel de locașuri, adică același număr ca și pe zidul opus și în aceeași dispunere. De asemenea am menționat urmele a două grinzi pe fața internă a zidului sudic, în zona sa de cărămidă care ar putea sugera existența la asiza superioară –acum lipsă- a două locașuri; pe zidul opus, de nord a cărui parament interior se păstrează pe trei asize nu există nici un astfel de locaș.

Prezentăm în Planșele VII-IX, propunerile de reconstrucție a paramentelor exterioare ale celor patru ziduri folosind blocuri de dimensiuni și în alternanțele prezente la părțile *in situ*.

Emplectonul zidului de piatră s-a conservat destul de bine, aproape de înălțimea sa inițială, chiar și în zonele unde paramentul s-a păstrat pe o singură asiză. Această situație se datorează modalității de realizare a acestui emplecton de către constructorii antici. Se observă foarte clar că emplectonul nu este o masă neregulată de piatră și lut, ci un veritabil zid realizat cu multă grijă și pricepere în care s-au folosit mai ales lespezi de rocă locală, așezate de fiecare dată pe orizontală și legate cu lut (vezi Pl. III e). Am menționat anterior că acest emplecton se înalță și deasupra ultimului nivel de asize din blocuri ecarisate și îl suprapune parțial legând astfel cele două paramente. Emplectonul forma astfel un veritabil nucleu de zidărie, placat la cele două fețe cu blocurile ecarisate iar, pentru a fi mai bine solidarizate cu acest nucleu s-a folosit cu regularitate și în alternanță la fața exterioară acele blocuri înguste și adânci care pătrund mai adânc în nucleu.

Pentru reconstrucția zidului de cărămidă care continuă în elevație zidăria de piatră, observațiile efectuate în tronsonul cel mai bine păstrat –jumătatea estică a zidului sudic- sunt edificatoare. În acest sector, ca și la cărămizile fragmentare recuperate din dărâmăturile aflate în exteriorul zidului de nord, au putut fi identificate cel puțin trei dimensiuni de cărămizi: 0,46 (0,45,5) x 0,23(23,5) m, 0,53 x 0,53 m , 48 x ?, ? x 26 m, iar înălțimea variază între 6-8,5 cm.

Pentru înălțimea părții de cărămidă ne bazăm pe observațiile efectuate îndeosebi tot

pe latura sudică a turnului unde zidul de cărămidă are cea mai bună stare de conservare. Am menționat anterior existența pe înălțimea păstrată a zidului a două zone distincte dintre care prima, înaltă de 0,7 m conservă foarte bine forma cărămizilor și orizontalitatea asizelor. Menționom aici și observațiile efectuate cu prilejul primei campanii de cercetări și consemnate în monografia publicată a cetății¹⁷, unde se precizează de asemenea starea de conservare bună a primelor șapte asize de cărămidă, care însumate și cu straturile de liant dintre ele dau cam aceeași înălțime măsurată de noi, adică 0,7 m. Considerăm că aceasta era înălțimea părții de cărămidă a parterului, care însumată cu cea de 0,92 m cât reprezintă înălțimea părții cu blocuri de piatră rezultă o înălțime totală a parterului, până la partea inferioară a grinzilor planșeului, de 1,62 m, măsurată în exteriorul zidului sudic. Nivelul stâncii în interiorul turnului, măsurat lângă același zid sudic este - 1,2 m, față de cota 0 rezultând o diferență de nivel negativă de 0,28 m față de nivelul platoului în exteriorul zidului (vezi Pl. X secț. nord-sud). În Antichitate la interior peste stânca nivelată se afla, așa cum au surprins cercetările anterioare o podină de lut bătătorit a cărei grosime am putut-o măsura cu prilejul cercetărilor la turnul nr. 2; ea măsoară aproximativ 5 cm. Considerăm că aceasta a fost grosimea ei și în extremitatea sudică a interiorului turnului nr. 1, ea crescând constant spre cealaltă latură pentru a compensa înclinația stâncii. Pe baza acestor observații și a măsurărilor ar rezulta o înălțime la interiorul parterului, măsurată sub nivelul grinzilor de planșeu, de 1,85 m (1,20 zidul din piatră+0,7 (zidul de cărămidă)-0,05 podina).

Reconstrucția ușii (Pl. IX). Așa cum am arătat anterior partea de jos a ușii cu pragul și câte un bloc pe fiecare din cele două canturi s-au păstrat *in situ*, asigurând astfel elemente sigure cu privire la soluția constructivă și dimensiuni. În timpul dezvelirii ei, în spațiul ușii au apărut mai multe fragmente de blocuri cioplite, unele provenind în mod sigur de la canturile acesteia. Chiar dacă nu sunt argumente de necombătut, considerăm că cele două canturi au fost ridicate pe toată înălțimea

numai din blocuri de piatră, chiar și pe porțiunea unde restul zidului era din cărămidă. Tot la fel și cele două capete ale zidului estic din dreptul ușii au fost ridicate, probabil numai din blocuri de piatră chiar dacă nu de lungimea celor de la bază.

La partea superioară, tocul ușii se închidea, foarte probabil, printr-o traversă masivă din lemn de stejar care avea pe fața inferioară aceeași treaptă ca și pragul, pe care rezema partea superioară a foii ușii, și o adâncitură identică cu cea din prag prin care se realiza blocarea din interior a ușii. Pe toată grosimea zidului, coridorul ușii era, foarte probabil, acoperit cu traverse de stejar care rezemau pe capetele zidului realizate, așa cum propuneam pe toată înălțimea numai din blocuri de piatră. Pe aceste traverse se sprijineau grinzile planșeului din zona ușii și deci partea lor superioară trebuia să corespundă cu nivelul de sus al zidului de cărămidă. În funcție de grosimea traversei care închide cadrul ușii se obține și înălțimea golului acestuia. Neavând nici un indiciu privitor la aceasta propunem pentru traversa de sus o secțiune identică cu cea a pragului de piatră adică grosimea de 0,26 m la partea aflată spre exterior până la linia foii ușii, 0,2 m după treapta de așezare a foii de ușă și o lățime de 0,46 m, în acest caz ar rezulta pentru golul ușii o înălțime de 1,59 m la o lățime de 0,92. Această dimensiune corespunde, aproximativ $3\frac{1}{2}$ coți grecești¹⁸. Având în vedere funcționalitatea spațiului de la parterul turnului dimensiunea este acceptabilă și o regăsim la multe construcții cu rol similar în arhitectura populară și chiar în cea urbană.

Reconstrucția spațiului adiacent turnului.

Propunerea privește îndeosebi marginea superioară a platoului aflat la est și nord-est de turn respectiv de peretele său de est și presupune refacerea bordurii de piatră locală, așa cum a fost ea amenajată și în Antichitate. Rolul acestor amenajări antice era preveni spălarea pământului aflat peste stânca nativă și alunecarea sa în spațiul îngust dintre zidul estic al turnului și peretele stâncii și colmatarea canalului de evacuare a apelor din

¹⁷ Lupu 1989, p. 25.

¹⁸ Pentru alte corespondențe cu măsura grecească constatate la turn vezi nota 16.

precipitații și păstrarea unui teren sigur pentru cei ce apărau platoul superior.

Varianta minimală de reconstrucție și conservare, propune executarea unui acoperiș peste parterul reconstruit al turnului. Ca soluții se pot alege acoperirea doar a zidurilor printr-o construcție perimetrală cu panta de scurgere spre exterior (Pl. XI) sau acoperirea integrală a zidurilor și interiorului printr-un acoperiș în patru ape.

Varianta minimală poate fi considerată și ca o etapă în realizarea unei reconstrucții integrale a monumentului.

Varianta de reconstrucție integrală a turnului locuință nr. 1

Pentru reconstrucția etajului dispunem de mult mai puține informații. Imaginile de pe Columna Traiană sunt mult prea șablonate pentru a le putea recunoaște un oarecare grad de originalitate. Construcțiile de acest fel din Dacia nu s-au conservat niciunde într-un grad suficient pentru a se putea face observații și măsurători. Situația cea mai fericită o prezintă tot monumentul aflat acum în discuție. Raționamentele noastre se bazează pe descrierile făcute de autorul primei etape de cercetări când ruinele monumentului nu fuseseră deranjate de săpături. În special două informații sunt posibil de interpretat anume înălțimea inițială a stratului rezultat din ruina turnului și configurația acestor depuneri în interiorul și exteriorul turnului. În monografia cetății menționează că în momentul începerii săpăturilor la turn ruinele acestuia se prezentau sub forma unui val inelar în centru căruia se afla o adâncitură. Înălțimea stratului de depuneri constând din cărămidă măcinată de intemperii era în exteriorul turnului de 2,5 m imediat lângă ziduri și scădea treptat la distanță de acestea iar lățimea stratului de ruine se întindea până la 5 m de ziduri. Din aceste observații se poate deduce cu multă certitudine că etajul turnului a fost construit tot cu ziduri de cărămidă.

În interiorul turnului grosimea stratului de depuneri surprinsă și măsurată pe o secțiune lungă de 2,5 m, era de 1,2 m lângă fața zidului și scădea spre centrul interiorului. Am arătat anterior că latura interiorului este de 6,4 m și adăugăm la acesta și raționamentul că, în mod firesc, depunerile din interior, neavând posibilitatea de a se prăvăli pe pantele laterale

ar fi trebuit să rămână în interior în cea mai mare parte dacă nu în totalitate. Situația constatată are în opinia noastră o singură explicație. La etaj zidul turnului era mai subțire iar subțierea s-a făcut dinspre interior, creînduse astfel un spațiu de locuit mult mai mare. Spre exemplu la o reducere a grosimii zidurilor etajului la 1 m s-ar fi obținut un interior cu laturile de aproximativ 8,4x8,4 m și o suprafață de 70,5 m²; un astfel de spațiu îl putem gândi și divizat printr-un perete de bârne în două încăperi.

Întrucât datele sigure privind arhitectura etajului sunt puține, pentru a nu ne îndepărta prea mult de o realitate pe care nu o cunoaștem, propunem o reconstrucție doar parțială a etajului care să satisfacă doar cerințele de volumetrie. Aici comparația cu construcțiile reprezentate pe Columnă ar putea oferi unele sugestii pentru raporturile între dimensiunile pe orizontală și înălțime ca și pentru amplasarea și numărul ferestrelor.

Cât privește reconstrucția planșeului dintre parter și etaj observațiile efectuate cu prilejul golirii interiorului în cadrul primei etape de săpături indică folosirea lemnului de brad pentru grinzile planșeului lucru sugerat de analiza resturilor de lemn carbonizat recoltate din interiorul turnului. Soluția grinzilor din stejar nu ni se pare realistă datorită greutateii de a procura, atunci ca și acum, trunchiuri lungi de circa 12 m și relativ drepte. Rezistența mai scăzută a bradului putea fi compensată prin amplasarea la distanțe mai mici a grinzilor. Grinzile le propunem orientate est-vest, iar la fața estică capetele lor vor ieși în consolă cu aproximativ 1,5 m în fața zidului pentru a permite realizarea unui foișor prin care se realizează intrarea în etajul turnului (Pl. XII).

În starea actuală de conservare nu se mai pot identifica urmele grinzilor în singura porțiune de zid de cărămidă păstrată în jumătatea sudică a zidului vestic căci aici cărămida este puternic fărâmițată. Este foarte probabil ca grinzile planșeului să se fi sprijinit nu direct pe cărămidă ci pe niște lespezi mari ce rezemau pe mai multe cărămizi distribuind astfel pe o arie mai mare greutatea fiecărei grinzi. Presupunem, că ușa etajului se afla pe aceeași axă verticală cu cea de la parter iar accesul la etaj se făcea pe o scară exterioară din lemn ce dădea în foișorul menționat.

Reconstrucția acoperișului. Reconstrucția acoperișului într-o formă cât mai apropiată de cea din Antichitate ar trebui să ofere o imagine integrală asupra unuia dintre cele mai reprezentative monumente de arhitectură ale dacilor turnul-locuință.

Am arătat anterior care sunt informațiile, ce pot fi utilizate în acest scop. Lipsa țișlelor din ruinele turnului sugerează ca unică soluție pentru învelitoare folosirea șindrilei sau poate a scândurilor de dimensiuni mai mari care au avantajul că necesită mai puține cuie. În caseta C2, executată perpendicular pe zidul de nord în exteriorul acestuia am surprins clar resturile carbonizate ale unei piese din lemn căzută perpendicular pe zid pe care am interpretat-o ca fiind un căprior alunecat de pe acoperișul mistuit de flăcări. Prin poziția sa acest element ar fi un indiciu privind orientarea căpriorilor și forma acoperișului. Am propus în consecință un acoperiș în două ape, cu pantele spre sud și nord și timpanele închise cu scândură spre est și vest. Acoperirea foișorului se poate obține prin prelungirea acoperișului. Propunem un

acoperiș cu o pantă accentuată (100cm/m) care are avantajul că reține într-o mică măsură stratul de zăpadă și de asemenea se usucă mai repede. Pentru celelalte detalii constructive, precum secțiunea grinzilor și a căpriorilor și modalitățile de îmbinare, ele urmează a fi stabilite după forma și dimensiunile pieselor de fier recuperate din ruinele turnului și prin analogie cu soluțiile folosite în arhitectura populară veche.

Prin starea de conservare în care a ajuns până la noi, care este una dintre cele mai bune constatată la monumentele de acest tip, reconstrucția turnului locuință nr 1 din cetatea dacică de la Tilișca se poate realiza cu asigurarea unei depline fidelități față de original. Restaurarea-reconstrucția sa în una din cele două variante propuse este singura modalitate de ai prelungi viața în condițiile prezentului când asupra vestigiilor trecutului acționează nu doar timpul și natura ci tot mai ades și omul prin diversele sale forme de manifestare.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Daicoviciu - Ferenczi 1951	C. Daicoviciu, Al Ferenczi, <i>Așezările dacice din Munții Orăștiei. Studiu topografic al așezărilor</i> , București, 1951.
Daicoviciu 1954	C. Daicoviciu, <i>Cetatea dacică de la Piatra Roșie</i> , București, 1954.
Daicoviciu 1972	H. Daicoviciu, <i>Dacia de la Burebista la cucerirea romană</i> , Cluj, 1972.
Glodariu 1981	I. Glodariu, <i>Așezări dacice și daco-romane la Slimnic</i> , București, 1981.
Glodariu 1983	I. Glodariu, <i>Arhitectura dacilor. Civilă și militară (sec.II î. e. n-I e. n.)</i> , Cluj-Napoca, 1983.
Glodariu - Moga 1989	I. Glodariu, V. Moga, <i>Cetatea dacică de la Căpâlna</i> , București, 1989.
Király 1892	Király Pál, <i>Gyulafehérvár Története</i> , 1892.
Lupu 1962	N. Lupu, în <i>Materiale</i> , VIII, 1962, p. 479.
Lupu 1970	N. Lupu, în <i>Materiale</i> , IX, 1970, p. 236.
Lupu 1989	N. Lupu, <i>Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș</i> , București, 1989.
Macrea – Berciu 1965	M. Macrea, I. Berciu, în <i>Dacia</i> , N.S., IX, 1965.
Popa - Natea 2004	D. Popa, Gh. Natea, în <i>Cronica cercetărilor arheologice, Campania 2004</i> , versiunea electronică; Idem, <i>Noi observații topografice și arheologice privind turnul nr. 1 din cetatea dacică de la Tilișca, jud. Sibiu</i> , în <i>Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica</i> , I, 2004, p. 25-35.

Popa 2006	D. Popa, <i>Noi date privind arhitectura turnului locuință din cetatea dacică de la Tilișca „Cățanaș”, jud. Sibiu</i> , în Rev. CCSU Sibiu.
Preda - Doicescu 1966	C. Preda, A. Doicescu, <i>Zidul de apărare din epoca elenistică</i> , în <i>Histria</i> , II, 1966, p. 297-323.
Teodorescu 1930	D. M. Teodorescu, <i>Cetatea dacică de la Costești</i> , 1930 (extras din <i>ACMIT</i> , 1929).

LISTA ILUSTRAȚIILOR / THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Planșa I.	Planul topo al cetății. Topographic plan of the fortress.
Planșa II.	Turnul locuință nr. 1: a- vedere dinspre sud-vest; b- latura de vest; c- latura de est. Tower of dwelling no. 1: a- sight from South-West ; b- West side; c- East side.
Planșa III.	Turnul locuință nr. 1, zidul sudic: a- colțul sud-vestic; b, c- zona de mijloc; d- colțul de sud-est; e- structura emplectonului; f- zidul de cărămidă. Tower of dwelling no. 1, South wall; a- South-Western corner; b- middle zone; d- South- Eastern corner; e- the pith of the wall; f- brick wall.
Planșa IV.	Turnul locuință nr. 1, zidul vestic și latura de nord: a- colțul de sud-vest; b-zona mediană; c- colțul nord-vestic; d- caseta 1; e- caseta 2; f- caseta 3. Tower of dwelling no. 1, the Western wall and North side: a- South-West corner; b- median zone; c- North- West corner; d- case 1; e- case 2 ; f- case 3.
Planșa V.	Turnul locuință nr. 1, zidul estic și zona adiacentă: a- vedere de ansamblu ; b- sectorul aflat la sud de ușă; c- sectorul median cu ușa; d, e- sectorul de la nord de ușă. Tower of dwelling no. 1, Eastern wall and adjacent zone: a- general view; b- part situated South from the door; c- median sector with the door; d- the North part from the door.
Planșa VI.	Turnul locuință nr. 1, ușa și interiorul: a- vedere din exterior; b- vedere din interiorul turnului; c, d- detalii cu pragul și laturile coridorului; e- interiorul, colțul sud-estic; f- interiorul, colțul nord-estic. Tower of dwelling no. 1, the door and the inside: a- external sight; b- sight from inside tower; c, d- details with the threshold and the sides of the corridor; e- the inside, South Eastern corner; f- the inside, North-Eastern corner.
Planșa VII.	Turnul locuință nr. 1: propuneri de reconstrucție pentru colțul de sud-est (sus) și jumătatea de nord a zidului vestic (jos). Tower of dwelling no. 1: suggests to rebuild the South-Eastern corner (up) and the North half of the Western wall(down).
Planșa VIII.	Turnul locuință nr. 1, propunere de reconstrucție a zidului nordic. Tower of dwelling no. 1: suggest to rebuild the North wall.
Planșa IX.	Turnul locuință nr. 1, propunere de reconstrucție a zidului estic cu ușa. Tower of dwelling no. 1: suggest to rebuild the Eastern wall with door.
Planșa X.	Turnul locuință nr. 1, plan și secțiuni prin parterul reconstruit. Tower of dwelling no. 1: plan and sections through the rebuild ground floor.
Planșa XI.	Turnul locuință nr. 1, reconstrucția parterului. Tower of dwelling no. 1: ground floor reconstruction.
Planșa XII	Turnul locuință nr. 1, reconstrucția integrală. Tower of dwelling no. 1: the whole reconstruction.

Dosarul tehnic al Proiectului

A. Dimensiunile blocurilor de calcar necesare pentru reconstrucția zidurilor parterului:

Zidul de sud, paramentul exterior: l/h (l lungimea; h înălțimea, dimensiuni în cm)

Nr. blocului Asiza	1	2	3	4
I	Existent	existent		
II	50/45	25/45	48/45	48/45
III	51/14	73/14	51/14	29/14

Pentru paramentul interior, reconstruit cu două asize, sunt necesare 13 blocuri cu dimensiunile de 65/65. Prelucrarea la cote exacte se va face la fața locului după re poziționarea pe locul inițial a blocurilor din asiza inferioară care, acum sunt ușor alunecate în față.

Zidul de vest, paramentul exterior:

Nr. blocului Asiza	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	65/51	65/51	35/51	65/40	55/58	60/50	73/30				
II	37/50	64/50	53/50	64/50	35/50	69/40	64/40	80/40	54/40		
III	63/50	67/50	45/50	59/50	49/50	53/42	24/42	66/42	53/42	24/42	47/42
IV	37/33	77/33	75/33	78/33	65/24	77/24	65/24	60/24	76/24		

Pentru reconstrucția paramentului interior, cu două și trei asize în jumătatea sa nordică sunt necesare 12 blocuri de 65/65 și 8 blocuri de 65/55.

Zidul de est, paramentul exterior:

Nr. blocului Asiza	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	56/54	55/54	71/56	38/58							
II	28/50	79/51	76/51	78/52							
III	74/45	75/45	25/45	93/46	73/53	59/55	61/49	73/54	26/54	66/54	82/45
IV	86/14	100/14	51/14	85/14	76/40	83/54	53/20	62/18	100/18	40/18	79/18

Continuare tabel

Nr. blocului Asiza	12	13
III	41/45	
IV	72/29	80/29

Pentru reconstrucția paramentului interior cu 2, iar la nord de ușă cu 3 asize, sunt necesare 10 blocuri cu dimensiunile de 65/60.

Zidul de nord, paramentul exterior:

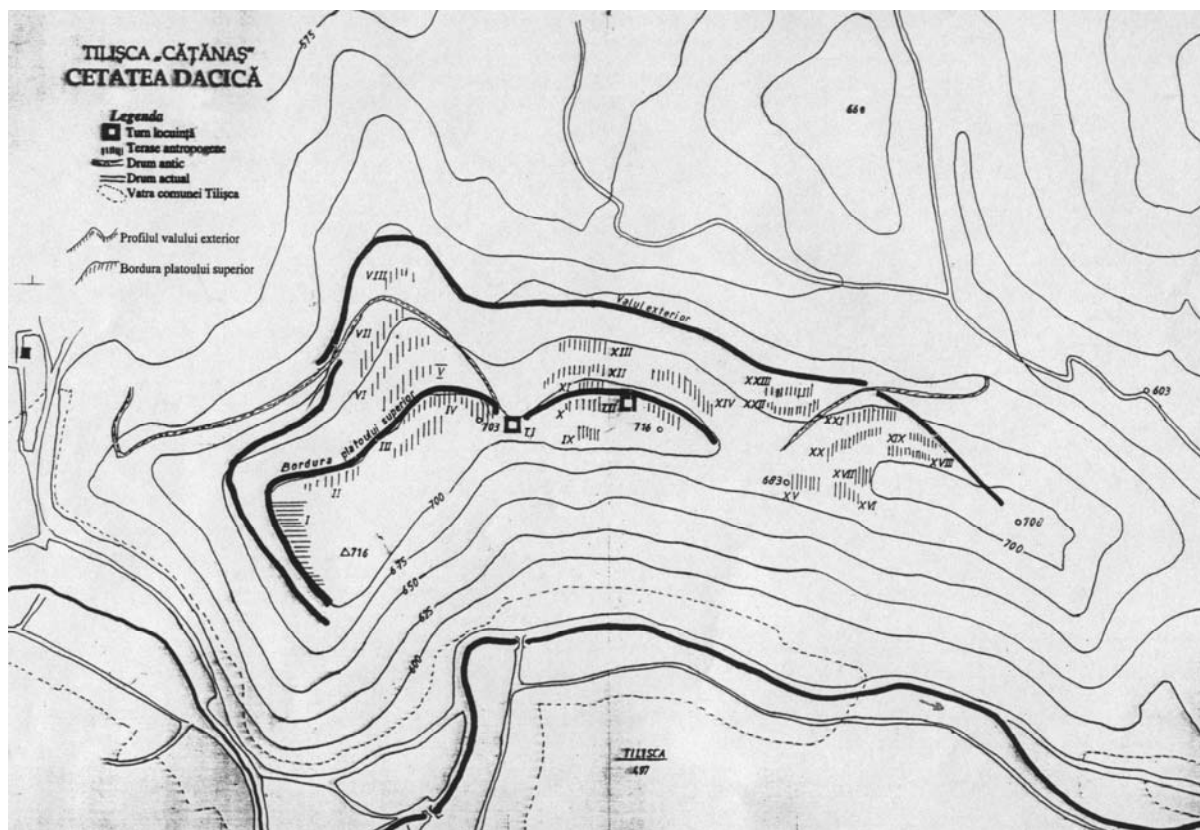
Nr. blocului Asiza	1	2	3	4	5	6	7	8	9	9 bis	10
I	66/58	81/62	25/62	71/62	62/62	25/62	71/62	55/62	71/62	30/62	81/62
II	35/52	80/52	80/48	30/48	60/48	75/48	25/48	50/48	65/48		75/48
III	60/45	70/45	42/45	78/50	55/50	25/50	75/50	60/50	60/50		30/50
IV	34/29	78/29	75/29	37/29	60/24	90/24	57/24	66/24	88/24		66/24

continuarea tabelului:

Nr. blocului Asiza	11	12	13	14	15	16	17	18	19
I	65/62	79/62	25/62	60/62	75/51	82/51	36/51		
II	25/48	50/48	70/48	25/48	75/48	75/50	25/50	75/50	65/50
III	70/50	75/50	70/50	75/53	27/53	78/53	70/50	40/50	
IV	74/24	75/24	100/24	75/33	85/33				

Paramentul interior se păstrează pe toată lungimea cu trei asize.

B. Cărămizi. În zidăria turnului au fost identificate cel puțin trei dimensiuni de cărămizi: 0,46 (0,46,5) x 0,23 (0,23,5) m, 0,53 x 0,53 m, 48 x ?, ? x 26 m, iar înălțimea lor variază între 6-8,5 cm.

Pl. I

Pl. II

a

b

c

d

e

f

Pl. III

a

c

b

.....

d

e

f

Pl. IV

a

b
c

d

e

Pl. V

a

b

c

d

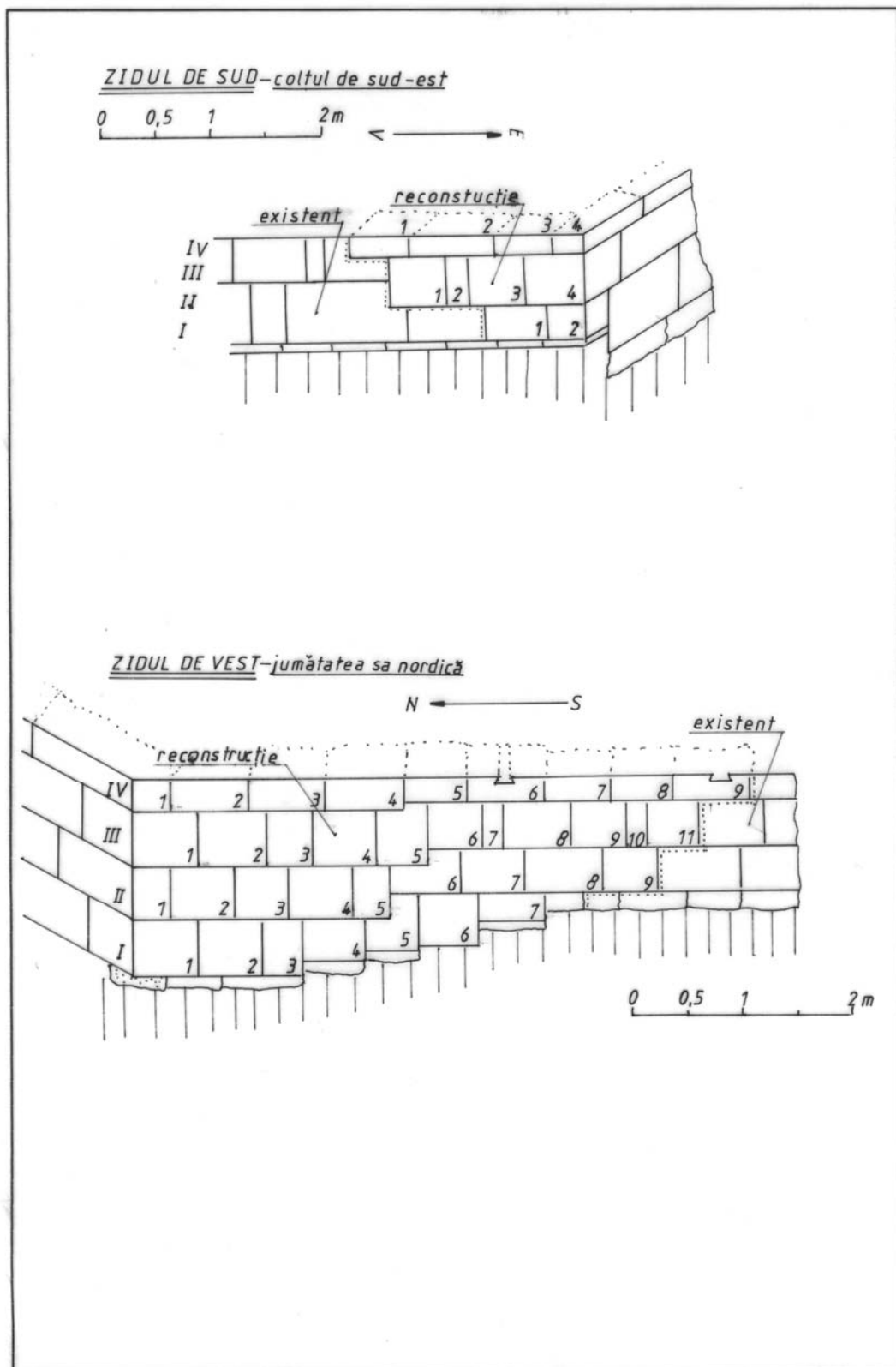
e

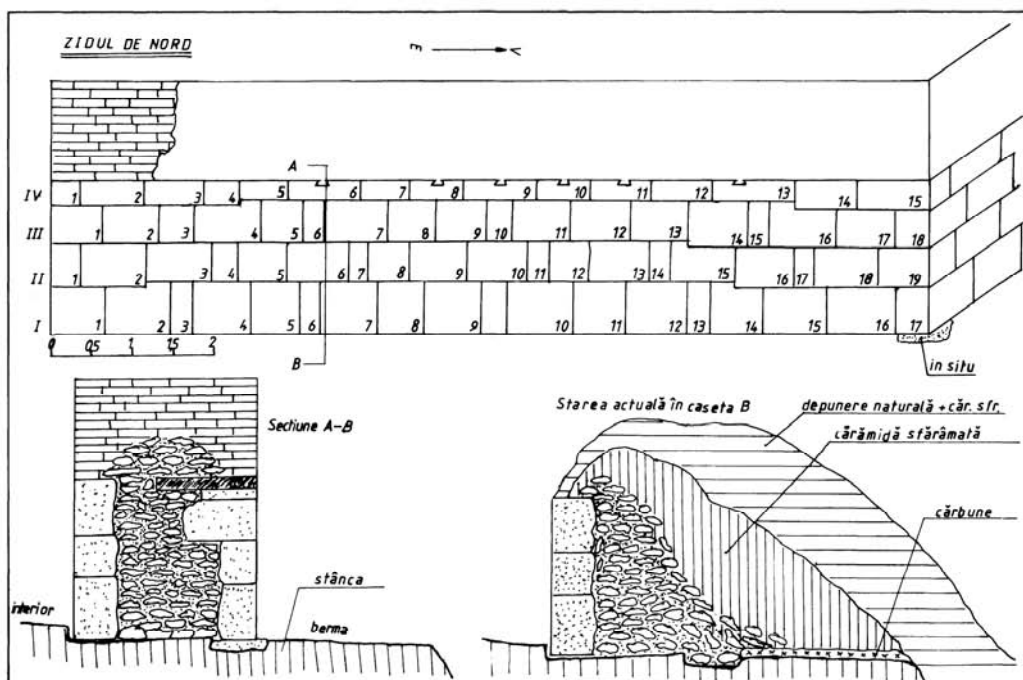
f

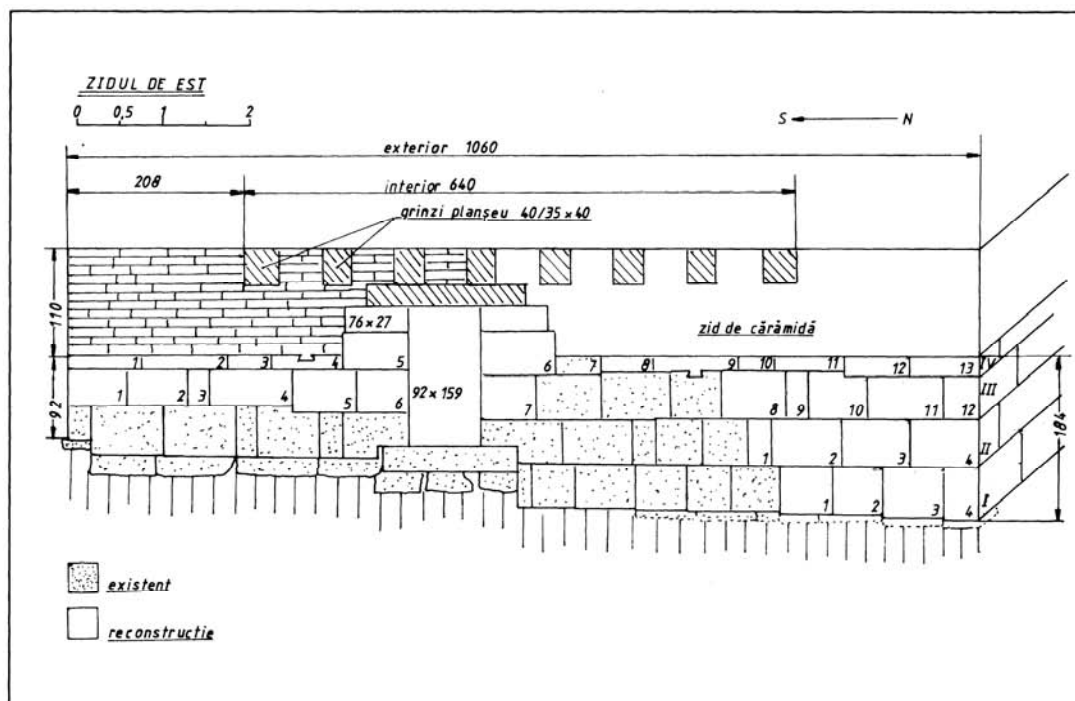
Pl. VI

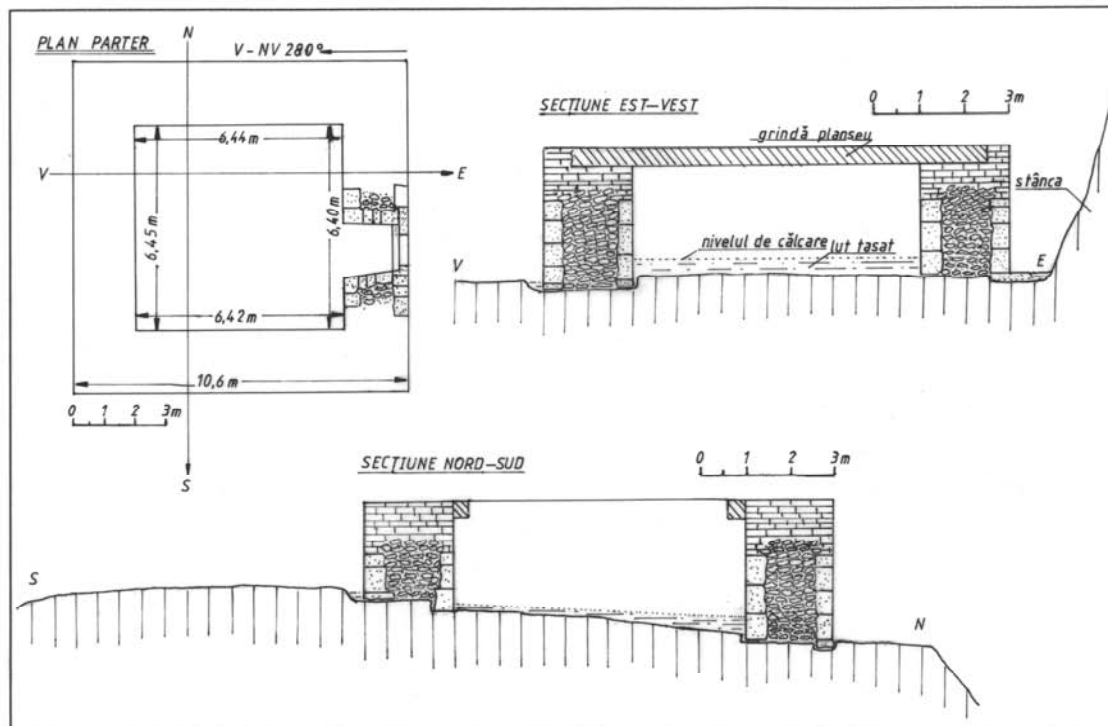
Pl. VII

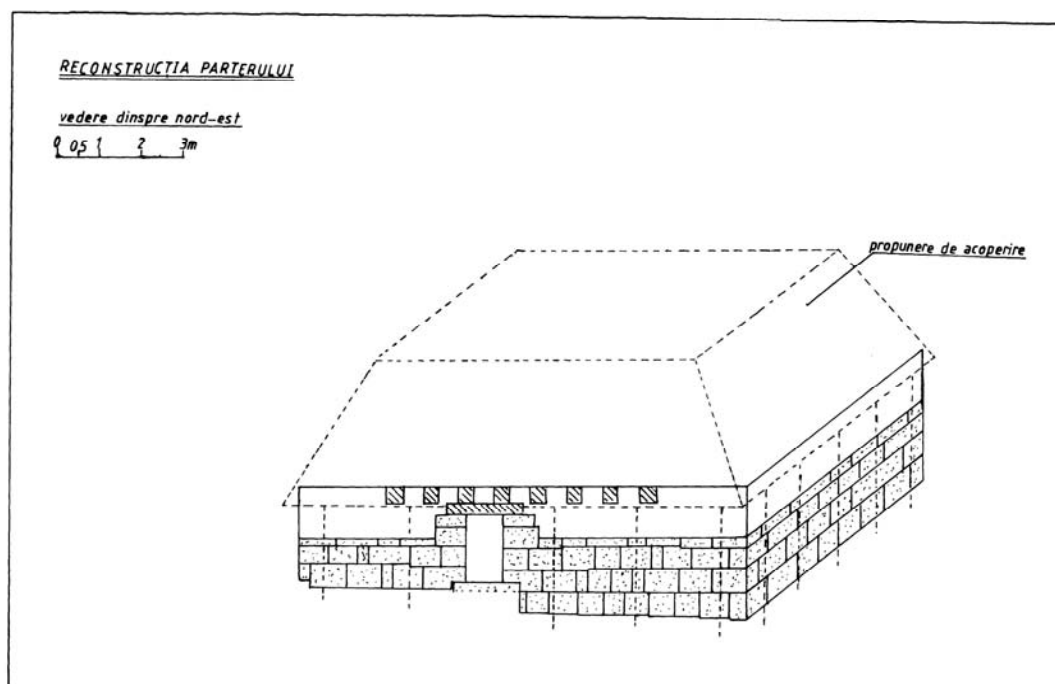
Pl. VIII

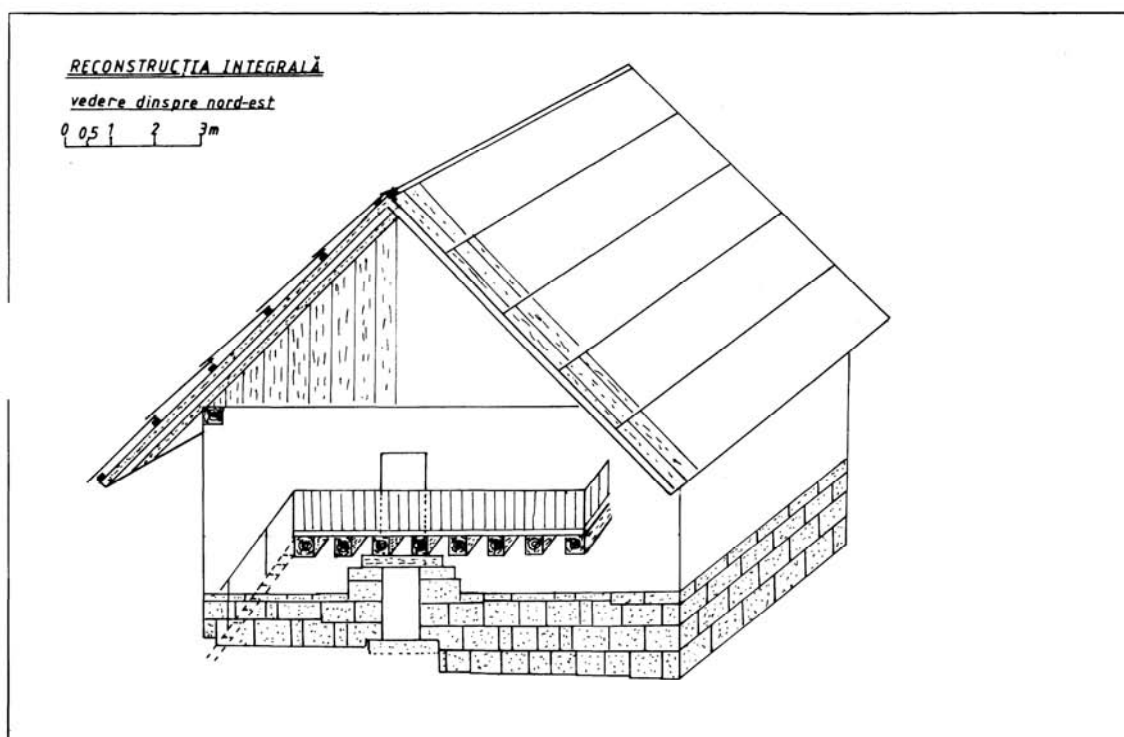
Pl. IX

Pl. X

Pl. XI

Pl. XII

**STRUCTURAL CONSIDERATIONS REGARDING THE FORTIFICATIONS
OF THE DACIAN FORTRESS ON CĂȚĂNAȘ HILL (TILIȘCA, SIBIU DISTRICT):
PRELIMINARY CONCLUSIONS ON THE STRUCTURE OF THE STRUCTURE OF THE
SECOND (EASTERN) TOWER**

ANDREI GONCIAR
archaeotek@yahoo.ca

**REZUMAT: CONSIDERAȚII STRUCTURALE CU PRIVIRE LA FORTIFICAȚIILE CETĂȚII
DACICE DE PE DEALUL CĂȚĂNAȘ (TILIȘCA, JUDEȚUL SIBIU). CONCLUZII
PRELIMINARE CU PRIVIRE LA STRUCTURA CELUI DE-AL DOILEA TURN**

Săpăturile sistematice efectuate în 2006 în zona turnului T2, situat în capătul estic al platoului superior al așezării, permit introducerea unor completări în evaluarea structurii arhitecturale a acestui turn și în același timp o serie de concluzii preliminare. Zidurile nord și vest, săpate parțial, prezintă o bază a turnului cu cca. 100 cm mai lată decât cea a turnului principal T1. Marea cantitate de carbune gasită în stratul de arsură depus direct pe stâncă în jurul turnului, sugerează o componentă structurală importantă de lemn. Caracterul distribuției fragmentelor masive de cărămidă în nivelul de distrugere indică o înălțime superioară de 6 m a componentei de cărămidă a turnului. La baza zidului nord a fost identificată o structură de piatră ce pare a fi o linie de fortificație avansată. Caracterul depunerilor pe terasa intermediară care mărginește laturile nord și nord-est ale turnului par să indice că această terasă a fost amenajată recent. O posibilă interpretare a acestor ultime două elemente ar fi că linia de apărare a laturii nordice a platoului superior nu este situată la marginea respectivei terase intermediare ci se proptește direct în turn, acesta fiind în sine extremitatea vestică a fortificației.

The excavation of the Dacian fortress on Catanas Hill near Tilisca (Sibiu District) has resumed in 2004. The first two seasons have been dedicated to the cleaning of the main gate tower, excavated in 1959-1965 by Prof. Dr. Nicolae Lupu, and the excavation of the immediate surrounding area in order to elaborate a conservation-restoration project. Exploratory excavation has begun only in 2006. One of the objectives of the 2006 season was to expose the structural elements of the second (eastern) tower, identified by N. Lupu without providing more information, and to offer a more detailed view of the fortification system.

Eight trenches resulting from previous excavations were identified in the field: 4, 13, 13a (?), 14, 15 (?), 28, 29 (mentioned by N.

Lupu)¹ and one more that was not labeled. N. Lupu's trench 27 could not be identified in the field. Three new trenches have been explored. The object of the first trench (S28) was the cleaning and extension of N. Lupu's trench 28 in order to establish a continuous N-S profile through the interior of the tower, from the edge of the "intermediate terrace"² to the edge of the cliff towards Tilisca village. S4 North and S4 South were intended to expose the ruins of the western wall of the tower and its exterior bedrock landscape (Fig. 1). The pillage trench used by the local inhabitants to extract the large carved limestone blocks has also been identified (Fig. 2). This explains the disappearance of the wall, including the stone filler. The fact that the tower is surrounded by

¹ Lupu 1989, p. 112sq.

² *Ibidem*, p. 26.

steep slopes on three sides also accounts for the rapid erosion processes and the relatively thin fragmented brick layers in comparison with what was excavated at the main gate tower.

The 1959-1965 excavations led by N. Lupu resulted in a series of succinct conclusion regarding the second tower. It is located at the far eastern end of the upper plateau, *ca.* 200 m from the main gate tower, on a rocky point surrounded on three sides by a steep slopes. On the North side, a man-made “intermediate terrace” has been identified between what was perceived as the upper fortification wall and the tower. A few scarce cut limestone blocks from the walls were found. The outline of the tower has been inferred from the way in which the bedrock was shaped. It was concluded that the second tower was identical to the main gate tower with an exterior width of 10.6 m and an interior of 6.35 m³.

The 2006 exploration shed a new light of several details. Nevertheless, the tower structure could be only partially ascertained from the current excavation. It is 11.5 m wide, measured along a North-South line, from the northern cut limestone blocks *in situ* to the southern step cut in the bedrock, indicating respectively the exterior of the North and South walls. These preliminary measurements show that the eastern tower is slightly larger than the main gate tower (Fig. 2, 6, 7).

Only the North wall has some of its initial structure present. Three large carved limestone blocks (dimensions: 77x43x20 cm, 35x 45x24 cm, the third one is fragmented) from the first row of the external stone wall component were found. The interior of the wall was composed of stone filler (*emplecton*), *ca.* 135 cm wide *in situ*, made out of relatively flat blocks of local schist in *opus incertus*. Between the *emplecton* and the step carved in the bedrock there is a 75 cm gap. The total thickness of the North wall was therefore *ca.* 255 cm (Fig. 6, 7).

Nothing was left from the West wall except a few rocks from the *emplecton* and the trench cut in the bedrock that was meant to stabilize the tower foundation. The eastern

side of the trench has been relatively well preserved as opposed to the western side which has been affected by erosion and partially destroyed in the process of removing the cut limestone blocks by the locals. From the trench profile, the thickness of the West wall can be extrapolated at *ca.* 305 cm. The floor of the trench is sloping upward towards the South, reaching the level of the interior tower floor *ca.* 8m from the exterior of the North wall (Fig. 2-5). Comparing the floor plan of the second tower with the structure of the main gate tower, it is reasonable to assume that the entrance of the tower was situated at this point. The leveling of the wall foundation trench with the ground floor, combined with the erosion of the bedrock makes it very difficult to establish the south-western limits of the West and South walls.

The interior floor of the tower is slightly sloping downward towards the South. The bedrock is roughly leveled, presenting by no means a flat surface. Patches of compacted yellow clay have been found *in situ*, varying from 2 to 10 cm thick, indicating that the finished horizontal flat surface of the floor was made of homogenous compacted clay. Above the clay patches, a layer of charcoal, 3-5 cm thick, was identified, showing that, at the time of destruction, there was surprisingly little wood or other combustible material inside the tower itself (Fig. 14-15).

The outside of the tower presents to the West and the North a similar stratigraphy. Directly of the bedrock, there is a thick layer of black burnt material, intermixed with yellowish green clay, reaching a maximum thickness of 82 cm (Fig. 2-7). Large fragments of charcoaled wood have been found. Several board pieces have been identified ranging from 15 to 20 cm wide, with a maximum length *in situ* of 62 cm and *ca.* 2 cm thick, and a beam fragment, with a rounded square section, *ca.* 10cm in diameter (Fig. 12-13). In this context, several pieces of iron were identified, among which at least five nails imbedded in the charcoaled wood. A closer observation of the fibers indicates that the wood is of a hard essence, probably oak. The most likely conclusion is that the roof was made of wood (confirmed by the lack of any roof tiles in the

³ *Ibidem*, pp. 22-27.

vicinity) and collapsed outwards. Considering the amount of charcoal present, it is possible to infer the likelihood of an upper tower level made out – at least partially – of wood, however it remains impossible to prove.

Directly above the massive burnt layer, there is a thick brick destruction level. Massive broken bricks were found surrounded by grinded brick material (Fig. 10-11). The largest one was 50x50x10 cm. It was found at *ca.* 6 m from the exterior edge of the West wall, connected structurally with another large fragment under it (Fig. 2). The fragments' location indicates their primary landing spot when the wall collapsed: their shape and size wouldn't allow them to roll or be otherwise moved. This allows the conclusion that the brick wall was higher than 6 m from the exterior stepping level. Several brick fragments have been vitrified and show wood negative imprints.

Erosion-depositional layers are present above the massive brick layer. Both the charcoal and the brick layers are disturbed in significant proportion by large roots and the trenches excavated by the locals in order to extract the cut limestone blocks.

An interesting feature was discovered in the northern extension of trench 28. From the exterior of the North wall, the bedrock has been leveled for *ca.* 165 cm where a step has been carved in the bedrock down to the next level *ca.* 138 cm lower. For *ca.* 133 cm from the step in the bedrock, there is another stone filler structure in *opus incertus*. Part of this *emplecton* has been disturbed by a pillage

trench. From the edge of the *emplecton*, the bedrock has been leveled for *ca.* 50 cm. Starting on the exterior of the North wall, there is a continuous layer of primary destruction materials (the black burnt charcoal covered by the massive brick layer), covering both the bedrock and the *emplecton*. This shows that the *emplecton* is *in situ* and not the result of the destruction of the North wall (Fig. 2-9). The presence of the stone filler implies the presence in antiquity of another wall made of cut limestone blocks at this location (the presence of a pillage trench at this location indirectly confirms it as well), holding the *emplecton* in place and thus creating a *ca.* 3-3.5 m wide platform at the foot of the tower.

Extending from the northern edge of the pillage trench the exterior tower stratigraphy is the same as the one on the western side and continuous northward. The burnt layer lies directly on the bedrock (Fig. 6-7). This seems to exclude the possibility of a man-made intermediary terrace at the foot of the eastern tower. An overview of the general topography of the tower area indicates that the so called "intermediary terrace" is in fact a more recent leveled passage around the steep mound made by the tower remains, built by the locals in order to facilitate the circulation of horse driven wagons. A preliminary conclusion from these results is that the upper fortification doesn't go around the intermediary terrace but follows the steep portion of the north-eastern edge of the upper plateau ending directly at the foot of the eastern tower.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRAFIE

- Lupu 1989 Nicolae Lupu, *Tilişca: aşezările arheologice de pe Căţanaş*, Bucureşti, 1989.

FIGURES AND PLATES

- Fig. 1 Second (Eastern) Tower Excavations – Field Location Map
 Fig. 2 Second (Eastern) Tower 2006 Excavation – Ground Plan
 Fig. 3-5 Second (Eastern) Tower: Profiles through the Western Tower Wall – *S4* Trenches: East-West Profiles
 Fig. 6-7 Second (Eastern) Tower: Profiles through the Tower Interior – *S4* and *S28* Trenches: North-South Profiles
 Fig. 8-9 Second (Eastern) Tower - Northern Wall and Fortification: *S28* - Western Profile
 Fig. 10-11 Second (Eastern) Tower - Fragmented Brick Wall: *S4 North*
 Fig. 12-13 Second (Eastern) Tower - Wooden Construction Elements: *S4 North* and *S28*
 Fig. 14-15 Second (Eastern) Tower - Clay Floor–Tower Interior: *S28*

Legend for Fig. 3-5 and 6-7:

Primary layers:	Secondary layers:
 Limestone wall fragments	 Topsoil
 Massive brick fragments	 Depositional – Erosion layer
 Stone wall filler (<i>Emplecton</i>)	 Secondary (pillage) trench filler 1
 Bedrock	 Secondary (pillage) trench filler 2
 Tower bedrock floor (only in <i>S4</i> – <i>Eastern Profile</i>)	 Secondary (pillage) trench filler 3
 Clay floor	 Roots
 Burnt level	 Unexcavated
 Burnt level (tower interior)	ref Reference level
 Fragmented brick	

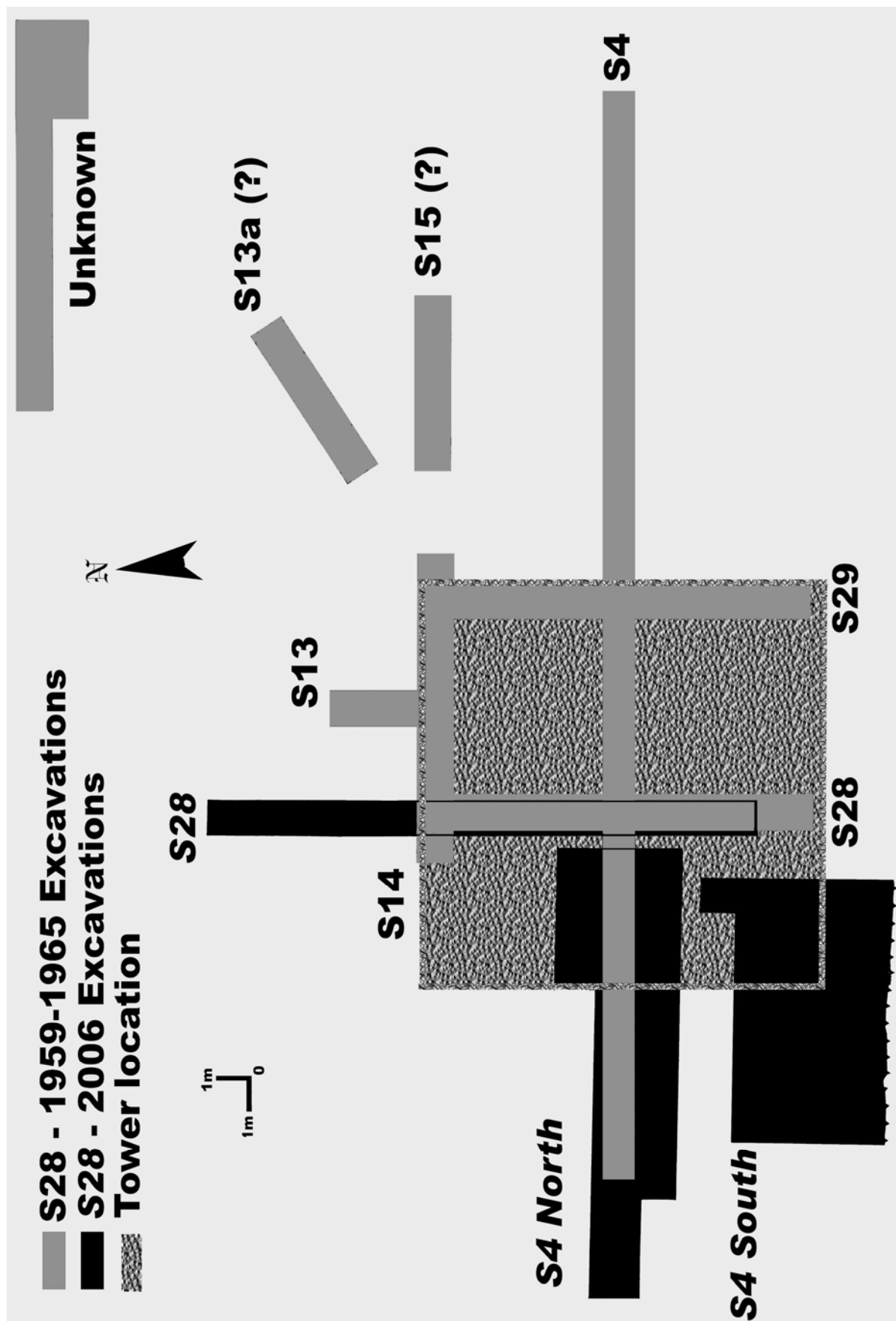

Fig. 1

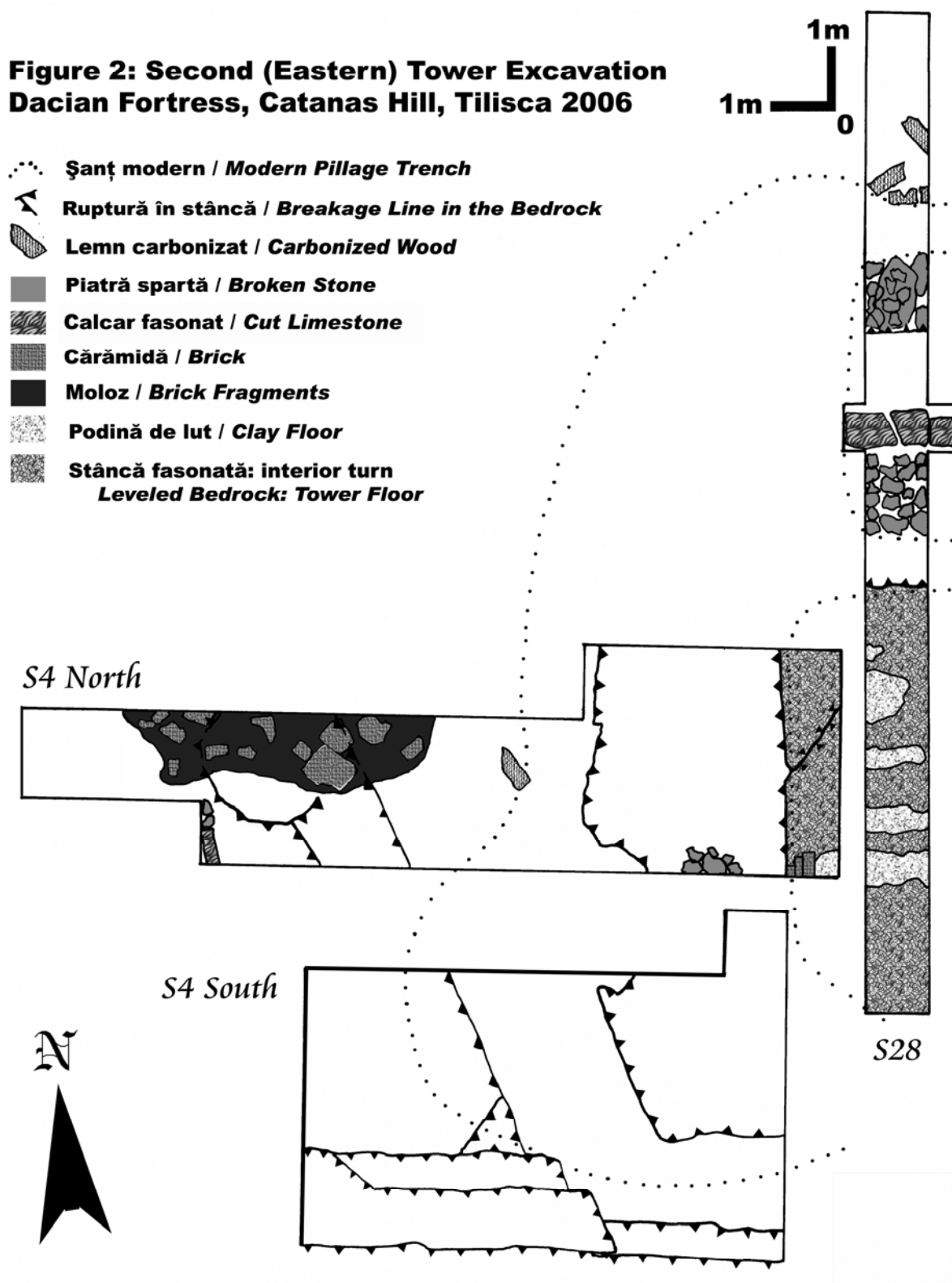

Fig. 2

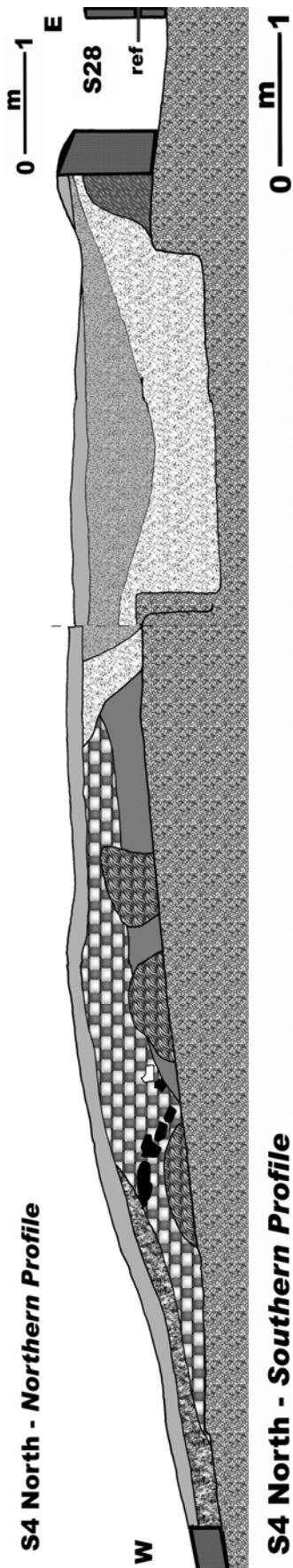

Fig. 3

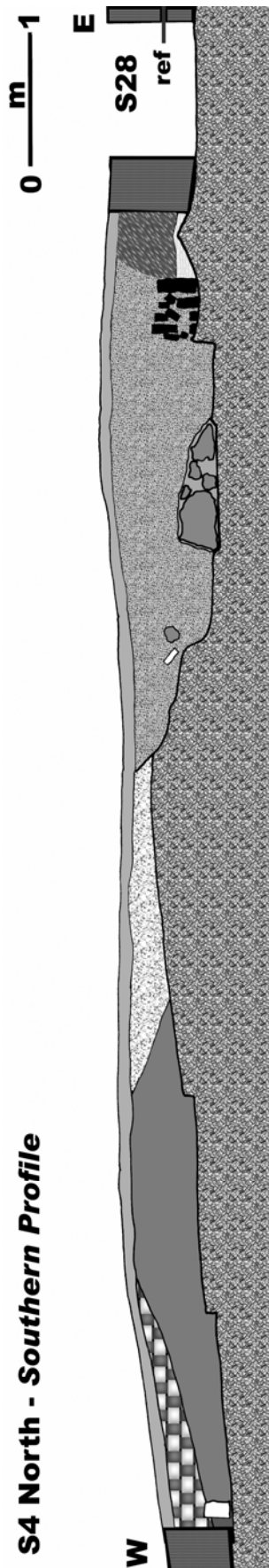

Fig. 4

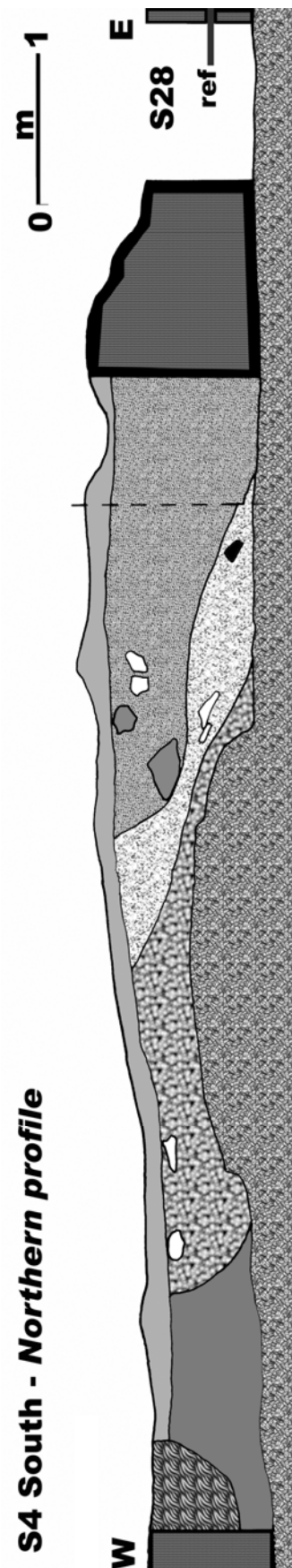

Fig. 5

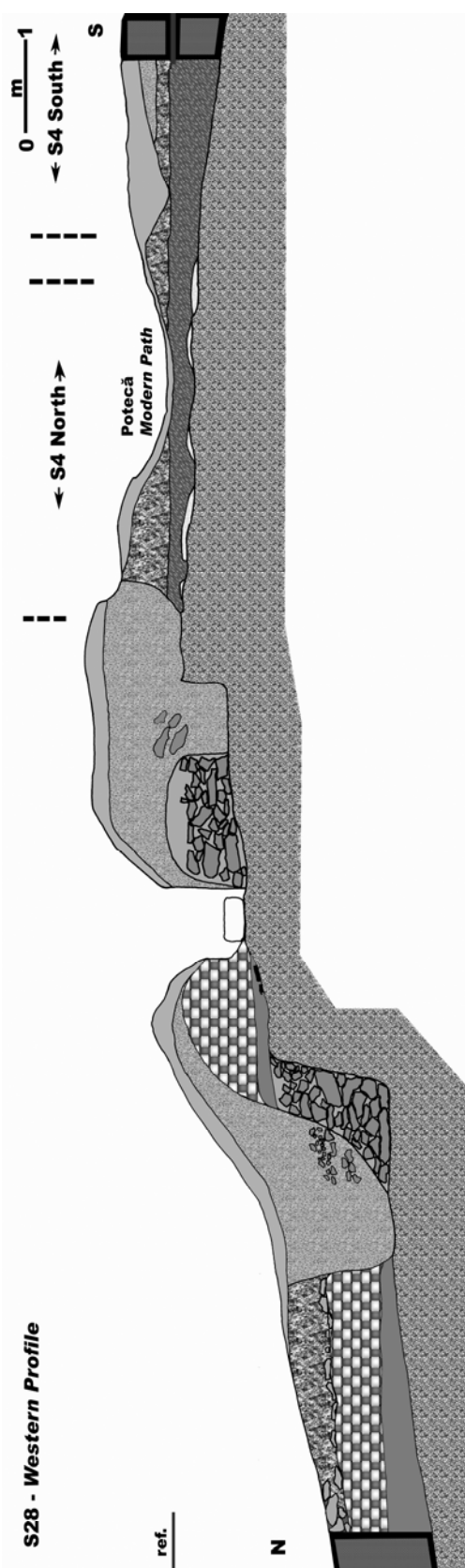

Fig. 6

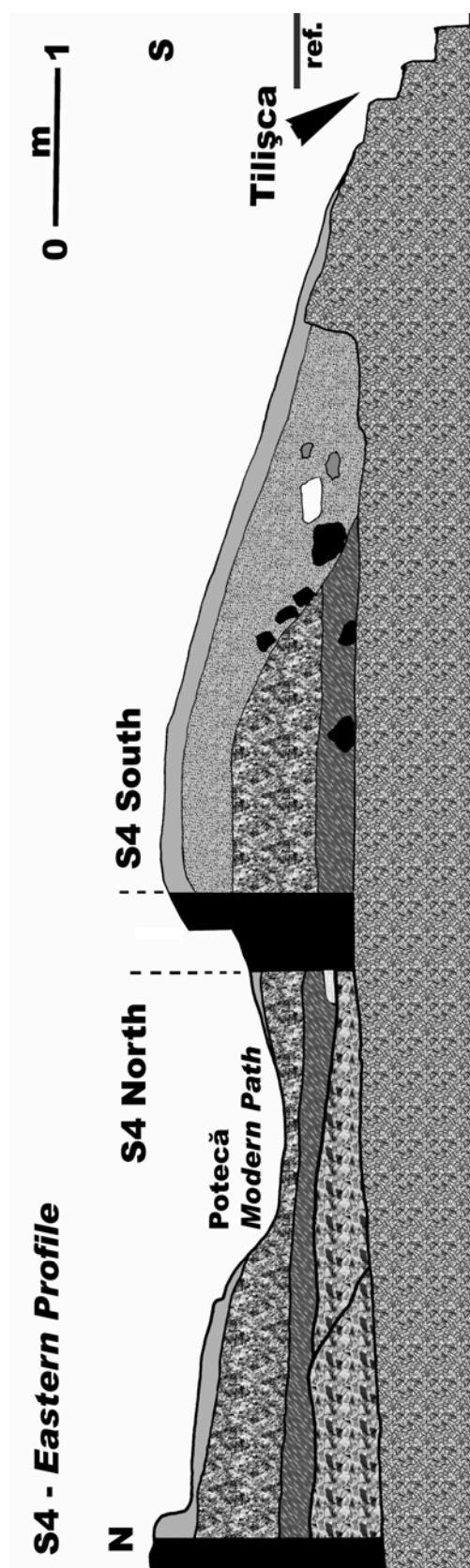

Fig. 7

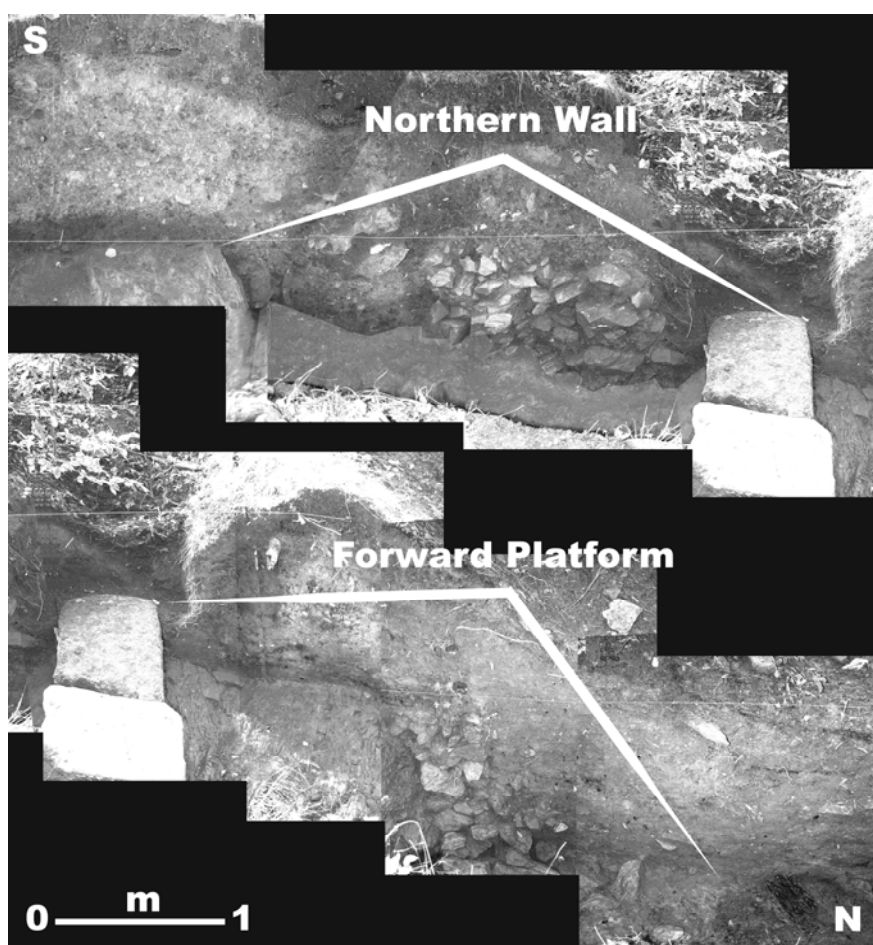

Fig. 8

Fig. 9

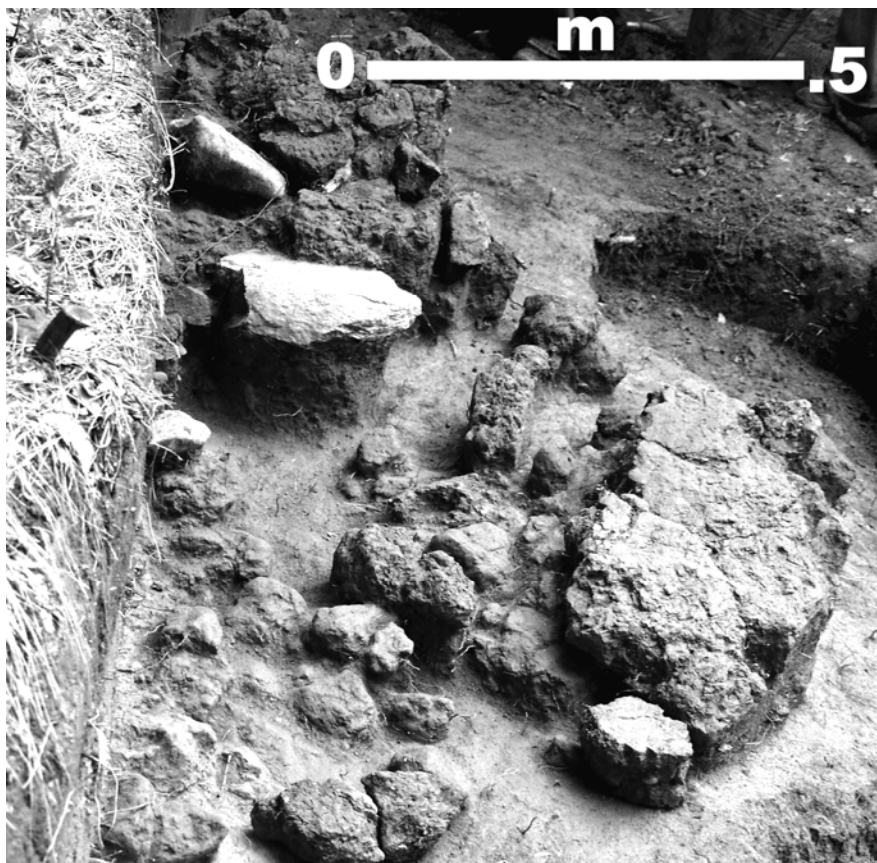

Fig. 10

Fig. 11

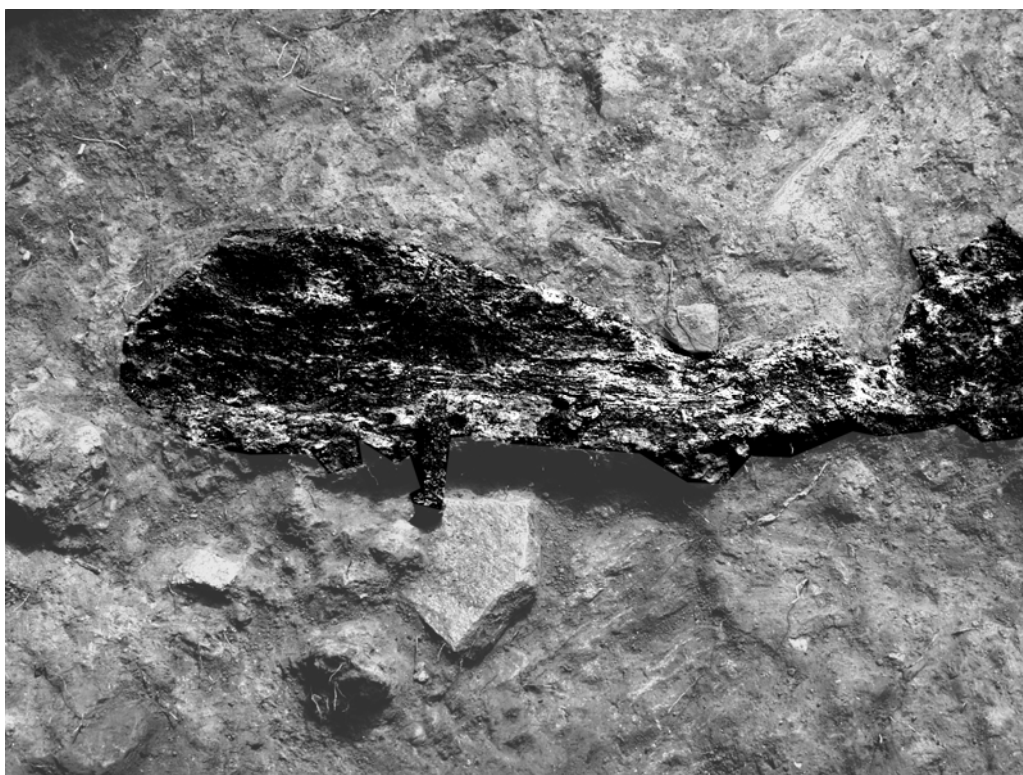

Fig. 12

Fig. 13

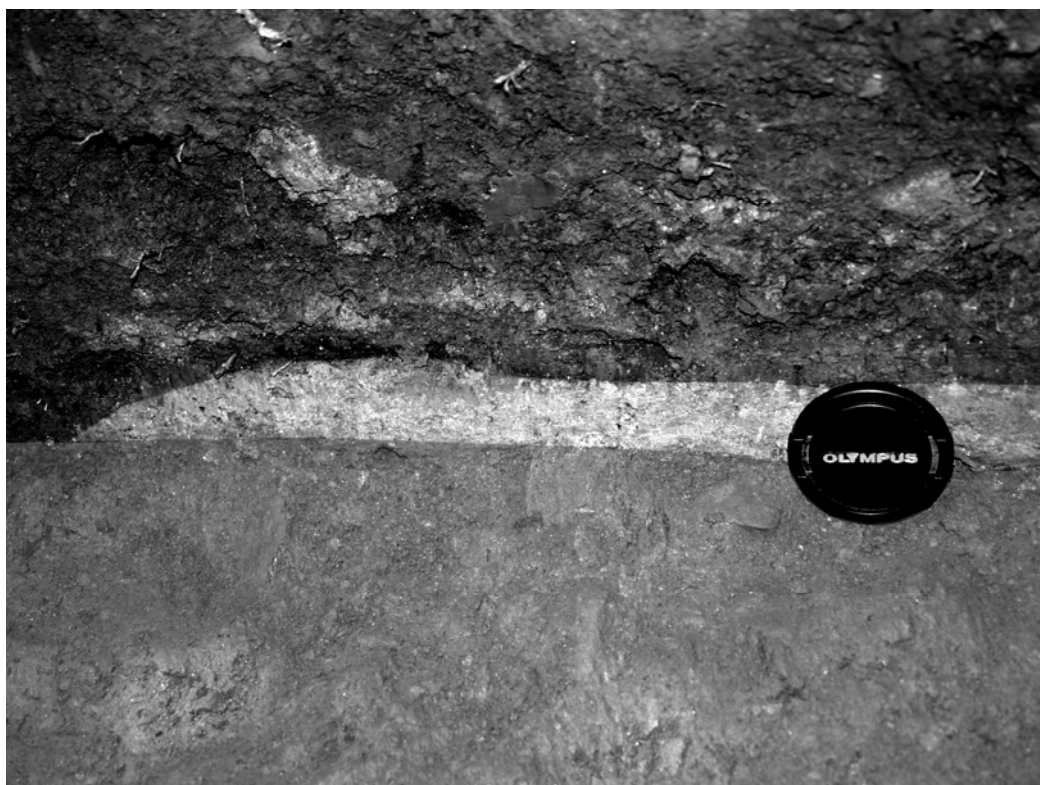

Fig. 14

Fig. 15

**CÂTEVA ASPECTE SIMBOLICE ȘI JURIDICE REFERITOARE LA
AMENAJAREA MORMINTELOR ROMANE PROVINCIALE
(CU SPECIALĂ PRIVIRE LA CELE DIN DACIA ȘI DIN PARTEA DOBROGEANĂ A
PROVINCIEI MOESIA INFERIOR)**

ALEXANDRU GH. SONOC
Muzeul Național Brukenthal, Sibiu

**ZUSAMMENFASUNG: EINIGE SYMBOLISCHE UND GERICHTLICHE ASPEKTE
BEZÜGLICH DER ERRICHTUNG PROVINZIALRÖMISCHER GRÄBER (MIT
BESONDERER RÜCKSICHT AUF DIEJENIGEN AUS DAKIEN UND AUS DEM
DOBRUDSCHANISCHEN TEIL DER PROVINZ MOESIA INFERIOR)**

Weil das Grab die symbolische Deutung einer Wohnung des Verstorbenen und eines Ortes des Wartens auf der Wiedergeburt hat – Glauben die sich sowohl in der Architektur und in der Grabkunst, wie auch in gewissen Bestattungsbräuche und, manchmal, sehr eindeutig, selbst in den Grabinschriften widerspiegeln –, kann in der griechisch-römischen Antike ein allgemeines Anliegen gegenüber der Besorgung einer Stätte der Ewigkeit festgestellt werden, auch wenn, aus unterschiedlichen Gründe, die Sorge um den Grabkult anderer Leute als die Verwandten des Verstorbenen, in durch die Testamentklauseln genau vorgesehenen Bedingungen anvertraut wurde.

In Dakien, genau so wie in anderen Provinzen, ist in wenigen Fälle möglich das Grabdenkmal zusammen mit dem Grab wo es stand zu untersuchen, weil die Grabdenkmäler gewöhnlich nicht in situ, sondern in Sekundärlage gefunden wurden, was die Gültigkeit einiger Hypothesen bezüglich der ethnokulturellen Spezifität einiger Bestattungsbräuche, einiger Inventartypen oder Grabdenkmälertypen, beziehungsweise der symbolischen Darstellungen auf den Reliefs der Grabdenkmäler beträchtlich beeinträchtigt. Im Unterschied zu Moesia Inferior, gibt es in Dakien wenige Grabinschriften die sich auf das Grab (sepulc(h)rum) beziehen und, deswegen, einige interessanten, in den griechischen und selbst in den lateinischen Grabinschriften aus Italien und aus verschiedenen Provinzen häufigen Aspekte religiöser und gerichtlicher Natur bleiben hier unausreichend bekannt. Bezüglich der gerichtlichen Lage des Grabes als locus religiosus (das also zwar sich im Besitz des Verstorbenen befindet, aber weil es kein locus sacer ist, sich nicht demselben Schutz wie die Tempeln der vom römischen Staat anerkannten Gottheiten erfreut, auch wenn, mißbräuchlich, die Grabinschrift einen solchen Status ausruft), beziehungsweise bezüglich der diesen Status ausdrückenden gerichtlich konsakrierten Formeln oder entsprechenden Sinnbilder, deuten die vorhandenen Verweise keine wesentliche Unterschiede gegenüber anderer Provinzen.

Die Tatsache, daß das Grab den Sitz eines Verstorbenen, der durch seine übernatürlichen, gerade durch den Übergang ins Jenseits erworbenen Kräfte, kann, mit allem was die Sakralität der menschlichen oder göttlichen Wohnung impliziert, den Gottheiten gleichgesetzt werden kann, wird nicht nur durch die seltenen Verweise der Grabinschriften, sondern auch durch die Grabarchitektur, mit unterschiedlichen Anlagen, von den einfachsten Grabformen beginnend, sowie durch den architektonischen Aspekt einiger Grabdenkmäler (Stelen, Pfeiler, aediculae) und durch verschiedene, schwieriger zu fassenden, aber besser aus der Untersuchung anderer Kategorien von Quellen bekannten Rituale ausgedrückt.

Das religiöse Eigentum des Verstobenen auf seinem Grab, obwohl es durch Gesetz und verschiedene, manchmal von den Grabinschriften aus verschiedenen Provinzen erwähnten Vorschriften, die allgemein angewandt oder nur im örtlichen Recht oder selbst nur laut der Wille

des Verstorbenen vorgesehen wurden beschützt war, ist aber nicht unübertragbar und, genau so wie andere Formen des religiöses Eigentums, kann von den Behörden in vom Gesetz genau präzisierten Bedingungen, durch einen Akt der consecratio oder der procuratio geändert werden. Der Bestattungsort, dem also die religio fehlte, wurde als profanum, durch procuratio post damnationem memoriae, zum Eigentum des römischen Staates, der frei über ihn verfügen und, je den Umstände nach, zum fanum oder zum profanum erklären konnte. Dieser Akt ist demjenigen der Bewahrung der von der Frommigkeit den Lebendigen geforderten Erinnerung an dem Verstorbenen, auf die sich die Grabinschriften, als Begründung der Errichtung des Grabdenkmals oft beziehen entgegengesetzt. Mangels eines solchen Beschlusses, bildet aus dieser Perspektive die Wiederbenutzung der Grabdenkmäler zur Befestigung oder zur Beflasterung der Berma der Lager während der letzten Jahrzehnten der römischen Herrschaft in Dakien ein Phänomen, das zweifellos gewöhnlich für einen Mangel an Frommigkeit, für ein Sakrileg, ja selbst für einen Mißbrauch derjenigen, die diese Maßnahme geboten haben, gehalten gewesen wurde, ungeachtet ob das unter dem Druck eines bevorstehenden Gefahrs geschah oder, mit dem Schwächen des oberen Kontrolle, nur aus der Notwendigkeit, einige gewöhnlichen Beschädigungen der Befestigungen mit minimaler Bemühung und Auslage auszubessern. Eine solche Lage kann, vielleicht, selbst eine kollektive Psychose oder eine Entfernung von den traditionellen geistlichen Werte widerspiegeln.

Die Eigenschaft eines locus religiosus des Grabes, wo die Kommunikation zwischen den Welten möglich wird, hat Folgen nicht nur aus gerichtlicher und ritueller Hinsicht, in Zusammenhang mit der Ausübung des Grabkultes, sondern auch für die Organisierung des Raumes wo das Grab liegt, durch dessen Abgrenzung nicht nur vom profanen Raum, sondern auch vom sakralen individuellen Eigentum anderer Verstorbenen oder vom sakralen Eigentum einiger Bestattungsgemeinschaften. Die architektonischen Anlagen dieser Eigentümer drücken den Versuch einer größeren oder kleineren menschlichen Gemeinschaft aus, den Verlust eines ihrer Mitglieder zu überschreiten, so wie der Bau einiger monumentalen Gräber komplexer Struktur, die großer Bemühung benötigt und längst vor dem Tode jener denen sie bestimmt wurden, suggeriert, daß der als vermutlich vorgesehene Tod dieser Gestalten im Sinne der Anhäufung und Behauptung des sozialen Ansehens manipuliert wurde, meistens in der Form eines Wettkampfes, der durch den Grabkult auch nach ihrem Tode fortgesetzt wird.

Aus den auf einiger Grabinschriften aus Dakien vorkommenden Formeln können auch einige Auskünfte bezüglich der Testamentklauseln und selbst gewisser, die Gräber betreffenden gerichtlichen Aspekte gefolgt werden. Die Klauseln des Testamentes konnten, manchmal, genau so wie auch in anderen Provinzen, selbst die Errichtung eines Denkmals zur Verehrung einer Persönlichkeit oder einer Gottheit, laut der Versprechung oder des Wunsches des Verstorbenen, dem das nicht mehr zu erfüllen gelungen ist vorsehen; in Dakien, eine solche Einstellung findet ihren Ausdruck nur auf der Ebene der Beziehungen zwischen Mensch und Gottheit. Die meisten Testamentklauseln scheinen sich auf der Errichtung des Denkmals, wahrscheinlich gemäß präzisen Verfügungen zu beziehen, denn es handelt sich um recht großen Auslagen; in Vergleich zu anderen Provinzen aber, vor allem zu Moesia Inferior, die recht zahlreichen ausdrücklichen Verweise auf Denkmäler, die laut der Verfügungen des Testamentes errichtet wurden, sind dennoch kurzgefaßt. Die Errichtung des Grabdenkmals laut der im Testament ausgedrückten Wille des Verstorbenen war eine fromme Pflicht, deren Erfüllung den Menschen, den Götter und dem Verstorbenen selbst den guten Glauben des Erbers oder desjenigen, der diesen unter der Beaufsichtigung einiger Testamentvollstrecker (arbitri) gestellten Auftrag erhalten hat zeigte. Die Pflicht, einen Grabdenkmal zu errichten, konnte sogar für die Erber eine Bedingung sein, um im Besitz des Vermögens des Verstorbenen zu kommen und, deswegen, verschaffen diese, manchmal, zu ermäßigtem Preis ein vorgefertigtes Grabdenkmal, was auch manche Unübereinstimmungen zwischen dem Familienstand des Verstorbenen, so wie dieser aus der Untersuchung des Textes der Grabinschrift zu erschließen ist und/oder dem Alter der in Relief auf dem Denkmal dargestellten Gestalten erklärt und sogar zu lächerlichen Zustände führen kann. Um die Restriktionen der Gesetze Iulia und Papia Poppaea bezüglich der Kapazität der Bestimmung von Erber aus den

Peregriner oder aus den Konkubinen auszuweichen und die Durchführung des Grabkultes, einschließlich die Errichtung eines Grabdenkmales im Fall der Ablehnung der von Schulden beschwerten Erbe oder von den primären Erber schwieriger zu erfüllenden Verpflichtungen gesichert zu haben, wird in einigen Fälle zur Ernennung eines sekundären Erbers (substitutio heredis) gegriffen, was ein Beweis ist, daß auch in Dakien gewisse Bewohner nicht örtlichen Bräuche folgen, sondern die von der römischen Rechtsprechung angebotenen Ausflüchte benutzen; diese Lage deutet einen recht vorgeschrittenen Grad der Romanisierung jener Verstorbenen an, die, andernfalls, dem militärischen Milieu, beziehungsweise einer recht wohlhabenden Sozialschicht zugehören.

Deoarece moartea este o realitate universală și inevitabilă, idee care se întâlnește și pe un epitaf grecesc de la Tomis, al lui Hermogenes din Kyzikos, datat, probabil, în sec. III¹, preocuparea pentru procurarea unui loc de veci era generală² și, teoretic, oricine își putea cumpăra un loc pentru înmormântare, chiar dacă era necăsătorit și lipsit de rude sau dacă era nevoit să lase grija cultului funerar în seama libertilor sau a altor persoane, în condiții precis prevăzute de dispozițiile testamentare³.

Din punct de vedere simbolic, mormântul este omologat cu grotă, loc al renașterilor, inițierilor și prezicerilor, care dobândește astfel și o semnificație simbolică de centru⁴, dar și cu tumulul, *cairn*-ul și, astfel, cu muntele, de asemenea un loc consacrat⁵, iar în multe civilizații agrare înmormântarea este privită ca o punere în pământ a defunctului, ca o sămânță menită să renască⁶, deși uneori se constată și supraviețuirea unei idei mai vechi, aceea a echivalării simbolice a cadavrului sau a resturilor cinerare depuse în pământ cu un embrion ce va crește și va renaște din Pământul-Mamă⁷, la fel ca și mineralele⁸, datorită credinței, foarte răspândite, că oamenii au fost născuți de Mama-Pământ⁹ sau a credinței că sufletele defuncților locuiesc în

pietre sau stânci, de unde se pot reîntrerupa în noii-născuți¹⁰, întâlnită chiar și la populații a căror cultură materială tradițională este la nivelul celei a vânătorilor și culegătorilor din epoca pietrei¹¹ și care este legată de hierofania pietrei, o ontofanie prin excelență, care, prin analogie, dezvăluie ireductibilitatea și absolutul Ființei, al unei existențe absolute, dincolo de timp și invulnerabilă în fața devenirii¹². De aici și credința tuturor populațiilor arabe antice din Siria¹³, că sufletul defunctului își are adăpostul în monumentul funerar, numit *nepheš* (= "persoană"), care, astfel, reprezintă pentru urmași nu locul de mormânt, ci chiar o prezență sacră, la fel cum *bethyl*-ul este chiar divinitatea și nu reprezentarea ei¹⁴, credință întâlnită și în alte civilizații¹⁵. Aceste reprezentări simbolice arhaice, a căror influență este evidentă chiar și în cazul celor mai simple tipuri de morminte, cele cu depunere în groapă, își găsesc reflectarea atât în arhitectura și arta funerară, cât și în anumite ritualuri funerare, iar uneori, în mod foarte explicit, chiar și în epitafuri.

În epoca imperială, mormântul roman era constituit din mormântul propriu-zis (*sepulchrum*), care adăpostea rămășițele pământești ale defunctului și din monumentul funerar (*monumentum*), destinat a-i perpetua amintirea¹⁶, ceea ce, în mod firesc, ar impune

¹ ISM, II, 366 (202).

² De Vischer 1963, p. 204.

³ Stănescu 2003, p. 104.

⁴ Benoist 1995, p. 108sq.

⁵ Benoist 1995, p. 102.

⁶ Benoist 1995, pp. 98 și 110; cf. Eliade 1992, pp. 322-324.

⁷ Eliade 1991a, I, pp. 19-22.

⁸ Benoist 1995, p. 105sq.; cf. Eliade 1997; Rustoiu 2002, p. 71.

⁹ Eliade 1991a, I, pp. 60-63; Eliade 1991b, p. 130; cf. Dieterich 1925; Altheim 1931; Nyberg 1931.

¹⁰ Eliade 1991a, I, pp. 119-124; Eliade 1992, pp. 208-215.

¹¹ Eliade 1991a, I, p. 40; cf. Mountford 1962, p. 178sq.

¹² Eliade 1991b, p. 145.

¹³ Gawlikowski 1979, p. 110.

¹⁴ Gawlikowski 1979, p. 110sq.

¹⁵ Eliade 1992, pp. 216-219.

¹⁶ Stănescu 2003, p. 95; cf. *Digestae*, XI, 7, 2, 5-6 (Ulpianus). Totuși, potrivit unui *rescriptum* al împăratului Hadrianus, *monumentum* sau *sepulchrum*

cercetarea monumentului funerar împreună cu mormântul la care a fost așezat. Cu excepția situației particulare a sarcofagelor, care nu întotdeauna reprezintă morminte de înhumăție, ci, uneori, conțin resturi cinerare sau reprezintă morminte birituale ori chiar simbolice (cenotafe), atât în Dacia, cât și în alte provincii, sunt foarte rare, din păcate, cazurile când monumentele funerare au fost găsite *in situ* și nu în poziție secundară. Astfel, la Beriu (jud. Hunedoara) o inscripție romană, ridicată de către un ostaș din legiunea a XIII-a Gemina soției, probabil fosta sa libertă, decedată la 28 ani, a fost descoperită alături de un mormânt delimitat de un șir de bolovani de râu, cu o urnă spartă, conținând resturile cinerare¹⁷ și de un mormânt de incinerăție cu sarcofag din cărămidă, de mari dimensiuni (2x1,40x0,80 m), umplut cu pământ¹⁸. În necropola de la Cinciș-Rovine (jud. Hunedoara), la un mormânt de incinerăție cu depunere în groapă de formă ovală (nr. Xa), în afară de depuneri de limonit, de multe piroane, cuie de încălțăminte, fragmente de vase romane și lucruri cu mâna și de 3 urcioare, a mai fost descoperită și o stelă funerară de gresie, cu reprezentările a două femei¹⁹. În necropola de la Sighișoara-Pârâul Hotarului (jud. Mureș), stela funerară așezată pentru Dantica, fiica lui Cusio, a fost găsită răsturnată deasupra unui mormânt de incinerăție cu depunere în groapă simplă²⁰. La Rusănești (jud. Olt), în tumulul cunoscut sub denumirea de *Măgura lui Ion Ciobanul*, a fost descoperită o stelă funerară ridicată de către soția Sira și libertul Fortunatus pentru Aelius Vales *qui et*

{H}esbenus, decedat la vârsta de 80 de ani²¹. La Ciovârșani (jud. Mehedinți), un altar funerar cu fronton, pe care este sculptată o coroană, dar a cărui inscripție s-a șters, a fost descoperit alături de un mormânt de înhumăție cu inventar bogat (un inel de argint, o brățară și o diademă din aur), datat în sec. III²². La Romula, stela funerară ridicată pentru Claudia Amba, fiica lui Claudius Montanus, un *immunis* din Numerus Syrorum sagittariorum, decedată la vârsta de 20 de ani²³, a fost așezată la un tumul care, potrivit relatării lui Vladimir de Blaremburg, acoperea o cameră funerară boltită, construită din cărămidă, în interiorul căreia se găsea un sarcofag din calcar, în care, depus pe scânduri, se afla scheletul defunctei, al cărei trup fusese îmbălsămat, precum și un inventar funerar extrem de bogat (frunze din aur, aplicate pe o bonetă sau diademă cu cercuri din lemn, învelită în piele sau pe un suport textil, diferite alte podoabe din aur)²⁴. În cadrul unui "mausoleu" (de fapt, o incintă funerară) de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, construit în stânga văii Drașcovului pe la mijlocul sec. II e.n.²⁵, cel mai târziu în a doua jumătate a acestuia²⁶, în interiorul căruia se mai afla și un sarcofag de andezit, jefuit în Antichitate, datat cu o monedă de bronz de la Antoninus Pius²⁷, au fost descoperite platformele a două monumente funerare, dintre care unul cu coloane²⁸, iar celălalt al unei *aedicula*, din care nu s-a mai găsit decât peretele lateral stâng²⁹, datat în sec. III, cel mai

este amenajarea făcută pentru a proteja corpul defunctului (*Digestae*, XI, 7, 37, 1), ceea ce arată că, în practică, aceste două noțiuni erau confundate. Cenotaful, care nu conține corpul sau oasele defunctului, este numit de către Florentinus *monumentum memoriae causa factum* (*Digestae*, XI, 7, 42).

¹⁷ IDR, III/3, 259. S-a susținut uneori că inscripția ar proveni din altă parte, probabil de la Orăștioara de Jos (jud. Hunedoara): Daicoviciu et alii 1959, p. 176; cf. Daicoviciu et alii 1973, p. 81 (H. Daicoviciu).

¹⁸ Baci, Baci 1972, p. 16sq.; Baci, Baci 1988, p. 72; Piso 1974.

¹⁹ Floca 1965a, p. 182sq., fig. 21; cf. Floca, Valea 1994, p. 49, fig. 21.

²⁰ IDR, III/4, 197; Mitrofan 1981, p. 105, fig. 7.

²¹ IDR, II, 323; cf. Tocilescu 1902, I, p. 301, nr. 33;

Florescu 1942, p. 18, nr. 11; Tudor 1965a, p. 30sq.; Tudor 1968c, p. 141; Alexandrescu-Vianu 1977, p. 375, nr. 1, fig. 1.

²² Stuparu 1996, p. 85; cf. Tudor 1968c, p. 226 (unde se lasă să se înțeleagă că toate podoabele descoperite ar fi din aur!).

²³ IDR, II, 350.

²⁴ Tudor 1968a, p. 44sq.; cf. Sfirlea 1983, p. 34sq., nr. 1-3 (34 frunze din aur și resturi de diademă).

²⁵ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 86; cf. Pop, Rusu 1976, p. 155.

²⁶ Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 231.

²⁷ Daicoviciu, Alicu 1984, pp. 85 și 213, fig. 87;

Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 229.

²⁸ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 85; Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 229.

²⁹ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 85sq.; Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 230sq.

probabil, la începutul acestuia³⁰. Postamentul respectiv a fost parțial construit peste un mormânt de cărămidă cu puternice urme de ardere secundară, fără schelet, despre care se crede că ar putea reprezenta un cenotaf jefuit³¹. Transversal pe zidul vestic al "mausoleului", s-a găsit un mormânt de inhumatie cu sarcofag din cărămidă, din care ar putea proveni și osemintele unui copil mic, aruncate afară de către jefuitori³². Cu acest mormânt a fost pus în legătură și amintitul perete de *aedicula*, pe care este reprezentată o mamă și copilul ei³³. Prin urmare, se poate aprecia că, în provinciile dacice, de cele mai multe ori, tipul de mormânt la care a fost așezat un anume monument funerar rămâne necunoscut, ceea ce, desigur, afectează mult valabilitatea unor ipoteze cu privire la specificitatea etnoculturală a unor rituri funerare, a unor tipuri de inventare sau de monumente funerare, respectiv a reprezentărilor simbolice de pe reliefurile monumentelor funerare.

În istoriografia românească, diferitele denumiri latine ale mormântului au făcut încă din 1963 obiectul unui studiu³⁴; deși în inscripțiile grecești din Dacia romană nu există referi la morminte, vom aminti, totuși, că denumirile grecești ale mormântului în inscripțiile din Asia Mică au fost studiate de către cercetătoarea poloneză J. Kubińska³⁵. Aceste preocupări fac posibile cunoașterea unor aspecte simbolice și juridice referitoare la morminte, mai puțin abordate în istoriografia românească. Spre deosebire de Moesia Inferior³⁶, în Dacia există puține inscripții

funerare care se referă la mormânt (*sepulc(h)rum*)³⁷. Uneori, în inscripțiile latine din Moesia Inferior sunt amintite și sarcofage, fie cu termenul de *sarcophagum*³⁸, fie cu acela, mult mai puțin răspândit în provinciile balcano-dunărene, de *pyalis*, atestat la Tomis, foarte probabil în prima jumătate a sec. I e.n., de inscripția referitoare la sarcofagul în care fusese depus corpul tânărului Ti. Claudius Tertullus³⁹. În Dacia, singura inscripție care amintește un *sarcophagum* provine de la Apulum și se referă la acela al cavalerului roman T. Varenius Sabinianus, *flamen Larentinus*, *flamen* al coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa și *decurio* al coloniilor Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum⁴⁰. Etimologic, sarcofagul este un "devorator de cadavre" (*σαρκοφάγος* < *σάρξ* + *φαγέω*), similar, așadar, ca funcție simbolică⁴¹, fiarei devoratoare, reale sau fabuloase, frecvent reprezentată în arta funerară romană provincială din Dacia.

Datorită rarității extreme a referirilor la morminte în epitafurile din Dacia, unele aspecte interesante, de ordin religios și juridic, frecvente în epitafurile grecești și chiar în cele latine din Italia și din diferite provincii, rămân însă neatestate sau pot fi cunoscute doar într-o mai mică măsură pe baza materialului epigrafic de aici. Din acest motiv, pentru a cerceta unele aspecte ale cultului funerar, reflectate în relația supraviețuitorilor cu defuncții, respectiv cu mormintele lor, dar și de ordin juridic, este necesară o nouă abordare, care să pornească de la realitatea că aspectele juridice referitoare la morminte, ca locuri consacrate cultului funerar, sunt probleme ale dreptului sacral, insuficient cunoscute în raport cu alte domenii ale dreptului roman; de aceea, comparația unor expresii întâlnite pe inscripțiile funerare cu cele de pe inscripțiile votive și chiar cu cele de pe inscripțiile

³⁰ Teposu-Marinescu 1982, p. 208, AE 43, pl. XXXVII; cf. Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 229sq.; Pop, Rusu 1976, pp. 153-155; Pop, Alicu 1979, p. 281sq., fig. 6; Alicu et alii 1979, p. 163sq., nr. 471, pl. LXXXV; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 185; POP 1999-2000, p. 170sq., nr. 3.

³¹ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 86; Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 230.

³² Daicoviciu, Alicu 1984, p. 86; Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 230.

³³ Daicoviciu et alii 1974-1975, p. 231; Pop, Rusu 1976, p. 155sq.

³⁴ Lupaș 1963.

³⁵ Kubińska 1968.

³⁶ ISM, I, 282 (Histria, sec. II); ISM, I, 373 (Nistorești, jud. Constanța); ISM, II, 190 (26) (Tomis, sec. II-III); ISM, 218 (54) (Tomis, sec. II); ISM, II, 305 (141) (Tomis, sec. II-III); ISM, II, 383 (219) (Tomis,); ISM, V, 179 (Troesmis, 106-162).

³⁷ IDR, III/1, 157 (Tibiscum, sec. II).

³⁸ ISM, II, 268 (104) (Tomis, sfârșitul sec. II – începutul sec. III).

³⁹ ISM, II, 168 (4).

⁴⁰ IDR, III/5-2, 596; cf. STATI 1961, p. 121, nr. I. După părerea lui R. Ardevan, sarcofagul lui T. Varenius Sabinianus se datează în primele două decenii ale sec. III: Ardevan 1998, p. 236.

⁴¹ Eliade 1991a, I, pp. 175, 178sq. și 181; Eliade 1995, pp. 51-54; Eliade 1998, pp. 229-233.

onorare poate contribui nu numai la cunoașterea unor mentalități, atitudini și comportamente legate de cultul funerar sau de cultul diferitelor divinități, cu un statut juridic diferit (de *dii consenti*, care puteau fi *dii indigetes* sau *dii novensides* ori, dimpotrivă, puteau aparține unor *religiones illicitae*), ca și a implicațiilor lor în viața socială, ci și la înțelegerea cadrului juridic care reglementa desfășurarea cultului funerar, ca formă de expresie a religiei private, a unei sensibilități neorganizate de către stat, dar supusă atât constrângerilor unor tradiții cu răspândire diferită în timp și spațiu și, uneori, chiar la nivelul diferitelor categorii sociale, cât și a unor norme al căror rost era să asigure păstrarea ordinii publice, respectiv a coeziunii societății. Cercetătorii din România au fost mai puțin preocupați de diferitele aspecte juridice referitoare la morminte, studiate de istoricii din alte țări⁴²; în istoriografia românească, de mai multă atenție⁴³ s-au bucurat doar dispozițiile testamentare păstrate de o inscripție despre care se credea (și unii autori încă mai cred!) că ar proveni de la Sucidava⁴⁴, deși D. Tudor, pe baza unor acte de arhivă, a arătat încă din anul 1975 că acest monument aparține, de fapt, fondului epigrafic al provinciei Moesia Inferior, pentru că a fost adus în România la sfârșitul sec. XIX de undeva din teritoriul orașului Oescus⁴⁵.

După tratamentul cadavrului, următoarea etapă a operațiunii funerare⁴⁶, o reprezintă depunerea corpului lipsit de viață în mormântul devenit, astfel, noua sa reședință⁴⁷, indispensabilă pentru ca sufletul defunctului să-și găsească odihna și să nu îi mai tulbure pe cei vii⁴⁸, deoarece omul arhaic avea față de defuncți o atitudine de teamă și respect, la fel ca față de divinități⁴⁹; amenajarea mormântului era privită ca fiind o cinstire a defunctului și, totodată, mijlocul de a potoli jalea supraviețuitorilor (*semper gemens, sepulcro honoravit, deliniens suos merores*), cum

afirmă, la Tomis, în sec. II, epitaful unui copil, fiul unui *centurio*⁵⁰. Această atitudine, mai puțin evidentă în epigrafia Daciei romane, o reflectă însă, la Histria, textul unui monument funerar dispărut⁵¹, precum și unele formule de încheiere de pe epitafuri descoperite tot în Moesia Inferior: *d(evota) n(umini?) e(orom?)*⁵² și *v(otum) l(ibens) m(erito)*⁵³. De aceea, pentru romani, mormântul nu reprezintă doar locul de odihnă, în care supraviețuiesc Manii lor, ci și un semn care le perpetuează amintirea faptelor⁵⁴, care face ca, la fel ca eroii, ei să devină un exemplu pentru posteritate (*fratri in exemplum piissimo p(onendum) curavit*), așa cum, în Dacia, o spune epitaful lui Cincșor (jud. Brașov), al lui Carvilius Secundinus, fratele lui L. Carvilius Rusticinus, *praefectus cohortis II Flaviae Bessorum*⁵⁵; monumentul așezat la mormântul celor dragi, chiar dacă rudele celor dispăruți îl consideră, uneori, cum o afirmă un epitaf de la Tomis, din epoca lui Diocletianus, drept o privilegiu crudă (*reste et lege: nihil ultra crudelius h(oc) m(onumento) c(ernere) p(otes)*)⁵⁶ și că ridicarea sa s-a făcut cu durere (*cui gemens, Victorinus maritus*), cum afirmă cel pus, tot aici, pentru Aurelia Sambatis, în sec. III (sau poate chiar la sfârșitul sec. III – începutul sec. IV)⁵⁷ și sub constrângerea sorții, potrivit epitafului ridicat, în sec. III, în apropiere de Tomis, pentru tatăl lor de către frații Pia și Daciscus⁵⁸. De străvechea reprezentare religioasă, care, negând posibilitatea unei existențe într-o lume diferită sau paralelă, afirmă că sufletul continuă să trăiască în mormântul-casă, în care fusese închis împreună cu trupul⁵⁹, se leagă și prezența inventarului funerar și a diferitelor ofrande necesare și dincolo de moarte, pentru ca acesta să nu aibă motive de reîntoarcere⁶⁰,

⁵⁰ ISM, II, 218 (54): *semper gemens sepulcro honoravit deliniens suos merores*.

⁵¹ ISM, I, 298 (Histria, sec. II-III): *Maiores sanctis. Sulpicianus Timocrati ex voto posuit pro se et suos*.

⁵² ISM, II, 220 (56) (Tomis, sec. II).

⁵³ ISM, V, 27 (Capidava, sec. II).

⁵⁴ Branga 2001, p. 71.

⁵⁵ ISM, III/4, 179.

⁵⁶ ISM, II, 465

⁵⁷ ISM, II, 367 (203).

⁵⁸ ISM, II, 352 (188).

⁵⁹ Chiș 2003, p. 334.

⁶⁰ Sirbu 1993, p. 21; cf. Frazer 1935.

⁴² De Vischer 1963; Engels 1998.

⁴³ Șandru 1998; Șandru 1999; Șandru 2003.

⁴⁴ IDR, II, 187.

⁴⁵ Russu 1978, p. 191.

⁴⁶ Nemeti, Nemeti 2003, p. 395.

⁴⁷ Eliade 1991b, p. 21.

⁴⁸ Sirbu 2003, p. 15; cf. De Coulanges 1984, I, p. 27.

⁴⁹ De Coulanges 1984, I, p. 35.

spre a-i chinui pe cei vii prin boli și apariții înspăimântătoare⁶¹. Alteori, se recurge chiar la distrugerea, îndepărtarea sau înstrăinarea tuturor bunurilor defunctului, pentru a-l separa complet de Lumea Celor Vii⁶²; din această perspectivă, inventarele funerare de excepție, care conțin o mare cantitate și varietate de bunuri ale defunctului, exprimă o formă de renunțare rituală la acestea din partea supraviețuitorilor, care îi recunosc astfel defunctului continuitatea drepturilor sale de proprietate asupra bunurilor respective.

Înmormântarea unui defunct, care, potrivit legii romane, putea avea loc numai în *ager purus*, reprezenta, în Antichitate, o formă deosebită de constituire a proprietății religioase⁶³, ale cărei titluri juridice, în dreptul sacral roman, sunt expresiile *sacrum*, *religiosum*, *sanctum* și *purum*⁶⁴. *Sacrum* era un lucru aparținător unor *Dii consentes*, recunoscuți de statul roman și deveniți o parte componentă a acestuia și apare în legătură cu proprietăți funciare, clădiri de cult, obiecte și persoane și arată că acestea au trecut legal și cu putere de lege în proprietatea privată a unei divinități recunoscute de către stat⁶⁵; întrucât *Dii consentes* reprezintă o parte componentă a statului roman, modificarea regimului juridic al donațiilor nu este lăsată, firește, în seama fiecărui cetățean, ci revine unui magistrat al statului, pe deplin împuternicit, care întrunește atât *potestas*, cât și *imperium*, iar pentru că amenajarea unui sanctuar presupune și asigurarea costurilor de întreținere și a cheltuielilor legate de ceremoniile curente și anuale, care grevau nu puțin visteria publică, pentru a preveni orice neclaritate în acest domeniu precar, nici unei persoane private nu i-a fost recunoscută îndreptățirea de a face ctitorii către divinitățile recunoscute de către stat, astfel că bunurile pe care persoanele private le dedicau divinităților recunoscute de către stat, la fel ca și tot ceea ce magistrații dedicau divinităților nerecunoscute, nu intra sub incidența lui *ius sacrum*, ci era privit și

tratată după *ius privatum*⁶⁶, căci după *ius privatum* era tratat orice *locus privatus*, definit în opoziție cu *locus publicus*, categorie căreia îi aparține sau îi poate aparține orice teren aflat în proprietatea publică a poporului roman, care nu poate deveni obiect al unei tranzacții și pe care fiecare îl poate folosi⁶⁷. Un *locus sacer*, care putea fi declarat ca atare, de altfel, doar de către magistrații romani, nu putea exista decât în Italia sau, în provincii, doar în teritoriile cu *ius Italicum*⁶⁸, ceea ce, totuși, pune problema regimului terenurilor pe care, în teritorii lipsite de *ius Italicum*, se găseau sanctuare ale divinităților romane celeste, care erau întotdeauna *loci sacri*⁶⁹. Expresia *religiosum* înseamnă același lucru ca *tabu* ("confiscat de divinitate", "trecut în proprietatea divinității", "de neatins", "de nevătămat", "sfânt") și cuprinde tot ceea ce o divinitate revendica pentru sine, tot ceea ce era scos de sub acțiunea dreptului pământurilor sau pus sub dreptul de dispoziție al zeităților⁷⁰; din această categorie făceau parte toate sanctuarele, obiectele etc. dăruite, totuși, doar de către persoanele private divinităților recunoscute de către stat, precum și tot ceea ce fusese dedicat divinităților celor mai diferite religii de către persoane private sau publice⁷¹. Termenul *sanctum* are o situație deosebită în dreptul sacru, întrucât el cuprinde nu numai cele numite *sacra* sau *religiosa*, ci și tot ceea ce, în temeiul "originii străvechi", prin prevederi legislative sau sancțiuni era în interesul statului și avea nevoie de o ocrotire deosebită (legi, pietre de hotar, poduri, zidurile orașului, tratate, *pomerium* etc.)⁷² și a căror vătămare era, de aceea, pedepsită cu moartea⁷³; astfel, locul lovit de trăsnet (*bidentalium*) era prin însăși acest lucru confiscat de divinitate și trebuia recunoscut și marcat de oameni ca *locus religiosus*, prin îngrădire și jertfirea unui purcel spre împăcarea zeilor infernali și nu putea fi murdărit sau încălcat și tot *bidentalium* se

⁶¹ De Coulanges 1984, pp. 26-29.

⁶² Sîrbu 1993, p. 21.

⁶³ Voelkl 1964, p. 17.

⁶⁴ Voelkl 1964, p. 11.

⁶⁵ Voelkl 1964, p. 11.

⁶⁶ Voelkl 1964, p. 11.

⁶⁷ Szabó 2004, p. 790.

⁶⁸ Szabó 2004, p. 790sq.; cf. Gaius, *Institutiones*, II, 7.

⁶⁹ Szabó 2004, p. 790; cf. Gaius, *Institutiones*, II, 4.

⁷⁰ Voelkl 1964, p. 11sq.

⁷¹ Voelkl 1964, p. 12.

⁷² Voelkl 1964, p. 12.

⁷³ Szabó 2004, p. 790.

numea și mormântul unui om lovit de trăsnet, care trebuia îngropat, conform legilor, chiar pe locul respectiv, ceea ce stârnea o venerație dublă⁷⁴. În dreptul sacru *purum* nu are înțelesul său original de "curat", "purificat", "nepângărit", ci desemnează un loc sau o regiune care n-a devenit prin consacrare *sacrum*, nici prin sancțiune *sanctum* și nici în vreo altă împrejurare *religiosum* și, prin aceasta, *tabu*⁷⁵. *Purum* este, deci, un loc care n-a fost consacrat vreunei divinități, nici nu se află în domeniul augural și nici n-a fost atribuit în vreun fel puterilor subpământene sau supratereștre, nici măcar Manilor răposaiilor, prin urmare un areal, liber de orice legătură a dreptului sacral, de care proprietarul poate dispune după propria socoteală⁷⁶. Pentru judecarea regimului juridic al unui bun, hotărâtoare este forma de trecere de la *profanum* la *fanum*, ca și de la *privatum* sau *publicum* la *religiosum*, respectiv *sanctum*, iar schimbări de proprietate de acest fel pot fi cerute de divinitate (prin teofanii și prodigii) sau îndeplinite de oameni (prin îndeplinirea unei *piacula* prescrise, prin depunerea de *vota*, prin înmormântarea unui defunct în *ager purus*, ca și prin actul solemn al unei *sanctio*, *dedicatio* sau *consecratio*)⁷⁷.

La fel ca și alte locuri dedicate divinităților infernale⁷⁸, mormintele propriu-zise (*sepulchra*) sunt *loci religiosi*, inviolabile și au un caracter de bunuri nepatrimoniale (*extra commercium*), astfel că nu pot fi vândute și donate⁷⁹, iar o dispoziție a împăratului Traianus, care recunoaște mormintele ca *res religiosa*, le permite debitorilor fiscului să le păstreze, iar Hadrianus a extins interdicția deposedării de morminte și la creditorii particulari, care puteau executa doar grădinile funerare și alte amenajări luxoase, realizate cu rea-credință, pentru a fraudă fiscul și creditorii⁸⁰. Așadar, din punct de vedere al dreptului sacral, efectul înmormântării a fost trecerea imediată a arealului care revine mormântului, respectiv mormintelor, în

proprietatea Manilor defuncților⁸¹, fapt exprimat, uneori, prin formula *Dis Manibus sacrum*⁸²; în mod evident, expresia *sacrum* este folosită abuziv în acest caz, cu scopul de a atrage atenția asupra puterii divine dobândite prin eroizare de către defuncți, ca și a consecințelor grave ale profanării mormântului. În Dacia, o stelă funerară ridicată pentru Septimius Bitus și a soția sa Septimia Valentina de către copiii acestora, a cărei inscripție cioplită fără iscusință, probabil de un meșter de ocazie, începe cu rarissima formulă *D(is) I(n)feris) M(anibus) S(acrum)* a fost descoperită în 1889 în centrul stațiunii Băile Herculane (jud. Caraș-Severin)⁸³. În Africa, formula respectivă este atestată pe monumente datate în sec. I-II e.n.⁸⁴; în partea dobrogeană a provinciei Moesia Inferior această formulă este foarte rară și se întâlnește la Capidava, pe un altar funerar datat în sec. II, ridicat pentru Fabricia Saturnina de către soțul acesteia, C. Munatius Venustus, *praefectus cohortis I Germanorum*⁸⁵.

Prin înmormântare, defunctul intra, așadar, în proprietatea locului de mormânt, a cărui suprafață era înscrisă pe stâlpii de intrare (*in fronte ... in agro pedes ...*), dar calitatea de *locus religiosus* nu o dobândeau nici locul morții, nici *ustrinum*, nici locul unei înmormântări provizorii, ci numai locul înmormântării definitive⁸⁶; de altfel, calitatea de *locus religiosus* a mormântului stă la baza întregului drept sepulcral roman⁸⁷, fapt care a și făcut ca, pentru restaurarea unui mormânt ce conține un cadavru și care, astfel, este un *locus religiosus*, să fie necesar acordul pontifilor, deși înmormântarea într-un mormânt neterminat și chiar terminarea ulterioară a acestuia era, totuși, posibilă⁸⁸. Deoarece mormântul era un *locus religiosus*, exhumarea

⁸¹ Voelkl 1964, pp. 17 și 43; cf. Gaius, *Institutiones*, IV, 4.

⁸² Voelkl 1964, pp. 17 și 43.

⁸³ IDR, III/1, 72. Fără nici un fel de argumente concludente, abuzând de originea tragică a numelui Bitus, L. Mărghită consideră că este vorba de o familie de daci (Mărghită 1980, p. 127).

⁸⁴ Havas 2000, p. 27; cf. CIL, VIII, 3 134; CIL, VIII, 26 711.

⁸⁵ ISM, V, 36.

⁸⁶ Voelkl 1964, p. 17.

⁸⁷ Stănescu 2003, p. 97.

⁸⁸ Stănescu 2003, p. 96.

⁷⁴ Szabó 1964, p. 15.

⁷⁵ Voelkl 1964, p. 12.

⁷⁶ Voelkl 1964, p. 12; cf. Szabó 2004, p. 790.

⁷⁷ Voelkl 1964, p. 13.

⁷⁸ Szabó 2004, p. 790.

⁷⁹ Stănescu 2003, pp. 95-97.

⁸⁰ Stănescu 2003, p. 96.

și reînvmormântarea rămășițelor pământești avea nevoie de aprobarea colegiului pontifilor, a împăratului sau a guvernatorului provinciei și, prin urmare, în astfel de situații, existau două morminte și două monumente funerare⁸⁹. Existența mormântului era asigurată de o clauză juridică (*hoc monumentum heredem non sequitur*), atâta vreme cât, mai ales în epocile mai târzii, exista acordul proprietarului și fuseseră folosite formele de dedicare prescrise⁹⁰. În Dacia, unde indicarea suprafeței locului de veci se întâlnește, deocamdată, doar pe un fragment de altar funerar de la Apulum (însă fără a se fi păstrat integral), pe care este menționată Flavia Procula, originară din Roma⁹¹, ceea ce, după părerea noastră, reprezintă un fapt deosebit de semnificativ, proprietatea simbolică a defunctului asupra mormântului este exprimată fie prin formula juridică *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*, înscrisă pe monumentul funerar, ca la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe acela al soției libertului imperial Fortunatus, *adiutor tabularii*⁹² și pe cel ridicat pentru tânărul C. Iulius Rufus, originar din Viminacium și pentru copilul M. Aurelius Maximus⁹³, fie, după opiniile unor cercetători, prin reprezentările de *ascia* sau prin dedicarea *sub ascia*⁹⁴. Aici trebuie precizat însă că, în partea dobrogeană a provinciei Moesia Inferior, nu cunoaștem monumente pe care este reprezentată *ascia*, iar formula *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)* este, de asemenea, foarte rară⁹⁵.

La fel ca și în alte civilizații, în societatea romană provincială profanarea mormintelor prin jefuire sau prin distrugerea monumentelor funerare era aspru pedepsită, cu

amenzi grele, dar se putea ajunge chiar și până la exil sau la pedeapsa cu moartea⁹⁶. De aceea, ca ultim adăpost al trupului (*hospitium membris*), cum spune inscripția funerară de la Tibiscum a veteranului P. Aelius Ulpius⁹⁷, mormântul era considerat locuința de veci a defunctului⁹⁸, iar un sarcofag de la Romula, pe al cărui capac sunt înfățișate țiglele acoperișului, este numit *domus* în epitaful său versificat al defunctului⁹⁹. În Dacia numărul epitafurilor care vorbesc de mormânt ca de o locuință a mortului este însă mult mai mic decât în Moesia Inferior, la Tomis, unde această temă se întâlnește în 2 inscripții grecești, anume pe stela funerară a retiarului Skirtos Dakesis¹⁰⁰ și pe epitaful unui anonim, care afirmă că locuiește în sicriu și a lăsat casa pustie¹⁰¹, precum și, într-o formă metaforică, într-o inscripție latină, probabil din sec. IV, a stelei veteranului Aurelius Claudius din legiunea a XI-a Claudia¹⁰². De altfel, datorită puternicelor influențe sudice și orientale, tipul de sarcofag monolitic din piatră cel mai răspândit în Dacia, încă din sec. II, este cel grecesc, cu cutie monolitică și capac monolitic în formă de acoperiș de casă, decorat la colțuri cu acrotere, care în provinciile occidentale pătrunde dinspre sud-est, însă abia în sec. III-IV¹⁰³, iar tradiția străveche a construirii

⁹⁶ Hica 1999, p. 101.

⁹⁷ IDR, III/1, 157; cf. Stati 1969, p. 129, nr. IX.

⁹⁸ Bărbulescu 2003, p. 263.

⁹⁹ IDR, II, 357. Afirmția lui M. Speidel, că la fel sunt numite sarcofagele și în inscripțiile din Mauretania Caesarensis, ridicate, după părerea sa, de către militari din Numerus Syrorum Malvensium (Speidel 1973, p. 176sq.), aduși aici în anul 200 (Speidel 1973, p. 173sq.) de la Romula (Speidel 1973, p. 176sq.) nu poate fi luată în discuție, pentru că atributul *M(a)lvensium* din inscripția de la Caesarea avea ca scop evitarea confuziei cu un *numerus* de sirieni staționat la Lala Maghnia, în Mauretania Caesariensis, unde a decedat Sex. Iulius Possessor, care, în Dacia Inferior, comandase *numerus Syrorum sagittariorum* și *ala I Hispanorum* (Petolescu 1996, p. 36, n. 990). Folosirea denumirii de *domus* pentru sarcofage se poate datora, așadar, atât reprezentării universal răspândite a mormântului ca locuință a defunctului, cât și, uneori, chiar formei sarcofagului, inspirată, de altfel, tocmai de această reprezentare.

¹⁰⁰ ISM, II, 344 (180) (probabil sec. III).

¹⁰¹ ISM, II, 368 (204) (sec. III).

¹⁰² ISM, II, 383 (219): *n]unc opto ut hic lapēs aeterna[m] sedem quiescat et (?) me salvum.*

¹⁰³ Macrea 1969, p. 357.

⁸⁹ Mancini 2006, p. 458.

⁹⁰ Voelkl 1964, p. 17; cf. CIL, V, 2915. Toți cei născuți în aceeași familie, indiferent dacă sunt *agnati* sau *cognati*, chiar și persoanele emancipate, chiar și prodigii și ceilalți dezmoșteniți care nu pierduseră dreptul de a fi învmormântați în mormântul familiei beneficiază de *ius sepulchri*, iar excluderea străinilor, deși nu este explicit declarată, rezultă din teoria juriștilor romani privind mormintele ca obiect al moștenirii (Stănescu 2003, p. 96, n. 9).

⁹¹ Russu 1980, p. 39, nr. 7, fig. 7.

⁹² IDR, III/2, 396.

⁹³ IDR, III/2, 418.

⁹⁴ Daicoviciu 1982, pp. 107-110.

⁹⁵ ISM, V, 193 (Troesmis, sec. II).

mormântului ca o copie a locuinței, cunoscută din numeroase cercetări etnografice sau din descoperiri arheologice la diferite populații în diferite civilizații preistorice și protoistorice¹⁰⁴, precum și în Orientul antic¹⁰⁵, în civilizația elenistică¹⁰⁶ și în cea etruscă¹⁰⁷, și-a exercitat influența și asupra unor tipuri de monumente funerare romane¹⁰⁸. Faptul că, devenit reședința unui defunct care, prin puterile sale supranaturale, dobândite prin însăși trecerea sa în Lumea Cealaltă, poate fi asimilat divinităților, mormântul devine un loc sacru, cu tot ceea ce implică sacralitatea locuinței umane sau divine¹⁰⁹, își găsește expresia însă nu numai în arhitectura funerară, începând cu diferite amenajări ale celor mai simple forme de mormânt, cât și în aspectul arhitectonic al unor monumente funerare (stele, pilaștri, *aediculae*), ci și în diferite ritualuri, mai greu însă de surprins arheologic, dar cunoscute mai bine din studiul altor categorii de izvoare.

Proprietatea sacră a defunctului asupra mormântului își găsește uneori expresia în interdicția depunerii altor persoane în același mormânt, fără consimțământul anterior al defunctului, ca și în blestemele și amenziile care urmau să asigure respectarea acestor interdicții. Deși N. Gudea este de părere că textele cu afurisenii (pe monumente de piatră sau pe obiecte mărunte) apar numai în mediile păgâne influențate de comunitățile iudaice¹¹⁰, credem că, mai curând, este vorba de o influență orientală, căreia, într-adevăr, i se pot găsi origini mai îndepărtate sau mai apropiate în lumea semitică, dar nu la evrei, ci la nabateeni¹¹¹ și la fenicieni, ale căror epitafuri de pe sarcofage insistă asupra avertismentului

că tulburarea defuncților atrage asupra făptuitorului urgia zeilor¹¹²; faptul că, la fenicieni, astfel de blesteme se întâlnesc nu numai pe monumentele funerare, ci și pe cele votive, unde au rostul de a preîntâmpina completările neautorizate ale textului¹¹³, indică faptul că profanarea unui mormânt este privită la fel ca profanarea unui monument consacrat unei divinități. În Moesia Inferior, foarte frecvente sunt, în partea dobrogeană a acestei provincii, epitafurile care conțin prevederi referitoare la mărimea sumei ce urma a fi plătită, ca amendă, pentru profanarea mormântului: la Tomis, în sec. II, astfel de referiri se întâlnesc pe epitaful bilingv al veteranului Valerius Valens din Classis Flavia Moesica și al soției sale, unde amenda este prevăzută a se plăti fiscului în cazul în care s-ar pune în mormânt un alt mort sau dacă locul de mormânt ar fi transformat în pământ arabil¹¹⁴ și pe un alt epitaf grecesc de aici, rău conservat, însă, prevede ca orașului să i se plătească o sumă de denari, rămasă necunoscută, la fel ca și forma de profanare la care se referă¹¹⁵. Un alt epitaf grecesc, rău conservat, din sec. II-III, prevede, desigur tot pentru profanarea mormântului, o amendă de mărime rămasă necunoscută, care urmează a fi plătită unei casierii, fără a se ști însă dacă celei imperiale sau celei a orașului¹¹⁶. Epitaful latin al unui anonim din sec. II prevede că, în cazul deschiderii mormântului, se vor plăti fiscului imperial și cetății Tomis câte 5 000 de denari¹¹⁷, iar epitaful latin al *signifer*-ului Annius Superus din legiunea a XIII-a Gemina, descoperit la Agigea (jud. Constanța) și datat la 230-260 e.n.¹¹⁸ și inscripția greacă a altarului unui consilier rămas anonim, arată, ambele, că amenda, de o mărime rămasă necunoscută, va fi plătită casieriei, dacă în mormânt va fi așezat un alt defunct¹¹⁹; într-o astfel de situație, așa cum reiese dintr-un alt epitaf grecesc de aici, amenda urma să fie plătită

¹⁰⁴ Tchumi 1930; Linckenheld 1931. Chiar și dacă nu are formă de locuință, mormântul este considerat o locuință a defunctului, dar, pentru că este echivalat, adesea, cu uterul din care el va renaște (Eliade 1991a, I, pp. 19-22 și 125sq.), este vorba de o locuință provizorie. Mormântul își păstrează, de altfel, semnificația de locuință provizorie și în religiile care propovăduiesc învierea trupului.

¹⁰⁵ Nowicka 1969, p. 15sq.

¹⁰⁶ Pagenstecher 1919.

¹⁰⁷ Von Cles-Reden 1963, p. 39sq.

¹⁰⁸ Cumont 1949, p. 24sq.; Berciu, Wolski 1971, pp. 390-393.

¹⁰⁹ Eliade 1991b, pp. 49-63.

¹¹⁰ Gudea 1999-2000, p. 189.

¹¹¹ Gawlikowski 1979, p. 114.

¹¹² Moscati 1966, p. 96sq.; Daniel 1979, pp. 184 și 186sq.

¹¹³ GFT, pp. 280-290.

¹¹⁴ ISM, II, 199 (35).

¹¹⁵ ISM, II, 237 (73).

¹¹⁶ ISM, II, 329 (165).

¹¹⁷ ISM, II, 217 (53).

¹¹⁸ ISM, II, 363 (199).

¹¹⁹ ISM, II, 204 (40).

oraşului¹²⁰, iar potrivit unui alt epitaf grecesc, tot de la Tomis, din sec. II-III, al euposiarhului Apios Onesimos, pentru depunerea abuzivă a unui cadavru în mormânt se vor plăti, pe lângă pedeapsa legală, suma de 15 000 (de denari?) către casieria imperială şi cea de 5 000 (de denari?) pentru oraş¹²¹. Un epitaf latin de la Tomis, din sec. II-III, interzice introducerea în mormânt a unui corp sau vas străin şi prevede o sancţiune rămasă neprecizată şi plata unei amenzi în favoarea oraşului pentru cel care va încerca să introducă ceva în mormânt sau va voi să înstrăineze mormântul¹²². În Dacia, doar un monument funerar de la Drobeta, ridicat de către Iulia Lasciva pentru tată, mamă şi pentru fii săi din averea ei (*ex bonis suis*) conţine rugămintea, adresată moştenitorului, de a nu introduce pe altcineva în mormântul tatălui (*te autem heres rogo aliquem amplius ne velis condidisse patris monumento*)¹²³.

Proprietatea religioasă nu era însă inalienabilă, iar arealul trecut în proprietatea divinităţii, respectiv preluat de la aceasta este desemnat prin termenii *fanum* şi *profanum*¹²⁴: *fanum* este scos de sub incidenţa dreptului public, respectiv privat, se bucură de o anumită independenţă şi slujeşte adesea construcţiei de temple, altare şi sanctuare¹²⁵, iar ca *profanum* sunt socotite obiectele şi imobilele care n-au fost trecute vreodată în proprietatea vreunei divinităţi, respectiv care au fost readuse în regimul lor juridic anterior trecerii în proprietatea unei divinităţi şi care pot fi tratate liber de orice restricţie religioasă în circuitul public¹²⁶. Dreptul sacru roman cunoaşte şi o altă grupă de măsuri care schimbă proprietatea: actul solemn de *consecratio*, legat atât de cel de *dedicatio*, cât şi de aplicarea penală a actului de *consecratio capitis et bonorum*; bazat pe verbul *consecrare* (= *sacrare*), o *consecratio* reprezintă acel act juridic prin care unei divinităţi i se transmite solemn proprietatea asupra locurilor, obiectelor sau persoanelor, iar *consecratio capitis et bonorum* era aplicată unui

condamnat la pedeapsa capitală, predat cu familia sa, inclusiv avere şi domenii, divinităţii ofensate, cu precizarea că printre crimele capitale, care contravin unor *leges sacratae*, dreptul roman socoteşte trădarea, lovitura cauzatoare de moarte, adulterul şi abuzul de terenul public¹²⁷; tot ca urmare a unei acţiuni de *consecratio capitis et bonorum*, oraşele care încălcau tratatele cu Roma sufereau demolarea zidurilor şi completa distrugere¹²⁸. În desfăşurarea normală a practicii judiciare romane, crimele erau însă ispăşite doar prin moartea vinovatului, el însuşi întrucâtva reabilitat, dacă nu i s-a putut refuza cererea de a fi înmormântat, iar o agravare a pedepsei legate de *consecratio capitis et bonorum* era, în acest context, *damnatio memoriae*, care avea drept scop ştergerea oricărei amintiri şi putea fi dispusă chiar şi împotriva morţilor¹²⁹. Acţiunea de condamnare a memoriei (*damnatio memoriae*), hotărâtă de autorităţi mai ales dacă acesta fusese declarat duşman public (*hostis publicus*), avea ca efect atât demolarea, devastarea sau punerea în slujba unor destinaţii sacre (*consecratio*) a casei¹³⁰, după ce, mai întâi, toate bunurile obţinute prin *procuratio post damnationem memoriae* deveniseră proprietatea statului roman¹³¹, care putea dispune liber de ele, declarându-le, în funcţie de împrejurări, *fana* sau *profana*, cât şi distrugerea statuilor şi inscripţiilor care îl pomeneau, anularea actelor sale şi, uneori, chiar lipsirea sa de mormânt. De aceea, dacă mortul este îndepărtat din mormânt, atunci dispare şi *religio*, după cum dacă trupul defunctului a fost dezmembrat, ea rămâne în locul în care a fost depus capul mortului¹³², probabil, după părerea noastră, datorită credinţei străvechi că în acesta se găseşte sufletul defunctului, care a generat, în diferite regiuni ale lumii şi în diferite epoci istorice, ca, de pildă, în mediul celtic¹³³, reprezentări simbolice complexe, care nu pot fi reduse la aşa-numitul "cult al craniului", termen impropriu, de altfel, care simplifică, adesea, o

¹²⁰ ISM II, 325 (161).

¹²¹ ISM, II, 298 (134).

¹²² ISM, II, 305 (141).

¹²³ IDR, II, 62.

¹²⁴ Voelkl 1964, p. 10.

¹²⁵ Voelkl 1964, p. 10.

¹²⁶ Voelkl 1964, p. 10sq.

¹²⁷ Voelkl 1964, p. 20.

¹²⁸ Voelkl 1964, p. 20sq.

¹²⁹ Voelkl 1964, p. 21.

¹³⁰ Voelkl 1964, p. 21.

¹³¹ Voelkl 1964, pp. 41-43.

¹³² Voelkl 1964, p. 17.

¹³³ Lambrechts 1954.

realitate mult mai complexă¹³⁴. Locul de mormânt, lipsit astfel de *religio*, devenea, ca *profanum*, prin *procuratio post damnationem memoriae*, proprietatea statului roman, care putea dispune liber de el, declarându-l, în funcție de împrejurări, *fanum* sau *profanum*¹³⁵. Opusă acestui demers, pietatea (*pietas*) impune păstrarea amintirii unui defunct¹³⁶, cu atât mai mult cu cât aceștia merită calificativul de *benemerens/-ta*, fapt pentru care, adesea, pe mausolee, altare, dar și pe monumentele onorare este menționată justificarea *memoria causa*¹³⁷, respectiv *honoris virtutisque causa*¹³⁸. În timpul stăpânirii romane în Dacia, cel puțin până la *Constitutio Antoniana*, cu

efectele ei asupra regimului proprietății¹³⁹, terenurile destinate a servi pentru înmormântări, dar care nu fac parte din *dominium ex iure Quiritum*, sunt susceptibile de a fi proprii împăratului, la fel ca și alte bunuri imobiliare și mobiliare din provincii¹⁴⁰ și devin *loci religiosi*, la fel ca oricare alte teren destinat acestui scop, abia în urma înmormântării, dar, firește, pentru motive bine întemeiate, rămâne deschisă posibilitatea exproprierii defunctului (sau a defuncților), printr-o acțiune de *procuratio*.

Din această perspectivă, în lipsa unei astfel de decizii, re folosirea monumentelor funerare pentru fortificarea sau pavarea bermei castrelor în ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia¹⁴¹, ca la Brâncovenești (jud. Mureș)¹⁴², Gilău (jud. Cluj)¹⁴³, Gherla (jud. Cluj)¹⁴⁴, Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara)¹⁴⁵ sau Tihău (jud. Sălaj)¹⁴⁶ reprezintă un fenomen care, în mod obișnuit ar fi fost privit, neîndoindu-se, ca un act de impietate, ca un sacrilegiu, chiar ca un abuz al celor care au ordonat această măsură, indiferent dacă acest fapt s-a produs sub presiunea unei primejdii iminente sau, în condițiile slăbirii controlului superior, doar a necesității de a repara cu un minim de efort și cheltuială unele deteriorări curente ale fortificațiilor; un punct de vedere asemănător a exprimat și C. Opreanu, care, constatând că și monumente votive au avut aceeași soartă, este de părere că o astfel de situație ar putea reflecta, poate, chiar o psihoză

¹³⁴ De pildă, așa cum reiese dintr-un catren al poetului-cavaler preislamic Urwa ibn al-Ward, arabii credeau că sufletul (*hama*) se localizează în craniu, iar după moarte "sufletul vegetativ", imaginat sub forma unei bufnițe, se ridică deasupra mormântului (Întelepciunea, p. 45); dar ideea că în craniu rezidă puteri magice se întâlnește încă din paleoliticul mijlociu, când, în diferite peșteri din Alpi, se cunosc depuneri rituale de crani de urși de peșteră, legate, probabil, de credința în renaștere (Eliade 1991a, I, p. 22sq.). În România, un craniu păstrat la Mănăstirea Dealu din Târgoviște (jud. Dâmbovița), atribuit voievodului Mihai Viteazul (1593-1601), suspectat de trădare și, din acest motiv, asasinat în Transilvania, pe Câmpia Turzii, unde i-a și fost înhumat, într-un loc necunoscut, trupul decapitat, a devenit, începând cu sec. XIX, în condițiile luptei pentru emanciparea de sub dominația imperiilor vecine și pentru constituirea unui stat național unitar, obiectul unui cult politic, care continuă încă și care a și determinat evacuarea sa provizorie, în timpul primului război mondial, când o parte a teritoriului României a fost ocupată de trupele Puterilor Centrale, întâi la Iași, apoi în Rusia, la Cherson (Pippidi 2000, p. 28). După 1989, din nevoia de legitimare politică, acest cult politic a cunoscut forme aberante în mediile militare și ecleziastice ortodoxe, prin aceea că, la 29 martie 1995, s-a pretins chiar apariția, cu câțiva ani înainte de primul război mondial, a unei vedenii a chipului voievodului în racla de bronz în care craniul ce îi este atribuit fusese păstrat (Pippidi 2000, p. 29); desigur că tocmai datorită acestui cult nici nu a fost încercată verificarea legendei apartenenței acestui craniu, prin reconstituirea fiziognomiei și compararea rezultatelor cu portretele de epocă ale lui Mihai Viteazul, bine executate și destul de numeroase, care datează din vremea vizitei pe care el a întreprins-o la curtea de la Praga a împăratului Rudolf II, suzeranul său.

¹³⁵ Voelkl 1964, pp. 41-43.

¹³⁶ Voelkl 1964, p. 43.

¹³⁷ CIL, V, 14184/6

¹³⁸ CIL, V, 14187.

¹³⁹ Șandru 2003, p. 204.

¹⁴⁰ Șandru 2003, p. 200.

¹⁴¹ Ardevan 1993, p. 76; cf. Daicoviciu 1945, p. 175sq.; Macrea 1969, p. 443; Bogdan-Cătănicu 1981, pp. 53-55; Horedt 1982, pp. 28-30. Mai recent, în legătură cu această problemă și cu posibilitatea ca unele dintre aceste reparații să dateze, de fapt, din perioada de după încetarea stăpânirii romane în Dacia: Hügel 2003, pp. 74-78 și 130-148.

¹⁴² Protase, Zrínyi 1992, pp. 96 și 107; Protase, Zrínyi 1994, pp. 110, 122 și 147.

¹⁴³ Isac, Diaconescu 1980, p. 127sq., nr. 9-11, fig. 9-11.

¹⁴⁴ RepArCj, p. 213.

¹⁴⁵ IDR, III/3, 263-264; cf. Daicoviciu et alii 1959, p. 352 (N. Gostar).

¹⁴⁶ Țeposu-Marinescu 1982, p. 209, AE 47; cf. Protase 1961, p. 140sq., nr. 8, fig. 8; Tudor 1968b, p. 255; Floca, Wolski 1973, p. 28, nr. 87, fig. 106; Gudea, Lucăcel 1975, p. 40, nr. 130, fig. 130; Protase 1994, p. 95.

colectivă¹⁴⁷. După părerea lui P. Hügel, această îndepărtare de valorile spirituale tradiționale, care își găsește expresia în profanarea monumentelor, își poate avea, totuși, originile în a doua parte a domniei lui Gallienus, deși acest fenomen este specific sec. IV și se produce o dată cu răspândirea creștinismului și generalizarea inhumației¹⁴⁸.

Datorită calității de *locus religiosus* pe care o are mormântul, aici se produce, din punct de vedere simbolic, o ruptură de nivel, prin care devine posibilă comunicarea între lumi, calitate specifică oricărui Centru simbolic, iar semnul de mormânt, fie că este vorba de o movilă de pământ, simulacru al Muntelui cosmic, fie că este vorba de o piatră, un stâlp sau un alt monument funerar, devine, astfel un *axis mundi*, cu toată sacralitatea ce decurge din această calitate¹⁴⁹. Regimul juridic al mormântului are consecințe imediate pentru organizarea spațiului în care acesta se găsește: se produce, în mod necesar, o parcelare a terenului necropolei, a cărei consecință este apariția unor incinte funerare (*loculi*), amenajate, în cazul sectoarelor reprezentative ale acesteia, ca adevărate grădini funerare (*horti*), în care vizitatorul putea citi diferitele dedicații în memoria defuncților și admira frumusețea monumentelor¹⁵⁰. Ca loc amenajat și atribuit defunctului, mormântul reprezintă, astfel, expresia unei sarcini colective a unei comunități umane, mai mari sau mai mici, ce încearcă să depășească, astfel, pierderea unui membru al ei¹⁵¹, iar construcția unor morminte monumentale, cu o structură complexă, care necesită mari eforturi și era începută cu mult înaintea decesului celor cărora le erau destinate sugerează că moartea prezumată a acestor personaje era manipulată în sensul acumulării și afirmării prestigiului social, cel

mai adesea sub forma unei competiții ce se prelungește prin cultul funerar și după decesul lor¹⁵². Ca locuri sacre, atribuite membrilor defuncți ai comunității, dreptul public ocrotea mormintele, prevăzând pedepse aspre pentru profanatori¹⁵³, iar îngrijirea mormântului și efectuarea ritualurilor periodice¹⁵⁴ era urmărită cu grijă¹⁵⁵ de către familia defunctului, care la anumite sărbători venea aici pentru a face libații și a depune ofrande¹⁵⁶; în acest scop, amintitul testament de la Sucidava, de pe un monument funerar adus însă, cum am mai precizat, contrar opiniei încetățenite în istoriografia românească¹⁵⁷, din Moesia Inferior și care, deci, nu aparține fondului epigrafic al Daciei romane¹⁵⁸, acorda venitul unei vii cu suprafața de 2 *iugera* și folosința unei case îngrijitorului mormântului, care, sub amenințarea pierderii acestor avantaje, era obligat să îndeplinească și sacrificiile anuale și prevedea o amendă de mai multe mii de denari pentru vânzarea sau înstrăinarea amintitei vii și case de către moștenitori, bani care trebuie să se adauge, se pare, fundației instituite pentru îndeplinirea sacrificiilor anuale¹⁵⁹. Mai recent, M. Bărbulescu estima la 200-300 denari venitul anual pe care îl putea aduce via respectivă și considera că acesta acoperea cheltuielile de întreținere a mormântului și costurile sacrificiilor anuale și reprezenta, totodată, o ofertă tentantă pentru îngrijitor¹⁶⁰. Tot în Moesia Inferior, la Vicus Celeris, potrivit reglementărilor menționate de epitaful unei femei, Diana, descoperit la Vadu (jud. Constanța) și datat în sec. II-III, mormântul acesteia trebuie să fie îngrijit de către locuitorii satului, împreună cu magistrii din anul respectiv, la 29 mai, iar pentru ritualurile comemorative legate de cultul eroic al defunctei, care trebuiau să aibă loc la 31 mai, se instituie o fundație de 75 de denari, cu

¹⁴⁷ Opreanu 1998, p. 92.

¹⁴⁸ Hügel 2003, p. 78.

¹⁴⁹ Eliade 1991b, pp. 32-41.

¹⁵⁰ Gudea 1986, p. 136. De aceea, nu suntem de acord că, în cazul stelei funerare a familiei veteranului T. Flavius Valens din legiunea a V-a Macedonica, descoperită la Troesmis, în poziție secundară, pe pragul porții de vest a cetății mari (ISM, V, 184), *locum* ar fi sinonim cu *sepulchrum*, deși acest sens este, totuși, atestat (Mihăescu 1960, p. 211; Lupaș 1963, p. 130), deoarece epitaful precizează clar: *in locum titulum posuerunt*.

¹⁵¹ Sîrbu 2003, p. 21.

¹⁵² Motzoi-Chicideanu 2003, p. 69.

¹⁵³ Gudea 1986, p. 136.

¹⁵⁴ Bărbulescu 2003b.

¹⁵⁵ Bărbulescu 2003a, p. 263.

¹⁵⁶ Benea, Bona 1994, p. 117.

¹⁵⁷ Tudor 1966, p. 12; Popilian 1989, p. 55; Popilian, Bălțeanu 1998, p. 180; Șandru 1998; Șandru 2003.

¹⁵⁸ Russu 1978, p. 190.

¹⁵⁹ IDR, II, 187; cf. De Vischer 1963, p. 248; Șandru 1998; Șandru 2003.

¹⁶⁰ Bărbulescu 2003b, p. 85sq.

mențiunea că, dacă vreunii dintre săteni nu celebrează aceste ritualuri, banii să revină celor care se îngrijesc de acestea¹⁶¹. În schimb, în actualul stadiu al cercetărilor, cunoștințele cu privire la dreptul funerar din Dacia sunt, din păcate, foarte reduse.

Totuși, din formulele care apar pe unele epitafuri din Dacia pot fi deduse unele informații cu privire la dispozițiile testamentare și chiar la anumite aspecte juridice referitoare la morminte. Clauzele testamentului puteau prevedea, uneori, chiar ridicarea unui monument pentru cinstirea unei personalități¹⁶² sau a unei divinități¹⁶³, potrivit unei făgăduieli sau dorințe a defunctului, pe care acesta nu a mai putut să o îndeplinească; în Dacia, o astfel de atitudine își găsește expresia doar în planul relațiilor dintre om și divinitate, atunci când defunctul, conștient că apropierea morții l-ar putea împiedica a-și îndeplini, cu grave consecințe, o solemnă făgăduială făcută zeilor, datorită morții apropiate, ca la Apulum, în cazul unei statui votive (de la care s-a păstrat doar baza), ridicată în sec. II de către *C(h)restus Zoili ex voto pro filio Demosthene te(stamento?)*¹⁶⁴ și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde Ulpius Domitius Hermes, *augustalis coloniae ornatus ornamentis decurionalibus*, dedică un altar zeiței Minerva Augusta, prin intermediul lui Valerius Threptus și Domitius Regulus și prin 3 *augustales coloniae*, anume Hipponicus, Hermes și Onesimus¹⁶⁵. Cele mai multe clauze testamentare care pot fi deduse din inscripțiile Daciei romane se referă însă la ridicarea monumentului funerar, probabil potrivit unor dispoziții precise, deoarece este vorba de cheltuieli destul de mari, de vreme ce,

uneori¹⁶⁶, în Moesia Inferior, epitafurile, îndeosebi cele latine, mai rar cele grecești¹⁶⁷, menționează ridicarea monumentelor pe cheltuială proprie (*de suo*), în cazul monumentului unei alte persoane (de obicei, o rudă apropiată) decât cea care s-a îngrijit de acest lucru¹⁶⁸ sau al celor ridicate potrivit dispozițiilor testamentare ale patronilor¹⁶⁹. Există chiar și situații, dar nu în Dacia, când legatarii, pentru a-și dovedi atât pietatea, cât și, mai ales, probitatea, specifică pe epitaf faptul că monumentul a fost făcut potrivit cu suma fixată prin testament (*ex summa testamento taxata*)¹⁷⁰. În Dacia, referirile exprese la monumente ridicate potrivit dispozițiilor testamentare sunt relativ numeroase, dar sumare. Pe o stelă funerară ridicată la Apulum pentru o femeie apare formula *t(estamenta) i(ussu) l(egavit)*¹⁷¹, care amintește de *secundum voluntatem testamenti*, de pe altarul funerar al lui P. Aelius Victor Plautianus, *decurio municipi*, dintr-o veche colecție de antichități de la Petrești de Jos (f. Petridu de Jos, jud. Cluj), dar despre care se presupune că a fost adus de la Apulum sau Potaissa¹⁷², dar și pe epitafuri din alte locuri din Dacia¹⁷³. Ridicarea monumentului funerar potrivit

¹⁶⁶ În Dacia monumentele funerare cu indicația *de suo* par a fi foarte rare. Singurul monument de la Drobeta pe care expresia *de suo* este sigur atestată pare a fi un monument votiv, dispărut, dedicat către Mater Deum Magna: IDR, II, 26.

¹⁶⁷ ISM, I, 306 (Histria, sec. III).

¹⁶⁸ ISM, I, 276 (Histria, sec. II); ISM, II, 195 (31) (Tomis, sec. II); ISM, II, 266 (102) (Urluchioi, jud. Constanța, sfârșitul sec. II – începutul sec. III).

¹⁶⁹ ISM, I, 307 (Histria, sec. III).

¹⁷⁰ ISM, II, 215 (51) (Tomis, probabil sec. II); ISM, II, 297 (133) (Constanța sau Basarabi, jud. Constanța, sec. II-III).

¹⁷¹ Băluță 1983, p. 96, nr. 14, fig. 14.

¹⁷² IDR, III/5-2, 488; CIL, III, 1211; cf. Russu 1959, p. 891, nr. 31.

¹⁷³ IDR, III/5-2, 510 (Apulum: *secundum voluntatem testamenti*); IDR, III/5-2, 641 (Apulum: *ex testamento*); CIL, III, 810 (Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud); IDR, II, 49 (Drobeta, sec. II: *iuxta voluntate testamenti*); IDR, III/3, 350 (Ampelum: *h(eres) t(estamento) v(?) p(osuit)*); IDR, III/4, 118 (Sântamaria, jud. Alba: [... *testamen*]to *s(ibi) f(ieri) i(ussit?)*). Remarcăm faptul că, în Moesia Inferior, la Histria formula *secundum voluntatem testamenti* se întâlnește în sec. III (ISM, I, 307), iar la Lazu (jud. Constanța), în teritoriul orașului Tomis, formula *ex testamento* se întâlnește, de asemenea, în sec. III: ISM, II, 355 (191).

¹⁶¹ ISM, I, 352 = ISM, II, 371 (207).

¹⁶² ISM, II, 46 (12) (Tomis, puțin după anul 117 e. n.): [*Q. Roscio Murenæ Coe/lio Pompeio Falconi / consuli leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / Lyci]ae et Pamphyliae / leg(ato) A]ugusti pr(o) pr(aetore) Iud<a>eae / cura]tori viae Traiana[e / leg(ato) A]ugusti pr(o) pr(aetore) Moes(iae) / Inf]erioris leg(ato) Aug(usti) / pr(o)] pr(aetore) provinciae / Brit {t}anniae.*

¹⁶³ Ciugudean, Băluță 1989, p. 209, nr. 3, fig. 3 (Apulum); IDR, III/2, 271 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa): *Minervae Aug(ustae)*.

¹⁶⁴ Ciugudean, Băluță 1989, p. 209, nr. 3, fig. 3.

¹⁶⁵ IDR, III/2, 271.

voinței exprimate în testament a defunctului era o pioasă obligație, a cărei îndeplinire arăta oamenilor, zeilor și defunctului însuși buna-credință a moștenitorului sau a celui care primise această însărcinare, ca, de pildă, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde Castena Nice a dispus prin testament ca, prin arbitrajul Herenniei Maxima, să i se ridice un monument funerar (*tes(tamento) poni sibi iussit arbitratu Heren(n)iae Maximae*)¹⁷⁴ sau în cazul unui monument funerar de la Apulum, ridicat, de asemenea, *secundum voluntatem testamenti* pentru Cassia Saturnina de către liberta ei, Cassia Ponticilla, ca executori testamentari (*arbitri*) fiind numiți soțul Publicius Ianuarius și Publicius Severus¹⁷⁵. Pe de altă parte, această obligație, a ridicării unui monument funerar, putea reprezenta chiar o condiție pentru ca moștenitorii să poată intra în posesia averii defunctului și, de aceea, uneori, aceștia procură la preț redus un monument funerar prefabricat, ceea ce, așa cum observa Al. Stănescu, explică neconcordanța dintre situația familială a defunctului, așa cum reiese ea din studiul textului epitafului și numărul și/sau vârsta personajelor reprezentate în relief pe monument¹⁷⁶; din acest motiv, se poate ajunge chiar și la situații hilare¹⁷⁷. Totuși, faptul că în Dacia ar predomina stelele funerare nu constituie o premisă pentru a discuta frecvența practicii de a achiziționa monumente prefabricate, așa cum recent s-a susținut¹⁷⁸, cu atât mai mult cu cât cercetări mai recente insistă asupra realismului reprezentărilor de familie de pe monumentele funerare, care se manifestă atât în reflectarea dimensiunilor diferite ale copiilor între care există diferențe de vârstă semnificative¹⁷⁹, cât și a existenței familiilor cu mulți copii și a

familiei monoparentale, rezultată prin decesul mamei¹⁸⁰, ceea ce arată că este vorba de monumente realizate după indicațiile exprese ale comanditarului și nu de produse de serie, prefabricate, ale atelierelor de sculptură provinciale¹⁸¹. După unele opinii, destul de speculative însă, după părerea noastră, formula *ponendum curavit* ar arăta că dedicantul a comandat doar inscripția, cioplită pe un monument prefabricat, spre deosebire de *faciendum curavit*, care ar arăta că este posibil ca monumentul să fi fost confecționat integral la comandă¹⁸².

Ca expresie a pietății, dar și a grijii de a-și asigura un monument corespunzător poziției sociale, uneori, dorința de a atrage atenția asupra faptului că moștenitorii au terminat ridicarea unui monument funerar început încă în timpul vieții defuncților, de către unul dintre aceștia, prevalează, potrivit inscripției care reflectă mentalitatea comanditarului, chiar față de necesitatea de a face cunoscută identitatea defuncților¹⁸³, ca la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în cazul celui început de către Aelia Adiuta pentru soțul ei, Cominius Celerinus, *pontif(ex) col(oniae), eq(ues) R(omanus), trib(unus) leg(ionis)* și terminat de către copiii lor, Cominius Quintus, *pontif(ex) et q(uin)q(uennalis)*, Cominia Sperata și Cominia Caecilia¹⁸⁴. Această preocupare face să existe și situații când monumentul funerar a fost ridicat în numele unui moștenitor minor¹⁸⁵; este vorba, la Apulum, de monumentul funerar ridicat de către Tuticia Victoria pentru mama sa, Tuticia

¹⁸⁰ Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 286.

¹⁸¹ Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 289.

¹⁸² Stănescu 2003b, p. 114; Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 287sq.

¹⁸³ Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 288.

¹⁸⁴ IDR, III/2, 371. Recent, s-a afirmat, în mod evident eronat, prin ignorarea unor noțiuni elementare de onomastică romană și drept civil roman, că Aelia Adiuta ar fi o peregrină, ai cărei copii, care nu urmează condiția mamei sunt cetățeni romani, la fel ca și tatăl lor (Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 288); Aelia Adiuta poartă un gentiliciu pe care un strămoș al ei, de condiție peregrină, l-a dobândit, foarte probabil, o dată cu cetățenia romană, la mijlocul sec. II, poate o dată cu *honestas missio*, iar spre sfârșitul sec. II și începutul sec. III familia soțului ei, înrudită cu aceea a Vareniiilor, aparține aristocrației urbane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Ardevan 1998, p. 197).

¹⁸⁵ Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 287.

¹⁷⁴ IDR, III/2, 399.

¹⁷⁵ IDR, III/5-2, 510.

¹⁷⁶ Stănescu 2003b, p. 116sq.

¹⁷⁷ Stănescu 2003b, p. 116. Exemplul citat (Țeposu-Marinescu 1982, p. 151, S 210) nu corespunde situației menționate de către Al. Stănescu (stela funerară a unui veteran de la Apulum, în câmpul reliefului căreia este reprezentat chipul unui copil), nici din punct de vedere al provenienței (pentru că a fost descoperit la Gherla, jud. Cluj), nici al reprezentării din câmpul reliefului și nici chiar al inscripției, pentru că este vorba de stela funerară a lui Scenobarbus, fiul lui Dasius.

¹⁷⁸ Crînguș, Ștefănescu 2006, p. 285.

¹⁷⁹ Crînguș, Ștefănescu 2006, pp. 284 și 286.

Adrastilla, decedată foarte tânără, la 18 ani, 2 luni și 20 de zile¹⁸⁶; evident, în acest caz, relativ rar, când moștenitorul este de sex feminin, de îndeplinirea obligațiilor tradiționale, legate de cultul funerar, care îi revin s-a ocupat tutorele copilului, necunoscut, din păcate. Recent¹⁸⁷, referindu-se la două monumente funerare ale unor militari, M. Verpidius Silvanus, *eques alae II Pannoniorum*, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁸⁸ și Aelius Genialis, *ex singularis*, la Apulum¹⁸⁹, Al. Stănescu a remarcat faptul că, pentru a evita restricțiile legilor *Iulia* și *Papia Poppaea* referitoare la capacitatea de a institui moștenitori dintre peregrini sau concubini și pentru a avea asigurată îndeplinirea cultului funerar, inclusiv ridicarea unui monument funerar, în situația refuzului moștenirii grevate de datorii sau obligații mai greu de îndeplinit de către moștenitorii primari, în unele cazuri se procedează la desemnarea unui moștenitor secundar (*substitutio heredis*), ceea ce arată că și în Dacia anumiți locuitori recurg nu la cutume locale, ci la subterfugiile oferite de jurisprudența romană¹⁹⁰; această situație indică un grad destul de avansat de romanizare al defuncților respectivi, care aparțin, de altfel, mediului militar, respectiv unei categorii sociale relativ înstărite.

¹⁸⁶ IDR, III/5-2, 584.

¹⁸⁷ Stănescu 2006.

¹⁸⁸ IDR, III/2, 460.

¹⁸⁹ IDR, III/5-2, 477.

¹⁹⁰ Stănescu 2006, p. 611.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Alexandrescu-Vianu 1977 Maria Alexandrescu-Vianu, *Cu privire la stelele funerare din Dacia Inferior*, în: *SCIIVA*, 28/3 (1977), pp. 375-389.
- Alicu et alii 1979 D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figurated Monuments from Sarmizegetusa*, Oxford, 1979 (= *BAR*, International Series, 55).
- Altheim 1931 F. Altheim, *Terra Mater*, Giessen, 1931.
- Ardevan 1998 Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998 (= *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, X).
- Baciu, Baciu 1972 Aurelia Baciu, Petru Baciu, *Beriu - monografie*, Deva, 1972.
- Baciu, Baciu 1988 Aurelia Baciu, Petru Baciu, *Valea Grădiștei*, București, 1988.
- Baumann 1998 Victor Heinrich Baumann (éd.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain (IIème – IVème siècles après J.-C.). Actes du IIIe Colloque Roumano-Suisse La vie rurale dans les provinces romaines: vici et villae* (Tulcea, 8-15 octobre 1995), Tulcea, 1998 (= *Biblioteca istro-pontică*, Seria *Arheologie*, 3).
- Băluță 1983 Cloșca L. Băluță, *Fragmente de inscripții descoperite la Apulum*, în: *Apulum*, 21 (1983), pp. 89-110.
- Bărbulescu 2003a Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2003.
- Bărbulescu 2003b Mihai Bărbulescu, *Ritualuri periodice*, în: *FDR*, pp. 83-91.
- Benea, Bona 1994 Doina Benea, Petru Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- Benoist 1995 Luc Benoist, *Semne, simboluri și mituri*, București, 1995.
- Berciu - Wolski 1971 Ion Berciu, Wanda Wolski, *Un nou tip de mormânt descoperit la Apulum și problema sarcofagelor cu boltă din Imperiul roman*, în: *Apulum*, 9 (1971), pp. 375-433.
- Brangea 2001 Monica Brangea, *Carmina epigraphica funebria în Dacia romană*, în: *Corviniana*, 7 (2001), pp. 71-78.
- Chiș 2003 Silvius Chiș, *Din simbolistica ascensiunii sufletului: Vânturile*, în: *FDR*, pp. 334-340.
- Ciugudean - Băluță 1989 Horia Ciugudean, Cloșca L. Băluță, *Epigrafe de la Apulum*, în: *Apulum*, 26 (1989), pp. 207-212.
- Crînguș - Ștefănescu 2006 Mariana Crînguș, Atalia Ștefănescu, *Relația părinte-copil în Dacia romană*, în: *Apulum*, 43/1 (2006), pp. 282-290.
- Cumont 1949 Franz Cumont, *Lux Perpetua*, Paris, 1949.
- Daicoviciu - Alicu 1984 Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1984.
- Daicoviciu et alii 1959 C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești (reg. Hunedoara, r. Orăștie)*, în: *MCA*, 6 (1959), pp. 331-358.
- Daicoviciu et alii 1973 C. Daicoviciu, I. H. Crișan, Ștefan Ferenczi, Hadrian Daicoviciu, Ion Glodariu, V. Vasiliev, *Șantierul arheologic dacic din Munții Orăștiei, jud. Hunedoara (1960-1966)*, în: *MCA*, 10 (1973), pp. 61-86.
- Daicoviciu et alii 1974-1975 Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, Emil Nemeș, Ioan Piso, Constantin Pop, Adriana Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973-1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în: *Sargetia*, 11-12 (1974-1975), pp. 225-231.

-
Daniel 1979	Constantin Daniel, <i>Civilizația feniciană</i> , București, 1979.
De Coulanges 1984	Fustel de Coulanges, <i>Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei</i> , 2 vol., București, 1984 (= <i>Biblioteca de artă</i> , 373-374).
De Vischer 1963	Fernand De Vischer, <i>Le droit des tombeaux romains</i> , Milano, 1963.
Dieterich 1925	A. Dieterich, <i>Mutter Erde</i> , 3. Aufl., Leipzig – Berlin, 1925.
Eliade 1991a	Mircea Eliade, <i>Istoria credințelor și ideilor religioase</i> , ed. a II-a, 3 vol., București, 1991.
Eliade 1991b	Mircea Eliade, <i>Sacrul și profanul</i> , București, 1991.
Eliade 1992	Mircea Eliade, <i>Tratat de istorie a religiilor</i> , București, 1992.
Eliade 1995	Mircea Eliade, <i>Nașteri mistice</i> , București, 1995.
Eliade 1997	Mircea Eliade, <i>Făurari și alchimiști</i> , București, 1997.
Eliade 1998	Mircea Eliade, <i>Mituri, vise și mistere</i> , București, 1998.
Engels 1998	J. Engels, <i>Funerum sepulcrorumque magnificentia. Begräbnis- und Grabluxusgesetze in der griechisch-römischen Welt mit einigen Ausblicken auf Einschränkungen des funeralen und sepulkralen Luxus im Mittelalter und in der Neuzeit</i> , Stuttgart, 1998.
Floca - Wolski 1973	Octavian Floca, Wanda Wolski, <i>Aedicula funerară în Dacia romană</i> , în: <i>BMI</i> , 42/3 (1973), pp. 3-52.
Florescu 1942	Grigore Florescu, <i>I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore</i> , București, 1942.
Frazer 1935	F. Frazer, <i>La crainte des morts dans la religion primitive</i> , Paris, 1935.
Gawlikowski 1979	Michal Gawlikowski, <i>Arta Siriei</i> , București, 1979 (= <i>Biblioteca de artă</i> , 265).
Gudea 1986	Nicolae Gudea, <i>Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium</i> , București, 1986.
Gudea 1999-2000	Nicolae Gudea, <i>Evreii în provinciile dacice. 106-275 p.Ch.</i> , în: <i>EN</i> , 9-10 (1999-2000), pp. 179-208.
Gudea - Lucăcel 1975	Nicolae Gudea, Vasile Lucăcel, <i>Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și Artă din Zalău</i> , Zalău, 1975.
Havas 2000	László Havas, <i>L. Annaeus Florus ou bien P. Annius Florus?</i> , în: <i>Epigraphica I</i> , pp. 23-30.
Hica 1999	Ioana Hica, <i>Necropola din zona de sud-est a municipiului Napoca (sec. II-IV)</i> , în: <i>Napoca 1880</i> , pp. 97-104.
Hügel 2003	Peter Hügel, <i>Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius – Aurelian)</i> , Cluj-Napoca, 2003 (= <i>Dissertationes Dacicae</i> , 2).
Isac - Diaconescu 1980	Dan Isac, Alexandru Diaconescu, <i>Aspecte ale artei provinciale romane la Giău</i> , în: <i>ActaMN</i> , 17 (1980), pp. 115-137.
Kubińska 1968	Jedwiga Kubińska, <i>Les monuments funéraires dans les inscriptions grecques de l'Asie Mineure</i> , Warszawa, 1968.
Lambrechts 1954	P. Lambrechts, <i>L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes</i> , Bruges, 1954.
Linckenheld 1931	Emil Linckenheld, <i>Hausgrabsteine in Süddeutschland</i> , în: <i>Germania</i> , 15 (1931), pp. 28-36.

-
Lupaș 1963	Liana Lupaș, <i>Denumirile mormântului în latină</i> , în: <i>StCl</i> , 5 (1963), pp. 111-134.
Macrea 1969	Mihail Macrea, <i>Viața în Dacia romană</i> , București, 1969.
Mancini 2006	Eleonora Mancini, <i>A proposito di una iscrizione di Lambaesis (CIL 8, 2772)</i> , în: <i>Fontes Historiae</i> , pp. 455-459.
Mărghitan 1980	Liviu Mărghitan, <i>Banatul în lumina arheologiei</i> , vol. II (<i>Epocile: daco-romană și romano-bizantină</i>), Timișoara, 1980.
Mihăescu 1960	H. Mihăescu, <i>Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman</i> , București, 1960.
Mitrofan 1981	Ioan Mitrofan, <i>Inscripțiile de la "Pîrîul Hotarului" (Sighișoara)</i> , în: <i>ActaMN</i> , 18 (1981), pp. 99-110.
Moscatti 1966	Sabatino Moscati, <i>Die Phöniker. Von 1200 vor Chr. bis zum Untergang Karthagos</i> , Zürich, 1966.
Motzoi-Chicideanu 2003	Ion Motzoi-Chicideanu, <i>Câteva remarci asupra studiului descoperirilor mortuare</i> , în: Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, Corneliu Gaiu (coord.), <i>In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european</i> , Bistrița, 2003, pp. 65-76.
Mountford 1962	Charles Mountford, <i>Oameni negri și nisipuri roșii. Călătorii prin deșertul Australiei</i> , București, 1962.
Nemeti, Nemeti 2003	Irina Nemeti, Sorin Nemeti, <i>Tracii și illirii</i> , în: <i>FDR</i> , pp. 394-439.
Nowicka 1969	M. Nowicka, <i>La maison privée dans l'Égypte ptolémaïque</i> , Warszawa – Wrocław, 1969.
Nyberg 1931	B. Nyberg, <i>Kind und Erde</i> , Helsinki, 1931.
Opreanu 1998	Coriolan Horațiu Opreanu, <i>Dacia romană și Barbaricum</i> , Timișoara, 1998 (= <i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica</i> , 17).
Pagenstecher 1919	R. Pagenstecher, <i>Nekropolis. Untersuchungen über Gestalt und Entwicklung der alexandrischen Grabenlagen und ihren Malereien</i> , Leipzig, 1919.
Petolescu 1996	Constantin C. Petolescu, <i>Unitățile auxiliare din Dacia romană (III)</i> , în: <i>SCIVA</i> , 47/1 (1996), pp. 21-38.
Pippidi 2000	Andrei Pippidi, <i>Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice</i> , Iași, 2000.
Piso 1974	Ioan Piso, <i>O inscripție funerară romană de la Beriu</i> , în: <i>Apulum</i> , 12 (1974), pp. 580-582.
Pop - Rusu 1976	Constantin Pop, Adriana Rusu, <i>Un perete lateral de aedicula descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , în: <i>MN</i> , 3 (1976), pp. 153-157.
Popilian 1989	Gheorghe Popilian, <i>Villae rusticae în Dacia romană de la sud de Carpați</i> , în: <i>AO, S.N.</i> , 6 (1989), pp. 54-63.
Popilian - Bălțeanu 1998	Gh. Popilian, D. Bălțeanu, <i>À propos des villae rusticae d'Olténie</i> , în: Baumann 1998, pp. 173-188.
Protase 1961	D. Protase, <i>Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei</i> , în: <i>Apulum</i> , 4 (1961), pp. 127-143.
Protase 1994	D. Protase, <i>Castrul roman de la Tihău (jud. Sălaj) în lumina cunoștințelor actuale</i> , în: <i>EN</i> , 4 (1994), pp. 75-101.

-
Protase - Zrínyi 1992	Dumitru Protase, Andrei Zrínyi, <i>Inscripții și monumente sculpturale din castrul roman de la Brîncovenești (jud. Mureș)</i> , în: <i>EN</i> , 2 (1992), pp. 95-110.
Protase - Zrínyi 1994	D. Protase, A. Zrínyi, <i>Castrul roman și așezarea civilă de la Brîncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970-1987</i> , în: <i>Marisia</i> , 23-24 (1994), pp. 75-169.
Russu 1959	I. I. Russu, <i>Inscripții din Dacia</i> , în: <i>MCA</i> , 6 (1959), pp. 871-895.
Russu 1978	I. I. Russu, <i>Despre inscripțiile antice ale Olteniei și Munteniei (în legătură cu "I.D.R.", II)</i> , în: <i>Drobeta</i> , 3 (1978), pp. 184-195.
Russu 1980	I. I. Russu, <i>Inscripții romane din Apulum</i> , în: <i>RM</i> , 17/9 (1980), pp. 34-47.
Rustoiu 2002	Aurel Rustoiu, <i>Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană</i> , Cluj-Napoca, 2002.
Sfîrlea 1983	Mircea Sfîrlea, <i>Podoabe de aur descoperite la Romula păstrate în colecția Muzeului de istorie al R. S. România</i> , în: <i>MN</i> , 7 (1983), pp. 91-100.
Sîrbu 1993	Valeriu Sîrbu, <i>Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei)</i> , Galați, 1993 (= <i>Biblioteca Istros</i> , 3).
Sîrbu 2003	Valeriu Sîrbu, <i>Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară / Funerary Archaeology and Sacrifices: an Unifying Terminology</i> , Brăila, 2003 (= <i>Sinteze arheologice</i> , V).
Speidel 1973	Michael P. Speidel, <i>Numerus Syrorum Malvensium</i> , în: <i>Dacia</i> , N.S., (1973), pp. 169-177.
Stati 1961	Sorin Stati, <i>Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor</i> , [București], 1961 (= <i>Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român</i> , IV).
Stănescu 2003	Alexandru Stănescu, <i>Semnificația socială a monumentului funerar</i> , în: <i>FDR</i> , pp. 95-106.
Stănescu 2006	Alexandru Stănescu, <i>CIL 1483 și CIL III 7799 – substitutio heredis în Dacia romană</i> , în: <i>Fontes Historiae</i> , pp. 609-612.
Stuparu 1996	Constantin Stuparu, <i>Descoperiri arheologice pe valea Coșuștei (studiu preliminar)</i> , în: <i>Drobeta</i> , 7 (1996), pp. 83-89.
Szabó 2004	Ádám Szabó, <i>Der "locus" von Apulum (I. Vorläufiger Bericht)</i> , în: <i>Orbis Antiquus</i> , pp. 787-801.
Șandru 1998	Ilie Șandru, <i>Juridical considerations on a testament discovered at Sucidava</i> , în: Baumann 1998, pp. 119-126.
Șandru 1999	Ilie Șandru, <i>Considerații juridice asupra unui testament descoperit la Sucidava</i> , în: <i>Argesis</i> , seria Istorie, 8 (1999), pp. 47-53.
Șandru 2003	Ilie Șandru, <i>Testamentul de la Sucidava</i> , în: <i>FDR</i> , pp. 196-204.
Tocilescu 1902	Gr. G. Tocilescu, <i>Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului național de antichități din București</i> , vol. I, București, 1902.
Tschumi 1930	O. Tschumi, <i>Grab, Haus und Herd in der Urzeit</i> , în: <i>Germania</i> , 14 (1930), pp. 121-139.

Tudor 1965a	D. Tudor, <i>Drobeta</i> , București, 1965.
Tudor 1966	D. Tudor, <i>Sucidava</i> , București, 1966.
Tudor 1968a	D. Tudor, <i>Romula</i> , București, 1968.
Tudor 1968b	D. Tudor, <i>Orașe, târguri și sate în Dacia romană</i> , București, 1968.
Tudor 1968c	D. Tudor, <i>Oltenia romană</i> , ed. a III-a revizuită și adăugită, București, 1968.
Țeposu-Marinescu 1982	Lucia Țeposu-Marinescu, <i>Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis</i> , Oxford, 1982 (= <i>BAR</i> , International Series, 128).
Voelkl 1964	Ludwig Voelkl, <i>Die Kirchenstiftungen des Kaisers Konstantin im Lichte des römischen Sakralrechts</i> , Köln-Oppladen, 1964 (= <i>Arbeitsgemeinschaft Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Geisteswissenschaften</i> , H. 117).
Von Cles-Reden 1963	Sibylle von Cles-Reden, <i>Das versunkene Volk. Die Etrusker</i> , Frankfurt am Main, 1963.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AO, S.N. - Arhivele Olteniei, Serie nouă, Craiova.
Apulum - Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
Argesis - Argesis. Studii și comunicări, Pitești.
BAR - British Archaeological Reports.
BMI - Buletinul monumentelor istorice, București.
CIL - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
Corviniana - Corviniana. Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
Dacia, N.S. - Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, Bucarest.
Drobeta - Drobeta, Drobeta-Turnu Severin.
EN - Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
Epigraphica I - György Németh, Péter Forisek (ed.), *Epigraphica I. Studies on Epigraphy*, Debrecen, 2000 (= *Hungarian Polis Studies*, 6).
FDR - Mihai Bărbulescu (coord.), *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2003 (= *Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca. Publicațiile Institutului de Studii Clasice*, 1).
Fontes Historiae - Corneliu Gaiu, Cristian Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006 (= *Biblioteca Muzeului Bistrița, seria Historica*, 1-2).
Germania - Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
GFT - * * *, *Gîndirea feniciană în texte* (studiu introductiv de Constantin Daniel, traducere, notițe introductive și note de Athanase Negoită), București, 1979.
IDR - *Inscriptiones Daciae Romanae*, București.
Întelepciunea - * * *, *Întelepciunea arabă în poezia și proza secolelor V-XIV* (antologie, studii introductive, traducere, note și comentarii, indice de nume proprii de Grete Tartler), București, 1988.
Marisia - Marisia. Studii și materiale, Tîrgu Mureș.
MCA - Materiale și cercetări arheologice.
MN - Muzeul Național, București.

Napoca 1880 - D. Protase, D. Brudașcu (coord.), *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999.

Orbis Antiquus - Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, Radu Ardevan, Cristian Roman, Cristian Găzdac (eds.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioanis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004.

RepArCj - Ion Horațiu Crișan, Mihai Bărbulescu, Eugen Chirilă, Valentin Vasiliev, Iudita Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj, 1992 (= *Bibliotheca Musei Napocensis*, V).

RM - Revista muzeelor, București.

SCIVA - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.

StCl - Studii clasice, București.

**NECROPOLA MEDIEVAL TIMPURIE DE LA ORĂȘTIE - DEALUL PEMILOR X2.
3. CAMPANIILE ARHEOLOGICE DIN ANII 2001-2004***

**IOAN MARIAN ȚIPLIC
ZENO KARL PINTER**

ABSTRACT: EARLY MEDIEVAL NECROPOLIS FROM ORASTIE-DEALUL PEMILOR X2*. ASPECTS OF FUNERAL RITUAL.

The archaeological researches in Orastie-Dealul Pemilor X2 started during the summer of 1992; there were researched neolithic vestiges and 5 graves dating from the end of 10th century and beginning of 11th century. The area where the necropolis is located is at East-Northeast of Orastie and Southeast of the Orastie-Sebes National Road (DN 7). The unconventionally named point X2 is situated on the second natural terrace of Mures River at a hight that varies between 232,50 m and 234,45 m which is 25 m upper than the first terrace where the town has been extended and the DN7 has been constructed (at the elevation of 209,15 m).

The analysis of the necropolises dating from 10th century within the Carpathian basin reflects the weak influence of christianity among the population; this is also reflected by the "pagan" funerary rituals. The food offering in ceramics recipients was a common practice for this pagan belief. Before 10th century, the food offering is attested especially at the German population – the Goths; within the Sântana de Mureș culture the funeral ritual implied placing a great number of vases with food offerings at the feet and at the head of the dead person. This practice disappeared once the inhumation practice was asserted but it reappeared by the end of 11th century, when a small modification was noticed, the fact that the dead body was accompanied during his "passing away" only by a vase that contained food offering.

There are a lot of possible explanations for the meaning of the food offering vase; all these explanations start from interpreting it as a sign of faith in life beyond death. This is why we have to take into consideration the following aspect, too: the vase stands for the maternal chest, the uterus in which a new life is procreated; it also contains under different forms the life elixir and the fact that the vase has no lid indicates a certain receptivity to the celestial influences.

AMPLASAREA GEOGRAFICĂ.

Cercetările arheologice de la Orăștie-Dealul Pemilor X2 au fost demarate din vara anului 1992¹, fiind cercetate vestigii neolitice și 5 morminte datate în perioada de sfârșit a secolului al X-lea și început de secol al XI-

lea². Zona în care se află necropola este situată la E-NE de municipiul Orăștie și la SE de șoseaua Orăștie-Sebeș (DN 7). Punctul numit convențional X2, se situează pe a doua terasă naturală a Mureșului, cu o altitudine ce variază între 232,50 m și 234,45 și care cu o diferență de nivel de cca. 25 m, domină prima terasă, pe care s-a extins orașul și pe care s-a construit DN 7 la cota de 209,15 m³. Poziția geografică extrem de avantajoasă, ce oferă vizibilitate maximă asupra unui segment important al văii

* Prezentul articol este publicat într-o variantă prescurtată și în limba germană în *FVL*, 49, 2006, pp. 17-32. Primele două părți au fost publicate, Pinter – Luca 1995, pp. 17-44; Pinter et alii 2001-2002 (2003), pp. 115-129. Prezentul articol dorește doar să pună în circulație informația primară referitoare la necropola de la Orăștie – Dealul Pemilor X2.

¹ Luca 1997 (vezi și harta cu repartizarea punctelor numite convențional X).

² Pinter - Luca 1995, pp. 17-44; Luca – Pinter 2001, pp.115-132; Pinter et alii 2001-2002 (2003), pp. 115-129.

³ Pinter – Luca 1995, p.17.

Mureșului, a fost unul din argumentele demarării cercetării arheologice cu caracter sistematic. Această cercetare s-a desfășurat anevoios din cauza unor permanente lipsuri financiare. În ciuda lipsei unei finanțări adecvate – cercetările arheologice fiind posibile datorită unor minime sponsorizări – au existat câteva instituții care prin generozitatea lor au permis continuarea cercetărilor arheologice într-una din cele mai importante necropole din Transilvania și ne facem datoria de onoare de a le mulțumi călduros pentru sprijinul necondiționat acordat⁴.

DESCRIEREA SĂPĂTURII. METODOLOGIE

Cercetarea necropolei medievale timpurii din punctul X2 a demarat în anul 1992 prin dezvelirea primelor morminte și a continuat în următorii doi ani⁵, descoperindu-se un total de 9 morminte, după care a urmat o perioadă de pauză de 6 ani, fiind reluată cercetarea abia în anul 2000⁶. Deși desfășurate fără sprijin financiar, cercetările arheologice au fost deosebit de fructuoase⁷, fiind dezvelite până în prezent 65 de morminte de înhumăție cu un inventar funerar bogat.⁸ Dintre aceste morminte prezentăm în paginile următoare doar cele descoperite în campaniile arheologice din anii 2001-2004, respectiv mormintele M12-M51.

Din punct de vedere tehnic sunt necesare câteva precizări legate de tehnica de săpătură, de modalitățile de codificare utilizate pentru numerotarea secțiunilor etc. Datorită faptului că necropola medievală timpurie a fost

descoperită ca urmare a cercetărilor ce vizau dezvelirea așezării neolitice aparținând culturii Turdaș, cercetarea ei arheologică a fost continuată păstrându-se tehnica de săpătură și numerotarea secțiunilor. Toate secțiunile, efectuate în anii 1993-1994, 2000-2002, ce au dublat spre est magistrala stratigrafică au avut lungimea de 20 m și lățimea de 2 m, dar începând cu anul 2003 s-a trecut la trasarea unor secțiuni având lungimea de 10 m și lățimea de 2 m cu martor de 0,5 m între ele.

Situl turdășan a fost abordat prin trasarea unei magistrale, ce în final a măsurat cca. 350 m, necropola medievală timpurie fiind amplasată pe capătul nord-estic al sitului, fapt ce a generat dublarea secțiunilor 1, 3 și 4 ale magistralei pe direcția est-vest. Utilizarea în continuare a secțiunilor cu martor de 0,5 m între ele a fost impusă și de forța de muncă mică de care s-a dispus în fiecare campanie arheologică și cu toate acestea, până în prezent au fost deschise 23 de secțiuni cu un total de cca. 600 mp suprafață dezvelită în cei 7 ani de cercetare a necropolei medievale timpurii.

Campania anului 2001. În campania acestui an au continuat cercetările în cadrul necropolei medievale timpurii și au fost dezvelite alte 12 morminte, ajungându-se astfel la cifra de 21 de morminte dezvelite. Au fost trasate 4 secțiuni de 2x20 m (S25, S26, S27, S28), reușindu-se delimitarea spre V și N a necropolei.

Descrierea mormintelor:

M.12 – descoperit în S25, caroul 9, -0,90; este distrus în cea mai mare parte de șanțul conductei magistrale de gaz, păstrându-se doar în zona tibiilor. Orientarea scheletului este NNE – SSV. Din umplutura gropii a fost recuperat un cercel din sârmă de bronz, probabil provenit din zona parietală dar purtat în pământul răvășit al șanțului.

M.13 – descoperit în S26, carourile 7-8, -0,62; s-a păstrat întreg, având și un inventar funerar bogat, constituit din 2 brățări, 5 săgeți și elemente de os și metalice din armătura tolbei de săgeți. Cele două brățări se aflau în zone antebrățelor, în apropierea încheieturilor, ambele brățări fiind din tipul celor cu capete deschise.

⁴ Mulțumim Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Primăriei Municipiului Orăștie, Parohiei Romano-Catolice din Deva, Asociației Ortopraxia din Orăștie, Fermei agro-zootehnice Orăștie și nu în ultimul rând zecilor de studenți care și-au efectuat practica arheologică în cadrul șantierului școală de la Orăștie.

⁵ Colectivul de cercetare fiind compus la acea dată din dr. S. A. Luca și dr. Z. K. Pinter.

⁶ Noul colectiv de cercetare este compus din dr. I. M. Țiplic, dr. Z. K. Pinter, dr. A. Dragotă, M. Căstăian, M. E. Crîngaci Țiplic.

⁷ Pentru rezultatele din anul 2000 vezi pe larg Pinter et alii 2001-2002 (2003), pp. 115-129.

⁸ Pinter et alii 2001, nr. 139; Pinter et alii 2002, nr. 157; *Ibidem*, în: CCA. Campania 2002, 2003, nr. 135; *Ibidem*, în: CCA. Campania 2003, 2004, nr. 135.

Săgețile au fost depuse în mănunchi cu vârfurile în sus în prelungirea brațului stâng. Fiind prezente elemente din os și metalice săgețile au fost depuse în tolba din care nu s-au păstrat decât într-o stare ce nu a permis recoltarea în bune condiții a rămășițelor ei.

M.14 – descoperit în S26, caroul 1A, -0,76; pentru cercetarea integrală a mormântului a fost practică o casetă cu laturile de 0,70 x 0,60. Scheletul se păstrează întreg, culcat pe spate și cu palmele depuse pe bazin, fiind orientat E-V, iar în zona labelor picioarelor mormântul este tăiat de o groapă contemporană. Inventarul funerar este alcătuit din 4 săgeți, 2 brățări, o gresie și un obiect din fier în zona maxilarului inferior. Săgețile sunt depuse lângă femurul drept, în zona palmară dreaptă și lângă osul brațului drept, brățările sunt de tipul celor cu capete deschise fiind descoperite pe antebrate în apropiere de încheieturi, iar gresia era depusă pe umărul drept în zona claviculei.

M.15 – descoperit în S26, caroul 4, -0,60; din zona labelor picioarelor intră sub profilul de est. Orientarea acestui mormânt are o deviație în raport cu celelalte morminte, fiind orientat pe direcția NNE-SSV. Inventarul funerar constă din 2 brățări, 1 inel cu placă sigilară și un șirag de mărgelile înșirate pe o sârmă din fier. Brățările se aflau pe ambele brațe în zona coatelor, inelul l-a avut probabil prins de un brâu, fiind cu o deschidere prea mare ce ar fi făcut imposibilă purtarea lui pe deget, deoarece scheletul aparține unei fete, cel mult unei adolescente, iar șiragul de mărgelile l-a avut pe piept, fiind prins de gât.

M.16 – descoperit în S26, carourile 9-10, -0,94 m; din zona sternului intră sub profilul de est, partea lui inferioară fiind cercetată în cadrul secțiunii S28, fiind executată o casetă care a demontat pe lungimea de 1,5 m mormântul de 0,5 m dintre secțiunile S26 și S28. Mormântul este orientat E - V și pare a fi un mormânt de bărbat adult, date fiind dimensiunile sale, dar din lipsa unui

inventar funerar nu ne putem exprima cu precizie asupra acestui aspect.

M.17 – descoperit în S26, caroul 1A, -0,53 m; pentru cercetarea sa s-a prelungit S26 cu încă un carou ce a primit denumirea de 1A. Din acest mormânt s-a păstrat doar partea inferioară începând din zona bazinului, dar și aceasta într-o stare extrem de proastă. Date fiind dimensiunile femurelor, oasele cele mai bine păstrate, se poate spune că este un mormânt de copil. Nu a avut inventar funerar.

M.18 - descoperit în S28, caroul 10, -0,86 m; pentru cercetarea lui integrală s-a efectuat o casetă cu dimensiunile de 1,50 x 1,70 m. M18 este cel mai important mormânt din necropolă, deoarece prin bogăția și mai ales tipul inventarului funerar permite o datare mult mai strânsă a perioadei de început a necropolei. Inventarul funerar constă din: 1 tolba, săgeți, 1 topor de luptă, 1 brățară, 2 scărițe de cavalerie, 1 zăbală articulată, 4 verigi din fier și 2 cercei din sârmă de cupru. Așezarea pieselor de inventar în mormânt este următoarea: tolba se afla depusă pe umărul drept, peste ea fiind petrecute oasele brațului, în interiorul ei, cu vârfurile în sus se aflau vârfurile de săgeată, ce nu depășeau marginea tolbei și tot în tolba se afla și toporul de luptă. Brățara se afla pe antebratul drept în apropiere de încheietura pumnului, cele două scărițe se aflau de o parte și de alta a tibiei stângi, iar în imediata apropiere se afla și o cataramă. În zona labei piciorului drept se afla depusă zăbala articulată, ce avea ca opritor o bucată de os ce era petrecută prin una din verigile de la capătul zăbalei și tot pe latura dreaptă, dar pe femur în apropierea genunchiului se afla armătura metalică din partea de jos a tolbei. Verigile de fier se aflau una în apropierea tolbei, alta pe femurul drept lângă armătura metalică a fundului tolbei, iar alte două se aflau în zona labei piciorului stâng. Cerceii, de tipul cu capetele deschise, se aflau în zonele parietale ale craniului.

M.19 – descoperit în S28, caroul 8, - 0,62 m; din zona femurelor intră sub profilul de est și datorită lipsei inventarului nu a mai fost practică o casetă pentru cercetarea integrală a lui.

M.20 – descoperit în S28, caroul 9, - 0,62 m; aparține unui copil, probabil de gen feminin. Inventarul funerar constă dintr-un vas ceramic depus lângă femurul stâng, vas ce a fost recuperat parțial datorită stării precare în care se afla.

M.21 – descoperit în S28, caroul 5-6, -0,72; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar a constat din 2 cercei, 2 inele, 2 brățări și 1 pandantiv globular tip clopoțel. Dispoziția lor în mormânt fiind următoarea: câte un cercel în ambele urechi, în fiecare mână, fără a se putea identifica pe care deget, se afla câte un inel, în zona antebrațelor pe fiecare se afla o brățară cu capetele ascuțite, iar pe umărul stâng, în zona claviculei se afla pandantivul globular.

Campania anului 2002. Au continuat cercetările asupra necropolei și au fost dezvelite alte 10 morminte, crescând numărul mormintelor până la cifra de 31, cele 10 morminte fiind dezvelite în cele patru secțiuni trasate (S29, S30, S31, S32 –fig. 1). În privința pieselor de lemn, piele sau materiale textile lipsa acestora este justificată de aciditatea naturală a solului, care face imposibilă conservarea lor, dar putem bănuși prezența acestor materiale în legătură cu piesele de metal de care ar fi trebuit să fie atașate. În ceea ce privește obiectele din ceramică, constituite din vase depuse ca ofrandă, numărul lor a crescut, fiind descoperite alte două morminte de femei care aveau depuse, fiecare, în zona parietală stângă un vas-borcan (M 24 și M 27).

Descrierea mormintelor:

M.22 - descoperit în S30, caroul 5, -0,90; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (una simplă cu capetele ascuțite și cealaltă împletită) aflate pe brațe în zona articulației cotului, 6 pandantivi (3 globulari + 3 în formă de ciupercă) așezați în șirag pe piept.

M.23 - descoperit în S29, -0,99; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (cu capete ascuțite) aflate pe antebrațe în zona încheieturii palmei, 11 pandantivi așezați în șirag în partea dreaptă a corpului în zona dintre bazin și humerus (probabil ornamentau părul prins în coadă) și un cercel simplu în partea parietală stângă.

M.24 - descoperit în S30, -0,81; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă dintr-o brățară (cu capete ascuțite) aflată pe antebrațul drept în apropierea încheieturii cotului, un inel simplu pe mâna stângă, un pandantiv (clopoțel) deasupra bazinului, 2 cercei și un vas-borcan în partea stângă a capului.

M.25 - descoperit în S29, -0,88; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (cu capete ascuțite) aflate pe antebrațe în zona articulației cotului, un pandantiv (ciupercă) pe humerusul drept și un șirag de mărgelă (din pastă ceramică) dispuse în șirag în zona dintre humerusul stâng și bazin (probabil fiind prinse în părul strâns într-o coadă).

M.26 - descoperit în S29, -0,92; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (cu capete deschise) aflate pe antebrațe în zona încheieturii palmei, un cercel simplu în partea parietală stângă, 5(?) săgeți dispuse în tolba, 2 zăbale mici care ornamentau capacul tolbei aflată pe coapsa dreaptă, întăritura metalică din partea de jos a tolbei, 5 verigi din metal (probabil provenind de la căpăstrul calului), 1 zăbală nearticulată aflată pe laba piciorului drept, 1 scăriță aflată în zona genunchiului drept, un pandantiv cordiform aflat în gură, 1 cataramă circulară în zona genunchiului stâng.

M.27 - descoperit în S29, -0,98; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 3 brățări (două aflate pe antebrațe în apropierea încheieturii palmei și deasupra humerusului drept în apropiere de un

fragment de os ce provine de la alt braț⁹), bucăți de fier (ce par a proveni de la un vârf de săgeată) aflate în zona cocsului femural, 7 pandantivi dispuși în șirag în zona sternului, 1 pandativ de tip zurgălău pe clavicula din partea dreaptă.

M.28 - descoperit în S31, caroul 5, -1,08; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (cu capete ascuțite) aflate pe antebrate în apropierea încheieturii palmei, 2 pandantivi (ciupercă) pe ambele clavicule, 1 cercel simplu în zona parietală stângă, 1 obiect de mici dimensiuni sub mandibulă.

M.29 - descoperit în S31, -0,60; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate în zona mediană a antebrățelor, 5 pandantivi (ciupercă) dispuși în șirag în zona sternului, 1 inel pe mâna dreaptă, 1 cercel aurit în zona parietală dreaptă, în zona falangelor mâinii drepte se află bucăți de fier din întăritura de la gura tolbei, în zona genunchiului se aflau 5(?) vârfuri de săgeată dispuse cu vârful în jos.

M.30 - descoperit în S31, -0,66; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare relativ bună. Inventarul funerar constă din 3 vârfuri de săgeată dispuse: unul în zona rotulei piciorului stâng, unul în partea de jos a bazinului iar a treia în zona intercostală stângă¹⁰.

M.31 - descoperit în S32, -0, 72; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrate în zona încheieturii cotului, 11 pandantivi globulari dispuși în șirag pe partea dreaptă între bazin și claviculă, 1 pandativ (zurgălău) în zona sternului, 2 cercei simpli din sârmă de argint, un inel de buclă în partea dreaptă a capului.

M.32 – mormânt cenotaf.

Campania anului 2003. În campania anului 2003 au fost dezvelite alte 10 morminte (M 33 – M 42), fiind trasate încă cinci secțiuni de 10x2 m (S33, S34, S35, S36, S37).

Descrierea mormintelor:

M.33 - descoperit în S34, -0,64; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Fără inventar.

M.34 - descoperit în S34, -0,78; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare relativ bună. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrate în zona încheieturii palmei, 2 cercei simpli (nerecuperabili datorită stării foarte proaste de păstrare) și un vas ceramic depus în zona parietală stângă.

M.35 - descoperit în S33, -0,64; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare relativ bună. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrate în zona încheieturii palmei, 5 săgeți depuse în mănunchi pe tibia dreaptă și cu vârfurile în jos.

M.36 - descoperit în S36, -0,76; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare foarte proastă. Inventarul funerar constă dintr-un cercel simplu aflat în partea parietală dreaptă.

M.37 - descoperit în S36, -0,72; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare foarte proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (una cu capete ascuțite și una din sârmă împletită) aflate în zona mediană a antebrățelor, mărgelile din ceramică dispuse în șirag pe umărul drept. Mormântul a fost deranjat în zona picioarelor de două gropi care au distrus scheletul din zona genunchilor până la labele picioarelor.

M.38 - descoperit în S36, -0,72; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrate, 1 pandativ (ciupercă) pe clavicula dreaptă, 1 cercel simplu în partea parietală dreaptă, 1 vas ceramic depus în partea stângă a pieptului.

M.39 (2003, 2004) - descoperit în S39, -0,62; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar

⁹ Posibil să fie vorba despre o înhumare rituală a brațului celui care l-a răpus pe decedatul din M27, dar înhumarea a avut loc odată cu acesta, fiind deci o răzbușare împlinită imediat după ce a survenit moartea lui M27.

¹⁰ Probabil aceste săgeți au cauzat moartea lui M30.

constă din 2 brățări aflate pe antebrate în zona articulației cotului, 5 săgeți depuse în mănunchi în partea dreaptă a bazinului cu vârfurile în sus, 1 săgeată în zona costală dreaptă, 1 zăbală articulată aflată pe tibia dreaptă, 1 scăriță pe tibia stângă

M.40 - descoperit în S37, -0,70; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din câteva obiecte metalice foarte puternic corodate ce par a fi fragmente de la o zăbală articulată, obiecte descoperite în zona genunchiului stâng.

M.41 - descoperit în S37/S41, -0,72; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 scărițe (în formă de pară) dispuse în zona tibiilor, 1 zăbală articulată aflată lângă articulația genunchiului stâng, 1 brățară cu fragmente de os în apropierea labei piciorului drept, 1 cercel simplu în zona rotulei piciorului stâng, 1 cercel simplu în partea parietală dreaptă, 1 vârf de săgeată în zona occipitală, 1 vârf de săgeată între cele două tibii, 1 vârf de săgeată aflat în partea stângă a cutiei toracice.

M.42 – mormânt cenotaf.

Campania anului 2004. În campania anului 2004 au continuat cercetările asupra necropolei medievale timpurii și au fost dezvelite alte 16 morminte, ajungându-se astfel la cifra totală de 57 de morminte dezvelite până în prezent. Au fost trasate 10 secțiuni (S37 - S46) în care au fost cercetate și 7 complexe neolitice. În ceea ce privește obiectele din ceramică (vase depuse ca ofrandă) numărul lor a crescut, fiind descoperite alte 5 morminte care aveau depuse în zona parietală stângă (M47, M54, M57) și în zona parietală dreaptă (M48, M51) câte un vas-borcan. Inventarul lui M48 și M57 conține și piese de armament și harnașament (tolbă cu săgeți, scăriță de fier, zăbală), fiind primele morminte în care inventarul funerar atribuit unui războinic este asociat cu vasul depus cu ofrandă alimentară.

Descrierea mormintelor.

M.43 - descoperit în S38, -0,53; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă.

Inventarul funerar constă din 2 scărițe de cavalerie amplasate pe labele picioarelor, 4 săgeți dispuse în prelungirea tibiei piciorului stâng.

M.44 - descoperit în S39, -0,52; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă și doar partea superioară, deoarece de la bazin în jos a fost distrus de o intervenție contemporană (în umplutura acestei gropi contemporane a fost descoperit un izolator ceramic pentru rețeaua electrică de medie tensiune). Nu a avut inventar funerar.

M.45 - descoperit în S40, -0,76; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă și îi lipsesc din schelet oasele brațelor și antebrățelor, coastele și oasele bazinului, dar sunt în poziție anatomică craniul și oasele picioarelor, fiind posibilă o jefuire din vechime a mormântului, ce a dus la deranjarea scheletului. Nu a avut inventar funerar.

M.46 - descoperit în S39, -0,92; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrate în zona încheieturii palmei, 1 cercel în zona parietală stângă, 2 aplici de centură descoperite în zona bazinului, 1 cataramă de harnașament aflată pe rotula piciorului stâng, 1 zăbală articulată, săgeți care se află depuse în mănunchi între tibii cu vârfurile în jos.

M.47 - descoperit în S40, -0,70; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 1 brățară din sârmă împletită aflată pe antebratul drept în zona încheieturii palmei, un vârf de săgeată înfipt în calota craniană, 1 vas ceramic depus deasupra humerusului stâng.

M.48 - descoperit în S41, -0,98; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 1 vas ceramic depus în partea dreaptă a capului, 1 tolbă cu 7 vârfuri de săgeată așezată în zona dintre articulația cotului stâng și articulația genunchiului stâng, 1 zăbală articulată așezată în apropierea labei piciorului drept, 2 scărițe de cavalerie depuse pe labele picioarelor, 3

verigi circulare, 1 cataramă de harnașament.

M.49 - descoperit în S43, -0,70; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 1 cercel descoperit în partea parietală dreapta, 1 pandantiv (ciupercă) pe humerusul stâng, 1 inel de deget.

M.50 - descoperit în S44, -0,95; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 1 brățară aflată pe antebrațul drept în zona încheieturii palmei.

M.51 - descoperit în S45, -0,97; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări aflate pe antebrațe în zona încheieturii palmei, 1 șirag de mărgelă din ceramică dispus semicircular în partea superioară a cutiei toracice, 1 vas ceramică cu două torți depus în partea dreaptă a capului.

M.52 - descoperit în S45, -0,90; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări (una din sârmă împletită și una din placă) aflate pe ambele antebrațe în zona încheieturilor palmelor și 2 cercei din sârmă subțire păstrați foarte prost (recuperabil fiind doar unul).

M.53 - descoperit în S45, -0,78; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări cu capetele ascuțite aflate pe ambele antebrațe în zona încheieturilor coatelor și 2 cercei din sârmă subțire.

M.54 - descoperit în S47, -0,76; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare foarte proastă, fiind vizibile doar fragmente din cutia craniană. Mormânt de copil. Nu a avut inventar funerar.

M.55 - descoperit în S44, -0,81; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 2 brățări cu (una din placă și cealaltă din sârmă de cupru) aflate pe ambele antebrațe în zona încheieturilor palmelor și 2 cercei din sârmă subțire (recuperabil fiind doar unul).

M.56 - descoperit în S47, -0,88; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Nu a avut inventar funerar.

M.57 - descoperit în S46, -0,92; scheletul s-a păstrat într-o stare de conservare proastă. Inventarul funerar constă din 1 zăbală articulată, 2 scărițe de călărie, 1 vas depus în partea dreaptă a capului.

Din cercetările desfășurate până în prezent, putem spune că avem de a face cu o necropolă în cadrul căreia mormintele sunt organizate în șiruri paralele, lucru caracteristic necropolelor medievale timpurii din prima fază a orizontului Bjelo Brdo. Materialele descoperite în acest punct pot fi încadrate fără dificultate în perioada timpurie a evului mediu transilvănean (prima jumătate a secolului al X-lea și până la începutul secolului al XI-lea), în acest sens existând corespondențe tipologice în mai multe puncte cercetate în spațiul intracarpatic. Încadrarea tipologică și cronologică a necropolei din punct de vedere al cronologiei relative și absolute a fost făcută de Z. K. Pinter și S. A. Luca, fiind vorba de o necropolă caracteristică orizontului Bijelo-Brdo (sf. sec. X - începutul sec. XI) și față de cele afirmate de cei doi autori, pe baza descoperirilor din campania 2002, au apărut unele materiale ce aduc mai multă exactitate în ceea ce privește cronologia relativă a necropolei, cronologie ce trebuie coborâtă până în treilea deceniu al secolului al X-lea.

În perioada 1945-2000 au fost făcute numeroase descoperiri de necropole datate pe baza materialelor descoperite în secolele X-XI: Cluj-Napoca – Str. *Semenicului*¹¹, Cluj-Napoca – Str. *Plugariilor*¹², Hodoni – *Pocioroane*¹³, Simeria Veche – *Săulești*, punctul *În Viu*¹⁴, Moldovenești¹⁵, Pîclișă¹⁶, Deva – *Micro 15*¹⁷, Ghirbom – *Gruil Fierului*¹⁸, Alba Iulia – *Stația de Salvare II*¹⁹, Alba Iulia – Str. *Arhim. Iuliu Hossu*²⁰.

¹¹ RepCJ, p. 137.

¹² RepCJ, p. 137; Heitel 1994-1995, p. 415.

¹³ Drașoveanu et alii 1996.

¹⁴ Popa 1988, p. 59.

¹⁵ Bakó 1969, pp. 337-342.

¹⁶ RepAB, p. 147; Ciugudean – Dragotă 2001, pp. 269-288.

¹⁷ Horedt, p. 84, Abb. 39.

¹⁸ Aldea et alii 1980, pp. 151-176.

¹⁹ RepAB, p. 43; Ciugudean (red.) 1999, pp. 4-16; Ciugudean – Dragotă 2002, pp. 10-11.

²⁰ Dragotă 2002, p. 15.

Mormintele de la est de Tisa și din Banat aparțin unor luptători din a doua generație care au luat contact cu populația locală din aceste zone și cu cultura materială a acesteia²¹. Inventarul mormintelor din necropolele menționate mai sus caracterizează populația ungară aflată la a doua generație în spațiul panonic; absența săbiilor, coroborată cu tipul evoluat de scărițe, cu talpa arcuită spre interior, sunt elemente care pledează pentru datarea în a doua jumătate a secolului al X-lea.

În ceea ce privește mormintele cu depunere de ofrandă alimentară trebuie spus că ele sunt în număr de 8 dintr-un total de 72 descoperite în intervalul 1993-2006. Dintre acestea doar două au ca piese de inventar alături de vasul borcan și piese de harnașament și arme (M48, M51), iar unul nu are alte piese de inventar funerar în afara vasului iar poziția acestuia este total diferită, fiind poziționat în zona genunchilor și nu în partea superioară a corpului (M20).

Problematica ritualurilor și riturilor funerare practicate într-o epocă istorică este una incitantă dar în același timp controversată²². Istoria secolelor IX-XII în spațiul transilvan este cunoscută în special datorită informațiilor oferite de necropolele descoperite și parțial cercetate încă de la începutul secolului al XX-lea, necropole ce au evidențiat existența în bazinul carpatic transilvan a unui amalgam de influențe rezultat al unui amalgam de populații. Teoria *pânzelor de populație* a lui P. P. Panaitescu reprezintă una dintre încercările – în parte reușite – de a explica coexistența într-un teritoriu geografic restrâns a mai multor grupuri etnice și mai ales interacțiunea la nivel cultural dintre acestea.

²¹ Lipsa monedelor vest-europene din mormintele de tip *honfoglalás* din zona intracarpatică transilvăneană vine în sprijinul tezei după care primele grupuri de războinici unguri pătrund în această abia în primele decenii ale secolului al X-lea. Pe de altă parte ar putea fi și un argument că asupra Transilvaniei se exercită control militar și politic de către un grup ce nu a fost implicat în campaniile duse de unguri spre vest, grup ce ar putea fi al pecenegilor.

²² Recent a fost publicată o nouă încercare sintetică de prezentare a riturilor și ritualurilor funerare din Transilvania în coroborare cu cele din spațiul panonic: Dragotă 2006.

Totodată analiza descoperirilor a creat și numeroase controverse purtate atât pe tărâmul disputelor științifice, dar mai ales pe cel al politicii. Acesta din urmă a generat impunerea unor *axiome istorice* față de care cercetarea românească trebuia să se raporteze și de la care trebuia să pornească în analizele viitoare.

Una dintre aceste axiome istorice a fost *creștinarea timpurie* și apoi *persistența creștinismului popular* în toate spațiile nord-dunărene și intra-carpatic transilvane. În raport cu acest postulat au fost coordonate toate eforturile cercetării arheologice transilvane cu privire la evul mediu timpuriu, eforturi ce urmăreau demonstrarea existenței unei populații autohtone creștine și superioare din punct de vedere cultural populațiilor alogene. Datorită acestui fapt cercetările arheologice ce vizau necropolele nu au cunoscut o evoluție constantă, care să ne permită o limpezire a situației etnice pentru perioada istorică menționată. Nu cunoaștem toate motivele care au generat inexistența unor cercetări interdisciplinare complexe și complete în cadrul necropolelor aparținând orizontului cronologic cuprins între secolele IX-XII, dar nu putem menționa nici o necropolă cercetată integral.

Harta descoperirilor arheologice aparținând orizontului vechi ungar - Dörrlam Ib – din Transilvania ne relevă concentrarea acestora în zona saliferă de pe cursul mijlociu al Mureșului, iar ca direcție de pătrundere a călăreților unguri se impune cea nord-vestică prin Porțile Meseșului, dar nu pot fi scoase din discuție și văile Crișului Repede și ale Căpușului. Această posibilă cale de pătrundere este de altfel jalonată și de fortificațiile de la Bologa, Cluj-Mănăstur, Moldovenești și Alba Iulia. Toate acestea coroborate cu descoperirile din orizontul vechi ungar de la Biharea, Cluj, Moldovenești, Lopadea Nouă, Gâmbaș, Alba Iulia indică ca direcție unică de pătrundere în Transilvania calea nord-vestică, iar culoarul Mureșului²³ nu poate constitui o a doua cale de pătrundere a maghiarilor timpurii, deoarece nu există elemente databile la începutul secolului al X-lea descoperite în zona de intrare a Mureșului în defileu și pe tot parcursul

²³ Horedt 1986, p. 84.

acestui²⁴. Stăpânirea ungară s-a stabilit mai întâi în partea de vest a Transilvaniei, cel mai probabil încă din cursul secolului al X-lea, și anume acolo unde se găsea sarea, respectiv unde trebuiau asigurate căile de transport ale sării, deci zona Someșului Mic.

Mormintele acestui orizont cultural sunt caracterizate de existența exclusivă a inhumației și a unui inventar mixt, ce atestă o populație încă necreștinată în cea mai mare parte. Inventarul funerar constă din piese de armament (săgeți, topoare), de harnașament (scărițe, zăbale), podoabe și ceramică. Mormintele sunt orientate V-E, cele de bărbați fiind de trei tipuri:

- a. de războinici – călăreți - morminte în care găsim podoabe, piese de harnașament, tolă cu săgeți, eventual sabie, oasele calului;
- b. de războinici pedestri – morminte ce conțin doar podoabe și vârfuri de săgeți depuse în mănunchi;
- c. de *oameni de rând* – morminte fără inventar.

Mormintele de femei fiind și ele de două tipuri: cu ofrandă animală și vegetală depusă în vas ceramic situat în zona capului și morminte fără această ofrandă și cu inventar din podoabe de bronz și pastă ceramică.

Apariția vasului cu ofrandă alimentară în mormintele aparținând orizontului cronologic anterior secolului al XI-lea reprezintă un fapt obișnuit și se poate fi legat de lipsa unui creștinism generalizat în rândul populațiilor situate în afara graniței celor două entități politice care își disputau controlul asupra Câmpiei Panonice: Imperiul Bizantin (exponent al creștinismului de rit răsăritean) și Regatul German (exponent al creștinismului de rit apusean). Încercările de creștinare a populațiilor nord-dunărene și din Câmpia Panonică au eșuat atâta timp cât ele nu au fost cuprinse într-o formă de organizare politică stabilă. Ulterior apariției statului bulgar și a celui maghiar impunerea creștinismului a fost accelerată și în relativ scurt timp acesta a devenit singură religie a populațiilor slavo-bulgare, romanice, vlaho-bulgare, slave, maghiare.

Analiza necropolelor aparținând secolului al X-lea din bazinul carpatic reflectă tocmai slaba pătrundere a creștinismului în rândul populației, lucru evidențiat de ritualurile de înmormântare „păgâne”. În cadrul acestor credințe păgâne depunerea de ofrandă alimentară în recipiente ceramice reprezintă o practică comună. În secolele anterioare sec. X avem atestată depunerea de ofrandă alimentară în special la populația germanică a goților; în cadrul culturii Sântana de Mureș ritualul funerar presupunea depunerea unui număr mare de vase cu ofrande la picioarele și capul defunctului. Această practică a dispărut odată cu impunerea practicii incinerăției pentru ca începând cu sf. sec. IX să se reinpună, dar modificare majoră constă în faptul că defunctul era însoțit pe drumul de „trecere” doar de un vas ce conține ofrandă alimentară.

Simbolistica depunerii vasului cu ofrandă are destul de multe explicații posibile, toate pornind de la interpretarea ca semn al credinței în viața de dincolo. Tocmai în acest sens considerăm că trebuie avut în vedere și aspectul următor: *vasul* este sânul matern, uterul în care se zămislește o nouă naștere; conține, sub diferite forme, elixirul vieții, iar faptul că este depus fără capac indică o receptivitate la influențele cerești²⁵.

Modalitățile de depunere a vasului reflectă la rândul lor diferențele de percepție mitologică în rândul populațiilor din spațiul danubiano-panonic. O analiză a acestui aspect a reliefat existența a două tipuri de depunere în mormânt a vasului cu ofrandă alimentară:

- a. vasul depus în zona picioarelor – situației specifică necropolelor situate la vest și nord de Dunăre
- b. vasul depus în zona capului sau a umerilor – situație specifică necropolelor din nordul Câmpiei Panonice și în bazinul Dunăre – Tisa²⁶.

Analiza depunerii vaselor cu ofrandă alimentară în necropolele din Transilvania relevă faptul că în necropolele de la Alba Iulia – Stația de Salvare, Cluj- Napoca str. Zăpolya, Blandiana A, depunerea de vas ceramică s-a

²⁴ Pinter 1992-1994, p. 240, nr. 34.

²⁵ Chevalier - Gheerbrant, p. 429.

²⁶ Tettamanti 1975, p. 104.

făcut în zona picioarelor²⁷, iar la Orăștie-Dealul Pemilor X2 cu o singură excepție (M20) toate vasele sunt depuse în zona capului sau în zona umerilor²⁸. Existența acestei diferențieri naște automat întrebarea: de ce există o diferență? Să fie vorba doar de o percepție diferită asupra mitologiei în cadrul a două comunități (diferite poate chiar etnic) sau avem de a face cu o modificare a ritualului de înmormântare în cadru aceleiași populații, modificare indusă de contactul prelungit cu o altă populație? În opinia noastră aceste întrebări rămân deocamdată fără un răspuns cert, putându-se spune că avem de a face cu o populației sau populații care au același orizont mitologic, populații „păgâne” necontaminate de creștinism.

Existența în cadrul aceleiași necropole – la Orăștie - a celor două modalități de depunere a vasului cu ofrandă alimentară ar putea îndreptați ipoteza după care avem de a face cu un proces de amestec de populației și implicit de un import de aspecte noi de ritual funerar. Mergând mai departe pe tărâmul ipotezelor trebuie să ne întoarcem la o mai veche ipoteză referitoare la identificarea zonei în care a avut loc confruntarea dintre armata lui Ștefan I și cea a lui Gyla cel Tânăr²⁹, zonă posibil a fi în apropierea municipiului Orăștie, pe platoul Rompoș unde se află și necropola. Existența necropolelor de la Deva Micro 15 și cea de la Orăștie, coroborat cu faptul că descoperirile de la Simeria Veche și Hunedoara – Dealul Comorilor aparțin în întregime secolului al XI-lea și nu au elemente legate de secolul al X-lea, ar putea sugera o pregătire a campaniei împotriva lui Gyla, pregătire ce a inclus trimiterea unor componente de populație cu atribuții în deschiderea drumului armatei regale dinspre Banat către „ducatul”/teritoriul lui Gyla. Astfel putem explica existența acestor două comunități cu afinități culturale puternice dinspre Câmpia Panonică situate la nici 30 km distanță de centrul „ducatalui”/teritoriului lui Gyla, în cadrul căruia practica funerară prevedea folosirea unui ritual ce impunea așezarea vaselor la picioare, spre deosebire de

cei din Câmpia panonică ce foloseau cu precădere depunerea vaselor în zona capului. Această ipoteză rămâne să fie validată sau nu de cercetările viitoare asupra practicilor funerare la populația din întreg Bazinul Carpatic.

²⁷ Dragotă 2006, p. 118.

²⁸ Țiplic – Pinter 2006, p. 21 sqq.

²⁹ Țiplic 1999, pp. 150-153.

BIBLIOGRAFIE/BOBLIOGRPHY

- Aldea et alii 1980 I. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom*, în: *Apulum*, XVIII, 1980, pp. 151-176.
- Bakó 1969 G. Bakó, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești*, în: *SCIV*, 20, 1969, 2, pp. 337-342.
- Chevalier – Gheerbrant f. a. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, III. P-Z, București, p. 429.
- Ciugudean 1999 H. Ciugudean (red.), *Catalogul expoziției „Anul 1000 la Alba Iulia – între istorie și arheologie”*, Alba Iulia, 1999, pp. 4-16.
- Ciugudean – Dragotă 2001 H. Ciugudean, A. Dragotă, *Cercetări arheologice la Alba Iulia-Pâclișa: descoperiri hallstattiene și medievale timpurii (Campania din anul 2000)*, în: *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, pp. 269-288.
- Ciugudean – Dragotă 2002 H. Ciugudean, A. Dragotă, *Catalogul expoziției „Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX-XI)”*, Alba Iulia, 2002, p. 10-11.
- Dragotă 2002 A. Dragotă, *Istoricul cercetărilor*, în: H. Ciugudean, A. Dragotă, *Catalogul expoziției „Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX-XI)”*, 2002, p. 15.
- Drașoveanu et alii 1996 Fl. Drașoveanu, D. Țicu, M. Munteanu, *Hodoni. Locurile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
- Heitel 1994-1995 R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în: *Dacia N.S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 415.
- Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 84, Abb. 39.
- Luca 1997 S. A. Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie - Dealul Pemilor (punct X₂)*, Alba Iulia, 1997.
- Luca – Pinter 2001 S. A. Luca, Z. K. Pinter, *Der Böhmerberg bei Broos / Orăștie. Eine archäologische Monographie*. Sibiu, 2001.
- Pinter 1992-1994 Z. K. Pinter, *Spada medievală din mormântul de călăreț de la Deva. Considerații tipologice și cronologice*, în: *Sargetia*, XXV, 1992-1994, p. 240, nr. 34.
- Pinter – Luca 1995 Z. K. Pinter, S. A. Luca, *Necropola medieval-timpurie de la Orăștie-Dealul Pemilor. Punctul X₂ / 1992-93*, în *Corviniana*, I, 1995, pp. 17-44.
- Pinter et alii 2001 Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, A. Dragotă, *Orăștie, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Pemilor X₂*, în: *CCA. Campania 2000*, 2001, nr. 139.
- Pinter et alii 2002 Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Pemilor X₂*, în: *CCA. Campania 2001*, 2002, nr. 157.
- Pinter et alii 2001-2002 (2003) Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, A. Dragotă, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld im Broser Gebiet „Böhmerberg“ / Dealul Pemilor, Ausgrabungsstelle X₂ (2. Teil)*, în: *Forschungen zur*

- Volks und Landeskunde*, Band 44-45, 2001-2002 (2003), pp. 115-129.
- Pinter et alii 2003 Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Pemilor X2*, în: *CCA. Campania* 2002, 2003, nr. 135;
- Pinter et alii 2004 Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Pemilor X2*, în: *CCA. Campania* 2003, 2004, nr. 135.
- Popa 1988 R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.
- Tettamanti 1975 S. Tettamanti, *Temetkezési szokások a X – XI. sz.-ban a Kárpát-medencében*, în: *Studia Comitatus*, Szetendre, 3, 1975, p. 104.
- RepCJ *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
- RepAB *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1991.

**LE BÂTIMENT - MONUMENT HISTORIQUE DE SIBIU,
RUE D'OCNA, 22
ÉTUDE ARCHÉOLOGIQUE**

PETRE BEȘLIU MUNTEANU

Muzeul de Istorie
p_besliu@yahoo.com

REZUMAT: CLĂDIREA MONUMENT ISTORIC DIN SIBIU, STRADA OCNEI NR. 22

Studiul cuprinde rezultatele cercetărilor arheologice desfășurate în clădirea și curtea casei din Sibiu, strada Ocne nr. 22 precum și o succintă analiză istorică.

Prin dezvelirea suprafeței unei camere, sondarea celorlalte spații de locuit și a curții clădirii am reconstituit arheologic etapele de construcție ale casei care păstrează două pinioane gotice în trepte și fragmente de pictură renascentistă.

Clădirea a fost așezată într-o zonă inundabilă, construcția fiind precedată de lucrări de desecare. În secolul al XIV-lea ea avea două camere de locuit din material durabil și un spațiu deschis, pentru activități meșteșugărești. Într-o a doua etapă, secolele XVI-XVII, clădirea s-a extins spre curte și spre strada Pielarilor, cuprinzând și spațiul deschis. Atunci a apărut etajul clădirii. În noua formulă de organizare a spațiului meșteșugăresc au fost montate încă două baze pentru ciubere. A treia fază de construcție este datorată transformărilor din secolul al XVIII-lea.

Cuțitul pentru curățirea pieilor crude descoperit în săpătură arheologică, vetrele pentru vasele din lemn utilizate pentru spălarea pieilor, compartimentarea spațiului interior demonstrează că această clădire a aparținut unui meșter tăbăcar. Oasele de animale descoperite susțin ipoteza că tăbăcarii prelucrau pieile albe.

Selon les prévisions contractuelles, le Musée d'histoire est obligé à l'assistance archéologique pour toute la période des travaux effectués dans le bâtiment sis 22 Rue d'Ocna. Son importance et les précédentes fouilles nous ont obligé à solliciter un contrat de fouilles archéologiques. Elles se sont déroulées „en concurrence” avec celles pour abaisser le niveau de sol. L'avantage de recherches dans un intérieur désaffecté avec un potentiel archéologique constaté antérieurement a été fructifié par des fouilles étendues.

L'attention accordée par les archéologues est due à l'intérêt des historiens d'art, à la position du bâtiment proche de porte fortifiée d'accès dans la ville, Burgetor, et au besoin de compléter les informations archéologiques sur une zone peu cherchée de la ville basse. (Planche I)

La maison en cause est la première de Sibiu dans laquelle on se propose sur la base d'observations du parement (pignon en marches superposées sur un fronton étroit) deux étapes de construction du XIVe siècle.

Selon les informations bibliographiques, la maison s'est étendue à la fin du XVe siècle vers la rue des tanneurs mais l'aile vers la cour date du XVI-XVIIe siècle.¹ L'apparition d'un bâtiment neuf à la place des deux plus anciens à cet endroit est attribué au XVIe siècle.² La maison a aujourd'hui une longue façade vers la rue d'Ocna, les corps annexes se développant dans la cour. (Planche II) Des fragments de peinture murale avec des éléments végétaux illustrent une étape spécifique de la décoration

¹ Avram, Bucur, 1999, p. 385-386.

² Fabini, H., A., 2003, p. 77.

extérieure des maisons de maîtres et patriciens du XVIe siècle.

Les informations bibliographiques obtenues de l'observation du parement ont été complétées par les fouilles archéologiques.

Informations stratigraphiques

Pièce no 1. Au niveau de la base des arcs de briques, on trouve deux couches de remblais avec des traces de bois brûlée (planche A).

Pièce no 2. On voit des couches de niveaux superposés, se trouvant sous le pavage de briques. Par-dessus le sol, on voit une couche de gravier mélangé à un trace de chaux, par-dessus duquel des pigments de bois brûlée. La base de la fondation est à 0.60 m par rapport au niveau actuel (planche IV, C).

Pièce no 4. La tranchée de la fondation du mur taille deux couches de démolition et de construction formées de sable et de chaux. La base du mur est à 0.80m par rapport au niveau actuel d'entrée (planche VII B).

Pièce no 6 (corridor). La maçonnerie de pierre de rivière est recouverte d'un pavage de briques. Le niveau de construction couvre le sol boueux et le dépôt de traces de mortier (planche V B; IV D)

Pièce no 7. Sur une couche de cendres évidentes tout le long de la maison, il a été déposé une couche de remblai. Sur le sol découvert -terre brune- verdâtre, se trouve un niveau de terre de cette couleur avec des traces de bois brûlée (planche IV A, B; photos 5, 6).

Pièce no 8. Le niveau inférieur de bois brûlé est moins évident. La fosse avec beaucoup d'os d'animaux, coupe la partie brûlée et est recouverte d'une couche de terre provenant de l'excavation des couches inférieures. Par dessus la fosse, on voit deux planchers de terre cuite avec des traces de chaux (planche VI B; VII A).

Pièce no 10. Sous le sol actuel, on observe une couche brûlée et deux planchers de terre cuite mélangés à des traces de chaux. Sur le sol naturel, boueux, est déposée une couche de bois brûlée consistante.

SII extérieur. Le profil est marqué d'une fosse au fond de laquelle on trouve de bois brûlée et des pierres. La fosse est ultérieure au mur de la maison cherché mais

antérieure à la fondation superficielle de la maison voisine (planche VI A).

Aménagements intérieurs (planche III)

Dans la pièce 3, dans la couche de pierre avec peu de fragment de céramiques, ont été aménagés:

1. une barrière de bois fixée par des piquets verticaux qui ont laissé des traces de trou dans le gravier de 6 cm, 6 cm, 4 cm, 4 cm 5 cm, 10 cm, 14 cm. Une canalisation de bois le long de la barrière avait un diamètre approximatif de 10 cm;

2. des poteaux de bois (pour les poutres) sont apparus dans la pièce no 1 et 2, fixés dans le gravier;

3. des traces dans le plancher de terre cuite mélangé à de la chaux de 5 récipients de bois d'un diamètre de 1.10 m dans les pièces 3 et 11 à une profondeur de 1.20 m.(Photo 1)

4. une base (socle) ronde de pierre de rivière liée avec un mortier faible, au diamètre de 1.5 m et à la profondeur de 1.10 m (photo 2).

Les bases des arcs de soutien des voûtes dans les pièces 2 et 3 sont apparues après la fouille de surveillance archéologique (photo 4).

Le foyer du poêle en pierre de 0.50 m X 0.50 m à 0.65 m et des murs de briques ont été mis à jour dans le corridor d'accès.

Matériel archéologique

Lors des fouilles archéologiques ont été récupérés de la vaisselle, des fragments de carreaux des poêles et une monnaie importante pour l'analyse historique.

Une marmite avec anse, entier, émail vert à l'intérieur, I 15.5; Dg 11; di 9,2; dm 14 découverte en 1999, pièce 1 sous le plancher de bois (planche VIII A).

Verseur avec anse non émaillée, oxydée, rouge - jaune I 12.5; di 8.5; dg 8; dm 15; pièce 1; -0.40 - -0.60 m (planche VIII C).

Couvercle, oxydée, rouges-queues I 6; D 11; pièce 1; - 0.40 - -0.60 m (planche XII A).

Marmite, oxydée, rouge - brique, rebord arrondi; I 14; di 6; dg 10.8; dm 12; pièce 1; -0.40 – -0.60 m (planche VIII E).

Marmite avec anse, émaille à l'intérieur, émail vert, I 17; di 10; dg 14; dm 15.5; ceinte de lignes parallèles; pièce 1; -0.40 m - -0.60 m (planche VIII D).

Carafe avec anse, avec bouche lobée, émaillée; di 8, I 18; boutons en relief; pièce 4; -0.40 m – -0.60 m (planche VIII B).

Tête de pipe émaillée trouvée dans la pièce 1; - 0.40m- -0.60 m (planche VIII F).

Carreau des poêle, fragmentaire; un pèlerin (?) au centre avec un vêtement avec pli, une courroie sur la poitrine, la main gauche en signe de bénédiction; sur le bord droit du carreau, décor (planche IX C).

Fragment de carreau de poêle, personnage avec chapeau sur la tête; deux ornements floraux par-dessus et à droite; pierre, -0.40 - -0.60 m (planche IX B)

Fragment de carreau de poêle, partie gauche d'un personnage duquel restent les doigts d'une main; pièce 1, -0.40 - -0.60 m (planche IX D)

Fragment de carreau de poêle, partie inférieure d'un lion; pièce 1, -0.40-0.60 m du XV e siècle (planche IX E)

Fragments de carreau de poêle émaillé, découpé (planche IX A, F)

Couteau de tannage, L: 18 cm, pièce 1, -0,50 m

D'autres fragments de céramiques appartenant à des formes non émaillées peuvent contribuer à la proposition de reconstitution historique. On a conservé des pichets, avec des rebords lobés (planche X, C, D, E). Des pots ont été réutilisés comme pots de fleurs (planche XIII A). La plupart des fragments de céramiques appartiennent, normalement, à des pots (planches XIII - XV). Les couvercles de marmites, les vases à très pieds et les soupières sont rares (planche e X e).

Monnaie cuivre, pièce 2, -0,80m

Sigismund de Luxembourg, daté 1430-1437

Av: croix double déchiffrement difficile

Rv: couronne en cercle de perles rares

Huszár, 1979, cat. No. 568.³

Monnaie cuivre, pièce 3, -0,40 m
1 Kr., 1800

Conclusion

La recherche quasi exhaustive du sous-sol a permis de dégager quelques conclusions pour discuter la chronologie et les fonctions de la maison.

La première étape d'habitation a pris fin au milieu du XV e siècle. La monnaie datée de 1430-1437 a été trouvée dans la couche de matériaux de démolition du premier bâtiment. Le niveau de dépôt se retrouve en plusieurs endroits de la maison.

Les traces de bois découvertes en plusieurs endroits de la pièce 2 démontrent que, initialement, le plancher était de bois. Au nord, les vestiges du premier niveau d'habitation sont plus consistants: empreintes dans le mortier, des grands récipients, circulaires, en bois; une base de pierre liée avec du mortier, de forme ronde.

On peut reconstituer un espace ouvert au nord, limité au début par une barrière et après un parapet de mur (briques de 4 cm d'épaisseur, collées avec de la terre cuite). Une canalisation collecte la solution utilisée par les maîtres, la menant à l'extérieur. Le terrain autour des récipients jusqu'à la canalisation était d'argile.

Dans la deuxième phase qui correspond à l'élévation du pignon à l'étage supérieur, on a aménagé un plancher de bois dans l'espace artisanal. Les murs latéraux ont été prolongés jusqu'au parapet.

La troisième étape d'extension signifie la fermeture de l'espace artisanal. Le mur latéral a recouvert les poutres existantes. Les récipients circulaires ont été mutés dans un nouvel alignement et ont reçu une nouvelle dimension, 1. 60 m (les plus anciennes avaient 1.10 m). La fosse, où étaient jetées les cornes des animaux sacrifiés, date de cette époque d'habitation.

Se produit alors une nouvelle étape de construction aux amples transformations: la maison s'entend vers l'est occupant le terrain

³ Merci à notre collègue Dr. Oltea Dudău pour la datation de la monnaie.

vide à proximité. Le secteur artisan s'est développé, vers la rue des tanneurs, deux autres récipients en bois étant alors montés dans un espace ouvert au début.

Les pièces d'habitation et le corridor nouvellement créés ont des voûtes. L'accès d'une pièce à l'autre est étroit. Un pavage de briques a été aménagé dans le corps entier d'habitation jusqu'au corridor. Au bout du corridor vers la rue des tanneurs, un poêle a été aménagé et les récipients de bois de l'espace artisanal ont été pris dans les murs.

La multitude et caractéristiques du matériel archéologique, l'utilisation de placage (larges planches) pour recouvrir les murs nous montrent l'importance de la pièce 1, vers la cour, dans la période qui a suivi la moitié du XVIe siècle. Des récipients en bois ont été placés debout sous le plancher actuel, dans une période moderne de réparation des planchers (XIXe siècle) jusqu'à aujourd'hui.

Les incendies enregistrés dans les couches sont locaux. Les plus grosse trace d'incendie se trouvent sous le pavage de briques.

Les précisions chronologiques sont utiles à une analyse d'ensemble de l'évolution de l'architecture médiévale de Sibiu. Le matériel archéologique met en évidence l'habitation d'un artisan dans une zone peu agréable (sol formé de gravier, sable et terre noire boueux) voire dangereuse en dehors des fortifications, le long de la porte Burger. L'avantage du lieu tient de la proximité de l'eau et d'une voie principale d'accès.

Les traces de grands récipients, le nom des rues dans lesquelles on sortait de la maison (rue des tanneurs), le grand nombre de cornes de béliers (21 cornes de béliers sont trouvées dans une fosse dans la pièce 8) démontrent qu'une tannerie y a fonctionné.

Sur la liste des habitants de la ville en 1658, sont mentionnés 5 artisans tanneurs et gantiers.⁴ Les tanneurs appelés *Weissgarber* préparaient les peaux blanches de moutons et de chèvres. Pour la conservation on utilisait l'alun et le sel mélangé. Le processus de tannage nécessitait beaucoup d'eau en plusieurs lavages dans de grands récipients

pour dissoudre les cendres et la chaux. La tannerie avait besoin d'espace pour le séchage et d'une fosse en forme de cloche où l'on gardait les peaux pour le tannage une demi-année. D'habitude, les tanneries s'installaient le long d'une rivière. A Sibiu comme à Schaffhausen,⁵ leurs quartiers essaient le long du mur de défense.

La corporation des tanneurs de Sibiu a été mentionnée en 1367 à l'occasion de l'achat par Peter de Atel d'un moulin.⁶ L'installation a fonctionné probablement pour les besoins de la tannerie à proximité de l'eau, dans le quartier des tanneurs ou de l'autre cotée de l'eau sur le terrain du Peter.

Le statut de corporation des gantiers et tanneurs de peaux blanches en 1540 permettait à l'artisan "d'avoir des compagnons et des apprentis sous son pouvoir".⁷ Cette décision a permis le développement de la production et implicitement le développement des ateliers.

Il faut chercher une étape de développement de la maison à la moitié du XVIe siècle. Les espaces d'habitation remarquables pour les maîtres et compagnons, pour les annexes artisanales et familiale se retrouvent sur le plan de l'actuel bâtiment. L'encadrement de pierre et les ornements sous corniche plaident pour cette époque de finalisation du plan de la maison. Plus tard au XIXe siècle, la maison a perdu sa fonctionnalité initiale devenant un simple espace habité.

Sans faire exception à la malheureuse règle lors de l'ultime décade à Sibiu, le nouveau propriétaire et architecte n'ont pas mis en valeur les traces archéologiques.

⁴ Albrich, 1883, p. 228.

⁵ Stadtluft, 1993, p. 118-120.

⁶ Vlaicu, 2003, doc 4, p 50-51.

⁷ Ibidem, doc 115, p. 336-339.

LISTE AVEC LES ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIEI

Planche I - Emplacement de la maison. Amplasarea casei

Planche II - Plan de la maison et fouilles archéologiques. Planul casei și săpăturile arheologice.

Planche III - Traces archéologiques. Urmele arheologice

Planche IV - Profiles stratigraphiques: / Profile stratigrafice:

A. C6, profil est: / profilul de est:

1. Remblai. Moloz
2. Bois brûlé. Lemn ars
3. Terre brun, sable. Pământ brun, nisipos
4. Terre brun verdâtre. Pământ brun - verzui
5. Terre brun argileux. Pământ brun argilos

B. C6 Profil ouest: / Profilul de vest:

1. Argile, bois brûlé. Argilă, lemn ars
2. Bois brûlé. Lemn ars
3. Terre brun verdâtre, chaux. Pământ brun – verzui, var
4. Terre brun verdâtre, chaux, bois brûlé. Pământ brun – verzui, var, lemn ars
5. Terre brun argileux. Pământ brun argilos

C. SI, Profil sud: / Profilul de sud:

1. Sol actuel. Sol actual
2. Terre brun verdâtre, bois brûlé. Pământ brun – verzui, lemn ars
3. Pavage. Pavaj
4. Terre brun verdâtre, sableux, chaux. Pământ brun verzui, nisip, var
5. Terre brun verdâtre, traces des bois brûlé. Pământ brun – verzui, urme de lemn ars
6. Gravier, chaux. Pietriș, var
7. Terre brun-marron, bois brûlé. Pământ brun – maroniu, lemn ars
8. Terre brun, argileux. Pământ brun, argilos
9. Gravier. pietriș

D. C5, Profil nord. Profilul de nord

1. Terre brun sableux. Pământ brun, nisipos
2. Pavage. Pavaj
3. Sable. Nisip
4. Remblai. Moloz
5. Terre brun marron, traces de mortier. Pământ brun – maroniu cu urme de mortier
6. Niveau de construction. Nivel de construcție
7. Argile, terre cuite. Argilă, pământ ars
- 7a. Trou de fondation. Sanț de fundație
8. Terre brun, gravier. Pământ brun, pietriș
9. Bois brûlé. Lemn ars
10. Gravier. Pietriș
11. Terre noir, sable. Pământ negru, nisipos
12. Gravier, argile. Pietriș, argilă
13. Sol naturel . sol natural

Planche V - Profiles stratigraphiques: / profile stratigrafice:

A. C3, Profil ouest. Profilul de vest

1. Terre brun, argile et chaux. Pământ brun, argilos, var
2. Gravier. Pietriș
3. Terre brun - marron, remblai. Pământ brun – maroniu, moloz
4. Remblai. Moloz
5. Sable. Nisip
6. Argile. Argilă

B. C5, Profil sud: / profilul de sud:

1. Terre brun, sableux. Pământ brun nisipos
2. Pavage. Pavaj
3. Sable. Nisip
4. Remblai. Moloz
5. Terre brun. Pământ brun
6. Niveau de construction. Nivelul de construcție
7. Terre brun, argile. Pământ brun, argilos
8. Terre brun- marron. Pământ brun - maroniu
9. Terre noir, sable. Pământ negru, nisipos
10. Terre brun, boueux . pământ brun, mlăștinos

Planche VI - Profiles stratigraphiques: / profile stratigrafice:

A: S II, Profil est: / profilul de est

1. Pavage modern. Pavaj modern
2. Trous modernes. Sanț modern
3. Terre brun, gravier. Pământ brun, pietriș
4. Sable. Nisip
5. Bois brûlé. Lemn ars
6. Terre brun, taches jaunes, bois brûlé. Pământ brun, pete galbene, lemn ars
7. Sol argileux. Sol argilos
8. Terre brun - marron, bois brûlé. Pământ brun – moroniu, lemn ars
9. Argile. Argilă
10. Bois brûlé. Pământ ars
11. Pavage médiéval (pierres, briques). Pavaj medieval (pietre, cărămizi)

B. C7, Profil ouest: / profilul de vest:

1. Terre brun, traces de chaux. Pământ brun, urme de var
2. Pavage (argile, chaux). Pavaj (argilă, var)
3. Trou. Sanț
4. Terre brun, mortier. Pământ brun, mortar
5. Terre brun, traces jaunes, chaux. Pământ brun, pete galbene, var
6. Terre noir, traces de chaux. Pământ negru, urme de var
7. Argile, terre brun, boueux. Argilă, pământ brun, mlăștinos
8. Terre brun - verdâtre, gravier. Pământ brun – verzui, nisip
9. Sable, bois brûlé. Nisip, lemn ars
10. Bois brûlé. Lemn ars
11. Terre brun – verdâtre. Pământ brun - verzui
12. Terre noir, boueux. Pământ negru, mlăștinos
13. Trou avec des os. Groapă cu oase

Planche VII Profiles stratigraphiques: / profile stratigrafice:

A. C7, Profil nord: / profilul de nord:

1. Pavement (argile). Podea de lut
2. Terre brun – marron. Pământ brun - maroniu
3. Bois brûlé. Lemn ars
4. Remblai. Moloz
5. Perre noir, taches jaunes. Pământ negru, pete galbene
6. Gravier. Pietriș
7. Terre noir, boueux. Pământ negru, mlăștinos
8. Terre brun, taches de mortier, fragments de briques. Pământ negru, pete de mortar, fragmente de cărămizi
9. Sable. Nisip
10. Chaux. Var

B. C2, Profil est: / profilul de est:

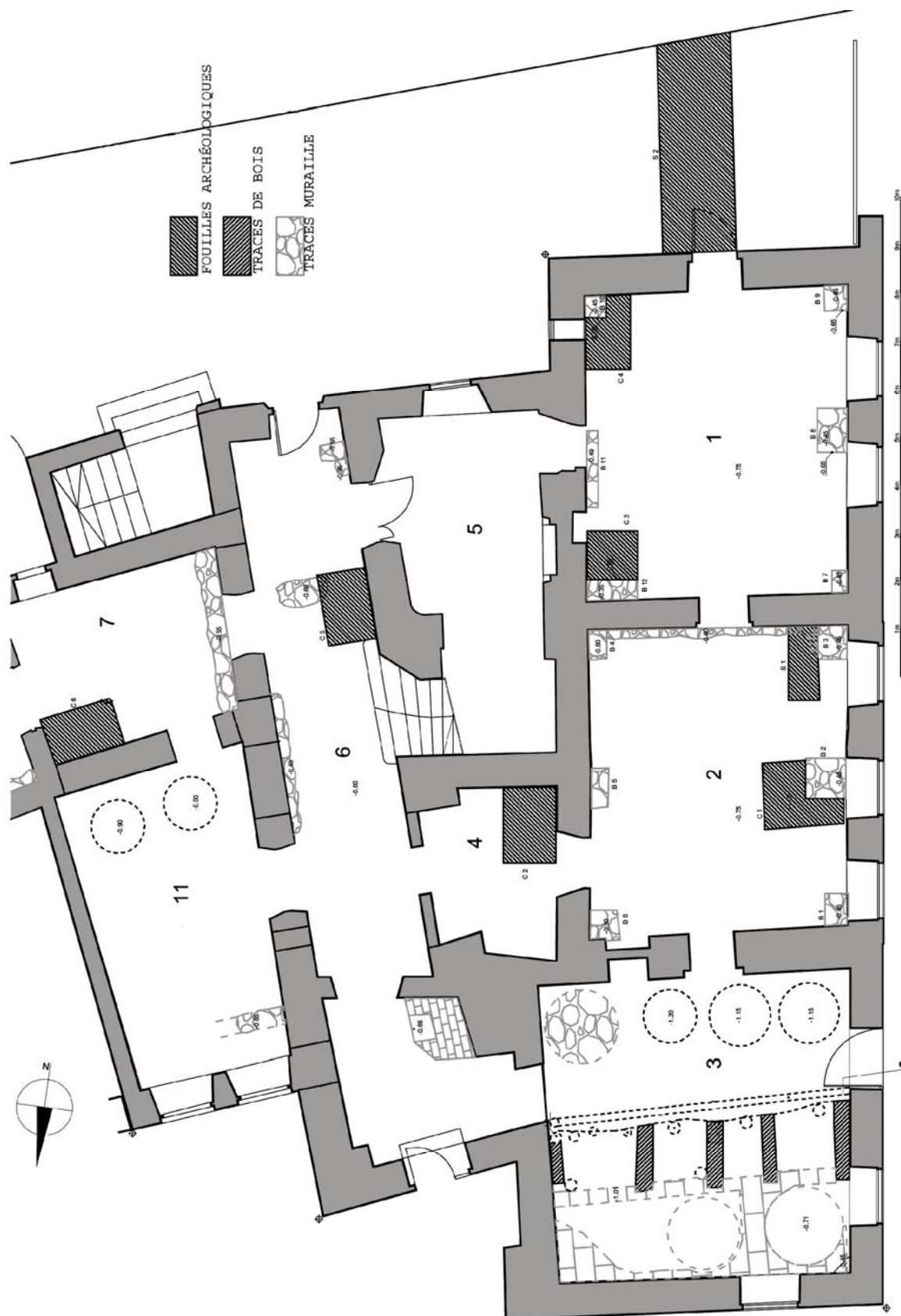
1. Pavage. Pavaj
 2. Terre brun- marron, fragments des briques. Pământ brun – maroniu, fragmente de cărămizi
 3. Remblai. Moloz
 4. Niveau de construction. Nivel de construcție
 5. Terre brun. Pământ brun
 6. Sable. Nisip
 7. Trou de fondation. Șanț de fundație
- Planche VIII** - Matériel archéologique pièce complète: tête de pipe, marmite et pichet. Material arheologic, piese întregi: ciubuce de pipă, oală și cană
- Planche IX** - Matériel archéologique et carreaux des poêles fragmentaires. Material arheologic, fragmente de cahle plate
- Planche X** - Matériel archéologique, pichets fragmentaires. Material arheologic, căni fragmentare
- Planche XI** - Matériel archéologique, formes diverses: A anse, B verseur, C couvercle, D. carreau de poêle. Material arheologic, forme diverse: A toartă, B urcior, C capac, D oală cahlă
- Planche XII** - Matériel archéologique, formes diverses: A vase céramique à trois pieds, B couvercles C carreau de poêle; D soupière. Material arheologic, forme diverse: A vas cu trei picioare, B capac, C fragment de oală – cahlă, D fragment de castron
- Planche XIII** - Matériel archéologique, fonds de marmites. Material arheologic, funduri de oale
- Planches XIV** - Matériel archéologique, bouches de marmite. Material arheologic, buze de oale
- Photo 1** - Pièce 11, vue vers sud. Camera 11, vedere spre sud
- Photo 2** - Pièce 3, vue vers nord. Camera 3, vedere spre nord
- Photo 3** - Pièce 8, vue vers ouest. Camera 8, vedere spre vest
- Photo 4** - Pièce 2, vue vers nord. Camera 2, vedere spre nord
- Photo 5** - Pièce 7, vue vers nord. Camera 7, vedere spre nord
- Photo 6** - Pièce 7, vue vers est. Camera 7, vedere spre est

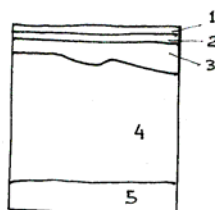
BIBLIOGRAPHIE / BIBLIOGRAFIE

Avram, Bucur 1999	Alexandru Avram, Ioan Bucur, <i>Denkmaltopographie, Siebenbürgen Stadt Hermannstadt 5.1.1 Stadt Hermannstadt. Die Altstadt. Topografia Monumentelor din Transilvania Municipiul Sibiu 5.1.1 Municipiul Sibiu. Centrul Istoric</i> , Köln, 1999.
Fabini H., A., 2003	Hermann und Alida Fabini, <i>Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen</i> , Heidelberg, 2003.
Albrich, 1883	K. Albrich, <i>Die Bewohner Hermannstadts im Jahre 1657</i> , dans A.V.S.L.K., XVII, 2, 1883.
<i>Stadtluft</i> , 1993	<i>Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300</i> , Stuttgart, 1993.
Vlaicu, 2003	Monica Vlaicu, <i>Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune 1224-1579</i> , Sibiu, 2003.

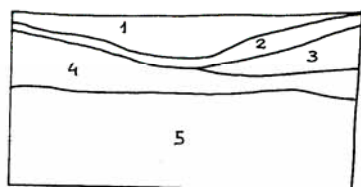

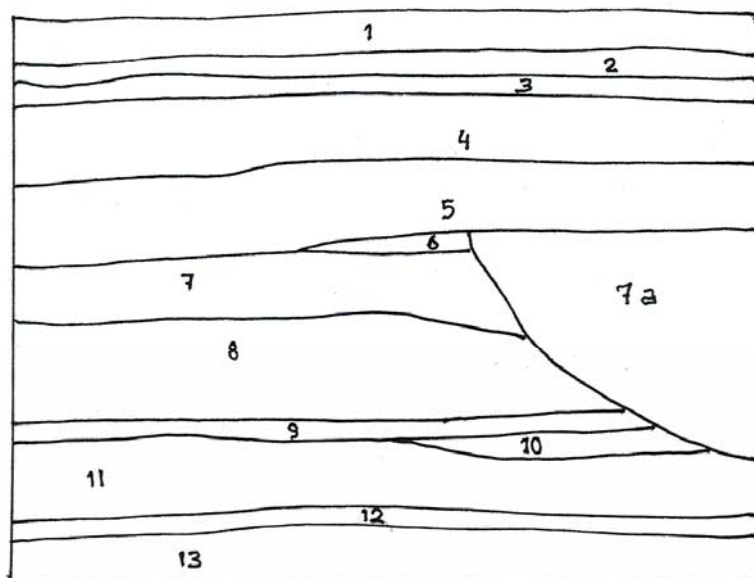
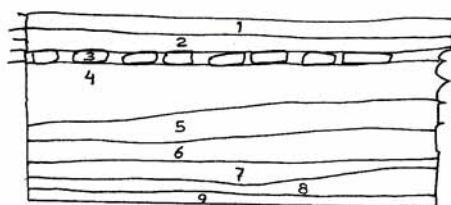
A

0 1 m

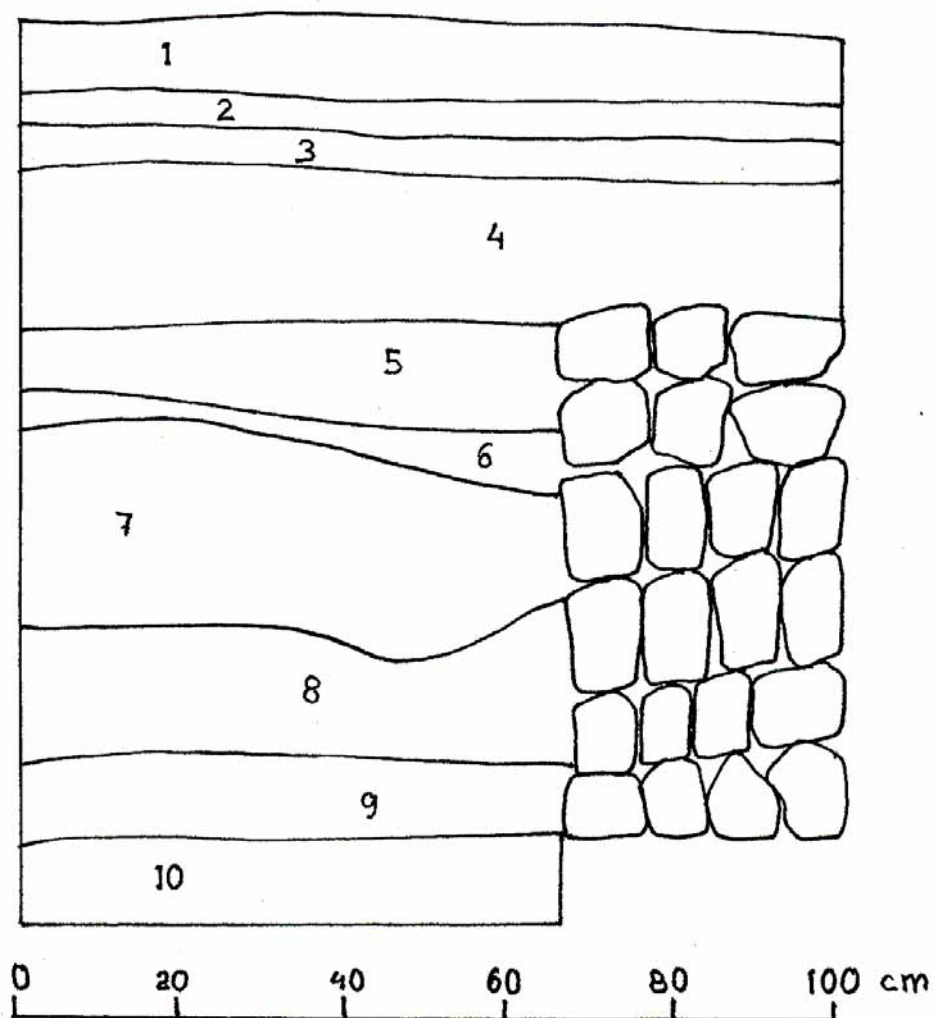
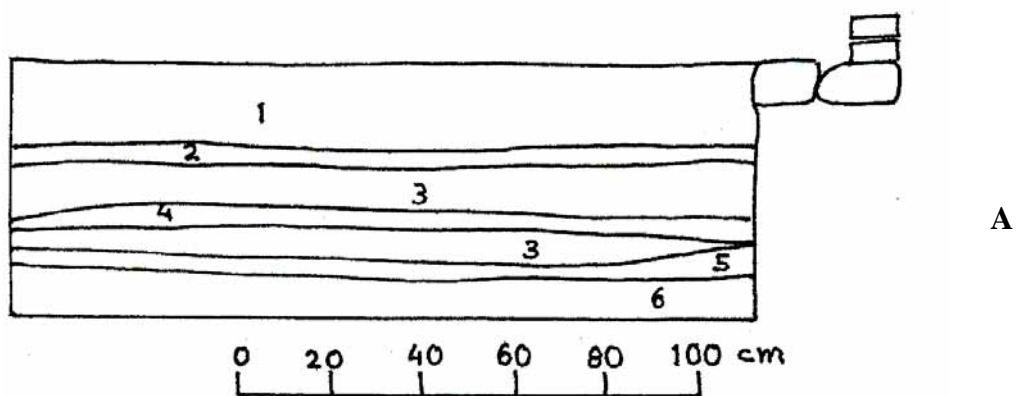
B

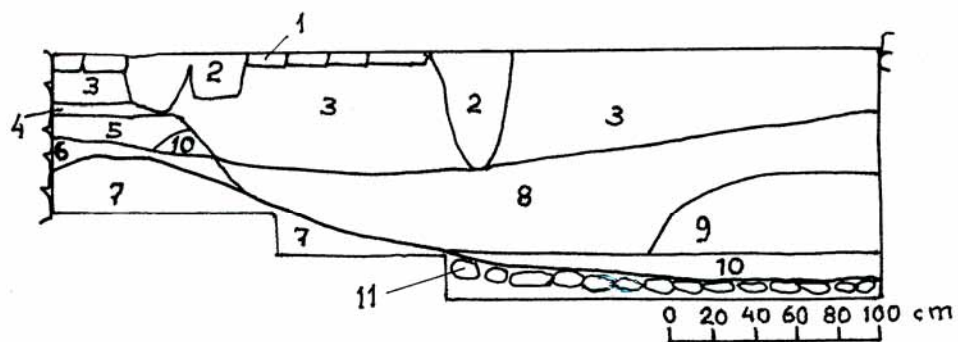
C

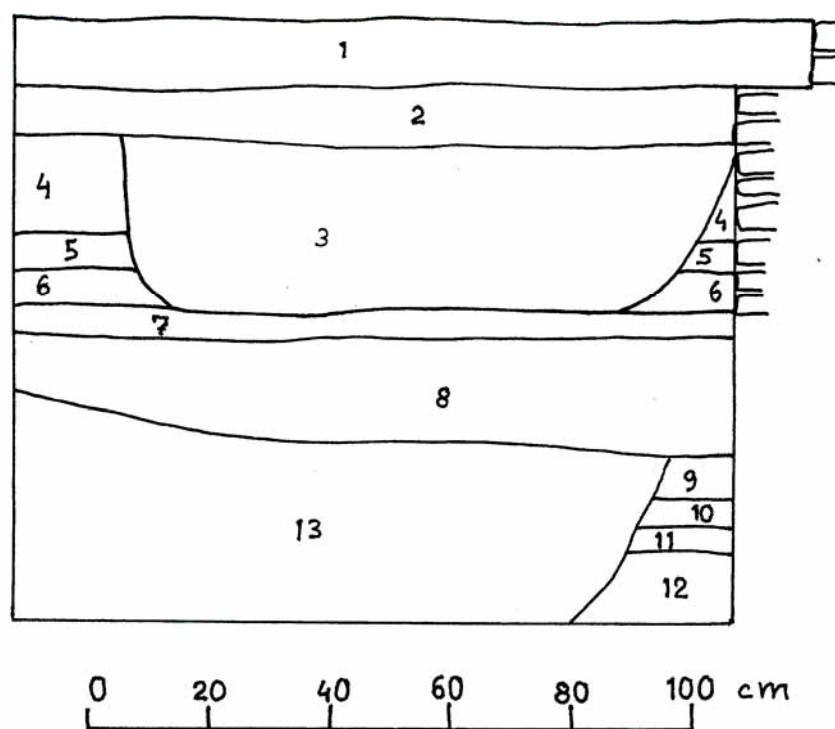
D

0 20 40 60 80 100 cm

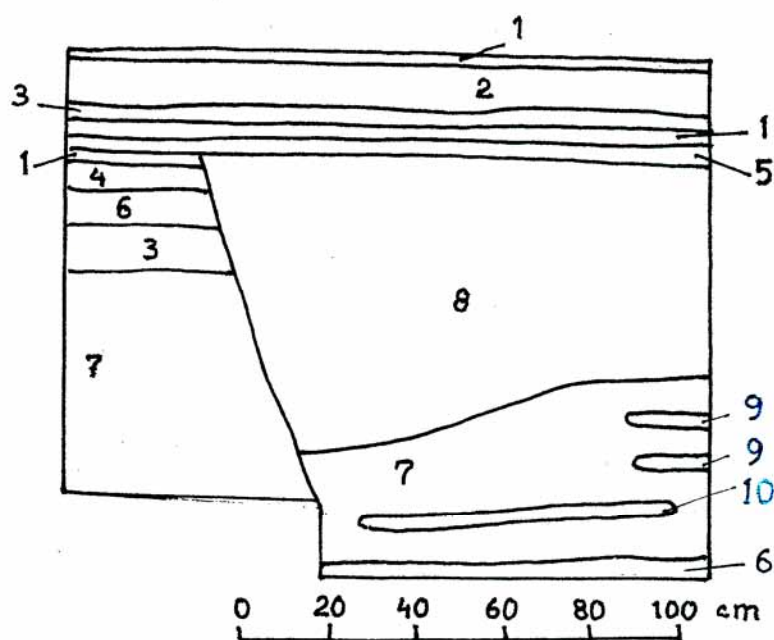

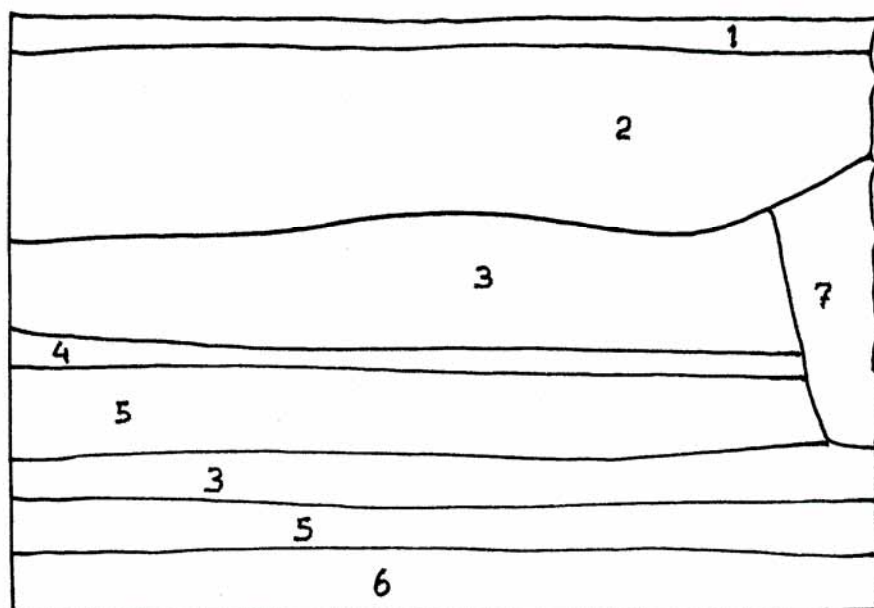
A

B

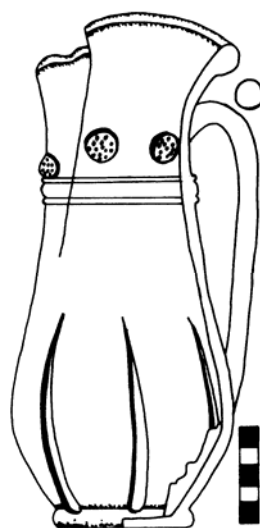
A

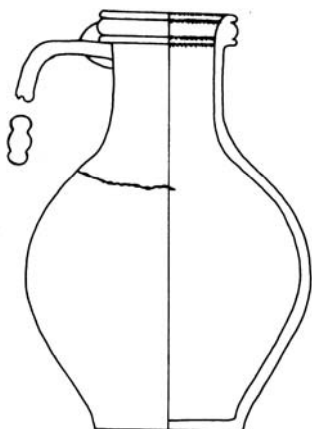
B

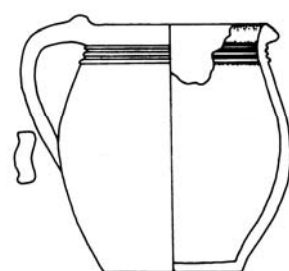
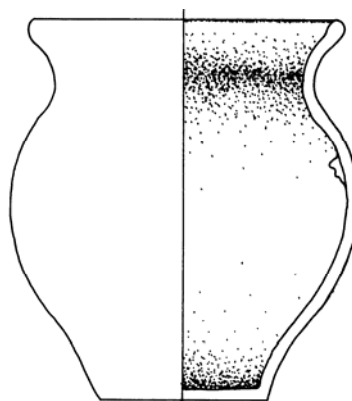
A

B

E

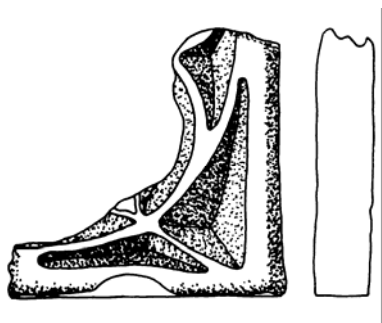

C, D

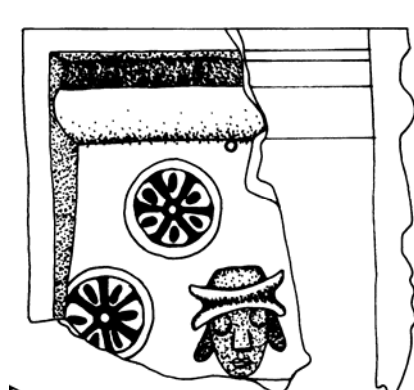

F

Pl. VIII

A

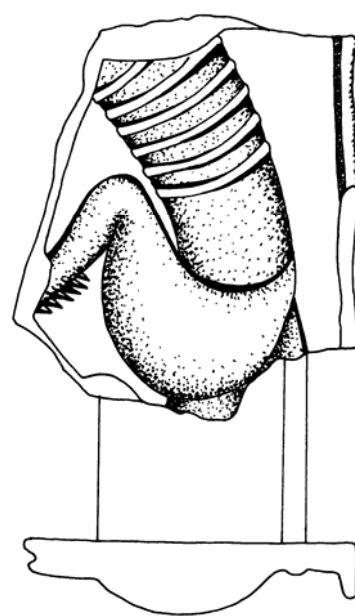
B

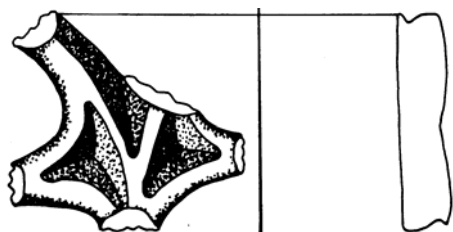
C

D

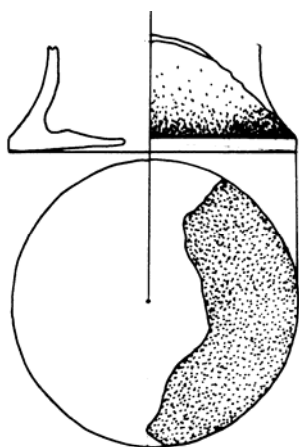
E

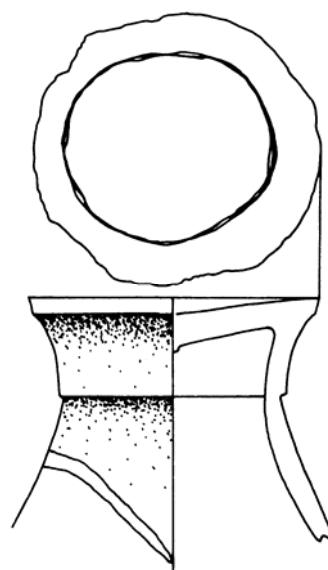
F

0 1 CM.

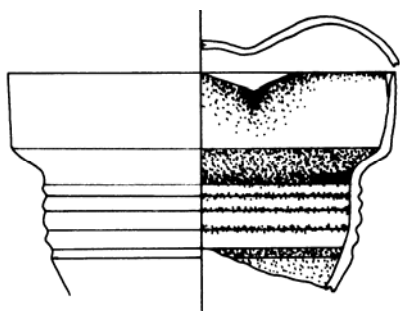
Pl. IX

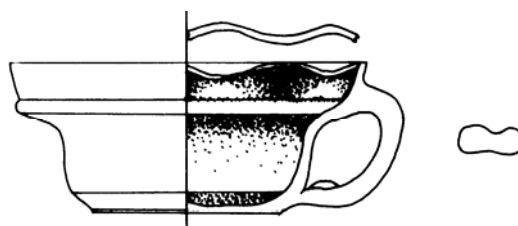
A

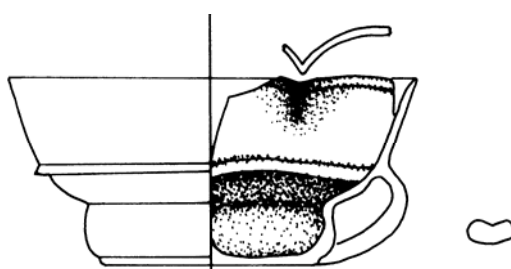
B

C

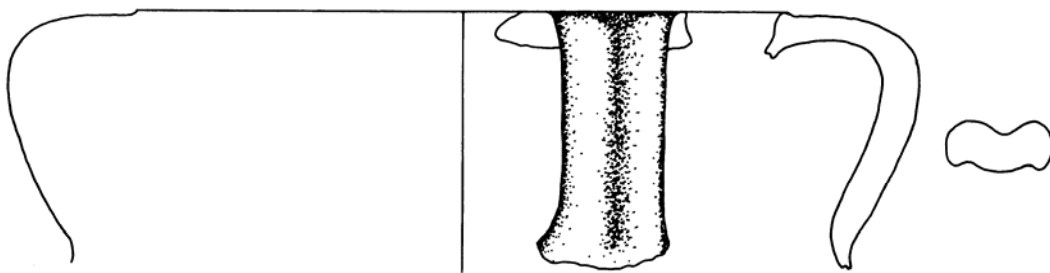
D

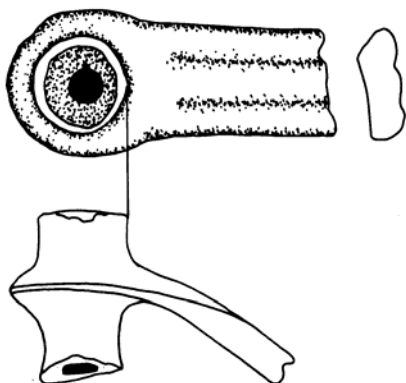
E

0 1 CM.

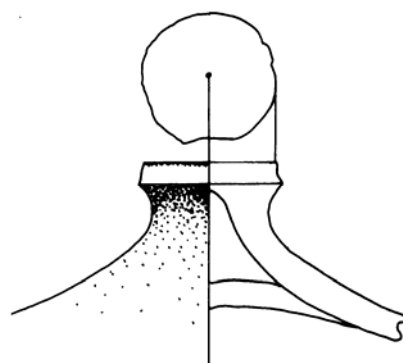
Pl. X

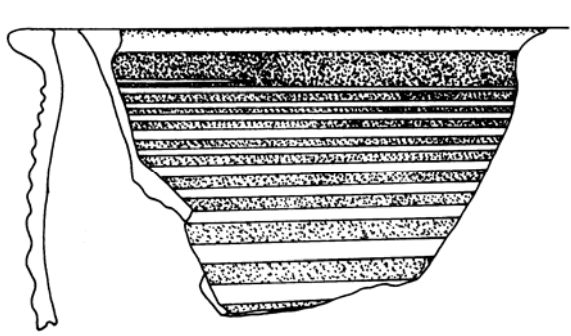
A

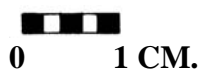
B

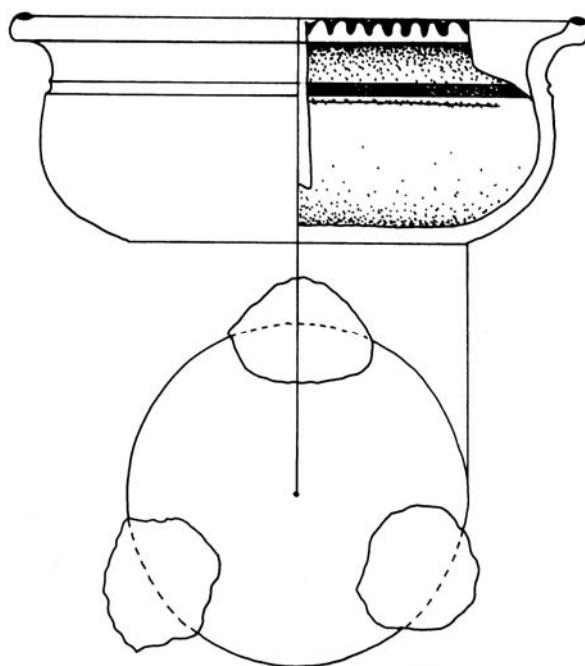
C

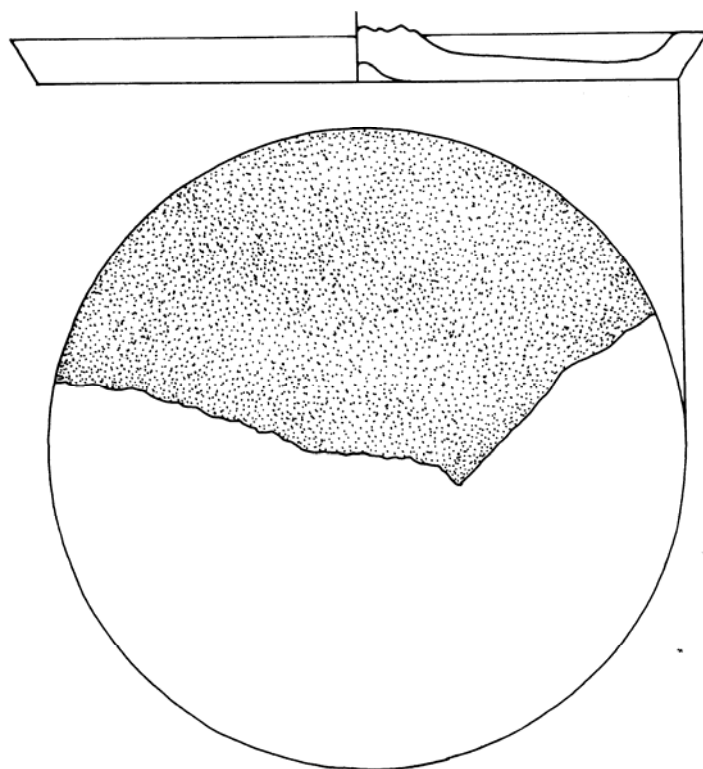
D

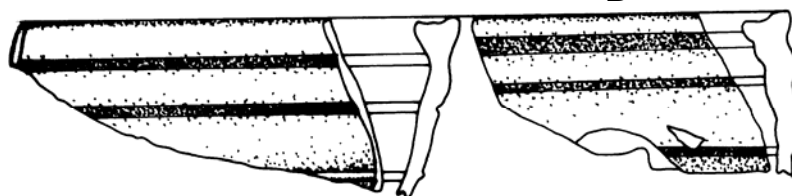
Pl. XI

A

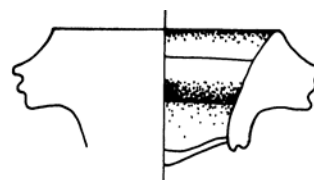

B

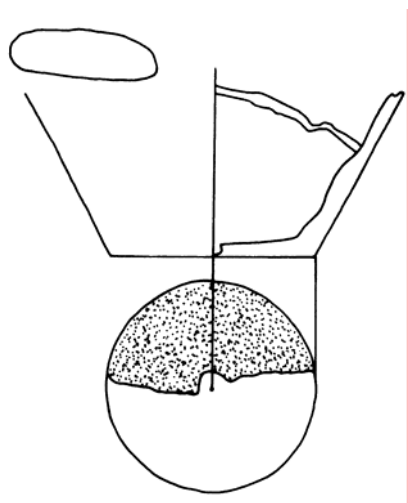
C

0 1 CM.

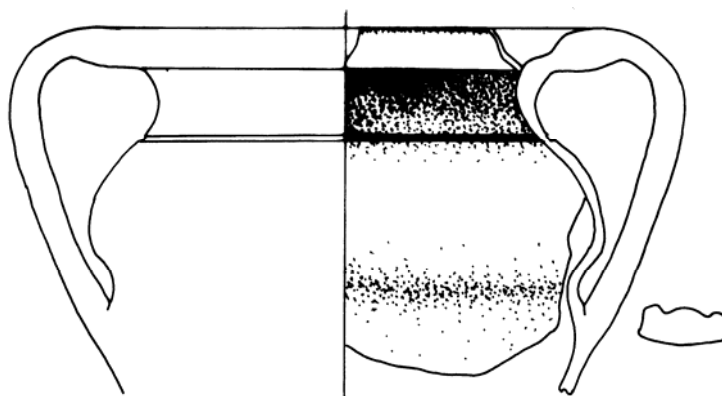

D

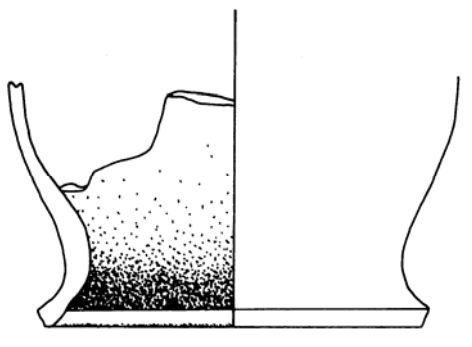
Pl. XII

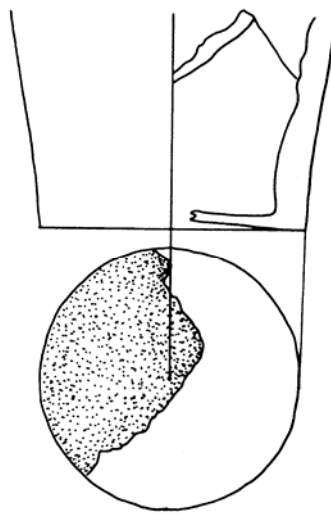
A

B

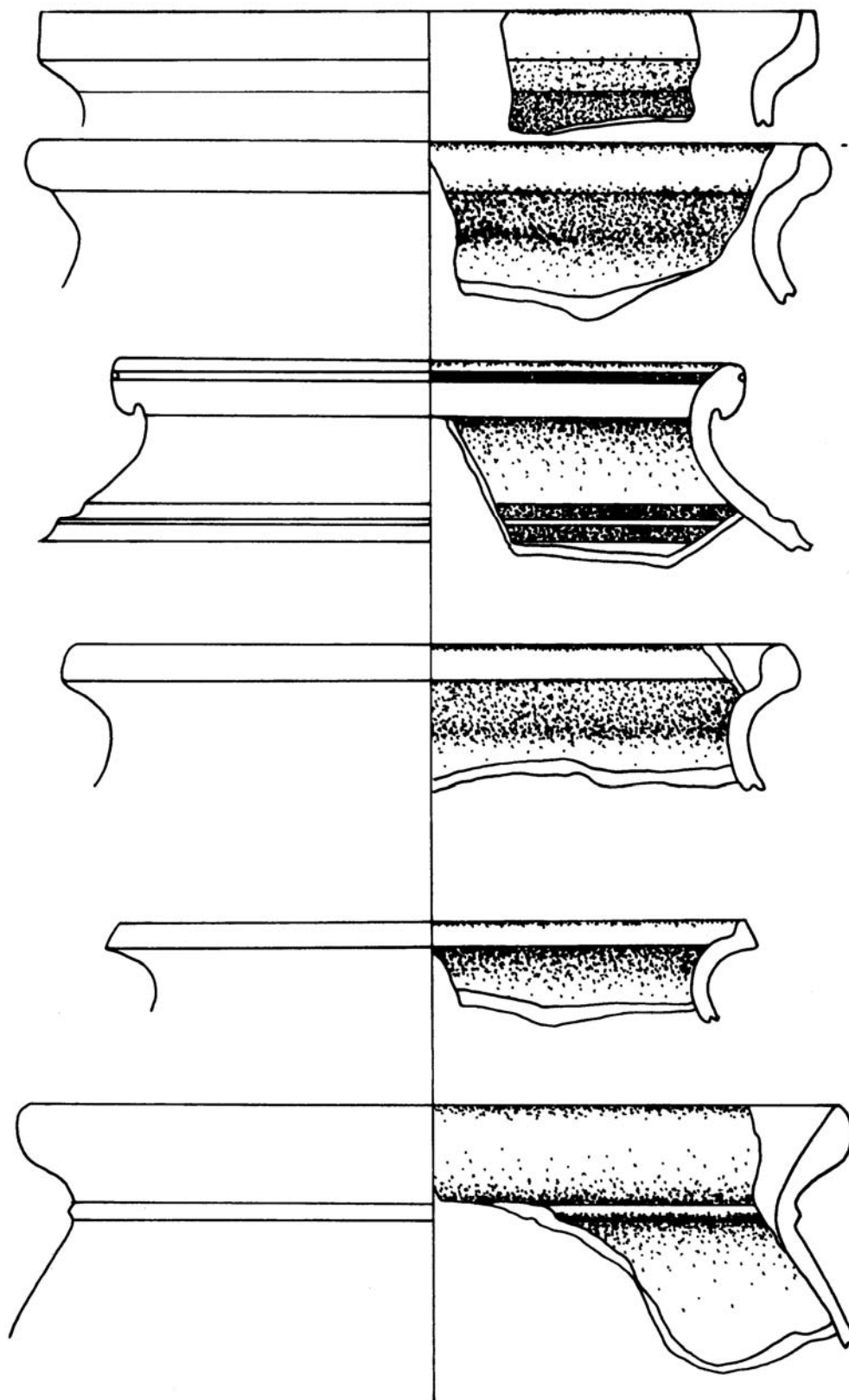
C

D

 0 1 CM.

Pl. XIII

Pl. XIV

Photo / Fotografia 1

Photo / Fotografia 2

Photo / Fotografia 3

Photo / Fotografia 4

Photo / Fotografia 5

Photo / Fotografia 6

KIRCHENTÜR SIECHENHOFKIRCHE HERMANNSTADT

IRMGARD SEDLER

REZUMAT: UȘA BISERICII AZILULUI DIN SIBIU

Articolul prezintă ușa de acces în sacristia Bisericii Azilului din Sibiu. Astăzi ea se păstrează în Muzeul Național Astra Sibiu. Ușa a fost pictată cu romburi, în interiorul cărora sunt dispuse stele. Ea este datată cel mai târziu la sfârșitul secolului al XV-lea.

Standort: ASTRA - Nationalmuseum in Hermannstadt/Sibiu

Inv. Nr. 2739-L

Die Nadelholztür wurde in den Endachtzigern des vergangenen Jahrhunderts aus der ehemaligen Siechenhofkirche geborgen. Sie passt sich mit ihrer Spitzbogen-Form der gotischen Sakristeitüröffnung an. Sie gehört neben einem gotischen Maßwerkfragment (Sakramentnische ?) im Chor zu den wenigen überkommenen Elementen einer frühen Raumausstattung dieses Kirchengebäudes.

Die Tür besteht aus zwei Bretterlagen mit einer Stärke von insgesamt 7 cm. Das äußere Türblatt ist aus drei senkrechten Brettern gefügt und misst 180 x 101 cm, wobei der Schlagrahmen knappe 7 cm über die Türöffnung greift. Zwei stabile Eisenbänder, quer über die Türbreite verlaufend, erhöhen die Stabilität der Konstruktion. Das innere Türblatt nimmt mit seinen Dimensionen von 167 x 87 cm die Lichte der Türöffnung auf. Es besteht aus fünf in der Breite glatt gefügten Brettteilen und ist flächendeckend mit einem Rautenmuster in Schwarzlot und Ocker verziert. Die schwarzen Rautenfelder korrespondieren mit der ockerfarbenen Gitterrahmung jeweils durch ein kleines, zentral in der Raute angebrachtes ockerbraunes Sternchen. Die Bemalung erinnert an eine ähnliche Auszier eines nicht näher bestimmbareren Gegenstandes einer früheren Kircheninnenausstattung der Kirche in Zied, von dem in den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts nur noch Fragmente übrig

geblieben waren. Allerdings handelte es sich dort um ein in Schablonentechnik ausgeführtes Flächenornament¹.

Über die Dazugehörigkeit der farblich gehaltenen Innentür zu einem bestimmten Raumprogramm der Siechenhofkirche bzw. zu einer Inneneinrichtung fehlen uns die Informationen. Die Bemalung verweist das Objekt zeitlich spätestens ans Ende des 15. Jahrhunderts.

ABBILDUNGEN / LISTA ILUSTRAȚIEI

Fig. 1 - Kirchentür Siechenhofkirche / Ușa de la Biserica Azilului

¹ Zu der Innenausstattung der Kirche in Zied siehe Irmgard SEDLER: *Das Kirchenrecht und seine Bauten*. In: Irmgard und Werner SEDLER (Hrsg.): *Zied. Ein Dorf und seine Geschichte*. Bd. I, Ludwigsburg 2003, S. 136 – 203.

Fig. 1

FOUR UNKNOWN RENAISSANCE RECORDERS

JÁNOS BALI

REZUMAT: PATRU INSTRUMENTE MUZICALE RENASCENTISTE INEDITE

In colecția Muzeului Național Brukenthal – Muzeul de Istorie din Sibiu se află șapte instrumente de suflat renașcentiste din lemn, dintre care patru sunt inedite. Acestea reprezintă subiectul acestui studiu. Autorul presupune că trei dintre ele ar fi făcut parte dintr-un set, folosit probabil în secolul XVI.

In the collection of Historical Departement of the Brukenthal Museum¹ in Sibiu (Romania) there are seven renaissance woodwind instruments: beside a bass cromorne (Inv. No. 14560), an alto and a tenor bombard (Inv. No. 14561) we find there four recorders too:

- Inv. No. 14559/M 1102 basset recorder: one piece, total length 0,79 m. Material probably maple; burned-in stamp below the window: HIER•S•. Cap, crook, fontanelle, key are missing. Playable, pitch is ca $\sim g\#^2$. The bearings of the key are seemingly original; the breakings of the bell are repaired, its shape is modified by burnishing.
- Inv. No. 14559/M 1072 bass recorder: one piece, total length 1,13 m. Material probably maple; burned-in stamp below the window and on the sole: HIER•S•. Cap, crook, fontanelle are missing. The environment of the 7th hole is corrected by an inserted wooden piece of darker color. Key seems to be not original, although it is of the age; the re-application is primitive. Not

playable: the windway is splitted, traces of worm-eating are visible. Calculated from its speaking length and from comparisons with other renaissance basses its pitch could be about $c\#$.

- Inv. No. 14559/M 1078 top part of a two-piece great bass recorder, length 1,2 m. Material probably cherry-wood, burned-in stamp below the window: HIER•S•. Cap, crook, foot are missing. Worm-eaten, but playable, probable pitch is $F\#$.
- Inv. No. 14559/M 1103 basset recorder: one piece, total length 0,89 m. Material probably maple; burned-in stamp below the window: a letter W, above it a three-branch flat arched crown. The stamp is identical with that of the two bombards of the collection. The window is wider, the windway is longer than in the case of the HIER•S• recorders. The instruments don't speak well, it suffers from later modifications: surely because of the lack of the cap, a diagonal boring leads into the windway across the block; the chamfers are roughly widened; the foot-part too shows drastic alterations, multiple changes of key. There is an enigmatic hole under the fontanelle, and on the strongly damaged bell one can see traces of some applied decoration in the form of a wheel. Estimated pitch is between g and $f\#$.

¹ I am grateful to Dr. Peter Kiraly (Kaiserslautern, Germany) for calling my attention to the instruments in question; to Dr. Sabin Luca, the director of the Brukenthal Museum, who kindly permitted me to study them; to Dr. Constantin Ittu, the director of the library of the museum, and Marta Guttmann (Sibiu), who helped my researches, and to Adrian Brown, how allowed me with some informations on the "W-and-crown" instruments and revised my text.

² All pitches are related to $a = 440$ Hz.

Although a description and photos of the instrument has been published by Dr. Martha Buckner as early as in 1941³, they are not represented among the 200 items of the renaissance recorder-list of Adrian Brown⁴, nor in the present state of the online database of Nicholas Lander⁵. In my judgement, their significance is threefold: first, to the best of my knowledge⁶, they are the single surviving historical recorders in Transylvania. Second, the concordances of their maker's mark is interesting; and third, probably the three HIER•S• recorders are a fragment of a set, that could lead us to further conclusions.

The Saxon city Sibiu (its German name is *Hermannstadt*, in Hungarian *Nagyszeben*) was one of the most important centers of Transylvania. As every greater town, Sibiu too played a wind-band playing in the church-tower. According to the widespread late medieval practice, under more intimate circumstances a shawm-band used the softer recorders instead of their loud primary reed instruments. An inventory of the Sibiu town wind-band from 1631⁷ lists four trombones, three trumpets, a cornetto, two mute cornetti, a shawm and a bombard, two dulcians, a bass and a tenor-violin, and “1 Diskant-Flötel samt einem Schloß, 2 Große Schloß-Flöten Samt dem Krumbenchen, [...] 1 große Baß-Flött Samt dem Krumbogen, [...] 2 große Discant-Flöten mit den Schließern, 3 große Flöten Samt dem Krumb Bogen” („one descant recorder with a key, two great keyed recorder with crook, [...] one great bass recorder with crook, [...] two great descant recorder with keys, three great recorders with crook”). Six of the existing seven instruments fit well enough into this picture: the three HIER•S• recorders could have been listed among the first group of recorders forming a normal renaissance four part set, and the slightly greater W-and-crown basset could have been one of the “great

descants”⁸ in the second group, which seems to be a fragment of a bigger set; the repaired key of the HIER•S• bass gives further evidence for it (see below). Perhaps the two bombards could be identical with the „shawm-and-bombard” of the inventory, only the (unfortunately unsigned) cromorne is out of picture. The seven existing renaissance woodwind instruments are not listed in the inventory of legacy (1803) of Samuel Bruckenthal, whose large collection formed the base of the museum. To sum up, it seems to be probable, that the four recorders belonged to the 16th century town band residing in the church-tower, and were taken over by the museum after 1803.

Comparing the thumb-holes we can see, that the bassets were more used than the bigger ones. Indeed, the successive reshaping of the “W-and-crown” basset suggests that it could have been a good instrument. Its very long windway, nicely cutted large window support that hypothesis too. As concordance I could mention only one single recorder, a bass now in Vienna⁹, stamped with a nearly identical crowned W below the window (and with “FG” and “HV” on the fontanelle and on bottom), whose pitch is apparently a fifth lower, *B*. Being the existing fragment of the later applied clack-valve of the Sibiu HIER•S• bass very similar to the one on this Vienna “W-and-crown” bass,¹⁰ it seems to be plausible, that it belonged originally to one of the W-and-crown set. In the Narodni Museum, Prague there are three reed instruments: a shawm, a basset and a great bass bombard with similar makers mark. They are probably¹¹ made by the Rozmberk (Bohemia) master

⁸ In the renaissance practice the name of the recorder sizes belonged to their musical function in the recorder ensemble, not to their absolute dimension; so a “descant” could have been nearly one meter long, as in our case. Otherwise in my article I follow Adrian Brown's terminology: so a recorder smaller than 0,32m is called a *soprano*, the bigger ones, until 0,45 m called *alto*, the even bigger ones without key are *tenors*, the keyed recorders without crook are *bassets*, the recorders with crook are *basses*, among them the bigger ones than 1,4 m are *great basses*.

⁹ *Gesellschaft der Musikfreunde*, I.N.116.

¹⁰ this observation rests on the drawing of the Vienna instrument by Ture Bergström, 1983.

¹¹ According to František Mareš and Dr. Jan Muk, see Oromszegi 1968, pp. 97-104.

³ Bruckner 1941, pp. 48-56.

⁴ *Musicque de Joye* 2005, pp. 533-537.

⁵ See www.recorderhomepage.net; present state = February 2007.

⁶ Marta Guttmann did not receive any positive answer to her letter asking for recorders sent to the Transylvanian museums.

⁷ Brandsch 1928, p. 313.

“Vilém” or “Wilhelm”, with them our recorder too.

Even more interesting is to compare the three HIER•S• instruments with the HIER S• and HIE•S recorders from the north-Italian Catajo castle, now in the Kunsthistorisches Museum Vienna. They are carefully documented thanks to the publications of Dr. Beatrix Darmstädter¹², which permits to stand our instruments in a wider perspective.

The six HIER S• recorders¹³, one alto in *a#*’, three tenors in *d#*’, and two bassets in *g#* form a set, even the case of the set is still existing¹⁴, showing, that a further alto and a soprano probably in *e#*’ are missing. The recorders are stamped HIER S• on their soles, seemingly made with the same tool (a seventh HIER S• basset in *g#* is now in Verona¹⁵). There are six existing recorders¹⁶ stamped below their windows and on soles too with HIE•S, two bassets in *g#*, three basses in *c#*, and a great bass in *F#*; unfortunately, they are not in the same tuning, only one of the basses fits to the great bass. Besides the twelve Vienna and the single Verona HIER S• or HIE•S recorders there are other wind instruments under the mark HIERO•S too; now it is widely accepted¹⁷ that the three slightly different makers mark covers different masters, but probably descendents of Hieronymo Bassano, the founder of the Anglo-Venetian Bassano family, which probably produced the instruments stamped with silkworm moths, surviving in great number, representing the last, late 16th- early 17th century stage of the renaissance recorder making.

The mark of the three Sibiu HIER•S• recorders are made with the same stamp; it is similar, but not identical with the Vienna one, in addition to the internal dot the proportion of the letters differs too. While the Vienna HIER S•’s are marked only on their soles, all the Sibiu ones have stamps below the window,

and on the only existing original sole-surface of them, on that of the bass, there is also a stamp made with the same tool. The length of their windway and the proportions of the short cylindrical section of their outside between the blockline and the top tenon are not uniform, however, according to their stamp, tuning and the probably common provenience, they undoubtedly belong to one set.

How could we place them among the Vienna HIER S• and HIE•S recorders? Comparing could rest on the examination of the bassets. The pitch and the sounding length of the Sibiu basset is between that of the two-two Vienna HIER S• and HIE•S, and so are the shape of the head and the length of the windway. But the style of the window, the not very elegant cutting of the labium recalls the HIER S• instruments, I even could imagine, that they are made by the same hand. The examination of the bodies reinforces too this similarity: rescaling the Vienna bassets to the dimensions of the Sibiu one, we find that the quadratic average of the differences in the positions of the holes is smaller in the case of the HIER S•’s (3,5 mm: SAM 159; 4,0 mm: SAM 160) than in the case of the HIE•S’s (4,6 mm: SAM 161; 7,8 mm: SAM 162). The positions of the 3rd and 7th holes are also significant: they are in average with a half centimeter lower in the case of HIE•S’s than by our basset or the Vienna HIER S•’s. The position of the upper plan of the fontanelle also brings the Sibiu basset closer to the HIER S•’s, while the under plan is in the same position, as by a rescaled HIE•S.

¹² Darmstädter - Brown 2006, und Darmstädter 2005, pp. 99-113.

¹³ SAM 132, SAM 142, SAM 143, SAM 144, SAM 159, SAM 160

¹⁴ SAM 170.

¹⁵ Biblioteca Capitolare 2.

¹⁶ SAM 161, SAM 162, SAM 166, SAM 167, SAM 168, SAM 169.

¹⁷ See Lasocki 2001-2002.

NB: all data in mm measured from the blockline ¹⁸	win dwa y top end	tenon botto m	hole 0	1	2	3	4	5	6	fonta nelle top plan	7	font . bott om pla n	bott om end	pitch

W/crown basset (Sibiu, M 1103)	-60	-15	275	308	347	389	478	523	568	605	670	700	832	~g-?
---	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	-------------

HIER•S• basset (Sibiu, M 10..)	-42	-18	240	258	295	330	418	458	498	540	598	640	750	~g#+
HIER S• basset (Verona, Bibl. Cap. 2)				259	296	336	407	443	482				733	g#++ ?
HIER S• basset (Vienna, SAM 159)	-35	-20	231	251	286	324	411	454	494	533	587	624	740	g#++ +
HIER S• basset (Vienna, SAM 160)	-35	-20	230	251	289	322	408	453	491	534	594	624	741	g#++
HIE•S basset (Vienna, SAM 161)	-52	-17	237	259	303	344	424	470	510	556	615	651	765	g#-
HIE•S basset (Vienna, SAM 162)	-49	-18	224	258	299	341	422	468	508	552	614	640	762	g#-

HIER•S• bass (Sibiu, M 1072)	-47	-22	340	370	412	455	610	652	692	743	850	890	108 4	~c#-?
---	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------------	--------------

¹⁸ The data concerning the Vienna recorders are given from Darmstädter - Brown 2006, the data for the Verona one are from A. Brown's Internet-database. In both cases I rounded the numbers.

HIE·S bass (Vienna, SAM 166)	-57	-21	355	388	431	475	633	675	719	783	893	935	113 9	c#-
HIE·S bass (Vienna, SAM 167)	-60	-22	345	375	417	459	617	660	700	771	882	922	112 3	c#--
HIE·S bass (Vienna, SAM 168)	-67	-26	354	390	433	476	632	677	716	777	894	932	111 8	c#

HIER•S• great bass (Sibiu, M 1078)	-64	-18	535	565	615	660	930	980	102 0	1080	-	-	-	~F#+
HIE·S great bass (Vienna, SAM 169)	-69	-25	547	586	632	668	951	999	103 8	1136			169 2	F#-

To finish, we turn to the three recorders as an ensemble. By Praetorius (Syntagma Musicum 1619) the great bass is only a fourth lower of the bass, so an octave lower than the basset. This “modern” feature is perceptible in the fragment of the Verona Bassano-set too. But the Sibiu-set containing a great bass is tuned in fifths, which reflects the composition of a traditional 16th century

instrumental set. Alongside to their simpler manufacturing that fact could reinforce the general supposition, that the “HIERS” instruments could have been earlier than the Bassano’s.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRAFIE

- Brandsch 1928 Gottlieb Brandsch: *Die Musik unter den Sachsen*, in: (Fr. Teutsch ed.), *Bilder aus der Kulturgeschichte der siebenbürger Sachsen. II*, Hermannstadt, 1928.
- Bruckner 1941 Martha Bruckner, *Die Musikinstrumente des Baron Brukenthalischen Museums*, in: *Mitteilungen aus Baron Brukenthalischen Museum*. 8. Hermannstadt, 1941.
- Darmstädter 2005 B. Darmstädter: *New Light on the Early Recorders in the Sammlung alter Musikinstrumente of the Kunsthistorisches Museum, Vienna, and their Provenance*, in: D. Lasocki (ed.), *Musicque de Joye: Proceedings of the International Symposium on the Renaissance Flute and Recorder Consort, Utrecht 2003*, Stimu, Utrecht, 2005.
- Darmstädter - Brown
2006 B. Darmstädter – A. Brown: *Die Renaissanceblockflöten der Sammlung alter Musikinstrumente des Kunsthistorischen Museums*, KHM, Vienna, 2006.
- Lasocki 2001-2002 D. Lasocki, „*HIER.S*”, in: *New Grove lexicon*, 2nd edition, New York, 2001-2002.
- Musicque de Joye* 2005 D. Lasocki (ed.), *Musicque de Joye: Proceedings of the International Symposium on the Renaissance Flute and Recorder Consort, Utrecht 2003*, Stimu, Utrecht, 2005.
- Oromszegi 1968 O. Oromszegi, *The Bombards os Master 'W' of Rozmberk*, in: *The Galpin Society Journal*, 21, 1968.

LIST OF FIGURES / LISTA ILUSTRAȚIEI

- Fig. 1 M 1103 (“W-and-crown”, basset).
 M 1102 (HIER•S•, basset).
 M 1072 (HIER•S•, bass).
 M 1078 (HIER•S•, great bass).
- Fig. 2 From left to right: the HIER•S• bass, the HIER•S• basset, the “W-and-crown” basset, and the HIER•S• great bass.
- Fig. 3 From bottom to top: the HIER•S• bass, the HIER•S• basset, the “W-and-crown” basset, and the HIER•S• great bass.
- Fig. 4 M 1103. Detail.
- Fig. 5 M 1072. Detail.
- Fig. 6 M 1102. Detail.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

**INSIGNIUM THEORIA: A 17TH CENTURY
HERALDRY BOOK FROM THE BRUKENTHAL LIBRARY**

CONSTANTIN ITTU

constantin.ittu@brukenthalmuseum.ro

Muzeul Național Brukenthal

Biblioteca Brukenthal

**REZUMAT: INSIGNIUM THEORIA: O CARTE DIN SECOLUL AL XVII-LEA ÎN
BIBLIOTECA BRUKENTHAL**

Autorul își propune să prezinte celor pasionați de “tainele” Bibliotecii Brukenthal o carte de heraldică din secolul al XVII-lea, cunoscută sub titlul de *Insignium theoria*, apărută la Frankfurt/ Main în 1690. Autorul ei, Philip Jacob Spener, este un vestit genealogist și heraldist al secolului amintit, fiind, în același timp privit ca „părintele” Pietismului german. Pe coperta interioară, *Insignium theoria* are un exlibris realizat în conformitate cu caracteristicile stilistice ale timpului, mai precis, un exlibris heraldic. Din cuprinsul cărții se poate observa că aceasta este un clasic manual de heraldică, care respectă cu scrupulozitate maniera de „construcție” a unor astfel de cărți. Cartea a fost valoroasă atât la timpul ei, prin cantitatea de informație conținută și, în același timp, oferită, cât și astăzi, prin valoarea bibliofilă pe care o are.

The present work is not aiming at furnishing an account of the progress in heraldry, but at providing as succinctly as possible some information about a 17th century heraldry book from the Brukenthal Library (V III 2264): *Insignium Theoria Seu Operis Heraldici Pars Generalis: Quae Circa Insignia, Horum Originem, Scuta Eorumque Partitiones, Metalla, Colores, Figuras, Galeas, Apices, Aliasque Scutorum Appendices Et Consectaria Studioso Historiarum Et Vitae Civilis Nosse Proficuum Visum Est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens*, Auctore Philippo Jacobo Spenero D., Francofurti ad Moenum, Sumptibus Joannis Davidis Zueri, Anno M.DC.XC [1690]¹.

The author is Philip Jakob Spener (1635-1705), a Theologian who is regarded the founder of German Lutheran Pietism as well as one of the most important genealogists of the 17th century, and a leading figure in heraldry.

He was born in Rappoltsweiler in Upper Alsace. After a brief time at the grammar school of Colmar, he went to Strasbourg in 1651, where he devoted himself to the study of philology, history and philosophy, and won his degree of master (1653) by a disputation against the philosophy of Thomas Hobbes. Then he became private tutor to the princes Christian and Charles of the Palatinate, and lectured in the university on philology and history. From 1659 to 1662 he visited the universities of Basel, Tübingen and Geneva, and commenced the study of heraldry², which he pursued throughout his life. In Geneva especially his religious views and tendencies were turned in the direction of mysticism.

He returned to Strasbourg in 1663, where he was appointed preacher without pastoral duties, with the right of holding lectures. Three years later he was invited to become the chief pastor in the Lutheran Church at Frankfurt. Here he published his two chief works, *Pia desideria* (1675) and

¹ Graesse 1865, R-S, p. 464; Brunet 1864, Sa'-Zyl, p. 486.

² Biewer 2005, p. 493.

Allgemeine Gottesgelehrtheit (1680), and began that form of pastoral work which resulted in the movement called Pietism. In 1686 he accepted the invitation to the first court chaplaincy at Dresden. But the Elector John George III., at whose personal desire the post had been offered to him, was soon offended at the fearless conscientiousness with which his chaplain sought to discharge his pastoral duties. Spener refused to resign his post, and the Saxon government hesitated to dismiss him. But in 1691 the Saxon representative at Berlin induced the court of Brandenburg to offer him the rectorship of St Nicholas in Berlin with the title of "Konsistorialrat." In Berlin Spener was held in high honour, though the tendencies of the court and the government officials were rather rationalistic than pietistic. The University of Halle was founded under his influence in 1694.

Though Spener has been called the "father of Pietism", there are theologians who said that "he was himself not a Pietist," as he did not advocate the quietistic, legalistic and semi-separatist practices of Pietism, though they were more or less involved in the positions he assumed or the practices which he encouraged or connived at. Spener combined strict Lutheran Orthodoxy with deep piety, stressed the importance of teaching the catechism, and taught the necessity of the preacher to prepare by prayerful meditation and make the sermon more accessible to the congregation by being less doctrinaire and removing quotes of church fathers in Latin. Spener saw that a learned preacher with a reputation for combining word and deed who strove to make the common people understand the gospel could draw large numbers and have a great influence³.

Spener was a prolific writer. The list of his published works comprises 7 volumes in folio, 63 in quarto, 7 in octavo, 46 in duodecimo; a new edition of his chief writings was published by P. Grunberg in 1889⁴.

On the inner cover page of the *Insignium Theoria* there is a bookplate, belonging to the artistic style of the time, i. e.

the Baroque. In the center of a rich allegorical composition with architectural elements form, vanitas symbols and three female personages holding a chalice, an anchor and a banner with the inscription *Omnia Desuper* there is a coat of arms as follows: *a quarterly shield with an inescutcheon: 1 and 4, argent, a rabbit naissant proper, 2 and 3, paly of three gules and argent; inescutcheon: argent a lion rampant; three crowned helmets with three crests; mantled.* The bookplate has an inscription under the heraldic shield: *Joannes Christophorus Comes ab Aldt Dominus in Gozen/dorff et Helffenberg, S: C: M: Camerarius, et Excelsi Regiminis inferioris Austriae Consiliarius Regens* (plate 1).

Between the book cover and the front page there is an engraving and on its bottom one can read the following inscription: *Francofurti and Moenum Sumptibus Johannis Davidis Zunneri. 1690/ Samuel Bottschild im [inv]., et deline // Ludwig Christoph Glotsch fecit/*. The inscription tells that the book was printed at the expenses of Johann David Zunner, while the representation was engraved by Ludwig Christoph Glotsch after a drawing of Samuel Bottschild. The latter two are well known Baroque artists. Samuel Bottschild was born in Sangerhausen/Thuringia in 1641 and belonged to an artists' family, active in Germany in the 16th and 17th century. Samuel was painter and engraver and became the director of the Art Academy in Dresde and also painter of the Court. Among his masterpieces there are the ceiling paintings of the residential palace. The artist dies in 1706/7⁵. Ludwig Christoph Glotsch was active mainly in Nuremberg, where he realised book illustrations and also engraved portraits after the paintings of more or less known painters. He died in Nuremberg in 1719⁶ (plate 2).

*

Insignium Theoria comprises the following divisions: *Dedicatio* (5 pages), *Ad Lectorem* (3 p.), *Syllabus praecipuorum Autorum* (1 p.), *Intex Tabularum* (1 p.), *Tabulae* (p. 1-23);

³ Wallmann 1970, *passim*; cf. Breymayer 1993, 299-331

⁴ <http://holyltrinitynewrochelle.org/spener.html>.

⁵ Benezit 1999, T. 2, p. 615.

⁶ *Ibidem*, T. 6, p. 219.

Pars I: *Prolegomena* (p. 1–11), Cap. I: *De insignibus in genere* (p. 11–38), Cap. II: *De insignium origine* (p. 38–79), Cap. III: *De scutis* (p. 79–108), Cap. IV: *De Tincturis* (p. 108–127), Cap. V: *De figuris scuto inscriptis* (p. 127–134);

Pars I, Sectio I, *De figuris honorabilibus*, Membrum I: – *De figurarum arti propriarum prima classe* (p. 137–184), Membrum II: – *De figuris honorabilibus secundi ordinis* (p. 184–202);

Pars I, Sectio II, *De figures humanis vel ab homine ejusque corpore desumtis* (p. 202–208);

Pars I, Sectio III, *De animalibus irrationalibus seu brutis* (208–210), Membrum I, *de volatilibus seu avibus* (p. 210–228), Membrum II, *De gressilibus seu quadrupedibus* (p. 228–253), Membrum III, *De natatilibus* (p. 253–255), Membrum IV, *De reptilibus* (p. 255–258);

Pars I, Sectio IV: *De vegetalibus*, Membrum I, *De arboribus et fruticibus* (p. 258–261), Membrum II, *De herbis et fruticibus* (p. 261–262), Membrum III, *De fructibus* (p. 262–263), Membrum IV, *De floribus* (p. 263–268);

Pars I, Sectio V, *De inanimatis*, Membrum I, *De celestibus* (p. 268–273), Membrum II, *De sublunaribus* (p. 273–277);

Part I, Sectio VI, *De artificialibus*, Membrum I, *De utensilibus mechanicis et aliis instrumentis* (p. 278–290), Membrum II, *De vestibus et ornatu corporis* (290–293), Membrum III, *De armis et apparatu militaris* (p. 293–297), Membrum IV, *De aedificiis, habitationibus et structuris* (p. 297–302), Membrum V, *De litteris, vocibus et characteribus* (p. 302–305);

Pars I, Caput VI, *De apice seu timbro* (p. 305–330);

Pars I, Caput VII, *De adjacentibus scuto* (p. 330–344);

Pars I, Caput VIII [în text IIX] *De discerniculis des brisures* (p. 344–361);

Pars I, Caput IX, *De insignibus aequivocis* (p. 361–[369]);

Index terminorum heraldicorum et rerum occurrentium (p. [369]–[395]);

Index familiarum, quarum insignia tota (p. [395]–[439]).

*

Item, concerning the status of persons, some are noble, others non-noble. Noble persons are called noble for two reasons. They are either noble y birth or through deeds and the prince's action. Nobles by birth are those born from noble persons. Noble by deed are not noble by birth but are ennobled by the prince's authority or by reason of holding certain offices like sergeants at arms etc.

Noble persons are entirely free persons, who y law are quit and exempt from all taxes like tailles, impots, gabelles and other subsidies. For nobles have been chosen to hold and keep the country in peace and to defend subjects and the common weal. And for this reason they should shine by their lifestyle and habits above all others and should give an outstanding exampla of honest conduct to all. And because of this it is commonly said that they are only and directly subject to the king and it is held that the king alone has power to judge nobles in case of crime⁷.

Taking into consideration the information issued from this book, one can say that heraldry, as we know it, may be further defined as follows: it is an ordered system of personal or corporate symbolism following certain rules, it is hereditary in character; the bearing of arms is in the nature of an honour; the principal vehicle for the display of arms is the shield. Heraldry can also be defined as the systematic hereditary use of an arrangement of charges or devices on a shield.

It is generally accepted that heraldry emerged in the 12th century, when the lords and knights found it convenient to have a symbol by which they could easy be recognized. They also needed to use seals with which to authenticate their documents, for few people could read or write during the first centuries of the Middle Ages. *What could be more natural than to paint some bold and easy recognizable device on their shields, flags and also to use the same device engraved on their seals? In this way they could always be readily recognized by a simple picture⁸.*

⁷ Pinches 1994, p. 24; translated from the *Grand Coutumier* of Jacques d'Ableiges, baile d'Evreux, 1388)

⁸ Brooke-Little 1985, p. 2.

It is often stated that heraldry in its early stages had strong military associations, and that its original purpose was the identification of knights in armour on the battlefield. In the eleventh and twelfth centuries the normal tactic of European warfare was the massed cavalry charge with lance and shield. This great set-piece formation could only be executed once, and if the enemy was not completely overwhelmed by the first charge, the battle then broke up into a hand-to-hand *mêlée* where some symbol or device, it is argued, was necessary to identify the combatants. A man in armour was very hard to recognize. Such being the case, a man's arms came to be painted on his shield so that he could be recognized by his followers in battle, and that such a mark of identification became essential after the development of the closed helmet which completely concealed a man's face⁹.

This argument has been elaborated to show how heraldry was a product of the feudal system of land-tenure in Europe. Arms came to be used so that knights could be distinguished by their 'followers' in battle. The hereditary nature of heraldry is regarded as being a result of the feudal system. If service in war was the rent by which land was held, the right of inheritance by the natural heir was an understood condition of feudal tenure. At a time when the right to lead or the duty to follow in battle was inherited, the coat of arms was likely to become hereditary too. In this way, it is argued, heraldic devices became a symbol of the owner's identity and also a mark of his status. Knights needed to be distinguished by shields and coats of arms, so arms thus became a mark of knightly status or noble rank¹⁰.

The remarkable role of cavalry in the Middle Ages is well known. It was born of the domination of the mounted and heavily armed professional warrior. In the eleventh century the *chevaliers* or the *milites* did not belong to the nobility. In the twelfth century, they moved up. Feudal narratives brigaded them, so that they often exercised a collective power. With

the encouragement of the Church and royal authority, the ensemble of these knights became associated with nobility. The thirteenth century saw the zenith of the chivalric idea with its tournaments, romances and ideas, which became an integral part of noblesse, the prerogative of a social life¹¹.

Even if the need for identification in battle had existed, the shield was hardly the most practical choice to meet it. The surface of the shield, being two-dimensional, can only be viewed from a very limited angle. Also, being held at body height on the battlefield, it would have been obscured by cuts, dents, mud, and blood. These difficulties would have been exacerbated by the nature of the heraldic charges, many of which closely resembled each other. It seems, therefore, that the identification with any certainly of arms on a shield on a battlefield would have been so difficult that it must be assumed that such was not the practical purpose of arms. It seems much more likely that the depiction of arms on a shield was a subjective demonstration on the part of the individual warriors, a form of individual 'vanity' and display rather than a practical military device. Nevertheless, even if marks by which knights and lords might be readily known were not absolutely called for by military needs, the social and military order of the twelfth century was such that, once invented, they found a ready market as military status symbols, and were popularized probably by the tournament rather than in real warfare. The tournament is supposed to have been invented in the mid-eleventh century in France by Godefroi de Preuilley, and it developed as a popular form of regular training in the handling of weapons and horses. It rapidly became highly organized and hedged around with rules and elaborate pageantry. Ambitious knights travelled round Europe fighting in tournaments at fortnightly intervals¹².

The growing importance of military pageantry and its association with the tournament would have excluded those of insufficient social standing who were unable to meet the expense, and this would have helped

⁹ Woodcock – Robinson 1996, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 1-2.

¹¹ Pinches 1994, p. 25.

¹² Woodcock – Robinson 1996, pp. 2-3.

to restrict the use of arms to the knightly class. Thus, arms came to be seen as a mark of noble status, and were granted by the Holy Roman Emperor and the European kings as a corollary to ennoblement¹³. In early days, however, most arms were self-assumed, and their owners sometimes changed them at will¹⁴. But even in the twelfth century, and before the rapid proliferation of armorial devices led to a growing measure of royal control, there were some equation between nobility of blood and armorial bearings.

This clue suggests an alternative theory for the origins of heraldry. Although heraldry came to have strong military association, it may have developed from the civil personal mark, the seal device, of certain north European ruling families descended from Charlemagne who perpetuated some of the administrative organization and possibly the symbolic devices of his court. The latter included the sun and the moon, the fleur-de-lis (which later became the symbol of royalty in France) and the symbols of the Evangelists: St. Mark's lion and St. John's eagle. Despite the fact that the late argument – of ruling families descended from Charlemagne – is not supported by any positive evidence, it may, as a tentative theory, help to throw new light on this interesting topic¹⁵.

In the early stages heraldry was remarkably uniform throughout Europe.

Similar armorial bearings were adopted in most western countries. The sudden and widespread emergence of heraldry is thought to have been associated with the Crusades and the rise of tournaments, which brought together knights from all over Latin Christendom¹⁶.

When the first knights began to have their shields and other equipment decorated with simple marks of identification, they would never have believed that not much later the procedure would cause a new form of art and a new science to be born. If they had been told, they might have reacted as we would if somebody predicted that our present traffic signs would have a similar future. And yet, the simple devices painted on the shield, the combination of their tinctures of colour and metal, as well as the shapes of their shields and the crested helms with their mantling, soon became an artistic challenge.

Seeing is a biological but also a spiritual process, which might perhaps explain why the majority of people seem to have difficulties in recognizing artistic beauty because they disapprove of or dislike the subject matter. At any rate, they seem to need an easily recognizable illustration of something they know already, and they feel lost if the aesthetic aspects of a work of art are predominant. In other words, a design is not beautiful or repulsive because of its underlying theme. The arrangements of colours, tonal values, lines, shapes, and sometimes also texture, determine its artistic appeal. If two artists are given the same assignment, their different approach to the problem would result in two different works of art. In spite of the fact that in both cases the subject is the same, we might according to our taste and understanding prefer one to the other.

Beauty is something that may appeal without being necessarily understood. But we all feel slightly different about beauty, depending on our personality and background. There is no objective criterion because *de gustibus non est disputandum*¹⁷.

*

¹³ *Ibidem*, p. 3.

¹⁴ In about 1195, for instance, Richard I of England altered his arms from either two lions combatant or a lion rampant to the three gold leopards or lions passant guardant on a red field, which remains the Royal Arms of England.

¹⁵ Woodcock – Robinson 1996, p. 5; cf. Platts 1980. Though Mrs Platts's argument is not supported by any positive evidence, she claims that the personal family identification in a recognizably hereditary form was practised in certain courts of northern Europe, especially those of the Counts of Flanders, Boulogne, and their allies, before the Norman Conquest, and that members of those families who accompanied Duke William to England brought their own devices with them, and passed them on to their heirs who transferred them to shields. In England, all heraldry, she thinks, is either a survival of those original Flemish devices or an imitation of them, while in Scotland they remain today 'the chief foundation of that country's heraldry system' etc.

¹⁶ Galbreath – Jequier 1990, p. 19.

¹⁷ Volborth 1991, p. 12.

Taking into consideration the author's opinion about the coat of arms – *De insignibus in genere* (chapter I), as well as *De insignium origine* (chapter II) –, strictly speaking, the expression *coat of arms*, which is frequently shortened to *arms*, applies only to what is borne on shield, but more often than not, the complete achievement is called a coat of arms, and one must accept this common usage. According to the third chapter – *De scutis* – the most important part of any achievement of arms is the shield, for it is on this that the main hereditary devices are borne. Before anyone thought of using a crest or a helmet, the bearing of arms on a shield was well established.

De tincturis (chapter IV): *before considering what goes on a shield, let us examine the herald's paint box. In the first place, he has two metals at his disposal, gold and silver*¹⁸. Although gold leaf or gold paint is sometimes used, the two metals are most frequently represented by yellow and white. Then there are five colours: red, blue, black and green.

De figuris scuto inscriptis (chapter V): when one considers an achievement of arms one always places oneself behind it as if actually carrying the shield and wearing the helm, so that the left-hand side of the shield as you look at it becomes the right or *dexter* side. Likewise the right-hand side is the left, or *sinister* side. The background is termed the *field* and anything placed on the field is a *charge*; thus a shield with three lions on it is said to be charged with three lions, each lion being a separate charge. The top portion of the shield is called the *chief* and the bottom the *base*.

Pars I, Sectio I, *De figuris honorabilibus*, Membrum I: – *De figurarum arti propriarum prima classe*, Membrum II: – *De figuris honorabilibus secundi ordinis*: For convenience, Philipp Jakob Spener, as well as other respected authors of heraldry books, have classified the various type of charge. The plain geometrical charges, such as the *chevron*, the *bend*, the *fess*, the *pale*, the *cross* and the *saltire* are called *ordinaries*. Lesser

geometrical charges, such as *cantons* and *piles* are termed *sub-ordinaries*. Other charges are grouped under such natural classifications as beasts, monsters, birds, fishes, reptiles, insects, flora and inanimate objects. *With the possible exception of the 'ordinaries' which are accorded a certain precedence, there is no particular magic in these classifications*¹⁹. According to Spener, if an *ordinary* is repeated on a shield, then it must be drawn more narrowly than usual, this makes it a *diminutive* of the *ordinary* and it is given another name. One does not have three *fesses* on a shield, but three *bars*; two *bendlets* rather than two *bents* and so forth. The field of a shield may either be plain, scattered with charges (*semy*), divided in the direction of an ordinary, such as *per chevron* or *per fess*, or divided by repeating the diminutive of an ordinary, in which case it is named *bendy*, *paly*, *barry*, or whatever, *of so many pieces*. What is true of the shield is also true of the charges of it. Thus, one can have a *lion semy of crosses*, or *an eagle bendy of six pieces or and azure*.

The lines used in heraldry do not have to be straight and there are many variations which can be used, either in drawing ordinaries, their diminutives, or lines dividing the shield. Common variations of the straight lines are *engrailed*, *invected*, *embattled*, *vary*, *nebuly* and *indented*, but there are many other as well.

Pars I, Sectio III, *De animalibus irrationalibus seu brutis*. In the earliest days of heraldry few beasts were used and by far the most important of these was the lion, which was generally found in one or two positions, standing upright and waving all his legs in the air, termed *rampant*, or walking along, called *passant*. Later, more and more beasts were introduced into heraldry and more and more stylised positions were contrived for them. The heraldic menagerie soon filled up with *boars*, *bears*, *stags*, *horses* and a host of other creatures. They were sitting (*sejant*), walking (*passant*), rearing up (*salient*), and lying down (*couchant*) and so on.

If the beasts look out of the shield and not to the dexter, as all things normally do in

¹⁸ Brooke-Little 1985, p. 18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 20.

heraldry, then they are termed *guardant* and, if looking over the shoulder, *reguardant*. The most common and noble bird is the eagle, usually shown *displayed*, that is, spread out as if forcefully flung at a wall. After the eagle the *martlet* (Latin *Mercula*)²⁰ is probably found most often. This little bird, depicted without any feet, was probably originally a swift, whose feet are scarcely visible. Doves and pelicans are also popular. The dolphin and the pike head the aquatic section, the *dolphin* usually being shown either upright (*hauriant*) or swimming along (*naiant*). *De reptilibus*. Heraldry is full of intriguing monsters, chief among which are the *griffin*, the *unicorn* and the *dragon*. Not surprisingly, reptiles are not very popular, although *serpens* tied in a knot (*nowed*) occur quite often.

De herbis: the rose is the king of heraldic garden, but it is quite surprising what a variety of flowers, fruit, leaves and trees have been used in coats of arms.

Instead of conclusion, I would like to quote a fragment from *The Oxford Guide to Heraldry*: *there are many books on heraldry. So many, that it might be queried whether yet another is necessary, or indeed whether heraldry is a very 'relevant' subject to write about*²¹.

²⁰ Elvin 1977, p. 88.

²¹ Woodcock – Robinson 1996, p. xi.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRAFIE

- Benezit, 1999 E. Benezit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris, Editions Gründ, 1999.
- Biewer, 2005 Ludwig Biewer, *Philipp Jakob Spener als Heraldiker – Ein kleiner Beitrag zu dem 300. Todestag eines grossen Theologen*, in „Der Herold“ (Vierteljahresschrift des "Herold" - Verein für Heraldik, Genealogie und verwandte Wissenschaften zu Berlin), Bd. 16, Heft 17/2005, p. 493 sqq.
- Brooke-Little, 1985 J. P. Brooke-Little, *An Heraldic Alphabet*, London, Robson Books, 1985.
- Brunet, 1864 Jacques-Charles Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, vol. V, Sa' – Zyl, Paris, 1864.
- Elvin, 1977 Charles Norton Elvin, *A Dictionary of Heraldry*, London, 1977
- Galbreath, Jequier 1990 D. L. Galbreath, Leon Jequier, *Handbuch der Heraldik*, Augsburg, Battenberg Verlag, 1990.
- Graesse, 1865 Jean George Theodore Graesse, *Tresor de livres rares et precieux*, R – S, Dresde, 1865.
- Pinches, 1994 J. H. Pinches, *European Nobility and Heraldry*, Ramsbury, Parliament
- Platts, 1980 Beryl Platts, *Origins of Heraldry*, 1980.
- Volborth, 1991 Carl-Alexander von Volborth, *The Art of Heraldry*, London, Tiger Books International, 1991.
- Wallmann, 1970 Johannes Wallmann, *Philipp Jakob Spener und der Anfänge des Pietismus*, 1970; cf. Reinhard Breymayer, *Der „Vater des deutschen Pietismus“ und seine Bücher. Zur Privatbibliothek Philipp Jakob Speners*, in „Bibliothecae selectae da Cusano a Leopardi“, a cura di Eugenio Canone. Leo S. Olschki Editore, Firenze 1993, pp. 299-331.
- Woodcock – Robinson, 1996 Thomas Woodcock, John Martin Robinson *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford, Oxford University Press, 1991.

LIST OF ILLUSTRATION / LISTA ILUSTRĂȚIEI

- Plate 1. An heraldic bookplate. Exlibris heraldic.
- Plate 2. *Insignium theoria* (engraving)

Plate 1

Plate 2

**VALENȚE PSIHO-SOCIALE ALE FORMĂRII CALFELOR SIBIENE
DE MORARI REGĂSITE ÎN ARHIVELE MUREȘENE**

**GABRIEL BALACI
DORIN-IOAN RUS**

**ZUSAMMENFASSUNG: PSYCHO-SOZIALE WERTIGKEITEN DER AUSBILDUNG
HERMANNSTÄDTER MÜLLERGESELLEN WIEDERGEFUNDEN IN NEUMARKTERN
ARCHIVEN**

Die Verfasser haben drei Diplomen von drei Hermannstädter Müllergesellen aus dem 18. Jahrhundert analysiert. Jede Diplom ist von zwei Zunftvorstehern geschrieben und mit dem Zunftsiegel bekräftigt.

Die Zunftvorsteher beschreiben frei und einfach den Charakter und das Benehm dieser Burschen die in Hermannstadt ihren Beruf gelernt haben und noch weiter wandern sollen. Diese Empfehlungsschreiben werden einerseits aus dem Standpunkt der Zunftvorsteher, andererseits aus denen der Gesellen betrachtet.

Es ist auch die Wanderung als Zweck und Kulturform der Reise präsentiert.

Fiind una din cele mai vechi îndeletniciri ale omului, morăritul s-a practicat deopotrivă la sate și la orașe. În timp, morăritul la orașe s-a transformat într-o meserie ca oricare alta, cei care o practicau încadrându-se în rândurile meșteșugarilor orașeni; meșteșugul s-a dezvoltat mai mult în orașele aflate pe cursul apelor, morarii fiind atestați încă din secolul al XV-lea ca meșteșugari, iar ca breaslă în secolul al XVI-lea la Sibiu¹.

Însemnul lor constă într-o roată de moară, cu patru spițe, în diferite ipostaze.

1. Roata cu patru spițe, având deasupra o coroană heraldică, care se găsește pe tabla de la 1648 a breslei din Sighișoara²;

2. Roata cu patru spițe, având deasupra o coroană heraldică, susținută de doi lei, ca pe farfuria din 1848 a breslei din Sibiu³.

Pe lângă acestea, însemnele lor mai apar și pe sigiliile de pe documentele prezentate mai jos, aflate la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Târgu Mureș. Datorită faptului că aceste acte se află în posesia arhivelor mureșene, este posibil ca ele să provină de la fostele bresle ale morarilor din

Reghin sau Sighișoara, posibile foarte posibile locuri de peregrinare ale acestor calfe. Este puțin probabil ca cei trei tineri să fi ajuns pentru învățătură la Târgu Mureș, deoarece este cunoscut faptul că statutele breslelor interziceau calfelor de naționalitate germană să călătorească în centrele meșteșugărești maghiare sau secuiești.

Toate cele trei documente prezentate în cele de mai jos, au fost eliberate de către meșterii sibieni pentru cei care au absolvit perioada de ucenicie în atelierele lor, provin din anii 1723, 1764 și 1767, fiind păstrate într-o stare foarte bună.

În ceea ce privește forma exterioară a acestor acte, se poate spune că ele au fost scrise în limba germană, cu litere gotice cursive, având, fiecare din cele trei texte având primele două rânduri stilizate. Acest lucru le deosebește esențial de diplomele de la sfârșitul secolului al 18-lea și prima jumătate a secolului al 19-lea, care aveau o formă tipizată, tipărită, cu aceleași formulări, singurele locuri libere fiind cele destinate completărilor cu date privind descrierea fizică a persoanei (avea rolul de act de identitate). Acele la care ne referim acum, erau compuse în mod liber, permiteau celor doi maiștri să

¹ Pascu 1954, p. 107sq.

² Bunta - Iosub 1967, p. 211, pl. IV/1.

³ Weiner 1978, p. 72, fig. 11.

formuleze, prin intermediul scribului breslei, diferite expresii și formulări.

1. *Diploma calfei Michael Göckell*⁴

Wir Johannes Theil und Laurentius Kroner, beide Verordne Zunftmeister des ehrlichen Handwerks einer ehrlichen Millerzunft allhier in Hermannstadt urkunden und thun zu weißen, allen und jeden dennen es zu weißen nöthig ist; allen Meistern unseren Handwerks insondern, sowohl in Städten, Märkten und Dörfern; Wie das für uns erschienen ist, der ehrbare Bursch und Gesell, Michael Göckell, biertig vonn der Tratpold aus Schäßburger Stuhl, und bittlich angehalten umb ein ehrlicher Testimonium und ein ehrlicher Zeugniß seiner Verhaltung und Aufführung; so bezeugen Wir fide mediante, oben gedachte, wie daß sich gedachter ehrbare Bursch, solange er sich bei uns und in unsern Miller allhier in Hermannstadt in die zwei Jahr aufgehalten und gedient; in der ober Burger Millen bei dem Herrn Georgio Thond ein Jahr und in der Pfars Millen, bei dem Herrn Mathia Theil, ein Jahr. Hat sich gedachter Bursch ehrlich und redlich in seinen Diensten, aufrichtig und fleißig in der Arbeit, treu und redlich in seinen Verrichtungen, Aufgeföhren und Verhalten, also daß ihm niemand etwas unehrlich mit Wahrheit nachreden und nachsagen wird können. Indem er aber ferner entschloßen sein Glück zu führen. Als gelangt demnach unser Dienst freundliches erkunden und begehren an alle Herrn Meister unser ehrlicher Millen Handwerks sowohl hoher als auch niedriger Standes, daß obgedachter ehrbaren Bursch an ferner auf- und anzunehmen, ihn in seinem Handwerk nach ferner sich laßen erhauen und zunehmen, daneben ihn auch in allen billigen Verhalten, Gunst, Liebe, Freundschaft und alle Wohltaten erzüngen und erweißen. Werden wir solche erfahren, so werden wir überzeugt gefließen sein, solches und dergleichen in allen und jeden Fällen mit dergleichen Diensten zu erwiedern und zu bedienen. Damit aber unser ehrlicher Testimonium und Zeugniß nicht ohne nützigen Nachricht gelaßen möge, so bekräftigen wir es noch zu wahrer Sicherheit und Zeuchniße.

Herrn Freund Gönner und Zunftgenoßen,
Göttlicher obdacht,
Begaben an königlichen Stadt Hermannstadt
Anno 1723, die 19 Mai

Und
Verblieben der Dienst ergebenste und
Obengedachtenste Mitgenoßen unserer
Ehrlichen Müllerzunft

Traducere:

Noi, Johannes Theil și Laurentius Kroner, ambii staroști ai cinstului meșteșug al unei cinstite bresle a morarilor, aici în Sibiu, dovedim și facem știut, tuturor și aceloră căroră este necesar să se știe; tuturor maiștrilor meșteșugului nostru îndeosebi, ca și din orașe, târguri și sate; după cum ne-a apărut, cinstitul băiat și calfă, Michael Göckell, născut la Apold în scaunul Sighișoarei, a ținut cu rugămintă acordarea unui cinstit certificat și a unei cinstite dovezi, a comportamentului și ținutei sale; astfel, arătăm, cu ajutorul credinței mai sus amintit, cum că cinstita calfă pomenită a stat și a servit doi ani la breasla noastră de aici din Sibiu; un an la moara civilă de sus, la domnul Georgio Thond și un an la moara parohială la domnul Mathia Theil. Calfă amintită s-a comportat cinstit și cu bună credință în sarcinile sale, corect și harnic în muncă, fidel și cu bună credință în acțiunile, comportamentul și ținuta sa, astfel că nimeni nu poate să spună sau să zică ceva necinstit cu adevărat despre el. El a hotărât însă să-și ducă singur norocul, pe mai departe. Prin urmare, s-a nimerita fi de datoria noastră spre a înștiința cu prietenie și a ruga pe toți domnii maiștri ai cinstului nostru meșteșug al morarilor, atât de speță înaltă, cât și de speță joasă, ca să accepte și să înscrie cinstita calfă amintită, de a-i permite să sporească și să crească în meșteșugul său, pe lângă aceasta, de a-l educa și a-i arăta toate atitudinile drepte, protecție, dragoste și prietenie și toate lucrurile bune. Dacă vom afla acestea, vom fi parcurși de convingerea, că vom întoarce și vom sluji cu aceleași servicii astfel de lucruri și cele asemănătoare și în toate cazurile. Nedorind să lăsăm, prin aceasta, cinstitul nostru certificat și dovadă fără informarea necesară, o întărim și cu semnături, pentru adevărata siguranță.

⁴ ANDJ-Mureș, fond Colecția documente a filialei, nr.261/1723, fila 1.

Domnilor aducători de bucurie și tovarăși de breaslă, protecția Divină.

Dat în orașul regal Sibiu,

An 1723, ziua 19 Mai

Și

*Rămânem cei mai devotați de serviciu și
cei mai sus pomeniți tovarăși*

ai cinstitei noastre bresle a morarilor

Maiștrii morari Johannes Theil și Laurentius Kroner eliberează la cererea lui Michael Göckell din Apold un certificat prin care se atestă absolvirea a doi ani de lucru la breasla sibiană. Aflăm din recomandare, că tânărul Göckell a lucrat un an la moara civilă a lui Georg Thond și un an la moara parohială, condusă de Mathias Theil (Acestea erau două din numeroasele mori ale Sibiului din secolul al 18-lea). Perfecționarea lui Göckell este necesară, deoarece el vrea să plece mai departe pentru a deprinde noi învățături, aptitudini tehnice diferite la alte tipuri de mori, cu un – posibil – alt tip de organizare. Lucrul în morile sibiene îi permite deci deprinderea învățăturilor meseriei, deoarece activează nu doar la doi maiștrii, ci la două tipuri diferite de mori, dar nu și desăvârșirea ei.

Maiștrii au față de el o atitudine paternală – caracteristică a breslelor – deoarece caută, pe de-o parte, să-și protejeze fostul ucenic, recomandându-l cu căldură, pe de altă parte, cerând și celorlalți maiștri „a-l educa și a-i arăta toate atitudinile drepte, protecție, dragoste și prietenie și toate lucrurile bune”. Expresia denotă preocuparea conducătorilor breslei – care au preluat rolul familiei – în a contribui la perfecționarea umană a celui eliberat de ei. Staroșii mai știu, totodată, că Göckell nu va fi lăsat în voia sortii, ci că va fi primit de către alți meșteri, cu același caracter și pregătire ca a lor, care-l vor perfecționa în viitor, urmând exemplul cel bun al breslașilor. Are loc, astfel, un transfer de paternalitate și responsabilitate. În schimbul acordării unei bune învățături pentru cel eliberat de ei, staroștii sibiieni oferă același tip de educație și pentru cei recomandați de ceilalți breslași, care-l primesc pe Göckell. Din recomandare, reiese că acesta – care nu este nici fiu de maistru, nici localnic, nici nu beneficiază de alte avantaje – a avut un comportament conform cerințelor statutare,

fără a ieși din normele impuse de asociația profesională.

Pentru a spori credibilitatea celor spuse, cei doi staroști întăresc recomandarea nu doar cu propriile lor semnături, ci și cu sigiliul breslei, spre autentificare. Astfel, se trece din sfera privatului în sfera publicului.

2. Diploma calfei Michael Scheibner⁵

Wir Johannes Guist ältester und Christianus Hanes jüngster Zunftmeister der löblicher Mühlerzunft bei der königlichen freier Haupt-Hermannstadt tun jedermannlichen zu wissen, daß der ersahme Bursch Michael Scheibner, uns um ein ehrlicher Testimonium seines bei uns geführten Lebenswandels bittlich ersuchet. Solches haben wir ihm uns um auch christlicher Billigkeit noch ertheilet; dienen demnoch zur Nachricht, daß obgedachter ersahme Bursch zu jeder Zeit, so es bei uns gewesen, sich gegen jeder männlichen dermessen aufgeführt, daß niemand ihm mit Wahrheit auch nur das geringste verbrechen vorzuwissen, als nur was nur christlich und billig ist noch zu reden, im Stand ist. Bitten daher aller unser Unionsverwandten uns glauben beizumessen, als auch mehrgedachten ehrlichen Burschen willig auf und anzunehmen, und ihm beförderlich zu sein. Für welche ihm zur weisende Liebe wir uns zu jederzeit denkbar erzeigen wollen. Alles dieses bekräftigen wir zu sichern Beglaubigung mit unsern oben gesetzten Namen und hier beigefügten Zunftpetschaft. Hermannstadt, dato 4. Mai, Anno 1764.

Traducere

Noi, Johannes Guist staroste bătrân și Christianus Hanes staroste tânăr al cinstitei bresle a morarilor în orașul liber regal Sibiu aducem tuturor la cunoștință, că cinstita calfă Michael Scheibner, ne-a adresat rugămintea de a-i elibera un certificat pentru perioada de viață petrecută la noi. Noi i l-am acordat, din îngăduința creștină; servește totuși a se ști, că cinstita calfă pomenită mai sus, atâta timp cât a stat la noi, s-a comportat corespunzător cu fiecare, încât nimeni nu a putut să-i aducă într-adevăr, nici cea mai mică fărădelege,

⁵ Ibidem, nr.268/1764, fila 1.

decât ceea ce este ieftin și creștinește a se vorbi. De aceea cerem tuturor confrăților noștri din uniune, de a ne da crezare și de a accepta cu bunăvoință și de a-i fi de folos. Iar pentru dragostea arătată, noi le vom fi veșnic recunoscători. Toate acestea le întărim, pentru o mai sigură adevărire, cu numele noastre de mai sus, și pecetea alăturată aici. Sibiu, 4 Mai, 1764

Staroștii Johannes Guist și Christianus Hanes, eliberează, la 4 mai 1764, o diplomă pentru calfa Michael Scheibner, la cererea acesteia. Caracterizarea nu iese din sfera obișnuitului. Michael Scheibner este o calfă care și-a învățat meseria la Sibiu, capacitatea ei de muncă este ireproșabilă. Caracterizarea este pozitivă, menită să ajute la încadrarea lui Scheibner în noua sferă socio-profesională. Ea pare totodată șablonară, nu iese din afara tipicului caracterizărilor. Aceasta nu permite însă presuputerea caracterului imoral al lui Scheibner, deoarece o breaslă nu și-ar asuma răspunderea trimiterii în activitate în Transilvania a unui om care să fi adus daune, prin comportamentul ei, imaginii instituției.

3. Diploma calfei Michael Müller⁶

Wir, Johannes Schuster ältester und Johannes Gunesch jüngster Zunftmeister der löblichen Mühler Zunft bei unser königlichen freien Haupt-Hermannstadt, tun jeder önniglichen kund und zu wissen, daß wir, nach dem uns der ehrbahre Bursch Michael Müller, um ein ehrlicher Testimonium seines bei uns gefühlten Lebens und Wandels, gehorsamst ersuchet hat. Ihm selbiger nicht haben abschlagen wollen noch können; sondern dienen vielmehr löblicher Gebrauch und christlicher Billigkeit noch, allen und jeden so es zu wissen gebichret, zu wahrer Nachricht daß sich bemeldeten ehrsame Bursch die ganze Zeit hindurch, was er bei uns gewesen ist, gegen jederman nämlich aufgeführt und seiner Dienste dermessen kenne und fleißig abgewartet hat, daß ihm niemenad auch nur das mindeste Verschulden, sondern vielmehr ein Thristgeziemendes verhalten, gewissenhaft nachzureden im Stande ist; wonebst wir, zu Vermehrung seines Ruhms, amnoch zu vermelden haben, daß er ein Kunstwerk

bewiesen, und auff ein Gewette, einen künstlichen höltzernen Becher, nach Art des wenig in der Bruderschaftslade gewesenen kunstreichen Bechers, eigenhändig gemacht, und selbigen zum Andenken in der Bruderschaftslade gelassen hat. Dieses haben wir nicht allein oben mit unseren Namen bekräftigt, sondern auch mit unserem gewöhnlichen Zunftsiegel confirmieren wollen.

Hermannstadt, dt. 5 Mai Anno 1767

Traducere:

Noi, Johannes Schuster, staroste bătrân și Johannes Gunesch staroste tânăr ai cinstitei bresle a morarilor din orașul liber regal și capitală Sibiu, facem tuturor conșcut că cinstita calfă, Michael Müller, ne-a cerut cu supunere un certificat al perioadei de viață și de călătorie petrecute la noi. Nu am vrut și nici nu am putut să-l refuzăm; ci servește mai mult obiceiiului lăudabil și îndatoririi creștine ca toți și fiecare să știe, spre adevărata informare, că cinstita calfă care s-a prezentat, tot timpul cât a stat la noi, s-a comportat la fel față de toată lumea și-și cunoaște meseria cum trebuie și a așteptat cu hărnicie, astfel că, nimeni nu poate să-l învinovățească nici de cel mai mic lucru, ba mai mult, a avut o atitudine ireproșabilă, și că nimeni nu poate în nici un caz să-l bârfească; de aceea noi, pentru sporirea faimei sale, mai avem de anunțat, că el a trebuit să realizeze o capodoperă, și pe un rămașag, [a făcut] un pahar ornamentat manual din lemn, după felul paharelor făcute artistic, care erau în număr mic în lăzile de breaslă, pe care a lăsat-o în lada de breaslă ca amintire. Acestea nu le întărim doar cu numele noastre de mai sus, ci vrem să și confirmăm și cu obișnuitul nostru sigiliu de breaslă.

Sibiu, data 5 Mai, anul 1767.

Staroștii Johannes Schuster și Johannes Gunesch eliberează o diplomă de calfă pentru Michael Müller, la 5 mai 1767. Actul este cerut de către Müller, pentru a-și putea continua peregrinarea. Ei garantează cu prestigiul lor, întărit și de prezența sigiliului, pentru buna pregătire și comportamentul calfei. Se evidențiază aici un element care nu mai apare și în alte recomandări: capacitatea

⁶ Ibidem, nr.270/1767, fila 1.

calfei de a realiza și alte activități, de a confecționa produse care nu țin de meseria proprie. Müller pare a fi o fire dinamică, o persoană deschisă și comunicativă. El pune rămășag, în societatea calfelor, probabil la o întrecere între mesenii de la *Trinkstube* sau în spațiul adăpostului, că este capabil să realizeze munca de strungar în lemn tare. Jocul permite încălcarea sferelor de activitate, este permisă desfășurarea pariului, deoarece produsul finit – în cazul de față, paharul de lemn – nu va fi destinat vânzării, ci va rămâne în proprietatea breslei morarilor. Rigiditatea statutelor de breaslă nu permitea desfășurarea altor activități în afara celor cerute de învățarea sau exercitarea meseriei. De aceea, orele de răgaz petrecute în afara cercului profesional, oferă calfelor nu doar posibilitatea destinderii, ci și a provocării etalării aptitudinilor artistice.

Prin aceasta, staroștii evidențiază faptul că tânărul Müller este o persoană de încredere, care poate nu doar să-și facă meseria, ci și să desfășoare activități ce ies din sfera propriu-zisă a acesteia.

Cele trei sigilii sunt aplicate, din ceară de culoare roșie. Cel de la 1723 are în centrul imaginii o roată cu patru spițe, iar în exergă un gerc de perle. Lipsește inscripția, întreaga imagine fiind destul de greu lizibilă. Pe sigiliul din 1764 nu se observă decât foarte greu roata cu patru spițe, susținută de doi lei, deasupra roții fiind o coroană cu cinci fleuroane. Inscripția este ilizibilă. Sigiliul de la 1767 este identic cu cel de la 1764, din păcate inscripția fiind și în acest caz, ilizibilă.

Toate cele trei diplome au ca un numitor comun călătoria, mai exact pornirea în peregrinare pentru perfecționarea desăvârșirii profesionale. Călătoria era o obligație pentru fiecare calfă de breaslă, realizată în scop profesional, durata ei oscilând de la o breaslă la alta și de la o perioadă la alta. La împlinirea perioadei de ucenicie, calfei i se înmâna o diplomă, asemănătoare celor prezentate mai sus, în care erau scrise unele date, de obicei laudative, cu privire la persoana acesteia. De multe ori, calfele nu erau lăsate să plece imediat ce li se termina perioada de ucenicie, ci erau obligați să mai rămână o perioadă scurtă, la maestrul lor. Așa de pildă, la morarii

sibieni de la 1745, este prevăzută în statut o ședere de încă paisprezece zile la maestrul de la care a învățat meseria⁷, după care-i era permisă plecarea în peregrinare.

Această formă a călătoriei trădează și mobilitatea socială și teritorială; ea îmbracă aici forma unui scop profesional, de formare tehnică, dar și de îmbogățire culturală. Ea presupune anumită rutină, dar nu include și obligativitatea întoarcerii. Calfa, prin căsătorie, se poate așeza într-un alt oraș, să se integreze în alte grupuri sociale sau poate să înceapă o altă meserie.

Calfele de față nu sunt strâns legate de localitățile lor de origine (Apold /Sighișoara și Sibiu), deși plecarea lor pare să aibă, pentru fiecare persoană în parte, caracter evenimential, chiar de aventură. La capătul călătoriei de învățătură se găsește o răsplată, dobândirea unui „premiu cultural”. Ei nu pleacă din dorința de a avea neapărat îndeplinită condiția călătoriei, ci pentru a se perfecționa din punct de vedere profesional. De aici rezultă că tinerele calfe în cauză își propuneau absolvirea anumitor stațiuni ale peregrinării lor. Perioada de pregătire la Sibiu nu le este suficientă, nu din cauza calității maistrilor învățători și a relațiilor din breaslă sau a problemelor iscate de retribuirea lor, ci pentru că nu au avut acele tipuri tehnice de mori care le-ar fi fost necesare în perfecționarea lor profesională. Pe de altă parte, ei trebuiau să lase loc pentru învățătură și altor calfe.

Un alt aspect care reiese din cele trei texte este acela al socializării calfelor. Aflate în adăpost, sau în societățile de mesenii, ele întrețin relații de schimb cultural cu alte grupe profesionale, cu calfe aparținătoare altor bresle.

Ceea ce este impresionant încă de la începutul scrisorilor este faptul că responsabilii breslei, cei doi staroști au valoare de garanți pentru ceea ce spun despre calfă prin însuși numele lor. Acest lucru este dovada faptului că breslele funcționau după reguli clare, bazate pe morală și profesionalism. Cine devenea staroste reprezenta o autoritate atât profesională, cât și morală. Odată însușite toate aceste valori, persoana devine capabilă să

⁷ Müller-Zunft Artikel 1745.

împărtășească și altora aceste valori. Starostele transmite în acest sens valorile pe care și le-a asumat și pe care le înțelege în profunzimea lor, ucenicilor, calfelor.

Continuând lectura acestor scrisori, observăm că accentul este pus în primul rând pe calitățile morale pe care trebuie să le posedă cineva care dorește să adere la o breaslă și care mai târziu va servi prin serviciile sale întregii comunități. Pentru a servi corect și pentru a nu pune în pericol imaginea unei bresle, calfa trebuie să posedă aceste calități morale (cinstea, devotamentul, corectitudinea, credința în Dumnezeu), precum și anumite calități profesionale care decurg din seriozitatea cu care a parcurs stagiul de calfă. („își cunoaște meseria cum trebuie”).

Rolul pe care îl are calfa în timpul formării sale în cadrul breslei poate fi asemănat cu cel al unui copil care asimilează treptat experiența de care are nevoie pentru a deveni un membru onorabil al societății. De asemenea, calfa este în faza de asimilare a cunoștințelor profesionale, precum copilul asimilează deprinderi și cunoștințe care să-i permită ulterior să devină independent, autonom.

Relația dintre calfă și staroste este de asemenea comparabilă cu relația părinte și copil. Starostele îi oferă calfei educație, protecție, dragoste și prietenie.

Putem deduce din aceste comparații importanța familiei în cadrul societății premoderne. Calfa ajunsă la o anumită vârstă își părăsește pentru o perioadă părinții pentru desăvârșirea sa ca individ autonom al societății. Aceasta perioadă se integrează în parcursul dezvoltării și maturizării sale psihologice. Acest lucru a fost pe deplin înțeles de conducătorii breslelor și este dovedit practic prin rolul de părinți surogat pe care și-l

asumau față de ucenic oferindu-i educație, protecție, dragoste și prietenie.

Deși breslele păreau a fi societăți închise, conducătorii lor erau buni cunoscători ai societății, motiv pentru care erau și foarte selectivi în formării calfelor. Ei erau conștienți atât de aspectele pozitive ale societății, cât și de cele negative. Acest lucru reiese din scrisoarea lui Schuster și Gunesch pentru Michael Müller, scrisoare în care ei prezentau calitățile calfei spre a fi cunoscute de către toți maiștri și spre a-l proteja pe acesta de toate răutățile pe care le-ar putea întâmpina în afara breslei, adică în societate. Astfel, ei amintesc bârfa și acuzarea pe nedrept (învinovățirea).

Din aceeași scrisoare putem să ne facem o imagine asupra viziunii pe care tinerii o aveau asupra importanței stăpânirii unei meserii și asupra seriozității cu care abordau această formare. Astfel, Michael Müller nu se limitează la asimilarea meșteșugului morăritului, ci își folosește și calitățile sale artistice, îndemânarea sa nativă. Rămășagul poate fi interpretat fie ca o tentativă de a impresiona pe ceilalți breslași prin calitățile sale, fie ca o dorință de a-și înscrie numele în „istoria breslei” prin paharul ce rămâne în lada asociației. Dorința de a-și lega numele de breasla respectivă poate fi consecința admirației pe care a dobândit-o față de starostii ei.

Ca o concluzie asupra imaginii breslelor ce reiese din aceste scrisori, putem spune că aceste asociații profesionale constituiau un mediu (sau sistem) psiho-socio-profesional care favoriza desăvârșirea personalității indivizilor și integrarea lor în societate datorită complexe educații pe care o ofereau, precum și a modelului de relații interpersonale pe care-l promovau.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Bunta - Iosub 1967 Magdalena Bunta, Viorica Iosub, *Tablele și semnele din colecțiile muzeelor de istorie din Cluj și Sighișoara*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967.
- Müller-Zunft
Artikul 1745 „Müller-Zunft Artikul“, din 25 februarie 1745, la *Magyar Országos Levéltár*, fond *Gubernium Transsylvanicum Levéltára. F.128. Céhiratok 15.-18. Szádad*, Rola 45210, fila 2 verso, articolul 4.
- Pascu 1954 Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea* București, 1954.
- Weiner 1978 Piroska Weiner, *Zinngiessermarken in Ungarn, 16.-19. Jahrhundert*, Budapesta, 1978.

LISTA ILUSTRAȚIEI

- Fig. 1 - Diploma Goeckel.
Fig. 2 - Diploma Scheibner.
Fig. 3 – Diploma Mueller.

Fig. 1

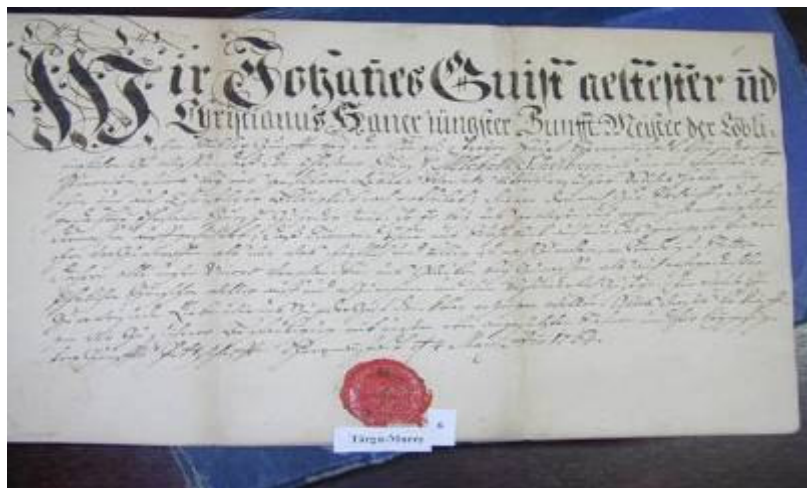

Fig. 2

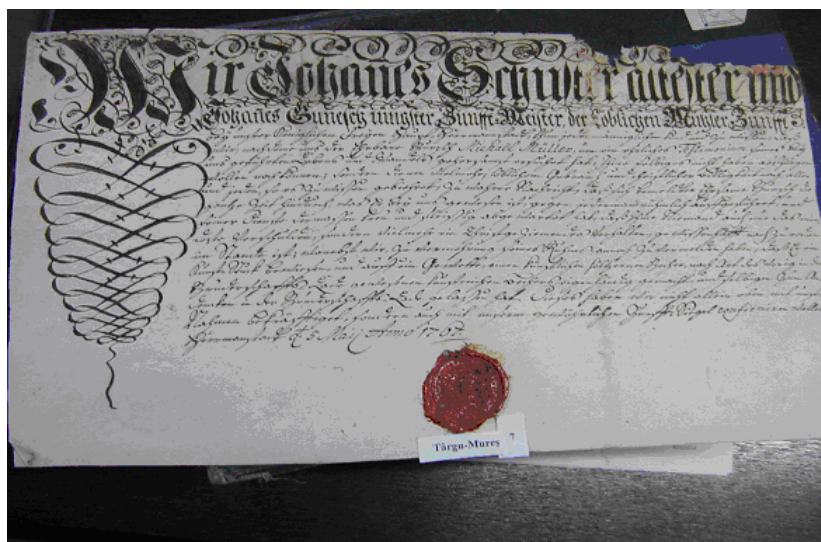

Fig. 3

**A "WILLKOMMEN" GOBLET FROM
THE NATIONAL BRUKENTHAL MUSEUM –
HISTORY MUSEUM'S COLLECTION**

OLGA BEȘLIU

olgabesliu@yahoo.com

Muzeul de Istorie Sibiu

OLTEA DUDĂU

dudaoltea@yahoo.com

Muzeul de Istorie Sibiu

**REZUMAT: UN POCAL "WILLKOMMEN" DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL
BRUKENTHAL – MUZEUL DE ISTORIE**

Articolul prezintă un pocal din cositor, datat 1777, al unui meșter sibian, singurul vas de acest fel din bogata colecție de cositoare a muzeului sibian.

El a aparținut Frăției Calfelor de Curelari și are o deosebită valoare documentară pentru ceremonialul breslelor transilvănene. Inscripțiile dispuse pe corpul vasului indică locurile în care calfele și-au făcut călătoria în vederea intrării în rândul meșterilor.

Este de remarcat faptul că butonul capacului, alcătuit din figura ronde-bosse a unui bărbat cu coif și haină militară romană, ca și cele patru monede dispuse pe corpul vasului au fost lipite ulterior anului 1777, lucru confirmat de descrierea monedelor.

The goblet that we bring out is the only piece of this type in the rich tin-ware collection (nearly 400 items) of the History Museum. It belonged to the Brotherhood of the Journeymen Strap-makers and is of choice documentary value for the ceremonial of Transylvanian guilds.

The vessel, dated 1777, is not marked, but made by a Hermannstadt master, a thing easy to be ascertained thanks to the inscriptions.

The guild ("willkommen") goblet is in Baroque style. The base is tall, hemispheric; the leg and the shaft are reel-shaped, whereas the knot is oviform. The lower part of the cup is half-egg-shaped, whereas the upper one is in the shape of flattened sphere segment. On the body of the vessel, four coins are fastened with rings. The neck is in the shape of a truncated cone, and the cover, in the shape of a spherical cap. The button consists of the in-the-round figure of a man bearing a helmet and the Roman military suit. Inscriptions: on the neck: "DISER EHRBAHRE. GESELLEN. WILLKOMEN. IST DENEN. EHRBAHREN

REIMER. GESELLEN. AUFGERICHT WORDEN IM IAHR 1777 DEN 31 AUGUST WIE FOLGT". On the body, there is an inscription in four vertical registers: 1: "IOH. MICH: PLANZ / GELERNT / PRESBURG / GEORG HOCHMEISTER / M.S. / HERM:STAT"; 2: "FRANTZ HUBNER / G: IN / LEIDMIRIZ / TEITSH BÖHMEN / SAMUEL FENKESCH / M.S. / HERM:STAT"; 3: "IOSEPH GRAND / G. IN / TEMISWAR / PROKOP GROSSEI / G. IN / MINCHENGRAZ"; 4: "IOH. NEIDLICH / G. IN / SCHESSBURG / IOH. ORCHND M: S: V / HERM:STAT / IOH. FLEISCHER / G. IN / HERM:STAT". On the lower part of the cup the inscription runs on, set out horizontally: "TÜNGER / DANIEL: FENEKES Ioh. SANDER HAMRICH MM: SS V HERMSTAT".

The laboratory analysis and the layout of the coins have led to the hypothesis that the coins and the cover-ornament were attached after 1777. The coin analysis has confirmed this hypothesis.

Coin no. 1:

Francis I (1792–1835), taler, Transylvania, the Alba Iulia mint.

Av. FRANCISCVS · I · D · G AVSTRIAE IMPERATOR; laureated head to the right; below E, the mark of the Alba Iulia mint. Rv. HVN · BOH · LOMB · ET VEN – GAL · LOD · IL · REX · A · A · 1819; the bicephalous imperial eagle bearing on the chest a shield with the Austrian-Lotharingian arms. Catalogue : Austria 1990, p. 30, nr. 62.

Coin no. 2:

Maximilian I Joseph (1806–1825), kingdom of Bavaria, crown-taler

Av. MAXIMILIANUS IOSEPHUS BAVARIAE REX; head to the right Rv. PRO-DEO-ET-POPULO; in exergue 1814; crossed scepter and sword, above a royal crown. Catalogue: GDM 1974, p. 51, nr. 44.

Coin no. 3:

Maximilian III Joseph (1745–1777), kingdom of Bavaria, taler

Av. D(ei) · G(ratia) · MAX(imilianus) · IOS(ephus) · U(trius) · B(avariae) · - D(ux) ·

S(ancti) · R(omani) · I(mperii) · A(rchidapifer) · & · EL(ector) · L(imburgi) · L(uxemburgi) ; bust with long wig, with the Golden Fleece, to the right. Rv. PATRONA – BAVARIAE; in exergue 1761; Madonna and Child, in glory. Catalogue: World Coins 2002, p. 243.

Coin no. 4:

Maria Theresia (1740–1780), the Austrian dominions in the Low Countries, crown-taler
Av. MAR · THERESIA D : G – [R IMP.]GERM · HUNG · BOH · REX; the Austrian imperial crown, the Bohemian and Hungarian royal crowns and the Austrian archduke hat between St. Andrew's cross' arms. Rv. ARCH · AUST · DUX · BURG · - · [BR]AB · COM · FLAND 1766; shield timbred by a ducal crown, écartelé. In the first quarter the arms of Hungary, in the first quarter the arms of Bohemia, in the third quarter a rampant lion, in the fourth quarter the dragon of the House of Este and in the heart point a small shield with the Austrian-Brabantian arms. Catalogue: World Coins 2002, p. 73.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRAFIE:

Austria 1990	„Austria” Münzkatalog 1790-1989, Viena, 1990.
Bielz 1936 – 1937	Julius Bielz, <i>Die Zunfaltertümer im Baron Brukenthalischen Museum</i> , în <i>Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum</i> , VI, 1936-1937, pp. 15-16.
GDM 1974	P. Arnold, H. Kütthmann, D. Steinhilber, <i>Grosser deutscher Münzkatalog von 1800 bis heute</i> , München, 1974.
World Coins 2002	<i>Standard Catalog of World Coins, Eighteenth Century 1701-1800</i> , 2002.

LIST OF FIGURES / LISTA ILUSTRAȚIEI:

- Fig. 1 – Goblet of the Brotherhood of the Journeymen Strap-makers of Sibiu. Pocalul frăției curelarilor din Sibiu
- Fig. 2 - Coin 1 - 1819 Transylvania. Moneda 1 - 1819 Transilvania
- Fig. 3 - Coin 2 - 1814, Bavaria. Moneda 2 - 1814, Bavaria.
- Fig. 4 - Coin 3 - 1761, Bavaria. Moneda 4 - 1761, Bavaria
- Fig. 5 - Coin 4 - 1766, Maria Theresia's Austrian Dominions in the Low Countries. Moneda 4 - 1766, Maria Theresia posesiunile austriece din Țările de Jos

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

**ASPECTS OF GUILD LIFE IN HUNEDOARA
OF THE 18TH AND THE 19TH CENTURIES**

COSMIN T. ROMAN

cosmoromus@yahoo.com

SC Damasus SRL

DELIA M. ROMAN

Muzeul Corvinilor, Hunedoara

REZUMAT: ASPECTE ALE VIEȚII BRESLELOR DIN HUNEDOARA, SECOLELE XVIII - XIX

Viața meșteșugărească este deosebit de activă la Hunedoara la finele epocii medievale dar mai ales în epoca modernă. O dovadă în acest sens o reprezintă existența în cadrul Muzeului Castelul Corvineștilor din Hunedoara, printre altele, a unei interesante colecții de statute de breaslă dar și una de lăzi de breaslă. Din această ultimă categorie face parte și o ladă de breaslă care pare a fi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din păcate inexistența unui semn de breaslă sau a unei inscripții pe aceasta care să facă referire la o breaslă existentă în Hunedoara sau în altă parte ne pune în imposibilitatea de a o atribui vreunei organizații meșteșugărești. Este chiar foarte probabil ca această ladă nici măcar să nu fi aparținut vreunei bresle din Hunedoara, ea să fi ajuns aici pur întâmplător.

Nu același lucru se poate spune despre o tablă de convocare a breslei postăvarilor care în mod cert este din Hunedoara. Datată 1753 tabla de convocare ne face cunoscută conducerea breslei postăvarilor din acel moment. Tabla este deosebit de importantă pentru că atestă la Hunedoara existența unei bresle care producea postavul, un articol considerat de lux prin calitatea lui superioară față de pânză.

The economic history has always been interesting for both specialists and public and even more since it was about the important medieval cities of Transylvania such as Brașov, Sibiu, Bistrița or Cluj. Unfortunately we know very little about the economy and trade of the small cities, fairs or fortresses of Transylvania. The situation is the same for Hunedoara. We know that it reaches the height of the economic development during Ioan of Hunedoara and Matia Corvin¹, although it did not have the same growth as Sibiu or Brașov. A proof of our statement is the fact that the first guilds were certified in Hunedoara two centuries after the first ones in Transylvania (1376)².

The conditions necessary for the set up of the first guilds in Hunedoara were accomplished in the 17th century, with the decisive political aid of Prince Gabriel Bethlen. As master of the domain of Hunedoara Gabriel Bethlen had the interest in encouraging trades and commerce and to limit the economical influence of the cities nearby, such as Orăștie, Sibiu and Sebeș. The conditions for the establishment of the first guilds on the domain of Hunedoara (the furriers, the tailors, the leather dressers and the shoemakers) are created by this attempt to limit the monopoly of commerce in Hunedoara³. All the guilds were set up along a few years but only when they reached a certain level of development and when they adopted the statutes that allowed them to be recognized

¹ Palamariu 1999-2000, 294; Pascu 1979, 158; Năgler, Pop 2003, 302.

² Feneșan, Lazăr 1979, 243-260; Ursuțiu 1986-1987, 233-240.

³ Feneșan, Lazăr 1979, 244; Sóós 1885, 95 - 123; Pascu 1954, 108.

by the owner of the domain or by the prince of Transylvania (in the case of Hunedoara these two persons were the same).

A proof of the trades' establishment in Hunedoara is the existence in the collections of the MCC of guilds' chests made of wood and dated in the 19th century⁴. This article is about one of these guild chests (fig. 1), and about a guild sign that could have belonged to the same guild as the chest.

When a guild was established its members tried to have a house of the guild where they could keep the chest of the guild (named *pixis*, *Büchse*, *cehpensely* or *Zunftlade*⁵). The chest of the guild appeared when the trade was seriously organized (before that the documents were kept by the oldest member of the guild⁶) and it was supposed to keep the documents, the privileges, the money and the seal of the guild, a habit generalized in Transylvania in the 16th century (in a guild statute of 1539 appears for the first time the mention that one of the duties of the rulers of the guild was to keep the chest⁷). Along the time the chest was locked with two keys each of them being kept by the oldest members of the guild. This became a habit in the 18th century and it was stipulated in the Imperial Edict of 1741, where the 2nd article refers to such a condition⁸.

The guild's chest had also a symbolic role. The gatherings of the guild began with the opening of the chest, the reading of the statutes and of the privileges; the account books the money kept in the chest were verified at that time. When the meeting was over the chest was locked and taken to its place inside the guild's house⁹.

Although the authority of the guilds declines after 1851 by going under the authority of the Ministry of Industries and Commerce, they keep their individuality of the symbols and patrimony. The chest still remains the keeper of the documents and

valuables, a function that it loses only when the guilds are eliminated¹⁰.

The chest of the weavers' guild.

Seems to be the oldest piece in the collection¹¹. It is made of wood, strengthened with metallic strips. Dimensions: 67 cm long, 38,5 cm wide and 31,5 cm high. The lid is decorated with floral ornaments made of thick leather, outlined with metal (fig. 2). The ornaments are attached to the wooden part of the lid with metallic nails. On the two sides of the chest there are two ring like handles made of forged iron (fig.3). On the front side there are still preserved two bolts that were probably used for padlocks (fig.4). Still on the front side of the chest, in the center, there is a key bolt (fig. 5). On the inside of the lid there is still preserved the mechanism of the bolt (fig. 6). In front of the keyhole there is a metal stripe that has inside a hook and on the outside the head of a jester (fig. 7-8).

On the inside the chest is dressed in a thin cloth, with perpendicular red stripes, floral and volutes prints (fig. 9). Inside the chest there is a small box (34,2 x 16 x 22,5 cm) compartmented with three drawers and a key bolt. This box preserves only the stamp of the cloth (fig. 10-11).

The chest can be dated in the 18th century, probably after 1741, when the two bolts are generalized. Unfortunately we do not have any guild sign or an inscription that could prove the fact that this chest belonged to the weavers' guild, although in the inventory of the collection it is so specified.

The guild sign. Often named convocation sign (*albhone*, *tabela*, *Zeichen*)¹², was the symbol of the authority of the guild in front of the community and in front of the members of the guild. It was generally used to convoke the masters to the gatherings of the guild¹³. The first mention of the use of guild signs is in the statutes of Sibiu¹⁴. The oldest preserved guild sign is from 1450 and belongs to the carpenters' guild from Sibiu; it is made of wood in the shape of a shield¹⁵. The guild

⁴ Lazăr 1979, 281-287.

⁵ Pascu 1954, 297; Țiplic 2001, 29.

⁶ Pascu 1954, 311.

⁷ Rösler 1912, 47; Nögler 1967, 214.

⁸ Pavlescu 1970, 276; for more details about the 1741 Edict see Müller 1913, 339-350.

⁹ Pavlescu 1970, 214-276.

¹⁰ Pavlescu 1970, 341-342.

¹¹ MCC, the weavers' guild chest, without an inventory number.

¹² Pascu 1954, 308.

¹³ Bunta, Iosub 1967, 200.

¹⁴ Rösler 1912, 47.

¹⁵ Nögler 1967, 190.

signs were generally shaped like shields, ornamented on both faces with the products and the tools characteristic for the trade of the guild, the year of the manufacturing of the sign and some times other dates referring to the guild. The shield like shape is still preserved in the 17th and the 18th centuries, when the signs were made in late Renaissance or baroque style¹⁶.

Such a guild sign, from the collection of MCC, is made of metal, shield shaped and engraved on the edges with renascent motifs¹⁷. Dimensions: 17,5 cm long, 16 cm wide and 0,3 cm thick. On the avers of the sign there is a text: “VAIDA HUNZADI / SZŐ[VOK]TS / CZÉCH COMMUNI / TÁ[R]SÁNAK TÁBLAIA / CZÉH MESTER / PAP DANIEL / ANDRIS / ŐROG MESTEB HOSZ U PETER” (Hunedoara / the communal sign of the thick cloth makers and of the associates / leader Pap Daniel / father of the guild or first leader Nicola the thick cloth maker / deans Kovan Andris / old masters Hosz and Peter) (fig 12). A piece of cloth is engraved on the reverse of the sign (probably a piece of thick cloth); above this there is a crown. On the right and left sides the year 1753; the letters ZQ are on the right side and the inscription CON[LI]BRIS is on the right side, under the piece of thick cloth (fig. 13).

It appears that the sign belongs to the thick cloth makers, although statutes did not confirm this guild, which proves that the guild actually existed in Hunedoara. It is very possible that the year engraved on the sign is the year of the setting up of this guild, but it can also mean the year when this sign replaced an older one. The discovery of the statute of the guild would be very helpful in solving this puzzle.

The sign also tells us that was used by the thick cloth makers and by other branches related to it (the shearers, the tailors, the weavers and other). The hierarchy of the guild (the father of the guild Nicola, helped by the younger leader Pap Daniel and both of them aided by the two older masters Hosz and Peter) is typical for a newly formed guild (that did not exist before) or for a poor guild (usually,

for this period in Sibiu are attested four leaders per guild).

The important thing is that a thick cloth makers guild is attested in Hunedoara of the 18th century and this shows the economic development of this town (only the most important towns in Transylvania have this kind of guild since the thick cloth was very hard to produce and it was considered a luxury product) since the competition was definitely in favor of the big Transylvanian towns. Generally, the small towns had only the cloth maker's guilds that satisfied the local need for this material rather than a large market that would have enabled them to have sufficient incomes to allow them a maximal development.

¹⁶ Bunta, Iosub 1967, 203.

¹⁷ MCC, the weavers' guild sign, without an inventory number.

ABBREVIATIONS / PRESCURTĂRI

AMN	AMN. Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca
AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
MCC	MCC. Muzeul Castelul Corvinilor, Huendoara.
Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Tarsaság Évkönyei, Budapest-Deva.	
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis. Deva.
StcomMB	StcomMB. Studii și Comunicări Muzeul Brukenthal. Sibiu.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRAFIE

Bunta, Iosub 1967	Bunta, Magdalena., Iosub, Viorica., <i>Tablele și semnele de breaslă în colecțiile muzeelor de istorie Cluj și Sighișoara</i> , în AMN, IV, 1967, p. 199-219.
Feneșan – Lazăr 1979	Feneșan, Constantin, Lazăr, Ioachim, <i>Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a sec. al XVII-lea</i> , în Sargetia, XIV, 1979, p. 243-260.
Lazăr 1979	Lazăr, Ioachim, <i>Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara</i> , în Sargetia, XIV, 1979, p. 281-287.
Müller 1913	Müller, Horwath., <i>Zur Geschichte des Repser Stuhles</i> , în AVSL, XXXIX, II, Hermannstadt, 1913, p. 312-350.
Nägler 1967 a	Nägler, Doina., <i>Colecția de lăzi de breaslă a Muzeului Brukenthal</i> , în St.comMB, Sibiu, XIII, 1967, p. 213-218.
Nägler 1967 b	Nägler, Doina., <i>Tablele de breaslă din Muzeul Brukenthal</i> , în AMN, IV, 1967, p. 188-198.
Nägler – Pop 2003	Nägler, Thomas, Pop, Ioan, Aurel, <i>Istoria Transilvaniei</i> , I, Cluj-Napoca, 2003, p. 302.
Palamariu 1999-2000	Palamariu, Olimpia, <i>Trăsăturile specifice ale evoluției târgurilor hunedorene</i> , în Sargetia XXVIII-XXIX, 1, 1999-2000, p. 294-303.
Pascu 1954	Pascu, Ștefan, <i>Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea</i> , București, 1954, p. 108.
Pascu 1979	Pascu, Ștefan, <i>Voievodatul Transilvaniei</i> , II, Cluj-Napoca, 1979, p. 158.
Pavlescu 1970	Pavlescu, Eugen., <i>Meșteșuguri și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)</i> , București, 1970, p. 276.
Rösler 1912	Rösler, Robert., <i>Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens, Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526</i> , Hermannstadt, 1912, p. 47.
Sóós 1885	Sóós, Antal., <i>Hunyadmegyei czéhdiploák</i> (Diplome de breaslă în comitatul Hunedoara), în HTRTE, Budapest-Deva, 1885, IV, p. 87-123.
Ursuțiu 1986-1987	Ursuțiu, Maria, <i>Contribuții privind breslele din Hunedoara și Hațeg în secolul al XVII-lea</i> , în Sargetia, XX, 1986-1987, p. 233-240.
Țiplic 2001	<i>Breslele producătoare de arme din Sibiu, Brașov și Cluj, secolele XIV-XVI</i> , Sibiu, 2001, p. 29.

LIST OF FIGURES / LISTA FIGURILOR

Fig. 1 – The weavers’ guild chest / Lada de breaslă a țesătorilor

Fig. 2 – The lid of the weavers’ guild chest / Capacul lăzii de breaslă a țesătorilor

Fig. 3 – One of the two handles of the weavers’ guild chest (detail) / Unul dintre cele două mânere ale lăzii

Fig. 4 – One of the bolts of the weavers’ guild chest (detail) / Una dintre cele două încuietori de lacăt ale lăzii

Fig. 5 – The central bolt of the weavers’ guild chest / Încuietoarea centrală a lăzii

Fig. 6 – The mechanism of the central bolt / Mecanismul încuietorii centrale a lăzii

Fig. 7 – The metal stripe with the jester’s head of the central key bolt (opened) / Banda de metal cu cap de bufon a încuietorii centrale (deschisă)

Fig. 8 – The metal stripe with the jester’s head of the central key bolt (closed) / Banda de metal cu cap de bufon a încuietorii centrale (închisă)

Fig. 9 – The inside of the weavers’ guild chest / Interiorul lăzii

Fig. 10 – The small box inside the weavers’ guild chest (with a key bolt) / (Cutia din interiorul lăzii (cu încuietoare)

Fig. 11 – The small box inside the weavers’ guild chest (opened) / Cutia din interiorul lăzii (deschisă)

Fig. 12 – The averse of the guild sign / Aversul tablei de breaslă

Fig. 13 – The reverse of the guild sign / Reversul tablei de breaslă

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

UN REPERTORIU AL MONUMENTELOR DISPĂRUTE, CONSTRUIE ÎN PERIOADA HABSBURGICĂ ȘI A IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR

RĂZVAN C. POP

ABSTRACT: A REPERTORIUM OF LOST MONUMENTS BUILT IN THE HABSBURG AND AUSTO-HUNGARIAN PERIOD IN SIBIU

The history of a city is visible through it's monuments. They are the first to greet the man in it's journey, they are the first to help the man to discover the history of a town. The monuments can translate an entire history. The respect that we owe to our cities and to those that organised them, is obliging us to continue their work and to preserve their inheritance.

Sibiu is one of the Romanian cities who is offering us a vast repertorium of monuments. Starting with the Asilum Church (considered to be the first stone church of the Saxons community lied on the shores of Cibin), passing near the St Mary Cathedral and Altemberger-Pempflinger House (important gothic monuments) or near the Brukenthal Palace (symbol of the Habsburgic administration) and the Orthodox Cathedral and ending our walk in front of the modern centre of the city, we can realise that every historical period has left it's footprint on the development of Sibiu.

A careful study of the historical site of Sibiu, brought to the conclusion that the most numerous buildings are built in the Habsburgic and the Austro-Hungarian period. It is obvious that the number of the monuments is an important figure. The Habsburgic administration brought alongside (as in the Communist period) the biggest expansion of the town. From a number of 80 acres around the late 17th century, the city will develop in a three time area in 1918. This period is still suffering from the point of view of the historical research. The major part of the studies are focusing until the period of the Transilvanian Principate, when the city reaches it's highest political peak.

The Habsburgic period is offering today important numbers of architectural and urbanistic clues.

The present repertorium tries, timidly, to add new informations at the general image of Sibiu's history. There are over 100 monuments related to the Habsburg period. This is the first clue of the development that the city had between the 17th and 19th century. This development is a result of the work of the entire community, the Saxon citizens, the Habsburg administration, the extramuros community.

The repertorium of the lost monuments from Sibiu, tries to explain the proper architectural and urbanistic image of Sibiu. Starting from this point the presentation wil have a descendent flow and will finish by presenting every studied monument (eclesiathical, military and laic monuments).

Istoria unui oraș este vizibilă prin monumentele sale. Ele sunt primele care îl întâmpină pe om în periplul său, ele sunt cele care îl ajută în a descoperi viața orașului. Clădirile, mai ales cele ce devin monumente, devin mărturii ale trecutului aceluși loc, a importanței sale. Monumentele pot traduce o întreagă istorie, sunt cele care, ajutate în a

supraviețui de către om, de altfel cel care le-a și creat, oferă coordonatele care îl ajută în a trăi.

Respectul pe care îl datorăm orașelor noastre, celor care înaintea noastră le-au organizat și înviețuit, ne obligă a le continua munca și a prezerva ceea ce ei ne-au transmis din generație în generație.

Sibiul este unul dintre orașele României, care ne oferă un numeros repertoriu de monumente. Pornind de la Biserica Azilului (considerată a fi prima biserică de piatră a comunității săsești așezată pe malul Sibiului), trecând pe lângă Catedrala Evanghelică și Casa Altemberger-Pempflinger (reprezentative pentru stilul gotic transilvănean), sau pe lângă Biserica romano-catolică și Palatul Brukenthal (simboluri ale administrației habsburgice) și îndreptându-ne spre Catedrala Ortodoxă (centrul ortodox al Transilvaniei), oprindu-ne în cele din urmă în fața centrului modern al orașului ne dăm seama că fiecare perioadă istorică și-a lăsat amprenta peste spațiul în care de-a lungul a peste opt sute de ani, s-a dezvoltat orașul.

Un studiu atent al spațiului istoric al orașului Sibiu, a dus la concluzia că cele mai numeroase cladiri aparțin perioadei de administrare habsburgică și mai apoi austro-ungară. De aici este ușor de dedus repertoriul numeros al monumentelor din această perioadă. Perioada administrației imperiale a adus cu sine (exceptând perioada comunistă) cea mai mare extindere a orașului. De la circa 80 de hectare în momentul în care orașul a devenit reședința imperială a Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea, el va ajunge să-și tripleze suprafața la retragerea administrației maghiare în 1918. Această perioadă suferă din punct de vedere al studiilor științifice de sorginte istorică. Marea majoritate a studiilor se opresc la perioada Principatului, când orașul Sibiu, își atinge maxima dezvoltare politică.

Perioada habsburgică, aflată la cumpănă a două perioade istorice (Evl Mediu și epoca modernă, credem totuși că împărțirea perioadelor istorice pe care specialiștii români au realizat-o, în trecut, pentru teritoriul României, are nevoie de modificări în ceea ce privește spațiul transilvănean), este cea care astăzi oferă cele mai multe indicii și repere, nu numai de ordin arhitectural sau urbanistic, dar și de ordin economic, politic, social sau cultural.

Prezentul repertoriu încearcă, timid, a adăuga noi informații la fondul general de informații istorice pe care orașul nostru îl deține. Cele peste o sută de obiective de ordin arhitectonic sunt primul indiciu al dezvoltării

complexe pe care Sibiu a avut-o în această perioadă. Putem vorbi de o dezvoltare la care a participat întreaga comunitate, suportând atât aportul comunității săsești dar și a factorilor care într-un fel au creat elementul aparte al acestei perioade, referindu-ne la administrația imperială așezată în orașul nostru dar și de comunitatea extramuros care a influențat expansiunea majoră pe care Sibiu o va suporta. Repertoriul monumentelor habsburgice dispărute din Sibiu (prin Sibiu înțelegând strict suprafața maximă pe care orașul a avut-o în toată această perioadă, excluzând cartierele Turnișor și Gușterița care în acea perioadă erau localități de sine stătătoare) își propune a încerca redarea fidelă a situației orașului din punct de vedere istoric și urbanistic. Prezentarea pornind de la acest demers va avea un curs descendent subliniind în parte fiecare monument studiat (împărțindu-le în monumente ecleziastice, militare, laice și de mobilier urban).

Principala problemă pe care istoriografia orașului Sibiu o ridică este aceea a selectării monumentelor care trebuie cercetate, fiind considerate elocvente pentru studiul în cauză. Lista monumentelor istorice și de arhitectură aprobată de Ministerul Culturii și Cultelor din România¹ pentru orașul Sibiu, se rezumă la perimetrul cetății medievale, din arealul cartierelor create de către administrația habsburgică, nefiind trecute pe această listă decât o serie de clădiri cu importanță ecleziastică sau cu rezonanță pentru istoria românilor din acest spațiu precum și acelea care amintesc de moștenirea baronului Brukenthal. La prima vedere lista părea incompletă doar pentru spațiul extramedieval. O mai atentă cercetare a listei ne-a pus în situația de a descoperi o serie de clădiri sau elemente urbane care au fost omise chiar și din acest teren. Ele sunt simboluri pentru sibieni fiecare având importanța lor în memoria colectivă a locuitorilor. Sediul Filarmonicii, Hotelul „Împăratul Romanilor”, Palatul ASTRA, Sediul băncii „Albina”, statuia Sfântului Nepomuk sunt câteva exemple. Adăugând la acestea alte clădiri precum cea a spitalului de Neuropsihiatrie, Palatul de Justiție, statuia Mariei Tereza aflate în

¹ *Monumente* 1992, p. 1sqq.

exteriorul zidurilor medievale, putem concluziona că cei care au realizat lista, au preferat a neglija o serie de obiective, din motive care ne scapă. Deoarece lista ce stă la baza urmăririi și planificării spațiului istoric din Sibiu se prezintă incomplet, am fost nevoiți a cerceta liste mai vechi cu privire la monumentele din Sibiu, dar și acestea sunt la fel de lacunare. Legea monumentelor istorice din Ungaria publicată de Guvernul maghiar în 1912², amintește ca monumente doar clădirile ecleziastice. În 1923, Michael Csaki, directorul Muzeului Brukenthal publică de asemenea o listă A monumentelor din orașul Sibiu.³ Nici această listă nu este completă, dar ea ne ajută la a repera unele dintre monumentele astăzi dispărute.

Puși în fața unei situații curioase, aceea de a hotărî la libera alegere lista monumentelor care vor fi prezentate în această lucrare, am decis a trece în ordine cronologică toate clădirile care la un loc au dezvoltat din perspectiva noastră elocvență arhitecturală, importanță istorică dar și un loc aparte în conștiința colectivă a sibiienilor.

Credem necesară o rediscutare a listei monumentelor istorice și arhitecturale, într-un oraș ca Sibiu, care se pregătește de a se apropia de instituții culturale internaționale precum UNESCO.

Istoriografia orașului Sibiu, reperează puține lucrări care urmăresc realizarea unui repertoriu de monumente locale. De abia după anul 1999, istoricii sau arhitecții care se ocupă de evoluția orașului istoric al Sibiului, încep realizarea unor repertorii. De remarcat este lucrarea profesorului Alexandru Avram și a arhitectului Ioan Bucur⁴ și repertoriul tuturor obiectivelor ecleziastice din orașul Sibiu⁵. Cei doi autori reușesc a prezenta din punct de vedere arhitectural toate imobilele aflate în arealul centrului istoric sibian. Realizarea unui repertoriu, oricare ar fi modul de abordare sau tematica aleasă, are la bază studierea unui complex material istoriografic. Acesta se poate împărți în cazul Sibiului, în studierea gravurilor, studierea hărților, cercetarea

documentelor și lecturarea lucrărilor de specialitate. Din păcate majoritatea studiilor se opresc în anii '60 ai secolului trecut, de abia în perioada postcomunistă cercetătorii inițiând noi studii pe această temă.

Otto Czekelius numără circa 90 de vederi și 150 de planuri ale Sibiului⁶ apărute până în anii '70. Gravurile, litografiile, picturile sau desenele ce au ca tematică reprezentarea orașului Sibiu, își găsesc primele realizări încă din Evul Mediu. Cele realizate în perioada administrației austriece și mai târziu maghiare sunt evident mai numeroase. Prima hartă dar și vedută modernă este realizată de Mirando Visconti care alături de Johann Conrad Predtscheiner și Stefan Welzer vor realiza nouă hărți și patru gravuri ale Transilvaniei. Gravura Sibiului remarcă aspectul orașului așa cum îl găsește administrația habsburgică la instalarea ei. Secolul al XVIII-lea aduce cu sine mai multe gravuri. Desenul lui Johann Ignaz Haas (apărut în *Prospect ubd Grundrissderer Staedte und Granitz Passen in Siebenbürgen....Zusammengetragen von Johann Conrad von Weiss*)⁷ din 1733 sau gravurile lui Samuele Sardi și Adam Ludwig Wirsing apărute în a doua jumătate a secolului XVIII, redau de asemenea imagini ale Sibiului în unele cazuri cu elemente adăugate de gravor⁸. Un loc aparte îl au două picturi care redau aspectul Pieței Mari. Una redă decapitarea comitelui Zabanius Sachs von Harteneck în 1703, cealaltă redând un târg la 1789.

Secolul al XIX-lea aduce cu el cea mai reprezentativă vedută a Sibiului. Aceasta îi aparține lui Franz Neuhauser pictată în 1808. Cadrul larg este redat dinspre nordul orașului, pictura fiind comandată de primarul Martin Edler von Hochmeister.⁹ Enumerăm, în continuare o serie de litogravuri, aceasta cuprinzând realizările lui Leopold Beyer (1815), Alexander Trychtel (1850), Justin von Arnz (1859), Ludwig Roback (1864), Adam Slowikowski. În 1882, viitorul maestru al breslei brutarilor, Johann Böbel își prezintă lucrările sale care redau multe detalii ale fortificațiilor orașului demolate în marea lor

² Szeben 1912, p. 783sq.

³ Csaki 1923, p. 35sq.

⁴ Avram - Bucur 1999.

⁵ Creștinismul 2002.

⁶ Czekelius 1976a, p. 4.

⁷ Fabini 1983, p. 22.

⁸ Ibidem, p. 23.

⁹ Sigerus 1936, p. 32.

majoritate la începutul secolului al XIX-lea. Totuși cercetările secolului trecut au dovedit mult romantism la Bobel în redarea turnurilor și porților. La fel de multe detalii ne oferă și gravura lui August Spörner, care în 1883 redă o imagine fidelă a orașului, în plină dezvoltare. Secolul XIX ne oferă și primele fotografii precum și primele cărți poștale realizate de Gustav Theis și Emil Fischer.¹⁰

Hărțile ne oferă și ele informații. Dacă reprezentările grafice reușesc a reda aspectul prim, artistic al monumentului sau orașului, harta oferă informațiile secundare de structură pe care o vedere nu reușește a le oferi. Hărțile Sibiului ne ajută a descoperi modificările care au dus la schimbarea aspectului urban al Sibiului. Prima hartă a orașului îi aparține lui Mirando Visconti și echipei sale din același an 1699. Harta Sibiului din 1776 este o redare a Citadelei ce urma a se întinde în apropierea cetății medievale. În 1875 administrația orașului va realiza primul plan topografic al orașului,¹¹ pe baza căreia se va realiza prima carte funciară a urbei. Secolul XX, ne oferă două hărți care se ocupă de perioada administrației austriece. Ambele îi aparțin lui Hermann Fabini, una dintre ele (anexă la cartea Sibiul gotic, apărută în 1983) redând toate elementele baroc, clasiciste sau eclectice care pot fi observate în Sibiu. A doua, realizată în 1999 este o încercare de punctare a tuturor monumentelor din cetatea medievală, construite între 1200 și 1918.

Fondul arhivistic sibian este unul vast. Informațiile care acesta le oferă sunt nenumărate și complexe. Fondul Brukenthal oferă o imagine completă a proprietăților acestei familii din Sibiu și nu numai. Opisul Primăriei Sibiului este elocvent pentru modificările pe care clădirile orașului le au suportat de-a lungul secolelor. La fel de importante sunt arhivele parohiilor din localitate, acestea oferind o imagine a activității acestora în oraș.

Lucrările se pot clasifica de asemenea în lucrări axate pe tratarea unui monument singular sau a unui context istoric. Există lucrări care se ocupă de evoluția orașului Sibiu (fie pe întreaga evoluție istorică, fie pe una

dintre perioadele istorice). Relevante sunt însă cele ale lui Gustav Seivert, *Die Stadt Hermannstadt Eine Historische Skizze*, sau ale lui Friedrich Teusch, *Wanderungen in Hermannstadt* ambele editate în secolul al XIX-lea. În din 1909, Moritz Kimakowitz realizează un studiu asupra evoluției orașului Sibiu. În 1928, vede lumina tiparului una dintre lucrările cele mai cuprinzătoare care urmărește evoluția orașului nu numai din punct de vedere istoric sau arhitectural ba mai mult autorul, Emil Sigerus (*Von Alten Hermannstadt*), reușește a realiza un portret al societății sibiene. Perioada interbelică consemnează studiile lui Wilhem Brükner, Arnold Pancratz și Erich Michael Thalgott. Dacă primul realizează doar o prezentare a Sibiului, ceilalți doi realizează mai mult decât atât, realizând cercetări ale evoluției arhitecturale și urbanistice care și astăzi rămân repere importante întru studierea ansamblului urban. După cel de al doilea război mondial, lucrarea cea mai semnificativă este cea a lui Aurel Dumitrescu Jippa alături de Nicoleta Nistor pentru primul volum din „*Sibiul și ținutul în lumina istoriei*” și de M. H. Marinescu-Frăsinei pentru al doilea volum. În aceeași perioadă Otto Czekelius publică în ziarul Neuer Weg o serie de articole care prezentau elemente din aspectul orașului iar în 1983 este tipărită cartea de amintiri a Julianei Fabritius Dancu, *Plimbare prin Sibiul vechi*. Istoriografia anilor '90 nu se ocupă în același volum de perioada administrației austro-maghiare.

Numerose sunt lucrările care urmăresc evoluția unui monument sau a unei instituții care de cele mai multe ori au funcționat în astfel de clădiri. Remarcăm lucrările despre istoria ASTRA (apărute în 1973, 1987, 2001, etc...), studiile lui Dieter Nowak asupra Liceului Brukenthal, cele ale Monicăi Vlaicu despre arhiva sibiană, ale lui Emanoil Munteanu despre poșta locală, iar despre sala Thalia studiile lui Eugen Onu. Viața ortodoxă din oraș a avut parte de o serie de cercetători amintind aici pe Ilarion Pușcariu la începutul secolului, pe Grigore Marcu sau pe Mircea Păcurariu. În secolul al XIX-lea două lucrări sunt scrise având ca obiect studiul organizării militare a orașului, acestea aparținând lui

¹⁰ Czekelius 1976b, p. 3.

¹¹ Fabini 1983, p. 30.

Ludwig Reissenberger (*Über die Ehenraligen Befestigugen vin Hermannstadt*) iar cealaltă lui Franz Rieger (*Die Entwicklung von Hermannstadt in Kultureller und Militarische Bezihrung*).

Sibiu este unul dintre orașele despre care s-a scris mult dar de multe ori incoerent sau subiectiv. De aceea astăzi capitole întregi din dezvoltarea sa sunt încă nescrise sau necercetate.

Pentru a ne face o cât mai bună imagine a ceea ce a fost orașul Sibiu în secolele trecute, pentru a-i urmări cât mai bine evoluția, expansiunea urbană pe care a avut-o, credem că este necesară redarea cauzalității acestora. Cauzalitatea înseamnă, punctarea principalelor situații care au determinat modificările la aspectul orașului așa cum era el în 1699, când administrația habsburgică a transformat cetatea medievală în centrul administrativ, modern, al noii provincii. Nu este îndeajuns o simplă enumerare a evenimentelor politice, sociale, religioase sau de altă natură pentru a crea un tablou cât mai complet al secolelor XVIII – XIX în Sibiu.

În diferite perioade ale administrației habsburgice, Sibiu a fost capitala Transilvaniei. Faptul că administrația Transilvaniei se afla la Sibiu, înseamnă că nu doar guvernatorul își avea reședința aici (într-o clădire pe locul căreia astăzi se află Casa Filek), dar și Guberniul (între 1703 – 1717 și 1732 – 1790) și comandamentul militar al provinciei, iar Dieta s-a întrunit permanent la Sibiu între 1733 – 1747 și 1749 – 1781.

În 1928, Albert Arz von Strubenburg, prim notar al municipiului Sibiu, în lucrarea sa *Der Bebaungsplan von Hermannstadt*, observa că vântul în această zonă geografică, bate des dinspre sud-est/nord-vest¹². Acesta este începutul unei scurte prezentări a situației climatice și de relief. Terenul este unul denivelat iar orașul s-a format pe trasee comerciale preexistente. Cîmbinul, râul care determină aspectul acestui teren, a creat o luncă în care solul este unul mlăștinos. Cercetările arheologice realizate în interiorul cetății medievale, au evidențiat de fiecare dată solul mîlos și greu de stăpînit. În 1699, orașul

va fi demarcat de Mirando Visconti în harta sa¹³, în Orașul de Sus (Citta Alta) și Orașul de Jos (Citta Bassa). Orașul de Sus, avea o concepție de construire mai evoluată. El era locuit în marea lui majoritate de patricieni, negustori înstăriți și cler. Trama stradală este regulată cu o piață centrală amenajată încă de la început în acest scop. Piața Mare avea în 1699 un aspect asemănător cu momentul construirii primelor clădiri. Secolul XVIII, dar mai ales XIX, va aduce modificări serioase la fațadele clădirilor aflate pe aliniamentele pieței centrale. Barocul și clasicismul iau loc goticului și renașcentismului. Proporțiile, golurile, cornișele sau ancadramentele, acoperirea cu țigle de același tip, toate aceste oferă o unitate aspectului pieței. Orașul de Sus avea și încă mai are în componență alte două piețe: Piața Mică și Piața Huet, ele provenind din primele centuri de fortificare a localității medievale. Sub toate cele trei piețe, erau amenajate galerii curbate folosite de proprietari ca depozite sau urne de strîns apa de ploaie.¹⁴ Străzile Orașului de Sus aveau clădiri cu două-trei etaje.¹⁵ Traseele acestor străzi erau paralele cu coama colinei pe care erau construite.¹⁶ Aspectul general al Orașului de Sus era unul vertical, înălțimile fiind mult mai mari, aceasta fiind ideea urbană dezvoltată până-n secolul al XVIII-lea.

Orașul de Jos era locuit de marea majoritate a negustorilor și breslașilor. Legăturile cu Orașul de Sus erau dificile pornind din actualele străzi ale Ocnei, 9 Mai, Turnului și Faurului, spre cele trei piețe din Orașul de Sus. Aici clădirile erau cu un singur etaj, legate fiind de dezvoltarea vernaculară a parcelelor. Dacă în Orașul de Sus parcelarea are la bază liniile de fortificație amplasate pe sensul curbelor de nivel spre povârnișurile dintre cele două platforme înaltă și joasă¹⁷, parcelele din Orașul de Jos nu respectă în totalitate această idee. Deși este ultima incintă din orașul medieval, Orașul de Jos are traseele sinuoase tipice organizării medievale,

¹³ Fabini 1983, p. 21.

¹⁴ Sigerus 1922, p. 21.

¹⁵ Fabini 1983, p. 9.

¹⁶ Czekelius 1976a, p. 4.

¹⁷ Avram - Bucur 1999, p. 21.

¹² Arz von Strubenburg 1928, p. 4.

intervenția umană fiind aici la fel de veche ca și în cealaltă zonă.

Sibiu a fost în cea mai mare parte a acestei administrații, capitala provinciei (1692 - 1791). Această hotărâre, împăratul Austriei a făcut-o drept mulțumire a poziției tradiționale filohabsburgice¹⁸, pe care patriciatul sibian și în general populația săsească a avut-o încă din perioada imediată a dezastrului de la Mohács. Totuși comunitatea sibiană va pierde unele privilegii acest fapt devenind principala temă de acțiune a politicii săsești care chiar și la finalul secolului al XIX-lea, vor solicita aceleași privilegii pe care le-au avut prin Bula Andreană. Diploma leopoldină din 1691, recunoștea Constituția Transilvaniei, garanta integritatea provinciei în Imperiul Habsburgic¹⁹, va îmbunătăți statutul sașilor, dar în același timp le va reduce pe cele ale religiilor, altele decât cea catolică. Funcționarii atât cei civili cât și cei militari vor fi în marea lor majoritate catolici. Tocmai²⁰ aceste drepturi vor crea o efervescență ce va anima viața politică, ducând în cele din urmă la stabilirea definitivă a stăpânirii habsburgice. Tot Diploma Leopoldină impunea recunoașterea drepturilor catolicilor chiar și în localitățile cu o majoritate care se ghida în viața ei creștină după un alt rit. Acest lucru nu va fi foarte ușor de rezolvat, la Sibiu de exemplu reverendul Edmund Chishull, aflat în suita lordului Paget, care trecea pentru câteva zile prin cetate, observa la începutul secolului al XVIII-lea că „Generalul și garnizoana [...], și de asemenea un număr mic de papiști sunt nevoiți să se mulțumească cu o capelă particulară”²¹ (adăugăm că este vorba de capela din Casa Lutsch ridicată pe locul unde astăzi se află sediul Forumului Democrat German din România). Românii erau ortodocși, maghiarii, sașii erau reformați iar secuii erau catolici.

Viața economică a acestor 226 de ani este marcată de prăbușirea sistemului breslelor. Acestea deși au primit privilegii din partea autorității imperiale se vor prăbuși încă înainte de a fi desființate oficial. Presiunea

comercianților armeni, turci dar mai ales greci și aromâni, dar și conflictele interne între breslele săsești datorate negocierilor tensionate ale Magistratelor cu cancelaria aulică a Transilvaniei, pentru menținerea vechilor privilegii²², vor duce în cele din urmă la falimentarea acestora. Secolul al XIX-lea aduce cu sine industrializarea care va salva economia locală, va aduce manufacturile și mai târziu fabricile amenajate.

Secolele XVIII și XIX au însemnat pentru Transilvania din punct de vedere urbanistic și arhitectonic, apariția stilurilor baroc și clasicist iar la sfârșitul secolului XIX, apariția art nouveau-lui. Ideile care au impulsionat aceste curente, au fost în general asemănătoare în întreaga Europă.

Evoluția orașul Sibiu, racordată la noile curente, poate fi împărțită în trei perioade: cea barocă care se va desfășura în întreg secolul XVIII, cea clasicistă în secolul XIX, iar în ultimul sfert al secolului respectiv și începutul secolului al XX-lea, perioada eclectică.

Perioada baroc se poate și ea împărți în o serie de etape după tipicul stilului abordat și a ideilor care au stat la baza acestora. Dacă la începutul secolului al XVIII-lea avem elemente unui baroc tipic pentru Transilvania, stilul iezuit, deoarece principalele monumente sunt de ordin ecleziastic, în a doua jumătate a secolului, ideile iluministe vor influența stilul baroc transilvănean, monumentele reprezentative fiind de această dată de ordin laic. Arhitectura urbană se transformă odată cu societatea. Rolul burgheziei crește în societatea Europei, războaiele, repetatele crize economice duc la o identificare a societății cu stilul dezvoltat de ea. Barocul în Europa a însemnat libertate și inovație, adică temporalitatea faptelor artistului.²³

Principala idee a arhitecturii secolului al XVIII-lea a fost înclinarea acesteia către societate adică către oamenii care trăiau în grupuri sociale, în orașe.²⁴ Barocul este cel care aduce mansardarea, chiar și de două etaje, dând astfel prin volumul lor monumentalitate necesară edificiului.²⁵ Palatele citadine sunt

¹⁸ Avram - Crișan 1983, p. 30.

¹⁹ Vlaicu 2000, p. 13.

²⁰ Năgler 1997, p. 235.

²¹ *Călători* 1983, p. 207.

²² Dumitrescu-Jippa - Nistor 1976, p. 119.

²³ Luigi 2000, p. 17.

²⁴ *Architecture* 1995, p. 113.

²⁵ Gympel 1999, p. 56.

parțial deschise pe când cele ridicate în natură sunt mult mai dezvoltate în volumetrie. În ambele cazuri însă palatul este menit a supune mediul ce-l înconjoară.²⁶ Străzile care duc la el, poziția sa în zona centrală a orașului, impresia de dominare, simetria sa (acest tip se supune și la organizarea spațiilor bisericești) organizarea principalelor camere în centrul edificiului, pe axul său central, toate aceste elemente duc la crearea impresiei de măreț, de impozant, pe care monumentul baroc îl creează.

Sibiu în secolul al XVIII-lea avea un statut important în Transilvania și în Imperiu, dar multe calamități naturale, epidemiile, războiul curuților și venirea armatei imperiale, au încetinit considerabil dezvoltarea orizontală a orașului. Administrația habsburgică va încerca a-și atrage o serie de persoane influente din comunitatea sibiană pentru ca alături de forța armată și cea clericală pe care o va aduce în oraș, să se poată impune în viața publică și politică locală și transilvană într-un mod mai facil. Familii precum Rothenfels, Zabanius, Ehrenburg, Hermannsburg sau Czekelius²⁷ vor accepta titluri nobiliare în primii trezeci de ani de administrație austriacă. Frustrant pentru comunitatea germană a fost faptul că, majoritate considerabilă a funcționarilor aparatului administrației transilvănene și imperiale erau catolici, străini de oraș.

Ideile iluministe încep timid a se afirma. Ele se vor împământenii după jumătatea secolului, când orașul va dezvolta două nuclee iluministe. Primul era cel al baronului Samuel von Brukenthal, un grup ale cărui idei erau deschise spiritului. Celălalt grup era cel format pe lângă familia Hochmeister²⁸, grup adept al iluminismului utopic. De altfel el își va dezvolta acest grup mulți dintre ei având interese profesionale comune. Se va dezvolta știința și cultura. Pe lângă Martin Hochmeister, mai erau tipografi renumiți precum Barth, Closius. Carl Albricht, Franz Neruhäuser, Bieltz își vor deschide ateliere de litografie.²⁹

Joseph Müller descoperă telurul în 1782³⁰, iar la sfârșitul secolului apar primele reviste, *Siebenbürgische Zeitung*, *Theatral Wochenblatt*, dar și primele scrieri de limbă română, tipărite de doctorul Piuariu-Molnar, în 1793³¹.

Două vor fi personalitățile care vor marca secolul al XVIII-lea. Primul este Johann Zabanius Sachs von Harteneck. Acest om politic sibian, comite al sașilor din 1697 și înnobilit de Leopold I, mulțumindu-i astfel pentru fidelitatea de care a dat dovadă dinastiei de Habsburg, milita pentru sprijinul autorității centrale în raportul tensionat al sașilor cu nobilimea maghiară.³² Va obține o serie de beneficii pentru sași dar în același timp va încerca a reforma societatea din care provenea. Va redacta constituții, și statute care reglementau într-un mod contemporan cu timpul său, viața comunității săsești. Aceste reforme vor duce în cele din urmă la excluderea sașilor din Dietă și la decapitarea lui Harteneck³³, acuzat fiind de înaltă trădare, procesiunea având loc chiar în piața centrală a Sibiului în 1703.

A doua personalitate politică sibiană, este Samuel von Brukenthal, instalat, în 1777 ca și guvernator al Transilvaniei. În 1765, Transilvania devine Mare Principat. Această situație aducea cu sine o și mai mare apropiere de Viena.

Principalele acte politice care au afectat Sibiu au fost Edictul de concivilitate și Edictul de toleranță, ambele din 1781. Primul act consfințea dreptul cetățenilor de alte naționalități de a locui și a avea proprietăți pe teritoriul pământului crăiesc, deci și în interiorul orașelor. Edictul de toleranță oferea dreptul românilor ortodocși la deschiderea de școli, biserici.³⁴ Aceste două acte vor fi anulate odată cu moartea lui Joseph II, cel care l-a urmat Leopold II semnând anularea reformelor defunctului împărat.³⁵ Locuitorii Sibiului vor avea reacții diferite la acest act. Comunitatea maghiară va fi cea care va ieși câștigătoare.

³⁰ Avram - Bucur 1999, p. 34.

³¹ Sigerus 1997, p. 50.

³² Năgler 1997, p. 276sq.

³³ Năgler 1997, p. 276sq.

³⁴ Vlaicu 2000, p. 19.

³⁵ Năgler 1997, p. 310.

²⁶ Gympel 1999, p. 56.

²⁷ Dumitrescu-Jippa - Nistor 1976, p. 146.

²⁸ Göllner p. 31.

²⁹ Avram - Bucur 1999, p. 33.

Actul de Restituire nu va anula edictul de conciviliate și va afirma astfel tot mai mult influența politicianilor maghiari în Imperiu. Românii vor răspunde imediat prin *Supplex Libellus Valachorum*, semnat la Sibiu de toată intelectualitatea română adunată în jurul Școlii Ardelene și a celor două biserici naționale. Sașii în schimb vor fi grav loviți de acest act de anulare doar a Edictului de toleranță.

Procesul cel mai complex, care va deteriora mult relația sașilor cu Viena, va fi Contrareforma. Trimufătoare în Europa Centrală, Contrareforma va avea un rol major în recucerirea Ungariei.³⁶ Se va face simțită și la Sibiu. Încă din 1692 vor veni iezuiții, cărora le vor urma ursulinele venite din Bratislava și călugării și călugărițele ordinului franciscan. G. Von Hermann crede că problemele de ordin social și economic ale ortodocsilor vor face ca iezuiții să se impună mai ușor în viața publică a Transilvaniei.³⁷ Forța de persuasiune a acestora vor face ca unii sași să treacă la catolicism.

Din punct de vedere economic, încă de la începutul secolului sașii se vor înfrunta cu problema menținerii statutului pe care l-au avut și în Evul Mediu breslele. Astfel în 1710 comercianții sibieni se organizează în „*Societas Mercatoria Cibiniensis*” menită a elimina concurența greacă, evreiască și armeanescă.³⁸ Acest proiect nu va avea însă sorti de izbândă. Comerțul sibian va fi lovit și de dese războaie cu otomanii, care închideau de multe ori rutele cu Țara Românească și Moldova, dar și de mercantilismul austriac care a lovit în economia întregii Transilvanie. Această perioadă aduce la Sibiu primul bancher, Samuel Dobosi, cel care în 1721 grație relațiilor sale cu Germania și Imperiul Otoman, va reuși să-și dezvolte afacerea care va rezista un timp în Sibiu. Anularea comerțului ambulant, măsură adoptată cu scopul de a ajuta negustorii sibieni, deși Comisia de comerț a Transilvaniei controla târgurile de la Sibiu, aceste hotărâri nu vor avea nici un efect, deoarece presiunea celorlalți comercianți, va fi mult prea mare. De asemenea este perioada în care moneda bătută

la Sibiu revenea pe piața financiară. Principalul concurent al sașilor a fost Compania grecească. Ajutată și ea să se dezvolte, prin privilegiile pe care le vor primi de la Maria Tereza, ea va ajunge la cumpăna dintre secole să controleze aproape toată circulația financiară din Sibiu. Șeful lor era Constantin Hagi Popp³⁹, a cărui firmă, aflată pe artera principală a orașului, va rezista până-n la 1821, desfășurând activități comerciale și bancare înfloritoare.

Acest secol XVIII, va aduce modificări considerabile la aspectul general al orașului. Fațadele caselor se vor modifica, principalul motor al evoluției urbanistice fiind Magistratul⁴⁰. Același secol atestază și ultimul arhitect al orașului în perioada ocupației habsburgice, în persoana lui Johann Eberhardt Blaumann între 1770 – 1776.⁴¹

Două sunt tipurile de case construite în acest secol în Sibiu. Primul și cel mai des întâlnit este cel rural. Clădirile se dezvoltă pe ambele laturi ale parcelei, cu un plan dreptunghiular, dispuse la stradă cu latura îngustă, împrejmuită de ziduri protejate de țigle.⁴² Golul porții este semicircular sau în forma mânerului de coș. Fațada are două – patru axe (cameră, bucătărie, cămară), cu ferestre mici și obloane pline.⁴³ Acoperișul are coama perpendiculară pe stradă și teșită. Acest tip de casă este tipic pentru Orașul de Jos.⁴⁴

Al doilea tip este cel baroc, adus în două etape, la început de iezuiți, iar mai târziu va reveni, adus fiind de guvernatorul Transilvaniei, baronul von Brukenthal. El va dezvolta un adevărat plan edilitar, care permitea orașului să se dezvolte după normele perioadei iluministe. Clădirea baroc modifică planul închizând frontonul la stradă și construind anexe în continuarea parcelei.⁴⁵

Creșterea populației din Sibiu, venirea funcționarilor imperiali, militari și publici, va duce la extinderea orașului. Astfel vor apărea trei noi cartiere. În fața Porții Turnului se va dezvolta cartierul românilor, Maierii. În 1721

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Derer 2002, p. 74.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Avram - Bucur 1999, p. 50.

⁴³ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 46.

³⁶ Luigi 2000, p. 86.

³⁷ von Hermann 1883, p. 52sq.

³⁸ Năgler 1997, p. 252.

erau atestate 211 de familii.⁴⁶ Lângă acesta dar în fața porții Ocnei se va dezvolta Terezianum. Cartierul denumit după numele împărătesei, se organiza în jurul bisericii Sfintei Elisabeta, aici fiind așezați mulți dintre funcționari expați. El avea peste 100 de locuințe cu parter.⁴⁷ În fața porții Cisnădiei, pe locul proiectatei citadele se va dezvolta cartierul Josefin. Toate aceste cartiere nu aveau la început o logică urbanistică.⁴⁸ Nu aveau plan de construcție și nici nu aveau o modalitate de avizare a construcțiilor.

Așezarea armatei imperiale la Sibiu, va duce la unele modificări în aspectul orașului. Generalul Rabutin va elabora planul de dezvoltare a fortificațiilor dincolo de zidurile cetății medievale, în vestul acesteia, spre satul Poplaca și pădurea Dumbrava.⁴⁹ Pentru aceasta va veni, la Sibiu, Mirando Visconti și echipa sa, pentru a vedea cel mai bine viitoarea amplasare a acesteia. Proiectul nu va fi sfârșit, locul fiind în cele din urmă parcelat și transformat în zonă locuibilă. Tot armata va fi cea care va face unele schimbări la nivelul mobilierul urban, generalul Tige hotărând debarasarea Stălpului Infamiei în 1734. El credea că acesta umbrește frumusețea statuii sfântului Nepomuk. Protestele Magistratului, vor face ca statuia să fie dezafectată de abia în 1783.⁵⁰ Este perioada în care va fi demolat și bastionul porții Cisnădiei pentru construirea cazarmei de infanterie iar bastionul Haller este refolosit tot în interes militar.⁵¹ Un alt bastion, Turnul Gros, va fi de asemenea reprofilat. La fortificațiile orașului medieval va fi adăugată o nouă poartă care să faciliteze accesul înspre cimitirul orașului, creându-se o breșă în corpul zidului.

Iezuiții iar mai apoi celelalte ordine catolice, monahale, vor aduce cu ele modificări esențiale la aspectul nu numai al suburbiilor dar mai ales a cetății. Aliniamentul de nord al Pieței Mari va fi demolat și apoi construite aici Biserica romano-catolică, și mănăstirea iezuită. În interiorul pieței era

ridicată statuia sfântului Nepomuk, iar pe drumul spre poarta Sării se vor așeza ursulinele care își vor construi mănăstirea dar vor și reface biserica, fostă mănăstire a dominicanilor. Franciscanii vor proceda la fel cu fosta mănăstire a clariselor. În general aspectul vertical al acestor biserici vor respecta axa stradală, ele fiind în linie dreaptă una față de cealaltă mergând astfel până în Piața Mare.⁵²

Edilitar cele mai multe modificări au avut un rol public. Se vor pava străzi și se vor instala fântâni pe principalele căi de acces, se vor reface unele pasaje (cum este cel al generalului care unește astăzi Piața Mare cu Piața Schiller), se vor seca lacurile, se va amenaja marele tranșament din fața Porții Turnului, se va interzice construirea cu lemn și se vor numerota casele.⁵³ Se va amenaja de asemenea lazaretul din fața Porții Elisabeta.

Emanciparea românilor și Edictul de toleranță va duce la construirea în noile cartiere a două biserici și a alte două școli de carte românească. De asemenea Edictul de concivilitate va avea și el urmări în plan urbanistic, mulți maghiari așezându-se în cetate, construindu-și case.

Secolul al XIX-lea aduce cu sine, deschiderea orașului, aduce marele oraș.⁵⁴ Acest aspect este influențat de clasicism. Noul stil aduce claritate și sens, ca o dovadă a acestei afirmații sunt tehnicile pe care le aplică, tehnici precum, unghiul și liniile drepte în formarea aliniamentelor de stradă, în general clasicismul însemnând simetrie și siguranță.⁵⁵

În Europa aceste curent arhitectonic apare undeva la jumătatea secolului XVIII, dar se va impune de abia la sfârșitul acestui secol. În Transilvania el pătrunde spre finalul veacului, începutul secolului XIX fiind ce-l care îl recunoaște drept un stil bine definit.

Clasicismul și continuarea sa neoclasicismul, aduc o mai mare influență a antichității, îmbinate cu modificările sociale ce au loc. Astfel o primă modificare pe care clasicismul o aduce este îmbogățirea fațadei cu

⁴⁶ Dumitrescu-Jippa - Nistor 1976, p. 152.

⁴⁷ Sibiu 1983, p. 117.

⁴⁸ Derer 2002, p. 68.

⁴⁹ Dumitrescu-Jippa - Nistor 1976, p. 205.

⁵⁰ Czekelius 1976e, p. 6.

⁵¹ Dumitrescu-Jippa - Nistor 1976, p. 5.

⁵² Czekelius 1976d, p. 4.

⁵³ Avram – Bucur 1999, p. 47 sqq.

⁵⁴ *Architecture* 1995, p. 124.

⁵⁵ Gypfel 1999, p. 65.

elemente sculpturale⁵⁶, impunând tot mai mult folosirea exclusivă a cărămizii. Secolul al XIX-lea aduce cu el folosirea mult mai mult a metalelor în construcții, în special a fierului, el substituind de cele mai multe ori lemnul, la fabricarea tablei, a cornierelor sau platbandei.⁵⁷ Noile materiale transformă și ideea de bază care duce la crearea unui imobil, unui oraș. Tot mai mult se dezvoltă ideea de luminozitate, omul dorind o tot mai multă libertate, o mai mare posibilitate de mișcare. Ideea estetică a acestui curent este cea a armoniei, clarității și echilibrului.⁵⁸ Industrializarea masivă pe care începutul de secol o dezvoltă, fluxul de muncitori, pe care această proces îl produce, cer o infrastructură și canalizare bine organizată, cer distribuția la timp a apei și energiei.

Sibiu se va racorda la aceste noi concepte de organizare urbană. Societatea sibiană se înscrie în aceleași linii. Cultura sibiană, schimbată radical de personalitatea lui Samuel von Brukenthal, va continua munca acestuia și va dezvolta tot mai multe aripi ale științei. Școlile sunt tot mai numeroase, majoritatea coordonate de instituțiile clericale din Sibiu. Intelectualii sibieni, se vor organiza în societăți științifice și culturale care au avut menirea de a transforma cultura transilvăneană prin modernizarea ei. În aceeași perioadă se va înființa Academia de Drept ca o replică a sașilor la Academia de Drept maghiară din Cluj.

De fapt acest conflict al sașilor cu maghiarii pentru menținerea status-quo-ului tradițional din Transilvania, este principala trăsătură a vieții secolului XIX în Transilvania. După 1848, la acest proces politic și social se va alătura și cel al emancipării națiunii române și al bisericii ortodoxe. Tendința de centralizare dovedită de administrația habsburgică în prima jumătate a secolului al XIX-lea, va afecta foarte mult libertățile săsești. Liderii comunității dintre care îi remarcăm pe episcopul Georg Daniel Teusch (din 1867⁵⁹ sediul episcopiei evanghelice se va muta la Sibiu de la Biertan), Stefan Ludwig

Roth, Carl Wolff și mulți alții, vor susține în continuare tradiția medievală a sașilor. Desființarea Universității Săsești, decăderea breslelor, crearea dualismului monarhic, toate acestea vor face ca în cele din urmă drepturile lor să fie cu mult reduse. Nici națiunea română la fel ca cea germană nu va dori folosirea exclusivă a limbii maghiare în aparatul de stat. Lipsiți de drepturile câștigate în urma Dietei de la Sibiu, românii se vor strânge tot mai mult în jurul centrelor spirituale, Blajul și Sibiu, în jurul episcopilor și a unor personalități politice și culturale. Anul 1848 va lovi Sibiul, care lipsit de vechile fortificații va fi ușor ocupat de armatele generalului Bem, Sibiul fiind unul dintre centrele importante ale luptei de emancipare a Transilvaniei față de Viena și Buda. Bătălia dată în fața porții Ocnei va distruge mult aspectul orașului, la acest fenomen adăugându-se perindarea armatelor revoluționare și contrarevoluționare.

Viața religioasă a fost una activă. Sibiul era sediul episcopiei evanghelice, a celei ortodoxe, lor alăturându-se parohia romano-catolică "Sfântul Ladislau". Multe dintre activitățile culturale ale urbei vor fi coordonate de aceste centre religioase importante pentru oraș și întreaga Transilvanie. Moartea celei mai influente personalități a comunității ortodoxe din cetate și din Transilvania, Andrei Șaguna, în 1873⁶⁰ nu va opri brusc evoluția acestei comunități, care va influența aspectul orașului la sfârșitul secolului.

Mult mai tumultoasă a fost în schimb viața economică. Deschiderea bancilor Deutsche Allgemeine Sparkassa în 1841 și a Băncii Albina în 1871, a băncii austro-ungare în 1868⁶¹, a societății de asigurări Transylvania, cu capital româno-german, toate acestea vor reînvinga piața de capital sibiană. Recesiunea din Imperiul Austro-Ungar va face ca foarte târziu să fie rezolvată problema infrastructurii și a transporturilor în întreg imperiul. Cum Sibiul era la periferia acestuia, linia ferată va ajunge de abia spre sfârșitul secolului.

Industrializarea este în schimb marele câștig a acestei perioade. Acest proces va schimba nu numai aspectul fizic al orașului,

⁵⁶ Luigi 2000, p. 65.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Dicționar* 1998, p. 112.

⁵⁹ *Dicționar* 1998, p. 61.

⁶⁰ Sigerus 1997, p. 63.

⁶¹ *Ibidem*, p. 61.

dar și pe cel spiritual. Industriașii vor transforma decisiv cursul vieții din oraș. La 1841, un recensământ nota existența a 1117 case în cetate și 869 în exteriorul acesteia, la o populație de 13.872 locuitori în 1857.⁶²

Sibiul nu se va diferenția de regula urbanistică impusă de arhitecții secolului al XIX-lea, noile concepte urbanistice și arhitecturale, sunt în linii mari aplicabile și în cazul orașului Sibiu. Aici magistratul alături de autoritatea imperială reprezentată cel mai activ de armată, va demola pe tot parcursul secolului, vechile fortificații medievale și toate acele elemente din arhitectura orașului conexe cu acestea. Astfel prima demolare după cele de la sfârșitul veacului XVIII, a avut loc la începutul secolului când opt turnuri vor fi eliminate din aspectul orașului. În 1803 porțile vor deschise definitiv.⁶³ În 1830 accesul dinspre Poarta Turnului este redimensionat, în 1839 este demolată Poarta Cisnădiei, în 1852 sunt demolate toate fortificațiile Porții Ocnei pentru ca doi ani mai târziu și poarta să aibă același destin, demolările continuând cu Poarta Turnului în 1857 și Elisabeta în 1865.⁶⁴ Nici centrul orașului nu va avea altă soartă, Piața Mică fiind transformată radical prin demolarea în 1859 a culoarului de case, care de altfel împărțea piața în două.

Armata habsburgă va avea un rol cheie, definitoriu în evoluția urbană a orașului, nu numai prin numărul mare de militari care au necesitat cazare, pentru acest lucru recurgându-se la edificarea de cazarme, dar la crearea orașului nou în sine. Cu timpul orașul se va lipsi de imaginea permanentă a armamentului din inventarul soldaților (cum a fost cazul îndepărtării tunurilor de pe bastionul Soldisch⁶⁵) dar în același timp ei se vor așeza în zone cu parcelare nouă, creând astfel noi insule urbane. Hotărârea comandamentului ca fii grănicerilor români din Transilvania, să devină calfe la meșteșugari a dus la o nouă mărire a populației din oraș, Sibiul nefiind scutit de acest nou val de populație venit dinspre mediul rural în marea sa majoritate.

Nu același aport îl vor avea în schimb comunitățile religioase din Sibiu. În afara cumpărării unei parcele de pe coama proiectatei citadele, unde a fost construit edificiul mănăstirii călugărițelor franciscane, nici o altă construcție semnificativă nu putem nota în dreptul uneia dintre parohii. În general fenomenul este de înțeles deoarece toate cultele aveau din secolele trecute, construite una sau mai multe biserici și alături de acestea clădirile administrative.

Amenajările publice sunt în schimb cele mai multe. Casa este de asemenea de două tipuri. Rămâne casa rurală, pe care am prezentat-o în liniile ei generale, ca exponent al clădirilor majorității populației.

Elocvente pentru această perioadă și pentru stilul clasicist sunt clădirile administrative și ale burgheziei înstărite care se va implica conștient, sau mai puțin conștient, în dezvoltarea stilului în acest oraș. Aspectul structural, este dezvoltarea unui concept de amenajare a teritoriului urban. Parcelele respectă logica urbanismului european, cu străzi drepte, aliniamente de asemenea drepte. De acum încolo parcelele vor avea în cele mai multe cazuri destinații specifice. Unele vor fi date spre construirea imobilelor particulare altele spre amenajarea celor publice ale armatei, ale administrației locale sau regionale. Vor fi amenajate primele platforme industriale care vor transforma mult aspectul orașului. Platforma de pe Cîbin va fi amenajată pe locul fostei porți a Ocnei. Va fi aici amenajată o linie ferată proprie pentru satisfacerea rapidă a necesităților de aprovizionare. Cea de a doua va fi amenajată în locul fortificațiilor anexate porții Cisnădiei. Ele vor fi specializate. Dacă la începutul secolului, manufacturile nu erau în interiorul orașului (exceptând pe cea de mătase a căpitanului Gallarati dar ea în 1809 va fi închisă, sticlăriile lui Teleki erau la Cârțișoara și Arpaș iar cea a lui Simon Kemeny la Porcești, manufactura lui Piuriu Molnar de tors lână era și ea amenajată în afara orașului)⁶⁶, în schimb fabricile vor fi amenajate în oraș. Este cazul fabricilor de bere sau a fabricii lui Andreas Riger.

⁶² Avram - Bucur 1999, p. 53.

⁶³ Nistor 1978, p. 6.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁵ Czekelius 1976f, p. 4.

⁶⁶ Nistor 1978, p. 19.

În 1839 Magistratul hotărăște amenajarea unei mori de scoarță în zona lazaretului din fața porții Elisabeta.⁶⁷ Acesta va deveni nucleul creării viitorului cartier Lazaret. Dovadă că spațiile în care s-au demolat fortificații sau clădiri medievale s-au reamenajat este Piața Mică unde în locul caselor se va construi Podul Minciunilor în 1859.

Acest secol nu trebuie privit ca un secol de dărâmare și pierdere a patrimoniului medieval ci mai degrabă ca un moment de regândire, de reconceptualizare a orașului. Este momentul în care se amenajează tot mai multe elemente de viață a comunității. Se reamenajează sau construiesc hoteluri, se construiesc grădinițe (în 1871 se amenajează prima grădiniță pe strada principală la numărul 30, imediat construindu-se o altă în zona Maierilor)⁶⁸, spitale, sau alte instituții (în 1829 se deschide școala de înot)⁶⁹.

În interiorul cetății pe lângă demolări au loc și redimensionări ale acceselor și al traficului public în general. Accesul dinspre Alea Filosofilor spre Piața Armelor, cel dintre Străzile Mitropoliei și Șaguna, cel dintre Maternității și Bulevardul Coposu (1869), precum și prelungirea străzilor Felinarului, Ioan Roată (1867) toate sunt amenajate sub aceleași auspicii. Anul 1872, aduce cu sine redenumirea străzilor din Sibiu, multe dintre ele primind numele marilor personalități ai comunității sibiene sau nume de bresle.⁷⁰

Sfârșitul de secol XIX, mai precis ultimul sfert de secol, aduce cu sine o nouă concepție în desfășurarea urbanizării europene, la care Sibiul era racordat.

Eclecticul este noul sens arhitectonic, care se impune la sfârșitul secolului al XIX-lea. Este primul curent arhitectonic care se dezvoltă concomitent în întreaga Europă. El se inspiră din gotic (de aceea clădirile neogotice le vom include în această etapă de evoluție a orașului Sibiu) și din natură ele aducând exuberanță și ritmicitate.⁷¹ Formele vegetale, liniile ondulate, motive ale vieții, forme

individuale sunt elementele care definesc acest curent.⁷² În schimb acesta nu vine cu un proiect urban, fiind mai degrabă un antiurbanism care nu dorea uniformizare⁷³ și credea că formele unicate trebuie a se identifica prin ele însele. Principalele tendințe arhitecturale erau fie folosirea liniei sinuoase și ondulatorii, cu un pronunțat caracter metaforic, alegoric, fie folosirea liniei și ornamentul ca factor ordonator astfel subliniindu-se elementul constructiv.⁷⁴ Această linie ordonatoare de influență vieneză este cea care se impune în Transilvania. Totuși arhitecții art nouveau-lui, precum Gaudi, Guimod, Harta (ei fiind cei care se ocupaseră de orașele Barcelona, Paris respectiv Bruxelles) aduc elemente noi. Ei creează microcosmosuri urbane. Eclecticul aduce cu sine tratarea izolat a unei clădiri⁷⁵ sau a unei insule urbane.

Societatea sibiană este una care continuă în linii mari ceea ce secolul al XIX-lea a creat. Sibiu era un oraș liber regal⁷⁶, care va continua a se moderniza. În 1909 apare cinematograful după ce românii se vor organiza în Societatea română de muzică, cu scopul de a îmbogăți viața culturală a orașului.

Politica orașului nu va suferi multe modificări, doar românii vor aduce modificări acestui aspect. Ei se vor organiza în Partidul Național Român în 1881, încercând a se impune astfel într-un mod mai convingător în cadrul organizat al politicii transilvănene.

Primul Război Mondial este cel care tulbură întreaga organizare a orașului. Înconjurarea Sibiului pe linia Șelimbăr – Orlat – Avrig⁷⁷ iar mai târziu retragerea și mai apoi revenirea armatelor maghiare vor bulversa definitiv viața orașului. El devine încă odată teatru de război.

Cercurile religioase vor asista la creșterea influenței Bisericii Ortodoxe. Construirea unui complex care să adune toate instituțiile creștin-ortodoxe vor sublinia forța

⁶⁷ Arhiva, c. 5.

⁶⁸ Wagner f. a., p. 2.

⁶⁹ Czekelius 1976i, p. 4.

⁷⁰ Rieger 1896, p. 225.

⁷¹ Luigi 2000, p. 135.

⁷² Gympel 1999, p. 80.

⁷³ Dicționar 1998, p. 39.

⁷⁴ Ibidem, p. 39.

⁷⁵ Architecture 1995, p. 125.

⁷⁶ Năgler 1997 p. 322.

⁷⁷ Kirițescu 1920 p. 246.

crescândă a acestui cult care începe a fi acceptat și din punct de vedere juridic.

Fabricile se dezvoltă tot mai mult. Fabrica lui Andreas Riger, fabrica de cazane (1873), fabrica de pielărie (1890), fabrica de cântare (1897), fabrica de tricotaje (1904), toate acestea vor dezvolta viața economică a orașului. Rol important l-a avut și crearea infrastructurii necesare, cum este organizarea căii ferate, cu liniile Sibiu – Copșa Mică, și Sibiu – Vințu de Jos și legătura cu România prin valea Oltului.⁷⁸

Eclecticul dezvoltă dorința sibianului de frumos. Se dezvoltă tot mai mult insulele urbane care se transformă, creându-și o înfățișare proprie. Cel mai relevant exemplu este insula urbană care astăzi înglobează fostul teren al zvingerului dintre incinta a III-a de fortificații și cea de a V-a, terenul dintre Prefectura județului Sibiu și Hotelul Boulevard. Această zonă va fi organizată cu scopuri instituționale. O singură clădire va deveni spațiu locuibil celălalte toate vor fi amenajate ca viitoare instituții publice sau a unor societăți de cultură. Armata se va include în această concepție amenajând unele zone dedicate exclusiv forțelor militare din Sibiu. Toate clădirile lor se vor dezvolta ca și elemente proprii în aliniamentul străzilor. Aceeași situație este specifică și clădirilor eclesiastice. Biserica Sfântul Johann și Catedrala ortodoxă se vor alinia pe secțiunea verticală cu celălalte turnuri de pe actuala stradă a Mitropoliei coroborându-se cu turnul Bisericii Romano-Catolice.

Principalele modificări la aspectul orașului sunt de ordin public. Demolările se continuă. Astfel sunt demolate Poarta Sării (1885), Turnul Preoților și capela sfântul Iacob (1898).⁷⁹ Aceste deschideri, dezvoltate în centrul istoric al orașului vor facilita introducerea electricității, a omnibusului sau a tramvaiului. Ceea ce este relevant este redactarea Regulamentului de construcții în 1886, din acel moment, după acel act, (este perioada în care se redactează și cartea funciară a orașului) vor fi realizate toate amenajările. Toate aceste elemente de organizare infrastructurală a urbei,

electricitatea (1896), alimentarea cu apă (1894) sau amenajarea tramvaiului electric în 1904, vor respecta acest Regulament. Cartierul Josefin va fi extins cu o zonă de vile.⁸⁰ Înainte de redactarea acestui regulament, comunitatea va înființa „Societatea pentru înfrumusețarea orașului” în 1879.⁸¹ Sub auspiciile acestei organizații vor fi amenajate, marea majoritate a parcurilor. Parcurile ASTRA, Subarini (Jugenwald), chiar și parcul bastionului Soldisch vor fi amenajate de această organizație susținută de toate societățile bancare sibiene. Tot această organizație va reuși a câștiga și un teren pe care va fi amenajată casa corului muzical al orașului, la sfârșitul aceluiași an, 1879.⁸² Magistratul se deschide spre istoria sa. Personalitățile care au cinstit viața orașului vor fi cinstite, numele lor devenind cel a unor străzi. Casele în marea lor majoritate își modifică aspectul, acesta nemaifiind de tip rural ci, chiar dacă sunt modeste, aspectul lor general este unul mult stilizat identic cu cele tipice sfârșitului de secol.

LAUBENKIRCHE.

Unul dintre accesurile medievale în Piața Mică, se făcea direct dinspre strada Ocnei, cea care unea a doua incintă de fortificație a Sibiului cu poarta Ocnei parte din a patra incintă de fortificație. Accesul se făcea pe dedesubtul unui tunel de acces, care făcea intrarea în incintă. La capătul exterior al acestui tunel se afla un turn care era înzestrat cu o hersă.

Venirea administrației habsburgice a adus odată cu ea acele elemente specifice perioadei de structurare a administrației austriece în Transilvania. Unul dintre aceste elemente este și Contrareforma care s-a remarcat vizibil prin venirea în oraș a unor ordine călugărești romano-catolice. După iezuiți, următorul ordin sosit este cel al călugărițelor ursuline, urmat de cel al franciscanilor. Venirea acestor călugărițe a dus la necesitatea unui lăcaș pe care acestea să-l administreze. Parohul romano-catolic, va decide ca fosta biserică a mănăstirii

⁷⁸ Avram - Bucur 1999 p. 42.

⁷⁹ Nistor 1978, p. 5.

⁸⁰ Derer 2002, p. 71.

⁸¹ Sibiu 1983, p. 123.

⁸² Bönicke 1880, p. 1.

dominicane așezată pe drumul de acces spre Poarta Sării să fie preluată de acestea.

Deoarece această biserică, construită de un ordin catolic aparținea în momentul venirii ursulinelor, ritului evanghelic, parohia romano-catolică va hotărî construirea unei biserici care să revină cultului reformat. Această biserică va fi construită pe culoarul de acces dinspre Orașul de Jos, în Piața Mică.

Biserica, intrată în folclorul local drept „Laubenkirche” după porticul boltit care îl avea, va fi construită în 1733.⁸³

Din păcate există puține gravuri sau alt fel de reprezentări care să aibă în compoziția lor și această biserică construită în mijlocul orașului. În harta Sibiului din 1829⁸⁴, harta care cartografiază centrul istoric al orașului, toate bisericile sunt marcate cu o cruce (cum este exemplul Bisericii romano-catolice). În locul pasajului din Piața Mică nu este nici o biserică marcată astfel.

Tot ceea ce știm despre această biserică, este faptul că materialul din care a fost construit este lemnul, avea un portic de întare, iar în 1747, breasla aurarilor, îi va oferi o cruce de argint⁸⁵. Această biserică nu a fost una importantă pentru comunitatea reformată din cetate, comunitatea majoritară în oraș, ea fiind cea care controla de altfel administrația urbană și a acceptat demolarea acestui pasaj cu tot cu biserică (alături de aceasta vor fi demolate clădirea cântarului oficial al orașului, casa Jickeli și casa Thomas Gulden), în 1851, anul în care s-a hotărât demolarea culoarului de acces pentru deschiderea și mai rapidă conexiune dintre cele două părți ale orașului medieval.

În 10 august 1851, primarul orașului, Wilhem von Konradsheim, anunță presbiteriul Bisericii Evanghelice, că banii dați ca despăgubire pentru demolarea acestui biserici 17.600 florini, nu vor fi primiți de biserică dar li se va radia datoria pe care instituția religioasă îi avea către municipalitate.⁸⁶ În schimb tot materialul rezultat din demolare să fie folosit pentru construirea unei noi biserici, pe locul fostului zwinger, denumit terenul

„Soldisch”, iar altarul, amvonul, băncile din Laubenkirche să fie depozitate în Catedrala Evanghelică, iar crucifixul de argint să fie așezat în sacristie.⁸⁷

BISERICA GRECEASCĂ.

Revenirea administrației ortodoxe într-un oraș înseamnă schimbarea sediului episcopal de la Alba Iulia la Sibiu, administrația imperială va fi de acord cu această mutare deoarece considerau ei, era mult mai ușor monitorizarea prelaților ortodocși dintr-un oraș, mai ales cel care era sediul administrativ al Transilvaniei. Biserica ortodoxă din această provincie era supusă episcopiei sârbe de la Karlowitz. Acest element organizatoric a fost foarte important pentru creștinii de rit oriental, deoarece primii episcopi ai Transilvaniei, după ce a fost recunoscută din nou această instituție esențială în viața comunității române, au fost de origine sârbă.

Pe lângă bisericile pe care le aveau în afara perimetrului medieval al orașului, credincioșii ortodocși aveau și o biserică, mai degrabă capelă, în interiorul cetății pe una dintre arterele principale ale Orașului de Sus, actuala stradă a Mitropoliei, pe aliniamentul căreia erau construite majoritatea bisericilor din cetate, mergând până în Piața Huet și Piața Mare. Această biserică, a cărei denumire a rămas, Biserica Grecească, a fost construită de ortodocși aici datorită influenței și forței economice pe care comercianții „greci” (de fapt în majoritatea lor ei erau aromâni sau chiar români) le aveau în Sibiu. Episcopul Sava Brancovici, va reuși ai convinge pe acești administratori a le permite mutarea sediului episcopiei în această biserică.⁸⁸ Această biserică a fost construită între anii 1790-1799.⁸⁹ Hramul acesteia era cel al Schimbării la Față.⁹⁰

Din păcate la fel ca în celălalt caz care a fost prezentat, puține sunt informațiile despre acest edificiu dispărut. Cele câteva fotografii sau gravuri din secolul XIX sau de la începutul următorului secol, ne oferă posibilitatea redării

⁸³ Fabritius-Dancu 1983, p. 22.

⁸⁴ *Grundriss* 1829.

⁸⁵ Sigerus 1997, p. 43.

⁸⁶ Dosarul 1851.

⁸⁷ Dosarul 1851.

⁸⁸ Bogodae 1981, p. 17.

⁸⁹ Nistor 1978, p. 150.

⁹⁰ Păcurariu 1987, p.254.

unor elemente de ordin arhitectonic, pe care această monument le are. Gravura lui August Spörner, ne oferă câteva detalii interesante care coroborate cu harta Sibiului din 1829⁹¹, ne pot duce la ipoteza că în fața acestei clădiri, paralel cu strada, construită pe aliniamentul străzii, exista o clădire în formă de U. Întreg complexul de clădiri era format pe lângă corpul bisericii avea alte șase clădiri.

Biserica prezintă elemente baroc. Este o clădire tip sală cu o absidă de tip semicircular, fiind formată dintr-un singur corp. Fațada este împărțită în trei travee, fațadele laterale fiind formate din două travee. Fațada prezintă un soclu, și un parter înalt. Ea nu este decorată, decât pe îmbinările laterale prezintă niște pilaștrii cu capitel doric. În schimb prezintă un antablament cu friză formată din metope și triglife, demarcat printr-o cornișă profilată, de un fronton triunghiular, finalizat fiind de volute și flancat de urne stilizate. Frontonul mai prezintă o rozasă în timpan și se termină într-o cruce patriarhală, redată paralel și pe cealaltă finalizare a coamei acoperișului. Ferestrele sunt dreptunghiulare cu ancadrame terminate în sprâncene arcuite (aceiași tip de ancadrament fiind prezent și pe laturile bisericii). Deasupra intrării în biserică descoperim un gol de formă ovală de tip ochi de bou.

Acoperișul este construit în două ape, doar absida având trei ape. Acoperișul este acoperit cu țigle. Interesant este pridvorul care pregătește intrarea credinciosului în biserică. Acesta este format dintr-un fronton circular surmontat de o cornișă semicirculară. Frontonul prezintă de asemenea un antablament sprijinit pe două coloane de piatră cu secțiunea circulară și de alte două semicoloane angajate, lipite de zidul clădirii. Acest pridvor stă pe un peron format din trei platforme ce se retrag. Ușa bisericii pare a fi un simplă din două canaturi, la care nu putem deduce decorațiunea. Nu putem deduce nici elementele de organizare a registrului arhitectonic și ecleziastic din interiorul bisericii. Mergând pe linia conexiunilor și observând că boltele baroc din interiorul Sibiului sunt semicilindrice, putem, crede că

aceiași tip de boltă este prezent și la acest lăcaș de cult. În 1880 se pune pentru prima dată de către Consistoriului Arhidiecezan, refacerii bisericii⁹², dar în 1883 acest plan încă nu fusese pus în aplicare. Comisia care a fost însărcinată a prezenta planurile către membrii Consistoriului, dorea refacerea acestui edificiu. În cele din urmă în 1902, la dorința nestrămutată a mitropolitului Ion Mețianu, biserica va fi demolată și alături de ea celelalte șase clădiri⁹³, pentru a face loc viitoarei clădiri a Catedralei Ortodoxe, în ciuda faptului că acest lăcaș fusese declarat monument de arhitectură. Ultima slujbă a avut loc la 13 februarie 1902, parohul fiind Ioan Popa.⁹⁴ Fundațiile acestei biserici se află astăzi sub pavimentul Catedralei Mitropolitane Ortodoxe.

GARDA CENTRALĂ.

Venirea armatei imperiale și stabilirea centrului administrativ a acesteia în orașul Sibiu, a dus la multe transformări ale acestuia. Transformări de ordin fizic dar și mental. Cum am mai afirmat, armata habsburgică este unul dintre factorii principali ce au dus la devenirea Sibiului dintr-un oraș medieval fortificat după tipicul secolelor XVI – XVII, într-unul care era racordat la ideile contemporane. Armata habsburgică a renunțat în spre sfârșitul secolului al XVIII-lea la fortificații și modalități de protejarea spațiului unde era cantonată.

La începutul acestui secol una dintre primele construcții executate de inginerii militari va fi garda centrală din piața principală a orașului. Scopul acestei construcții era acela de a deveni nucleul pazei active pe care armata austriacă o făcea în întreg orașul.

Ea nu a fost întâmplător construită în acel loc. După unicul desen care ne oferă o imagine parțială a acestei construcții, realizat de un Anonim transilvănean în anul 1703, putem aduce câteva observații asupra clădirii. În primul rând o putem localiza paralel cu aliniamentul de sud-vest al Pieței Mari, în fața grupului de clădiri care avea ca imobil central Casa Haller (Piața Mare nr. 17). Era probabil, așezată în acest loc fiind astfel în apropierea

⁹² Păcurariu 1987, p. 252.

⁹³ *Ibidem*, p. 255.

⁹⁴ Marcu 1981, p. 149.

⁹¹ *Grundriss* 1829.

Casei Comandantului armatei austriece, dar se poate bănuși și rolul simbolic al acestei poziționări în fața principalelor clădiri ale patriciatului sibian, tot aici fiind și sediul Universității Săsești, evident că această ipoteză rămâne doar la acest stadiu, neexistând nici o informație directă în acest sens. Din păcate lipsa unor cercetări arheologice temeinice (până acum în acea zonă nu s-au făcut decât observații empirice pe baza săpării de șanțuri pentru schimbarea unor rețele de utilități), care să ne poată arăta exacta locație a acestei clădiri, nu ne rămân decât aceste aproximări exprimate mai sus.

Faptul că această pictură a fost realizată în 1703, contemporană fiind cu evenimentul care l-a redat, ne este o dovadă a faptului că această clădire a fost construită înainte de acest eveniment, deci undeva în ultimi ani ai secolului al XVII-lea și primii din cel următor.

Un alt indiciu care n-il oferă această pictură este de ordin arhitectonic putând observa câteva dintre elementele care o definesc. Astfel această clădire se prezintă ca o clădire simplă, de tip rural, într-un plan dreptunghiular formată fiind dintr-un corp.

Fațada este una simplă, doar cu parter. Din păcate imaginea pe care o deținem este una laterală așadar toate observațiile despre fațada clădirii au în vedere latura de sud-est a acesteia. Presupunem că și fațada principală, îndreptată spre mijlocul pieței, are aceleași elemente definitorii, neputând a spune însă unde este intrarea deși probabil aceasta era pe axul central al său. Pe partea laterală clădirea are trei travee. Ferestrele sunt dreptunghiulare, bipartite cu patru canaturi. Acoperișul este în patru ape având lucarne circulare. Unicele detalii ni le oferă Otto Czekelius. Acesta amintește că edificiul era flancat de patru turnulețe, fiind o clădire alungită.⁹⁵ La început ea va fi înconjurată de „călăreți spanioli” care apoi vor fi înlocuiți de două tunuri și de un grilaj de Fier.⁹⁶

Ea va fi dezafectată în 1775⁹⁷, când rostul acestei clădiri era depășit de realitatea militară care cuprindea și Sibiu. În 1886

urmele acestei clădiri vor fi nivelate definitiv.⁹⁸

CITADELA.

Terenul ce înconjura perimetrul cetății medievale a Sibiului, drept loc în care fuseseră amenajate diferite construcții auxiliare pentru viața cetății: mori, șoproane, ateliere, mori de hârtie, etc... Veduta lui Mirando Visconti din 1699, oferă câteva informații vizuale despre aspectul acestui loc. Mici coline discontinue continuau vertical cetatea. Aici în perioada medievală se afla unul dintre lacurile artificiale (lacul Soldisch⁹⁹), amenajat în jurul zidurilor pentru a îngreuna accesul spre ziduri. Acesta era împărțit de un dig în două.¹⁰⁰ Otto Czekelius considera acest punct al fortificațiilor cel mai vulnerabil dintre toate ale cetății.¹⁰¹

Venirea habsburgilor în Transilvania a însemnat fortificarea acesteia, în ideea asigurării posesiei acestei provincii atât împotriva atacurilor exterioare cât și împotriva elementelor recalcitrante din interior¹⁰², iar capitala nu putea fi ocolită de acest val. Generalul Rabutin, comandantul general al armatelor imperiale din Transilvania, a avut ideea construirii unei citadele în imediata apropiere a cetății. Pentru realizarea proiectului va fi angajat inginerul imperial Mirando Visconti care alături de Johann Conrad Predtscheiner și Stefan Welzer, vor cartografia cetatea și împrejurimile acesteia. Planul a fost prezentat de generalul Rabutin împăratului Leopold I, în 2 aprilie 1702 în cadrul „Consiliului de război aulic”¹⁰³. Acesta din urmă își va da acordul 27 de zile mai târziu în 27 aprilie 1702¹⁰⁴. Planul prevedea construirea unei citadele de tip Vauban, în cinci colțuri¹⁰⁵ care ar urma a fi amenajată în terenul din fața Porții Cislădiei în partea de sud-vest a cetății, pe o perioadă de trei ani,

⁹⁸ Rieger 1896, p. 229.

⁹⁹ Czekelius 1976g, p. 6.

¹⁰⁰ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Reissenburger 1888, p. 38.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁰⁴ Czekelius 1976g, p. 6.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

⁹⁵ Czekelius 1976e, p. 6.

⁹⁶ Rieger 1896, p. 229.

⁹⁷ Fabini 1973, p. 51.

folosindu-se trei mii de muncitori¹⁰⁶ aduși din toată Transilvania, inclusiv din scaunele secuiești sau din comitatele maghiare, care urmau a presta 144.000 de ore pe an. Bugetul acestei lucrări era de 450.000 de galbeni.¹⁰⁷ În vara aceluiași an vor începe lucrările, fiind amenajat și un canal pentru mai bună aprovizionare a șantierului. Muncitorii erau în număr de 1216 aduși din comitatele maghiare, 420 din scaunele secuiești și 1216 din scaunele săsești.¹⁰⁸

Informațiile despre această deosebit de importantă lucrare de ordin militar sunt nenumărate. Hărțile oferă informații prețioase despre cum arăta această citadelă și despre locul unde era amplasată. Prima redare a acesteia aparține planului din 1751 (*Plan von der Haupt Hermannstadt in Siebenbürgen Verificint, anno 1751*). O altă hartă din 1776 reconstituie proiectul de construire pe care l-a redactat Visconti. Acestea sunt hărți care sunt realizate în perioada în care acest teren nu era încă parcelat. Hărțile realizate după acest moment, deja marchează construcțiile care fuseseră edificate pe locul citadelei. Astfel harta din 1829¹⁰⁹ marchează cazarmele care fuseseră construite și noul cartier Josefin. Imagini ale citadelei nu există. Vedutele realizate în secolul al XVIII-lea nu au ales un unghi care să poată evidenția urmele acesteia.

Otto Czekelius încearcă în paginile cotidianului *Neuer Weg*, un traseu al rămășițelor care au mai rămas din citadelă.¹¹⁰ Astfel el pornește din spatele Casei de Cultură spre Zaharia Boiu până la căminele studențești cotind spre intersectarea străzilor Victoriei și Transilvaniei coborând pe cea din urmă și apoi luând-o spre strada V. Cârlova.¹¹¹ De asemenea el amintea că în curțile caselor de pe strada Dealului (aliniamentul de nord), exista un șanț cu apă care provenea din rețeaua principală de alimentare cu apă a citadelei.¹¹² Iuliana Fabritius Dancu amintește de asemenea că o casă de pe aliniamentul de sud al străzii

Dealului este una dintre primele case construite după parcelarea terenului, în curtea acesteia aflându-se urma rețelei de alimentare. O informație interesantă ne oferă cartea lui Petru Borteș din 1941 care realizează o enumerare a străzilor din Sibiu. Actuala stradă Th. Neculuță, era denumită la acea vreme Pământul Olarilor.¹¹³ Denumirea venind de la hotărârea Magistratului sibian ca breasla olarilor să dezafecteze flancul de sud-vest al citadelei. De asemenea același autor punctează zona fostului cartier josefin drept subsectorul Citadela.¹¹⁴ Acesta îngloba străzile Șaguna, Calea Dumbrăvii, Lomonosov, Parcul Subarini, Dr. Linder, Cârlova.

Cu aceste informații am încercat să realizăm un traseu actual al urmelor acestui monument. Repetatele construcții ce s-au realizat în ultimii ani pe strada Cioran, au nivelat tot valul care era vizibil aici în trecut (valul fiind aliniamentul inferior al citadelei), forme ale vechii fortificații se pot observa din felul în care sunt amenajate în pantă străzile Justiției și Rennes. În complexul Campus, care a fost construit în continuarea căminelor studențești au retezat întregul val prezent aici, urme ale acestuia se mai văd în spatele complexului și în curțile caselor de pe strada Boiu. Faptul că în vale era amplasat un bastion de recunoaștere, astăzi nu mai poate fi verificat deoarece în acel punct a fost construită Biserica din Groapă. Câteva mușuroaie de pământ se mai văd în spatele căminelor și astăzi dar și aici blocurile construite și complexul Olimpia au tăiat mult din urme. Dacă la un moment dat pe aliniamentul străzii Transilvaniei a trecut unul dintre flancuri, mai poate fi verificat prin diferența de nivel dintre stradă și parcele pe care sunt construite casele de pe strada Moldovei. Strada Cârlova întradevăr și astăzi oferă cele mai multe detalii. Aici amenajarea caselor nu a dăunat urmelor care se mai văd, deoarece povârnișul este întrerupt brusc pentru ca mai apoi să cadă din nou înspre stradă. La un moment dat urmele erau considerate monument istoric, iar în acest moment acestea nu mai sunt considerate, ca atare și deteriorările sunt în consecință.

¹⁰⁶ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Reissenburger 1888, p. 41.

¹⁰⁹ *Grundriss* 1829.

¹¹⁰ Czekelius 1976g, p. 6.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Czekelius 1976g, p. 6.

¹¹³ Borteș 1941, p. 5.

¹¹⁴ *Ibidem*.

Anul 1703, aduce sistarea lucrărilor. Lipsa banilor dar mai ales războiul curuților care a afectat Sibiu, sunt cauzele care au dus la întreruperea lucrărilor. Între timp s-a amenajat baza citadelei ridicându-se valul de pământ (mai puțin flancul dinspre cetate pe unde se făcea accesul cu materialele necesare pentru construire dinspre Șoseaua Alba Iulia unde era și debarcaderul), platforma de artilerie și rețeaua de aprovizionare cu apă (Zigeunerbach).¹¹⁵

Parcelele pe care s-a construit citadela aparțineau unor familii din Sibiu (printre care cea a primarului Peter Weber von Hermannsburg), breslei aurarilor și Bisericii evanghelice în total fiind vorba de 16 parcele.¹¹⁶ Cu toții vor primi despăgubiri de la statul austriac în valoare de circa 3.600 de guldeni (3.598 de guldeni și 20 de krețari).

Renunțarea la construcție a făcut ca acest teren să fie lăsat pustiu, o problemă fiind și situația muncitorilor care veniseră pe șantier, reacția sibienilor fiind dură, ei protestând față de autoritățile militare și chiar încercând a-i alunga pe meseriași, casele lor fiind arse iar ei mutați în fața Porții Elisabeta.¹¹⁷

Magistratul va decide că pe locul ei să fie construite momentan magazii de lemne și să se folosească pentru pășunat, desființându-se o parte din zid cu ajutorul breslei olarilor.¹¹⁸ Această hotărâre se va lua la sugestia comandamentului militar¹¹⁹, care deținea acest teren. Vizita din 1773 a împăratului Joseph al II-lea va face ca acest teren să fie oferit comunității care îl va oferi spre parcelare.¹²⁰ Vor fi create astfel 33 de parcele în marea lor majoritate pentru cetățenii austrieci împământeniți aici.¹²¹ Astfel va lua naștere cartierul Josefin. Decretul imperial din 1782 care hotăra ca unicele orașe fortificate ale Transilvania să fie Alba Iulia și Deva, va face ca proiectul să fie definitiv abandonat, deși

încă din 1780 loturile erau licitate.¹²² În total se vor realiza o sută de loturi.¹²³

Citadela respecta toate rigorile ideilor pe care le propunea sistemul Vauban. De exemplu bastionul care ar fi astăzi localizat pe strada Transilvaniei, avea în fața bastionului un șanț. În marginea sa se afla reduitul, curțina fiind pe locul străzilor Crișanei și Coșbuc. De asemenea bastionul era continuat de un glacis. Prin citadelă trecea Oberer Kanal.¹²⁴ Acesta era aprovizionat de trei mori.¹²⁵

Un element aparte care poate fi inclus în acest șantier este canalul amenajat între Gura Râului și Sibiu, special pentru aprovizionarea cu piatră a construcției. Acesta era de 14 kilometri.¹²⁶ El făcea legătura dintre cariera de piatră (care se afla între Rășinari – Poplaca și Gura Râului¹²⁷) și șantier. Canalul își avea portul pe locul livezii Măcelarilor¹²⁸, având o lățime de șase metri, 30 de locuri de ocolire, cu posibilitatea navigării de către 30 de bărci trase în amonte de cai.¹²⁹ Ele aduceau nu numai piatra dar și nisipul sau varul din localitatea Poplaca.

POARTA MORȚILOR.

În 1787¹³⁰, în cadrul refacerii sistemului de fortificare a cetății medievale, una dintre măsurile luate de inginerii militari a fost crearea unui nou intrând în cetate prin spargerea zidului de fortificație, care să facă mai rapid accesul în cetate dinspre cimitirul comunității. Intenția de amenajare a acestei porți nu era numai de ordin edilitar, ea scurtând mult drumul cetățeanului către acea parte a orașului extramuros dar și de ordin sanitar, plimbarea căruțelor cu cadavrele defuncților pe arterele principale ale orașului aici aflându-se toate instituțiile importante ale orașului, nu era o bună soluție pentru sănătatea generală a orașului.

Denumirea cu care această poarta a rămas în memoria colectivă a sibienilor este

¹¹⁵ Czekelius 1976g, p. 6.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Czekelius 1976g, p. 6.

¹¹⁹ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹²⁰ Sigerus 1997, p. 47.

¹²¹ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹²² Derer 2002, p. 65.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Czekelius 1976h, p. 4.

¹²⁵ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹²⁶ Sigerus 1997, p. 22.

¹²⁷ Czekelius 1976h, p. 4.

¹²⁸ Fabritius-Dancu 1983, p. 44.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Nistor 1978, p. 5.

una diversă. Apelativul sășesc al acestei porți este Neutor, adică poarta nouă astfel delimitându-se vechimea acesteia față de celălalte porți care fuseră amenajate încă din perioada medievală. Apelativul românesc, Poarta Morților, este unul care ne oferă posibila localizare acesteia. De altfel aceasta este una dintre problemele pe care acest pierdut monument o ridică. Două dintre picturile lui Johann Böbel reprezintă acest monument. Una este o imagine realizată din interiorul cetății, iar a doua din exteriorul ei. Cea făcută din interior nu ne oferă multe indicii deoarece peisajul actual este în totalitate diferit de cel de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în schimb cea realizată dinspre exterior, ne oferă și o perspectivă care marchează clădirile pe al căror aliniament se afla și poarta. Astfel poate fi văzută Casa Filek, în ultimul plan al picturii. Perspectiva aceasta și informațiile pe care le deținem, ne ajută a localiza fosta poartă în fața Spitalului Municipal, finalizând strada Gh. Lazăr. În acest loc astăzi există două coloane, dreptunghiulare, cu secțiunea retrăgându-se spre baza superioară a acestora, unde este plasată o abacă decorată cu sferă. Soclul acestora este delimitat de corpul lor printr-un brâu.

Hărțile ne oferă puține detalii, vedutele fiind și mai zgârcite ele în majoritatea lor fiind realizate dinspre râul Cibin astfel că celălalt aliniament al zidurilor fiind imposibil de observat din acel unghi. Pe harta din 1829, poarta este marcată între Turnul Gros și Bastionul Haller. În schimb o hartă de la sfârșitul secolului al XIX-lea nu mai punctează acest element de fortificare dovedind că poarta era deja demolată, probabil în cadrul procesului de demolare a vechilor fortificații și de deschidere a vechii cetăți.

Picturile lui Johann Böbel ne oferă posibilitatea reconstituirii acestei porți. Astfel stilul era unul militar, cu un plan dreptunghiular retezat pe muchii devenind astfel de formă octogonală. Are un singur corp la care a fost alăturată o clădire, probabil garda.

Fațada prezintă un parter înalt și trei etaje toate delimitate de brâu. Ambele fațade

prezintă pe corpul lor guri de tragere. Clădirea este realizată într-o singură travee.

Intrarea este una simplă, dreptunghiulară cu o finalizare semicirculară. Este o intrare înălțată, la baza ei existând platformă de scară realizată în șapte trepte. Deasupra intrării se află o copertină care apără pragul de intemperii. Acoperișul este într-o apă în pupitru, coama fiind paralelă cu intrarea în cetate. Acoperișul este continuat de asemenea de o copertină.

Având în vedere stilul modest în care este construită întreaga poartă, scările erau din lemn asemeni balustradei și mâinii, așa cum sunt în toate celălalte turnuri astăzi. Poarta era realizată din două canaturi din lemn. Garda era o clădire de tip rural, cu un corp dreptunghiular, ei fiindu-i atașată o scară ce pare a fi de lemn acoperită și de o copertină, având de asemenea o balustradă și o mână realizate din același material. Parterul este înalt delimitat de etaj printr-un brâu. Cornișa era profilată. Totul fiind aranjat în două axe. Ușa era așezată pe latura clădirii dinspre intrarea în cetate. Era dreptunghiulară cu închiderea semicirculară în fața ei fiind o balustradă care crea un culoar de acces. Acoperișul era în patru ape cu lucarne dreptunghiulare. Ferestrele sunt și ele dreptunghiulare, tripartite cu șase câmpuri vitrate.

CAZARMA 90.

Prima remodelare a spațiului medieval al orașului, a început în 1796¹³¹ când a fost demolat, bastionul Porții Cislădiei. Odată cu demolarea acestui bastion a fost amenajat întregul perimetru în fața porții fiind organizată o piață, viitoarea piață Hermann, astăzi denumită Piața Unirii, iar în lateralul porții terenul a fost lăsat deschis. Astfel începea decongestionarea elementelor de acces în cetate. Intenția autorităților atât cele locale cât și cele ale administrației militare a Transilvaniei, a fost de a decongestiona clădirile orașului, care odată cu venirea armatelor habsburgice au fost suprapopulate. Administrația militară a înțeles necesitatea rapidă a unui complex de clădiri în care armata

¹³¹ Nistor 1978, p. 5.

să fie atât cazată, închiriatul de camere în întregul oraș era incomod dar și extrem de costisitor, cât și să-și poată desfășura activitatea. Acesta este începutul unui întreg plan de reamenajare a spațiilor care erau atribuite armatei. În 1807¹³² este finalizată construcția cazarmei de infanterie. Aceasta este una dintre lucrările impozante a arhitecturii baroc din Sibiu. Ea este vizibilă în câteva dintre vedutele Sibiului. Vorbim aici de lucrarea lui Leopold Beyer din 1815 dar mai ales de cea a lui August Spörner din 1883 care este realizată dintr-un unghi care ne oferă astfel posibilitatea reconstituirii acestei clădiri care a fost demolată în anii '80 ai secolului al XX-lea. Hărțile de asemenea marchează și ele existența acestei clădiri.

Încă din 1792, au început a fi strânși banii necesari pentru construcția acestei clădiri, administrația a adunat acești bani din fondurile vecinătăților.¹³³ În 1786, împăratul Joseph al II-lea va primi o cerere din partea magistratului, în care acesta era informat de neplăcerile provocate de milițiile încartiruite, printre care furturi sau chiar omoruri.¹³⁴ Cheltuielile care au fost ridicate de această clădire au fost de circa 100.000 de guldeni.¹³⁵

Planul clădirii este în formă rectangulară, în forma trapezului isoscel cu baza mare spre Poarta Cismădiei.¹³⁶ Clădirea avea trei etaje și alte patru subterane, acest lucru fiind datorat căderii de teren de la nord la sud¹³⁷ și faptului că nu este integrată unui țesut urban preexistent. Organizarea este simetrică. Fațada de nord are cinci axe, parterul este bosat, în timp ce etajele unu și doi sunt ornamentate cu lezene de ordin colosal.¹³⁸ Axul vertical central are un acces de formă dreptunghiulară finalizată într-un arc semicilindric. Cheia era decorată cu o oglindă trapezoidală și de alte două oglinzi decorate cu triglife.¹³⁹ Celelalte travee ale elevației de nord sunt realizate în trei registre aferente, la muchii fiind decorată

cu lezene bosate.¹⁴⁰ Deasupra traveei centrale este ridicat un turn cu ceas prismatic cu acoperiș baroc în patru ape acoperit cu material de tablă, din care se înalță un alt turnuleț asemănător.

Secțiunea laterală este tratată ca cele trei travee deja prezentate. Fațada de vest are zece travee, iar cea de sud, 28. Etajele și parterul sunt delimitate între ele de câte un brâu profilat.

În interior ferestrele sunt dreptunghiulare cu arce semicilindrice la baza superioară.¹⁴¹ Ferestrele au două canaturi fiecare a câte două câmpuri vitrate. În exteriorul camerelor, era amenajată o cursivă de piatră susținută de coloane și arce semicilindrice în platforma etajului următor.

Camerele sunt reduse acoperite fiind cu bolte applatizate și cu penetrații în dreptul accesului.¹⁴² Bolțile sunt cu penetrații tangente pe generatoarea de cheie a boltirii.¹⁴³ Rolul urbanistic al acestei clădiri era acela de a organiza acest nou spațiu amenajat la ieșirea din cetate, și la crearea unei legături dintre cartierul Josefîn cu Orașul de Sus. Odată cu dispariția porții rolul de apărare, folosind un înțeles simbolic, al cetății, i-a revenit acestei clădiri.

CAZARMA HONVED.

O altă construcție având același rol a fost construită în 1897¹⁴⁴, pe platoul rezultat din demolarea Porții Turnului. Este vorba de Cazarma Honved. Aceasta găzduia după cum îi spune și numele regimentul de honvezi. Clădirea a fost demolată în perioada comunistă. Clădirea cu o așa de scurtă existență face parte din ansamblul complexului de cazarme pe care armata austro-ungară le-a edificat la sfârșitul secolului al XIX-lea la marginile orașului medieval. Cazarma Honved este unica din acest ansamblu care a fost demolată, astăzi existând aici o fabrică de pielărie.

¹³² Avram - Bucur 1999, p. 55.

¹³³ Derer 2002, p. 51.

¹³⁴ Rieger 1896, p. 222.

¹³⁵ Derer 2002, p. 51.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 113.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 114.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² Derer 2002, p. 114.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ Avram - Bucur 1999, p. 55. Vezi și Sigerus 1997, p. 74.

Și această clădire avea același scop ca și Cazarma 90. Date despre această clădire nu sunt multe. O singură fotografie făcută în timpul trecerii zeppelinului deasupra Sibiului (16 octombrie 1929), ne oferă câteva indicii.

Clădirea are stilul cazon militar. Planul dreptunghiular este format dintr-un singur corp. Totuși dacă privim cu atenție coama acoperișului care la un moment dat este continuată de un alt acoperiș, există posibilitatea existenței unui alt corp, acest lucru neputând fi cercetat. Fațada prezintă soclu, un parter înalt și alte două etaje. Cornișa este profilată. Deasupra traveii centrale (în total fiind șapte travee, vizibile fiind doar șase dar restul clădirii este mascată de un copac) se află un fronton dreptunghiular. Ferestrele sunt dreptunghiulare cu două canaturi și patru câmpuri vitrate. Acoperișul este în patru ape având și două hornuri.

PALATUL THÖLDOLGY.

Edictul de concivilitate din 4 iulie 1781, a dat posibilitatea cetățenilor sibieni de altă naționalitate decât cea germană să poată avea proprietăți imobiliare în interiorul cetății medievale. Acest act va fi înțeles de către comunitatea săsească drept un afront și o lovitură grea pe care administrația habsburgică a dat-o unuia dintre aliații săi în momentul așezării administrației austriece în 1692.

Acest act se va dovedi unul propice pentru devenirea urbană a Sibiului în secolul al XVIII-lea. Primii și cei mai mulți dintre noii proprietari din cetate, vor fi cei de naționalitate maghiară. Pe lângă nobili mulți dintre aceștia erau funcționari, ofițeri sau diferiți slujbași din administrația Transilvaniei. Familia Teleki este una dintre cele mai importante familii care se așează în oraș, cumpărându-și un imobil în apropierea mănăstirii Ursulinelor. Acești noi cetățeni erau nu numai de altă națiune, parte a administrației provinciei, pe care nobilimea maghiară o controla atât la nivel de decizie în Dietă, cât și la nivelul organizatoric, dar mulți dintre ei erau de credință romano-catolică, astfel ei putând susține și mai mult comunitatea catolică, acum când împăratul căuta noi aliați ai Contrareformei decât iezuiții. Următorul împărat va anula aproape toate dintre reformele iosefine, dar acest edict

la presiunea națiunii maghiare nu va avea același destin. Una dintre aceste familii nou venite este Thöldology. Aceasta își va construi casa pe una dintre principalele străzi ale cetății unde erau construite majoritatea bisericilor din cetate, actuala stradă a Mitropoliei.

Clădirea acestei familii este construită în stilul baroc impus de baronul Brukenthal¹⁴⁵. Este construită în perioada acestui baroc vienez bogat în elemente noi din punct de vedere arhitectural. Imagini despre această clădire sunt puține, mult mai multe fiind fotografiile. Veduta lui Spörner din 1883, mai marchează încă existența acestei clădiri. Celelalte vedute nu o reprezintă. Hărțile nici ele nu detaliază parcele care existau în cetate. Totuși două hărți de la sfârșitul secolului al XIX-lea una dintre ele realizată de corpul militar din Sibiu, realizată în 1896, marchează această clădire dar nu sub denumirea istorică sub care o prezentăm și noi ci după funcția socială care o avea, aceasta fiind sediul seminarului teologic ortodox.

Clădirea, luându-ne după pictura lui Spörner, în mod curios nu avea decât două aripi în configurare construite separat una de cealaltă, curtea interioară fiind cea care le unea. Principala clădire cea a familiei, avea fațada la stradă, avea soclu cu ferestre la demisol, parter înalt decorat cu elemente bosate, două etaje pe latura cărora regăsim același decor bosat, toate aceste niveluri fiind delimitate între ele de brâuri de muluri și plăci de piatră în striuri verticale. Cornișa este profilată, iar acoperișul este susținut de denticuli. Pe două travee centrale, deasupra lor se regăsea un fronton semicircular. Fațada are șase travee, intrarea fiind amenajată la parter pe cele două axe din laterala stângă a clădirii.

Portalul prezintă un culoar de acces în curtea interioară, și o poartă dreptunghiulară, cu două canaturi, supralumină, toate aceste fiind realizate din lemn inclusiv decorația cu elemente geometrice. Ferestrele sunt de asemenea dreptunghiulare cu patru canaturi și zece câmpuri vitrate. La etajul întâi deasupra ancadramentului ferestrei se află o ornamentație baroc de tip scoică.

¹⁴⁵ Avram - Bucur 1999, p. 51.

Acoperișul este în patru ape, fiind mansardat într-o treaptă, având coama paralelă cu aliniamentul stradal. Acoperișul mai prezintă două lucarne semicirculare pe frontul principal și câte una pe cele laterale, unde regăsim și câte un horn. Clădirea avea 26 de camere.¹⁴⁶

A doua clădire care astăzi mai poate fi văzută în fundul curții Facultății de Teologie, astăzi fiind amenajate aici apartamente de protocol, este de asemenea dreptunghiulară, cu un soclu redus ca mărime, dar cu un parter înalt și un etaj delimitate de un brâu. Cornișa este profilată. Fațada prezintă cinci axe. Întrândul este pe axul central, ușa fiind pe două canaturi. Aici în mod excepțional nu se realiza accesul în clădire ci printr-un pasaj interior reprezentat de niște scări se putea face legătura cu o altă curte interioară care este punctată pe strada Centumvirilor, numărul 13. Ferestrele sunt dreptunghiulare în patru canaturi și șase câmpuri vitrate și ancadrament. Pe axul central la etajul I, este amenajată o fereastră mică, pe când la parter pe axele laterale, structura este decroșată aici fiind amenajate o fereastră și câte o ușă. Pe axul central, portalul este flancat de două coloane angajate, cu o bază înaltă și o abacă ce susținem o copertină. La etaj de asemenea sunt realizate două coloane acestea fiind aparente. Clădirea are două camere.¹⁴⁷ În curtea clădirii era amenajat un parc de mici dimensiuni.

Cel care mută seminarul teologic ortodox în acest imobil este Andrei Șaguna. El cumpără casa¹⁴⁸ pentru 30.000 de florini.¹⁴⁹ Consistoriul Arhidiecezan, a propus de multe ori refacerea acestei clădiri. Demolarea acestui edificiu a survenit în 1913, odată cu construirea noului sediu al seminarului teologic, cel care va fi construit pe două parcele una fiind cea a Palatului Thöldology.

CURTEA BISTRIȚEANĂ.

Această clădire astăzi dispărută făcea parte din cadrul acelor clădiri care erau sediul negustorilor din alte orașe transilvane. După cum îi spune numele clădirea adăpostea pe cei

care veneau dinspre zona Bistriței. O notă din Cronica orașului Sibiu, a lui Emil Sigerus, amintește că edificiul a fost construit în 1769 pe strada Centumvirilor¹⁵⁰ (Hundsrück, fiind denumirea originală). Majoritatea acestor edificii, cu scopul de a deveni locul de adunare și depozitare a mărfurilor venite din alte orașe spre comercializare, erau construite în această zonă. Majoritatea au fost demolate, de aceea este greu a ne putea da seama unde cu exactitate a existat Curtea Bistrițeană. Astăzi pe strada Centumvirilor, multe dintre clădirile existente sunt fie construite după secolul al XX-lea fie suportă serioase modificări nu numai la nivelul fațadelor dar și din punct de vedere structural, astfel că este greu a ne da seama unde ar fi putut fi construită. După anul în care a fost edificată clădirea, considerată drept cea mai reprezentativă clădire de acest ordin din Sibiu, stilul abordat de arhitect este unul baroc. Nici fotografiile, litografiile sau alte desene de epocă nu ne ajută cu indicii. Doar o vedută din 1864, realizată de Ludwig Robock, ne arată niște anomalii care pot fi luate în considerare drept provenind din această construcție, dar transformarea acestora în realitate vor face obiectul unor cercetări ulterioare. Astfel unghiul din care este realizată pictura este unul diferit de majoritatea celorlalte precedente, acestea preferând a observa orașul dinspre nord, din actualul Terezian. Această pictură este realizată dinspre cazarma Kempel, adică dinspre vest. Aici este reprezentat pe lângă construcțiile care pot fi ușor de recunoscut, un acoperiș în două ape care în extremitatea sa interioară prezintă un turn realizat din lemn. Acest element astăzi este inexistent în Sibiu astăzi. Unica pictură care prezintă la fel anomalii care astăzi nu le regăsim în conformația orașului, este desenul care precede foaia de titlu a lucrării lui Gustav Seivet din 1859, dar acestea nu pot fi conexe la același monument pe care încercăm a-l prezenta. Presupunem având în vedere rolul edificiului că acesta avea pe lângă o largă curte interioară și depozite special amenajate, grajduri pentru cai sau alte dependințe care rezolvau utilitățile clădirii.

FÂNTÂNA DIN PIAȚA MARE.

¹⁵⁰ Sigerus 1997, p. 46.

¹⁴⁶ Păcurariu 1987, p. 251.

¹⁴⁷ Păcurariu 1987, p. 258.

¹⁴⁸ Lupaș 1928, p. 26.

¹⁴⁹ Păcurariu 1987, p. 251.

Una dintre problemele publice ale orașului era alimentarea cu apă a locuințelor. Foarte puține erau fântânile care ofereau apă direct fiecărei curți. Marea majoritate a fântânilor erau publice și acestea alimentau o întreagă vecinătate. Secolul al XVIII-lea aduce cu sine amenajarea unui număr considerabil de fântâni care să deservească întregul oraș. Alimentarea acestora se făcea mai ales din canalele care traversau orașul.

Unul dintre aceste canale trecea prin Piața Mare unde se bifurca în două alte canale care porneau, unul spre actuala stradă Magheru iar o altă spre strada Av. Iancu de unde cobora în Orașul de Jos. Pe aliniamentul Bălcescu – Av. Iancu (denumit și canalul Zipperbrunnen¹⁵¹) fântâna centrală aflându-se în Piața Mare. Dacă la început aceasta avea rol de deservire a zonei Piața Mare, ea va deveni cu timpul unul dintre elementele de mobilier urban care organizau piața centrală a orașului. Cu timpul fântânile devin componente estetice ale conformației unui oraș, sporind imaginea și ajutând la organizarea unui spațiu deschis.¹⁵²

Astfel fântâna devine un element central al Pieței Mari. Pictura ce redă decapitarea comitelui Harteneck realizată în 1703, ne oferă o primă imagine a acestei fântâni. Trebuie să amintim că în acest loc a mai existat o altă fântână amenajată încă din perioada medievală dar acea fântână și-a pierdut urma ea fiind refăcută în perioada baroc. Astfel, revenind la momentul decapitării lui Harteneck, fântâna este diferită decât cea pe care memoria sibiană o cunoaște. Aici ea se poate observa sub forma unui mic bazin circular. Probabil că în acest desen avem de a face cu fantezia celui care l-a realizat, deoarece nici un indiciu nu ni se oferă, prin care ar fi existat un monument de o rară eleganță baroc, într-un spațiu care mult mai târziu va fi modificat. Modificări majore îi sunt aduse în 1798¹⁵³ când prin donația senatorului Anton Filek, îi este amenajat pavilionul de fier forjat care o înconjură.¹⁵⁴ Aspectul acestui pavilion va fi imitat într-o oarecare măsură și la alte fântâni din oraș.¹⁵⁵

Acest grilaj era încoronat de o egretă stând în cuib și ținând un șarpe în cioc. În 1819, se adaugă un bazin de piatră pentru adunat apa.¹⁵⁶

O fotografie din secolul al XIX-lea ne arată o ipostază diferită de toate celălalt imagini ale fântânii, această reclamă la o farmacie din Sibiu, fiind făcută probabil înainte de 1819. Aceeași reprezentare a fântânii cu grilaj de fier forjat și cu egreta deasupra este vizibilă și în pictura lui Spörner. Cercetările arheologice realizate în anul 2003, în identificarea soclului fântânii din Piața Mare, a reușit a marca ultima locație a acestei fântâni loc amenajat după Primul Război Mondial. Intenția vechilor autorități de a reface aspectul acestei fântâni transformând-o într-una arteziană a fost renunțată de către autoritățile românești care vor reface vechiul aspect a ei dar în locul nou care fusese hotărât. De aceea trebuie a nota că ceea ce astăzi este marcat în carosabilul pieței centrale din Sibiu, este ultima locație a fântânii și nu cea baroc.

Muzeul Brukenthal prin secția sa de istorie deține în depozitele sale rămășițele vechii fântâni. Astfel se pot observa elemente din structura de țevi care a fost realizată pentru ca apa să poată țâșni în afara bazinului. Diferența dintre cele două aspecte ale fântânii este lipsa la prima dintre ele a peronului format din trei trepte.

Grilajul de fier forjat este format din structuri de metal înalte și verticale care sunt așezate paralel. Acestea sunt legate de două brâuri simple și un al treilea care este o friză realizată din forme metalice circulare toate din același material adică fier forjat. Axul central al unei laturi este împodobit cu o boltă cu decorațiuni vegetale stilizate, deasupra acesteia fiind așezată stema orașului. Egreta care ține în plisc un șarpe, este realizată de asemenea din același material. Legătura dintre grilaj și decorațiunea ce împodobește fântâna se făcea prin arcuri semicirculare.

Țeava este realizată din fier. Aceasta este decorată în stilul unei coloane de tip doric finalizată cu un bazin decorat cu patru figuri de leu din care pornesc țevile prin care iese apa. Lungimea acesteia este de circa 95 de

¹⁵¹ Sigerus 1936, p. 62.

¹⁵² Curinschi 1967, p. 174.

¹⁵³ Fabini p. 51.

¹⁵⁴ Czekelius 1976e, p. 6.

¹⁵⁵ Czekelius 1976e, p. 6.

¹⁵⁶ Sigerus 1936, p. 105.

centimetri.¹⁵⁷ Noile concepții urbanistice pe care regimul comunist le-a impus în amenajarea orașului Sibiu și mai ales a centrului orașului, a făcut ca toate elementele de mobilier urban din Piața Mare să fie demolate sau îndepărtate și să fie înlocuite cu alte elemente.

TEMPLUL LATZEL.

Templul Latzel a fost construit în 1818¹⁵⁸ pe promenada superioară. Această zonă a fost amenajată odată cu renunțarea la rolul militar al fortificațiilor. Acest spațiu va deveni Promenada Invalizilor în amintirea veteranilor răniți în diferitele războaie ale Imperiul Habsburgic. Astfel se încerca o redimensionare estetică și oferirea unui nou rost acestor urme ale medievalității orașului. Acest loc va fi realizat ca un loc de recreere a cetățenilor. Astfel un asemenea loc trebuia redefinit prin elemente simbolice care să ofere acele coordonate ale creării unei imagini frumoase, liniștitoare. Unul dintre aceste elemente a fost Templul Concordia. Numele îi vine ca simbol al înlăturării neînțelegerilor dintre cetățenii orașului și armata habsburgică. El a fost construit în 1818, pe movila unui bastion mic de pământ dinaintea rondelului care devenise Teatrul orașului.¹⁵⁹ Cel care va fi la originea acestui monument a fost comandantul armatelor imperiale F. M. L. baron Kienmayer, piatra de temelie punând-o fiica acestuia baronesa Katharina Kienmayer.¹⁶⁰ Numele care a rămas cel mai bine în mintea localnicilor, Latzel provine de la cel care se va ocupa cel mai mult de acest monument, maiorul Joseph Latzel, trimis al armatei habsburgice de a se ocupa de combaterea bolilor din sânul armatei din Transilvania.¹⁶¹ Pentru activitatea sa numele templului va fi transformat în Templul Latzel,

la inițiativa contesei Ida Oldofredi-Haager, cea care va scrie și dedicația de pe monument.¹⁶²

În 1880, acest monument va fi renovat, între 1882-1883, el fiind împodobit cu fresce realizate de Dörschlag.¹⁶³ Aspectul său era așa cum îi spunea numele de templu. Soclul înalt care era continuat de coloane cu o bază bine definită, cu friză și cu o cornișă profilată care se finaliza într-o cupolă care era adunată într-un element de decor sferic, îi dă aceste coordonate.

¹⁵⁷ Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie, Nr. Inv. 14554.

¹⁵⁸ Sigerus 1997, p. 53.

¹⁵⁹ Rieger 1896, p. 222.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 223.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 227.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Architecture 1995 ***, *Architecture et Citoyennete, l'architecture civile europeene*, Namur, 1995, p. 113.
- Arhiva, c. 5 Arhiva Statului Sibiu, *Bresla pielarilor*, dosarul 10, mapa IV, cutia 5.
- Arz von Strubenburg 1928 A. Arz von Strübenburg, *Der Bebaungsplan von Hermannstadt*, Sibiu, 1928, p. 4.
- Avram - Crișan 1983 A. Avram, V. Crișan, *Sibiu*, București, 1983, p. 30.
- Avram - Bucur 1999 A. Avram, I. Bucur, *Municipiul Sibiu. Centrul istoric*, Köln, 1999.
- Bogodae 1981 T. Bogodae, *Sibiul, ca vatră de viață ortodoxă românească, în Arhieiscopia Sibiului – pagini de istorie*, Sibiu, 1981, p. 17.
- Bonicke 1880 H. Bönicke, *Jahres Bericht des Hermannstadter Musik Vereins pro 1879*, Sibiu, 1880, p. 1.
- Borteș 1941 P. Borteș, *Călăuză prin Sibiu*, Sibiu, 1941, p. 5.
- Călători 1983 ***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 207.
- Creștinismul 2002 ***, *Creștinismul în Sibiu*, Sibiu, 2002.
- Csaki 1923 M. Csaki, *Inventarul monumentelor și obiectivelor istorice și artistice din Transilvania*, Cluj Napoca, 1923, p. 35 sqq.
- Curinschi 1967 Gh. Curinschi, *Centre istorice ale orașelor*, București, 1967, p. 174.
- Czekelius 1976a O. Czekelius, *Augenzugen berichten. Veduten und Stadtpläne aus vier Jahrhunderten. Die Türme nachten das Bild*, în *Neuer Weg*, 04.08.1976, p. 4.
- Czekelius 1976b O. Czekelius, *Von Franz Neuhauser bis Emil Fischer. Von Hundert Jahren – Die Erste Ansichtskarte, der Systemattierungsplan von 1950*, în *Neuer Weg*, 06.08.1976, p. 3.
- Czekelius 1976c O. Czekelius, *Türme und Turnchen. Die Stadtkrone. Hundert Meter Bis zum turn knauf*, în *Neuer Weg*, 15.08.1976, p. 4.
- Czekelius 1976d O. Czekelius, *Ringmauren und Tore. Besser hinsehen Lomnt Sich. Ein Sinnvolles System*, în *Neuer Weg*, 18.08.1976, p. 4.
- Czekelius 1976e O. Czekelius, *Pranger und Rolandstatue. 148 Gulden für den Steinnetzmeister. Die Bedenken des Gouverneurs*, în *Neuer Weg*, 26.08.1976, p. 6.
- Czekelius 1976f O. Czekelius, *Hirsche und Kanonnen. Die Kunstliche ruine des Michael von Brukenthal. Der Basteigarten als Öffentliche Parkanlage*, în *Neuer Weg*, 1.09.1976, p. 4.
- Czekelius 1976g O. Czekelius, *Die Zitadelle. Das Unausgeführte Werk Morando Viscontis Entstehung der Josefstadt und der Topfer Erde*, în *Neuer Weg*, 02.09.1976, p. 6.
- Czekelius 1976h O. Czekelius, *Der Schifffahrtskanal. Billiger Transport Austria den Steinbruchen. Hafen auf der Fleischhaverwiese*, în *Neuer Weg*, 05.09.1976, p. 4.
- Czekelius 1976i O. Czekelius, *Seen und Muhlen. Kein Gasse ohne Wasser. Holzstege in der Oberstadt*, în *Neuer Weg*, 08.09.1976, p. 4.
- Czekelius 1976j O. Czekelius, *Die Stadtbrünnen. Brünnenlaube und Wasserspeier. Trinwasser von der Hohne Rinne*, 09.09.1976, p. 6.

-
Czekelius 1976k	O. Czekelius, <i>Badestuben, Freibader, Strandlagen. Drei Denare für ein Bad. Wellerbaden am Muhlkanaal</i> , în <i>Neuer Weg</i> , 10.09.1976, p. 4.
Derer 2002	H. Derer, <i>Barocul în Sibiu</i> , București, 2002, p. 74.
Dicționar 1998	***, <i>Dicționar de artă</i> , vol. 1, București, 1998, p. 112.
Dosarul 1851	Dosarul de ieșiri-intrări al presbiteriului evanghelic C. A., 1851.
Dumitrescu-Jippa-Nistor 1976	A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, <i>Sibiul și ținutul în lumina istoriei</i> , Cluj Napoca, 1976, p. 119.
Fabini 1973	H. Fabini, <i>Piața republicii din Sibiu – un studiu de istorie și urbanism</i> , în <i>BMI</i> , an XLII, nr. 1, 1973, p. 51.
Fabini 1983	H. Fabini, <i>Sibiul vechi, evoluția orașului oglindită în reprezentări grafice</i> , Sibiu, 1983, p. 22.
Fabritius-Dancu 1983	I. Fabritius-Dancu, <i>Plimbare prin Sibiul vechi</i> , Sibiu, 1983, p. 22.
Gollner 1999	C. Göllner, <i>Samuel von Brukenthal. Viața și opera</i> , în <i>Convergențe transilvane</i> , vol. VII, Sibiu, 1999, p. 31.
Grundriss 1829	***, <i>Grundriss der Siebenbürgische Sachishen Hauptstadt</i> , Hermannstadt, 1829.
Gympel 1999	J. Gympel, <i>Storia dell'architettura dall'Antichità a oggi</i> , Milano, 1999, p. 56.
von Hermann 1883	G. M. G. von Hermann, <i>Das Alte und Neue Kronstadt</i> , vol. I, Hermannstadt, 1883, p. 52 sq.
Luigi 2000	G. Luigi, <i>Arhitectura în Europa din Evul mediu până în secolul al XX-lea</i> , Iași, 2000, p. 17.
Lupaș 1928	I. Lupaș, <i>Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal</i> , Cluj, 1928, p. 26.
Marcu 1981	G. Marcu, <i>Catedrala mitropolitană din Sibiu</i> , în <i>Arhiepiscopia Sibiului – pagini de istorie</i> , Sibiu, 1981, p. 149.
Monumente 1992	***, <i>Lista monumentelor. Ansamblul și situația istorică.</i> , Sibiu, 1992, p. 1 sqq.
Nägler 1997	Th. Nägler, <i>Românii și sașii până la 1848</i> , Sibiu, 1997, p. 235.
Păcurariu 1987	M. Păcurariu, <i>Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986</i> , Sibiu, 1987, p. 254.
Reissenburger 1888	L. Reissenburger, <i>Über die Ehenraligen Befestigungen von Hermannstadt</i> , în <i>Archiv des vereins für Siebenbürgische Landeskunde</i> , bd. 21, caietul 3, Hermannstadt, 1888, p. 38.
Rieger 1896	F. Rieger, <i>Die Entwicklung von Hermannstadt in Kultureller und Militarischer Beziehung</i> , în <i>Organ der Militarischer Vereins</i> , vol. 53, Viena, 1896, p. 225.
Sigerus 1922	Sigerus, E., <i>Von alten Hermannstadt</i> , vol. 1, Hermannstadt, 1922, p. 21.
Sigerus 1936	E. Sigerus, <i>Hermannstädte Heimatmaler</i> , în <i>Sonderbdruck aus Siebenbürgische Vierteljahrsschrift</i> , 1-2, 1936, p. 32.
Sigerus 1997	E. Sigerus, <i>Cronica orașului Sibiu</i> , Sibiu, 1997, p. 50.
Szeben 1912	***, <i>Szeben Vármegye Múemlékei</i> , 1912, p. 783 sq.
Vlaicu 2000	M. Vlaicu, <i>Introducere</i> , în <i>Convergențe transilvane</i> , vol. 8, Sibiu, 2000, p. 13.
Wagner f. a.	H. Wagner, <i>Die Kindegärten der evang. Kirchengemeinde in Hermanstadt</i> , în <i>Mitteilungen aus der evangelische Kirchengemeinde A. B. in Hermannstadt</i> , nr. 2, p. 2.

**CÂTEVA ECOURI EUROPENE ÎN PRESA DIN MOLDOVA:
ALBINA ROMÂNEASCĂ (1829-1849)**

LAURENȚIU VLAD

ldvlad@yahoo.fr

Facultatea de Științe Politice

Universitatea din București

RÉSUMÉ: QUELQUES ÉCHOS EUROPÉENNES DANS LA PRESSE MOLDAVE: ALBINA ROMÂNEASCĂ / L'ABEILLE ROUMAINE (1829-1849)

Notre étude porte sur la façon dont quelques notes de la civilisation européenne se sont reflétées dans les pages de publication périodique Albina Românească (1829-1849). Nous allons nous arrêter, dans un premier temps, sur le contexte de l'apparition de la première revue de Jassy, sur l'orientation politique et littéraire promue par ses rédacteurs, sur les caractéristiques générales qui rendaient possible l'existence de la publication (format, abonnements, sources d'information etc.). Ensuite, nous allons nous pencher sur les échos de la culture européenne qui se font entendre dans les pages de cette publication: des traductions et des notes biographiques consacrées aux artistes occidentaux ou différentes informations sur le progrès technologique enregistré en Europe. Enfin, nous nous intéressons surtout à la façon dont Albina Românească percevait l'Europe en tant qu'unité géopolitique et la place assignée à la «Moldo-Roumanie» dans le cadre européen. Il est certain que les rédacteurs de Albina Românească étaient convaincus que le rapprochement de la «Moldo-Roumanie» des pays civilisés de l'Europe ne pouvait être réalisé qu'en respectant les traditions autochtones et en évaluant d'une manière sérieuse et attentive l'influence des changements de l'époque sur la civilité, les institutions et la morale des Roumains.

Eseul de față își propune să sondeze modul în care o serie de aspecte ale civilizației europene s-au reflectat în paginile periodicului *Albina Românească* (1829-1849). Atenția noastră s-a îndreptat inițial asupra contextului apariției primei gazete ieșene, a orientării politice și literare imprimată de redactorii săi, a caracteristicilor generale care-i făceau posibilă existența (format, preț, prenumerați, periodicitate, suplimente, surse de informare, cenzură etc.). Apoi, am zăbovit asupra câtorva ecouri ale culturii europene prezente în paginile gazetei ieșene: este vorba de o seamă de traduceri din literatura occidentală, de o serie de note biografice dedicate artiștilor apuseni sau de varii informații referitoare la progresul tehnologic înregistrat pe bătrânul continent. În fine, am avut în vedere maniera în care *Albina Românească* percepea Europa începutului veac XIX ca entitate geopolitică,

precum și locul pe care îl asocia „Moldo-Românii” în această perspectivă.

Sursa principală a demersului nostru o constituie colecția gazetei *Albina Românească*, pe care am avut răgazul să o parcurgem în parte la Biblioteca Academiei Române (cota II - III 50, microfilm), iar mai apoi la cea a Institutului de Studii Sud-Est Europene (cota II - III 14).

De un real folos în studiul ce l-am întreprins s-au dovedit a fi și o serie de instrumente de lucru, pe care le-am folosit, în special pentru detaliile sintetice relative la cariera *Albinei* în spațiul cultural românesc, dar și pentru o serie de informații concrete sau texte ilustrative preluate direct din jurnal și editate apoi în volumele respective. Dintre acestea amintim *Publicațiunile periodice românești* (1820-1906), *Bibliografia analitică a periodicelor românești* (1790-1850), *Dicționarul literaturii române de la origini*

pînă la 1900, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, *Dicționarul presei literare românești (1790-1990)* etc.

În fine, relativ la istoriografia dedicată gazetei lui Gheorghe Asachi, reținem notele lui Nicolae Iorga din *Istoria presei românești*, un demers clasic în domeniu, reluate ulterior în studii similare datorate, spre exemplu, lui Constantin Antip sau lui Marian Petcu. De asemenea, fără să minimalizăm cercetările speciale ale unor Alexandru Andriescu, Bitay Arpad, D. Coval, C. Milaș sau Iorgu Iordan¹ (adăugăm în această serie care poate continua și Alexandru Duțu), dedicate *Albinei Românești*, credem că se cuvine să evocăm în acest context și sintezele lui Dimitrie Popovici ori Paul Cornea, anume *Romantismul românesc*, respectiv *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, care integrează în climatul cultural al epocii cariera gazetei ieșene. Cu privire la istoriografia ideii europene în cultura română de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima parte a celui următor, cu importante notații legate și de veacul al XX-lea, amintim studiile extrem de consistente semnate de Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, ori de Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*.

Trebuie să precizăm în încheierea acestui preambul că o versiune în limba franceză a acestui articol, fără textele ilustrative ce-l însoțesc acum, a văzut lumina tiparului în volumul *Modernisation, democratisation, européanisation. La Bulgarie et la Roumanie comparée*, sous la direction de Anna Krasteva et Antony Todorov, Nouvelle Université Bulgare, Sofia, 1995, pp. 167-173. Textele ilustrative, introduse de câteva note ce se regăsesc și în eseul de față au mai fost publicate în revista *Cultura*, săptămânal editat de Institutul Cultural Român, II, 6 (47), 16-22 februarie 2005, pp. 14-16.

*

În februarie 1829 Aga Gheorghe Asachi solicita administrației instituite de trupele rusești de ocupație, editarea unei publicații periodice; două luni mai târziu autoritățile emiteau dispoziția de autorizare a

gazetei, iar pe 17 aprilie, redacția *Albinei Românești* tipărea o înștiințare prin care îi anunța pe prenumerați, frecvența (de două ori pe săptămână), dimensiunile (o coală și jumătate în 4°) și prețul gazetei (patru galbeni pe an)². În plus documentul evoca temele ce urmau a fi dezvoltate cititorilor în paginile gazetei: „Iea va cuprinde: politicești și interesante novitale din toate țările lumii, buletine de la teatrul războiului, culegeri istorice, literale, morale, filologice, acele despre folositoare aflări, și mai ales adese se vor împărtăși din vrednici scriitori povățuiri despre economia câmpului, despre care pentru toate timpurile anului se vor însemna regulile după sistemul practicită în țările politice (...). Prenumerantul ci-ș va păstra șirul întreg al acestor gazete, va avea în casa lui un hronograf deplin de întâmplările în mijlocul cărora viază, și carile în adevăr întrec pe multe alte epohe.”³

*Albina Românească*⁴ și-a început cariera la 1 iunie 1829, după ce tipografia lui Gheorghe Asachi publicase în mai, trei foi volante intitulate *Novitale de la Armie*. Concepută ca o *gazetă politico-literară*, *Albina* a apărut de două ori pe săptămână vreme de 20 de ani, cu câteva întreruperi în anii ‘30 (8 ianuarie - 7 decembrie 1833 și 30 iunie 1835 - 3 ianuarie 1837). Numărul din 29 decembrie 1849 a fost ultimul, urmând ca tradiția primului periodic ieșean să fie continuată de *Gazeta de Moldavia* (9 ianuarie 1850 - 24 noiembrie 1858), iar apoi de *Patria* (27 noiembrie 1858 - 5 octombrie 1859). Redacția *Albinei* a editat de-a lungul timpului două suplimente culturale: *Alăuta Românească* (14 martie 1837 - 1 septembrie 1838), respectiv *Arhiva Albinei pentru Arheologie Română și Industrie* (9 aprilie 1844 - 25 mai 1847) și trei buletine informative distribuite gratuit abonaților: *Foie Oficială* (3 aprilie - 12 iunie 1832), *Foaie Sătească a Prințatului Moldovii* (1839), *Buletin. Foaie Oficială* (1840 - 1849).

În general, *Albina Românească* punea la dispoziția cititorilor săi noutăți de pe toate continentele, dar decalajul temporal era destul de mare (de la două la patru săptămâni) între momentul apariției unei știri în presa străină

² Hodoș - Sadi-Ionescu 1913, pp. 18-20.

³ *Ibidem*, p. 20.

⁴ Detaliile tehnice care urmează au fost sintetizate după Zăstroiu 1979, p. 11.

¹ Trecute în revistă de Zăstroiu 1979, p. 12sq.

(sursa principală de informare în condițiile inexistenței unei agenții) și cel al consemnării acesteia în paginile gazetei ieșene. Majoritatea informațiilor proveneau din presa periodică franceză sau de limbă franceză: *Gazette de France*, *Gazette de Strasbourg*, *Gazette de Toulon*, *Journal de Commerce*, *Journal de Paris*, *Journal des Débats*, *La France Nouvelle*, *Le Constitutionnel*, *Le Moniteur* sau *Journal de St. Petersburg* ori *Courrier de l'Est* (Levant). Un număr relativ mare de știri proveneau din surse engleze (*Morning Chronicle*, *Standard*, *The Sun*, *The Times*)⁵, austriece, germane, grecești, portugheze (*A Revista*), românești (*Curierul Românesc*, *Gazeta de Transilvania* etc.) și turcești. Noile măsuri cenzoriale, instituite de Mihail Sturdza după evenimentele revoluționare din 1848, au făcut ca *Albina Românească* să nu mai poată utiliza decât *Le Constitutionnel*, *Journal des Débats*, *Le Moniteur*, jurnalele de modă (Franța), *Wiener Zeitung*, *Loidul austriac*, *Jurnalul de Comerț din Lipsca*, *Gazeta de Augsburg*, *Allgemeine Zeitung*, ziarul oficial din Grecia și *Curierul Românesc*; nu fuseseră stabilite restricții cu privire la presa din Rusia sau Imperiul otoman, parțial fiind vizată *Gazeta de Transilvania*⁶.

În redacția gazetei s-au găsit de-a lungul timpului Gheorghe Asachi, Gheorghe Săulescu, Theodor Codrescu și Vasile Fabian Bob, iar printre cei mai însemnați colaboratori amintim pe Vasile Alecsandri, P. Câmpăneanu, Alexandru Donici, D. Gusti, I. Ionescu, Mihail Kogălniceanu, C. Nanu, Costache Negruzzi, Vasile Pogor, Alecu Russo, Gheorghe Sion, C. Stamati, I. Stamati, I. Tăutu sau A. Vasiliu. Parcurgând lista colaboratorilor și declarațiile din aprilie 1829 sau din primul număr al gazetei, ne putem da seama de eclectismul cultural practicat la *Albina Românească*. Această orientare, care a pendulat între admirația pentru stabilitate (clasicism) și descoperirea tradiției folclorice sau istorice (romantism)⁷, a fost dublată de prudența politică, conformismul și atașamentul lui

Gheorghe Asachi față de puterea politică în funcțiune.

O explicație a acestei orientări poate fi găsită și în orizontul de așteptare al publicului gazetei, constituit, în esență, din 195 de prenumerați (*Albina Românească*, n°1, 1 iunie 1829, pp. 2-3, 8.), cel mai mic număr de abonați ai unui periodic românesc din prima parte a secolului al XIX-lea (în 1829, *Biblioteca Românească* avea 858 abonați, iar *Curierul Românesc*, 280, în timp ce *Gazeta de Transilvania* număra în perioada 1838-1860 între 300 și 600 abonați⁸). Dintre aceștia, 13 erau fețe bisericești, 143 boieri, iar restul, care nu aveau titlu, erau fie doctori, secretari sau polcovnici, fie supuși străini. Cei mai mulți prenumerați erau rezidenți ai Iașilor (121), urmau în ordine, Botoșani (24) și Roman (11). De asemenea, reținem că între prenumerați se găseau și șase femei: Catrina Ghica, Elenco Ghica, Postelnicesele Casandra Bucșeneasca, Elenco Mavroghene din Iași, Zoița Sturza și Cămărășeasa Catinca Agache din Herța.

*

În general, secolul al XIX-lea a fost perceput ca unul al progresului tehnic și științific, țări europene precum Anglia, Franța sau Germania situându-se în avangarda acestuia. Gazeta lui Gheorghe Asachi nu a făcut excepție de la regulă (vezi, spre exemplu, articolul „Epoha de față”, în *Albina Românească*, n°3, 9 ianuarie 1841, pp. 9-10)⁹, prezentând de-a lungul timpului, într-o manieră entuziastă, achizițiile tehnologice ale timpului, cum erau, bunăoară, gazul aerian, aplicațiile forței vaporilor, zborul cu balonul, telegraful galvanic etc.

Dar dincolo de achizițiile tehnologice ale epocii, informațiile culturale au conturat un alt capitol, extrem de important, al ecourilor europene în paginile *Albinei Românești*; reținem în primul rând datele referitoare la muzicieni ca Berlioz, Donizetti, Liszt, Mozart, Paganini („slăvitul italian sunător de lăută”), Rossini ori Verdi, sau la artiștii plastici ai Greciei antice și Italiei renașcentiste (Apelles, Corregio, Dominichini, da Vinci, Giotto, Guercino, Michelangelo, Parhaisos, Rafael etc.). Remarcăm aici gustul pentru arta italiană

⁵ Numerele din 22 septembrie 1829 (n° 34), 15 decembrie 1829 (n° 58) și 22 decembrie 1829 (n° 60) ale *Albinei* mai amintesc de alte surse de informare precum gazetele americane (fără precizări) sau așa-numitele *Britis Travail* și *Jurnalul de Londra*.

⁶ Rosetti 1906-1907, p. 469sq.

⁷ Popovici 1972, p. 16; Cornea 1972, p. 444sq.

⁸ Marica 1977, tabele.

⁹ Articol de regăsit și în Cornea, Zamfir 1969, pp. 199-201.

(pentru Italia, în general), datorat în bună măsură mentorului *Albinei Românești*, care a studiat în „Cetatea eternă”, de unde s-a întors profund marcat de atmosfera culturală din peninsulă. De aceea probabil prezența, între descrierile geografice ale Europei a celor care se refereau la peninsula italică, era mai consistentă¹⁰.

Dacă muzicienii și pictorii italieni erau foarte bine reprezentați, nu același lucru se poate spune despre literatura italiană. Numele lui Croscelli, Nota, Romani, Tasso etc. au apărut în paginile *Albinei Românești*, dar în acest domeniu supremația o deținea în mod cert literatura franceză: 41 de scriitori din „Hexagon” au fost traduși sau prezentați de-a lungul timpului în gazeta ieșeană: este vorba de Aycard, Balocchi, Barthélemy, Béranger, Berthoud, Bouilly, Chateaubriand, Chevalier, Clemence, Collet, d’Arlincourt, de Bast, des Essarts, de Stael, Deschamps, Dumas, Lafont, Fénelon, Florian, Guinot, Hugo, Jouy, Karr, de Kock, Lamartine, Lepès, Lucas, Méhus, Metman, Mirabeau, Molière, Perrier, Repey, Sand, Scribe, St-Beuve, Taste, Thiers, Vallière, Volney și Voltaire¹¹. Situația este asemănătoare cu cea a *Curierului Românesc* și a *Curierului de Ambe Sexe* (50 de scriitori¹²). Dacă în gazeta ieșeană Berthoud, Dumas, Florian, Hugo, Lamartine, Scribe și Voltaire au ținut capul de afiș al traducerilor de poezie, proză, fragmente de teatru sau însemnări de călătorie, în cea de la București numele lui Aycard, Chateaubriand, Dumas, Hugo, Lamartine și Sand au fost cele mai frecvente. Aceste date se apropie în oarecare măsură de

clasamentul întocmit de Paul Cornea: primii 12 autori străini traduși în limba română în prima parte a veacului al XIX-lea fiind Dumas, Byron, Florian, Molière, Kotzebue, Sand, Voltaire, Marmontel, de Kock, Lamartine, Sue și Chateaubriand¹³. Din punct de vedere strict statistic, celelalte literaturi se situau mult sub cea franceză; doar cinci repere în cazul britanic (Byron, Defoe, Feeling, Shakespeare și Scott), respectiv 12 (printre care Goethe, Kotzebue și Schiller), în cel germanic.

*

La începutul lui 1834 (suplimentele la n°13 din 21 ianuarie și n°19 din 11 februarie), *Albina Românească* publica o statistică privind „Împoporarea Evropii la încheierea anului 1833”. Datele indicau un număr de 223 178 058 de europeni care populau 57 de entități politico-statale. Acestora li se adăugau, cum preciza în final redacția ieșeană, încă 10 300 000 de persoane care locuiau în Imperiul otoman, respectiv în „Crăia Grecii”, necuprinse în statistica inițială. Însă cifrele interesează mai puțin în economia eseului nostru, importantă este însă perspectiva geopolitică asupra bătrânului continent sugerată de redacția gazetei la acea dată. Așadar, Europa se compunea din 6 „puteri de rangul întâi” (Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Spania), „12 crăii” (Bavaria, Belgia, Danemarca, Hanovra, Portugalia, Regatul celor două Sicilii, Sardinia, Saxonia, Statul Papal, Suedia împreună cu Norvegia, Țările de Jos, Württemberg), 9 „mari ducaturi” (Baden, „Hesia electorală”, Hesse, Luxemburg, Meklenburg – două entități, Oldenburg, Saxa-Weimar, Toscana), 11 de „ducaturi” (dintre care amintim Brunswick, Lucca, Modena, Nassau, Parma, Saxa-Coburg-Gotha), „11 principaturi” (de exemplu, Hohenzollern-Hechingen, Hohenzollern-Sigmaringen, Lichtenstein sau Waldek) și „8 republice” (Bremen, Cracovia, Elveția, Franckfurt, Hamburg, Insulele Ionice, Lübeck, San-Marino). Reamintim că între numele țărilor europene din acele vremuri, redactorul *Albinei* insinuase generos pe cel al Imperiului otoman, insistând totodată și asupra noului stat elen.

Dacă statul român nu exista în acel moment din punct de vedere al relațiilor

¹⁰ Vezi, spre exemplu, articolele care aveau ca subiect Italia (1831), Roma (1837), Veneția (1840) sau Vezuviul (1846). Alături de acestea remarcăm și două texte dedicate Greciei (1842), respectiv câte unul legat de mari orașe europene, precum Barcelona (1843), Londra (1849), Paris (1839) sau Varșovia (1831). Cele mai multe descrieri geografice aveau însă ca subiect Rusia.

¹¹ Camariano et alii 1966, pp. 991-1015.

¹² *Ibidem*. Este vorba de Arnould, Aycard, Bernard, Berthet, Blaze, Berthoud, Castille, Chateaubriand, Chevalier, Clément, Colin, Cornville, Couailliac, Dazats, Balzac, de Bast, de Buvelot, Delavigne, de Lagarde, de Lagniau, de Musset, de Vigny, de Girardin, Desloges, de St. Léon, Dumas, Foa, Florian, Gentilhomme, Guinot, Hequet, Hugo, Janety, Joubert, Karr, La Garde, Lamartine, Marmontel, Martin, Marville, Michel, Perrin, Orsay, Repey, Sand, Ségalas, Sue, St. Evremont, Thery și Viennet.

¹³ Cornea 1966, p. 49.

internaționale și, în consecință, nu putea să figureze într-un atare context, nu același lucru se întâmpla cu românii. Identitatea lor era exclusiv europeană, cel puțin aceasta părea sugestia articolului „Caracteristica națiilor evropene” (n°17, 28 februarie 1846), care asocia portretelor fizico-psihice ale germanilor, englezilor, francezilor, italienilor și spaniolilor, pe cel al românilor. Aceștia din urmă erau plăcuți la înfățișare, imitatori în vestimentație, formalți în credință, cameleonici în prezentare, flecari și schimbători din fire. Dar lipsa învățaturii, a legilor, a acelor „întocmiri politicești și morale” făceau ca decalajul cultural față de „Europa cea luminată”, obsesia cărturarilor români din prima jumătate a veacului al XIX-lea¹⁴, să fie perceput extrem de acut în redacția gazetei ieșene, care stăruia, cu tristețe, dar cu speranță totodată, asupra inexistenței „așezământurilor prin a căroră lucrare, precum sântem politicește, se ne putem face și moralicește mădulari folositoare ale familiei evropiene, a căria raze de învățătură de atâta veacuri se resfrângu pre orizonul nostru?” („Înainte cuvântare”, n°1, 1 iunie 1829, p. 1).

Așadar, în opinia redactorilor *Albinei Românești*, decalajul cultural de care vorbeam era dublu, unul de civilitate, iar altul, strict instituțional. Nu imaginau însă reducerea acestora printr-o critică a regimului în funcțiune, urmată apoi de o soluție politică. Crezând cu tărie în ideea că prin educație și informare majoritatea problemelor puteau fi rezolvate (în special cele legate de civilitate), ei se sustrăgeau politicului, chiar dacă acesta se regăsea într-o proporție decentă în biografiile unor oameni de stat europeni, precum prințul Albert al Marii Britanii (1839), Carol XIV al Suediei (1844), Franz Iosif (1848) sau Capodistria (1848), publicate în paginile gazetei ieșene. Pasajele privind funcționarea parlamentului englez (1829), cele referitoare la programul zilnic al regelui Franței sau la calitatea și căutarea presei din „Hexagon” (1829, 1830), informațiile despre bibliotecile din Berlin, Copenhaga, Dresda, Göttingen, München, Neapole, Paris, St. Petersburg sau Viena (1841), ori cele legate de învățământul din țările germane (1847), se constituiau în modele posibile pentru români,

astfel că gazeta ieșeană își respecta profesiunea de credință asumată în momentul apariției, acela de a fi o adevărată școală pentru cititorii ei.

*

Într-un articol publicat în 1845 („Întindere și mărginire”, în *Albina Românească*, n°47, 17 iunie 1845, p. 185), autorul anonim sesiza două mari direcții în gândirea primei părți a secolului al XIX-lea; una cosmopolită, care postula necesitatea „unirii obștești, prin sporirea și grăbirea mijloacelor de comunicație, prin relațiile științifice și industriale”, iar cealaltă, naționalistă, care era încredințată că numai „prin deplinirea părților” s-ar putea obține „deplinirea totimei”. În mod cert, așa cum arată articolul în discuție, ideea europeană a *Albinei Românești* se găsea în tabăra națională, susținătorii ei crezând cu tărie că apropierea „Moldo-Români” de țările civilizate ale bătrânului continent nu putea să se realizeze decât prin respectul tradițiilor și, mai ales, printr-o atentă evaluare a influenței exercitate de schimbările epocii asupra civilității, instituțiilor și moralei românilor.

Texte ilustrative

1. O profesiune de credință: nevoia de Europa „Înainte cuvântare

Epoha în care trăim poartă semne însușite și vrednice de mirare! Dorul învățăturilor nu numai că înfrățește pe lăcuitorii unei țeri întru câștigarea acestei moralnice avuții, prin caria o nație se face puternică și fericită, ci încă și oameni neasemănați cu religia, cu limba și cu legile sânt însuflați tot de aceieși simțire lăudată de a pofți unul altuia gradul deplinirei moralice al învățăturei și al măiestriei. În zilele de acum oricare îmbunătățire și aflare a vreunei nație trece în posesia tuturor spre folosul omenirii. De asemenea cugetări povățuiți să vădu în Evropa mulți învățați, carii sunt umerirea guvernului, și cu agiutoriu celor avuți, unii lucrează în patria lor pentru sporiul bunelor învățături, alții fără a se teme de ostinele și primejdii, petrec luciul mării, călătoreșcu țări necunoscute împărtaşind pretutindena răzile moralului, ale politiceirii și ale științelor. Prin asemenea mijloace în Egipt, în India, în America, carele odinioară era întunecate de negura barbariei, vedem astăz pre acii sălbatici

¹⁴ Marino 1995, pp. 157-198; Duțu 1999, pp. 159-162.

lăcuiitori dumesniciți politicindu-să, învățându-se și supuinđu-se dreptelor legi. Oare putemu noi privi la aciaște bune urmate înaintea ochilor noștri, fără a ni întrista că numai nația noastră în cea mai mare parte este lipsită de acești înbunătățiri și înapoetă decât toate neamurile Evropei, și decât multe altele ce lăcuescu pre celelalte părți ale pamântului? Cine nu sămte în țara noastră lipsa așezământurilor prin a căroră lucrare, precum sântem politicește, se ne putemu face și moralicește mădulari folositoare ale familiei evropiene, a căria raze de învățătură de atăta veacuri se refrăngu pre orizonul nostru?”. În aseminia înapoere diacă astăzi ne povătuimu de mai nalte cugetări, diacă voim a urma în lucraria noastră paradigmei aducătoare statului de folosuri, și de nume strălucit, și caria revarsă îndestulare asupra fieștecăruie, să cuvine cu îndoite pasuri și sârguințe, a ni porni spre căștigare în parte a celor întârziete.

Precum măestriile îndeplinescu lipsa vârtutei omului, aseminia și noi spre a pute spori în scoposul nostru trebuie a ni folosi de uneltile, ce spre aciașta s-au cunoscutu și se mărturisescu a fi cele mai nemerite. Dorința celor ce demult poftescu înființaria unui mijloc înlesnitoriu prin carele să poată nația noastră cunoaște înbunătățirile minței ominești, precum și cursul întâmplărilor lumii de carele tot omul atărnă, astăzi să plinește prin publicația a acestei gazete, ce supt priaputernică paveza Împărăției Rossiei s-au privilegiat, și prin agiutoriu evgeniștilor compatrioti s-au înființat. Numile binevoitorilor prenumerați păstrate în filile aceste vor fi cunoscute în Evopa și în toată lumia politică și trăitoare în istoria nației, iară nepoții noștri, carii deplin vor gusta rodul acestei bunătăți, vor binecuvânta lăudatul lor nume.

Albina Românească astăzi întâi vede lumina zilei și tinerelile sale aripi le ciarcă în ostinitoaria sa călătorie, mii și mii de flori cu felurite vâpsele și mirezme înpodobescu câmpul, pre carele ea va sboare, înse numai aciale flori îi vor fi plăcute care aduc mană și vindecare, de însăși a ei blândă fire povățuită se va feri de cele ce sunt amăgitoare frumusețe (ce) ascund farmăc și venin în sânul lor.

Asemine și redacția gazetei nu se va abate de la aciale ce privesc cătră înbunătățiria inemei și a minței, dogmile sfintei noastre

religiei ortodoxe, sevas cătră Ocârmuiria și legile țării o vor povățui întru a sa lucrare, înștiințări adevărate, pre cât vor agiunge la conoștința sa, și învățăături folositoare vor cuprinde filile sale. Fiind înse cât tot lucrul la începutul său nu poate ave deplinătatea care se căștigă numai prin o îndelungată praxis, drept aciașta și binevoitoriul cetitoriu va îngădui la neagiunsurile ce poate întimpina în aciașta gazetă, și spre a ei întocmire redacția pururia va priimi cu cunoștință înțeleptele îndreptări atât ale celor din lăuntru țării, cât și acelor streini, ce prin chipurile cuviincioase (le vor) împărtăși redacției.” (*Albina Românească*, n°1, 1 iunie 1829, p. 1sq.)

*

2. Modele politice europene

“Marea Britanie

...Maria Britanie să alcătuiește: din insulele Anglia cu Scoția și din Irlandia, lăcuite de 22 milioane oameni. Să cărmuiește de un monarh (acuma Georgie al patrule) carele-i mărginit prin legiuita constituție de la anul 1215 numită Magna Harta, și prin Adunaria Reprezentanților (vechililor) nației numită Parlament, carele se înparte: în Camera Perilor sau cea de sus cu 367 lorzi sau peri, și în Camera Cumunelor (obștiei) sau cea de gios cu 658 mădulări. Acest Parlament adună întotdeauna pe la sfârșitul lui iunie, tractarisind în această diastimă interesurile statului, când mădularile Parlamentului înfățșază prin talantul ritoricei: științele de economie politică, adecă: despre ocârmuiria din lăuntru, și despre diplomatică. Numai la deschideria și la încheierea Parlamentului să înfățșază Craiul; întâia oară spre a arăta unitelor atunce Camere Parlamentului interesurile ce au a să tractarisi; iară a doa oară a li mulțumi de sârguința lucrărilor. Di este Craiul împedecat a să înfățșă, atunce însărciniază pe Miniștrii săi de a împlini aceste în numele său.” (*Albina Românească*, n°13, 11 iulie 1829, p. 51.)

“Franția ...Craiul este un om vrednic de însămnat. Măria sa se scoală în toate zilele la 7 ciasuri (evropienești) precum iarna așa și vara, ascultă Liturgia la 7 ciasuri și jumătate, și face zacuscă la 8 ciasuri tocma: aciașta mâncare se cuprinde în carne, în verdețuri și o garafă de vin. La 9 ciasuri, Craiul merge spre a căuta trebile; la 10 dă audienție Miniștrilor și Curtenilor. Toate zilele lui se jertvesc fără curmare la trebile statului;

el știe ce se întâmplă, așa cu de amănuntul ca și Miniștrii sei; el cetește jurnalele de orice fel să fie, de orice sistimă, și însuși jurnalele englezești. Masa lui este la 5 ciasuri și jumătate, în toate serile face partida sa de vist (joc de cărți) și la 10 ciasuri și jumătate intră în cabinetul seu. El rareori este bolnav, viața lui e regulată și cumpătul seu țin nezăticnită sănătatea lui. El umblă călare ca un om de 30 de ani cu multă plăcere și ușurință. El este neobosit la vânat și gioacă vistul cu desăvârșire, nici că să mai îndeletnicește cu alt joc. El gioacă pria frumos, nu pune însă niciodată mai mult de un galbin la parte. Măria sa nu vorbește mult, însă când vorbește are totdeauna de a zice vre un lucru plăcut. Într-un cuvânt, el este un Crai bun și un om foarte ales.” (*Albina Românească*, n°64, 5 ianuarie 1830, p. 256sq.)

*

3. *Între cosmopolitism și naționalism*

“Întindere și mărginire

Epoha noastră au luat două direcții, ce par a fi cu totul contrarie între sine. Una țintește a aduce o unire obștească, prin sporirea și grăbirea mijloacelor de comunicație, prin relațiile științifice și industriale, încât s-ar propune că astă direcție ajungând la scopul ei, marginile tuturor țărilor au a să desființa. Dar acestui cosmopolitism energic, ce nu se poate asemăna cu cel mai fanatic, stă pedică o altă direcție puternică, care pentru ceea ce este străin de altul, reclamează al seu drit de vrednicie. Neamul omenesc nu este menit a se face una în prințipie și datine, ce prin deplinirea părților între sine străine a câștiga deplinirea totimei. Acesta este cugetul, carele în cursul timpurilor, însufletează, toate în privirea naționalității, a științei și a besericeii. Pe acest prințip se întemeează sânguințele pentru literaturile și limbele naționale în Boemia, Polonia, Ungaria, Flandria, Moldo-România, și pe aiurea, unde neamurile se nevoesc a feri de străine împresurări a lor datine și limbe; acest prințip au învîiet, putem zice, tagma privilegiaților, carii astăzi se închiagă supt nume de societăți: istorico-naturale, filologice, economice &, și care, ca niște mădulari organice a unui totu, se sânguesc a se perfecționa. Cii fricoși privesc aceasta ca un egoismu primejdios perfecției omenirei; dar acii ce cunosc cursul istoriei știu, că chiar asemenea partnice societăți,

plinind mai bine sarcina lor au fost purure pasuri către propășirea morală și științifică, ce este astăzi semnalul lumii intelectuale.” (*Albina Românească*, n°47, 17 iunie 1845, p. 185).

*

4. *Europenii și românii*

“Caracteristica națiilor evropene

Fiecare nație are un caracter deosebit, eată cum s-au clasificat. În religie este Germanul necrezitor, Englezul evlavios, Franțezul zelos, Italianul țeremonios, Spaniolul disidemon, Românul formular. În faceri de bine: Germanul credincios, Englezul sigur, Franțezul ușor, Italianul șeret, Spaniolul înșălător, Românul recunoscător. În sfaturi: Germanul flegmatic, Englezul rezolut, Franțezul pripit, Italianul fin, Spaniolul condițional, Românul prefăcut. În amor: Germanul romantic, Englezul rar, Franțezul pretutindene, Italianul maistru, Spaniolul înfocat, Românul sclav. La figură: Germanul mare, Englezul bine făcut, Franțezul bună mină, Italianul de mijloc, Spaniolul de spăriet, Românul de plăcut. În costum este Germanul săracuț, Englezul strălucit, Franțezul schimbător, Italianul strămpuros, Spaniolul modest, Românul copist. În deprinderi: Germanul țăranos, Englezul crud, Franțezul ghibaci, Italianul politicos, Spaniolul mândru, Românul schimbăcios. În păzirea secretelor: Germanul uită ce i s-au încredințat, Englezul tăcut în cele ce are a zice, și spune ce are să tacă, Franțezul dărdăește toate, Italianul nu zice nimic, Spaniolul misterios, Românul tace cu gura, vorbește cu ochii. În vanitate (fală): Germanul nu să laudă, Englezul desprețuește toate, Franțezul lasă toate, Italianul prețuește puțin, Spaniolul laudă numai pre sine, Românul e cumpenit. În binefaceri și atingeri: Germanul nu face nici bine nici rău, Englezul face ămbe fără cuvânt, Franțezul uită amândouăe, Italianul este grabnic la binefaceri, dar asemenea nu târziu la răsbunare, Spaniolul indiferent, Românul bun și hărțos. La mâncare și băut: Germanul bețiv, Englezul îmbuibat, Franțezul delicat, Italianul înfrănat, Spaniolul sgărcit, Românul natural. În vorbă: Germanul vorbește puțin și rău, dar scrie bine, Englezul vorbește în particular rău, în public bine, Franțezul vorbește bine în particular, în public rău, Italianul vorbește și scrie mult și bine, Spaniolul puțin și bine, Românul

vorbește mai mult decât trebui. În prezentare: Germanul ca nătărău, Englezul original, Franțezul într-o ureche, Italianul ca cimpoeș, Spaniolul serios, Românul după împregiurări. În legiuri: legiurile germane sânt așa și așa, Englezul are rele legi, dar le păzește bine, (...), Italienii cunosc legile dar nu le păzesc, Spaniolii le-ar păzi de le-ar cunoaște, Românii le învață acum. Femeile sânt în Germania iconoamele casei, în Anglia împărătese, în Franția dame, în Italia arestante, în Spania sclave, în Moldo-România posesoare. Curagios este Germanul ca un urs, Englezul ca

un leu, Franțezul ca un vultur, Italianul ca o vulpe, Spaniolul ca un elefant, Românul armăsar. În științe Germanul este pedant, Englezul filosof, Franțezul din toate ceva, Italianul în cele ce aduc mirare, Spaniolul gânditor, Românul încă nu s-au ales. Drept care în Germania bărbații sânt domni, în Anglia sclavi, în Franția companioni, în Italia scolar, în Spania tirani, în Moldo-România bărbații împart casnica domnie cu femeile.” (*Albina Românească*, n°17, 28 februarie 1846, p. 65sq)

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

Surse:

Albina Românească 1829-1831, 1834, 1837, 1839-1849.

Instrumente de lucru:

Camariano et alii 1966

Nestor Camariano, Ioan Lupu, Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești (1790-1850)*, I, București, 1966

Hangiu 1996

Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-1990)*, ediția a II-a revizuită și completată, București, 1996.

Hodoș - Sadi-Ionescu
1913

Nerva Hodoș, Alexandru Sadi-Ionescu, *Publicațiunile periodice românești (1820-1906)*, I. București-Lepzig-Viena, 1913.

Răduică 1995

Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, 1995.

Studii generale și speciale:

Cornea 1966

Paul Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966.

Cornea 1972

Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972.

Cornea - Zamfir 1969

Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830-1860)*, I, București, 1969.

Duțu 1999

Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, 1999.

Iorga 1922

Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922.

Marica 1977

George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, I, Cluj-Napoca, 1977.

Marino 1995

Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, 1995.

Popovici 1972

Dimitrie Popovici, *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simonescu, ediție și note de Ioana Petrescu, București, 1972.

Rosetti 1906-1907

Radu Rosetti, „Despre censura în Moldova”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, II, XXIX, București, 1906-1907.

Zăstroiu 1979

Remus Zăstroiu, „Albina Românească”, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, pp. 11-14.

**A.T. LAURIAN – EXPONENT AL EDITĂRII IZVOARELOR ISTORICE
LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX – LEA**

TUDOR ROȘU

tudor.rosu@yahoo.co.uk

**ABSTRACT: A.T. LAURIAN – A REPRESENTATIVE OF HISTORICAL SOURCES EDITING
AT THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY.**

The present study analyzes the contribution of August Treboniu Laurian, a representative of the generation from 1848 and of Romanticism in Romanian historiography in the field of editing chronicles and historical documents. The study tries to recreate the wider context of this enterprise and discusses the importance of publishing historical sources during the decades at the middle of the 19th century. This was considered to be a necessary groundwork for the writing of national history. Laurian proves to be one of the promoters of such a historiographical formula, a fact proven by the pages of the review “Magazin istoric pentru Dacia” (“A Historical Magazine for Dacia”) that he published in Bucharest during the period 1845-1848 together with Nicolae Bălcescu. Here, he published a great number of historical sources, of various categories and belonging to different history periods. He also edited the first publishing of the official documents of the Revolution from 1848-1849. Later on, he constantly edited historical sources, although with less intensity. Not at last, the present article discusses Laurian’s inclination towards text study. His activity has to be viewed as a small scale of accumulations that history registered during these decades, in its path towards professionalization and scientization.

Spre jumătatea veacului al XIX-lea, sub imperativele fenomenului paradigmizării națiunii¹, știința istoriei își diversifică substanțial metodologia și spectrul tematic. Pe deja vechiul fundament al profesionalizării domeniului, A. Thierry, J. Michelet, L. von Ranke, Tocqueville, Mommsen, Taine ș.a. marchează decisiv ancheta istorică, oferind noi și noi nuanțări. Direcțiile generale ale noului scris istoric sunt însă comune pentru toți marii istorici ai epocii: evidențierea geniului poporului, ca făuritor de istorie, iar în plan metodologic, restituția totală, incluzând aici toate aspectele vieții sociale – politică, religie, știință, artă, drept, filosofie², urmare firească a așa numitului proces de *Verwissenschaftlichung*, de profesionalizare și scientizare a domeniului.

Mutația este sesizabilă și în cazul istoriografiei românești, tocmai prin continuitățile și discontinuitățile înregistrate la nivelul deceniilor ce au încadrat revoluția, decenii care conturează, aproximativ, și limitele temporale ale studiului de față. „Să ne întoarcem la istorie!” (apelul lui N. Bălcescu) și „prin istorie epoca a fost ridicată în propria ei conștiință” (constatarea lui G. Barițiu) nu au făcut epocă fără a avea o certă acoperire în realitatea social-culturală românească a timpului. Istoria - sub înrâurirea ideologiilor franceză, germană sau italiană, trecute însă printr-un filtru propriu - își asuma o funcție națională din ce în ce mai accelerat, începând cu deceniul premergător revoluției, reacționând, în primul rând, la noile problematice național-politice și devenind, implicit, un instrument al acțiunii în această direcție. Sincronic, întreaga generație pașoptistă (între limitele cele mai largi ale sintagmei) era conștientă de faptul că „o istorie a patriei [...] nu se poate săvârși

¹ Smith 2002, p. 21sq.

² Zub 1981, p. 59sq.

de cât cu trudă multă și vreme îndelungată”³. Țelul suprem al istoriei devine fortificarea conștiinței de sine și configurarea unui profil național răspicat, explicit, concepte care ținneau de conectarea culturală la gândirea și pulsația ideatică occidentală⁴.

În preajma revoluției, istorismul atinsese un stadiu avansat în evoluția sa, ceea ce îl obliga la interferare cu progresele celorlalte științe și la asumarea unor rigori de metodă. Eforturile de profesionalizare și de organizare modernă a istoriografiei române sunt evidente. Concepția individualistă trebuia, de asemenea, să cedeze locul unității, organizării sistematice, științifice, a acțiunii conjugate a istoricilor, eventual sub îndrumarea unui sau unor așezăminte. După 1848, în Transilvania, ca și în principatele extracarpatice, își face simțită prezența procesul de instituționalizare, cu urmări directe în sfera culturală. Întemeierea „Astrei”, apariția publicațiilor specializate precum *Transilvania* sau *Archivul pentru filologie și istorie*, iar apoi înființarea Societății Academice Române (cu un aport decisiv din partea românilor din Transilvania) au avut o înrâurire covârșitoare asupra noului curs istoriografic.

În 1859, A. T. Laurian propunea înființarea unei societăți cu mai multe secții, dintre care una urma să se ocupe de culegerea, publicarea și studiul critic al documentelor⁵. La 1860 se instituia o comisie „pentru a chibzui adunarea materialelor atingătoare de istoria românilor”⁶, din care făcea parte și Laurian. În 1860 și 1864 se deschideau Universitățile de la Iași, respectiv București. În cadrul Societății Academice se organizează, începând cu 1867, secția istorico-arheologică, de asemenea cu un rol deosebit pentru evoluția ulterioară a științei istoriei, în ansamblul ei.

Relevant pentru noua raportare a societății la istorie este numărul mare de reviste specializate sau care acordă în paginile lor largi spații istoriei: *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Gazeta*

Transilvaniei, *Propășirea*, *Magazinul istoric pentru Dacia*, *Arhiva românească*, *Archiv pentru filologie și istorie*, *Foaia de istorie română*, *Uricariul*, *Columna lui Traian*, *Foița de istorie și literatură*, *Revista română*, *Arhiva istorică a României*, *Analele Societății Academice Române* etc. La acestea se adaugă și *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* și *Erdélyi Museum*, îndreptate spre valorificarea propriului patrimoniu istoric. Revistele istorice și culturale, pre- și post-revoluționare, societățile culturale, marile personalități ale peisajului cultural românesc au acționat concertat pentru descoperirea unor noi substanțe ideatice și stabilirea unui nou standard științific. Valorificarea propriului patrimoniu istoric și cultural, demers esențial în încercarea de fundamentare a unei istorii naționale, presupunea, implicit, necesitatea publicării unor lucrări sau documente istorice care puteau servi scopurilor istoriei de factură națională. Se căutau resursele istoriei capabile să resusciteze spiritul național. Publicațiile propriu-zis istorice erau orientate cu predilecție pe istoria medievală și premodernă română⁷, cum se va întâmpla în cazul *Arhivei românești*, *Tezaurului de monumente istorice*, *Uricariul* etc. Unele publicații acordă însă spații și istoriei antice, ca în cazul *Magazinului istoric pentru Dacia*, dar o atare orientare pare mai degrabă a fi materializarea unor pasiuni individuale, decât rezultatul sistemului pe care încearcă să-l plămădească istoricii.

Astfel, editarea operelor istoriografiei iluminate, de exemplu, - ceea ce trebuia să însemne exploatarea potențialului național al acestor opere, în frunte cu ideea de unitate a istoriei românești pe care reprezentanții Școlii Ardelene au așezat-o la temelie construcției istorice⁸ - laolaltă cu editarea cronicilor medievale târzii, nădejdea că „va veni timpul să avem și noi cronicile noastre adunate într-una”⁹, punerea în valoare a unor documente etc. constituiau unul dintre obiectivele majore ale activității istoriografice. Editarea izvoarelor istorice, în

³ Aaron 1839, p. I.

⁴ Sălcudean 2004, p. 311.

⁵ Berindei 1961, p. 221.

⁶ *Apud* Iorga 1983, vol. III, p. 329.

⁷ Iorga 1903, pp. 23-40, 44-48.

⁸ Teodor 1990, p. 196sq.

⁹ Iorga 1983, p. 112.

ansamblu, devenea una dintre problemele fundamentale ale istoriografiei românești din epoca modernă¹⁰, un travaliu pretențios, căruia trebuia să i se încredințeze timp și energie. Imperios necesar însă, pentru a asigura fundamentul pe care urma să se ridice viitorul edificiu al unei istorii naționale. Operațiune dificilă, dar la îndemâna unei generații ce își făcuse din a construi o deprindere și o normă, după cum, la fel de adevărat, întregul veac al XIX-lea mai este numit și „secolul constructorilor”.

Apelurile lansate de Florian Aaron, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu pentru adunarea și tipărirea izvoarelor istorice comunicau o vibrație patetică, specifică epocii¹¹, transformând această operațiune într-una vitală, de interes național. M. Kogălniceanu pornea pentru istoriografia românească modernă, la 1840, publicarea sistematică a documentelor, încercând să răspundă interogațiilor și imperativelor istoriei, pe care tot el le enunțase: „Dar istoria noastră unde este, cine o știe, cine o citește, cine își bate capul [...] Istoria noastră este în tradițiile poporului, [...] în hrisoave și în urice și, în sfârșit, în cronicile Grecenilor, Popeștilor, Urecheștilor, Costineștilor și a atâtor alți bărbați care într-o mână țineau sabia spre apărarea patriei și într-alta condeiu spre a scrie mărețele lor fapte. Și pe acești cine-i știe, cine i-a cetit, cine i-a publicat, cine li-a înălțat vreun monument? [...] încă puțin și ar peri și scrierile lor, și numele lor ar rămâne sterpe [...]”¹². Același Kogălniceanu se gândea, împreună cu C. Negruzzi, și la editarea operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir¹³.

Tipăriturile cu tematică istorică vor fi din ce în ce mai prezente după 1830, în încercarea istoriografiei românești de a-și spori cantitativul și gama formelor de exprimare și ca urmare a creșterii interesului pentru trecut, dar și datorită unor motive pragmatice, cum ar fi înființarea unor tipografii laice¹⁴. Aici lucrările istorice își puteau găsi mai ușor loc, iar unii dintre cei

care posedă sau iau în antrepriză asemenea stabilimente, precum Heliade, Asachi, Kogălniceanu, sunt recunoscuți pentru pronunțatele lor preocupări istoriografice. Persistă însă dificultățile financiare. Pe fondul intensificării acțiunilor editoriale, ajutorul mecenajilor devine insuficient, astfel că se apelează la sistemul prenumeranților, în scurt timp ajungându-se la rețea densă și vastă, o adevărată întreprindere națională, deși insuficiențele financiare continuă. Cartea de istorie va ocupa un loc important în producția editorială, plasându-se totuși după lucrările literare și cele teologice. Între 1825-1847 apăreau 48 de titluri istorice, dintre care 20 erau originale, celelalte reprezentând editări de izvoare, ale unor scrieri mai vechi, republicări și traduceri¹⁵.

Un an de vârf a fost 1843, când apărea la București prima ediție din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În același an, Gherman Vida reușea să publice un prim tom din *Hronica lui Șincai*. Bănățeanul Alexandru Popovici planifica tipărirea operelor lui S. Micu și Gh. Șincai. Pentru școlile din Țara Românească și Moldova continuau să fie distribuite exemplare din cea de-a doua ediție (realizată de Iordache Mălinescu) a *Istoriei* lui Petru Maior¹⁶.

Activitatea de publicare a textelor istorice va evolua susținut în deceniile următoare, cu realizări însemnate, proiecte mărețe¹⁷ (între care chiar și o colecție în zece volume, intitulată *Documente privitoare la istoria românilor*, ce urma să fie tradusă și în limba franceză), nu însă fără a înregistra și unele perioade de recul¹⁸, ori chiar excese și falsuri (cazul celebru al *Cronicii lui Huru*, tipărită în *Gazeta de Moldavia*)¹⁹. Totuși, recursul la o arie documentară cât mai cuprinzătoare devenise un fapt câștigat din prisma concepțiilor. Editarea izvoarelor era văzută de acum ca o premisă a elaborării istoriei naționale.

La *Arhiva românească*, M. Kogălniceanu a reușit să publice un pachet

¹⁰ Zub 1971, pp. 375-413.

¹¹ *Ibidem*, p. 380.

¹² Kogălniceanu 1967, p. 101sq.

¹³ Zub 1971, p. 381.

¹⁴ Cristian 1985, pp. 112-117.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 117-119.

¹⁶ Cristian 1996, pp. 185-200.

¹⁷ Zub 1971, pp. 381-397.

¹⁸ Iorga 1903, pp. 50-52.

¹⁹ *Ibidem*, p. 51sq.

de cronici, apoi *Letopisețele Țării Moldovei*, între cele mai mari realizări ale perioadei din acest unghi. În deceniul antepășoptist, lui Kogălniceanu i s-au alăturat N. Bălcescu și A. T. Laurian între primii care au încercat să demareze dificila sarcină a publicării izvoarelor și a valorificărilor critice. În acest scop, N. Bălcescu propunea chiar înființarea unei „societăți istorice”, cu scopul de a prelua această responsabilitate, în speranța că un cadru organizat ar putea sensibiliza și cercurile cârmuitoare²⁰. În aceeași vreme, Alexandru Popovici se gândea să tipărească documentele adunate în *Dacia veche și nouă*, proiectată sa revistă. În anii următori, G. Barițiu, T. Cipariu, E. Hurmuzaki, Al. Papiu Ilarian, B. P. Hașdeu continuă demersul, alături de spirite mai puțin riguroase dar nu fără merite, cazul lui G. Ioanid, G. Sion, N. Istrati, C. Bolliac, Th. Codrescu etc.²¹

Transilvania, în maniera de acum obișnuită, caută să dea consistență științifică acelui „Suntem latini!”²², simultan constatare și imbold, astfel că interesul pentru publicarea izvoarelor este evident; transpunerea la nivel factic este tributară și aici eforturilor individuale. O situație similară o prezentau aici și istoriografiile săsească și maghiară, ce au încercat, la rândul lor, să-și lărgescă baza documentară²³. Revistele românești, *Transilvania*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Archiv pentru filologie și istorie*, acordă spații largi pentru documente care interesau în mod special prezentul, de exemplu, privind problema restaurării Mitropoliei sau a vieții religioase din Transilvania. După 1868, revista Asociațiunii, *Transilvania*, direcționată de Barițiu, s-a orientat spre publicarea sistematică a documentelor istorice, medievale sau moderne²⁴. O reală istorie a românilor nu era posibilă fără înlăturarea carenței documentare și fără eforturile concertate ale istoricilor. Este de menționat și *Tezaurul de monumente istorice* al lui Al. Papiu Ilarian, dedicat, în cea mai mare parte,

restituirii după metode științifice a unor documente fundamentale²⁵, așa cum au fost considerate, spre exemplu, izvoarele răscoalei lui Horea.

În consecuție cu revoluția s-a înregistrat, dacă nu o reorientare, o nuanțare a subiectelor istoriografiei. Anii ce au succedat revoluției au fost marcați, în plan istoriografic, de atenția pentru actele politice ale românilor, unde un rol deosebit de important l-a avut A. T. Laurian. Se deschidea, în același timp, un nou capitol ce închidea în sine raportul consensual între memorialistică și istorie²⁶. În această direcție se situează reconstituirea lui Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, inspirată de ideologia bărnățiană și de istorism, dar întemeiată pe memorialistica participanților la revoluție, solicitați de autor.

Pentru ardeleni, o pagină istoriografică aparte a reprezentat-o editarea actelor fundamentale ale bisericii românești, ce venea însă tot în întâmpinarea unor revendicări românești. În principal, era vorba argumentarea dezideratului unei biserici românești naționale, idee susținută și de Bărnățiu în faimosul său discurs. În această sferă se înscriu documentele istorice publicate de Timotei Cipariu în *Acte și fragmente*, în care susținerea vechimii mitropoliei la români era esențială, de elevul său, I. Micu Moldovan, cu cele două volume intitulate *Acte sinodale ale bisericii române de la Alba Iulia și Făgărașiu*; de Ioan Pușcariu, A. T. Laurian sau Al. Papiu Ilarian²⁷. Contribuțiile la istoria ecleziastică în aceste decenii au fost numeroase²⁸, înregistrându-se însă cu predilecție în Transilvania, fapt explicabil prin necesitatea de a fundamenta revendicările religioase ale românilor transilvăneni.

Istorismul determinat de rațiuni politice, a cărui evoluție a fost accelerată de impactul revoluției²⁹, nu a fost o escapadă în trecut sau evocarea dezinteresată a unor fapte ce se pierdeau în negura timpurilor, ci o

²⁰ Bălcescu 1974, p. 101.

²¹ Zub 2000, p. 54sq. Zub 1971, p. 388sq.

²² Eliade 2000, p. 230.

²³ Zub 1971, p. 391.

²⁴ Marica 1980, p. 105sq.

²⁵ Iorga 1903, pp. 54-60.

²⁶ Teodor 1990, p. 201.

²⁷ Teodor 1990, p. 204sq.

²⁸ Lupaș 1941, p. XXIX-XXX.

²⁹ Maior 1998, p. 24sq.

ocazie de a descoperi reminiscențe de valoare pentru fundamentarea strategiei naționale. Până la 1870, și chiar după aceea, s-a considerat că timpul sintezei încă nu venise și că mai întâi trebuia alcătuit „tezaurul” documentelor³⁰. Între *Arhiva românească* a lui M. Kogălniceanu și *Arhiva istorică* a lui Hașdeu, prioritară a fost restituirea izvoarelor, pe fondul unei adevărate „fascinații a documentului”³¹.

Pentru faza incipientă punerii istoriei pe baze științifice, așa cum se prezintă și perioada luată în discuție, munca istoricului se confundă cu cea a editorului³². M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, B. P. Hașdeu, N. Iorga etc. au fost istorici și editori în același timp, adaptându-se la imperativele timpului. Din această categorie a făcut parte și A. T. Laurian (1810-1881), cărturar sibian, revoluționar și dascăl cu prodigioasă carieră în Principate³³, de care ne vom ocupa mai larg în cele ce urmează, din această perspectivă, a editării de cronici și documente istorice, dincolo de încercările de a așeza asemenea demersuri sub o cupolă instituțională, după cum am menționat anterior.

Pentru Laurian, menirea istoriei era „să facă pe român să fie român, să-și iubească patria, să-și iubească nația, să învețe a se prețui pe sine și a îngriji pentru viitorul său”³⁴, ori, după cum nota în alt loc, „[...] să servească de învățătură ca să se vadă într-însa faptele cele glorioase ale străbunilor, câștigul nu e mic de a ști cine suntem și cine am fost”³⁵. Prelucrarea și valorificarea potențialului național al unor materiale istorice a reprezentat pentru el, dacă nu o practică constantă - probabil datorită pluralității domeniilor în care a fost ancorat -, cel puțin un sector de căpătâi căruia a încercat să-i confere consistență, justificând aprecierea de mai târziu a lui Ioan Rațiu: „[...] punea pond deosebit pe adunarea

de documente istorice pentru că știa că o mare parte a istoriei noastre zace în întuneric, în praful arhivelor. Pentru aceea îl vedem adunând, cu îndemnul sufletului său luminat și idealist, tot felul de documente istorice, pe care le studiază, le grupează, și încheiate într-un întreg caută să le scoată la lumină”³⁶. De altfel, întregul orizont metodologic al studiilor istorice ale lui Laurian, așa cum răzbate el din lucrările publicate la *Magazinul istoric pentru Dacia*, din sintezele de *Istoria românilor* și din celelalte articole, este tributar activității de editare de documente.

O bună parte dintre diferitele materializări scriptice ale istoriei asupra cărora Laurian și-a îndreptat atenția și energia editorială se leagă de perioada existenței *Magazinului istoric pentru Dacia* (incluzând aici reproducerile în volum sau în paginile altor publicații - precum *Universul*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură* etc. - ale unor studii și articole), revistă din care a reușit să tipărească, împreună cu Nicolae Bălcescu, cinci tomuri în anii prer evoluționari³⁷, și apoi, de unul singur, cel puțin încă o fascicolă³⁸.

În acest sens, trebuie amintite în special cronicile pe care cărturarul le-a editat, singur sau împreună cu N. Bălcescu, în anii 1845-1848. „Cronicarul românesc” constituia rubrica ce deschidea *Magazinul*, consacrand fiecărui volum una sau două cronici, rezultând, în final, un număr de șase astfel de opere editate: „Istoriile domnilor Țării Românești scrise de Constantin Căpitanul Filipescu”³⁹ (sau „Anonimul Bălenilor”), „Istoria Țării Românești de la 1689-1700 de Radu Greceanu”⁴⁰, „Cronica Țării Moldovei de la 1662-1730”⁴¹ („Cronica anonimă racovițeană”), „Cronica Țării Românești de la Radu Popescu”⁴², „Istoria Țării Românești de când au descălecat românii”⁴³ („Letopisețul cantacuzinesc”),

³⁰ Zub 2000, p. 53-61.

³¹ *Ibidem*, p. 56.

³² Zub 1971, p. 381.

³³ Nu vom insista asupra aspectelor legate de viața și activitatea cărturarului. Aceste problematice sunt tratate sumativ la Popescu Teiușan - Netea 1970, *passim*.

³⁴ Bodea 1967, p. 312, (dintr-o scrisoare a lui Laurian către Gh. Magheru).

³⁵ Laurian 1873, p. 2.

³⁶ Rațiu 1910, p. 359.

³⁷ *Magazin istoric* 1845-1848.

³⁸ *Magazin istoric* 1851.

³⁹ În *Magazin istoric*, I, pp. 83-114, 147-186, 211-250, 279-326, 343-389; II, p. 3-35.

⁴⁰ *Magazin istoric*, II, pp. 129-176, 193-228, 325-352.

⁴¹ *Magazin istoric*, III, pp. 3-94, 331-372.

⁴² *Magazin istoric*, IV, pp. 21-62, 93-178.

⁴³ *Magazin istoric*, IV, pp. 231-272; V, p. 3-32.

respectiv „Istoria Țării Românești de la 1689 încoace, continuată de un anonum”⁴⁴ (sau „Anonimul brâncovenesc”).

Patru dintre aceste cronici, a lui Constantin Filipescu, Radu Greceanu, Radu Popescu și a Țării Moldovei, au constituit și materialul, ca extracte din revistă, pentru volumele publicate în tandem de Laurian și Bălcescu, simultan colaborării lor la *Magazinul istoric*⁴⁵. Deși semnăturile celor doi nu lipsesc de pe nici unul dintre volume, istoriografia ulterioară l-a nedreptățit pe Laurian, acordând adesea întregul merit al publicării cronicilor lui N. Bălcescu⁴⁶. Totuși, dacă nu o defalcare netă, cel puțin o detaliere a contribuțiilor celor doi era necesară. Plecând de la pertinente observații asupra ortografiei și a diverselor însemnări din paginile cronicilor, G. Zane i-a atribuit lui Laurian cronica lui Radu Popescu⁴⁷ și „Anonimul Brâncovenesc”⁴⁸, cea a Țării Românești considerată ca aparținând lui Stoica Ludescu⁴⁹ și partea a doua a „Cronicii Moldovei”⁵⁰, celelalte revenindu-i lui Bălcescu⁵¹. Concluzia este că textele au fost

pregătite separat de către cei doi editori. Autorii monografiei dedicate lui Laurian optează însă pentru o operă comună a celor doi redactori ai *Magazinului*, încercând o imagine de ansamblu, în care nu doar contactul direct cu manuscrisul este luat drept argument, ci și munca generată de coordonarea publicării și valorificării cronicilor, ca și orientarea unitară a acesteia, dar și intențiile adresate încă din prospectul revistei⁵².

După cum se anunță în prefața revistei, s-ar mai fi dorit publicarea cronicii lui Constantin Cantacuzino Stolnicul și a altor izvoare, ce nu se vor mai regăsi în paginile *Magazinului istoric*. Pe lângă cronicile amintite, revista va etala o serie de acte oficiale, hrisoave, anaforale, tratate, convenții, inscripții, excerpte din lucrările istoricilor greci, latini, bizantini etc., în general, menite a exalta sentimentul național. În total, vor fi 72 de documente cu titlu de sine stătător publicate de Laurian în perioada prerevoluționară a *Magazinului*. Ca și în alte documente publicate în presă, și într-o revistă de specialitate cum era *Magazinul*, finalitatea științifică era însoțită de interesul politic⁵³. Este cazul, spre exemplu, unor documente precum cele care vorbeau despre independența politică și religioasă a românilor din Transilvania, care atestau supunerea familiei Cantacuzinilor față de autoritatea imperială sau a unei notițe epigrafice înserate de Laurian, prin care se reproducea inscripția de pe crucea înălțată de Șerban Cantacuzino lângă Viena⁵⁴.

Pentru Transilvania anilor postrevoluționari, o prioritate a demersurilor istoriografice a fost publicarea actelor politice ale Revoluției, sarcină pe care și-o asumă chiar A. T. Laurian, într-o primă instanță. Din această perspectivă, Laurian poate fi considerat un precursor al cercetării istoriei moderne, el fiind cel care a așezat temeiurile istoriei revoluției prin câteva piese de rezistență la care vor apela constant

⁴⁴ *Magazin istoric*, V, pp. 93-184.

⁴⁵ Laurian - Bălcescu 1846-1847.

⁴⁶ Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 59sq.

⁴⁷ *Istoriile domnilor Țării Românești* cuprinde, de fapt, și partea publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* sub titlul *Istoriile domnilor Țării Rumânești scrise de Constantin Căpitanul*; vezi Mazilu 1978, pp. 89-145, 281-338.

⁴⁸ Cronica mai este cunoscută sub numele *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717* și multă vreme autorul ei a fost considerat a fi tot Radu Popescu; sunt narate în principal evenimentele din timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu; vezi Mazilu 1978, pp. 229-280.

⁴⁹ Cronica este azi cunoscută sub numele de *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini sau Letopiseșul Cantacuzinesc*, fiind scrisă în secolul al XVII-lea ca un elogiu adus Cantacuzinilor și descriind evenimentele dintre 1290 și 1688; reproduce integral scrieri precum *Viața patriarhului Nifon*, *Istoria lui Mihai Vodă fiul lui Pătrașcu Vodă* și pagini traduse din poema lui Stavrinus; un mare număr de exegeți văd în persoana lui Stoica Ludescu pe cronicarul acestei lucrări; vezi Mazilu 1978, pp. 11-88.

⁵⁰ *Cronica anonimă racovițeană sau Letopiseșul Țării Moldovii de la domnia lui Istrati Dabija Vv. până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță Vv. ori Letopiseșul Pseudo-Muste*; a fost editat la scurtă vreme și de M. Kogălniceanu, în *Letopiseșele* 1852, pp. 7-80.

⁵¹ Detaliat, argumentele lui G. Zane în, Bălcescu 1940, p. 204sq.

⁵² Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 59sq.

⁵³ Zub 1971, p. 386.

⁵⁴ *Crucea lui Șerban Cantacuzino pusă lângă Viena în anul 1683*, în *Magazin istoric*, II, pp. 190-192; reprodușă și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 44, 1846, p. 345sq.

istoricii ulteriori⁵⁵. Rolul său determinant în cadrul mișcărilor din Transilvania, postura de reprezentant al națiunii române din Transilvania la curtea imperială, partitura chiar de lider al revoluției pe care i-o acordau unii dintre ceilalți fruntași⁵⁶, îl recomandau cu prisosință pentru a demara scrierea istoriei anilor 1848-1851, incluzând aici revoluția și reculul ei. Reluarea *Magazinului istoric pentru Dacia*, în serie nouă, în timpul șederii la Viena a cărturarului, unde se afla în calitate de delegat al națiunii române⁵⁷, era de fapt un pretext pentru publicarea *Discursului* din 2/14 mai al lui Simion Bărnuțiu (în presupusul tom al VI-lea⁵⁸) și 27 acte revoluționare, emenate de românii ardeleni (în tomul al VII-lea⁵⁹). În cazul acestui din urmă volum, după aprecierea lui G. Barițiu, erau incluse „toate petițiunile, memorialele și rezoluțiunile”⁶⁰ din perioada 13 februarie 1849-19 februarie 1851.

În aceeași vreme, Laurian publică petițiile românești și alte izvoare ale revoluției într-o lucrare nouă, cea mai completă culegere de documente privitoare la respectivul eveniment, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*⁶¹ (Românii din monarhia austriacă), „în trei groase

fascicule”⁶², după cum se exprimă el însuși, în care o parte din documentele conținute fuseseră publicate și în tomul al VII-lea al *Magazinului istoric pentru Dacia*, de data aceasta nu fără intervenții asupra textului menite a servi acțiunea politică. Editarea actelor revoluției atât în limba germană cât și în română lasă să se întrevadă dubla funcție atribuită întreprinderii: una îndrumată spre cercurile oficiale, a doua spre opinia publică românească. De altfel, valențele limbii germane fuseseră exploatate de Laurian pentru a formula, chiar și liric, opțiunea românilor pentru unitate națională⁶³.

Având însă caracter justificativ, lucrarea trebuia să convingă, în primul rând, cercurile guvernamentale⁶⁴. Erau incluse aici rapoartele prefectilor⁶⁵ Avram Iancu, Simion Balint și Axente Sever asupra conflictelor din Munții Apuseni, pentru care Laurian insista pe lângă Barițiu spre a fi publicate și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*: „Puneți [în Foaie] și cererile românilor tipărite încă aici, puneți și memorialele lui Iancu, Asente și Balint, puneți și altele din *Românii din Monarchia Austriacă*”⁶⁶. Dând curs acestui imbold, Barițiu s-a văzut obligat să închidă pentru câteva luni *Gazeta* și *Foaia*, ca urmare a decretului guvernamental din 9 martie 1850, unde publicarea acestor acte în limba română era considerată periculoasă⁶⁷.

În cuprinsul colecției se mai regăseau expunerile asupra luptelor cele două regimente românești de graniță, precum și marele număr de petiții înaintate de comitetul și delegații români în timpul și după terminarea revoluției. Dintre acestea, se remarcă petițiile adresate împăratului din februarie-martie 1849, între care „Memoriul reprezentanților românilor din Transilvania, Banat, Maramureș și Bucovina pentru unirea într-un stat național autonom în cadrele

⁵⁵ Teodor 1990, p. 200.

⁵⁶ Calitatea de lider i se atribuie în, Papiu 1864, p. 3: „Profesorului A. Treboniu Laurian conducătorului principal al românilor Daciei Superioare în anii cei trei 1848-1849”.

⁵⁷ Netea 1970, pp. 521-541; Popescu Teiușan - Netea 1970, pp. 81-140; George Bariț 1973, pp. 145-182.

⁵⁸ Vezi Bărnuțiu 1924, p. 5; Bălcescu 1940, p. 188sq, 206; Nestorescu-Bălcești 1970-1971, pp. 263-267; Ionescu 1972, pp. 145-148.

⁵⁹ *Magazin istoric* 1851.

⁶⁰ Bariț 1890, II, p. 670. Dintre actele publicate în tomul al VII-lea al *Magazinului*, menționăm: petiția din 13 feb. 1849, de la Olmütz, adresată împăratului și semnată de Andrei Șaguna, I. Mocioni, A. T. Laurian ș.a.; răspunsul împăratului din 25 feb. 1849; „Memorandu către Ministeriu”, Olmütz, 5 martie 1849; „Plânsoaria după essirea constitutionei”, din 12 martie 1849; „Dislucire către Ministeriu” (o comparație între numărul românilor și al sașilor), Viena, 23 martie 1849; „Protestu în contra demarginării voievodatului serbesc”, Viena, 15 apr. 1849; „Representatiunea oamenilor de încredere ai nației Romane”, Viena, 14 iunie 1849; răspunsul împăratului; încă alte 21 suplice și petiții.

⁶¹ Laurian 1849-1851.

⁶² Laurian 1981, p. 16.

⁶³ Este vorba de poezia-manifest: *Emanzipation, landtöpliche Repräsentation eigenes Wohngebiet unsern Walachischen Mitbrüdern – und nicht blindlings: Union!*, Sibiu, 1848, apud Stănescu 1970, pp. 653-655; Chindriș 1988, pp. 29-37.

⁶⁴ Teodor 1990, p. 200.

⁶⁵ Laurian 1849-1851, II, pp. 3-147.

⁶⁶ George Bariț 1973, p. 159.

⁶⁷ George Bariț 1973, p. 160.

Imperiului Habsburgic”⁶⁸ unde se cereau, printre altele, unirea tuturor românilor din Austria într-o singură națiune independentă, împăratul urmând să poarte titlul de „mare duce al românilor”, și se protesta împotriva schimbării numelui „Pământului Crăiesc” în „Sachsenland”⁶⁹; memorialul adresat ministrului Schwarzenberg, din 10 ianuarie 1850, cu doleanța ca limba română să se introducă în toate domeniile vieții publice și civile și cu propunerea de înființare a unei universități românești, dar și a unei „facultăți de legi” la Blaj⁷⁰; „Petițiunea românilor din Dieceza Urbei Mari”, înaintată de Vasile Erdélyi împăratului, în ianuarie 1850⁷¹; „Plânsoarie asupra organizației judiciare celei stricăcioase pentru națiunea română”⁷², în care pretențiile delegațiilor români la Viena ajunseseră până la a solicita chiar existența unui senat român la Viena, ce ar fi urmat să apere interesele tuturor românilor din monarhia austriacă. Aceste documente publicate de Laurian aveau să constituie o largă și constantă sursă de informații pentru monografiile și studiile ulterioare închinată revoluției. Mai multe acte vor fi reproduse în original sau în traducere în operele lui Al. Papiu Ilarian, Andrei Șaguna, Nicolae Popea, George Barițiu, T. V. Păcăitan, G. Bogdan Duică, Silviu Dragomir ș. a.⁷³ Culegerea va fi considerată multă vreme „indispensabilă pentru cei ce se ocupă de istoria Românilor de la 1848-1849”⁷⁴.

Tot acum, vede lumina tiparului și *Die Rechte der Romänischen Nation gegen die Angriffe der Saxen* (Drepturile națiunii române față de atacurile sașilor), lucrare prin

care Laurian căuta să conteste pretențiile patriciatului săsesc și vechile orânduiri de pe „Pământul Regal”, acolo unde comitele sas reprezenta instituția supremă în termenii situației constituționale prerevoluționare. Laurian, originar din această zonă și cunoscător desăvârșit al realităților juridice și particularismelor regionale ale unui spațiu locuit în majoritate de români, a considerat necesară apariția unui asemenea studiu, concomitent cu lucrările ce se refereau strict la revoluție.

Oprirea la Viena îi prilejuiește republicarea studiului consacrat Transilvaniei din „Magazinul istoric”, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*⁷⁵ (cu titlul ușor schimbat și cu câteva modificări de conținut), conținând 44 de documente emane de diferiți papi, regi ai Ungariei, principii ai Transilvaniei, domnitori ai Țării Românești și împărați ai Germaniei, „[...] culese din multe părți [...], până și inedite sunt pe alocurea întrebuințate”⁷⁶. În linii mari, este o lucrare centrată pe explicarea transferului confesional al românilor ardeleni⁷⁷, pe fondul transformărilor la nivel social, politic și religios ale populației românești din Transilvania de-a lungul secolelor. Asemenea lui S. Bănuțiu și I. Maiorescu, dar spre deosebire de G. Barițiu⁷⁸, de exemplu, Laurian a criticat Unirea religioasă, compătiment soarta ortodocșilor ardeleni. Față de textul publicat la *Magazin*, lucrarea publicată la Viena adăuga, pe final, proiectul lui Laurian intitulat „Constituțiunea Bisericei Române”, un veritabil program în favoarea unei biserici pe baze naționale, pornind de la ideea că „Biserica Română a suferit multe persecuțiuni și apăsări în decursul secolelor, însă cu toate acestea ea ș-a păstrat și ritul și limba și constituțiunea până în ziua de astăzi”⁷⁹. Concluziile expunerii, una alertă, competentă și foarte bine informată - având în vedere stadiul cercetărilor arhivistice din epocă - converg spre extragerea unor

⁶⁸ Titlul românesc după Bodea 1982, I, pp. 960-962; pentru textul memoriului, vezi, mai nou, și *Gândire politică* 2005, pp. 291-294.

⁶⁹ Laurian 1849-1851, III, 1851, pp. 3-7.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 73-83; este publicat și în *Magazin istoric* 1851, pp. 62-70.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 63-72; publicată și în *Magazin istoric* 1851, pp. 54-61.

⁷² *Ibidem*, pp. 118-123; publicată și în *Magazin istoric* 1851, pp. 103-106.

⁷³ Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 138.

⁷⁴ Rațiu 1910, p. 359. În același timp, *Die Romänen [...]* este considerată și cea mai importantă lucrare a lui Laurian din perioada vieneză, fiind singura menționată în autobiografia acestuia (Laurian 1981, p. 16) și într-un articol omagial închinat cărturarului încă din timpul vieții sale: A. Treboniu Laurianu 1868, pp. 1-3.

⁷⁵ Materialul, nesemnat, a fost publicat în 1850 la Viena.

⁷⁶ Iorga 1983, II, p. 144.

⁷⁷ Câmpeanu 2003, pp. 16-27.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 95-117.

⁷⁹ Laurian 1850, p. 184.

învățămintele mobilizatoare, prin care românii să devină conștienți de necesitatea unității lor⁸⁰.

Publicarea la Viena era menită a infuza opiniei publice europene viziunea politică românească din anii revoluționari, și, de asemenea, de a face cunoscute realitățile românești din trecut și prezent. Între actele publicate sau care s-au dorit a fi publicate se evidențiază discursul bărnățian, fundamental chiar și pentru mișcarea politică postrevoluționară, dar și rapoartele prefectilor, considerate capitale de către liderii naționali, în special de G. Barițiu, pentru care acestea constituiau importante piese justificative⁸¹. Într-adevăr, sensibilă, dar sesizabilă amendare a textelor stă mărturie pentru intențiile lui Laurian și caracterul demersului său, ca de altfel și editarea în două versiuni a actelor revoluționare, în limba germană și în limba română. Editarea rapoartelor a constituit un prim mare pas spre scrierea și editarea memorialisticii revoluției, ce va ocupa un loc privilegiat în istoriografia română modernă. De asemenea, publicarea unui text românesc în limbi de circulație nu constituia deloc o noutate pentru Laurian: *Discursul introductiv în istoria românilor*, scurta sa sinteză, cunoscuse trei versiuni⁸², tocmai în ideea de a depăși cadrul limitat la granițele naționale și de a pătrunde în circuitul european; în aceeași ordine de idei, merită menționată traducerea *Magazinului istoric pentru Dacia* în limba franceză, foarte probabil la cererea lui J. Michelet⁸³.

Un capitol consistent pentru întreaga activitate istorică a lui Laurian îl constituie editarea cronicii lui Gh. Șincai, în anii 1853-1854. La nivelul deceniilor 4-5 ale secolului al XIX-lea, aceasta era considerată opera istorică fundamentală pentru întreg spațiul românesc. M. Kogălniceanu opina, la 1840, că, datorită numărului mare de documente prețioase pe baza cărora e alcătuită, „[...] cât Hronica aceasta nu va fi publicată, românii

nu vor avea Istorie”⁸⁴. După cum tot M. Kogălniceanu avea să remarce mult mai târziu, „Cronica lui Șincai a fost salvată de pieire prin îngrijirea și dărnicia patriotică a lui Grigore Ghika, Domnul Moldovei”⁸⁵. Într-adevăr, domnitorul a numit o comisie pentru tipărirea cronicii, al cărei manuscris fusese achiziționat de acesta de la arhimandritul maramureșan Gherman Vida. Anterior anului 1853, mai existaseră încă două încercări de tipărire⁸⁶. Ambele demersuri fuseseră stopate înainte chiar de a finaliza tomul I al cronicii lui Șincai, ce se încheia cu anul 1439.

Sosind mai târziu în capitala Moldovei, Laurian a ajuns să facă parte din comisia numită de domnitor ca responsabilă pentru editarea operei lui Șincai în urma intervenției directe a lui Mihail Kogălniceanu, încercându-se a se profita de experiența acestuia dobândită în timpul redactării *Magazinului istoric pentru Dacia*. El va ajunge însă principalul artizan al operațiunii de publicare, ocupându-se de pregătirea manuscrisului pentru imprimare, de contactul cu tipografia și revizia greșelilor de tipar⁸⁷, adăugându-se și sarcina de a concepe o biografie a lui Șincai. Cronica va fi imprimată la Tipografia româno-franceză, nu fără a întâmpina greutăți materiale sau nepregătirea tipografilor din Iași⁸⁸. Prețul stabilit a fost „cât s-a putut de moderat” (un galben și jumătate pentru un exemplar complet), tocmai „pentru ca scrierea să se răspândească cât mai mult”⁸⁹. Cooptarea lui Laurian s-a dovedit a fi mai mult decât inspirată, la doar o jumătate de an el anunțând încheierea tipăririi primului volum (ianuarie 1853); altă jumătate de an marca finalizarea imprimării volumului al doilea și recunoașterea meritelor lui Laurian din partea membrilor comisiei: „[publicarea rapidă] se datorează D-sale General-Inspectorului școalelor A. Trebon Laurianu [...] carele a preveghiat corectura ediției și a

⁸⁰ Câmpeanu 2003, p. 26.

⁸¹ Marica 1980, pp. 136-143.

⁸² Laurian 1846a. Laurian 1846b. Laurian 1846c, 1846.

⁸³ Se presupune că traducerea le-a aparținut lui C.A. Rosetti și Maria Rosetti; Bucur 1966, p. 6sq.

⁸⁴ Kogălniceanu 1974, p. 304sq.

⁸⁵ Kogălniceanu 1967, p. 287.

⁸⁶ În legătură cu aceste episoade, vezi și prefața la Șincai 1853-1854, p. VII-VIII.

⁸⁷ Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 144.

⁸⁸ Șincai 1853-1854, p. VIII.

⁸⁹ *Ibidem*.

îndreptat greșelele manuscrisului”⁹⁰; după un alt semestru ieșea din teascurile tiparului și volumul al III-lea (febr. 1854). Astfel, pentru întâia dată, *Cronica* era integral tipărită, fapt ce se suprapunea cu împlinirea unui vechi deziderat al istoriografiei române și prilejua un adevărat eveniment științific și național. Tipăritura era prezentată domnitorului în chip sărbătorec, însoțită de oda lui Gh. Sion în foi volante⁹¹.

Ca urmare a tipăririi ei, rolul *Hronicii* a crescut. După ce M. Kogălniceanu învățase istoria după manuscrisul aflat în posesia lui Gherman Vida, M. Eminescu a ajuns să studieze și el pe cronică. În 1855, E. Quinet cunoștea cronică și îl compara pe Șincai cu Muratori, autorul celei mai însemnate culegeri de izvoare pentru istoria Italiei. În viziunea aceluiași Quinet, „Hronica” era un monument pentru poporul român, iar Șincai, unul dintre creatorii marii școli istorice a secolului al XIX-lea⁹².

Laurian a planificat editarea unor lucrări ale lui Samuil Micu încă din 1852, atunci când preconiza apariția operelor *Istoria românilor* și *Istoria bisericească* concomitent cu *Hronica* lui Șincai, scop pentru care a și înaintat un raport către Departamentul cultului și al învățăturilor publice, propunerea lui nefiind însă acceptată⁹³. În timpul în care a activat ca redactor la *Instrucțiunea publică*, a reușit totuși să-și îndeplinească, măcar parțial, acest deziderat: a publicat în paginile revistei câteva fragmente din *Historia dacorum sive valachorum* a lui S. Micu⁹⁴. Pe baza unui manuscris din biblioteca Seminarului teologic din Blaj, au fost imprimate capitolele XXV-XXVI din partea a treia și toată partea a patra, încheind cu episcopul Atanasie Rednic. Inițiativa lui

Laurian era prima și, pentru vreme îndelungată, singura încercare de a tipări opera istorică a lui S. Micu.

Tot la *Instrucțiunea publică*, revistă destinată problemelor învățământului, dar transformată de Laurian într-un magazin, cu mai multe registre de interes, în prelungirea inițiativelor demarate la *Magazinul istoric pentru Dacia*, acesta publica un „Chronicon Parium” (*Instrucțiunea publică*, feb. 1860, p. 38-40), un „Monumentum Lugdunense” (feb. 1861, p. 59-61), extrase din Ulpianus (p. 61-62), o „Inscriptio Tiburtina” (p. 62), inscripții descoperite la Roma, la mănăstirea Topolnița și la Abrud (p. 62-64) și altele.

După 1861, Laurian nu se va mai ocupa de editarea de texte vechi istorice, deși interesul său pentru lărgirea bazei documentare va continua să se manifeste; menționăm doar activitatea sa din funcția de director al Bibliotecii Centrale a Statului, unde principalul său obiectiv a fost de „a face pentru Biblioteca o colecțiune de toate broșurile și de toate cărțile publicate asupra Principatelor Române”⁹⁵, și concretizarea unei mai vechi dorințe, aceea a producțiilor cartografice⁹⁶ în care istoria și geografia românilor consună, exprimând același mesaj.

Exegeza i-a reproșat adesea lui Laurian stilul sobru sau exagerările, conceperea istoriei „în spiritul latinității intransigente și inimitabile”, însă „pe temeiul sigur al cercetării distincte a izvoarelor”⁹⁷. Chiar și fără presupusul talent cromozomial al istoricului, neavând nici măcar formația, contribuția sa în târâmul istoriografiei este incontestabilă. Înclinat spre rigoare și metodă, travaliul necesar publicării diferitelor texte vechi a găsit în persoana lui un excelent executant. Trebuie menționat că la nivelul anului 1845, atunci când consemnează primele astfel de demersuri la *Magazinul istoric pentru Dacia*, precum și la 1862, anul după care atare preocupări încetează, Laurian lucrează pe un teren oarecum nedeștelenit. În 1838, S. Marcovici publica un apel pentru alcătuirea unei societăți cu scopul de a tipări manuscrise și cărți privitoare la istoria românilor. La 1845

⁹⁰ *Ibidem*. Calitatea de principal, chiar unic responsabil de îngrijirea Cronicii și-o atribuie și el însuși: „Între alte lucrări școlare și literare, el scoate la lumină *Chronica* lui Georgiu Șincai, cea completată cu operele principelui Gr. Ghica” – Laurian 1981, p. 16.

⁹¹ Șincai 1967, I, p. V-XII.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 146.

⁹⁴ Klein 1861, pp. 66-118; textul, împreună cu succinta introducere a lui Laurian, a fost reluat de Iacob Mureșanu în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*: vezi Klein 1862.

⁹⁵ Buluță - Petrescu 2003, p. 22sq.

⁹⁶ Laurian 1868a. Laurian 1868b.

⁹⁷ Iorga 1903, p. 44.

se înființa „Asociația pentru înaintarea literaturii românești”, cu Laurian între fondatori, având printre altele în program și tipărirea scrierilor istorice⁹⁸. Propunerile pentru înființarea unor astfel de organisme au continuat și în anii următori⁹⁹. Publicarea adecvată a documentelor fiind mai degrabă o afacere privată, era prea mult dependentă de erudiția editorului, ceea ce se putea repercuta și negativ asupra calității lucrărilor, în cazul în care această condiție era îndeplinită șovăielnic. Este cazul tipăriturilor lui Th. Codrescu de la *Uricariul* (25 de volume, în perioada 1852-1895), altfel, un publicist și editor extrem de prodigios, dar a cărui muncă, pornind de la un sistem defectuos¹⁰⁰, a întâmpinat mai mult obiecții decât complimente.

Stabilirea unor stricte principii arheografice la publicarea izvoarelor este asociată numelor lui T. Cipariu, Al. Papiu Ilarian și mai ales lui B. P. Hașdeu¹⁰¹. Referindu-ne doar la Cipariu, acesta consacră rubrici din *Arhiv pentru filologie și istorie* pentru editarea izvoarelor și teoretizarea importanței lor, pronunțându-se pentru acuratețea utilizării documentului istoric, etala un orizont științific european, oferea modele de textologie și lămurirea aspecte fundamentale ale științelor auxiliare, determinând astfel un nou spirit fundamentat pe izvoare restituite critic. La acestea se poate adăuga colaborarea cu tânăra Societate Academică, pentru care *Arhivul* servea drept publicație¹⁰².

Totuși, perioada este caracterizată, din această perspectivă, de suficiente șovăieli arheografice, iar sistematizarea sau „normarea” acestui registru a avut loc după sau, cel puțin, pe finalul perioadei în care Laurian s-a preocupat de editări de texte. De fapt, primul articol complet despre teoria publicării documentelor, incluzând aici enumerarea și critica metodelor de publicare, venea abia la 1860, din partea lui Georg Waitz¹⁰³. Multă vreme, publicarea critică a

stat sub semnul deprinderilor, iar regulile s-au dezvoltat pe baza acestora. După cum am menționat, adevărate modele de textologie vin din partea lui T. Cipariu. Un capitol distinct pentru editarea textelor istorice debutează cu Hașdeu, fidel edițiilor critice și restituției totale pornind de la un veritabil program arheografic¹⁰⁴, așa cum transpare din publicațiile sale de profil, îndeosebi din *Arhiva istorică a României*. Conturul acestei noi etape primește la scurtă vreme consistență, activitatea de editare a documentelor intrând sub imperiul nou-înființatei Societăți Academice¹⁰⁵.

Asupra demersurilor istoriografice ale lui Laurian s-a scris relativ mult, dar segmentat, mai ales din perspectiva ofrandelor pe care cărturarul le-a depus pe altarul latinității, insistându-se în mare măsură pe etapa *Magazinului istoric pentru Dacia*. Problematika îngrijirii textului istoric a fost însă discutată mai puțin, într-o abordare cu un mare grad de generalitate.

Perioada în care Laurian editează texte istorice stă, după cum am arătat anterior, sub semnul erudiției. Ceea ce nu îi lipsea în nici un caz acestuia, autorul unei „Încercări critice”¹⁰⁶ asupra limbii române și viitor redactor al primului dicționar explicativ complet fiind „de profesie matematic și inginer, cel mai mare cunoscător al limbilor occidentale la români”, capabil de „o analiză atât de profundă și ageră”, după cum îl caracteriza Al. Papiu Ilarian¹⁰⁷. Cel mai reprezentativ exemplu pentru vasta sa erudiție este dat de *Instrucțiunea publică*, revistă redactată aproape în întregime de Laurian și în care savantul etalează un enciclopedism impresionant, abordând subiecte atât generoase, cât și pretențioase, din varii domenii¹⁰⁸. Astfel, și studiile și articolele cu caracter istoriografic apărute în periodice, lucrările publicate în volum se vor remarca prin acuratețe și ținută științifică respirând erudiția savantului. Minuția informației, rigoarea, puterea de investigație reprezintă,

⁹⁸ Bodea 1967, pp. 55-59.

⁹⁹ Zub 1971, p. 387.

¹⁰⁰ Pecican 2004, pp. 286-297.

¹⁰¹ Teodor 1990, p. 206sq.

¹⁰² Teodor 1990, p. 206sq.

¹⁰³ Csala 2003, pp. 121-132.

¹⁰⁴ Zub 1971, pp. 396-398.

¹⁰⁵ Ursu 1966, pp. 531-548.

¹⁰⁶ Laurian 1840; vezi și ediția nouă, Laurian 2002.

¹⁰⁷ Papiu 1996, p. 169.

¹⁰⁸ Chindriș 1979, pp. 187-192.

de asemenea, caracteristice pentru demersurile istoriografice ale lui Laurian. Preocupat de restituția adecvată a documentului, acesta este mai puțin aplecat spre întinderi narative, ceea ce i-a atras imputările lui N. Iorga pentru „expunerea concisă și seacă [...] fără aplecări poetice”¹⁰⁹. Concentrarea travaliului istoric pe expunerea nudă a faptelor, evitând comentariile sau interpretările, amintește de Leopold von Ranke, de redarea faptelor „așa cum au fost”, cu convingerea că documentele vorbesc de la sine. Aceeași atitudine și-o asumă și Al. Papiu Ilarian, dar ea apare într-o mai mică măsură, spre exemplu, la M. Kogălniceanu, cel despre care se afirmă că a împrumutat crezul său istoriografic de la Ranke¹¹⁰. Pentru Laurian, prioritar este, așadar, izvorul, căruia îi intuiește și afirmă, atunci când este cazul, pluralitatea fațetelor și multitudinea de modalități în care acesta poate fi valorificat până la epuizare, căci un anumit document istoric „[...] afară de interesul geografic, mai prezentează și alte interese științifice, ba chiar și juridice”¹¹¹.

Travaliul editării textelor istorice trebuia să se circumscrie crezului savantului cu privire la singura cale viabilă în tratarea istoriei, „calea cea dreaptă a adevărului pentru că aceasta vorbește de la sine”¹¹². Pentru un istoric autentic, orice neadevăr sau ignorare a faptelor reprezenta „un lucru urât”, iar istoria, *rerum gestarum narratio*, trebuia să reprezinte oglinda fidelă a celor cercetate, a trecerii prin timp a oamenilor, argumentată prin fapte și dovezi autentice. În dinamica zămislirii textului istoric, esențial pentru Laurian este a nu escamota sursa ori sensul acesteia, operațiune pe care însuși o sintetiza: „[...] am ferit într-adins de a amesteca subiectivitatea noastră și am lăsat mai să vorbească faptele, subiectivitatea noastră nu este decât o excepțiune din documentele vulgate”¹¹³. Pentru punerea în operă a acestui principiu s-au pronunțat și cei care, într-un fel sau altul, au colaborat cu Laurian; de exemplu, în privința cronicii lui

Șincai, însuși domnitorul Grigore Ghica se pronunța pentru păstrarea „nealterată” a textului, spre „a se răspândi în mâinile tuturor, și mai ales a junimei, pentru care istoria țării este învățătura cea mai neapărată”¹¹⁴.

Intervențiile asupra textului sunt concepute pentru a nu altera, așadar, semnificația. Forma, însă, poate suferi modificări, după concepția editorului. Acestea vor viza adaptarea ortografică și ortoepică sau unele adăugiri menite a întregi înțelesul frazelor: „Și au domnit (Leon Vodă) ani doi și jumătate fără opt zile”; orice intervenții se marchează, așadar, de paranteze, după cum enunța Laurian în alt loc: „Cuvintele dintre parentesi sunt adausse pentru completarea sensului”¹¹⁵. Atunci când manuscrisul original prezintă părți indescifrabile, Laurian procedează cu regularitate la marcarea acestor deficite prin spații libere în cadrul textului sau, oricum, nu omite să evidențieze într-un fel sau altul sincopile: de exemplu, o notă de subsol poate explica aceste minusuri – „În manuscrisul nostru lipsesc numele [...]”¹¹⁶; „În originalul nostru lipsește numele [...]”¹¹⁷. Chiar și sincopile sunt adesea dimensionate în funcție de mărimea cuvântului indescrifabil; în cazul cronicii lui Șincai există mai multe modalități de marcarea a acestor minusuri. Alt tip de intervenție o reprezintă evidențierea unor nume sau termeni prin utilizarea majusculilor sau transcrierea rărită a caracterelor componente, practică foarte uzuală pentru Laurian, dar prezentă și la alți autori. Titlurile de capitole și subcapitole beneficiază de același tratament. De asemenea, scurtele rezumate (dacă există) ale momentelor pe care le conține capitolul sunt și ele evidențiate în cadrul textului, utilizându-se, după caz, caractere de dimensiuni mai mici sau scrise rărit.

Un alt tip de prelucrare a textului constă în transpunerea unor preluări din autori străini, a unor părți din documente sau a întregului document, în limba în care au

¹⁰⁹ Iorga 1983, p. 144.

¹¹⁰ Roateș 1990, pp. 73-82.

¹¹¹ Laurian 1845, p. 23.

¹¹² Laurian 1873, p. 4.

¹¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹¹⁴ Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 143.

¹¹⁵ *Monumentum* 1860, p. 38.

¹¹⁶ *Istoria Țării* 1846, p. 141.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 212.

fost scrise (latină, greacă, poloneză, germană etc.) și întrebuițând alfabetul corespunzător, toate aceste însoțite, evident, de traducerea în limba română. Pe fondul impus de un asemenea principiu, traducerea românească este plasată între paranteze, în cazul unor citate mai scurte, sau la subsolul paginii, pentru excerpte mai lungi. De exemplu, în studiul *Divisiunea Daciei vechie*¹¹⁸, preluările din Herodot și Strabon sunt prezentate, în primul rând, în limba și cu alfabetul ce au stat la baza redactării lor, abia apoi urmând versiunea românească. Procedul respiră erudiție, impune eforturi suplimentare în privința redactării și a tiparului, dar și transpiră credibilitate. Același gen de tratament se aplică și pentru termeni românești, ca în cazul lui „Io Nicolae Alecsandru Vv.”¹¹⁹, în condițiile în care *ω* încetase să mai fie utilizat în *Magazinul istoric pentru Dacia*. Nu întotdeauna însă regula reproducerii fidele a sursei este aplicabilă; în cazul *Documentelor istorice despre starea politică și ieratică [...]*, acestea sunt înfățișate doar în limba română, deși cu trei ani înainte fuseseră publicate in-extenso. Probabil că motivul ține de latura pragmatică a publicării, ce ar fi trebuit excesiv prelungită, și de necesitatea de a scoate culegerea cât mai rapid, pentru a veni în întâmpinarea demersurilor delegației românești de la Viena.

Intervenția asupra textului devine imperativă atunci când, fragmentat fiind, poate fi refăcut prin „complinsare mutuală”, dacă există două expresii în care el se păstrează. Metoda este intens întrebuițată de Laurian în întregirea inscripțiilor epigrafice publicate la *Magazinul istoric pentru Dacia*¹²⁰, dar revine și pentru articolul *Divisiunea Daciei vechi*; în aceeași ordine de idei, inscripțiile epigrafice sunt propuse cititorului în multiple ipostaze, în „copie

posibilă”, „suplinire posibilă”, varianta „de citit” sau forma literară și traducerea românească. În funcție de complexitatea interpretării inscripției, una sau două din aceste forme pot să lipsească.

Primatul documentului în concepția istorică a lui Laurian se poate remarca și în cazul celebrului său manual de istorie¹²¹, unde restituiția izvorului are loc pe aproximativ aceleași coordonate. Tocmai acribia documentară metamorfoza acest manual într-unul extrem de personal, cu material filtrat prin prisma propriei personalități și beneficiind de cercetările proprii, ajungând să fie recomandat doar profesorilor, ca material informativ¹²². Manualul uza de cronicile publicate în *Magazinul istoric pentru Dacia*, de lucrările unor istorici și geografi întrebuițate de Laurian pentru publicațiile sale istorice. Și de această dată, un număr relativ mare de texte citate, ținând cont de limitele unei lucrări destinată uzului pedagogic, erau reproduse în limba lor originală, fie că era vorba de latină, greacă etc., acum însă la subsolul paginii, textul propriu-zis fiind rezervat conținutului de idei în limba română. Numărul de documente crește odată cu avansarea în timp; pentru istoria recentă, și mai ale pentru momentul 1848, Laurian plănuia o adevărată demonstrație de forță, dar apariția lucrării lui Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, în 1852, l-a făcut să își schimbe planurile, astfel că această secțiune a fost redusă. Fidel preocupărilor pentru istoria modernă, putând fi încadrat între inițiatorii acesteia, Laurian a publicat totuși o serie de acte, valoroase pentru trecutul proxim: Convenția de la Cetatea Albă, Tratatul de la Adrianopol, Tratatul de la Paris și Convenția de la Paris (începând cu ediția 1862).

Prima ediție a manualului de istorie, după modelul unuia dintre articolele lui Laurian¹²³ prezintă, probabil și din considerente pedagogice, repere cronologice în antetul fiecărei pagini, alăturând „anul

¹¹⁸ Laurian 1860, pp. 50-55; într-o primă formă, articolul a fost publicat cu titlul ușor schimbat, *Împărțirea Daciei vechi* (vezi Laurian 1852, p. 25-29), pe baza unei comunicări susținute de A. T. Laurian, „recitată în ședința Academiei științelor în 6 Noiembrie 1850, la Viena, în limba germană, și tipărită în Raporturile Academiei din același an”.

¹¹⁹ *Cronica Țării* 1847, p. 39.

¹²⁰ Vezi Laurian 1846d, pp. 65-128; Laurian 1846e, pp. 187-192.

¹²¹ Laurian 1853; edițiile următoare apar cu titlul modificat: vezi Laurian 1862 (același titlu îl vor avea și edițiile din 1867, 1873).

¹²² Popescu Teiușan - Netea 1970, p. 216.

¹²³ Laurian 1847, pp. 221-230.

Romei” cu anii erei creștine, ceea ce sintetiza orientarea latinistă a manualului. Dincolo de aceasta, din punctul de vedere al temei dezbătute în lucrarea de față, atenția pentru textul istoric era cu totul remarcabilă, iar Laurian respecta și de această dată principiul reprezentării documentului într-o formulă cât mai apropiată de cea originală, unul dintre motivele care îl făceau pe N. Iorga să noteze că „arareori s-au cercetat pentru o lucrare mai sânguitor izvoarele, rareori s-a dat mai multă îngrijire unei cărți menite școlarilor”¹²⁴.

Revenind la *Cronica* lui Șincai, manuscrisul a fost împărțit în trei tomuri, aproximativ egale ca întindere. Primul volum urma să conțină evenimentele anilor 86-1439, al doilea, 1440-1613, iar cel de-al treilea, 1614-1739. Comisia a „pus lege de a nu se atinge cât de puțin de testul original, modificându-l sau adaugându-l în ceva. Această ediție este dar reproducția credincioasă a scrierii lui Șincai”¹²⁵. Ca format, a fost ales cel adoptat de M. Kogălniceanu la editarea *Letopisețelor Țării Moldovei*, adică formatul „în patru”, precum și slovele chirilice întrebuițate de acesta. Foarte probabil, acest ultim element nu a fost o inițiativă a lui Laurian, el stăruind de fiecare dată pentru întrebuițarea literelor în locul slovelor¹²⁶. Textul urma să reproducă copia manuscrisului original al lui Șincai din Biblioteca episcopiei de la Oradea, întocmită de către teologul bihorean Petru Mărcuțiu la cererea lui Petru Maior. După decesul acestuia din urmă, petrecut în timpul redactării copiei, aceasta a străbătut un lung itinerar, până când a ajuns în posesia lui Gherman Vida, iar apoi a fost achiziționată de domnitorul Grigore Ghica.

Erorile copiei s-au regăsit, cum era și firesc, și în paginile ediției lui Laurian. Însă față de edițiile precedente, ale lui Gherman Vida și Alexandru Gavra, unde „lectura manuscrisului și a notelor este făcută sub nivelul exigențelor minime în epocă, cea din 1853-1854 era mai îngrijită”¹²⁷, ținând cont și de viteza apariției. Același text va fi reeditat în 1886 de Grigore Tocilescu, de această dată cu litere latine. Prima ediție ce a valorificat manuscrisul original al lui Șincai a fost abia cea din 1967-1969, a lui Florea Fugaru și Manole Neagoe. Față de aceasta, ediția lui Laurian prezintă deosebiri de conținut insignifiante, la nivelul tomurilor I și II, dar un număr ceva mai mare de omisiuni și erori în cazul tomului al III-lea.

Intervențiile asupra textului lui Șincai au fost, așadar, minore. Au fost introduse, de exemplu, titluri pentru fiecare din cele trei tomuri: „De la anul 1614 până la anul 1739 după nașterea Domnului Hr.” etc. Ediția lui Laurian nu înfățișează nici o notă sau explicație inserată în text ori la subsolul acestuia. Nu se indică numărul paginii din copia manuscrisă. Se păstrează prescurtările autorului, modul de abreviere al trimiterilor bibliografice, formatul notelor; nu sunt aduse prejudicii nici sub raportul limbii, se păstrează inclusiv parantezele. Au fost păstrate și punctele de întrerupere a citatelor, folosite de Șincai la mijlocul sau la sfârșitul citatelor. Ca și în lucrările publicate la *Magazinul istoric pentru Dacia*, sunt păstrate cuvintele și frazele în limbi străine, evidențiate cu caractere italice. Intervențiile au fost făcute, într-o oarecare măsură, asupra punctuației și ortografiei. De exemplu, Laurian a adăugat *ă* la finalul cuvintelor, fidel principiilor sale etimologice, deși Gh. Șincai nu utilizase acest caracter. Inovația nu influențează însă, în nici un fel, pronunția. Au fost eliminate însă accentele și spiritele, intens întrebuițate de Șincai¹²⁸. După modelul manuscrisului, trimiterile bibliografice au fost menținute la finele anului tratat de Șincai¹²⁹. Au fost păstrate

¹²⁴ Iorga 1903, pp. 46-48.

¹²⁵ *Considerațiile comisiei*, în Șincai 1853-1854, p. VIII.

¹²⁶ Încă din 1846, îi scria lui Barițiu: „Vedeți de mai latinizați și d-voastră literele, că noi avem aici de gând să introducem în anul viitor cu totul pe cele latine. N-ar face cinste transilvanilor, când ei au început mai întâi cu litere latine, și acum să rămâie cei din urmă!”, în *George Barițiu* 1973, p. 120; în alt loc, Laurian vorbește despre „literele strămoșilor noștri romani, carii au dat legi lumii, care să facă onoare națiunii înaintea popoarelor contempurane și pe care să le putem lăsa cu fală la posteritate”, în *George Barițiu* 1973, p. 163.

¹²⁷ Șincai 1967, p. CCXVII-CCXX.

¹²⁸ *Ibidem*, p. CCXXVII.

¹²⁹ Aceeași structură o păstrează și ediția din 1967-1969, dar nu și cele anterioare.

inclusiv cifrele arabe exponenți, ce trimit la notele bibliografice.

Rezumând, putem afirma că pentru Laurian reproducerea unui text istoric reprezintă mai mult decât o habitudine, și anume o preocupare pentru reușita căreia i se dedică în totalitate. Editarea trebuie să fie viabilă sub raport științific, trebuie să convingă. Transcrierea urmărește fidel originalul; în cazul textelor din limba latină, greacă, germană etc., se folosește ortografia corespunzătoare, iar aceste conținuturi sunt de obicei evidențiate prin format italic al scrierii. Textele în limba română sunt adaptate la regulile ortografice în uz la ora la care Laurian îngrijește de editarea respectivă. Dar cum atare norme sunt instabile pentru perioada în discuție, Laurian impune propria sa sistemă ortografică, de aceea textul ar putea apărea afectat. Decodarea ține de cunoașterea regulilor de ortoepie practicate de atâtea ori de Laurian¹³⁰. Sensul cuvintelor nu este însă alterat. Se mențin prescurtările, se marchează lipsurile, părțile indescifrabile sau degradările, însă fără a deosebi de obicei între acestea; astfel, cititorul ar putea fi ușor indus în eroare, pentru că în afara puținelor cazuri când se menționează explicit cauza, nu se va putea face diferența între un cuvânt ilizibil și un spațiu necompletat din manuscrisul original, acestea fiind evidențiate în același mod. De asemenea, este menținută structura originală a textului, cu împărțirea pe capitole, subcapitole, aliniate, trimeri critice, toate poziționate pentru a reproduce cât mai concludent arhetipul. Nu se indică însă paginația originală. Greșelile evidente se corectează tacit. Intervențiile vizând semnalarea unor erori mai mari, completarea textului, adăugarea unor explicații, sunt reduse la număr, iar atunci când apar iau forma unor note de subsol, marcate mai întotdeauna cu asterisc.

Cu rezervele de rigoare, vom încerca să luăm în discuție și noțiunea de „prefață/postfață textologică”, așa cum transpare ea din opera lui Laurian. Evident, la nivelul deceniilor 1840-1850, termenul de „prefață textologică” este ușor forțat, întrucât, pentru introducerile la edițiile de

cronici, documente și alte lucrări istorice, pare să primeze în atenția editorilor evidențierea conținutului și a valențelor sale, și nu a formei. Astfel se prezintă, spre exemplu, prefața, destul de întinsă, a lui M. Kogălniceanu la *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*, ce are scopul de a-i recomanda și înălța pe români în ochii străinilor, chiar dacă, tangențial, se atrage atenția și asupra caligrafiei dieilor de altădată¹³¹. Interesul pe care Laurian îl arată păstrării nealterate a sensurilor unui text pe care încearcă să îl valorifice nu este specific doar conținuturilor istorice, ceea ce transpare clar încă de la primele sale traduceri și ediții după lucrări filosofice¹³².

O prefață propriu-zisă prezintă doar *Hronica* lui Șincai; în fapt, este vorba considerațiile comisiei responsabilă cu editarea lucrării după apariția primelor două tomuri, un raport semnat de membrii acesteia, logofătul Nicolae Șuțu, vornicul Alecu Donici, colonelul M. Kogălniceanu, aga Atanasie Panu și A. Trebon. Laurian, neînsoțit de vreun atribut de această dată. Raportul vorbește despre încercările anterioare de tipărire, motivează hotărârea de a o publica invocând lipsa „așa de mare [...] pentru literatura istorică a Românilor” și glorifică mecenatul domnitorului, întrucât „neadormită vă este îngrijirea de a depune pe altarul patriei orice din parte-vă ar putea să-i aducă sporire, nu numai materială, ci mai vărtos morală și intelectuală”¹³³. Un studiu introductiv semnează apoi Laurian singur, intitulat „Biografia lui Georgie Șincai”¹³⁴, în care insistă, cel puțin în egală măsură, asupra Cronicii și istoriei ei. În privința personalității autorului, Laurian ia în discuție evenimente din viața cărturarului,

¹³¹ Iorga 1983, II, pp. 34-35.

¹³² Vezi „Prefața” la Laurian 1846f; „Prefața” s-a publicat și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 23, 1846, p. 177sq; vezi și „Advertismentul din partea traducătorului” la ediția românească pentru Krug 1847; publicat și în *Foaie pentru minte*, 47, 1847, p. 383sq.

¹³³ Șincai 1853-1854, p. VII.

¹³⁴ *Ibidem*, p. XI-XIV; „Biografia lui Șincai”, împreună cu foaia de titlu, decretul prin care Grigore Ghica hotărâ publicarea cronicii și actul semnat de comisia instituită pentru tipărire odată cu apariția primelor două tomuri au fost reproduse și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVII, nr. 32-33, 1854, pp. 173-177.

¹³⁰ Dumitrașcu 2002, *passim*.

publicațiile sale și mai ales cercetările istorice, accentuând latura tragică a existenței acestuia; nu în ultimul rând, se procedează la o succintă reconstituire fizionomică a lui Gh. Șincai. În același timp, Laurian expune istoricul *Cronicii*, acea „întreprindere grandioasă și folositoare națiunii”, urmărind evoluția ei, cu locurile și etapele redactării, intențiile nematerializate, istoria acelui „Opus igne, auctor patibulo dignus” sau a nu mai puțin celebrei fraze „acesta este fătul meu, în care după moartea-mă voi proslăvi”¹³⁵, totul pe baza însemnărilor lui Șincai și al altor surse. Nu lipsesc nici indicațiile textologice propriuzise, de natură a recompune existența textului în cele două ipostaze cunoscute la acea dată, copia și manuscrisul original, apelând la excerpte din *Hronică*, scurte considerații ale lui Șincai sau divagații ale copistului ce elucidează eventualele necunoscute. În final, Laurian menționează că „[...] în biblioteca lui Samuil Vulcan hărăzită Episcopiei au rămas manuscrisele originale atât ale lui Șincai, cât și ale lui Samuil Clain, unde se păstrează până astăzi” și își exprimă regretul pentru perpetuarea enigmei legate de cele 30 de volume de documente ale lui Șincai.

Prin ediția din 1853-1854 și prin biografia scrisă de Laurian s-au pus bazele studiilor științifice consacrate *Cronicii* și vieții lui Gh. Șincai. *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai de Șinca* avea să se intituleze alocuțiunea lui Al. Papiu Ilarian, un apropiat al lui Laurian, la inaugurarea discursurilor academice¹³⁶. Un alt discurs de recepție, de data aceasta despre viața și activitatea lui Samuil Micu, venea dinspre Ion Bianu, un alt discipol al lui Laurian.

Nici una dintre lucrările istorice editate de Laurian nu este lipsită de o cel puțin succintă critică a textului. Uneori, textul propriu-zis este precedat de o prefață textologică, prin care editorul încearcă să se ralieze normelor științifice în domeniu. Cu regularitate, Laurian procedează la indicarea unor detalii despre manuscrisul original sau despre documentul pe care îl reproduce. De

exemplu, publicarea unui *Chronicon Parium*¹³⁷ obligă, într-o primă instanță, la descrierea calității suportului, la precizări spațial-temporale, la indicarea itinerarului, la caracterizarea stadiului de conservare, la autenticitatea materialului și la cercetările angrenate de acest aspect, la lizibilitatea textului, la o scurtă rezumare a conținutului textului; se mai menționează modul cel mai adecvat în care ar trebui valorificat izvorul, se fac succinte precizări asupra modalității de așezare în pagină și asupra intervențiilor autorului. Chiar dacă toate aceste elemente sunt precizate în câteva rânduri, introducerea lui Laurian poate trece normele textologice elementare de astăzi:

„Doue petre de marmure aflate în insula Paru (după alții Smirna) în secolul XVII coprind o chronologia foarte interesante care reversă o mare lumină asupra istoriei grece. Aceste marmuri se adusseră în Anglia de învețiatul William Pitty, în anul 1627, se cumpără de comitele Arundel [...] și se donară universității de la Oxford de către nepotul său, Henrz Howard. Această cronică de marmure se ținu mult timp în mare autoritate; înse la anul 1753 se scullă Jos. Robertson, și tipări o carte prin care contestă autoritatea ei. Erudiții anglezi și germanul Wagner refutară cu multă tăria de argumente assertiunile lui Robertson; cu toate acestea, scepticismul nu s-a putut smulge din rădăcini. Fragmentele grece încep cu descăllecarea lui Cecrope în Attica, duc chronologia până la anul 264 a. Chr., în multe locuri nu se pot citi bine, și de la anul 354 a. Chr. Încoace sunt stricate cu totul. Ne având midiloace aici în loc, de a da un facsimile din testul original, noi punem aici numai traducțiunea latină cu allăturarea annilor ante Christum. Cuvintele dintre parentesi sunt adausse pentru completarea sensului”¹³⁸.

Nota introductivă obligă, dacă este cazul, la dezbateri asupra paternității conținutului, pe baza preluării critice a sugestiilor altor istorici și pe propriile interpretări: „Această cronică se presupune de d. Kogălniceanu că este de la unul numit Mustea Diacu de vistierie. El a scris această

¹³⁵ Laurian scrie: „Acesta este productul meu în care mă voi glorifica după ce voi eși din vieață”.

¹³⁶ Berindei 1986, p. 263.

¹³⁷ Vezi *Chronicon* 1860, pp. 38-42.

¹³⁸ *Chronicon* 1860, p. 38.

cronică, după cum mărturisește însuși în Note [...] Numele cronicarului se află în două locuri subscris sub Note, dară atât de încurcat, încât nu e cu putință de a-l descifra. Mai târziu vom publica un fac-simile litografic de acest nume¹³⁹. Apare din nou ideea facsimilului, prezentă de altfel și în „Prospectul” publicației, care, deși nu a fost pusă în operă, vădește intențiile lui Laurian de a căuta o fundamentare științifică pe baza unor mijloace moderne. Prioritare, în ceea ce privește intervențiile cu rol introductiv, rămân însă discuțiile în jurul conținutului și al paternității: „În cursul scrierii însă, cum se va vedea, autorul se mărturisește de martur ocular al întâmplărilor urmate cu un veac mai înainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist iar nu adevăratul autor. Noi în lipsă de alt nume am păstrat p-acesta spre a o putea deosebi de celelalte cronici”¹⁴⁰.

Despre proveniența manuscrisului, locul de depozitare, sursele secundare, traducere, se pot face referiri și printr-o notă de final, menționând că „originalul acestei Cronice ni s-a împărtășit de D. Profesor I. Brezoianu”¹⁴¹; în cazul documentelor editate, această mențiune se face tot la final: „Aceste acte s-au luat de redactori, din Magazinul istoric pentru Transilvania, publicat de Contele Iosif Kemeni și de Ștefan Covaci, sub titlul «Erdélyország' története'i tára», tomul I și s-au tradus în limba românească de Cost. Romanu”¹⁴².

Prefața trebuie să justifice opțiunea editorului pentru lucrarea respectivă, iar argumentele lui Laurian sunt adesea invulnerabile: „[...] istoria națiunii noastre zace mare parte în întunericul timpurilor, cu toate că nu ni-au lipsit oameni de mare merit, cari s-au ocupat cu consemnarea evenimentelor” (în introducere la *Historia daco-romanorum sive valachorum* a lui S. Micu)¹⁴³; „Cronicele noastre cum am mai spus-o sunt foarte sărace pentru timpurile cele mai vechi [...] Cronica acesta se deosebește de celelalte cronici ale Țării

Românești, căci îmbrățișează istoria a câtor trele provincii ale Daciei [...]”¹⁴⁴. Un astfel de argument infailibil este suficient pentru a justifica opțiunea editorilor, cunoscută fiind prioritatea lui Laurian și Bălcescu pentru o istorie unitară a românilor. Titlul publicației lor este, de altfel, sugestiv. Argumentele de tip absolut explică demersurile lui Laurian și atunci când face parte dintr-un colectiv de editori, în cazul Cronicii lui Șincai: după ce invocă lipsa unei lucrări de o asemenea anvergură pentru „literatura istorică a Românilor”, comisia ediției se recunoaște „[...] însoțită însăși ea de un sânt respect pentru osteneala intelectuală a strălucitului autoriu”¹⁴⁵. Același tip de motivații supreme explică opțiunea lui Laurian pentru valorificarea inscripțiilor epigrafice: „Părțile Daciei noastre sunt toate ruine de monumente romane, străinii le caută cu cea mai mare diligență și-și adornează scrierile lor cu dânsle. Noi locuitorii acestui pământ clasic și strănepoții acelor oameni mari nu trebuie să fim indiferenți, noi cei care am moștenit și țeara, și limba, și numele de la dânsii”¹⁴⁶.

Introducerile cronicilor de la „Magazin” conțin, de asemenea, nu doar motivații cu grad ridicat de generalitate, ci și considerente concrete referitoare la concluzii însemnate ce trebuie desprinse din conținut: „Cronica [...] se află în opoziție cu dânsle [alte cronici] și cu toți istoricii noștri moderni, asupra întâmplărilor din țara noastră din veacul al XVII-lea: aceea ce ne dovedește că atunci la noi ca și astăzi în Europa fiecare partidă își avea istoricul său”¹⁴⁷. Legarea trecutului de realitățile prezentului încă din preliminarile unei lucrări nu e nici ea deloc întâmplătoare. La fel se întâmplă și în cazul publicării de documente, unde, de asemenea, conținutul îi ridică o serie de întrebări lui Laurian, pe care ține să le împărtășască „publicului filistoric”, recomandând „mai multă băgare de seamă [pentru] tractatele încheiate cu Polonia”: „[...] deșteaptă o mulțime de idei foarte curioase [...] Ce fel a fost limba românească

¹³⁹ *Cronica Țării* 1846, p. 3.

¹⁴⁰ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 83.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 35, nota.

¹⁴² În *Magazin istoric pentru Dacia*, II, p. 370, nota.

¹⁴³ Vezi Klein 1861, p. 66.

¹⁴⁴ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 83, nota.

¹⁴⁵ Șincai 1853-1854, p. VIII.

¹⁴⁶ Laurian 1846d, p. 127sq.

¹⁴⁷ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 83.

pe la anul 1387? Cum scriea atunci românii, cu litere încă latine sau primiseră cele slavone? Dice aceste scrieri era scrise în limba română către o putere străină unde nu se cunoștea această limbă [...]?”¹⁴⁸

La final, completarea editorului la text poate avea însă accente patetice: „Cu dânsul se introduse guvernul fanariotic în țeară. Fatalitatea cea mai mare care au putut să viie preste Români”¹⁴⁹.

Adeseori, imixtiunea editorului îmbracă o formă perifrastică, cu succinte explicații pentru termeni străini sau diverse noțiuni istorice, însă tot prin intermediul unor note de subsol, ca de exemplu: „un rang turcesc”, atunci când textul vorbește despre „mutafaraca”, sau „Acera, vorbă veche românească, de la Aquila, pajoră, vultur”, atunci când se ia în discuție simbolistica unei monede.

Uneori, editorul intervine, printr-o notă explicativă, pentru a semnală erori săvârșite de autorul textului: „Aici manuscrisul se vede greșit [...]”¹⁵⁰; „Greșește Cronicariul. Nu din țara Panoniei, ci a Daciei”¹⁵¹; sau „Aici e o lacună învederată; poate că provine numai din vina copiatorului. Bătălia de la Mirislău [...] se încurcă cu cea de la Goroslău. Așia-dară lipsește un an întreg din istoria lui Michaiu, însă un an de fatalități!”¹⁵²; „Se înșală istoricul nostru. Hemeda sau Hamadon nu e nici Kirupolis, nici Susa, ci Ecbatana”¹⁵³. Alteori, intervenția e menită a aduce edificări suplimentare, de natură istorică cel mai adesea, asupra înțelesului pe care textul îl transmite: „Se făcu Michnea Vodă Papistaș. Atunce ținea Ungurii și Sașii legea papistășească”¹⁵⁴; „Este dovedit că această fabulă s-au scornit de boieri atunci ca să scape pre Mihai de urgia lui Alicsandru Vodă”¹⁵⁵; nu este de neglijat nici reflexul inginerului de a stabili coordonatele carteziene ale unor localități, indicând amplasarea lor geografică: „după măsurările

modernilor [...] lung. 62°30', lățimea 42°”¹⁵⁶, sau corectând-o: „și aici se înșală istoricul nostru. Tebrizu sau Tabriz nu e Ecbatana, ci Gaza, supt 64°, 38°”¹⁵⁷. Mai sugestivă pentru demersurile lui Laurian și Bălcescu, atunci când se ocupă împreună de editarea cronicilor, este nu neapărat îndreptarea unor erori științifice, cât intervențiile menite a resuscita potențialul național al textului, ultragiāt de disfoniile necizelate ale cronicarului: la afirmația „numele lor din câini se trage, din Molda, Moldoveni”, redactorii se simt obligați să răspundă că „aici Cronicarul nostru prin acest sarcasm se vede stăpânit de acel duh de vrăjmășie, care au domnit mult timp între Munteni și Moldoveni pentru nenorocirea lor. Slavă Domnului! Acele timpuri au trecut. Astăzi Muntenii și Moldovenii simt că ei sunt frați și meniți a fi uniți de aproape unii cu alții. Nota Redacției”¹⁵⁸. De remarcat totuși opțiunea de a nu cenzura textul, introducând doar comentarii asupra lui prin intermediul unor note de subsol. De altfel, trecutul putea deveni un bun sfetnic al timpurilor prezente și prin greșelile sale, atât timp cât acestea erau identificate și blamate.

Nevoia de îndreptare a erorilor apărute odată cu publicarea anterioară a unui document, mai puțin supusă criticii, îl determină pe Laurian să ia inițiativa republicării lui: „Noi punem aici această diplomă (care s-a publicat de mai multe ori, însă încărcată cu greșeli, și esplicată cu totul încontra înțelesului celui adevărat)”¹⁵⁹.

Nota poate trimite, în același timp, și la lucrări viitoare ce ar urma să aducă lămuriri asupra subiectului, profitându-se de această ocazie pentru a capta atenția cititorului în perspectiva iminentei publicări a unor noi texte: „Nouă ne a sosit acum de la Coredactoriul nostru de la Paris, un fragment foarte detaliat”¹⁶⁰ despre bătălia de la Mirislău, scris în limba italiană, și l vom publica în cele următoare”¹⁶¹. Trimiterile la

¹⁴⁸ *Acte diplomatice* 1845, p. 327-328.

¹⁴⁹ *Istoria Țării* 1847, p. 184.

¹⁵⁰ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 175, nota.

¹⁵¹ *Istoria Țerei Românești* 1847, p. 237, nota.

¹⁵² *Istoria Țerei Românești* 1847, p. 299, nota.

¹⁵³ *Cronica Țării* 1847, p. 139, nota.

¹⁵⁴ *Istoria Țerei Românești* 1847, p. 247, nota.

¹⁵⁵ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 225, nota.

¹⁵⁶ *Cronica Țării* 1847, p. 140, nota.

¹⁵⁷ *Cronica Țării* 1847, p. 148, nota.

¹⁵⁸ *Istoriile Domnilor* 1845-1846, p. 93, nota.

¹⁵⁹ Laurian 1845, p. 23.

¹⁶⁰ Fragmentul nu a fost însă publicat; G. Zane consideră că Laurian face referire la un extras din Tarducci – Bălcescu 1974, p. 291.

¹⁶¹ În *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, p. 299, nota.

cercetări viitoare sunt destul de frecvente, iar încercarea de a încadra atât lucrările, cât și conținuturile, este de asemenea prezentă, pentru a „descoperi urmarea acestei cronice interesante, care coprinde schimbările cale mai mari în Principate, adică introducerea și stabilirea Fanarioșilor cari ne au prădat [...] țerile în curs mai mult de o sută de ani”¹⁶²; la cercetări menite a completa lacunele născute odată cu publicarea unor documente pot fi capacitați și cititorii, mai exact românii, la mijloc fiind lacunele unei istorii naționale: „A răspunde la aceste și la alte asemenea întrebări, nu ne este cu puțință aflându-ne într-o distanță atât de mare dela Cracovia. Arhivele acestei vechi rezidențe a Regatului Poloniei sunt pentru noi niște tesaure interesante și merită pre-mulț să-și puie Românii osteneala de a le vizita”¹⁶³, sau, în prefața la Samuil Micu: „Noi rugăm pre toți cei ce vor fi posedând atari copie, prin cari ar pute se se completezie opea Kleiniană, se binevoiescă a ne face comunicațiune, pentru ca să putem împli lacunele și se putem dota națiunea cu averea la care are dreptu de a pretinde”¹⁶⁴.

Încheierile abrupte, lipsa unor părți ale manuscrisului, provoacă „[...] a noastră părere de rău înaintea publicului” și determină editorul să procedeze la completarea conținutului de idei al lucrării, printr-un „[...] supplement făcut de Redactori, după alte scrieri originale”¹⁶⁵ sau printr-o intervenție sub titlul „Însemnare asupra acestor întâmplări de A. T. L.”, ce conține un scurt rezumat al evenimentelor ulterioare celor expuse în cronică și chiar prezentarea unui document complementar (în cazul de față, din Arhiva Vienei), în originalul latin și în traducere românească¹⁶⁶.

Într-o epocă în care cerința de a fundamenta discursul național este tot mai acută, Laurian își aduce aportul pe acest tărâm, atacând mai multe registre. Unul dintre acestea, consensual cu practicile congenerilor săi, vizează publicarea de texte istorice, fie că e vorba de documente sau de

literatură istorică mai veche. Operațiunea, pretențioasă prin condiționarea reușitei ei de factori multipli, se desfășoară pe un teren necultivat, dar în nici un caz arid.

Deși epoca este puțin favorabilă pentru o punerea în operă în mod sistematic a acestui deziderat, în cele mai puțin de două decenii în care își face o preocupare din editarea de izvoare, Laurian încearcă să-și condiționeze producțiile de aclimatizarea unor standarde științifice pentru atare întreprinderi. Interesul pentru a conferi osatură științifică actului publicării, singurul care putea satisface nevoia de credibilitate și durabilitate, este evident. Prin urmare, la fel este și grija de a nu deforma sensurile textului avut în vedere. Aceasta presupune, în egală măsură, o atenție pentru conținut și pentru formă. În materie de formă însă, exigențele sunt mai puțin reliefate.

La *Magazinul istoric pentru Dacia* și în cele câteva producții de mai târziu, la fel de valoroase, chiar dacă nu atât de numeroase, Laurian oferă adevărate modele textologice. Erudiția, anexă și condiție a unui spectru vast de preocupări, conjugată cu credința în utilitatea unor asemenea demersuri și o acribie rar întâlnită fac din încercările lui Laurian tot atâtea reușite arheografice. Astfel, imaginea sa în postura de editor de texte istorice capătă o rezonanță clară.

¹⁶² *Cronica Țării* 1846, p. 372, nota.

¹⁶³ *Acte diplomatice* 1845, p. 328sq.

¹⁶⁴ *Vezi Klein* 1861, p. 66.

¹⁶⁵ *Istoria Țării* 1847, p. 183sq.

¹⁶⁶ *Cronica Țării* 1847, pp. 62-64.

BIBLIOGRAFICĂ / BIBLIOGRAPHY

- Aaron 1839 Florian Aaron, *Manual de istoria Principatului României de la cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839.
- Acte diplomatice 1845 *Acte diplomatice, tractate încheiate între Mircea Vv. și Vladislav Regele Poloniei*, publicate de A. Tr. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, 1845.
- A. Treboniu Laurianu 1868 A. Treboniu Laurianu, în *Familia*, IV, 1868.
- Bariț 1890 G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, Sibiu, 1890.
- Bălcescu 1940 N. Bălcescu, *Opere*, I, partea a II-a. Ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, „Fundatia pentru literatură și artă”, 1940.
- Bălcescu 1974 N. Bălcescu, *Opere*, I – Scrieri istorice, politice și economice. 1844-1847. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, Ed. Academiei, 1974.
- Bărnăuțiu 1924 S. Bărnăuțiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului – 2(14) maiu 1848*. Cu o introducere și comentariu de G. Bogdan Duică, Cluj, Imprimeria Bornemisa, 1924.
- Berindei 1961 Dan Berindei, *Proiecte de înființare a unei Societăți Academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961.
- Berindei 1986 Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, 1986.
- Bodea 1967 Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834-1849*, București, Ed. Academiei, 1967.
- Bodea 1982 Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, I, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1982.
- Bucur 1966 Marin Bucur, *Magazin istoric pentru Dacia... în serie nouă*, în *Viața studențească*, XI, 24 (189), 1966.
- Buluță - Petrescu 2003 Gh. Buluță, Victor Petrescu, *Galeria bibliologilor români*, Târgoviște, Ed. Bibliotheca, 2003.
- Câmpeanu 2003 Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, „Presa Universitară Clujeană”, 2003.
- Câmpeanu 2005 Remus Câmpeanu, *Un lider al istoriografiei pașoptiste, George Bariț, despre cauzele și începuturile unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005.
- Chindriș 1979 I. Chindriș, *Publicistica științifică a lui August Treboniu Laurian*, în *A.I.I.A.*, Cluj-Napoca, XXII, 1979.
- Chindriș 1988 Ioan Chindriș, *Literatura și Revoluția – A. T. Laurian. Un poem de la 1848: Pentru emancipare!* Versuri în limba germană. Traducere de Ulvine și Ioan Alexandru, în *Manuscriptum*, 1988, 19, 1.
- Chronicon* 1860 *Chronicon Parium*, în *Instrucțiunea publică*, feb. 1860.
- Cristian 1985 Vasile Cristian, *Contribuția istoriografiei la pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848*, București, Ed. Academiei, 1985.
- Cristian 1996 Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Iași, Ed. Univ. „Al. Ioan Cuza”, 1996.
- Cronica Țării* 1846 *Cronica Țării Moldovei de la 1662-1730*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, III, 1846.
- Cronica Țării* 1847 *Cronica Țării Românești de la Radu Popescu*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, 1847.

Csala 2003	Csala Rita, <i>Cum să edităm izvoarele arhivistice</i> , în <i>Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane</i> , Alba Iulia, Ed. Aeternitas, 2003.
Dumitrașcu 2002	Katalin Dumitrașcu, <i>August Treboniu Laurian. Opera lingvistică</i> , Craiova, Ed. Universitaria, 2002.
Eliade 2000	Pompiliu Eliade, <i>Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile</i> . Traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu, ed. a II-a integrală și revăzută, București, Editura Humanitas, 2000.
Gândire politică 2005	<i>Gândire politică și imaginar social la popoarele central-est europene. Secolul al XIX-lea – Antologie de texte</i> . Coordonator Teodor Pavel, ediție realizată de Teodor Pavel, Sorin Mitu, Miodrag Milin, Nagy Róbert și Radu Mârza, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2005.
George Bariț 1973	<i>George Bariț și contemporanii săi</i> , vol. I. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Moraru, coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain, București, Ed. Minerva, 1973.
Ionescu 1972	Dumitru P. Ionescu, <i>Contribuții privind apariția revistei „Magazin istoric pentru Dacia”</i> , în <i>Studii. Revistă de istorie</i> , 25, 1, 1972.
Iorga 1903	N. Iorga, <i>Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române</i> , în <i>Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte zeci de ani</i> , București, 1903.
Iorga 1983	N. Iorga, <i>Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea</i> . Ediție de Rodica Rotaru, vol. I-III, București, Ed. Minerva, 1983.
Istoriile Domnilor 1845-1846	<i>Istoriile Domnilor Țării Românești scrise de Constantin Căpitanul Filipescu</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , I, 1845.
Istoria Țării 1846	<i>Istoria Țării Românești de Radu Greceanu</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , II, 1846.
Istoria Țării 1847	<i>Istoria Țerei Românești de la 1689 încoace, continuată de un anonum</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , V, nr. 1-3, 1847.
Istoria Țerei Românești 1847	<i>Istoria Țerei Românești de când au descălicat românii</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , IV, V, 1847.
Klein 1861	Samuelis Klein, <i>Historia Daco-Romanorum sive Valachorum</i> , în <i>Instrucțiunea publică</i> , martie-aprilie 1861.
Klein 1862	Samuelis Klein, <i>Historia Daco-Romanorum sive Valachorum</i> , în <i>Foaie pentru minte, inimă și literatură</i> , nr. 11-26, 29-30, 1862.
Kogălniceanu 1967	Mihail Kogălniceanu, <i>Texte social-politice alese</i> , București, Ed. Politică, 1967.
Kogălniceanu 1974	M. Kogălniceanu, <i>Opere</i> , I, București, 1974.
Krug 1847	W. T. Krug, <i>Manual de filozofie și literatură filosofică</i> , București, 1847.
Laurian 1840	A. T. Laurian, <i>Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae</i> , Viennae, Typis Congregationis Mechitaristarum, 1840.
Laurian 1845	A. T. Laurian, <i>Discurs introductiv în istoria românilor</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , I, 1845.
Laurian 1846a	A. T. Laurian, <i>Brevis conspectus Historiae Romanorum in utraque Dacia degentium</i> , Hilariopoli, Typ. Collegii Nationalis, 1846.
Laurian 1846b	A. T. Laurian, <i>Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains</i> , București, Imprimerie du College National, 1846.
Laurian 1846c	A. T. Laurian, <i>Schneller Ueberblick der Geschichte der Rumänen</i> , București, 1846.
Laurian 1846d	A. T. Laurian, <i>Istriana</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , II, 1846.

Laurian 1846e	A. T. Laurian, <i>Însemnări epigrafice</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , II, 1846.
Laurian 1846f	<i>Manual de filofilosofie lucrat după programa Universității de la Paris din 1840 de A. Delavigne</i> , licențiat al Academiei din Paris, tradus de A. Treb. Laurian, prof. de filozofie în Colegiul Național, București, 1846.
Laurian 1847	A. T. Laurian, <i>Cronologia Daciei și a Romanilor</i> , în <i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , IV, 1847.
Laurian 1849-1851	<i>Die Romänen der Österreichischen Monarchie</i> , I-III, Viena, 1849-1851.
Laurian 1850	A. T. Laurian, <i>Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania</i> , Viena, 1850.
Laurian 1852	A. T. Laurian, <i>Împărțirea Daciei vechi</i> , în <i>Foaie pentru minte, inimă și literatură</i> , XV, 7-8, 1852.
Laurian 1853	A. T. Laurian, <i>Istoria românilor</i> , vol. I-III, Iași, 1853.
Laurian 1860	A. T. Laurian, <i>Divisiunea Daciei vechie</i> , în <i>Instrucțiunea publică</i> , feb. 1860.
Laurian 1862	A. T. Laurian, <i>Istoria românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre</i> , distribuită în trei părți și precesă de <i>Geografia modernă a Daciei, ca studiu preliminar la Istoria românilor din Dacia</i> , București, 1862.
Laurian 1868a	A. T. Laurian, <i>Charta Daciei moderne</i> , 67/45 cm., București, 1868.
Laurian 1868b	<i>Atlante geografic (în culori)</i> , după L. Bonnefont, Paris, 1868.
Laurian 1873	A. T. Laurian, <i>Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre [...]</i> , București, 1873.
Laurian 1981	August Treboniu Laurian, <i>Autobiografie</i> . Manuscris editat de Gr. Traian Pop, în <i>Ramuri</i> , 7 (205), 1981.
Laurian 2002	A. T. Laurian, <i>Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae</i> , ediția nouă, cu studiu și note de Katalin Dumitrașcu, traducere de Katalin și Emil Dumitrașcu, Craiova, Editura Universitaria, 2002.
Laurian - Bălcescu 1846-1847	A. T. Laurian, N. Bălcescu, <i>Cronicarii Tierrei Romanesci</i> , I – <i>Istoriile domnilor Țării Românești scrise de Constantin Căpitanul</i> , II – <i>Istoria Tierrei Romanesci de Radu Greceanu</i> , București, Tip. Colegiului Național, 1846; Idem, <i>Cronica Țerei Românești de Radu Popescu</i> , 1847; Idem, <i>Cronica Tierrei Moldovei de suppositul Mustea</i> , 1847.
Letopisețele 1852	<i>Letopisișile Țării Moldovei</i> , red. M. Kogălniceanu, III, Iași, Cantora Foaiei satești, 1852.
Lupaș 1941	Ioan Lupaș, <i>Cronicari și istorici români din Transilvania</i> , ed. a II-a, Ed. „Scrișul românesc”, Sibiu, 1941.
Magazin istoric 1845-1848	<i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , supt redacția lui A. Treb. Laurianu și Nicol. Bălcescu, I, București, Cu Tiparul Colegiului Național, 1845; II, 1846; III, 1846; IV, 1847; V, nr. 1-3, 1847; nr. 4-6, 1848.
Magazin istoric 1851	<i>Magazin istoric pentru Dacia</i> , publicat de A. Treb. Laurianu, tomul VII, fascioara 1, Vienna, cu tiparul veduvei lui J. P. Sollinger, 1851.
Maior 1998	Liviu Maior, <i>1848-1849. Români și unguri</i> , București, Ed. enciclopedică, 1998.
Marica 1980	G. Em. Marica, <i>Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea</i> , vol. III – <i>George Barițiu-istoric</i> , Cluj-Napoca, 1980.

- Mazilu 1978 Dan Horia Mazilu, *Cronicari munteni*, București, Ed. Minerva, 1978.
- Monumentum* 1860 *Monumentum lugdunense*, în *Instrucțiunea publică*, feb. 1860.
- Nestorescu-Bălcești 1970-1971 Horia Nestorescu-Bălcești, *A apărut tomul al VI-lea al „Magazinului istoric pentru Dacia”?*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, II-III, 1970-1971, p. 263-267.
- Netea 1970 Vasile Netea, *Însemnările de la Viena ale lui A. T. Laurian (14 ianuarie 1849-17 aprilie 1852)*, în *Studii. Revistă de Istorie*, 23, 3, 1970.
- Papiu 1864 Al. Papiu Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864.
- Papiu 1996 Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Ediție îngrijită de Serafim Duicu, Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 1996.
- Pecican 2004 Ovidiu Pecican, *B. P. Hașdeu istoric*, Cluj-Napoca, „Casa cărții de știință”, 2004.
- Popescu Teiușan - Netea 1970 Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian*, București Ed. didactică și pedagogică, 1970.
- Rațiu 1910 Ioan Rațiu, *August Treboniu Laurian – la centenarul nașterii sale*, în *Transilvania*, 5, 1910.
- Roateș 1990 Florian Roateș, *Interferențe europene în gândirea istorică de la 1848*, în *Revista istorică*, I, 1, 1990.
- Sălcudean 2004 Nicoleta Sălcudean, *Ideea națională, ideea europeană*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu-Mureș, VII, 2004.
- Smith 2002 Anthony D. Smith, *Naționalism și modernism*. Traducere: Diana Stanciu, Chișinău, Ed. Epigraf, 2002.
- Stănescu 1970 Heinz Stănescu, *Poezia pașoptistă germană a lui August Treboniu Laurian*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 4, 1970.
- Șincai 1853-1854 Gh. Șincai, *Hronica românilor*, I-II, Iași, 1853, III, 1854.
- Șincai 1967 Gh. Șincai, *Opere*, I – *Hronica Românilor*. Ediție îngrijită de Florea Fugariu, prefată și note Manole Neagoe, București, Ed. pentru Literatură, 1967.
- Teodor 1990 Pompiliu Teodor, *Istoriografia romantică postrevoluționară din Transilvania*, în *Crisia*, XX, 1990.
- Ursu 1966 N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în *Limba Română*, XV, 5, 1966.
- Zub 1971 Al. Zub, *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, în *Carpica*, 1971.
- Zub 1981 Al. Zub, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Ed. Junimea, 1981.
- Zub 2000 Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, București, Ed. enciclopedică, 2000.

CAMERA DE ARME A ORAȘULUI SIBIU ÎN DOCUMENTE ȘI IMAGINI

DAN IVĂNUȘ

dan_ivanus@yahoo.com

Muzeul de Istorie Sibiu

RÉSUMÉ: LA CHAMBRE D'ARMES (RUSTKAMMER) DE LA VILLE DE SIBIU EN DOCUMENTS ET IMAGES

La Chambre d'armes de la ville de Sibiu a pris naissance en 1872 à l'initiative de Carol Platz, intendant de la mairie, qui a ramassé les armes qui se trouvaient dans le bâtiment de la Mairie et dans les fortifications et les a abritées dans une chambre de la Mairie. La collection a été ouverte au public en 1878. Elle a été complétée avec des donations faites par les citoyens de la ville. Le 11 juin 1931 le Conseil Communal de Sibiu a décidé, en unanimité de livrer les armes au Musée Brukenthal, en gardant le droit de propriété. La collection d'armes et d'armures, abritée par le Musée d'Histoire dans l'Ancienne Mairie, est de nos jours une collection attirante et intéressante pour de nombreux visiteurs.

Camera de arme (Rüstkammer) a orașului Sibiu a luat ființă în anul 1872 din inițiativa lui Carol Platz¹, intendent al Primăriei, care a strâns armele pe care le-a găsit în clădirea Primăriei orașului și fortificații și pe care le-a adăpostit într-o cameră din turnul Primăriei (foto 1-5). Colecția a fost deschisă publicului în anul 1878² și completată de-a lungul timpului prin donații făcute de cetățenii orașului, cum se poate constata din adresa custodelui Camerei de arme, din 11 octombrie 1883, către primarul orașului, care făcea cunoscut că d-na Linna Wächter, soția comitelui, a donat Camerei de arme și armuri o sabie de cavalerist, cu mânerul aurit³.

Adunarea generală a comisiei Camerei de arme decidea, conform procesului-verbal din 4 noiembrie 1898, ca pe viitor să nu se mai împrumute piese din această colecție, deoarece unele nu au putut fi recuperate, solicitându-se Magistratului orașului Sibiu o dispoziție oficială în acest sens⁴.

În 18 septembrie 1916, conform unui ordin al Guvernului maghiar, custozii Layer și Emil Sigerus au selectat cele mai valoroase piese dintre cele aflate în Camera de arme, cum sunt: coifuri, arbaletе, spade de călău, pistoale cu cremene, scuturi din lemn ș. a., pe care le-au împachetat în două lăzi mari și le-au predat locotenentului Molnár din Regimentul de infanterie a honvezilor nr. 35 pentru a fi transportate la Budapesta⁵. Lăzile au fost depozitate la Muzeul Național Maghiar, urmând a fi păstrate sigilate.

Consiliul orașului Sibiu s-a adresat în ianuarie 1922, Ministerului Finanțelor din București pentru a obține „(...) permisiunea pentru aducerea acestor obiecte în patrie”⁶. De abia în luna septembrie a aceluiași an a fost autorizat Eugen Albrich, funcționar orășenesc, să preia la Arad obiectele depuse la muzeul din Budapesta⁷. Prin adresa nr. 10631/1922 către Tzigara Samurcaș, Inspectorul general a muzeelor din România, primarul orașului Sibiu confirma primirea în totalitate a obiectelor de

¹ ANDJS, fila 26.

² Sigerus 1930, p. 53.

³ ANDJS, fila 1.

⁴ ANDJS, fila 5.

⁵ ANDJS, fila 10.

⁶ ANDJS, fila 11.

⁷ ANDJS, fila 13.

la Budapesta⁸. Asociația „Sebastian Hann” care avea ca scop păstrarea, strângerea și salvarea obiectelor vechi autohtone a avut inițiativa, începând cu anul 1928, predării Muzeului Brukenthal a obiectelor aflate în Camera de arme, inițiativă reluată în 6 martie 1931 prin adresa înaintată primarului sibian de către dr. Julius Bielz (președinte) și dr. Rudolf Spek (secretar)⁹. Cei doi reprezentanți ai asociației arătau condițiile improprii în care erau păstrate obiectele, fiind supuse unui proces de degradare. Era necesară o conservare urgentă, o reorganizare și expunere după o nouă concepție. Din aceste considerente se cerea predarea obiectelor din Camera de arme, spre administrare și conservare, Muzeului Brukenthal.

Custodele Muzeului Brukenthal, dr. Rudolf Spek, prin adresa din 5 iunie 1931, făcea cunoscut primarului că, conducerea Muzeului Brukenthal era de acord să preia obiectele din Camera de arme spre păstrare și administrare, prin respectarea dreptului de proprietate al orașului asupra acestora¹⁰.

În ziua de 11 iunie 1931 Consiliul Comunal al Sibiului a decis în unanimitate predarea armelor Muzeului Brukenthal, cu rezervarea dreptului de proprietate¹¹. Predarea obiectelor s-a efectuat în 24 iunie 1931 folosindu-se vechiul inventar tipărit, când s-a întocmit un proces-verbal amănunțit, fiind menționate obiectele lipsă, diferențele între faptic și scriptic, precum și plusul de inventar¹². Documentul, de o mare însemnătate astăzi pentru Muzeul Brukenthal-Istorie prin menționarea explicită a dreptului de proprietate al municipiului asupra obiectelor, este semnat de către: dr. Albert Arz, delegatul Primăriei, dr. Rudolf Spek, acum directorul Muzeului Brukenthal, de Primarul municipiului Sibiu și Secretarul general al Primăriei, precum și de cei doi reprezentanți ai Prezbiteriului Evanghelic C. A.

Dintr-un raport¹³ înaintat de șeful serviciului economic-juridic către ajutorul de primar, din 9 iulie 1938, aflăm care au fost

motivele hotărârii Consiliului de a preda obiectele din Camera de arme, Muzeului Brukenthal:

- motivul economic – pentru întreținerea mai bună a obiectelor în viitor era nevoie de o sumă anuală care ar fi încărcat bugetul,

- motivul cultural – Muzeul Brukenthal dispunea de specialiști calificați pentru întreținerea și valorificarea culturală a obiectelor. Muzeul Brukenthal a început achiziționarea de arme și alte obiecte, deschizând o nouă secție foarte potrivită pentru primirea obiectelor de la Camera de arme (foto 6, 7).

Ca o concluzie a raportului se menționează că obiectele nu au fost predate Muzeului Astra deoarece acesta are menirea de a păstra și aduna documente legate de cultura poporului român, pe când Muzeul Brukenthal păstrează obiecte ale „neamului săsesc”. „Aceste argumente ar fi putut motiva și o donațiune propriu-zisă, însă Consiliul Comunal nici n-a mers așa de departe, ci a rezervat Municipiului dreptul de proprietate”¹⁴.

Cu aceasta se încheia problema legată de Camera de arme a orașului Sibiu, colecția de arme și armuri fiind astăzi o colecție atractivă și interesantă pentru publicul vizitator, colecție găzduită de Muzeul de Istorie la Primăria Veche.

⁸ ANDJS, fila 20.

⁹ ANDJS, fila 40.

¹⁰ ANDJS, fila 29.

¹¹ ANDJS, fila 43.

¹² ANDJS, fila 34.

¹³ ANDJS, filele 43 și 44.

¹⁴ ANDJS, fila 44.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- ANDJS Arhivele Naționale Direcția Județului Sibiu, fond 43: *Magistratul orașului și scaunului Sibiu*.
- Sigerus 1930 Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, 1930, în *Convergențe transilvane*, vol. 5, p. 53.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Foto 1-5. Imagini ale Camerei de arme de la Primăria Veche, precum și a unor exponate. Des images de la Chambre d'armes de l'Ancienne Mairie, ainsi que des objets exposés.
- Foto 6-7. Expoziția de arme și armuri din Palatul Brukenthal. L'exposition d'armes et d'armures du Palais Brukenthal

Foto 1.

Foto 2.

Foto 3.

Foto 4.

Foto 5.

Foto 6.

Foto 7.

PROBATORIUL UNEI ISTORII A ALCOOLISMULUI ÎN ROMÂNIA SECOLELOR XIX-XX

MARIUS ROTAR

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

„Crâșma e scara pe care ne scoborâm în iad”

P. Gheorgheasa

„Un om care suferă este tratat ca un om beat. „Scoal’, hai să mergem, destul, lasă, acum destul, nu așa, lasă...”

Cesare Pavese (1908-1950)

ABSTRACT: PLEADING FOR A HISTORY OF ALCOHOLISM IN 19th-20th CENTURIES ROMANIA

There are two reasons for sustaining the necessity of historical investigation of alcoholism in the 19th-20th centuries Romania. On the one hand, this refers to the high number of alcoholic individuals in Romania of nowadays and the present worldwide interest on such topic. On the other hand, it is about the complete lack of research on alcoholism in Romanian historiography. From these points of view, this article aims at the setting the evolution of alcoholism related issues in the last two centuries Romania. In this manner, the present analysis is focused on the quantitative and the qualitative levels (actions of the State, actions of the medical power, and actions of the Church or the perception and the attitudes towards addicted persons and so on).

Ar trebui să fiu cel mai fericit istoric pentru că mi-am propus să scriu despre alcoolism din perspectiva științei pe care o slujesc. În fapt, cred că o asemenea cercetare îndeplinește, pe deplin, condițiile esențiale pe care doi istorici francezi le delimitau pentru a reprezenta un succes în alegerea unui subiect de cercetare, care, de obicei, cade la nivelul hazardului: *proporția inovației* este reală pentru istoriografia românească actuală, *plăcerea* ce o resimt cercetând subiectul este certă, neexistând șansa de a mă plictisi; *audiența cercetării* este asigurată; iar *experiența de viață* pe care o dobândesc nu poate fi contestată. Totodată, subiectul nu intră într-o modă a cercetărilor istorice românești actuale, cum ar fi, de pildă, ideea de Europă în nu știu care timp istoric. O asemenea investigație, face parte dintr-o tendință impusă de lumea din care facem parte și care poate fi trecătoare și doar amăgitoare ca și valoare, alocând, să fim sinceri, niște caractere

originale acolo unde nu au avut, de multe ori, rădăcini adevărate să rodească.

Tematica alcoolismului este aproape inexistentă în istoriografia românească, exceptând arheologia, unde celebra problematică a tăierii viilor de către marele preot Deceneu pentru daci, pornind de la un citat din Strabon a dat cele mai mari bătaii de cap, fiind tranșată datorită cercetărilor lui Valeriu Sârbu și Gelu Florea¹. Pentru celelalte epoci analizele sunt tangențiale și exclusiv focalizate în alte direcții: David Prodan², Aurel Răduțiu, Andrei Oișteanu³ sunt câteva dintre puținele nume care mai pot fi pomenite. Excepție face Mircea Bălan, autorul unei istorii a beției la românii⁴, cuprinzând o analiză neprofesionistă și cu mari lacune documentare și explicative.

¹ Sârbu 2003, pp. 87-104; Florea 2004, pp. 217-222.

² Prodan 1986, pp. 277-298; Prodan 1984, pp. 171-194.

³ Oișteanu 2001, pp. 163-182.

⁴ Bălan 2004.

Or, o atare împrejurare, lipsa tematicii în istoriografia românească, devine paradoxală din cel puțin două puncte de vedere. Într-o primă direcție observăm faptul că alcoolismul ca și sferă de cercetare cunoaște o extindere remarcabilă, geografic vorbind, în alte spații istoriografice sau de altă natură decât cele românești din prezent. Nume ca și Jean Charles Sournia⁵ pentru istoriografia franceză, Hasso Spode⁶ în cazul german sau în cazul american nume ca și Robin Room⁷, Harry Levine⁸, Dwight B. Heath⁹, Howard F. Stein¹⁰ etc. la care putem adăuga existența unor reviste istorice sau nu direct focalizate pe tematică, cum ar fi *Journal of Social History of Alcohol and Drugs*, *Addiction* sau *Journal of Alcohol Studies* sunt relevante pentru afirmația de mai sus. În a doua direcție, bogăția surselor neexplorate ce ar putea dezvălui și explica tematica este una evidentă. În cele din urmă cele două aspecte enunțate se reunesc și, în asemenea ordine de idei, analiza de față aspiră, prin ipotezele și concluziile trase, la degajarea unui sens mai general pentru un rețea de elemente brute (surse neexplorate).

Analiza istorică sau nu a problemelor angajate de consumul excesiv de alcool încheagă o anchetă pe mai multe niveluri. Faptul se datorează multiplelor implicații și interpretări ce se pot alocă situației alcoolismului: după expresia istoricului american Howard Stein **alcoolismul**, ca și simptom semnal, are calitatea de a alerta societatea față de ceea ce ar reprezenta o stare anormală. Astfel, acest simptom semnal nu este doar o caracteristică a individualității tulburate, ci și o caracteristică asumată de cei care participă la comunicare însăși asupra problematicii și, deopotrivă, un consens a participanților în legătură cu ceea ce poate fi observat, ignorat sau tratat. În cazul particular al istoricilor, cercetarea pe care aceștia o efectuează asupra temei este supusă uneia dintre normele de bază ale „meseriei” lor: la

nivelul adunării datelor este necesară rigoare, precizie, exactitudine, iar la nivelul interpretativ cuvintele cheie devin imaginația, intuiția, claritatea¹¹. În consecință, „intrarea” analitică în domeniu presupune, înainte de toate, demarcarea cât mai precisă a sferei ce urmează a fi anchetată, deși din anumite puncte de vedere o asemenea „idee” rămâne la stadiul de dorință¹². Vom vorbi așadar, într-un sens larg al cuvântului despre un soi de cercetare evaluativă a subiectului, supus finalmente unei interogații simple: cât de posibilă și cât de relevantă ar fi o examinare a alcoolismului pentru spațiul românesc al secolelor XIX-XX ? Totodată investigația istorică a problematicii alcoolismului mai pune și o altă chestiune extrem de importantă în ecuație: momentul pătrunderii alcoolului distilat în spațiul românesc. Episodul este unul fundamental într-o istorie a alcoolismului, dar, din păcate, în unica lucrare consacrată tematicii, cea aparținând lui Mircea Bălan nici măcar nu face obiectul vreunei mențiuni. Din datele care le deținem, se pare că tehnica fabricării alcoolului distilat pătrunde în Transilvania, cel puțin, cândva în secolele XVI-XVII, crescând ca și practică în secolele care urmează. Astfel, David Prodan sublinia la un moment dat, discutând despre practica crâșmăritului în secolul al XVII-lea o serie de hotărâri ale dietei transilvane privind controlul producției de băuturi distilate în comparație cu cele fermentate (vinul)¹³. Pentru aceiași chestiune, este elocventă o luare de poziție împotriva consumului de alcool în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care localizează și ea secolul al XVII-lea ca epocă a pătrunderii băuturilor distilate în Ardeal: „În alu 17-lea seculu pre la a[nul] 1600 după Chr. pre cându în alte țiere lucrau omenii a delatura vinarsul, se arată acestu ospe reu și a începutu a se lăși și la noi în Transilvania. În Transilvania folosescu omenii vinarsul ca substanță, ca beutură necessaria, în câtu ei credu nefericiții, ca neci nu aru potea fi fără

⁵ Sournia 1992.

⁶ Spode 1991.

⁷ Room 1984, pp.293-317; Room 1983, pp.152-164;

Room 1996, pp. 373-388, etc.

⁸ Levine 1979, pp.493-506.

⁹ Heath 1987, pp.99-124.

¹⁰ Stein 1985, pp.198-216.

¹¹ Le Goff - Rousselier 1995, p.7.

¹² Thuillier - Tulard 1986, p. 27sq.

¹³ „În 1697 art. 20 oprește fierberea și vânzarea vinarsului din bucate, din trevere sau din alte lucruri. Viile fiind un tezaur deosebit de prețios al țării, din care poate avea un venit și nobilimea și sărăciea – aceasta nu puțin le dăunează”. Prodan 1984, p. 297.

elu. *Totu așa îlu folosescu și alte popoare din alte țieri neculte*¹⁴. Alte informații asupra chestiunii indică ca punct de reper secolul al XVI, fără însă o mare precizie: „În secolul al XVI-lea boierii din Ardeal beau și rachiu. În 1561 se fabrica rachiu în Polonia și din Valahia se exporta la Constantinopol”¹⁵

Expresia primă a cercetării are un caracter reductiv. Ea se situează într-un prezent, care frapează în România actuală prin numărul extrem de mare al persoanelor alcoolice, fără ca statisticile întocmite să fi fost capabile să acopere o întreagă realitate a fenomenului: actualmente în România, consumul mediu pe cap de locuitor bere este 72 litri pe an, consumul mediu de vin pe cap de locuitor ar fi de 27 litri pe an, consumul mediu pe cap de locuitor este de 12-14 litri cu tot cu rachiu și țuica produsă în peste 30.0000 de cazane existente în țară; 10% dintre români sunt alcoolici, iar cea mai alcoolizată regiune a României este Moldova¹⁶. Pentru cercetarea de față constatarea realității faptului actual al alcoolismului în România dobândește o calitate de introducere-interogație, deopotrivă: ținând cont de procentajul semnificativ al persoanelor dependente de alcool astăzi, cum se poate explica o asemenea realitate pornind de la niște realități trecute. De aici mai departe se pot contura un șir nou de întrebări privind modificările, rezistențele în domeniu, de-a lungul timpului¹⁷.

O istorie a alcoolismului nu se poate reduce, în mod cert, doar la ceea ce titlul său indică. Aceasta ar însemna o diminuare cu caracter de simplificare a lucrurilor întrucât situează un întreg ansamblu analitic doar în extremă, adică în linia de frontieră a problematicei. Analiza alcoolismului, pentru o cât mai mare relevanță, trebuie să se raporteze la aspectele presupuse și de elementele producției, distribuției și consumului alcoolic într-o societate. Astfel, vorbind despre alcoolism nu se poate omite raportarea la o ceea ce însemna o normalitate într-o epocă,

aspect cu rol definitoriu. În al doilea rând a vorbi despre alcoolism implică o situație ce se situează pentru o a doua oară într-o extremă: alcoolismul ca și devianță într-o „normală” obișnuită de a bea alcool într-o societate, chestiune, în fapt, ambivalentă.

Statistică

Mai mult decât în alte cazuri aspectul cantitativ al tematicii este deosebit de relevant, din această perspectivă. Astfel, cantitativul unei cercetări privind alcoolismul nu se reduce doar la o trecere în revistă a creșterii, descreșterii numărului persoanelor alcoolice într-o epocă. Ea este parte integrantă într-o istorie demografică, o istorie a structurilor sociale și o istorie economică și politică, deopotrivă. Oricum până în secolul al XX aspectele cantitative ale tematicii sunt mai greu de identificat¹⁸.

Din acest unghi, perioada interbelică constituie probabil prima tentativă de a se sublinia cantitativul problematicei: avem statistici privind consumul de alcool pe cap de locuitor în epocă, avem statistici privind numărul alcoolicilor, există statistici încorporând numărul și evoluția debitelor de alcool, după cum există statistici privind distribuția regională în țară a tuturor acestor elemente. De pildă, pentru intervalul 1921-1937 - consumul mediu de alcool pe cap de locuitor în România a fost de 42 litri de vin pe cap de locuitor, scoțând din ecuație două aspecte care nu dau cifra reală a consumului: păstrarea vinului de la un an la altul și variațiile producției; pentru același interval de timp consumul mediu pe cap de locuitor în cazul țuicii și a rachiuilor monopolizate a fost

¹⁴ Baiulescu 1872, p. 259. Vezi și Banu 1935, pp. 111-114.

¹⁵ *Istoricul* 1938, p. 3.

¹⁶ Stanciu 2006, p. 11.

¹⁷ „Perspectivele culturale asupra comportamentului de a bea sunt adesea de lungă durată și rezistă la schimbări, deși aparent nu sunt statice deloc”. Room 1997, p. 94.

¹⁸ Primele statistici a decedaților datorită consumului excesiv de alcool pentru Transilvania datează din 1897. Astfel, numărul decedaților de alcool a fost de 18 la 1897 și crește treptat, extinzându-se și asupra femeilor (20 la 1900; 25 la 1901, 26 la 1902). Între provinciile coroanei maghiare Transilvania ocupa între 1897 și 1902 locul cinci din opt posibile ca și număr a decedaților datorită alcoolului. Cele mai alcoolizate zone din Transilvania erau Hunedoara și Brașov. Pentru anii următori, tendința este una de evidentă creștere: 1903 – 27 de cazuri; 1904 – 18 cazuri; 1905 – 20 de cazuri; 1906 – 20 de cazuri; 1907 – 34 – cazuri; 1908 – 36 cazuri. *Magyar* 1900, pp.189-191; *Magyar* 1905, pp. 404, 492, 580; *Magyar* 1906, pp. 415; 503; 591; *Magyar* 1909, p. 415; 503; 590.

de 5, 9 litri, iar a berii era de 3, 9 litri¹⁹. Oricum diferențele zonale sunt unele extrem de importante pentru o asemenea discuție cantitativă. Spre exemplu, se observă, conform lui Sabin Mănuilă, o preferință înspre alcool distilate în Transilvania interbelică unde, după același autor, consumul mediu pe cap de locuitor în intervalul 1918-1922 era de 20 litri de țuică, ceea ce însemna o cifră de-a dreptul înspăimântătoare: eliminând copiii, femeile și abstenența se ajungea la 40 litri de țuică pe cap de locuitor anual²⁰.

Pentru intervalul de timp 1931-1939 numărul decedaților datorită alcoolismului a fost de aproximativ 2, 1 la 100.000 de decese, cu o proporție mai mare în cazul populației urbane, însă cantitativ mai ridicată în mediul rural (limită superioară anul 1937 2, 6; limită inferioară anul 1934 1, 5)²¹. Pentru intervalul de timp 1931-1939 - se observă o creștere accentuată a producției de alcool pentru vin și bere, iar în cazul alcoolului distilat avem de-a face cu o serie de variații ale acesteia etc.

Un exemplu de statistică a debitelor poate fi cea enunțată de către Sabin Mănuilă la 1920 valabilă pentru Transilvania, unde revenea o crâșmă la 282 de locuitori, iar pe județe frecvența cea mai mare era în județele Ciuc o crâșmă la 197 de locuitori; Brașov o crâșmă la 199 locuitori și Sătmar o crâșmă la 210 locuitori. Totodată, după naționalitate, românii dețineau 34,1% din crâșme, urmați de evrei cu 30, 3 %. Pentru ultima dintre chestiuni se remarcă situația în care evrei depășeau cu circa 85,6% decât le-ar fi revenit în baza proporției lor etnice de 3, 54% din populația Transilvaniei²².

Din această perspectivă se pot desprinde câteva concluzii:

- schimbarea paradigmei consumului de alcool, adică a preferinței pentru un anumit tip de alcool de-a lungul secolelor 19-20: creșterea progresivă a consumului de bere, scăderea consumului de vin și o anumită constanță în ceea ce privește consumul mediu de alcool distilat. Oricum, este semnificativ faptul că avem de-a face cu o creștere deosebită a

valorilor absolute ale consumului de alcool în perioada interbelică și cea din zilele noastre, - o fragilitate a datelor în unele sectoare sau chiar o contradicție între diverse date în epocă: de pildă cea referitoare la numărul alcoolicilor. Astfel, toată această chestiune devine una de agregare a datelor și așează sub semnul interogației următoarea chestiune: în ce măsură pentru perioada interbelică multiplele strategii anti-alcoolice își avea acoperirea cantitativă ? Era într-adevăr această chestiune una vitală sau era vorba despre un context, în care modelul american a prohibiției a modificat anumite realități, mai degrabă de dragul schimbării: spre exemplu pentru intervalul de timp 1931-1939 numărul persoanelor decedate din cauza alcoolismului este mult mai scăzut decât numărul persoanelor decedate prin sinucidere (cifrat la peste 10 procente din 100.000 de decese), iar, după cum relevă unele surse, alcoolismul era mai pregnant în mediul urban decât cel rural²³. La fel de discutabile sunt și numărul debitelor existente care la nivelul cifrelor se vor bate cap în cap. Astfel, preluând o serie de informații din epocă **Societatea de propagandă antialcoolică Temperanta** enunța că în 1929 existau 52460 cârciumi în toată țara, numărul îngroșat de cele 47.000 de victime directe ale alcoolului anual, plus 60% crime la sate datorate beției, 22% din copii bețivilor tuberculoși, 46% din cazurile de nebunie datorate beției, 25% dintre recruți respinși pe același motiv alături de perpetuarea ideii înfricoșătoare a eredității alcoolismului - 48% dintre copii morți de la sate înainte de a fi împlinit 5 ani se datorau alcoolismului părinților²⁴. Or, alte statistici, mai credibile, vor arăta alte chestiuni - la 1935 erau înregistrate doar ceva peste 34000 de cârciumi. În ciuda legilor din 1930 și 1932 o asemenea scădere în doar câțiva ani nu poate fi explicată.

Dincolo de aspectele cantitative ale problemicii sursele unei asemenea anchete sunt multiple. Ele pot fi grupate în cele mai diverse categorii: surse primare (legislația, reglementările juridice în domeniu, sursele unui discurs medical - de la manuale de medicină la diverse expertize și constatări

¹⁹ *Enciclopedia* 1940, p. 923sq. Vezi și Banu 1935, pp.111-120.

²⁰ Mănuilă 1924, p. 70.

²¹ *Anuarul* 1941, p. 184sq.

²² Mănuilă 1925, p. 112.

²³ *Anuarul* 1941, p. 188sq.

²⁴ *Lupta* 1929, p. 4.

medicale în domeniu, literatura morală religioasă); surse secundare (surse literare, sursele folclorice sau diverse alte materiale provenind din presa epocii); surse specifice (documentele privind reuniunile de temperanță, *Liga Antialcoolică Română*, publicații direct focalizate pe subiect sau explicita literatură anti-alcoolică) etc.. Însă cheia de analiza a acestora poate fi, din acest unghi, multitudinea de discursuri în epocă asupra tematicii, privită din cheia analitică pe care oferea Michel Foucault. Astfel, tematica alcoolismului o regăsim la nivelul unui discurs laic și a unuia religios sau, mai precis spus, în ramurile explicite ale unui discurs legislativ, discurs medical, discurs patronat de instituția Bisericii, un discurs la nivelul presei, un discurs literar și, nu în cele din urmă, un discurs la nivel folcloric. Or, simpla existență a tematicii în mai toate tipurile de discurs în epocă relevă importanța care i se aloca.

Legislație antialcoolică

Desigur, nu putem face o ierarhizare a diverselor tipuri de discurs în epocă asupra alcoolismului în situația în care fiecare dintre ele își are în spate propriul ansamblu emitent impus de o anumită formulă de Putere și destinarii săi direcții și indirecte, răspunzând unui orizont de așteptare existent. Însă în condiții în care odată cu secolul al XIX-lea discutăm despre o certă acțiune antialcoolică girată de către un discurs medical, esențiale ne apar reglementările legislative asupra tematicii. Cazul Transilvaniei pentru această perioadă este relevant fiind un exemplu clasic, am spune, de dezvoltare a unui conduite anti-alcoolice manevrate abil prin intermediul presei și a unei literaturii anti-alcoolice în creștere de-a lungul epocii. Astfel, de la primele manifestări antialcoolice cuprinse în *Foaie pentru minte* aparținând lui George Bariț și Pavel Vasici la 1838-1839²⁵, trecând apoi prin prima clară luare de poziție antialcoolică pentru românii transilvăneni la 1854 aparținând lui Ioan Petricu și George Munteanu²⁶, și într-un context mai larg în care spațiul transilvan se integrează (dezvoltarea

manifestărilor în America de Nord și Europa occidentală unde relevantă este nașterea congreselor antialcoolice în 1885, primul de acest gen în orașul belgian Antwerp) se poate mult mai lesne înțelege diversele modificări legislative în domeniu. Acestea căutau să grefeze atitudini și conduite antialcoolice atât pentru spațiul maghiar cât și pentru cel transilvan al vremii:

1. Interzicerea frecventării birturilor băieților sub 15 ani și a fetelor sub 14 ani; „Birtașul” nu poate da băutură pe credit mai mare de valoare de 4 coroane²⁷.
2. Nu este permisă funcționarea birturilor în apropierea bisericilor și a școlilor. În timpul serviciului divin, ori a procesiunilor religioase, trebuie închise toate birturile aflate în apropiere, unde se vindea rachiul. Scandalul provocat de bețiv se pedepsea cu amendă (50 coroane). Îmbătarea cu intenție cu băutură spirtoasă atrage după sine pedepse și chiar poate duce la retragerea licenței pentru „birtaș”²⁸.
3. Controlul strict al calității alcoolului produs astfel încât aceasta să nu devină un pericol pentru populație²⁹. Stabilirea unei ore până la care localurile pot fi frecventate și regularizarea jocurilor de noroc în aceste spații³⁰.
4. Invalidarea alegerii de deputați dietali dacă aceștia au tratat cu băutură și mâncare alegătorii³¹ etc.
5. Implicarea școlilor în acțiunile și educația antialcoolică – o chestiune extrem de importantă care la rândul său implică mai

²⁷ Măsură salutată în presa vremii. „N’ ai credit numai de 4 coroane”, în *Răvașul* 1904, p. 23.

²⁸ Voniga 1910, p. 78sq. Vezi și *Corpus* 1900, pp. 138, 146-162; 1909, pp. 721-740.

²⁹ „Legea pedepsește foarte aspru și pe aceia, cari vând vin, vinars sau alte beuturi măestrite (fabricate de el). Nu-i iertat să amestecăm mustul cu apa, zahăr sau pământ s.a. și așa să-l vindem, la fel și vopsirea beuturilor” Negruțiu 1913, p. 42.

³⁰ *Cronică* 1911, p. 453, 540-542.

³¹ Marcu - Roșianu 1907, p.133.

²⁵ Bariț 1838, p. 167sq; Vasici 1844, pp. 50-55; 8, pp. 57-60; 9, pp. 65-68; 10, pp. 74-77, etc.

²⁶ Petric - Munteanu 1854.

multe momente, cum ar fi circulara nr. 1125 din 24 Aprilie 1903, prin care Ministerul Ungar al Cultelor și Instrucțiunii Publice care recomanda învățătorilor și profesorilor de la toate școlile să combată alcoolismul arătând elevilor efectele negative ale acestuia, plus recomandarea a se înființa reuniuni de temperanță³²; circulara din 28 Aprilie 1903 din partea aceluiași Minister Ungar pentru combaterea alcoolului în școală (broșuri antialcoolice anexate manualelor de citire și anatomie, manualele de pedagogie, geografie, biologie care nu conțin capitole sau anexe cuprinzând tematica nu sunt considerate valabile)³³; înființarea asociațiilor de tineret unde era interzisă consumarea băuturilor alcoolice³⁴, ordinele aceluiași minister din 1911 și 1912 pentru ca în fiecare școală să fie rezervată o zi pentru a se expune elevilor consecințele consumului de alcool, având la bază un model de asemenea prelegerii – parohia Bărbant din comitatul Alba Inferioară stabilea data de 30 Octombrie 1912, când în locul orelor obișnuite cadrele didactice vor ținea prelegeri antialcoolice³⁵ - , recomandarea achiziționării de către biblioteci și cadre didactice a unor lucrări antialcoolice³⁶, ținerea de către medici și catiheți a unor prelegeri antialcoolice în fiecare școală, verificarea de către inspectorii regești a acțiunilor antialcoolice desfășurate în școală³⁷ etc. Prin aceste măsuri se poate remarca *stabilirea învățământului*

*antialcoolic*³⁸, ca și o acțiune direct coordonată și realizată sub tutela Statului/Puterii.

Dincolo de Carpați în perioada de dinainte de primul război mondial se observă adoptarea unei direcții similare. Ea este inaugurată în sens modern prin *Legea pentru impozitul asupra băuturilor spirtoase* din 1867 și modificată în 1882. Însă în epocă cea mai importantă reglementare apare ca fiind *Legea pentru monopolul băuturilor spirtoase în comunele rurale și măsurile contra beției* din 7 martie 1908 cu modificările din 1909, 1910 și 1914³⁹. Astfel se prevedea explicit că dreptul de a vinde băuturi spirtoase cu amănuntul și de a ține cârciumi aparține exclusiv comunei rurale, alte forme fiind excluse și amenințate cu amendă iar, în caz de recidivă cu închisoarea. Totodată pentru fiecare sat numărul cârciumilor sau a debitelor este de 1 pentru fiecare 100 de capi de familie, măsură ce însă nu se aplica pentru cârciumile care vindeau doar vin și bere; orice cârciumă nu putea fi lipsită de vin, cârciumarul trebuia să fie cetățean român, să aibă vârsta de 25 de ani și să fie căsătorit în momentul încheierii contractului, iar din 1910 se prevedea explicit că trebuia să știe carte să nu aibă vicii. La 1932 se va cere, în plus de acestea, stagiul militar satisfăcut și avizul Camerei de Comerț și Industrie (apoi regia Monopolului Alcoolului și a Tutunului) pentru funcționare etc. Totodată se interzice cârciumarilor a da băutură pe datorie, contra unor diverse servicii ale clienților și deopotrivă ei și soțiile lor nu pot lua în arendă pământuri țărănești. Însă din perspectiva stopării flagelului alcoolismului se remarcă două prevederi speciale a legii din 1908:

1. Încurajarea apariției societăților de cumpătare și arogarea doar acestora a dreptului de a lua în exploatare mai mult de o cârciumă.
2. Măsurile explicite contra beției prevăzute la capitolul V, articolele 29-35 ale legii dintre care spicuim: închiderea cârciumilor până la ora 11 Duminică și în timpul sărbătorilor

³² A.N.A., fond MRUB, 5801/1905, fila 3.

³³ A.N.A., fond MRUB, 1841/1905, fila 8.

³⁴ A.N.A., fond MRUB, 3500/1905, filele 1-4.

³⁵ A.N.A., Fond Prot. Gr.-cat., 47 - 4332/1912, nenumărat.

³⁶ A.N.A., fond MRUB, 3501; 3502/ 1905, filele 11-12.

³⁷ Cronică 1912, p. 87.

³⁸ Un plan de învățământ antialcoolic la pr. D. Voniga, în 3 grade. Voniga 1910, p. 85sq.

³⁹ *Legea* 1924, pp. 708-719.

religioase; închiderea cârciumilor de la 1 Aprilie până la 30 Septembrie la 9 seara, iar de la 1 Octombrie la 31 martie la 8 seara; interzicerea jocurilor de noroc în cârciumi; interzicerea primirii sau servirii cu băutură a oamenilor beți și a femeilor cu moravuri ușoare. Oricum legea face o diferențiere clară între mediul urban și rural în cazul alegerilor și astfel cârciumile rurale trebuiau închise în zilele de alegeri, pe când în mediul urban doar cele aflate în zona de votare. Însă „marea inovație” a legii din 1908 care, după cum vom vedea, se va regăsi și în legea din 1932 valabilă pentru întreg teritoriul României Mari, a fost introducerea **listei rușinii**: „*oricine fiind beat se va gâlcevi, se va deda la neorânduie sau cade pe drum pedepsit cu amendă*”. La prima recidivă amenda se dublează plus închisoare 24 de ore, la a doua și la a treia din nou amendă dublă plus 48 respectiv 64 de ore închisoare. Totodată judecătorul de ocol va înscrie numele condamnatului pe o listă zisă a bețivilor ce se va ține în toate comunele și cârciumile având un dublu rol: a) respectiva persoană nu are dreptul de a mai fi primit în cârciumă; b) dacă este votant își pierde dreptul de a alege și a fi ales.

Legea din 1932⁴⁰ pe lângă faptul că are mult mai multe articole aduce pentru elemente specificate noi adăugiri: astfel se specifică mult mai clar cine nu avea dreptul de a deține brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase printre noile categorii introduse aflându-se faliții, funcționarii Statului împreună cu soțiile lor sau cei care dețineau case de toleranță. Totodată se ajustează în sens restrictiv orarul consumului de alcool stabilit ca fiind interzis înainte de ora 7 și nu poate continua după ora 22 la sate și ora 24 la orașe, plus obligația de a avea la ușa de la intrare orarul de deschide a localului. Totodată se prevede că în prețuia alegerilor debitele/cârciumile urmau să se

închidă de la ora 18. În plus, legea menține și înăsprește elementele cuprinse în așa numita **listă a rușinii** și mai prevede, în mod special, înființarea la nivelul fiecărei comune, oraș și județ a comitetelor de temperanță pentru susținerea generală a mișcării antialcoolice românești din epocă.

În ceea ce privește perioada interbelică se remarcă un deosebit spor legislativ în tematică față de perioadele anterioare. Discuția, din acest unghi, se centrează pe influența unor model american în ecuație, care penetrează inclusiv la nivel legislativ fără însă a atinge nivelul legilor prohibiției înregistrat în SUA. Astfel, merită, în acest punct, subliniate o serie de reglementări în registru stabilizate la 1919, 1921, 1924, 1927, 1928, 1930, 1932 sau 1936. Fără a intra în foarte multe detalii privind aceste legi, merită subliniate legile din 1926, 1927, 1928⁴¹ și 1936⁴² care încearcă sub influența unor modele occidentale și la presiunea mișcării antialcoolice românești să fondeze o industrie a alcoolului distilat din fructe și o încercare de a elimina industria alcoolului din cereale. Motivația unui asemenea gest al legiutorului poate fi înțeleasă și sub alte rațiuni care țineau de o criză economică ș.a.m.d. Însă după unele demonstrații, cum ar fi cea a lui Ion V. Rotariu la 1927⁴³, aceste măsuri au fost total neproductive și, mai mult, au ruinat finanțele țării dilatănd considerabil cifra alcoolismului în România acelor vremuri. Scopul general urmărit de aceasta se regăsește, spre exemplu, explicit enunțat într-o ordonanță din 1925 a Ministrului de Finanțe Vintilă Brătianu adresată prefectilor din toată țara în care îi anunța că „*noul regim al alcoolului va fi bazat pe stingerea consumației alcoolului de bucate (din cereale)*”, într-un plan de mai lungă bătaie extins pe 12 ani⁴⁴.

Alte legi în perioada interbelică au fost:

- Legea sanitară și de ocrotire din 1930 care la art. 339 își pronunță deschis caracterul antialcoolic. Astfel, dacă „*alcoolismul este într-o*

⁴¹ Instrucțiuni 1928.

⁴² Legea 1936.

⁴³ Rotariu 1927.

⁴⁴ Brătianu 1924, p. 74sq.

⁴⁰ Legea 1933, pp. 417-470.

comună prea pronunțat medicul igienist raportează Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, care va interveni pentru reducerea numărului debitantilor”. Totodată, conform aceluiași articol de lege, dacă populația unei comune urbane sau rurale cerea reducerea debitelor, aceasta se realizează conform unei petiții semnate de 1/5 de cetățeni majori de ambele sexe. Organele în drept erau obligate să ordone vot public în 60 de zile iar asupra unui vot nu se putea interveni timp de 6 ani⁴⁵;

- 1939 - Dispoziția Ministerului Agriculturii și Domeniilor privind desființarea hibrizilor⁴⁶;
- 1940 - retragerea brevetelor de băuturi spirtoase de la evrei, consecință directă fiind scăderea numărului cârciumilor în Moldova⁴⁷ etc.

Acțiuni antialcoolice în România secolelor XIX-XX

Aceste acțiuni antialcoolice pot fi disecate în mai multe direcții. Însă cele mai importante ne apar ca fiind cele care au încercat să aibă caracterul cel mai general. Scopul tuturor este simplu de înțeles și el pornea de la identificarea cauzelor și efectelor alcoolismului iar acestea, în general, pentru epoca cercetată, se desfășoară în registre identice:

- cauza alcoolismului este, în principal, una socială datorată sărăciei, propriei ignoranțe bazată pe credințe greșite (spre exemplu ideea alcoolului ca și aliment căruia i se alocă pentru dislocare mii de pagini de-a lungul unui secol și jumătate) sau a nevoii greșit înțelese a socializării etc.
- asupra efectelor alcoolismului explicațiile sunt mult mai ample mergându-se pe două tipuri de deslușire: distrugerea fizică prin alcoolism a individului (particular se

insistă asupra efectelor pe lungă durată a alcoolismului considerat în epocă ereditar), iar, la nivel societal, multiplele efecte negative asupra relațiilor sociale și a moralei publice. De aici pornind se țes multiple ramuri de construcție discursivă, ce uneori cad în laturile extreme ale explicației: alcoolismul este o practică ce amenință ființa națională sau, la un alt palier, faptul că practica de a deveni dependent de alcool este un adevărat act de sinucidere.

Reuniuni, societăți, ligi antialcoolice

Este vorba despre un model occidental de origine americană în discuție. Spre exemplu în 1826 se pot bazele la Boston a *American Temperance Union*. Ceea ce se poate spune despre aceste reuniuni, societăți și ligi antialcoolice este că ele se bazează pe un tip de asociere voluntară, menit a crea un cât mai amplu curent antialcoolic la nivelul diverselor comunități rurale și urbane ale vremii. Se pot delimita trei mari exemple de acest tip:

1. **Reuniunile de temperanță transilvănene** în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX: prima de acest tip luând ființă în 1847 la Brașov, condusă de Ioan Petricu a cărei apariție este apreciată în temenii laudativi de către George Bariț (membrii reuniuni se angajau să nu mai bea alcool distilat, iar pe de altă parte să fie cât mai temperați în consumul de vin și bere). O doua jumătate a secolului aduce o extindere considerabilă a modelului un rol esențial având aici impulsurile/încurajările primite din partea tuturor Bisericii transilvane. Astfel, după materiale regăsite în arhive am putut identifica în jur de 28-30 asemenea de reuniuni multe dintre ele fiind în mediul rural, conduse de preotul sau învățătorul satului. Oricum îndemnul pentru înființarea acestora sunt numeroase atât la nivelul presei transilvane, cât și la nivelul unor circulare bisericești, ceea ce trădează importanța acordată acestora în epocă.

⁴⁵ Revista *Temperanța* 1938, p. 6.

⁴⁶ *Darea de Seamă* 1941, p. 5.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 7.

- Spre exemplu, la 1898 se publică un îndreptat pentru înființarea societăților de cumpătare după modelul *Societății de cumpătare* din Babța (Salaj), redactată de Gavril Aluășiu. Oricum ca și activitate probabil, cea mai semnificativă a fost *Reuniunea de Temperanță antialcoolică din Blaj* ce își începea activitatea în 1908 și, lucrul cel mai semnificativ, încearcă organizarea unui congres antialcoolic al românilor transilvăneni la 1913 – fără succes însă⁴⁸.
2. **Liga antialcoolică Română** înființată în 1896⁴⁹ având printre membrii săi personalități ale vieții publice cum ar fi A.D. Xenopol, V.Babeș, A.C. Cuza, dr. Felix, Nicolae Paulescu etc. Liga se dorea un for de conducere antialcoolică în Vechiul Regat, căutând să înființeze sub patronajul său societăți de temperanță și să facă în mod deschis, propagandă antialcoolică pentru temperanță, în principal, prin întruniri, conferințe, predici și diverse publicații. Printre realizările sale sau mai bine zis prin influența unora dintre membrii săi s-a reușit la nivelul Vechiului Regat introducerea învățământului antialcoolic și, deopotrivă, înființarea a două biblioteci populare antialcoolice, publicate una de către **Liga antialcoolică** și cealaltă sub patronajul **Ministerului Instrucțiunii Publice**. Totodată, *Liga antialcoolică Română* a avut un rol decisiv în adoptarea legii monopolului alcoolului din 1908, care a fost votată în mod unanim în Senatul României. În plus, **Liga antialcoolică Română** reușește să trimită o serie de reprezentați ai săi, care sunt considerați în același timp delegați oficiali ai Guvernului Român, la diversele congrese antialcoolice ale epocii (spre exemplu în 1895 la Congresul de

la Paris participă Gheorghe Thiron, profesor la Facultatea de Medicină din Iași⁵⁰, iar în 1909, Mina Minovici la Congresul de la Londra). În orice caz activitatea Ligii scade după Primul Război Mondial până la dispariție.

3. **Societatea Temperanță** înființată în 1929 cu sediul la București și **Societatea Dușmanii Alcoolului și a Tutunului** cu sediul la Brașov apărută în 1924. Ambele asociații se dezvoltă într-un alt context decât cel de dinaintea Primului Război Mondial și astfel se explică acțiunile mult mai radicale ale acestora. De pildă, **Liga Temperanță din România pentru propagandă antialcoolică și educație civică** adopta un ton mult mai direct în ecuație⁵¹. Astfel, referința era explicită între o acțiune mai de durată și evident mijloacele mult mai bine desenate de acțiune: înființarea *Zilei Temperanței în România*, necesitatea ca fiecare membru al Ligii să aducă în decurs de doi ani un noi membru, (din 1938 perioada a fost redusă la un an) obligația de a duce o mai susținută propaganda antialcoolică la sate (pe lângă cârciumari și printre săteni etc.). Programul-moțiune adoptat de către **Ligă** este un exemplu elocvent a nivelului mișcării antialcoolice românești în perioada interbelică:

- împiedecarea imediată a consumului de spirt din cereale și a consumului țuicii în 3-4 ani; producerea spirtului doar în fabricile Statului, organizarea cu ajutorul Statului de instalații pentru uscatul prunelor, pentru fabricarea magiunului, marmeladei, conservelor și introducerea obligatorie a acestora în armată și căminuri;
- interzicerea pe viitor a vii tip terasă, și pledoarie deschis pentru pasteurizarea mustului;
- închiderea completă a cârciumilor în zile de sărbătoare, târg și în

⁴⁸ Vezi pe larg la Rotar 2006, pp. 155-185. Vezi și A.N.A., fond *Reuniunea*, 2018, 2/1912-1917, filele 1-2, 20-41.

⁴⁹ Voniga 1910, pp.73-78. Pentru Transilvania este esențială și apariția la Târgu Mureș a revistei *Az alkoholizmus ellen. Az „Alkoholizmus szövétség” havi folyóirata* începând din 1907.

⁵⁰ Thiron 1899.

⁵¹ *Liga Temperanță* 1929, pp. 1-15.

toate duminicile pentru
împuținarea deosebită a
numărului debitelor de alcool în
țară;

-organizarea în mediul rural, în
principal, a reuniunilor de
temperanță, adică a locurilor de
întâlnire „sănătoasă” pentru
sătenii, unde se vor organiza
conferințe, biblioteci, muzică,
jocuri naționale, radio instructiv
etc., „făcându-se astfel operă
națională culturală care-l ridică
pe om, în locul cârciumi nefaste
care-l sărăcește și-l abrutizează”.
Totodată, în rândul membrilor
Ligii era interzisă orice discuție
politică și se îndrumau filialele să
aleagă un președinte care să nu
fie înregimentat în nici un partid
politic. La acestea se adaugă și
„Cartea faptelor bune a
Societății”, unde urmau să fie
trecuți membrii cu merite
deosebite în activitatea filialelor
etc. Efectul acestei inițiative nu se
lasă așteptat și la 1929 în 4800
comune rurale iau ființă astfel de
centre de temperanță iar, pe
parcursul anilor 1930, 1931,
1932, 1933 are loc sărbătorile
Zilei Temperanței din România
cu marșuri și discursuri
antialcoolice. Totodată, Liga
introduce premii în valoare de
300.000 lei pentru faptele de
virtute cetățenească și propagandă
antialcoolică tocmai pentru a
realiza o mai bună stimulare și
coagulare a activității și a
membrilor săi⁵². În cazul
societății **Temperanța** deosebit
de relevantă este ca și sursă
Revista Temperanța ce apare
lunar din 1937, în situația în care
societatea trecea în acel an sub
auspiciile Ministerului Muncii,
Sănătății și a Ocrotirilor Sociale.
În ceea ce privea numărul
membrilor societății **Temperanța**

aceasta avea la 1940 circa 2338
filiale locale cu un număr total de
44.954 membri dintre care 31.452
bărbați și 11.602 femei, ceea ce
însemna o proporție de 2, 4% din
totalul locuitorilor respectivelor
localități⁵³.

ASTRA

Un alt for de acțiune antialcoolică a
fost, de-a lungul aproape întregii perioade
cercetare, **ASTRA**. Activitățile sale în
domeniu se situează într-o continuitate, cel
puțin pentru anii cuprinși între a doua jumătate
a secolului al XIX-lea și debutul celui de al
Doilea Război Mondial. Astfel, avem de-a face
cu o acțiune deschisă coordonată de către o
elită transilvană de conștientizare în păturile
largi ale populației a pericolului alcoolismului
și, evident, o încercare de modificare a unor
conduite și comportamente greșite în registru.
Armele adoptate au fost conferințele și
prelegerile populare, pe de o parte, iar pe de
altă parte, publicarea în paginile oficiosului
Transilvania a unor materiale antialcoolice.
Modificări totuși apar în gama enunțată în
sensul în care în perioada interbelică
activitatea antialcoolică a **ASTREI** se
diversifică sub influența noi organigrame, când
domeniul a fost subsumat secțiunii medicale și
biopolitice conduse de doctorul clujean Iuliu
Hațeganu. Oricum tabloul prelegerilor
populare și a conferințelor **ASTRA** ce se
referă direct la problematica alcoolismului
rămâne o sursă excelentă de analiză. Așadar,
se remarcă, la prima vedere, situația în care
procentul expunerilor antialcoolice sub egida
Asociațiunii din totalul prelegerilor și
conferințelor rămâne unul constant și chiar
înregistrează tendințe de scădere: de pildă,
avem 47 de asemenea producții dintr-un total
de 790 la 1911⁵⁴, iar la 1931-1932 39 dintr-un
total de 1493 (multe dintre ele dedicate
corelației între alcoolism și tuberculoză). O
altă statistică de la 1928 arăta că din 129 de
conferințe ținute în regiunea Clujului, 39
dintre acestea au fost alocate tuberculozei, 13
alcoolismului, 20 sifilisului, 14 cancerului, 14

⁵² Premiile 1930, p.3sq.

⁵³ Darea de Seamă 1941, pp.5-10.

⁵⁴ Prelegerile 1912, pp. 354-365.

bolilor molipsitoare, 16 mortalității infantile⁵⁵. Totodată se organizează și concursuri tematice antialcoolice pentru planșe premiate cu 5.000 lei vizând combaterea flagelului la 1927⁵⁶ etc.

Literatura antialcoolică

Apariția literaturii antialcoolice în România special focalizată este o „invenție” a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Ea se dezvoltă în sensul unei literaturii de popularizare menite a combate flagelul alcoolismului și, implicit, se adresa întregii societăți. Literatura antialcoolică este o prezentă constantă în Transilvania și în Vechiul Regat până la Primul Război Mondial, luând cele mai diverse forme:

- lucrări scrise de anumiți reprezentanți ai Bisericii: pentru Transilvania este cazul lucrărilor scrise de Dumitru Voniga⁵⁷, Miron Cristea⁵⁸, Izidor Marcu, Ștefan Roșianu⁵⁹, Aron Boca Velcherianul⁶⁰ etc.

- lucrări scrise de reprezentanți ai vieții publice, cum ar fi, până la primul război mondial, A.C. Cuza autor, spre exemplu, în 1897 a două asemenea producții⁶¹.

- traduceri după literatura antialcoolică a vremii. Oricum în aceleași categorii a literaturii antialcoolice se integrează și apariția așa-numitelor **catehisme anti-alcoolice**, cum a fost cel tipărit cu sprijinul **Liga Antialcoolice Române** de către George Murgeanu la 1899⁶².

După Primul Război Mondial cantitatea literaturii antialcoolice este în vădită creștere, relevante fiind doua aspecte: dezvoltarea mult mai puternică a unei literaturii medicale în domeniu și apariția publicațiilor sub stindardul *Cruciada românească împotriva alcoolului* având genericul sugestiv de „**Patima**”⁶³. Dar emblema acțiunilor antialcoolice în România interbelică rămâne **Revista Temperanța**. Ea este organizată în două mari direcții:

1. o extrem de acută propagandă antialcoolică manifestă prin publicarea

celor mai diverse materiale: de la prelegeri antialcoolice, unele dintre ele rostite la Radio⁶⁴, predici populare împotriva beției, materiale medicale și juridice antialcoolice etc. până la alte tipuri de articole ce ating faptul divers al alcoolismului cuprinse în relatarea unor diverse întâmplări nefericite, gen „*Unde duce beția?*”

2. educație civică încorporând trei segmente distincte de chestiunile subsumate consumului de alcool: *Școala Mamei*; *Pagina Gospodarului* și *Îngrijirea Sănătății*

Tot în cadrul acțiunilor antialcoolice se integrează mulțimea deloc neglijabilă a surselor tratând subiectul regăsite în rândurile presei, situație care penetrează presa indiferent de orientarea sau laică, politică sau religioasă. Oricum nu vor lipsi criticile la adresa politicilor guvernamentale la adresa alcoolului sau a acțiunilor antialcoolice și admirația nedisimulată manifestată față de realități legilor prohibiției din SUA⁶⁵. Relevantă pentru asemenea direcții ne apare ca fiind revista **Sănătatea**. De exemplu, în paginile acesteia se identificau cu puțin înainte de izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial „*patru mari flagele*”, ce afectau societatea românească: alcoolismul, cancerul, sifilisul și bolile venerice și tuberculoza⁶⁶. Fiecăroră dintre acestea li se acorda un spațiu extins de analiză, iar în situația luptei antialcoolice sunt relevante articolele scrise de către doctorul Nicolae Minovici.

Dimensiunea antisemită

Dimensiunea antisemită reprezintă una dintre cele mai importante discuții despre problematica alcoolismului în România secolelor XIX-XX. Aceasta se fonda pe trei mari „mituri”:

1. faptul că evreii au introdus alcoolul distilat cândva în secolul al XVIII-lea în România;
2. mitul evreului cârciumar;

⁵⁵ Hațiegan - Daniello 1928, p. 1137.

⁵⁶ *Activitatea* 1927, p. 543sq.

⁵⁷ Voniga 1910.

⁵⁸ Cristea 1902.

⁵⁹ Marcu - Roșianu 1907, *passim*.

⁶⁰ Boca Velcherianul 1895.

⁶¹ De pildă, Cuza 1897.

⁶² Murgeanu 1899.

⁶³ De exemplu, *Urmările Beției* 1925.

⁶⁴ Spre exemplu, Stănescu 1943, pp. 1-4.

⁶⁵ Vlădescu Răcoasa 1924, pp. 137-139.

⁶⁶ *Vezi Tabla* 1937, pp. 522-527.

3. mitul otrăvirii populației creștine prin băuturi alcoolice falsificate de către evrei.

În jurul acestor trei mituri se construiesc o mulțime de reacții constante de-a lungul secolului al XIX-lea și până după Al Doilea Război Mondial. Aceste reacții se regăsesc în cadrul unui discurs legislativ, a unui discurs antialcoolic produs de către oamenii Bisericii, la nivelul literaturii de popularizare și în cadrul unui discurs literar și folcloric ce atinge chestiunea. Or, acest lucru relevă, deopotrivă, însemnătatea alocată tematicii și, mai ales, credința în multe medii românești ale vremii în adevărul unora sau a tuturor celor trei mituri. Spre exemplu, problematica evreului cârciumar se regăsește în relatările unor călători străini prin Țările Române cum ar fi del Chiaro, Sulzer sau chiar în celebra *Descriptio Moldaviae* aparținând lui Dimitrie Cantemir. La nivel legislativ se distinge pentru secolul al XIX-lea în Transilvania câteva asemenea reacții antisemite: interzicerea succesivă a dreptului de cârciumărit al evreilor (1801, 1810, 1818, 1836, 1840) sau faptul că în 1811 Dieta Transilvaniei interzice evreilor a da băutură țăranilor în schimbul cerealelor sau a alimentelor.

Tematica otrăvirii băuturilor de către evrei este o creație a primei jumătăți a secolului al XIX-lea, fiind semnificativă situația în care această problematică penetrează până la palierul unor reglementări legislative: 1832 - *Regulamentul Organic* al Moldovei impune o serie de restricții pentru evrei în ceea ce privește comercializarea vinului. Totodată, mai multe reacții de respingere înregistrate în diverse comunități în secolul al XIX-lea sunt relevante pentru o atare direcție: 1846 și 1849 la Geoagiu și Aiud. Literatura epocii nu este nici ea străină de orientarea enunțată sugestiv fiind, spre exemplu, contribuția „deosebită” la dilatarea percepției și asumării mitului aparținând lui Vasile Alecsandri cu piesa sa intitulată *Lipitoarele Satului*. Rolul piesei lui Alecsandri va fi astfel esențial în extinderea unei asemenea idei dovadă fiind, de pildă, faptul că ea contaminează cu această opinie personalități ca și Mihail Kogălniceanu sau Ioan Ghica și până la Mihai Eminescu⁶⁷ (la

Caragiale și la Calistrat Hogaș, apar nuanțe față de o atare interpretare). Însă ceea ce este și mai relevant va fi situația în care tematica se regăsește chiar și la evreilor epocii, unde, de pildă, discursul lui oficial cauta să arate netemeinicia unor asemenea afirmații (*Uniunea Evrei României* înaintează la 1910 un memoriu/petiție în acest sens către Senat)⁶⁸.

Perioada interbelică, în condițiile unui mai acut discurs antialcoolic, amplifică toate aceste chestiuni. Astfel, reacții înregistrăm la nivelul unui discurs religios care exprimă poziții antisemite discutând despre chestiunea alcoolismului (Miron Cristea) sau, pe de altă parte, subiectul este pe deplin asumat de către retorica legionară (Corneliu Zelea Codreanu, în lucrarea sa *Pentru Legionarii* din 1936⁶⁹). Însă, cea mai dură reacție de acest tip înregistrăm în perioada interbelică în lucrarea lui Nicolae Paulescu, *Jidanii și Alcoolismul*, publicată în 1928. Așadar, ideea principală pe care Nicolae Paulescu își va dezvolta propriul discurs era cea a introducerii alcoolului distilat în România de către evrei cândva în secolele XVII-XVIII, iar, de aici pornind, autorul dezvoltă o critică extrem de acidă la adresa acestora. Oricum, propunerile sale privind problematica alcoolismului sunt printre cele mai radicale în epocă ținând de o latură morală și socială, deopotrivă (implicarea prelaților, intelectualilor, a presei, a medicilor, pe de o parte, sau măsuri capitale ale Statului în domeniu - desființarea distilărilor particulare, desființarea completă a producerii din cereale a alcoolului, un debit la 1000 de locuitori, cârciumile să fie închise în toată țara începând cu ora 7 seara, cu spectrul unor amenzi usturătoare, exproprierea proprietarilor de distilării fără despăgubire întrucât activitatea lor constituia o amenințare la adresa sănătății publice etc.)⁷⁰.

Discursul folcloric

Discursul folcloric cunoaște o dezvoltare paralelă fiind, mai degrabă, fondat pe identificarea efectelor negative a alcoolismului, fără prea multe influențe externe: se poate localiza la nivelul unor surse specifice acestui tip de discurs din epocă, cum

⁶⁸ Oișteanu 2001, pp. 163-182.

⁶⁹ Zelea Codreanu 1936, pp. 86-90, 154.

⁷⁰ Suciu-Sibianu 1928, p. 2.

⁶⁷ Spre exemplu, Eminescu 1998, pp. 29-40.

ar fi culegerile de folclor aparținând lui Simion Florea Marian, Elena Voronca-Niculiță⁷¹, Tudor Pamfilie⁷², P. Gheorgheasa⁷³, Vasile Pop⁷⁴ sau Arthur Gorovei⁷⁵ etc.. Astfel se pot observa o serie de legende existente în mediul rural legate de apariția alcoolului distilat (rachiul, unde imaginea diavolului este prezentă), laturi antisemite ale acestui tip de discurs, descântece pentru legare sau dezlegare de beție sau diverse alte credințe sau superstiții legate de consumul de alcool sau alcoolism ce țineau de un profil fizic sau spiritual a oamenilor vremii.

Perioada comunistă

În ciuda unor opinii emise privind imposibilitatea reușitei unei analize asupra alcoolismului în România comunistă, se poate spune că aceasta este realizabilă dar cu o serie de dificultăți. *Anuarul Statistic al Republicii Populare Române* și al *Republicii Socialiste România* ce specifică cantitatea de alcool distilat și fermentat consumată sau numărul restauratelor, crâșmelor, bodegilor în epocă constituie o sursă esențială. Referințe găsim și la nivelul presei epocii însă mult mai scăzute și mai nuanțate decât în epoca anterioară. Ca și ipoteză de lucru se pare că regimul comunist căuta să oculteze realitatea alcoolismului, care nu era adecvată mersului general al societății, în termenii progresismului său continuu. În ciuda acestui fapt evidența consumului exagerat de alcool în epocă nu poate fi contestată, sursele unei anchete în domeniu, putând fi extrase de-acum din alte zone decât cele enunțate în prealabil. Discursul medical din epocă asupra chestiunii devine esențial în ecuație, dat fiind faptul că în cadrul acestui tip de discurs pare a avea loc cea mai clară luare de poziție asupra veridicității situației⁷⁶.

Concluzii

Articolul de față s-a dorit a fi o demonstrație, până la urmă, care a căutat să arate în ce măsură ar fi realizabilă o investigație istorică asupra tematicii

alcoolismului în România secolelor XIX-XX. Multitudinea de surse neexplorate, exemplele unor alte spații istoriografice decât cel românesc în ecuație, posibilitatea evidentă de „jonglare” cu comparații și interpretări diverse și, nu în ultimul rând, insolitul analizei, mă face să cred că răspunsul pentru interogația de mai sus nu poate fi decât unul pozitiv. Mai mult, astfel așezate lucrurile se deschid, pe viitor, multiple piste de interogație istorică, orientate înspre un subiect cu totul și cu totul special și, în plus, de mare actualitate. În ansamblu se poate spune că secolul al XIX-lea reprezintă prima luare în atenție deplină a tematicii alcoolismului în spațiul românesc. Prin urmare, subiectul devine pretextul unor discursuri multiple, era tot mai mult gestionat de Stat/Putere și se încerca o cât mai adecvată „manipulare” a sa în concordanță cu interesele generale. Din acest unghi, secolul al XX-lea duce mai departe linia trasată și, în plus, alocă noi spații de expresie și acțiune. Astfel, problematica alcoolismului devine tot mai mult o chestiune medicalizată în ciuda unor diverse mutații ce apar de-a lungul timpului.

Fernand Braudel susținea că orice civilizație are nevoie de luxuri alimentare și de o serie de stimulenți, de dopanți pentru a exista: secolele al XII-lea și al XIII-lea cunoșteau astfel nebunia mirodeniilor și a piperului; secolul al XVI-lea aducea noi elemente de acest tip în ecuație - primul alcoolul, apoi ceaiul, cafeaua, tutunul; iar secolele XIX-XX cunosc drogurile lor bune sau detestabile. În consecință pentru menținere și datorită apariției unor dificultăți alimentare foarte serioase, omenirea a avut nevoie mereu de compensații, după o regulă constantă a vieții ei⁷⁷. Interogația care se pune ocazionată de tematica alcoolismului în România secolelor XIX-XX va fi așadar următoarea: care a fost regula constantă a vieții în acest spațiu și timp istoric astfel încât alcoolul și alcoolismul au devenit subiect, dependență frică și durere deopotrivă ? Răspunsul nu va sta decât în cheia unor investigații ulterioare acesteia...

⁷¹ Niculiță-Voronca 1998, pp. 223-244.

⁷² Pamfilie 1999, pp. 24, 98-100.

⁷³ Gheorgheasa 1925.

⁷⁴ *Din Țara Oașului* 1937, p. 25-32.

⁷⁵ Gorovei 1931, p. 235sq.

⁷⁶ De pildă, Beliş 1976; Popa 1983 etc.

⁷⁷ Braudel 1984, p.280-290; 304.

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

Surse inedite:

A.N.A. Arhivele Naționale Alba, fonduri *Mitropolia Română Unită Blaj; Protopopiatul român greco-catolic Alba Iulia, parohia subordonată Bărbant; Reuniunea de temperanță antialcoolică a teologilor din Blaj.*

Surse editate:

- Activitatea 1927 *Din activitatea secțiunilor literar-științifice. Anexa VIII, în Transilvania*, 58, 10-11, Oct.-Nov., 1927.
- Anuarul 1941 *Anuarul Statistic al României. 1939 și 1940*, București, Institutul Central de Statistică, 1941.
- Baiulescu 1872 Bartolomeu Baiulescu, *Disertațiune despre stricarea vinarsului, ținută în 16 Iuliu în adunarea generală a despărțământului de cultură la Brașiov, de parochulu...*, în *Transilvania*, 22, V, Brașov, 15 Noiembrie 1872.
- Banu 1935 George Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Edit. Fundației pentru literatură, 1935.
- Bariț 1838 George Bariț, *Înfrânarea la beuturi spirituoase*, în *Foaie pentru Inimă, Minte și Literatură*, Brașov, I, 21, 1838.
- Bălan 2004 Mircea Bălan, *Istoria beției la români*, Timișoara, Eurostampa, 2004.
- Beliș 1976 Vladimir Beliš, *Riscurile consumului de alcool*, București, Ed. Medicală, „Știința pentru toți”, 1981; *Alcoolismul. Implicații bio-psiho-sociale. Simpozionul din 25 Septembrie 1976*, coord. Petru Bârzei, Marian Cotrău, Iași, UMF, 1976.
- Braudel 1984 Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*. Traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I, București, Meridiane, 1984.
- Brătianu 1924 Vintilă Brătianu, *Ordonanță de caracter general*, în *Monitorul Oficial al Ținutului Alba Iulia*, 20, 14 Mai, 1924.
- Boca Velcherianul 1895 Aron Boca Velcherianul, *Un cuvânt către frații săteni despre filoxera omeniei sau vinarsul. Versuri*, Gherla, Aurora, 1895.
- Corpus 1900 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1898. Èvi, 1908. Èvi*, Budapest, 1900, 1909.
- Cristea 1902 Miron Cristea, *Cuventare contra beției*, Sibiu, Tip. Archied., 1902.
- Cronică 1912 *Cronică*, în *Cultura Creștină*, II, 3, 10 Februarie 1912.
- Cuza 1897 A.C. Cuza, *Lupta în contra alcoolismului în România*, Jassy, Tip. H. Goldner, 1897.
- Darea 1941 *Darea de Seamă de activitatea Ligei Temperanța pe exercițiul 1940-1941*, în *Revista Temperanța*, București, 2-3, IX, Mai-Iunie, 1941.
- Din Țara Oașului 1937 *Din Țara Oașului. Strigături (Țipături), Orații de nuntă, Bocete, culese de...*, Bixad, Tip. „Sf. Vasile”, 1937.
- Eminescu 1998 Mihai Eminescu, *Chestiunea evreiască*. Antologie, prefață și note D. Vatamaniuc, București, Vestala, 1998.
- Enciclopedia 1940 *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1940.
- Fekete 1913 Ioan Fekete Negruțiu, *Drepturile și datorințele cetățenești*, Blaj, Tip. Sem. Teol. Gr.cat, 1913.
- Florea 2004 Gelu Florea, *Dacians and Wine (1st Century B.C - 1st Century A.D.)*, în *Orbis Antiqvvs. Studie in honorem Ioannis Pisonis*, ed. Radu Ardevan, Cluj Napoca, Nereamia Napocae Press, 2004.

- Gheorgheasa 1925 P. Gheorgheasa, *Ard'o focul de beție. Culegeri Populare*, Tip. Mănăstirii Neamțu, 1925.
- Le Goff - Rousselier 1995 Jacques Le Goff, Nicolas Rousselier, *Préface. Les auteurs*, în *Histoire et le métier d'historien en France 1945-1995*, coord. Francois Bédarida, Paris, Éd. de la Maison des sciences de l'homme, 1995.
- Gorovei 1931 Artur Gorovei, *Descântecetele Românilor. Studiu de folclor*, București, Academia Română, XI, 1931.
- Hațiegan - Daniello 1928 Dr. I. Hațiegan, L. Daniello, *Secțiunea medicală și biopolitică*, în *Rapoartele singuratecilor secțiuni*, în *Transilvania*, 59, 12, Decembrie 1928.
- Heath 1987 Dwight B. Heath, *Anthropology and Alcohol Studies. Current Issues*, în *Annual Review of Anthropology*, 16, 1987.
- Instrucțiuni 1928 *Instrucțiuni privitoare la aplicarea legii pentru represiunea fraudelor în prepararea comerțului băuturilor alcoolice*, București, M.A.D., Imprimeria Statului, 1928.
- Istoricul 1938 *Istoricul băuturilor în România*, în *Revista Temperanța*, București, VI, 3, August 1938.
- Legea 1936 *Legea pentru apărarea viticulturii și regulamentul legii*, București, Imprimeria Statului, 1936.
- Legea 1924 *Legea pentru monopolul băuturilor spirtoase în comunele rurale și măsuri contra beției din 7 martie 1908 cu modificările din 1909, 1910, 1914*, în *Codul General al României. Legi Uzuale* (în continuare *Codul Hamangiu*), vol. III, București, Edit. Libert. Univ., 1924.
- Legea 1932 *Legea monopolului vânzării spirtului și a băuturilor spirtoase și a taxelor de consumație din 22 aprilie 1932*, în *Codul Hamangiu*, vol. XX, 1933.
- Levine 1979 Harry G. Levine, *The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America*, în *Journal of Studies on Alcohol*, 15, 1979.
- Liga Temperanța 1929 *Liga Temperanța din România pentru propaganda antialcoolică și educația civică. Statute*, București, 1929.
- Lupta 1929 *Lupta împotriva beuturilor spirtuoase*, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, XCII, 65, 28 Iunie 1929.
- Manuilă 1924 Sabin Manuilă, *Alcoolismul. Producția și consumația alcoolului în Transilvania*, în *Societatea de Mâine*, Cluj, I, 3 27 Aprilie, 1924.
- Manuilă 1925 Sabin Manuilă, *Consumația alcoolului și situația brevetelor în Transilvania*, în *Societatea de Mâine*, Cluj, II, 7, 15 Februarie, 1925.
- Marcu - Roșianu 1907 Izidor Marcu, Ștefan Roșianu, *Alcoolismul*, Blaj, Tip. Archidiecezană, 1907.
- Magyar 1900, 1905, 1906, 1909 *Magyar Statisztikai Közlemények. Uj Folyam. XXII Kötet. A Magyar Korona Országainak. 1897. Évi. Népmozgalmi Statisztikája*, Budapest, Pesti Konyvnyomda-Részvénytársaság, 1900, 1905, 1906, 1909.
- Murgeanu 1899 George C. Murgeanu, *Catechism anti-alcoolic întocmit spre folosința obștei rurale*, București, Biblioteca Anti-Alcoolică a Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, nr. 4, 1899.
- Niculiță 1998 Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine cronologică*, II, București, Saeculum I.O., 1998.

- Oișteanu 2001 Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București, Humanitas, 2001.
- Pamfilie 1999 Tudor Pamfilie, *Boli, leacuri la oameni, vite și păsări după datinile poporului român*, București, Saeculum I.O., 1999.
- Petric - Munteanu 1854 Ioan Petric, George Munteanu, *Infrișatele stricăciuni ale beuterei de vinarsu-rachiu. Învățăături mântuitoare*, prefață de G. Barit, Brașov, Tiparul lui Römer & Kaummer, 1854.
- Premiile 1930 *Premiile "Ligei Temperanța"*, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, XCIII, 6, 17 Ianuarie, 1930.
- Popa 1983 Liviu Popa, *Aspecte privind impactul alcool-om pe teritoriul a 9 județe (1978-1982)*, Cluj Napoca, UMF, 1983.
- Prelegerile 1912 *Prelegerile Poporale ținute în cursul anului 1911*, în *Transilvania*, V, XLIII, Sept.-Oct. 1912; *Conferințe ținute în cursul anului 1911*, în *Transilvania*, V, XLIII, Sept.-Oct. 1912.
- Prodan 1984 David Prodan, *Rășcoala lui Horea*, ed. II, Vol. I, București, 1984.
- Prodan 1985 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, București, 1986.
- Răvașul 1904 *Răvașul*, II, 6, 6 Februarie, 1904.
- Revista Temperanța 1938 *Revista Temperanța*, București, VI, 1, 2538, Iunie, 1938.
- Room 1997 Robin Room, *Alcohol, The Individual and Society: What History teaches us*, în *Addiction (Supplement)*, 7, 11, 1997.
- Room 1984 Robin Room, *Alcohol control and public health*, în *Annual Review of Public Health*, 5, 1984.
- Room 1983 Robin Room, *Legislative Strategies and the Prevention of Alcohol Problems*, în Marcus Grant and Bruce Ritson, eds., *Alcohol: The Prevention Debate*. London, Croom Helm, 1983.
- Room 1996 Robin Room, *Alcohol consumption and social harm conceptual issues and historical perspectives*, în *Contemporary Drug Problems*, 23, 1996.
- Rotar 2006 Marius Rotar, *Apa care arde în flăcări. Despre alcoolism în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *Caietele de Antropologie Istorică*, Cluj Napoca 8-9, V, 2006.
- Rotariu 1927 Ion V. Rotariu, *Politica Alcoolului. Ruina unei industrii*, București, Institutul de Arte Grafice, 1927.
- Sârbu 2003 Valeriu Sârbu, *Trăit-au geto-dacii de la Burebista la Decebal fără vin?*, în *Mousaios*, 8, 2003.
- Sournia 1992 Jean-Charles Sournia, *Histoire de l'Alcoolisme*, Paris, Flammarion, 1992.
- Spode 1991 Hasso Spode, *Alkohol und Zivilisation. Berausung, Ernüchterung und Tischsitten in Deutschland bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin, Tara, 1991.
- Suciu-Sibianu 1928 Mircea Suciu-Sibianu, *Problema alcoolismului*, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, XCI, 106, 12 Octombrie, 1928.
- Stanciu 2006 Alina Stanciu, 2, 3 miliarde de euro pe băutură, în *Cotidianul*, XV, 228 (4006), București, 2006.
- Stănescu 1943 Constantin Stănescu, *Patima beției și urmările ei*. Cuvântare rostită la postul de Radio București în cadrul orei satului în ziua de Duminică 16 Mai 1943, cu ocazia serbării zilei „Temperanța”, în *Revista Temperanța*, București, X, 11-12, Februarie-martie 1943.
- Stein 1985 Howard F. Stein, *Alcoholism as Metaphor in American Culture: Ritual Desecration as Social Integration*, în *Ethos*, 13, 3, 1985.

Urmările 1925	<i>Urmările Beției. Publicațiile revistei „Patima”. Cruciada împotriva alcoolismului</i> , Iași, Institutul de Arte Grafice „Viata Românească”, 1925.
Tabla 1937	<i>Tabla de Materie. Anul XXXVI: Martie 1936- Februarie 1937</i> , în <i>Revista Sănătatea</i> , București, 12, XXXVI, Februarie 1937.
Thiron 1899	Constantin Thiron, <i>L'alcoolisme comme une des causes prédisposant à la tuberculose</i> . Communication présentée au IV-ème Congrès contre l'abus de boissons alcooliques, Iasi, Imprimeria Natională, 1899.
Thuiller - Tulard 1986	Guy Thuillier, Jean Tulard, <i>La methode en histoire</i> , Paris „Que sais-je”, PUF, 1986.
Vasici 1844	Dr. Vasici, <i>Vinarsul – Rachiul în privința istorico-politico-medicală</i> , în <i>Foaie pentru Inimă, Minte și Literatură</i> , Brașov, VII, 7, 1844.
Vlădescu 1924	G. Vlădescu Răcoasa, <i>Antialcoolismul nostru</i> , în <i>Societatea de Mâine</i> , Cluj, I, 6, 18 Mai, 1924.
Voniga 1910	Pr. D. Voniga, <i>Mizerie, boală, crimă și degenerare sau Alcoolismul și urmările lui din punct de vedere economic, higienic, moral și național. Conferință pentru combaterea alcoolismului</i> , Orăștie, Tip. Nouă 1910.
Zelea Codreanu 1936	Corneliu Zelea Codreanu, <i>Pentru legionari</i> , vol. I, Sibiu, Edit. Totul Pentru Țară, 1936.

**CENTENARUL MUZEULUI ASOCIAȚIUNII 1905-2005.
PRINCIPII DE MUZEOLOGIE ÎN ORGANIZAREA MUZEULUI**

AURELIA COZMA

aurelia_cozma@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal

Muzeul de Istorie

ABSTRACT: THE CENTENARY OF "ASOCIAȚIEI" MUSEUM. PRINCIPLES OF MUSEOLOGY

The idea to found a museum that could house the possessions of forerunners ranged among the spirits of those times. In Sibiu this was pushed forward by the German community who has had the example of baron Samuel von Brukenthal. During the 18th century he had purchased an impressive collection of artwork and had build the Brukenthal palace, which was to become, after his death, the first museum in south-eastern Europe. "Asociatia transilvana pentru literatura romana si cultura poporului roman (ASTRA)", through activities held in the entire region inhabited by ethnic Romanians (establishment of schools, spreading of practical knowledge, scholarships), has had as a final objective the establishment of an institution with a particular profile - the "Asociatiei" Museum, organized as a historic and ethnographic museum in Sibiu, which was opened on the 19th of August 1905. Tracing back to the first ideas for the establishment and running museums of about 150 years ago, it can be observed that museologic principles of documentation, exhibit aquisitions and donations, setting up of inventories, the drawing up of subjects, opening hours schedule, techniques for artifacts preservation and furniture manufacturing have remained virtually unchanged till present days.

„Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” care prin acțiunile promovate, pe întreg teritoriul locuit de români (înființarea de școli, răspândirea cunoștințelor practice, acordarea de burse pentru studii), și-a propus să realizeze o acțiune cu un profil aparte, Muzeul Asociațiunii, organizat ca un muzeu istoric și etnografic la Sibiu, inaugurat la 19 august 1905, în Casa Națională, construită pentru a adăposti principalele instituții culturale ale Asociațiunii, ca o datorie de onoare față de monumentele culturale ale generațiilor trecute și față de urmași.

Până la această împlinire culturală a românilor au existat mai multe momente, gânduri care conturează „istoricul” Muzeului Asociațiunii.

Ideea de a înființa un muzeu care să adăpostească averea înaintașilor, se înscria în

spiritul epocii, imprimat la Sibiu de comunitatea germană ce avea ca exemplu pe baronul Samuel von Brukenthal, care în secolul al XVIII-lea achiziționase și construisese palatul a cărui destinație, după moartea sa, avea să fie primul muzeu din sud-estul Europei.

Primele preocupări au pornit de la George Barițiu, care încă de la adunarea de constituire a Astrei în 1861, propunea ca pe lângă probleme de etnografie și istorie să se colecționeze inscripții romane și documente.¹

În anul următor, 1862, cu prilejul adunării generale de la Brașov, George Barițiu trece de la idei muzeografice, la manifestări concrete, organizând la Școala din Scheii Brașovului prima expoziție românească cu caracter predominant

¹ Acte, 1862, p. 106.

etnografic ce cuprindea peste 2000 piese, având ca scop oglindirea stadiului culturii materiale atins de românii din Transilvania după revoluția de la 1848.

După închiderea expoziției, o parte dintre piese s-au restituit proprietarilor, iar cele rămase au fost vândute prin licitație pentru obținerea de fonduri atât de necesare asociației. Acțiunea de a colecționa piese continuă, încât la o ședință a comitetului central al asociației în 1871, Zaharia Boiu propune ca piesele colecționate să se păstreze într-un dulap sub cheie, până la înființarea unui muzeu, iar în 1872, adunarea generală votează o sumă de 100 florini pentru completarea colecțiilor de arheologie și numismatică.

Necesitatea înființării unui muzeu era tot mai evidentă, însă din punct de vedere financiar se întâmpinau greutăți. În 1880 la adunarea generală de la Turda, s-a propus și aprobat înființarea unui muzeu istorico-cultural cu sediul la Sibiu și a unei expoziții de agricultură și industrie în aceeași localitate.² Dacă fondarea muzeului a rămas un deziderat, cea de-a doua propunere a fost realizată cu prisosință în 1881. S-a constituit un comitet din 9 membrii (George Barițiu, Partenie Cosma), la care au fost chemate despărțămintele să colaboreze tocmai pentru ca această expoziție să prezinte cât mai veridic realizările românilor din Transilvania în domeniul culturii materiale și spirituale. După 8 luni de muncă, ministrul de interne refuză să dea aprobare, pe motiv că în statute nu se specifică activitatea expozițională, considerând acțiunea ca ilegală.³ Comitetele s-a dizolvat, alegându-se altul în frunte cu Partenie Cosma, expoziția pregătindu-se în aparență particular. La deschiderea expoziției la 27 august 1881, Partenie Cosma în discursul său spunea printre altele „judece-o alții cum vor voi, ea va rămâne o zi memorabilă pentru noi, care, desconsiderați de toată lumea, astăzi dovedim, că suntem un popor tânăr, care pricepe spiritul timpului și după modestele sale puteri năzuiește spre perfecționare”.⁴

La expoziția din 1881 în comparație cu cea din 1861 unde era reprezentată îndeosebi industria casnică, de data aceasta între cele 6000 piese dintre care unele erau din România, se remarcă nu numai cele meșteșugărești, ci și arta plastică (Mișu Pop, Emilia Popovici, Sava Popovici – Săvoiu).⁵

Ambele expoziții au jucat rolul unei adevărate școli practice de muzeografie, deoarece prin intermediul lor, s-a acumulat o largă experiență, ce se va folosi din plin, cu ocazia fondării viitorului muzeu al Astrei. Deși inițial expoziția din 1881 se programase numai pentru 10 zile, datorită afluenței publicului, conducerea o prelungește cu încă o săptămână. Obiectele, și de această dată s-au predat ca la expoziția din 1862, iar cele donate s-au vândut pentru sporirea fondurilor asociației.⁶

În vederea realizării muzeului George Barițiu, în anii 1886-1887 – deși avea 75 ani – întreprinde o călătorie la muzeele din Deva, Timișoara, Oradea pentru documentare, pentru a-și făuri un orizont muzeografic.⁷

Moartea lui George Barițiu în 1893 a determinat o stagnare, acțiunea fiind reluată la adunarea generală de la Lugoj, unde Cornel Diaconovich propune înființarea unui muzeu de istorie și etnografie. Se trece neîntârziat la acțiune, cumpărându-se la 1896 o casă cu un intravilan în strada Morii nr.6, cu 22000 florini pentru ridicarea unui edificiu unde să se adăpostească viitoarele colecții,⁸ iar pentru a nu avea surpriza din 1881, comitetul central modifică statutele asociației prevăzând și înființarea de muzee și expoziții, modificări aprobate în adunarea de la Mediaș în 1897, cea care a hotărât înființarea muzeului unde urma să se păstreze „clenodiile sale naționale”.⁹

Pentru construirea Casei Naționale, s-a hotărât tot la Mediaș să se apeleze la donații publice în bani și să se recurgă la venitul unei loterii. De mare ajutor financiar au fost instituțiile de credit românești și în primul rând banca „Albina” din Sibiu. Asociația a

⁵Sofronie 1967, p. 315.

⁶*Ibidem*.

⁷*Transilvania* 1887, p. 17-19.

⁸ANS, 1896, f. 2.

⁹*Transilvania* XXVIII, 1897, p. 13.

²ANS, 1872, f. 4.

³*Transilvania*, 1881, p. 129.

⁴*Ibidem*, p. 145.

mai beneficiat și de aportul material al locuitorilor din mediul rural.

Apelul adresat de membrii asociației în rândul maselor pentru a-i lămurii asupra importanței înființării muzeului, a fost urmat de donații tot mai numeroase în bani și obiecte. Lucrările Casei Naționale începute la sfârșitul lunii august 1903, s-au încheiat parțial în toamna anului 1904 când mai rămăseseră de executat decorațiuni interioare.

După ridicarea palatului, dr. C. Diaconovich și a continuat activitatea în domeniul înzestrării muzeului cu cele mai reprezentative piese, cât și expunerea după criterii științifice. Pentru documentare, întreprinde o călătorie la Budapesta la începutul lui ianuarie 1905.¹⁰ De asemenea Diaconovich a lansat un apel către români, încercând să –i determine să înțeleagă rolul acestei acțiuni muzeografice: „Scopul urmărit în aranjarea acestei expoziții este, pe de o parte prezentarea unei icoane cât mai fidele a stărilor, activității și năzuințelor poporului nostru, care să întărească în noi înșine conștiința forțelor noastre naționale și totodată să impună străinilor respectul cuvenit pentru importanța elementului nostru, iar pe de altă parte, întemeierea colecțiilor Muzeului istoric și etnografic, pentru care cu o asemenea ocazie se va putea aciuia, atât prin donațiuni, cât și prin cumpărări a unui număr mai considerabil de interes și valoare”.¹¹

Pentru organizarea expoziției, organizatorii au întocmit un program (tematică), iar la terminarea etalării, au întocmit catalogul expoziției ce avea și un regulament de funcționare.

La expoziție au participat 1337 expozanți cu un număr de peste 9000 obiecte din diferite sfere de activitate.¹²

Pentru a da mai mult fast evenimentului, s-au organizat mari serbări naționale, „Societatea de teatru român”, condusă de Iosif Vulcan fiind invitată să-și țină adunarea generală tot la Sibiu. Din România au luat parte la festivități membrii „Societății de muzică Carmen” din București, fiind invitat și Nicolae Iorga. Pentru etalare s-a folosit și material auxiliar: păpuși (pentru

port popular), foto (Emil Fischer, Alexandru Roșu, Wilhelm Auerlich), machete.

În cele 25 zile cât a funcționat, expoziția a fost vizitată de 6454 persoane. După închidere, pe lângă cele 603 obiecte donate, s-au mai cumpărat 60.¹³

Deschiderea muzeului la 19 august 1905 cu participarea și a românilor din România a premers unirea politică de la 1918.

Primul custode al muzeului începând cu 1 ianuarie a fost Octavian Goga, dar nu a avut răgazul să se ocupe de muzeu întrucât în toamna lui 1906 devine prim secretar al Astrei.

În 1906 s-a stabilit programul de vizitare în cursul săptămânii între orele 9-12, iar joi o ora gratuit.¹⁴

Activitatea e continuată la muzeu de Oc. Tăslămanu, efectuând deplasări pentru depistare și achiziționare de piese pentru a îmbogăți colecțiile. Înainte de a trece la catalogarea, sistematizarea și conservarea patrimoniului, Tăslămanu întreprinde călătorii pentru documentare: la București, Budapesta, Frankfurt,¹⁵ continuând și acțiunea de îmbogățire a colecțiilor istorice și de artă (1910- Tăslămanu achiziționează 50 pânze ale pictorului Mișu Popp și în 1921 achiziționează lucrări ale lui Octavian Smigelschi)¹⁶. După război, începând cu 1918, instituția începe să fie subvenționată, muzeul ajunge să aibă în 1921 peste 60000 de piese.

Pentru protejarea patrimoniului muzeal la intervenția lui Coriolan Petranu, statul a alocat 100000 lei pentru confecționarea mobilierului necesar (vitrine și dulapuri). În 1929 muzeul s-a închis pentru o primă reorganizare și conservare a pieselor, iar a doua acțiune de conservare din 1931, a fost condusă de renumitul etnolog Romulus Vuia de la Cluj. În urma cercetărilor întreprinse la fața locului de Romulus Vuia cu o echipă de specialiști, s-a constatat că muzeul nu corespunde unei tehnici muzeale minime. Vitrinele cereau în mod urgent înlocuirea sau repararea, expunerea pieselor nu scotea în evidență pe cele mai valoroase,

¹⁰ Sofronie 1967, p. 319.

¹¹ ANS, 1905, f. 1-2.

¹² Idem, 1906, f. 25.

¹³ Idem, 1906, p. 24.

¹⁴ Sofronie 1967, p. 321.

¹⁵ ANS, 1910, f. 9.

¹⁶ *Transilvania*, 1918, p. 5.

etnografia a fost inegal reprezentată (obiectele din lemn au fost neglijate).¹⁷ Sub conducerea lui Vuia s-au reorganizat numai secțiile de etnografie și artă ale muzeului. În această situație, muzeul rămâne până în 1944 când e împachetat și trimis la Gârbova,¹⁸ fiind readus în septembrie același an. Pentru public muzeul nu mai e deschis, în 1950 fiind transferat la Muzeul Brukenthal.

Urmărind firul evenimentelor de organizare a muzeului Asociațiunii, constatăm că deși de la primele gânduri de înființare a muzeului au trecut 150 de ani, sunt valabile aceleași principii ale muzeologiei contemporane: documentare, achiziții și donații permanente pentru constituirea colecțiilor, tematica expoziției, inventarul pieselor expuse, conservarea pieselor, executarea unui mobilier adecvat pieselor, program de vizitare, toate stând la baza organizării primului muzeu românesc în spațiul locuit de români.

¹⁷ Grama 2002, p. 212.

¹⁸ *Transilvania*, 1944, p. 14.

BIBLIOGRAFIE

<i>Acte</i> 1862	<i>Acte privitoare la urzirea și înființarea Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român</i> , Sibiu, 1862.
ANS 1896	Arhivele Naționale – filiala Sibiu, Fondul Astra, mapa 105, doc. 478, 1896, p. 2.
ANS 1905	Arhivele Naționale – filiala Sibiu, Fond Astra, pachet 161, doc nr. 481, 1905, f. 1-2.
ANS 1906	Arhivele Naționale – filiala Sibiu, Fond Astra ,pachet 162, doc. nr. 259, 1906, p. 24.
Grama 2002	Anca Grama, <i>Din istoria Muzeului Astra</i> , Sibiu, 2002.
Sofronie 1967	Mihai Sofronie, <i>Muzeul Astra 1905-1950</i> , în <i>Studii și comunicări</i> , vol. 13, Muzeul Brukenthal 1817-1967, Sibiu, 1967.
<i>Transilvania</i> 1881	<i>Transilvania</i> , Sibiu, an. XII, nr. 15-16 din 1-15 august, 1881, p. 129.
<i>Transilvania</i> 1887	<i>Transilvania</i> , Sibiu, an XVIII, nr. 3-4, din 1-15 februarie, 1887, p. 17-19.
<i>Transilvania</i> XXVIII	<i>Transilvania</i> , an. XXVIII, nr. VIII, p. 13.
<i>Transilvania</i> 1918	<i>Transilvania</i> , Partea oficială, 1918, p. 5.
<i>Transilvania</i> LXXV	<i>Transilvania</i> , An LXXV, număr administrativ, 1944, p. 14.

ARME KUCHENREUTER ÎN COLECȚIA MUZEULUI BRUKENTHAL RESTAURARE ȘI CONSERVARE

BARBU DORIN

barbu_dorin_laboratory@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal

Laboratorul Zonal de Restaurare

ZUSAMMENFASSUNG: DIE KUCHENREUTER JAGDGEWEHRE IM BRUKENTHALMUSEUMS WAFFENSAMMLUNG. RESTAURIERUNG UND KONSERVIERUNG

Das Brukenthalmuseum enthält drei Jagdgewehre die von den Buchsenmacher der Familie Kuchenreuter hergestellt wurden: Johann Jacobs (1709-1783), Johann Andreas (1716-1795) und Johann Adam (1794-1869). Der Verfasser beschreibt diese Jagdgewehre und die angewendeten Methoden für ihre Restaurierung; er kommt zur Schlussfolgerung dass die Mechanismen der ersten zwei Jagdgewehre von Steinschloss zu Perkussionschloss in zwei verschiedene Werkstätten modifiziert wurden.

Cunoașterea cât mai amănunțită, mergând până la cunoașterea completă a evoluției, a etapelor de creație în arta armurăriei, este o necesitate imperioasă a istoriografiei, la care și Restaurarea își aduce un important aport. Din acest punct de vedere valorificarea științifică a colecțiilor de arme adăpostite de muzeele noastre stă în centrul atenției specialiștilor, care prin studii aprofundate aduc în fața celor interesați noi date și interpretări legate atât de fondul autohton cât și de realizările spectaculoase, tehnice și estetice ale unor centre din alte regiuni, cu care țara noastră a fost în contact permanent.

Toate aspectele cuprinse în arta armurăriei – o ramură a prelucrării metalelor – apar ca necesități istorice pentru o anumită perioadă de timp, determinate de realizările tehnicii și o manifestare a concepției pentru frumos a diferiților meșteri și chiar familii de meșteri, care și-au desfășurat activitatea de-a lungul a mai multor secole, realizând un stil unitar, armele fiind niște artefacte remarcabile ce primesc funcții estetice, simbolizând bogăția și prestigiul posesorului, dar și măiestria realizatorului.

Armele realizate de meșterii familiei Kuchenreuter ridică valoarea marilor colecții de arme din muzee, fiind menționate în toate lucrările de specialitate ca realizări de prestigiu din centrele armurieri Regensburg, Steinweg și Cham începând cu secolul al XVI-lea până în prezent. Genealogia familiei Kuchenreuter începe la mijlocul secolului al XVI-lea cu Georg Kuchenreuter născut în 1640 la Lichteneck¹, lângă Frontenhausen (Niederbayern), urmat de Johann Christoph 1670-1742 stabilit în Regensburg, fiul lui, Johann Jacob (1709-1783) devenind armurierul de curte al principelui de Taxis. De asemenea Anderas Jacob (1746-1814) și Johann Andrea II (1758-1808) au fost armurieri de curte ai principelui de Taxis iar Johann Adam (1794-1869) al regelui Bavariei. Ultimii descendenți ai familiei sunt și în prezent armurieri în Regensburg.

Muzeul Brukenthal deține 3 superbe puști de vânătoare realizate de armurierii familiei Kuchenreuter și anume:

- Johann Jacob 1709-1783
- Johann Andreas 1716-1795

¹ *Allgemeines Lexikon*, p. 41.

- Johann Adam 1794-1869

Primele două puști se aseamănă foarte mult, de aceea facem o descriere comparativă a lor:

- Lungime totală: 133 cm, respectiv 132,5 cm.

- Lungimea țeavii: 96,5 cm, respectiv 96,2 cm

- Calibrul amândouă: 15 mm.

- Țeava lisă, obținută prin tragere pe banc, poligonală la culată și cilindrică la vârf. Prima țeavă are la culată gravuri cu motive vegetale, un cerb și o ciută; pe țeavă inscripția „Iohann Iacob Kuchenreuter” cu litere de argint iar la culată o marcă patrată aurie, cu un călăreț purtând sabia ridicată în mâna dreaptă și inițialele: I, I, K. A doua țeavă prezintă volute din argint și inscripția „IOH. AND. KUCHENREUTER AN REGENSPUR” primele litere din fiecare cuvânt fiind din aur, restul din argint. Marca rotundă, aurie, este dispusă după numele Kuchenreuter, înfățișând același călăreț dar având inițialele: I, C, K.

- Patul și ulucul din lemn de nuc gravat.

- Garniturile din alamă, turnate: pe garda trăgaciului este reprezentat un personaj feminin cu lance în mână, iar la picioare un cerb (identice); capătul patului prezintă o aplică protectoare cu motive vegetale și același personaj cu cerb la picioare dar având o pușcă în mână (identice); pe partea superioară a patului apare un medalion reprezentând pe Diana șezând cu un arc în mână și un cerb la picioare (identice). Prima pușcă – pe contraplatină are reprezentat un personaj feminin șezând, cu lance în mână, un câine de vânătoare la picioare, în fundal un apeduct roman și motive vegetale. Contraplatina celei de-a doua puști lipsește. Diferă inelele de trecere a vergelei.

- Mecanismele de oțel prezintă aceeași ornamentație pe platină și anume două personaje feminine, unul cu cerb, celălalt cu un câine de vânătoare. Diferă forma cocoșului: cel de-al doilea este plat, pe când primul are volum (lipsește partea superioară), ambele ornamentate cu motive vegetale.

Ambele mecanisme cu capsă fac parte din categoria mecanismelor cu percuție. Primul mecanism cu percuție a fost inventat în 1805 de scoțianul Alexander Forsyth², iar capsă abia

în 1816³, ceea ce ne face să tragem concluzia că mecanismele inițiale au fost cu cremene și transformate în mecanisme cu capsă după această dată, în ateliere diferite (forma diferită a cocoșilor)!

Lipsuri la cea de-a doua armă: vergeaua, 2 șuruburi de prindere a mecanismului, 1 șurub și 2 știfturi de prindere a țeavii.

Cea de-a treia pușcă, expusă la Muzeul de vânătoare:

- Lungime totală: 103 cm.

- Lungimea țeavii: 64 cm.

- Calibru: 13 mm.

- Țeava octogonală, cu ghinturi octogonale, din oțel damaschinat, are la culată, gravat, un cerb, iar pe partea superioară inscripția: „J. ADAM KUCHENREUTER IN REGENSBURG”, sistem de ochire cu înălțător reglabil.

- Patul și ulucul din lemn de nuc gravat, pe pat lăcaș cu capac pentru ustensile. Fisuri ale ulucului.

- Garniturile din oțel gravate cu motive vegetale iar pe pat un medalion mic de argint cu inițialele: „G.S.”. Pe contraplatină apar doi ulii.

- Mecanismul cu capsă, din oțel, cu platină gravată cu motive vegetale și un vânător, are o piedică exterioară fixată pe platină și cocoșul în formă de șarpe. Pușca e prevăzută cu două trăgace, iar o parte din apărătoarea de degete (din lemn) lipsește. Vergeaua – lipsă.

RESTAURARE – CONSERVARE

Primele două arme au fost restaurate, urmând ca cea de-a treia să intre în restaurare. Fiind asemănătoare s-a adoptat același flux tehnologic de restaurare:

- Demontare în părți componente.

- Țeava: - exteriorul – curățire mecanică combinată cu Balistol

- interiorul – taninare⁴ în trei straturi, peliculizare cu Paraloid B72, 5% în Toluen

- Mecanismul: - curățire mecanică. După demontarea mecanismului s-a observat constituția specială a nucii având o pârghie suplimentară pentru mărirea siguranței.

² Muller, 1979, p. 164.

³ Muller, op.cit., p. 165.

⁴ Stambolov, 1985, p. 155.

- Garniturile din alamă – curățire chimică în acid ortofosforic 20% combinată cu perieri mecanice.
- Lemnul de nuc – curățire cu alcool etilic
 - completarea vârfului ulucului cu lemn de nuc, lipire, chituire, integrare cromatică
- lustruire cu schellack
- Confecționat: 2 șuruburi de prindere a mecanismului, 1 șurub prindere țeavă, 2 știfturi prindere țeavă la una dintre arme.
- Asamblarea părților componente.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

Allgemeines Lexikon	<i>Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der Antike bis zur gegenwart</i> , Band XX, Leipzig.
Jobst 2002	Jobst Hans-Peter, <i>Die Oberpfalzer Buchsenmachertradition der Kuchenreuter</i> , Regensburg, 2002.
Muller 1979	Heinrich Muller, <i>Gewere, Pistolen, Revolver</i> , Leipzig, 1979.
Stambolov 1985	T. Stambolov, <i>The Corrosion and Conservation of Metallic Antiquities and Works of Arts</i> , Amsterdam, 1985.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / ABBILDUNGEN

- Fig. 1 - Arborele genealogic al familiei Kuchenreuter. Der Stammbaum der Familie Kuchenreuter
- Fig. 2 - Blazonul familiei Kuchenreuter. Das Familienwappen der Kuchenreuter
- Fig. 3 - Pușca I – înainte de restaurare – Patul și mecanismul. Gewehr I vor der Restaurierung. Der Kolben und das Schloss
- Fig. 4 - Pușca I – înainte de restaurare – Contraplatina. Gewehr I vor der Restaurierung. Die Gegenplatte
- Fig. 5 - Pușca I – înainte de restaurare – Aplica terminală a patului. Gewehr I vor der Restaurierung. Die Kolbenplatte
- Fig. 6 - Pușca I – după restaurare – Aplicele. Gewehr I nach der Restaurierung. Waffenoberfläche
- Fig. 7 - Pușca I – după restaurare – Inscriptia de pe țeavă. Gewehr I nach der Restaurierung. Das Inschrift auf der Lauf
- Fig. 8 - Pușca I – după restaurare – Medalion pat. Gewehr I nach der Restaurierung. Medaillon
- Fig. 9 - Pușca II – înainte de restaurare – Mecanism. Gewehr II vor der Restaurierung. Das Schloss
- Fig. 10 - Pușca II – înainte de restaurare – Aplica ulucului. Gewehr II vor der Restaurierung. Schaftplatte
- Fig. 11 - Pușca II – înainte de restaurare – Lipsa contraplatinei . Gewehr II vor der Restaurierung. Die Abwesenheit die Gegenplatte
- Fig. 12 - Pușca II – după restaurare – Mecanism. Gewehr II nach der Restaurierung. Das Schloss
- Fig. 13 - Pușca II – după restaurare - Inscriptia de pe țeavă. Gewehr II nach der Restaurierung. Das Inschrift auf der Lauf
- Fig. 14 - Pușca II – după restaurare – Vedere generală. Gewehr II nach der Restaurierung. General Ausblick
- Fig. 15 - Pușca III – înainte de restaurare – Mecanism. Gewehr III vor der Restaurierung. Das Schloss
- Fig. 16 - Pușca III – înainte de restaurare - Inscriptia de pe țeavă. Gewehr III vor der Restaurierung. Das Inschrift auf der Lauf
- Fig. 17 - Pușca III – înainte de restaurare – Contraplatina. Gewehr III vor der Restaurierung. Die Gegenplatte

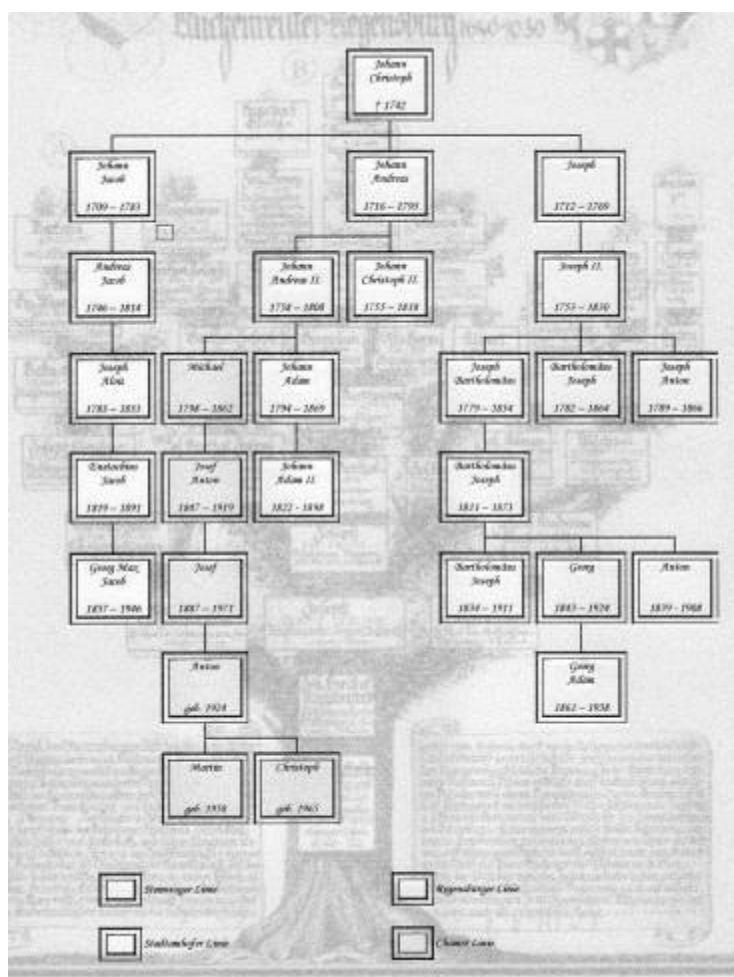

Fig. 1⁵

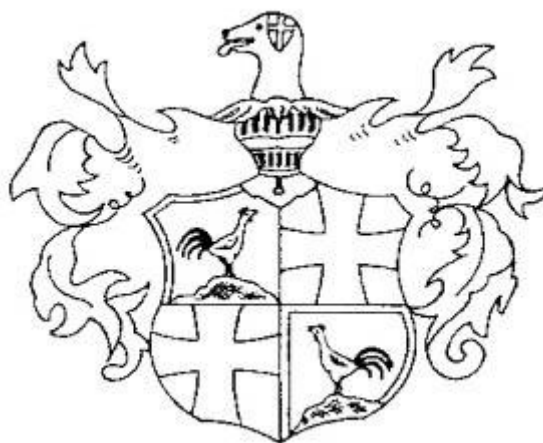

Fig. 2⁶

⁵ Jobst, 2002, p. 66.

⁶ *Ibidem*, p. 100.

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

**UN STEAG AL BRESLEI ZIDARILOR ȘI PIETRARILOR
DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE DIN SIBIU**

OLGA BEȘLIU

olgabesliu@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal

Muzeul de Istorie Sibiu

CARMEN SOTELECAN

carmensotelecan@brukenthalmuseum.ro

SIMONA STĂNCULESCU

simonastanculescu@brukenthalmuseum.ro

CAMELIA CRIȘAN

cameliacrisan@brukenthalmuseum.ro

Muzeul Național Brukenthal

Laboratorul Zonal de Restaurare

**ABSTRACT: A FLAG BELONGING TO THE GUILD OF MASONS AND STONECUTTERS
IN THE COLLECTION OF THE HISTORY MUSEUM IN SIBIU**

The study presents a flag dated 1853 belonging to the Guild of Masons and Stonecutters and the restoration process. The History Museum has also representative objects belonging to this guild that give the opportunity to study the evolution of the guild mark.

Cele mai vechi documente ce atestă existența Breslei Zidarilor și Pietrarilor la Sibiu sunt documentul din 1491¹, ce amintește de meșterul zidar Mihail ca fiind membru al Sfatului orașului; cel din 1492, prin care zidarilor li se repartizau spre apărare turnul ce le poartă numele² și statutul ce i-a fost acordat breslei de Universitatea Săsească în 1569³.

Muzeul de Istorie păstrează câteva piese reprezentative pentru această breaslă: un sigiliu⁴, trei lăzi din lemn (două lăzi de breaslă⁵ și o lădiță de bani⁶), un steag⁷, un pahar din argint al Frăției Constructorilor,

Zidarilor și Pietrarilor⁸ și trei vase din cositor⁹. Cinci dintre ele (lăzile, paharul din argint și cana din cositor) au intrat în colecția muzeului în 1900, din partea Asociației Constructorilor, Zidarilor, Pietrarilor Sibieni care a luat locul breslei desființate în 1872. De altfel, muzeul deține și un steag al acestei asociații.¹⁰

Diversitatea tipologică și cronologică a pieselor permite observația că de-a lungul secolelor semnul breslei nu a suferit mari modificări, el reprezentând în toate cazurile unelte specifice meseriei. Piese din secolul al XVI-lea (paharul din argint și sigiliul) au figurat un ciocan, o mistrie și un echer, steagul din 1852 un compas, un ciocan, o mistrie, un echer, iar pe platourile din cositor

¹ Pascu 1954, p. 196.

² Vlaicu 2003, doc. 74, p. 201 - 205.

³ Vlaicu 2003, doc. 144, p. 409.

⁴ Nr. inv. M 4820/9592, datat 1599. Detalii la Ivănuș 1993, p. 68.

⁵ Nr. inv. M 5020/2292, datată 1832 (detalii la Bielz 1936 – 1937, fig. 6) și M 5056/2293.

⁶ Nr. inv. M 4447/2294.

⁷ Nr. inv. M 5241, datat 1852.

⁸ Nr. inv. T 65.

⁹ Nr. inv. M 180 (cană datată 1616, detalii la Haldner 1972, nr. cat. 13), M 207 (platou datat 1782 detalii la Haldner 1972, nr. cat. 36, pl. II. XXIV D, E), M 210 (platou datat 1766, detalii la Haldner 1972, nr. cat. 198, pl. XXVII E, F, G).

¹⁰ Nr. inv. M 5274, datat 1924.

din secolul al XVIII-lea și lada din 1832 semnul reprezintă mistria, ciocanul și firul cu plumb.

Pe lângă piesele ce au aparținut breslei zidarilor și pietrarilor, activitatea meșterilor este ilustrată în colecțiile Muzeului de Istorie de lucrările unuia dintre cei mai mari sculptori în piatră din Sibiu, Elias Nicolai (autorul blazonului familiei Bethlen, datat 1649¹¹) și de sculpturile meșterului Andreas Lapidica ce pot fi admirate în loggia și lapidariul medieval al muzeului.

Obiectele din colecția sibiană întregesc informațiile despre una din cele mai importante bresle din Transilvania.

RESTAURAREA STEAGULUI

Steagul breslei zidarilor și pietrarilor din colecția Muzeului de Istorie, Sibiu a fost restaurat în Laboratorul Zonal de Restaurare și Conservare al Muzeului Brukenthal.

Descriere

Steagul, de dimensiuni mari, are formă dreptunghiulară, terminat în coadă de rândunică. Este alcătuit din două benzi de culori diferite-galben și maro. Este prins cu ținte aurii pe o hampă de lemn cu vârf auriu iar partea terminală este vopsită în dungi oblice, în aceeași culoare cu steagul-galben și maro. În partea centrală a steagului este pictată stema breslei zidarilor și pietrarilor. Aceasta se regăsește atât pe avers cât și pe revers. Fondul stemei este roșu iar însemnele breslei sunt de culoare gri albăstrui. Cu galben este marcat anul 1852. Pe părțile laterale sunt prinși franjuri galbene și maro. În colțurile de jos sunt montați doi ciucuri: la banda maro unul galben iar la banda galbenă unul maro.

Materiale și tehnica de execuție

Materialul din care este alcătuit steagul este pânză de bumbac asamblată manual. Franjuri și ciucuri sunt din lână. Medalionul central este pictat direct pe pânză, pe ambele fețe, fără preparare inițială. Vopselele folosite sunt culori de ulei.

Stare de conservare

Obiectul prezintă degradări fizico-mecanice care au dus la slăbirea rezistenței materialului pe porțiuni, în zona de prindere cât și în ansamblul ei. De asemenea s-au observat depuneri de praf și murdărie pe întreaga suprafață precum și pete de origine necunoscută. Zona pictată a prezentat depuneri de praf și murdărie, rupturi mici și o ruptură mediană. Franjuri și ciucuri au fost foarte murdari.

Restaurare

Steagul s-a desfăcut de pe hampă și s-a notat modul de prindere.

Franjuri și ciucuri s-au demontat și s-au notat modul și locul de prindere.

Datorită faptului că piesa a fost foarte murdară și fragilă, dar și a faptului că partea centrală este pictată s-a făcut o curățire uscată cu aspiratorul de mână protejat de filtru și cu perii moi. Partea pictată a fost desprăfuită cu pensule moi. Franjuri au fost curățați în soluție de spălare (apă cu detergent neionic), după efectuarea unui test de culoare cu apă simplă și soluție de spălare. După clătiri repetate cu apă distilată ciucuri au fost presați în hârtie de filtru, uscați și rulați pe un suport pentru a-și păstra forma. În zonele cu porțiuni lipsă s-a făcut completarea cu material vopsit la culoare. S-a folosit netex lipit la cald pentru a evita degradarea materialului prin coasere.

Partea pictată, datorită faptului că avea o ruptură mediană, a fost consolidată cu voal de hârtie japoneză, prin lipire cu clei de pește, metodă folosită în restaurare pictură. Operația s-a făcut pe o singură față, pentru a consolida zona pictată și totodată pentru a lăsa la vedere aversul steagului, imaginea fiind identică pe ambele părți. În final, au fost montați franjuri și ciucuri, respectându-se modul de prindere inițial.

¹¹ Nr. inv. M 5986.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Bielz 1936 - 1937	J. Bielz <i>Die Zunfaltertümer im Baron Brukenthalischen Museum</i> în <i>Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum</i> , VI, 1936 – 1937.
Haldner 1972	Anamaria Haldner, <i>Colecția de cositoare. Catalog</i> , Sibiu 1972.
Ivănuș 1993	Dănuț Ivănuș, <i>Tipare sigilare de breaslă din colecția Muzeului de Istorie din Sibiu</i> , în <i>Revista Muzeelor</i> , XXX, nr. 2, 1993.
Pascu 1954	Ștefan Pascu, <i>Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea</i> , 1954.
Vlaicu 2003	Monica Vlaicu, <i>Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune 1224 – 1579</i> , Sibiu, 2003.

LISTA ILUSTRAȚIEI / LIST OF FIGURES

- Fig. 1 - Steagul înainte de restaurare. The flag before the resoration.
Fig. 2, 3 - Detalii din timpul restaurării. Details from the restoration process
Fig. 4 - Steagul după restaurare. The flag after restoration

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

STEAGUL SOCIETĂȚII ZIDARILOR PENTRU BOLNAVI ȘI ÎNMORMÂNTĂRI

CARMEN SOTELECAN

carmensotelecan@brukenthalmuseum.ro

SIMONA STANCULESCU

simonastanculescu@brukenthalmuseum.ro

CAMELIA CRISAN

cameliacrisan@brukenthalmuseum.ro

Muzeul Național Brukenthal

Laboratorul Zonal de Restaurare

ABSTRACT: THE RESTORATION OF THE FLAG OF THE MASON'S SOCIETY FOR ILL PEOPLE AND FUNERALS, SIBIU

The study presents the restoration process of the flag dated 1924.

Steagul restaurat în Laboratorul Zonal, Sibiu-sector textile, face parte din colecția Muzeului de Istorie și aparține Societății zidarilor, societate apărută după decretul din 1872 când breslele au fost transformate în cooperative/asociații meșteșugărești.

Descriere

Steagul este de formă dreptunghiulară, iar central este aplicat un medalion cu însemnele asociației. Pe aversul părții de sus și al părții de jos a acestuia se găsește o inscripție din fir metalic auriu „Hermannstadter Maurer Kranken-u Beerdigungs-Verein 1924”, iar pe revers „Societatea Zidarilor de bolnavi și înmormântare Sibiu 1924”.

Culoarea fondului este bleu – deschis iar pe margini sunt prinși franjuri și doi ciucuri confecționați din fire metalice aurii.

Piesa este prinsă pe o hampă, din lemn lăcuit, cu 19 țințe metalice pe o parte iar pe cealaltă parte sunt aplicate 18 plăcuțe metalice inscripționate.

Materiale și tehnici de execuție

Pânza din care este confecționat steagul este din țesătură de lână fină (cașmir), culoarea originală fiind albastru ciel.

Inscripția în relief este brodată manual cu fir metalic constituit din bandă de aliaj pe bază de cupru aurit, rulat pe miez textil din bumbac.

Broderia este scoasă în relief prin folosirea mai multor fire de bumbac galben peste care este prins firul metalic.

Medalionul central este realizat astfel: pe carton este întinsă o pânză satinată de bumbac de culoare bleu pe care sunt aplicate însemnele asociației confecționate din pânză satinată galbenă. Toate elementele fiind conturate cu fir metalic aurit.

Steagul este mărginit de franjuri din fir metalic confecționat din aliaj de cupru, cusuți manual iar în colțurile de sus sunt prinși doi ciucuri mari tot din fir metalic aurit.

Stare de conservare

Piesa prezintă degradări fizico-mecanice, foto-chimice, dar și degradare biologică stopată. Toate aceste degradări au ca rezultat decolorarea întregii suprafețe: oxidarea firului metalic, depunerea de praf și murdărie, șifonarea materialului, pierderea de material în special colțul de jos al steagului (vezi foto).

Restaurarea obiectului

Steagul s-a desfăcut pe de hampă și s-a notat modul de prindere.

Demontarea elementelor s-a efectuat pe etape: demontarea ciucurilor și a franjurilor, demontarea celor două fețe ale steagului cu notarea modului de prindere și a materialelor folosite.

Datorită faptului că piesa prezintă depuneri de murdărie neaderentă, s-a efectuat doar o curățire uscată cu aspirator protejat cu filtru de tifon.

Restaurarea s-a realizat prin dublarea ambelor fețe cu netex chimizat, vopsit în aceeași culoare cu materialul original, prin lipire la cald la o temperatură moderată. Apoi cu fir subțire de bumbac, integrat cromatic, s-a prins

în punct de broderie bizantină de suprafețele degradate.

Asamblarea tuturor părților componente s-a făcut respectându-se modul original de prindere.

La cererea muzeografului, pentru o expunere și o depozitare optimă, nu s-a mai montat steagul pe hampă.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Aurel Moldoveanu; *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.

Radu Florescu, *Bazele Muzeologiei*, București, 1999.

Jentina E. Leene, *Conservarea textilelor*, 1972.

Spiridonia Macri, Emese Varga, *Steagul orașului Satu-Mare*- Sesiunea de comunicări internațională, 1997.

LISTA ILUSTRAȚIEI / LIST OF FIGURES

Fig. 1 Steagul înainte de restaurare. The flag before the restoration.

Fig. 2, 3 Detalii din timpul restaurării. Details from the restoration process

Fig. 4 Steagul după restaurare. The flag after restoration

Fig. 1

Fig. 2, 3

Fig. 4

**CERCETAREA DEPOZITULUI VIZÂND MEDIUL COLECȚIEI CU STAREA DE
CONSERVARE A ICOANELOR PE STICLĂ ȘI LEMN DIN CADRUL CNM „ASTRA”
SIBIU 2006**

ALINA GEANINA CURCĂ IONESCU

curcageanina@yahoo.com

Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu

**ABSTRACT: THE RESEARCH OF THE DEPOSIT CONCERNING THE ENVIRONMENT
OF THE COLLECTION AND THE STATE OF PRESERVATION OF ICONS ON GLASS OR
WOOD WITHIN CNM (THE NATIONAL MUSEUM COMPLEX) – ASTRA, SIBIU**

The paper bearing the title “The Research of the Deposit Concerning the Environment of the Collection and the State of Preservation of Icons on Glass or Wood within CNM (the National Museum Complex) – ASTRA, Sibiu”, is conceived as an alarm signal for the preventive preservation which must turn into a series of concrete actions and multiple achievements, the results of the prevention being too subtle.

We have made a detailed study of the state of preservation of 10 icons: five icons on glass and five icons on wood, from the 18th – 19th centuries.

Thus, we have worked on these pieces considering their state of preservation:

- *preventive preservation*
- *curative preservation*
- *emergencies in restoration.*

The precarious state of preservation of the studied icons imposed emergency interventions.

The aim was that of healing and setting off these icons by exhibiting them in the best conditions of microclimate.

Această lucrare este concepută ca un semnal de alarmă la adresa conservării preventive, care trebuie să se transforme într-o serie de acțiuni concrete și realizări multiple, rezultatele prevenirii fiind prea discrete.

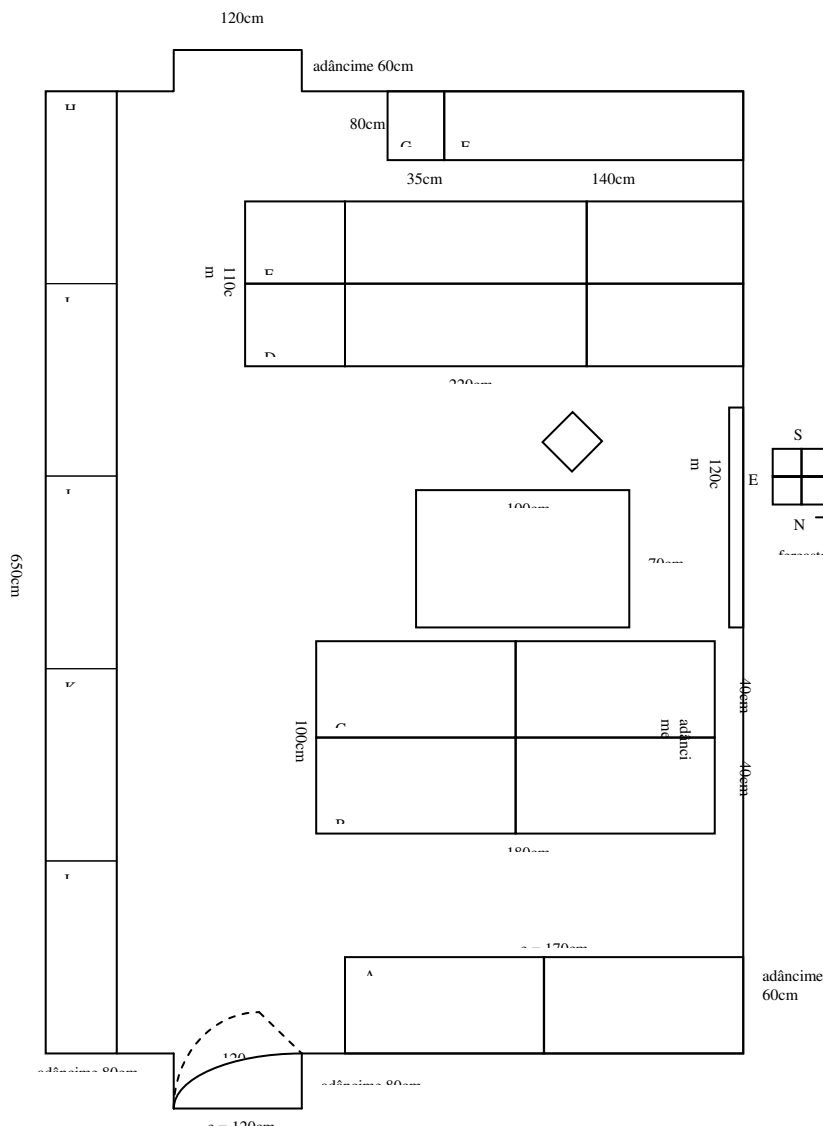
Locația și amplasarea depozitului de icoane

- după desprinderea din cadrul Muzeului Brukenthal a Muzeului Tehnicii Populare și a Secției de artă populară, care s-a transformat în muzeu de sine stătător cu începere din anul 1990, spațiile de expunere au fost dedicate în întregime Galeriei de Artă
- depozitul de icoane pe sticlă și lemn a rămas în aceeași locație până astăzi, cu acces din Sala de Expoziție Permanentă, unde este găzduită Secția de Artă Națională

Descrierea și planul depozitului văzut de sus

- măsură în lungime 6,75 m, în lățime 4,10 m, iar în înălțime 3,60 m
- există două uși de acces cu deschiderea de 120°
- fereastra poziționată în partea de N-V
- semnalăm absența perdelelor sau a jaluzelelor
- pardoseala din parchet
- încălzire centrală

- șapte șiruri de moduli cu numeroase unități modulare

Depozitarea

- este cea care garantează preservarea materialului

Organizarea depozitării impune soluționarea următoarelor probleme:

- asigurarea calității spațiului de depozitare
- alegerea criteriilor pentru gruparea obiectelor
- stabilirea unității modulare de bază și poziționarea obiectelor- tipodimensionare

Colecția

- este compusă dintr-o mare serie de obiecte
- **icoanele pe sticlă** sunt ambalate și așezate în poziție verticală, ușor înclinate, în stelaj
- **icoanele pe lemn** sunt așezate în poziție verticală, ușor înclinate, în stelaj compartimentat
- depozitarea mai multor icoane pe lemn într-un singur compartiment, poate duce la degradări ulterioare
- datorită așezării etalate a modurilor, în depozit se folosește o scară dublă

- această etalare a dublat capacitatea de depozitare a obiectelor, însă accesul la obiecte este îngreunat
- pânza din fața modulelor are rolul de a preveni accesul prafului la obiecte

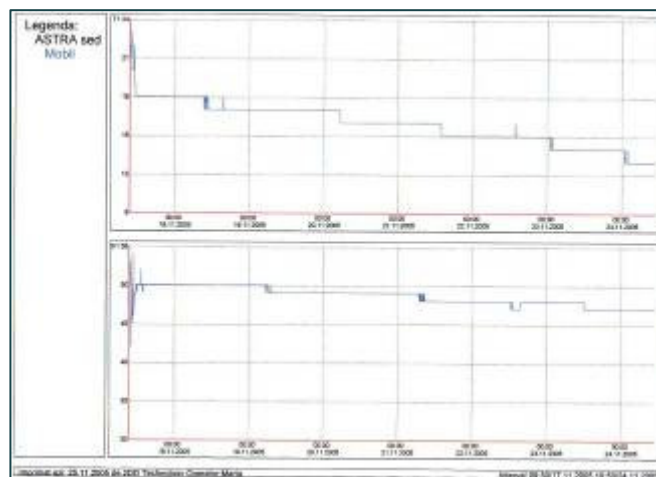

- pentru a evita manipularea obiectelor la înălțime, specialiștii din Budapesta (Muzeul Szentender) au administrat mai bine spațiul, realizând o delimitare a acestuia în plan orizontal, printr-o pasarelă
- această clădire a fost gândită și construită în acest scop, existând vitrine închise și spațiu climatizat integral

Monitorizarea spațiului

- Termohigrometru
- Termohigrograf
- Termohigrograf digital (Data Logger)

Grafic cu valorile umidității și temperaturii înregistrate cu termohigrograf digital

Perioada: 18.11.2005 – 29.03.2006

Valori minime: T=14°C; Ur=39%

Valori maxime: T=20°C; Ur=50%

Starea de conservare a icoanelor pe sticlă din colecția CNM “Astra”

Icoane pe sticlă luate în studiu. Intervenții efectuate

1. Icoana pe sticlă „Maica Domnului Plângătoare” -Pavel Zamfir, zis „Zugravul”, 1893, Laz, nr. inv. 1230 (urgentă în restaurare)

Starea de conservare

- degradările acestei icoane au fost cele care au afectat pelicula de culoare: murdărie superficială, desprinderi oarbe, desprinderi cu margini libere, degradarea foto-chimică a lemnului
- pe verso-ul capacului s-a imprimat chipul Maicii Domnului (degradare foto-chimică)

Intervenții anterioare

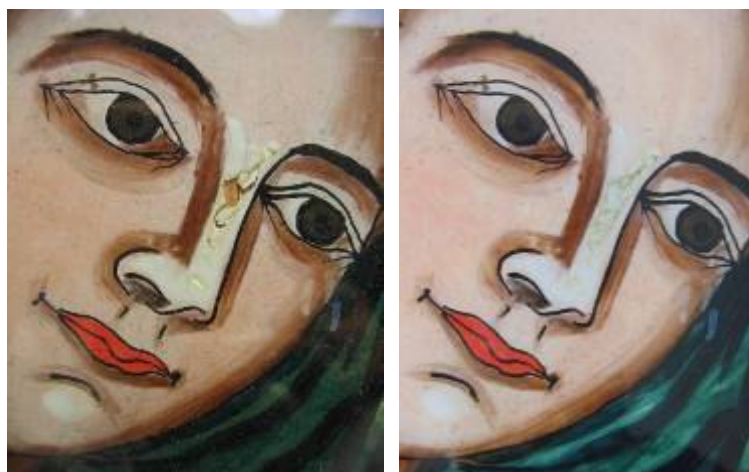
- demontarea icoanei
- lăcuirea peliculei de culoare, a capacului și ramei
- lipirea planșelor
- bucăți de lemn și fâșii de netex pe falțul ramei (nu au fost fixate)
- montarea capacului - cuie metalice neconstitutive
- agățători metalice montate necorespunzător
- poziționarea incorectă a ramei și capacului

Intervenții efectuate

- demontarea capacului
- curățirea mecanică a capacului și falțului ramei
- subțierea stratului de lac - capac și ramă

- consolidarea capacului la îmbinarea primelor două planșe
- consolidarea fisurii produsă de agățătoarea metalică
- chituirea capacului (nod căzător - planșa a doua)
- curățirea mecanică a peliculei de culoare
- curățirea și degresarea lacunelor
- consolidarea peliculei de culoare (melinex)
- integrarea cromatică - retuș imitativ

- fixarea în ramă cu bucăți de pâslă sintetică montate adeziv pe falțul ramei
- montarea capacului cu holșuruburi ținând cont de poziția corectă a planșelor
- confecționarea și montarea de agățători metalice

2. Icoana pe sticlă „Maica Domnului Împărăteasă alăptându-și Pruncul” nr. inv. 2812 (conservare preventivă)

- icoana a fost restaurată în anul 2004
- face parte din colecția Cornel Irimie
- icoană de secol al XIX-lea, din Țara Făgărașului

Starea de conservare

- este bună
- piesă expusă în cabinetul Cornel Irimie
- condițiile de microclimat existente se încadrează în limitele admise (T=18-20°C; Ur=50 - 65%)

3. Icoana pe sticlă „Maica Domnului Îndurerată” nr. inv. 1388 (conservare curativă)

- icoana este de secol XIX și provine din Țara Făgărașului

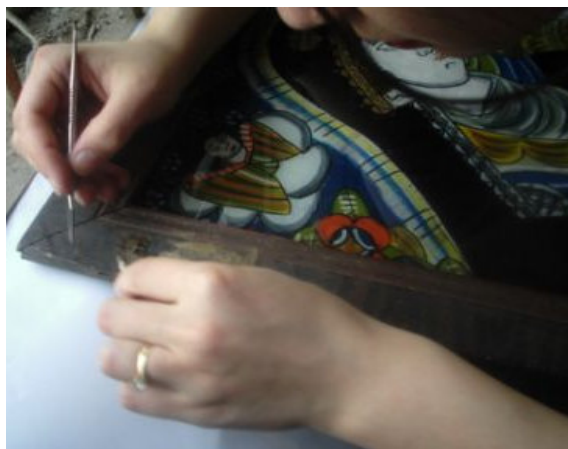

Starea de conservare

- este bună
- pelicula de culoare s-a conservat bine în timp
- pe capac - urme de var
- pe ramă - un rest de etichetă

Intervenții efectuate

- îndepărtarea etichetei prin tamponare cu apă caldă și bisturiu, pe bagheta din stânga - sus
- curățirea petelor de var de pe capac - cu apă caldă și curățirea ramei cu soluție 1

**4. Icoana pe sticlă „Maica Domnului Îndurerată”
nr. inv. 1168 (urgentă în restaurare)**

- icoana este de secol XIX și provine din Țara Făgărașului (Cincu)

Starea de conservare

pelicula de culoare:

- murdărie aderentă și ancrasată a peliculei de culoare
- desprinderi, lacune, pulverulență
- halouri de umiditate
- jocul sticlei în ramă
- în registrul inferior - stânga, hârtia a aderat la pelicula de culoare
- carton ondulat așezat pe suprafața peliculei de culoare

rama și capacul:

- atac activ de insecte xilofage
- capacul prezintă halouri de umiditate – se observă ordinea firească a planșelor
- cuiele metalice au amplificat fisurile și crăpăturile planșelor
- lipsa agățătorii metalice

Intervenții efectuate

- demontarea capacului
- curățirea mecanică la ramă și capac
- tratarea lemnului împotriva atacului biologic
- refacerea îmbinărilor ramei
- consolidarea și chituirea capacului
- integrarea cromatică la capac și ramă
- curățirea mecanică a peliculei de culoare
- consolidarea peliculei de culoare
- fixarea solzilor de culoare prin presare
- hârtia din registrul inferior, umectată și îndepărtată (un fragment l-am păstrat)
- curățirea murdăriei aderente a peliculei de culoare
- curățirea lacunelor și a părții nepictate a sticlei

- integrarea cromatică

- fixarea corespunzătoare în ramă cu bucăți de pâslă fixate adeziv pe falțul ramei
- montarea capacului și a agățătorilor metalice cu holșuruburi

5. Icoana pe sticlă „Maica Domnului cu Pruncul” nr. inv. 1710 (urgentă în restaurare)

- această icoană este de secol XIX și provine din Țara Făgărașului (Băcăiuți)

Starea de conservare

pelicula de culoare:

- murdărie superficială, aderentă, ancrasată
- desprinderi, lacune de culoare
- uzură datorată contactului cu falțul ramei și hârtia foto - intervenție inadecvată

rama și capacul :

- fragilizări datorate îmbătrânirii materialelor, condițiilor improprii de păstrare, intervențiilor inadecvate
- montate prin intermediul cuielor metalice

Intervenții efectuate

- demontarea capacului
- curățirea mecanică și cu solvent: soluția 1
- refacerea îmbinărilor ramei, adeziv și cu pene noi
- consolidarea și chituirea capacului
- integrarea cromatică la capac, pe interior
- consolidarea și curățirea peliculei de culoare
- fixarea solzilor de culoare prin presare (melinex)
- curățirea lacunelor și a părții nepictate a sticlei
- fixarea în ramă cu bucăți de pâslă montate adeziv pe falțul ramei și sub ramă
- supraînălțarea ramei cu fâșii de pâslă
- montarea capacului și a agățătorilor metalice

Starea de conservare a icoanelor pe lemn din colecția CNM „Astra”

Icoane pe lemn luate în studiu. Intervenții efectuate

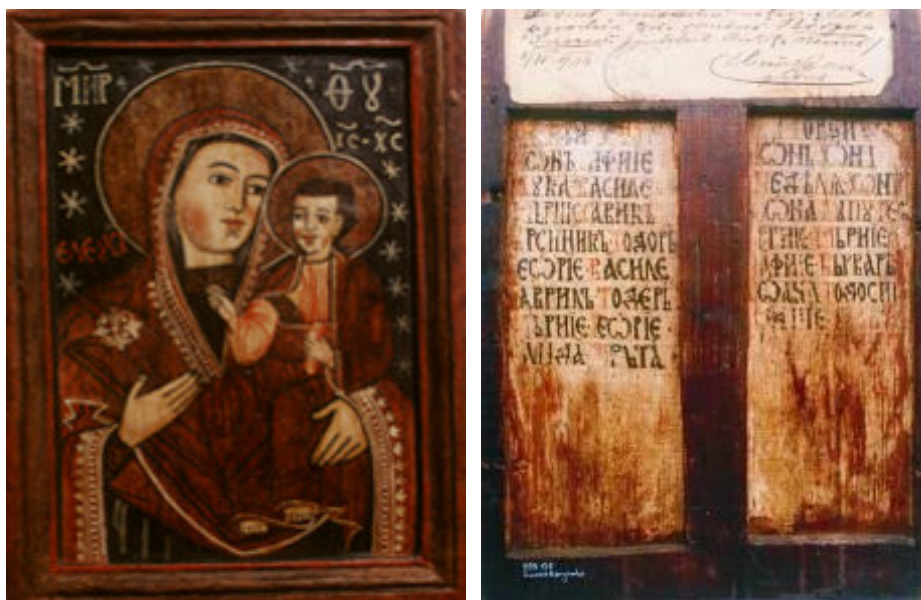
1. Icoana pe lemn „Maica Domnului cu Pruncul”, nr. Inv. 295 OC (conservare preventivă)

- icoana a fost donată Muzeului Național al Astei în anul 1906 de către parohia ortodoxă română Borgo-Suseni, județul Bistrița Năsăud
- cercetată și restaurată în anul 2004
- am presupus ca ea ar aparține pictorului Popovici Toader Zugrav, activ în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea în câmpia Transilvaniei

Starea de conservare

- bună, cu excepția fisurii de pe verso-ul icoanei, în partea dreaptă, acolo unde s-a făcut operația de chituire
- fenomenul se datorează:
 - microclimatului din depozit - fluctuațiile umidității și temperaturii
 - noilor tensiuni induse în panou de bagheta atașată
 - cleiului pe bază de colagen care are, după uscare, o contracție mare
 - conservării necorespunzătoare

Intervenții efectuate

- pentru a verifica dacă lemnul a ajuns în echilibru, am lipit trei fâșii de foiță japoneză pe verso-ul icoanei, acolo unde s-a produs fisurarea chitului
- voi urmări în timp dacă foița se va rupe

- am efectuat ambalarea prin intermediul a două tipuri de ambalaj, unul interior moale, neutru din punct de vedere chimic (foiță japoneză cu rol de protecție împotriva prafului și a depunerilor) și unul mai rigid (carton cu aciditate redusă) ce va proteja piesa împotriva șocurilor mecanice

2. Icoana pe lemn „Maica Domnului cu Pruncul” nr. inv. 322 (conservare preventivă)

- icoană de secol XVIII, provine din Transilvania

Starea de conservare

- în urma intervenției anterioare s-a făcut completare de suport (colțul din stânga-sus), folosindu-se cuie metalice
- unde s-a făcut chituire și integrare pe completare, chitul a crăpat
- s-a făcut integrare cromatică fără să se realizeze operația de chituire
- pe verso, suportul a fost impregnat cu ceară
- două agățători metalice montate pe panou
- pe suprafața pictată - fisuri și crăpături
- integrarea s-a modificat în timp
- desprindere oarbă pe chipul Maicii Domnului
- pierderi ale peliculei de culoare - bagheta din stânga

Intervenții efectuate

- curățire mecanică superficială
- consolidare profilactică cu CMC în zona desprinderii oarbe de pe chipul Maicii Domnului (zona nasului)

3. Icoana pe lemn „Maica Domnului cu Pruncul Iisus” nr. inv. 234 (conservare preventivă și curativă)

- icoană de secol XIX, provine din Transilvania

Starea de conservare

- în urma intervenției anterioare, s-au schimbat agățătorile metalice cu un belciug metalic poziționat central, care a accentuat crăpătura vizibilă pe fața icoanei
- panoul prezintă pierderi de material la colțuri și atac activ de insecte xilofage
- pelicula de culoare și preparația este afectată diferențiat

Intervenții efectuate

- curățire mecanică superficială
- consolidare profilactică locală cu CMC a stratului pictural
- preventiv, am făcut dezinfecție prin injectare și pensulare

**4. Icoana pe lemn „Maica Domnului cu Pruncul Iisus în brațe”
nr. inv. 264OC (conservare preventivă)**

- icoană de secol XVIII, provine din Transilvania

Starea de conservare

- suportul - confecționat dintr-o singură planșă cu ramă puțin profilată față de fundal
- imaginea înbrunită - prezintă o rețea de cracluri
- în urma intervenției anterioare, am întâlnit pe suprafața pictată ceară de ștampilă de culoare roșie, cu rol de chit, ce a opturat orificiile folosite pentru sistemul de prindere al icoanei

Intervenții efectuate

- intervenția a fost minimă, stratul de culoare având o aderență foarte bună la suport
- straturile picturale nu și-au pierdut adeziunea și coeziunea
- intervenția constă în consolidarea profilactică locală pe bagheta din stânga, în zona de pierdere a straturilor picturale
- verificarea periodică a stării de conservare a piesei

5. Icoana pe lemn „Maica Domnului cu Pruncul” nr. inv. 1365 (conservare preventivă)

- icoană de secol XIX, provine din Transilvania

Starea de conservare

- citirea imaginii este îngreunată de repictare
- inscripțiile nu se pot citi
- pe ramă a fost aplicat un strat de bronz
- suport dintr-o singură planșă cu ramă aplicată
- urme de praf, murdărie superficială și aderentă, noduri în structura lemnului
- nu prezintă curbura
- agățătoarea metalică introdusă în panou, iar cuiele scoase pe fața ramei
- pelicula de culoare - afectată diferențiat
- desprinderi, fenomenul de pulverulență

Intervenții efectuate

- desprăfuire
- consolidare profilactică folosind CMC (carboximetilceluloză)
- recomand ca piesa să fie depozitată în poziție orizontală
- peste piesă am așezat un material neutru din punct de vedere chimic (foiță japoneză, cu rol de protecție împotriva prafului și a depunerilor)

Indicații la modul de păstrare a icoanelor pe suport de sticlă și lemn

- expunerea temporară sau permanentă și depozitarea icoanelor - într-un spațiu corespunzător, salubru, stabil din punct de vedere al microclimatului, UR=50 - 65%; T=18 - 20°C, fără fluctuații mari sau bruște ale valorilor acestuia
- nivelul iluminării să fie cuprins între 120 - 150 lux
- depozitarea icoanelor după ambalarea prealabilă a pieselor în două tipuri de ambalaj:
 - unul interior, moale, în husă din material textil sintetic (netex) sau foiță japoneză

- unul mai rigid, ambalaj exterior (carton cu aciditate redusă sau cutie de carton pe care să fie lipită o mini-fotografie color pentru identificarea rapidă a pieselor)
- icoanele vor fi așezate în rastel pe verticală, în așa fel încât să aibă stabilitate, stare de repaus și posibilitate de acces corespunzătoare

Concluzii

- după cercetarea amănunțită a icoanelor pe sticlă, am constatat că degradările sunt rezultat al tehnicii de execuție, al calității materialelor și condițiilor de microclimat
- starea de conservare a icoanelor pe lemn a fost condiționată de existența mai multor factori care au acționat separat, dar mai ales împreună: îmbătrânirea materialelor, debitarea tangențială, înlocuirea cuielei de lemn cu cele metalice, îmbătrânirea cleiului, conservarea defectuoasă, accidente, uz liturgic

Starea de conservare precară a icoanelor luate în studiu, a impus intervenții de urgență. Obiectivul a fost acela de a însănătoși și pune în valoare aceste icoane prin expunerea în condiții optime de microclimat.

Conservarea are valoare pe termen lung dacă obiectul este prezervat corect în timp și se împarte, la rândul său, în conservare curativă și conservare preventivă. Conservarea curativă tratează efectele degradării, iar cea preventivă încearcă să le rezolve.

Restaurarea este încercarea de a sugera ce s-a pierdut în măsura în care ne permite să înțelegem sau să apreciem mai bine un subiect. O asemenea intervenție nu ar trebui să recreeze originalul.

BIBLIOGRAFIE

- Bandes, Susan, *Caring for Collections. A Report on an American Association of Museums Project*, American Association of Museums, Washington, 1996
- Brandi, Cesare, 1996, *Teoria restaurării*, Ed. Meridiane, București.
- Braniște, Ene, Braniște, E., 2001, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezană, Caransebeș.
- Cennini, Cennino, 1977, *Tratatul de pictură*, Ed. Meridiane, București.
- Coman – Sipeanu, Olimpia, *Conservarea - restaurarea icoanelor pe sticlă în Studii și comunicări de etnologie*, Editura Academiei Române, Sibiu, 2002
- Corr, Susan, *Caring for Collections, A Manual of Preventive Conservation*, Editura The Heritage Council, Dublin, 2000
- Dancu, Iuliana, 1966, *Restaurarea icoanelor pe lemn și pe sticlă*, București.
- Dionisie din Furna, 2000, *Erminia picturii bizantine*, Ed. Sophia, București.
- Drăguț, Vasile, 2000, *Dicționar enciclopedic de artă românească*, Ed. Vremea, București.
- Evdochimov, Paul, 1992, *Arta icoanei, o teologie a frumuseții*, Ed. Meridiane, București.
- Garcia, Pierre, 1990, *Le Métier du Peintre. Abrégé d'Atelier*, Ed. Dessain Tolra, Paris.
- Guillemard, Denis, Laroque, *Manuel de conservation préventive, Gestion et contrôle des collections*, Dijon
- Mâle, Gilberte – Emile, 1976, *Restauration des Peintures de Chevalet*, Office du Livre, Paris.
- Nicolescu, Corina, 1979, *Muzeologie generală*, Ed. Didactică și Pedagogică, București.
- Porumb, Marius, 1998, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII – XVIII*, Ed. Academiei Române, București.
- Porumb, Marius, 2003, *Un veac de pictură românească din Transilvania secolului XVIII*, Ed. Meridiane, București.
- Thomson, Garry, *The Museum Environment*, Butterworth, Londra, 1999
- Uspensky, Leonid, Lossky, V., 2003, *Călăuziri în lumea icoanei*, Ed. Sophia, București.

Fotografii: Alexandru Olănescu

HORIA CIUGUDEAN, SABIN ADRIAN LUCA, ADRIAN GEORGESCU, *DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA DIPȘA*, BIBLIOTHECA BRUKENTHAL V, SIBIU, 2006, 66 P., 13 FIG., 80 PL. CU O CONTRIBUȚIE DE TOBIAS KIENLIN ȘI ERNST PERNICKA. (CAROL KACSÓ)

Printre cele mai spectaculoase depuneri ale epocii bronzului din Transilvania se numără cele opt așa-numite depozite-turnătorie sau depozite-atelier (Aiud, Band, Bicăz I, Bicăz II, Dipșa, Gușterița II, Șpălnaca II și Uioara), în compoziția cărora se află o cantitate apreciabilă de piese finite, majoritatea fragmentare, precum și foarte multe turte, bucăți de bronz, deșeuri și resturi de turnare. Ele caracterizează o secvență de timp relativ limitată și prezintă o concentrare ceva mai mare în Transilvania centrală (Aiud, Band, Șpălnaca II, Uioara), în timp ce celelalte se află la distanțe destul de mari de această concentrare, înspre nord-vest (Bicăz I, Bicăz II), nord, nord-est (Dipșa) și sud (Gușterița II). Deși aceste depozite se află de multă vreme în diferite colecții muzeale, publicarea lor completă a întârziat mult, respectiv întârzie încă din diverse motive, printre acestea fiind fără îndoială chiar numărul mare de obiecte pe care-l conțin, dar și dificultățile de interpretare a fenomenului, lipsa analizelor chimice ale obiectelor etc. Desigur, rapoartele preliminare cu privire la condițiile de descoperire ale depozitelor și la conținutul lor, prezentarea și expertizarea unora dintre componente în volume PBF sau în alte prelucrări monografice, teritoriale ori de categorii de bronzuri, au suplinit în parte și pentru un timp lipsa introducerii integrale a descoperirilor în circuitul științific. Dar tocmai datorită cantității excepționale de informații virtuale pe care le însumează aceste depuneri, importante pentru înțelegerea unor fenomene cu impact spațial larg, ele trebuie exhaustiv publicate la standarde competitive internațional.

Un prim pas în această direcție a fost făcut de H. Ciugudean, S. A. Luca și A. Georgescu prin publicarea depozitului de la Dipșa, descoperit în 1911 și ajuns încă în acel an cu aproape întregul său conținut la Muzeul

Brukenthal din Sibiu, câteva piese revenind Muzeului de Istorie Naturală din Viena și Gimnaziului evanghelic din Bistrița. Piese din colecția Gimnaziului se păstrează în prezent la muzeul din Bistrița.

Depozitul este publicat în seria *Bibliotheca Brukenthal*, prelucrarea monografică bucurându-se de contribuția lui T. Kienlin și E. Pernicka și de un cuvânt introductiv semnat de K. Kristiansen, în care se atrage atenția tocmai asupra importanței depozitelor transilvănene din Bronzul târziu, lucrarea despre descoperirea de bronzuri de la Dipșa fiind apreciată ca o importantă contribuție la înțelegerea mai bună a rolului Europei centrale și al Balcanilor într-o epocă caracterizată, printre altele, de prăbușirea economiei palatelor egeene.

Monografia *Dipșa* însumează cinci capitole: 1. Introducere. 2. Catalogul pieselor. 3. Analiza tipologico-cronologică a pieselor. 4. Considerații generale privind depozitul de la Dipșa. 5. Date privind compoziția unor obiecte din depozitul de la Dipșa, acesta din urmă redactat de T. Kienlin și E. Pernicka. Lucrarea este însoțită de un scurt rezumat în limba engleză și de bibliografie. Cele 13 figuri sunt intercalate în text, iar planșele apar la sfârșitul volumului.

În capitolul introductiv sunt prezentate datele cu privire la istoricul cercetării și la condițiile depunerii. Sunt menționate anul descoperirii și al achiziționării pentru colecția Brukenthal a majorității pieselor din depozit, numerele lor vechi și noi de inventar, celelalte locuri de păstrare ale obiectelor. Se admite posibilitatea ca o parte a pieselor din depozit să se fi pierdut, se apreciază însă că aceasta nu a putut fi însemnată, astfel că numărul real al bronzurilor din depozitul de la Dipșa este apropiat de cel cunoscut în prezent, 611 piese, în greutate totală de 94,77 kg. Sunt amintiți

autorii care s-au ocupat de depozit în ansamblul său sau de anumite componente ale sale și se atrage atenția asupra erorilor făcute de unii dintre aceștia în legătură cu componența și mărimea descoperirii. Este precizat punctul de hotar în care a apărut depozitul, aflat, se pare, pe o coastă de deal. Cu toată înălțimea redusă a dealului, descoperirea este considerată ca aparținând categoriei „depozitelor de înălțime”. O astfel de apreciere pare totuși puțin justificată, dacă avem în vedere altitudinea la care au fost depuse alte depozite (în Transilvania: Păltiniș, Crasna Vișeuului, Moisei etc.). Cred că s-ar fi impus o cercetare minuțioasă a locului de descoperire, eventual chiar cu un detector de metale, pentru a se vedea dacă nu există în apropiere și alte depuneri, cunoscută fiind situația depozitelor de la Bicaz, apărute la distanță de doar 40 m unul de altul, sau a depozitelor de la Uioara și Șpălnaca II, distanța dintre locurile lor de descoperire fiind, de asemenea, redusă (informație N. Vlassa).

În Catalogul pieselor sunt descrise piesele finite ale depozitului, cu amănuntele lor de formă și, dacă este cazul, cu decorul lor, dimensiunile, planșa, locul de păstrare, numărul de inventar, literatura. Din păcate, acest model de prezentare nu a fost menținut și la înșiruirea turtelor și fragmentelor de turtă, căror le lipsește descrierea și nu le sunt precizate, în afară de greutate, dimensiunile, dar nici literatura referitoare la ele.

Discuția cu privire la tipologia și cronologia pieselor de la Dipșa (capitolul 3) debutează cu o analiză statistică a compoziției macrostructurale a depozitului, din care rezultă că un procent de 44 % îl formează turtelile, 36 % uneltele, 6 % podoabele, 4 % armele, 10 % alte categorii de piese. Probabil că acestea sunt cifrele reale, ele însumând un total de 100 %, spre deosebire de cifrele ce apar la graficul fig. 4 (turte 43 %, unelte 34 %, podoabe 5 %, arme 4 %, altele 11 %) al căror total este de 97. În ceea ce privește greutatea, turtelile reprezintă 78,7 %.

Sunt subliniate trăsăturile tipologice ale pieselor și limitele cronologice în care se înscriu acestea. Este evident că multe dintre piese aparțin cronologic unei etape mai vechi decât ansamblul depozitului. Cele mai multe

sunt fragmentare și au fost păstrate pentru valoarea lor ca metal sau pentru valoarea lor simbolică. Printre acestea din urmă se numără, cred, toporul cu disc și spin și toporul cu două brațe, ultimul un exemplar rar în Transilvania, ajuns aici ca piesă de import din mediul Piliny.

Deosebit de importante și pentru stabilirea semnificației depozitului de la Dipșa sunt constatările cu privire la starea în care au fost depuse unele dintre piese, în primul rând o parte a celturilor. S-a remarcat că mai multe celturi au fost deformat, fragmentate, fisurate, sparte intenționat prin lovituri cu ciocanul. Aceste acțiuni nu pot fi puse în legătură cu practicile metalurgice. Ele au fost efectuate cu scopul de a sustrage definitiv obiectul din circuitul cotidian, acesta fiind în acest fel pregătit pentru a fi depus pentru totdeauna în pământ. Acțiuni similare de deformare au fost aplicate și altor categorii de obiecte de la Dipșa: pandantive, brăie, vase de metal. Procedee identice au fost observate și la alte descoperiri.

Ca apreciere generală, se poate afirma că analiza tipologico-cronologică a pieselor de la Dipșa cuprinde observații pertinente, clare, bine documentate. Se impun totuși câteva observații. Cred că raportările permanente la așa-numitele orizonturi sau serii de depozite Uriu-Domănești și Cincu-Suseni scad într-o oarecare măsură valoarea aprecierilor cronologice. S-a demonstrat deja mai demult că nu există în Transilvania, dar nici în alte zone ale Bazinului carpatic, orizonturi omogene de depozite nici pentru perioada corespunzătoare etapei Reinecke Br D, nici pentru cea corespunzătoare etapei Reinecke-Müller-Karpe Ha A₁, după cum depozitele nu au fost ascunse în pământ concomitent pe spații mai mari din cauza unor vremuri tulburi. Există în schimb tipuri de depozite cu extindere teritorială limitată. Unul dintre acestea este tipul Uriu-Ópályi, răspândit în regiunea Tisei superioare, inclusiv în nordul Transilvaniei, evident diferit de tipurile prezente în Transilvania centrală și de sud sau în regiunea Crișurilor și Mureșului inferior. Depunerile au avut loc succesiv în cadrul unor ceremonii religioase. Situația este parțial deosebită în etapa cronologică în care se înscriu așa-numitele depozite-turnătorie, în

condițiile unei uniformizări culturale petrecute pe spații întinse. Chiar și așa, diferențele dintre depuneri, ajunse în pământ tot succesiv, sunt destul de accentuate, astfel că nu se poate vorbi nici acum de un orizont de depozite, format prin îngroparea simultană de valori, ci mai degrabă tot de tipuri. Cel puțin două tipuri de depozite apar clar reliefate: tipul Uioara, căruia îi aparțin așa-numitele depozite-turnătorie, inclusiv cel de la Dipșa, și tipul Suseni, acesta din urmă însumând depozitele ce conțin un număr mai mic de obiecte finite și puține turte. O analiză atentă a compoziției depozitelor va permite, probabil, definirea și altor tipuri sau subtipuri, eventual îngrădite teritorial.

Sunt de menționat și câteva observații punctuale în legătură cu analizele pieselor. La prezentarea cercetărilor importanți care s-au preocupat de problema secerilor cu cârlig (*Hakensicheln* nu *Hackensicheln*) cred că nu ar fi trebuit omisă menționarea lui M. Roska, primul care a făcut un istoric al cercetărilor cu privire la tipul acesta de seceră, a alcătuit lista descoperirilor de acest fel împreună cu lista celturilor de tip transilvănean, dar și a punctelor unde cele două categorii de piese se află în asociere, a alcătuit o hartă a ariei lor de răspândire (în ESA XII, 1938, 153 și urm.).

Pumnalul pl. XXIX/3 aparține, fără îndoială, categoriei pumnalelor cu limbă la mâner, fiind apropiat de tipul Tenja din grupul D al pumnalelor cu limbă la mâner din Europa centrală, potrivit clasificării deja clasice a lui R. Peroni (în *Badische Fundberichte* 20, 1956, 69 și urm.). Acest tip se regăsește în Transilvania mai ales în depozitele de tip Uioara (de ex. Gușterița II [M. Petrescu-Dîmbovița, în PBF XVIII, 1, München, 1978, pl. 115, 260], Uioara [Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, pl. 192, 784. 790-792]), dar apare și în cadrul altor descoperiri (de ex. „fostul comitat Szolnok-Doboka” [A. D. Alexandrescu, *Dacia* N.S. X, 1966, 179, nr. 124, pl. XIII/8; considerat aici fragment de spadă]). Câteva dintre pumnalele menționate de autori (exemplarele de la Galoșpetreu, Căpleni II și Foieni), aparțin unui tip diferit de pumnal cu limbă la mâner, și anume tipului Rozavlea, apropiat de tipul Garlasco din grupul C al lui Peroni, caracteristica sa definitorie fiind lama

puțin îngustată sub umerii dreپți sau ușor rotunjiți, apoi lărgită aproximativ la mijlocul înălțimii sale (C. Kacsó, *CommArchHung* 1993, 39 și urm.). Piese de la Șpălnaca II și Uioara, amintite, de asemenea, de autori, sunt și ele diferite de pumnalul de la Dipșa. Având în vedere diferențele tipologice clare, citarea acestor piese nu apare drept utilă în contextul analizei pumnalului de la Dipșa, dar nici în discuția cu privire la totalul pumnalelor din Transilvania raportabile la tipul Peschiera, mai ales că este ignorată majoritatea exemplarelor de acest fel.

În categoria brățărilor sunt incluse și piesele pl. XXXII/1-3, cu remarcă că doar una dintre ele este finisată. Autorii consideră că într-o oarecare măsură apropiate de acestea sunt brățările nefinisate de la Gârbău și Suceava. Ei menționează și păreri cu privire la semnificația lor, expuse de autorii care au publicat descoperirile (T. Soroceanu, A. Hänsel). Piese de la Dipșa nu au însă legătură cu brățările din descoperirile mai sus amintite, cele nefinisate având o greutate triplă, iar cea finisată o greutate dublă în comparație cu exemplarele de la Gârbău și Suceava. În general, ele nu pot fi puse în conexiune cu podoabele ci cu barele de bronz, chiar dacă forma lor este de verigă deschisă. Bare de acest fel apar deja în depozitele transilvănene ale perioadei Uriu, de ex. la Guruslău (M. Moga, *Dacia* S.V. XI-XII, 1945-1947, fig. 2, 3. 5) și Valea lui Mihai I (A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1973, 132, pl. 46, 19), dar în număr mare sunt prezente în depozitele din Ucraina Transcarpatică: Malaja Dobron' I-II, Podmonastyr' I, Podpoloz'e, Zmeevka II (J. Kobal', în PBF XX, 4, Stuttgart, 2000, 86, nr. 78-79, pl. 39, 9, pl. 75, A, 2-6, 93, nr. 114, pl. 45, B, 3-6, 94, nr. 116, pl. 84, C, 1, 100 și urm., nr. 161, pl. 79, A, 1) și Ungaria: Nyírácsád, Tiszaszentmárton (Mozsolics, *op. cit.*, 160, pl. 57, B, 16-18, 184, pl. 62, 5), Nagyhalász I-II (T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984, 177, pl. 173, b, 1-2, pl. 173, c, 6), Sározsadány, Berkesz, Rétközberencs, Tiszanagyfalu III, Piricse II, Tiszadob, Csabdi (Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapest, 1985, 184, pl. 170, 8-10. 12. 14, 97,

pl. 177, 13-14, 182, pl. 194, 1-10, 204, pl. 196, 6-7. 19, 176, pl. 200, 20, 203, pl. 203, 42, 107, pl. 247, 25).

În discuția cu privire la turte, autorii afirmă, greșit, că acestea sunt absente din depozitele Bronzului mijlociu. În depozitul de la Roșiori se află două turte fragmentare (D. Popescu, M. Rusu, în *InvArch* 1, 1966, R12, 7-8), iar în depozitul „fostul comitat Torda” trei, printre care una cu tăieturi adânci asemănătoare celor de la Dipșa (*Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1967, 171, pl. 74, 7-9; autoarea menționează, la p. 98, numeroase alte exemple de turte). Chiar dacă majoritatea turtelor de la Dipșa sunt în stare fragmentară, s-ar fi impus și prezentarea lor tipologică, inclusiv grafică. În acest fel ar fi fost oferită o importantă bază de comparație la prelucrarea altor depozite, la cele de tip Uioara turtelor reprezentând în mod cert un element esențial de înțelegere a semnificației lor.

În capitolul de considerații cu privire la depozitul de la Dipșa sunt abordate mai multe probleme. Discutând problematica depozitelor cu piese fragmentate, autorii ajung la concluzia că acumulările impresionante de metal reprezentau proprietatea unor comunități, iar prezența turtelor în compoziția depozitelor nu este relevantă pentru legarea acestora de activitatea unor ateliere metalurgice.

Interesante sunt încercările de a se stabili intervalele de greutate în care se încadrează fragmentele de seceri și culturi, pentru a se depista anumite unități de măsură în cadrul unui eventual sistem premonetar. Rezultatele obținute prin analiza pieselor de la Dipșa nu au dus la o concluzie fermă în această direcție, cercetarea va trebui însă continuată în Transilvania, pe o bază statistică mai largă, mai ales că existența unor mijloace de plată premonetare începând chiar cu epoca cuprului în Europa centrală este din ce în ce mai evident reliefată. În acest sens au fost deja luate în discuție topoarele cu disc și spin (A. Vulpe, în *PBF* IX, 2, München, 1970, 94 și urm.; M. Lenerz-de Wilde, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 20, 1995, 318; Kacsó, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*,

PAS 10, Berlin 1995, 135), fără a fi însă efectuate măsurători pe serii mari.

O problemă căreia autorii îi dedică un subcapitol este cel al relației depozitului de la Dipșa cu exploatarea de sare din Bronzul târziu. În acest context sunt discutate și alte depozite identificate în apropierea unor saline, precum și instalațiile găsite în exploatarea de sare databile în această perioadă. Printre acestea din urmă sunt amintite și descoperirile apărute încă în prima jumătate a secolului XIX în *Valea Regelui* (*Königstal, Királyvölgy*), localizată în monografie, dar și în alte lucrări, la Ocna Slatina. O localitate cu un astfel de nume nu există însă în Maramureș. Pare probabil că el a apărut ca urmare a traducerii în oglindă din ungurește a numelui de *Aknaszlatina* (astăzi *Solotvino*), localitate ce poartă în limba română denumirea de *Slatina* (vezi I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV. și XV.*, Maramureș-Sziget, 1900, 618 și urm., nota 2; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, 103 și urm.). Această rectificare este mai puțin importantă, mai ales că și localizarea *Văii Regelui* este greșită. Am arătat recent (în V. Cavruc, A. Chiricescu [ed.], *Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe, 2006, nota 7) că ea se află la 4 km nord de Nereșnița de Jos. Localizarea corectă este însemnată chiar în contextul discuției cu privire la legătura descoperirilor de bronzuri cu exploatarea de sare, având în vedere faptul că de la Nereșnița provine un depozit de bronzuri, menționat și în monografia *Dipșa*, despre care s-a afirmat că a fost găsit într-o salină (Kacsó, *op. cit.*, 101).

Este necesară și reconsiderarea afirmației că singurul depozit-turnătorie nelegat de o sursă de sare este cel de la Aiud, care se află totuși, după cum indică autorii, la 12 km de izvorul sărat de la Ocnișoara și la aproximativ 20 km de Ocna Mureș. În schimb, depozitele de la Bicaz au ieșit la iveală într-adevăr la distanțe mari de resursele de sare, astfel că ele nu pot fi puse în nici un caz în legătură cu exploatarea sării.

Concluzia autorilor este că se poate stabili o conexiune directă între intensificarea exploatarea sării în Bronzul târziu și concentrarea celor mai mari depozite în acele

zone ale Transilvaniei care dispuneau de resurse de acest fel. Pe de o parte, afirmația cu privire la concentrarea depozitelor mari în astfel de zone este, după cum s-a văzut, doar parțial justificată. Pe de altă parte, există în Transilvania și alte tipuri de resurse, inclusiv subterane, care ar putea explica formarea unor centre de putere, în care s-au acumulat mari valori, cum sunt și depozitele de bronzuri.

Dacă luăm în discuție situația din nordul Transilvaniei, constatăm că aici au fost evidențiate cel puțin două astfel de centre. Unul se afla la Lăpuș, unde sunt prezente, pe un perimetru redus, o extinsă necropolă tumulară, precum și mai multe așezări contemporane cu aceasta. În apropiere de ele au ieșit la iveală două depozite de bronzuri, dar și piese izolate de bronz, dintre care unele ar putea aparține categoriei „depunerilor de o singură piesă”. Un alt centru era plasat în zona localităților Oarța de Sus și Bicăz, unde există, de asemenea, o excepțională concentrare de obiective din Bronzul târziu: mai multe așezări, o necropolă tumulară, depunerii de bronzuri, printre acestea din urmă și cele două depozite de tip Uioara de la Bicăz, apărute la mică distanță de necropolă. Este posibil ca centre însemnate să fi fost și în zonele Suciul de Sus, respectiv Șomcuta (vezi Kacsó, RevBistriței 19, 2005, 54; idem, Angustia 9, 2005, 108 și urm.; idem, RevBistriței 20, 2006, 82 și urm.). Apariția centrului politic și religios de la Lăpuș, eventual și a celui de la Suciul de Sus, s-a datorat existenței importanțelor bogății de minereuri neferoase în Munții Țibleșului și Lăpușului. În apropierea localităților Oarța de Sus și Bicăz nu se află bogății de acest fel, dar regiunea oferea foarte probabil alte avantaje, printre acestea prezența de extinse locuri de pășunat, poate și posibilitatea de control al unor drumuri comerciale.

Lipsa cercetărilor mai ample ne împiedică să discutăm documentat situația raportului depunerilor de metale și a resurselor de sare în Maramureș, o regiune bogată în astfel de descoperiri (printre acestea și un depozit de bronzuri de foarte mari dimensiuni apărut la Câmpulung la Tisa în 1870 cu ocazia construirii căii ferate; piesele care i-au aparținut, potrivit afirmației lui I. Mihályi, “au

umplut o întreagă căruță”, ele au dispărut însă fără urmă, fiind salvată o singură piesă – un vârf de lance [Kacsó, SCIVA 31, 1980, 300]), dar și în sare, despre care se afirmă cu temei că a fost exploatată deja în epoca bronzului. Se poate totuși presupune o legătură directă între creșterea substanțială a depunerilor în Bronzul târziu și exploatarea sării, în sensul creșterii numărului comunităților și a bogăției acestora, mai ales că unele dintre depunerii au apărut în apropierea salinelor sau chiar, potrivit unor informații neverificabile deja, în interiorul acestora. Deocamdată însă, nu a fost identificat nici un centru de putere aici.

Într-un teritoriu bogat în diverse resurse naturale cum este Transilvania funcționarea centrelor de putere putea fi condiționată și facilitată de diverși factori, sarea fiind fără îndoială unul dintre aceștia. De altfel, și autorii monografiei *Dipșa* sunt de părere că nu toate depozitele din zonele cu zăcămintele de sare trebuie explicate prin prezența acestei bogății. Excursul mai larg făcut în legătură cu situația constată în nordul Transilvaniei a avut ca scop tocmai demonstrarea acestui fapt.

Capitolul de interpretare a depozitului de la Dipșa se încheie cu câteva considerații cu privire la locul acestuia în cadrul manifestărilor Bronzului târziu din Transilvania. Potrivit părerii autorilor, depozitele Ha A₁ din sud-vestul și centrul Transilvaniei aparțin grupului cultural mai nou definit Cugir-Band. În ceea ce privește apartenența culturală a depozitului de la Dipșa nu este exprimată o părere tranșantă, nu se exclude însă posibilitatea ca în zona răsăriteană a Transilvaniei să fi supraviețuit, până la debutul perioadei Ha A, manifestările Noua târziu.

Lipsește, din păcate, o discuție cu privire la semnificația depozitului de la Dipșa, deși există numeroase luări de poziție atât în privința *Brucherzhorte*, cărora le aparține, cum precizează și autorii, descoperirea din nord-estul Transilvaniei, cât și în legătură cu alte categorii de depunerii.

Ultimul capitol al monografiei este dedicat analizelor compoziției a 49 de obiecte din depozit, rezultatele complete fiind înfățișate în două tabele și pe două grafice.

Planșele care însoțesc lucrarea cuprind desenele de foarte bună calitate ale pieselor finite și ale deșeurilor de turnare, precum și fotografiile color ale locului de descoperire a depozitului, ale unei părți a pieselor finite, precum și ale majorității turtelor.

Monografia depozitului de la Dipșa, descris, analizat și ilustrat într-o manieră

modernă, este cu certitudine o reușită. Ea trebuie urmată de prelucrarea altor depozite încă inedite sau parțial publicate, pentru a fi obținut un tablou cât mai veridic al unui important izvor documentar, cel al depunerilor de metale, fenomen esențial al epocii bronzului.

MUZEUL BRUKENTHAL

PUBLICATIILE PERIODICE APARUTE DE -A LUNGUL TIMPULUI (INCLUSIV PRECURSORII)

CRONOLOGIE	ISTORIE, ARHEOLOGIE	ARTA PLASTICA	STIINTELE NATURII	ETNOGRAFIE
ANTE 1950		Mitteilungen aus dem Baron von Brukenthalischen Museum 1931-1937 – Neue Folge I-VII 1941 – Neue Folge VIII 1944 – Neue Folge IX-X 1946 -1947 – Neue Folge XI-XII	Verhandlungen und Mitteilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt 1849-1945, 95 de numere	
1950-1989	Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu 1956, nr. 1 1965, nr. 12 1967, nr. 13 volum omagial, Anuarul Muzeului Brukenthal, 1817-1967 1969, nr. 14 1973, nr. 18 1975, nr. 19 1977, nr. 20 1981, nr. 21	Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu 1956, nr. 4, 5 1956, nr. 7, Istoria culturii 1978, nr. 1 1979, nr. 2	Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu 1958, nr. 10, 11 1970, nr. 15 1971, nr. 16 1972, nr. 17 1973, nr. 18 1975, nr. 19 1976, nr. 20 1977, nr. 21 1978, nr. 22 1979, nr. 23 1980, nr. 24 + Supliment 1983, nr. 25 + Supliment 1984, nr. 26 1998, nr. 27 2003, nr. 28 2004, nr. 29 + Supliment	Studii și comunicări Muzeul Brukenthal, Sibiu 1956, nr. 2, 3, 6 1958, nr. 8, 9 Cibinium, Studii și materiale privind Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, Sibiu 1966, vol. I. 1967/68, vol. II 1969/73, vol. III 1974/78, vol. IV 1979/83, vol. V
După 1989			1998, nr. 27 2003, nr. 28 2004, nr. 29 + Supliment	

ISSN 1842 - 2691

Editura "ALTIP"
ALBA IULIA